

211098.
ЧУМЪА ОДИНАЕВ

ГУЗАШТИ АЙЁМ

ЧУМБА ОДИНАЕВ
ГУЗАШТИ
АЙЁМ

(РОМАН)

қўйилган
журналлар
11.05.1990сон
ш. Ганзатий
Алиев

ДУШАНБЕ
«АДИБ»
1989

Мухаррир М. Сироҷова

Одинаев Чумъа.

О-30 Гузашти айём. Роман. Душанбе. Адиб, 1989.—
400 сзх.

Романи «Гузашти айём» аз ҳодисоту воқеаҳои соҳҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ, аз таъсиру таъсири ҳамаҷонибаи ҳаёт ба инсон ва ба муносибати муносибати онҳо ба ҳамаҷонибаи ҳаёт ба шакли ёддоштҳои гуногун ва гоҳо мунаҷҷам ба шакли адибӣ намоиш дода шудааст.

Айём тағузул аст ва он замонаҳо ба муҳимно, талабот ва муҳимҳои худ синаи шудани ва ҳама баъзе онҳо ба назари ҳамагон имрӯз ҳаётӣ ва соҳаҳои менамояд.

Одинаев Джума. Бег времени. Роман.

Роман «Бег времени» расказивает о событиях происходивших в республике в 30-х начала 40-х годов.

Многое из того, о чем пишет Дж. Одинаев — то отрывисто, кратко, подобно ярким испышкам памяти, то подробно, обстоятельно, но всегда содержательно и художественно. Сегодня читателю может показаться, писателю, вызвать недоумения, но вместе с тем автор предлагает нам поразмыслить над такими вечными категориями, как добро и справедливость, любовь и благородство, честь и самопожертвование.

О 4702540201—359
М 503(12)—89 Без обьявл.

ББК 84 тоҷик 7-4

Джума Одинаев

БЕГ ВРЕМЕНИ

(на таджикском языке)

Рассказ А. Баймуродов

Мухаррири расмҳо А. Мухаммадиев

Мухаррири техникӣ Я. Бекмазаров

Мусаккаҳ О. Рафӯров

ИБ № 443

Ба матбаа 5.12.88 супурда шуд. Ба чопаш 27.06.89 имзо шуд. КЛ 95735. Формати 84×108/16. Қоғаз типография № 2. Гарнитурани адаби. Чопаш барҷаста. Ҷузъи чопи шартӣ 21,0. Ҷузъи рангаи шартӣ 21,209. Ҷузъи наشري ҳисоби 22,187. Адади нашр 10.000. Супориши № 1934. Нарҳи 4 с. 50 тин.

734003. Душанбе, нашриёти «Адиб», кўчаи Рӯдакӣ, 33.

Комбинати полиграфии Комитети давлатии РСС Тоҷикистон онд ба кордон нашриёти, полиграфия ва савдон китоб.

734003. Душанбе, кўчаи Айял, 126.

© Нашриёти «Адиб», 1989

Кит. 1
Чумъа
Миллии
Икмистон ба
Одваси

Тоҷик 2

ДАФТАРИ ЯКУМ

«ЗАРГАР» ВА МАРДУМИ ОН

Рост рав, рост гӯй, рост шунав.

(Аз пандҳои аҷдоди)

Аблаҳе аз бом афтод, гардани доно шикаст.

(Аз мутобибот)

I

— Сипоҳ, падарлаънат, сипоҳ! — аз дил гузаронд директори МТС-и «Заргар» Мерган Салимов ба муовини худ доир ба корҳои сиёсӣ Камолхон Ҳасанхонов нигариста.

Вай қариб як соат боз ба муовинаш исбот мекард, ки саринженер Кашшаков аз ӯҳдаи кор баромада наметавонад, бинобар ин ӯро ба кори дигар гузаронида, ба ҷояш сармеханик Семёновро таъин кардан лозим, аммо гапашро ҳеҷ маъқул қунонида наметавонист.

— Намедонам, барои чӣ саринженерамон ба шумо маъқул не, — гуфт Ҳасанхонов аз куттии столаш тамокухалта ва чубуқашро бароварда. — Маълумоти техникӣ дорад, баромади иҷтимоияш нағз, аз оилаи коргар, тоҷики худамо... Ба саҳро ба назди тракторчиҳо намебарояд? Огоҳ мекунем. Ин хатояшро ислоҳ мекунад. Бо телефон роҳбарӣ мекунад? Ин ҳам боке надорад. Охир телефонро маҳз барои он ихтироъ кардаанд, ки мардум барои ҳар гуна корҳои майда-чуйда кӯча ба кӯча давида нагарданд...

Ҳасанхонов ба чубуқаш тамоку ҷой кард, даргиронд, ду-се куллоб дуд гирифт, баъд аз ҷояш хеста ба мобайни кабинеташ омад.

Муовини директор марди тахминан сисолаи миёнакад, танутӯшдор ва сафедрӯй буд; доимо аз диагонали сабз кителу галифе ва фуражкаи нимнизомӣ пӯшида мегашт. Дар охириҳои солҳои сиюм «форма»-и аксарияти кормандони партиявӣ ва советии район ҳамин хел буд. Мерган кайҳо боз инро медид, аммо ҳеҷ гумон намекард, ки мардум дар либоспӯшӣ ҳам ба шахси маъ-

думу машхуре таклид мекунанд. Имрӯз ба муовини худ бодиккат нигоҳ карда, инро фаҳмид. Фаҳмиду саҳт хайрон ва асабӣ шуд. Ба Мерган алаҳхусус бурут мондан ва чубук кашанда гаштани муовинаш маъқул набуд. Ин чӣ номаъқули? Чӣ бефаросатӣ? Хар чиз ҳадде дорад! Меъёре дорад! Таклид ҳам ба эбаш-дия! Охир:

На хар кӣ чехра барафрӯхт, дилбарӣ донад,
На хар кӣ оина созад, Сикандарӣ донад.
На хар касе, ки кулаҳ қач ниҳоду тунд нишаст,
Қулоҳдорию онни сарварӣ донад...

Бале!

На хар касе, ки кулаҳ қач ниҳоду тунд нишаст,
Қулоҳдорию онни сарварӣ донад...

Вай дар аввал меҳост, ки гӯяд: «Азизам, ту бо кӣ сипоҳӣ карда истодаӣ? Бо ман? Ман тағи дили ту, бодичаро, аз худат беҳтар медонам. Ҳа, беҳтар! Ту бо ҳеҷ кас ганда шудан намеҳохӣ! Ту аз гапу калочан мардум метарсӣ. Ҳа, метарсӣ! Метарсӣ, ки мабодэ мардум гӯянд, ки дар байни калоншавандагонӣ МТС буду шуд се тоҷик ҳастанду онҳо ҳам бо якдигар муро-со карда наметавонанд! Ҳа, ту ҳамин хел фикр мекуни! Ҳа, ҳамин хел! Ҳаман сипоҳии ту ҳамин! Ман ба ин хел сипоҳӣ туф мекунам, туф! Ба ман мутахассиси кордону ҷонфидо лозим! Барои ман фарқ надорад, ки вай тоҷик аст, ўзбак ё қазок! Қашшакови ту бошад ландахур, таибал ва бо каттагин ҳудаш овора... Аз кабинеташ берун намебарояд...».

Мерган камтар мулоҳиза карду аз фикраш гашт: «Аздусар гапамро маъқул қунонида наметавонам. Ҷанҷолу хархаша боз ҳам зиёдтар мешавад. Агар масъаларо дар бюрои райком монам, хатман Ҳасанхоновро тарафдорӣ хоҳанд кард... Боз кӣ ганда? Мерган ганда! Хайр, кай, боз камтар кор кунад, баъд мебинем...».

— Парерсол планиро яксаду як фоииз иҷро карда будем, порсол яксаду чор ва имсол плани киштуқори бахорию яксаду бист фоииз! Дар ин саҳми Қашшаков ҳам кам нест. Боз чӣ меҳохед? — аз ин сӯй ба он сӯй кабинеташ қадам зада суҳанашро давом меод Ҳасанхонов.

— Дар ин на шумо саҳме доред, на ман ва на Қашшаков! Мо барои он имсол плани киштуқори бахорию яксаду бист фоииз иҷро кардем, ки давлат ба мо чор

трактори «ЧТЗ», ҳашт трактори «СТЗ», як трактори «Универсал» ва ба маблағи чорсаду панҷоҳ ҳазор сӯм қисмҳои эҳтиётӣ дод. Парерсол тракторҳои мо ба сабабҳои гуногун як ҳазору панҷоҳу шаш соат бекор истодаанд, порсел қариб се ҳазор ва имсол дар зарфи шаш моҳ зиёда аз ду ҳазор! Ба ин чӣ мегӯед?

— Ин ҳеҷ гап не. Планро иҷро кардем, шуд! Қашшаков мутахассиси ҷавон, кадри маҳаллӣ... Худи ҳамин рӯз бо вай гуфтугӯӣ мекунам,— тарзи роҳбарияшро дигар мекунад...

Ҷумлаи охирини Ҳасанхонов ба он далолат мекард, ки вай ба сӯҳбаташон нуктаи таммат гузоштанист. Мерган ин матлабро нағз фаҳмид, бинобар ин ҳаҷӯз мусоҳибаи гапашро ба охир нарасонда, аз ҷояш бархесту ба сӯи дар равон шуд. Вай ба кабинети худаш даромада ба сари мизи корӣ нишасту ба фикр фуру рафт,— дар бораи муовинаш фикр мекард. Охир ҳамдигар буданд,— аз деҳаи дурдасти кӯҳии Қошона. Оре, Ватан гирду атрофи оташдони момои кас нест,— Ватан мафҳуми доманадорест. Бо вучуди ин «гирду атрофи оташдони момо», яъне маконе, ки дар он хуни нофи кас рехтааст, ҷозибаи махсусе дорад. Мерган понздаҳ сол боз аз зодгоҳаш дур,— дар шаҳру деҳоти гуногуни республика кор ва зиндагӣ мекард, бо вучуди ин ҳамин ки номи зодгоҳашро мешунид, дилаш гум мезад. Чор сол қабл дар яке аз шабинишиниҳо ўро бо муаллимчае шинос карда, гуфтанд, ки онҳо ҳамдигаранд. Дар баробари шунидани калимаи «ҳамдигар» ва «Қошона» дар дили Мерган нисбат ба «муаллимча» як ҳисси гуворое пайдо шуд. Вакте ки наздиктар шинос шуданд ва Мерган додари устодаш Ҷамолхон будани муаллимчаро фаҳмид, меҳраш дучандон афзуд. Мерган нисбат ба шахсият ва фаъолияти устодаш эҳтироми бузурге дошт.

Устои ӯ,— Ҷамолхон ибни Ҳасанхон дар солҳои бистум дар Қошона ва гирду атрофи он басе маъруф ва машҳур буд. Аҷдоди Ҷамолхон асрҳо боз дар Қошона маскун буданд. Онҳо кистанд? Аз кучо омадаанд? Барои чӣ онҳоро «Эшон», «Санд», «Мавло» ва «Муршид» мехонанд? Ҳеҷ кас ниро намедонист ва ҳеҷ кас дар ин бора фикр ҳам намекард. Мардум ҳамин қадар медонистанд, ки «эшон зоти муборакнафасанд» ва «бо дами худ ҳатто пеши дарёро ҳам банд карда метавонанд», аммо то ҳол касе бо дами худ, бо «на-

луму машхуре тақлид мекунанд. Имрӯз ба муовини худ бодиккат нигоҳ карда, иро фаҳмид. Фаҳмиду саҳт ҳайрон ва асабӣ шуд. Ба Мерған алалхусус бурут мондан ва чубук кашида гаштани муовинаш маъкул набуд. Ин чӣ номаъқулӣ? Чӣ бефаросатӣ? Ҳар чиз ҳалде дорад! Меъёре дорад! Тақлид ҳам ба эбаш-дия! Охир:

На ҳар кӣ чехра барафрӯхт, дилбарӣ донад,
На ҳар кӣ оина созад, Сикандарӣ донад.
На ҳар касе, ки кулаҳ қач ниҳоду тунд нишаст,
Кулохдорию оини сарварӣ донад...

Бале!

На ҳар касе, ки кулаҳ қач ниҳоду тунд нишаст,
Кулохдорию оини сарварӣ донад...

Вай дар аввал меҳост, ки гӯяд: «Азизам, ту бо кӣ сипоҳӣ карда истодаӣ? Бо ман? Ман тағи дили ту, бодичаро, аз худат беҳтар медонам. Ҳа, беҳтар! Ту бо ҳеҷ кас ганда шудан намеҳохӣ! Ту аз гапу калочаи мардум метарсӣ. Ҳа, метарсӣ! Метарсӣ, ки мабодэ мардум гӯянд, ки дар байни калоншаваандагони МТС буду шуд се тоҷик ҳастанду онҳо ҳам бо якдигар муросо карда наметавонанд! Ҳа, ту ҳамин хел фикр мекуни! Ҳа, ҳамин хел! Ҳамаи сипоҳини ту ҳамин! Ман ба ин хел сипоҳӣ туф мекунам, туф! Ба ман мутахассиси кордону ҷонфидо лозим! Барои ман фарқ надорад, ки вай тоҷик аст, ўзбак ё қазок! Қашшақови ту бошад лаңдахур, танбал ва бо каттагии ҳудаиш овора... Аз кабинеташ берун намебарояд...».

Мерған камтар мулоҳиза карду аз фикраш гашт: «Аздусар гапамро маъқул қунонида наметавонам. Ҷанҷолу хархаша боз ҳам зиёдтар мешавад. Агар масъаларо дар бюрои райком монам, хатман Ҳасанхоновро тарафдорӣ хоҳанд кард... Боз кӣ ганда? Мерған ганда! Хайр, қанӣ, боз камтар кор қунад, баъд мебинем...»

— Парерсол планро яксаду як фоиз иҷро карда будем, порсел яксаду чор ва имсол плани киштуқори баҳорию яксаду бист фоиз! Дар ин саҳми Қашшақов ҳам кам нест. Боз чӣ меҳоҳед? — аз ин сӯй ба он сӯй кабинеташ қадам зада суҳанашро давом меод Ҳасанхонов.

— Дар ин на шумо саҳме доред, на ман ва на Қашшақов! Мо барои он имсол плани киштуқори баҳорию яксаду бист фоиз иҷро кардем, ки давлат ба мо чор

трактори «ЧТЗ», ҳашт трактори «СТЗ», як трактори «Универсал» ва ба маблағи чорсаду панҷоҳ ҳазор сӯм қисмҳои эҳтиётӣ дод. Парерсол тракторҳои мо ба сабабҳои гуногун як ҳазору панҷоҳу шаш соат бекор истодаанд, порсел қариб се ҳазор ва имсол дар зарфи шаш моҳ зиёда аз ду ҳазор! Ба ин чӣ меғӯед?

— Ин ҳеҷ гап не. Планро иҷро кардем, шуд! Қашшақов мутахассиси ҷавон, кадри маҳаллӣ... Худи ҳамин рӯз бо вай гуфтугӯӣ мекунам,— тарзи роҳбарияшро дигар мекунад...

Ҷумлаи охирини Ҳасанхонов ба он далолат мекард, ки вай ба сӯҳбаташон нуқтаи таммат гузоштанист. Мерган ин матлабро нағз фаҳмид, бинобар ин ҳаёз мусоҳибаи гапашро ба охир нарасонда, аз ҷониби бархесту ба сӯи дар равон шуд. Вай ба кабинети ҳудаи даромада ба сари мизи қорӣ нишасту ба фикр фуру рафт,— дар бораи муовинаш фикр мекард. Охир ҳамдигар буданд,— аз деҳаи дурдасти кӯҳи Қошона. Оре, Ватан гирду атрофи оташдони момон кас нест,— Ватан мафҳуми доманадорест. Бо вучуди ин «гирду атрофи оташдони момо», яъне маконе, ки дар он хуни нофи кас рехтааст, ҷозибан махсусе дорад. Мерган понздаҳ сол боз аз зодгоҳаш дур,— дар шаҳри дехоти гуногуни республика қор ва зиндагӣ мекард, бо вучуди ин ҳамин ки номи зодгоҳашро мешунид, дилаш гум мезад. Қор сол қабл дар яке аз шабинишиниҳо ўро бо муаллимчае шинос карда, гуфтанд, ки онҳо ҳамдигаранд. Дар баробари шунидани калимаи «ҳамдигар» ва «Қошона» дар дили Мерган нисбат ба «муаллимча» як ҳисси гуворое пайдо шуд. Вақте ки наздиктар шинос шуданд ва Мерган додари устодаш Ҷамолхон будани муаллимчаро фаҳмид, меҳраш дучандон афзуд. Мерган нисбат ба шахсият ва фаъолияти устодаш эҳтиромӣ бузурге дошт.

Устои ӯ,— Ҷамолхон ибни Ҳасанхон дар соҳҳои бистум дар Қошона ва гирду атрофи он басе маъруф ва машҳур буд. Аҷдоди Ҷамолхон асрҳо боз дар Қошона маскун буданд. Онҳо кистанд? Аз кучо омадаанд? Барои чӣ онҳоро «Эшон», «Санд», «Мавло» ва «Муршид» мехонанд? Ҳеҷ кас инро наметодист ва ҳеҷ кас дар ин бора фикр ҳам намекард. Мардум ҳамин қадар медонистанд, ки «эшон зоти муборакнафасанд» ва «бо дами худ ҳатто пеши дарьёро ҳам банд карда метавонанд», аммо то ҳол касе бо дами худ, бо «на-

фаси муборақ»-и худ пеши дарьёро банд кардани эшонхоро надида буд, хол он ки мардуми Кошона ба ин амр хеле ва хеле эҳтиёҷ доштанд.

Гап дар ин ҷост, ки дарьёчан Кошона, ки дар тобистон обаш тамоман мекушид, дар айёми баҳорон, дар айёми обшавии барфи кӯхҳо чунон сероб мешуд, ки дамида аз маҷрояш беруи мебаромад ва худро гоҳ ба ин ва гоҳ ба он соҳил зада, киштаҳои назди онхоро леснда мерафт ва гоҳо доду фиғони баъзе дахонъялаҳоро ба фалак мепечонд,— ҳар сол ду-се бузу бузгола ва ё гову гӯсолаи камбағалонро фуру мебард. Дар байни ағзҳои чунии ақидае буд, ки гӯе дарьёи Кошона,— дарьёи хунхор аст ва то хун нахӯрад, ором намешавад. Аммо дар тобистон чунон камоб мешуд, ки ҳатто барои обҷӯрии заминҳои обӣ кифоят намекард. Он гоҳ дар сари сарбанди ҷӯйҳо барои оби дарьё задухӯрдҳои ҳақиқӣ ба вуқӯъ меомад,— бисёр дастҳо мешикастанд ва бисёр каллаҳо мекафиданд. Касе ба касе раҳм намекард,— на бародар ба бародар ва на писар ба падар... Намуди мазраа ва дарахтони пажмурда ҳамаро девои мекард. Ана дар ҳамин ҷо мӯъҷизаи эшонҳо лозим буд,— агар онҳо дар айёми баҳорон бо дами худ пеши дарьёро мебастанд, деҳқонони бечора дар тобистон ин қадар азоб намекашиданд.

Эшонҳои кошонагӣ асрҳо боз аз ҳисоби назру бахшише, ки муридонашон аз мардуми Кошона ва деҳоти гирду атрофи он ҷамъ карда медоданд, зиндагӣ мекарданд. Пас барои ҷӣ онҳо ба «халлоки ризки худ»,— ба деҳқонони «хокпош» кӯмак намерасонданд? Охир ин барои онҳо қори хеле ва хеле осон-ку! Як суф,— тамом, вассалом! Аммо мардуми Кошона иро намедонистанд ва дар ин бора фикр ҳам намекарданд. Ба ғайр аз ин, магар ҳама ҷизро доништан ва дар бораи ҳама ҷиз фикр кардани мардуми Кошона шарт аст? Магар мардуми дигар шахро деҳот ҳама ҷизро медонанд ва дар бораи ҳама ҷиз фикр мекунанд?

Писари калонии охирии эшони кошонагӣ санд Ҳасанхон,— санд Ҷамолхон пинздаҳ сол боз дар Самарқанд бо таҳсили илм машғул буд. Соли 1915-и милодӣ санд Ҳасанхон «дорулфано»-ро падруд гуфта, ба «дорулбако» рехлат намуд ва писараш ин хабарро шунида, таҳсилашро тарк карду ба зодгоҳаш баргашта, ба нишон додани мӯъҷизаҳои худ бунёд гузошт. Мӯъҷизаҳои Ҷамолхон аз мӯъҷизаҳои аҷдодаш як фарқ дошт:

мӯъчизаҳои аҷлодашро фақат шунидан мумкин буду
дидан не, аммо мӯъчизаҳои ўро ҳам шунидан мумкин
буду ҳам дидан.

Чамолхон дар рӯзи дуҷуми бозгашт ба ватан ҳамаи
ҳамдиёрони худро дар назди калонтарин масҷиди де-
ҳа,— масҷиди гузари Дахбед чамъ карду ба онҳо бо
«ваъз»-и махсус мурочиат намуд. Мардум дар аввал
ғумон мекарданд, ки эшонӣ чавон бо онҳо «аз ғӯру қиё-
мат» сӯхбат карданист. Бинобар ин ваъзи Чамолхон
ҳамаро ҳайрон кард. Вай аввал камтар аз ваъзч
дунёе, ҷанги подшоҳи рус Николаю подшоҳи олмонӣ
Вилгельм, баъд дар бораи иқтидору шахмати давла-
ти исломия,— давлати туркони усмонӣ ва қиёми маш-
рутаҳои мардуми ҳамқаъму ҳамзабон,— мардуми
Эрон камтар ҳикоят карду якбора, бе ҳеҷ гуна рабт
ҷунин хулоса намуд:

— Ҳар як мусулмон бояд ба ободонии ватани худ
бикӯшад. Зеро пайғамбарамон Муҳаммад Мустафо,
саллаллоҳу алайҳи ва саллам, дар китоби худ,— қуръ-
они мубин фармудаанд: «Хубб-ул-ватани-мин-ал-имон-
ни...», яъне муҳаббати ватан ҳам як ҷузъи имон аст...

Баъд Чамолхон аз қуръон ва ҳадисҳо санадҳои
бисёре оварда, исбот намуд, ки на он кас мусулмони
комил аст, ки рӯза медораду намоз меҳонад ва назру
закот медиҳад, балки он кас мусулмони комил аст, ки
ба беҳбудии ватан ва ҳамқаъмони худ мекушад...

Сомеони Чамолхон хомӯш буданд,— онҳо аз ҷуғро-
фию сиёсат хабаре надоштанд, бинобар ин Николайш
кисту Вилгельмаш кадом ва давлати туркони усмонӣ
дар қучою маршрутааш чист? Ба ғайр аз ин ҳама ме-
донистанд, ки эшонҳо бо забони дабдабаноку барон
онҳо, деҳқонони хокпош, нофаҳмо гап заданро дӯст ме-
доранд, бинобар ин сомеони Чамолхон ғумон мекар-
данд, ки ҳозир эшонӣ чавон ба сушт шудани дину имон
ва ғум шудани хайру эҳсон гузашта, шикоят хоҳад
кард, ки дар вақтҳои охир муридонаш хеле ва хеле
кам назр медиҳанд, чунки онҳо қабл аз ин ҳам борҳо
аз падару бобои «пир»-ашон ҷунин «ваъз»-хоро шуни-
да буданд. Баъзеҳо аз ҳоло дар бораи он фикр мекар-
данд, ки кадом бузғола ва ё барраашонро ба эшон
назар кунанд, то ки «ҳама лаъл ба даст ояд ва ҳама ёр
наранҷад»,— ҳам ба хоҷағияшон ҷандон зарари қалон
нарасад ва ҳама эшон хурсанд шавад. Аммо тахминч
ҳама хато баромад,— Чамолхон ҷилави гапиро тамоман

ба дигар тараф гардонда гуфт, ки баъзе муллою эшон-ҳои аз дину дунё беҳабар дини исломро ба олоти истисморӯ истеъмори ва даромади бедардимӣ ба табдил додаанд, ки ин бар хилофи қаломи шариф аст. Бинобар ин, вай, Чамолхон, аз имрӯз сар карда бо кашоварзӣ, ки беҳтарин касби дунёст ва ҳаллоки ризки тамоми мардум аст, машғул хоҳад шуд. Бинобар ин ҳеҷ гуна назру ниёзро қабул нахоҳад кард. Агар касе бар рағми гуфтаҳои ӯ назре орад, чунон дуо хоҳад кард, ки он кас на дар ин дунё баҳра мебаряду на дар он дунё! Ба ҳама чӣ хел даму куф доштани падару бобоӣни ӯ маълум, Магар ӯ аз камари онҳо нест?

Ин суҳанони Чамолхон ҳамаро махву мот кард. Охир, ин чӣ гап? Кӣ дидааст, ки эшон аз назр даст кашад? Кӣ дидааст, ки эшон бо деҳқонӣ машғул бошад? Сониян, мардум чӣ мегӯянд? Оё намегӯянд, ки қошонагӣҳо маишати як эшонро тазмин карда натавонистаанд? Магар ин шармандагӣ нест? Эшон Чамолхон барои қошонагӣҳо чун масҷиди гузари Дахбед, ки дар байни масҷидҳои деҳоти гирду атроф бузургтарину зеботарин буд, мояи ифтихор ва тақаббур ба ҳисоб мерафт. Охир, дар ин гирду атроф ба ғайр аз кишлоки онҳо боз кадом кишлок эшон дорад? Бинобар ин онҳо ин «мояи ифтихор»-ро муфт аз даст додан намехостанд. Бо ин мулоҳиза як гурӯҳ мӯйсафедон ва даҳонкалонҳои Қошона қарор доданд, ки аз одамони обрӯманди деҳа ҳайате ораста, ба назди Чамолхон фиристанд, то ки онҳо «пирашонро аз ин роҳи хато баргардонанд». Фардон он рӯз бист нафар мӯйсафедон ва даҳонкалонҳои Қошона ба хонаи Чамолхон ташриф оварданд ва баъд аз ду соат аз он ҷо бо чехраи малӯл ва сари ҳам баромаданд.

— Ба эшон илм зӯрӣ кардагӣ,— мегуфтанд онҳо дар байни худ.— Ҳа, илм зӯрӣ кардагӣ! Бинобар ин ақлашон андаке костагӣ... Ҳайр, ҳеҷ боке не... бо мадади парвардигор ин ҳам мегузарад... Бар сари фарзанди инсон ҳар чӣ ояд, бигзарад...

Ин таҳмини муридони Чамолхон хато баромад, ҳафтаю моҳҳо мегузаштанд, аммо «касагин» пирашон намегузашт, баръакс зӯртар мешуд. Чамолхон волидаи пирашро маҷбур карда, ба хонаи камбағалтарини камбағали деҳа,— ба хонаи Шуқурбой хоркаш ба хостгорӣ фириастод.

Шуқурбой бегоҳӣ аз саҳро баргашта, аз занаш ин

хабарро шуниду сахт ба шӯр омад,— гумон мекард, ки эшон ўро масхара карданист. Охир, ки дидааст, ки эшон, авлоди пайғамбар, ба духтари одами омӣ, илова бар ин ба духтари вай барин одами камбағал хостгорӣ карда бошад? Хулласи калом, ин эшон ё девои шудааст, ё ўро масхара карданист...

Шукурбой марди камбағал, вале мағруру баҳамият буд. Бинобар ин дар баробари шунидани ин хабар зуд яктаҳи наваширо пӯшиду корди ҷӯпонияширо ба миёнаш баста, роҳи хонаи «пираш»-ро пеш гирифт. Ҷамолхон ба рӯи Шукурбой як назар афканду авзоъашро фаҳмид. Бинобар ин вай нарма-нарма ба меҳмонаш фаҳмонда дод, ки хама одамон якхелаанд,— на эшон хасту на омӣ! Хатто аз шайх Саъдӣ ҳам як мисол овард.

Азбаски Шукурбой киву чикора будани шайх Саъдиро намедонист, дар дил ба падари хамаи шайху эшонҳо лаънат фиристоду ҷашмони аз шиддати қаҳру ғазаб хунгирифтаашро ба пираш дӯхта, бо овози хирри гуфт:

— Пирам, хама медонанд, шумо ҳам медонед, ки дар кишлоқ аз ман дида одами камбағалтаре нест! Аммо ман камбағал бошам ҳам, мард ҳастам, ору номус дорам, ҳамият дорам! Ба пирам буданатон нигоҳ накарда...

Ҷамолхон гапи мусохибашро бурида, фаҳмонда дод, ки аз имрӯз сар карда, ў ба касе пир нест, ў ҳам ба монанди дигарон бо деҳқонӣ шугл варзида, бо зӯри ду бозу маишати худ ва аҳли байташро таъмин хоҳад кард, бинобар ин дар оянда дар байни онҳо фарке нахоҳад монд.

Шукурбой дар ин вақт ба хотир овард, ки мардум «акли эшон аз зӯрии илм андаке костагӣ» меғӯянд, бинобар ин аз ҷаҳл фаромад. Бо вучуди ин ҳанӯз ҳам ба таклифи Ҷамолхон розӣ намешуд: «Эшон доимо эшон аст,— хоҳ вай деҳқонӣ кунад хоҳ косибӣ!»

Ҷамолхон боз ду соати дигар бо Шукурбой сӯхбат кард,— исбот кардан меҳост, ки дар байни вай ва мусохибаш фарке нест, ҳарду одамаанд, ҳарду ду пой, ду даст, ду ҷашм ва ду гӯш доранд, бинобар ин агар онҳо хеш шаванд, бад намешавад, баръакс ҳеле хуб мешавад...

— Ман духтаратонро гул барин нигоҳ медорам. Намемонам, ки дасташ ба оби хунук расад... Ба пояш хоре халад... — гуфт Ҷамолхон дар фароварди сухан.

Бо вучуди ин Шукурбой ханӯз ҳам якрави мекард, аммо акиун ин якравин ӯ рӯяки, барои иззати нафс буд.

Дар охир Чамолхон усули кӯҳнаву санҷидашударо ба қор андохт,— таъкид намуд, ки агар Шукурбой духтарашро ба ӯ надихад, чунон дуо ҷоҳад кард, ки на дар ин дунё баҳра мебарард на дар он дунё! Ба ҳама ҷи ҳел даму куф доштани ӯ маълум!

Шукурбой аз ин дӯғи Чамолхон тарсид. Дар ҳақиқат ҳам дар байни авом дар бораи «даму нафас»-и падари Чамолхон — Хасанхон бисе афсонаву ривоят буд. Охир, ин эшон ақлашро хӯрдагӣ ҳам писари ҳамон эшон-ку! Боз ба ягон бало гирифтӣ накунад? Шукурбой камтар мулоҳиза карду ба чуни хулоса омад: ҳар писаре, ки калон шуд, зан мегирад ва ҳар духтаре, ки калон шуд, шӯ мекунад,— ин ҷи ҳеле ки эшон Хасанхон мегуфт, як амри муҳаққак ва ноғузир аст. Пас, ба вай ҷи фарқ дорад, ки духтараш бо ӯ хос мекунад? Бо ин эшон ақлашро хӯрдагӣ, ё бо ягон пойлучи деҳа? Ба ҳар ҳол бо эшон бехтар аст,— ақаллаш шикамаш сер ва танаш обод мешавад-ку!

Сини эшон ба сӣ дакка хӯрда бошад ҳам, ханӯз муҷаррад. Ба ғайр аз ин соҳиби 15 — 20 таноб замин, боғу хавлини қори калон. Оре, духтараш нав ба шонздаҳ қадам монд, аммо, магар ӯ барои духтараш номзаде аз ин эшон ақлашро хӯрдагӣ бехтар пайдо карда метавонад? Дар гумон... Бале, дар гумон...

Фақат ин эшонхон лаънатӣ як одати бад дорад,— ду-се зан мегирад. Ана инаш ганда: он ғаҳ духтарчаи бечорааш хуб азоб мекашад! Духтарчааш бошад... ниҳоли сафедор барин,— химчамиён, сафедпӯст, дӯстрӯ-якак... Албатта, духтари ӯ аз эшондухтархон пачаку пучук садҳо бор бехтар аст. Ин эшон бало! Молшинос будааст, падарлаънат! Боз баъзеҳо меғӯянд, ки ақлашро хӯрдагӣ. Номанкул кардед! Худатон ақлатонро хӯрдаед!

Шукурбой дар охири сӯхбат, ки нисфи шаб давом кард, гуфт, ки ӯ розӣ аст, аммо бо як шарт...

Чамолхон пурсид, ки бо кадом шарт?

— Ба шарт ки ба болон духтарам зан нагиред.

Чамолхон бо табассум ҷавоб дод, ки ба ҳар як мард як зани хуб басандааст; касе ки ин амри оддиро намефаҳмад, ё аҳмақи гузарост ва ё фосики худобеҳа-

бар. Алҳамдулиллоҳ, ки табиати ӯ аз ин гуна айбу нукс мубаррост.

Ба ҳамин тариқ санд Чамолхон ибни санд Ҳасанхон, ки ному насабаш аз Самарқанд то Бухоро ва қариб дар ҳама ғўшаву қанори тоҷикнишини Осиёи Миёна маълуму машҳур буд, аниқана ва қонуно қондан табакаи худро вайрон карда, ба духтари омиёна хонадор шуд ва ба қавли қошонагиро «аз эшонӣ афтод».

Ҳешовандон ва муридони Чамолхон гумон мекарданд, ки ин нағмаҳои «эшон», ки онҳоро дар Самарқанд, аз русу татарҳои он ҷо ёд гирифта омадааст, даре нагузашта ба охир хоҳад расид ва баъд бо таъсири муҳит ба занн омиёнаш талок дода, аз табакаи худ,— аз сайидҳо зан хоҳад гирифт. Охир, Қошона Самарқанд не! Аммо ҳамаи ин тахмину гумонҳо хато баромаданд. Чамолхон баъди як сол «нағмаи нави» баровард. Қошона се масҷид ва дарназди ҳар як масҷид як мактаб дошт, ки барои Қошона барин деҳа басанда ва ҳатто барзиёд буд. Вале Чамолхон мардуми деҳаро ба назди масҷиди гузари Даҳбед ҷамъ намуда, эълон кард, ки ӯ дар вақтҳои охир дар бораи диёр ва ҳамдиёронии худ бисёр фикр карда, ба чунин ҳулоа омадааст: «Барои ҳамдиёронашро аз зулмати ҷаҳолат раҳонидан ва ба сӯи илму маърифат раҳнамун кардан» ҳамаи мактабҳоро баста, ба ҷои онҳо як мактаби нави, ки дар он бо усули ҷадид дарс хоҳад гуфт, кушодан лозим аст. Баъд ба се мактабдори се маҳаллаи Қошона, ки ба «нағмаи нави эшонӣ ақлашро хӯрдагӣ» бо тамашхур ғўш мекарданд, ишора карда илова намуд:

— Ман бачаҳоро ин муллоҳои ҷаласавод барин дар зарфи ҳафт-ҳашт сол не, балки дар як сол ҷаласавод мекунонам. Илова бар ин муфт! Бепул!

Чамолхон бо вучуди аз авлоди «сайидҳо» будан ва ҳоло ҳам дар байни мардум обрӯю эътиборе доштан мактаби муллоҳои «ҷаласавод»-ро баста натавонист. Вай ба мактаби «ҷадид» ва бепули худ 15—16 нафар Мерған барин камбағалбачаҳоро, ки падару модарҳояшон аз нони панҷшанбегию бӯрьёпулӣ метарсиданд, ҷалб карда тавонисту халос.

Чамолхон дар ҳақиқат ҳам бо усули ҷадид,— на аз рӯи Ҳафтияку Чоркитоб, балки аз рӯи китобҳои аз Самарқанд овардааш дарс меод. Шогирдонаш дар соли якум савод мебароварданд ва дар солҳои минбаъда дар қатори кироату ҳусни хат ҳисоб, ҷуғрофӣ ва ки-

миё меомӯхтанд. Агар ба ҷои Ҷамолхон каси дигар мебуд, барои ҷунин «шаккоқӣ» ҳатман ба қаҳру ғазабӣ уламо ва амалдорони маҳаллӣ гирифтӣ мешуд, аммо ӯ писари Ҳасанхон буд, бинобар ин мардум ба ин «нағмаҳои эшонӣ ақлаш костагӣ» ҷун ба шӯҳию бозӣҳои кӯдаки камақле нигоҳ мекарданд.

Ҷамолхон Инкилоби Кабири Октябрро бо мамнуӣ истиқбол намуд. Мактаби вай таъсис кардагӣ бо тадриҷ ба мактаби миёна табдил ёфт. Бисёр кормандони район, аз ҷумла Мерған ҳам, дастпарвари ҳамаи мактаб буданд.

Ана дар аввалҳо нисбат ба додари Ҷамолхон,— Қамолхон меҳру муҳаббатӣ доштани Мерған ҳам аз ҳамаи ҷост.

Қамолхон ду соли аввал нағз кор мекард,— ҳалиму ҳалпақ ва фармонбардору ботавозӣ буд, аммо баъдҳо хеле далеру шаккоқ шуд,— ба ақсарияти фармонҳои директор гӯш намекард ва ҳатто баъзе ҷорабиниҳои ӯро ботил карданӣ мешуд. Мерған сабаби ин ҷасорату шаккоқии муовинашро нағз медонист, аммо таҳаммул мекард, ҳам намезад.

— Аз паси кӣ мебарӣ, азизам, аз паси кӣ? — худ ба худ ғуруғос зад Мерған аз паси стол хеста ва ҳамёна кашада.— Боз ҳудро доною оқил метарошӣ...

Мерған ба рӯи ҳавли МТС баромад. Офтоб ба киём наздик мешуд. Ҳаво хеле гарм буд. Аз пешғаҳи ҳавлӣ садон чирчираке ба гӯш мерасид. Чирчирак гоҳ-гоҳ бозистода, ба овози худ гӯш мекард. Мазмун, овозаш ба ҳудаш маъқул буд, ҷунки баъд аз таваққуф боз ҳам баландтар чиррос мезад. Гоҳ-гоҳ аз самти шинолини деҳа, аз тали Шӯрҳок шамоли гарм мевазид, ки мардуми маҳаллӣ онро гармсел меноманд. Гармсел аз тали Шӯрҳок бӯи явшон ва талхан хушкшударо оварда ва онро дар водӣ бо бӯи азоту суперфосфати маҳлул омехта, ба машом мезад. Мерған дар ҷунин ҳаво дар деҳа зик мешуд,— ба ҳавли ҳудаш ба саҳро, ба «фазои кушод» баромадан меҳост. Аммо мошиниаш дар рӯи ҳавлӣ наменамуд,— мазмун, касе савор шуда ба ҷое рафтааст. Мерған ба бухгалтерия даромад. Бухгалтерия салкин буд,— ҷашми офтоб ба ин ҷо намебарсид. Тамоми коргарони бухгалтерия,— аз сарбухгалтер то кассиру дафтардорҳо, ҳама дар ҳамаи хонаи калон кор мекарданд, аммо ҳоло дар он ба ҷуз дафтардор

Хусния,— духтари мудирӣ анбор Хошоков, ки як моҳ пеш ба қор қабул шуда буд, касе наменамуд.

Хусния соли гузашта мактаби миёнаро тамои карда, бо амакбачааш магазинчӣ Мамадҷон Ёкубов изди-воч карда буд, бинобар ин холо чӣ будани ҷангу ҷанҷоли оила ва қорро намендист; бинобар ин табассум ҳеҷ аз лабонаш дур наменшуд; бинобар ин доимо хеле хушмуомила ва ботавозӯ буд. Вай ҳеҷ фаҳмида намен-тавонист, ки барои чӣ одамон ин қадар ҷангу ҷанҷол мекунамд, ин қадар якдигарро озор медиҳанд ва бо абрувои ҷину рӯи турш мегарданд. Ана холо дирек-торашон бо абрувои ҷин ва асабоният ба пасу пеши бухгалтерия қадам зада истодааст. Аз афти қор, бо касе ғаш гурехтааст. Наход бе ҷангу ҷанҷол, бо су-хани ширин қорро пеш бурдан мумкин набошад?

Мерған ханӯз ҳам бо асабоният ба пасу пеши хона қадам мезад. Аз қадаммонияш маълум буд, ки дар со-бика низомӣ буда, дар ин касб ҷандин сол хизмат кәр-дааст. Вай марди қоқинаи сиёҳпӯст буд. Ба қавли мардуми маҳаллӣ «дар танаи як қаламтарош ҳам гӯшт надишт». Зимистону тобистон гимнастёркаю га-лифэ пӯшида ва миёнашро бо тасмаи афсарӣ таранг баста мегашт. Ҷунин менамуд, ки «рӯдаву ручук» на-дорад, ё худ «рӯдаву ручукаш» ба тахтапушташ час-пидааст.

«Барои чӣ хамаи онҳо,— ҳам хушаш, ҳам писараш ва ҳам падараш ин қадар қоқу хароб? Ё нони хӯрдани надоранд? Зиндагӣшон нағз барин. Хушаш директори МТС, занаш мудирӣ боғчаи бачагон. Буду шуд се ба-ча доранд. Маошашон басу барзиёдӣ. Ё аз бадҷаҳли асабоният нони меҳурдагӣшон ба танашон ош наме-шавад? Ана холо хама хӯроқи чошт меҳӯранд, вай бо-шад... хуни ҷигар...»

Хусния қоғазхояшро ғундошта ба ғаладонии столаш андохту аз ҷояш хеста ба сӯи дар равон шуд; аз аф-ти қор, дилаш ба директорашон сӯхт,— аз назди осто-на ба қафо баргашта пурсид:

— Акаи Мерған, шумо ба хӯроқи чошт намеравед?

Мерған, ки бо фикру хаёли худ банд буд, мутахай-рона ба сӯи дар назар афканд. Вай сар то пои савол-диҳандаро аз назар гузаронд: мӯи қир барин сиёҳаш ба гирди тоқии зардӯзи печондагӣ, дар танаи куртаи атлас ва дар пояи туфличаҳои хушдӯхт. Боз ба рӯи назар афканд,— ҷашмони онҳо ба ҳамдигар бархӯр-

данд. Мерган саросемавор ба замин чашм дӯхта гу-
рунгос зад:

— Ха, меравам, хозир меравам,— ва аз дил гуза-
ронд: — «Мардум меғӯянд, ки аз чашми бад алҳазар.
Эҳ, нодонҳо! Аз ин хел чашмони зебову баррок алҳа-
зар гуфтаи лозим! Ха, аз ин хел чашмони зебову бар-
рок!»

Мерган аз ин кашфиёти худ табассумкунон боз ба
рӯи хавлини МТС баромад. Машинааш холо ҳам наме-
намуд.

МТС барои саворӣ як «ГАЗ-55», як «Эмка» ва як
мотоцикли дучарха дошт. То соли гузашта директор
ба «ГАЗ-55», муовинаш ба «Эмка» ва саринженеру
сармеханик ба мотоцикл савор шуда мегаштанд. Соли
гузашта сармеханик Степанов аз мотоцикл афтиду дас-
таш шикаст. Баъд аз ин ҳам сармеханик ва ҳам сар-
инженер аз мотоцикл кимоб шуданд. Аня бинобар ин
ҳам машинаи директор дар як ҷой намеистод.

Мерган мотоциклро аз гараж бароварду ба мото-
раш оташ дод ва ба суръати дуюм гузаронида, газро
зер кард. Мотоцикл як хез заду чун бод аз дарвоза
баромад...

Ногаҳ ба назари Мерган чуни намуд, ки ӯ на ба
мотоцикл, балки ба аспӣ қашқан ҷиран савор
аст ва тамоми полки савора бо шамшерҳои урь-
ён ба сӯи кӯҳи Қазноқ, ки дар поян он саворони бисъ-
ёре намоёнанд, асп монда истодааст. Тапар-тапари су-
ми садҳо аспон ва доду гиреви саворон ба фалак ме-
печад,— хунро ба ҷӯш меорад, шамшерҳои урьён дар
шуои офтоб барқ мезананд,— хун металабанд. Садон
командир бо савти сурхи баланд ҷарангос мезанад:

— Ба пеш, шербачаҳо! Ба пеш!

Мерган бо ду зонуяш мотоциклро фушурда, газро
сахттар зер мекунад. Мотоцикл бод барин мепарад.
Таиҳо дар наздикии колхозии «Шарк» ба хотир овард,
ки на ба аспӣ қашқан ҷиран, балки ба мотоцикл са-
вор аст, дар пошнан кӯҳи Қазноқ на саворон, балки
оби канали «Хувайдо» дар шитоб аст ва холо на то-
бистони соли 1929, балки тобистони соли 1940 аст. Як
оҳ кашиду гашти мотоциклро суст кард ва ногаҳ ба
хотир овард, ки холабачааш Маҳмуд Исломов дар ха-
мин қарибхост. Мерган мотоциклро бо пайраха ба
сӯи садан сершохубарге, ки дар қадди канали «Калон»
комат меафрохт, рондан гирифт.

Холабачааш дар сояи сада ба шикам хобида хуррок мекашид. Мерган ҳайрон шуд,— аниқ медонист, ки имрӯз навбати Маҳмуд аст. Пас чаро хуррок кашида хобидааст? Ба ҷои вай кӣ кор мекарда бошад? Мерган ба он канори замин ҷашм дӯхт,— трактори пуриктидори «ЧТЗ» се плуги панҷпозагиро кашола карда меовард. Мерган бодикқат ба кабинаи трактор ҷашм дӯхт: дар сари тракторӣ рӯймол! Охир, дар МТС-и онҳо тракторчизан нест-ку! Боз ба холабачааш назар афканд. Дар наздаш китобе. Мерган китобро аз замин бардошта аз назар гузаронд: «Физика. Барои синфи ҳаштум». Китобро аз назар гузаронду боз ба трактор ҷашм дӯхт. Мерган ин трактори пуриктидорро дӯст медошт. Агар ихтиёр дар дасти ӯ мешуд, ҳаман охани рӯи дунёро ба як ҷо ҷамъ карда, аз он миллионҳо ана хамин хел трактор сохта, тамоми рӯи замиро шудгор карда мепартофт. То ки шиками мардум сер бошад, ба як қисмаш ғалла мекошт, то ки тани мардум пӯшида бошад, ба як қисмаш пахта ва ба қисми сеюмаш гул, то ки мардум ба гулҳои рангоранг нигоҳ карда доимо шоду мамнун бошанд... Аммо, мутаассифона, МТС танҳо панҷто ин хел трактор дорад. Бинобар ин вай, директори МТС Мерган Салимов, онҳоро ба дасти ҳар кас супурда наметавонад. Ин холабачаи ношудаш тракторро ба кӣ супурда бошад? Трактор торафт наздиктар мешуд. Ақниун баръало намоён буд, ки дар кабинаи трактор зане нишастааст. Мерган бодикқат назар афканд: Лутфия! Зани Маҳмуд!

Трактор торафт наздиктар мешуд. Мерган бодикқат ба кори тракторӣ наззора менамуд. Трактор бо суръати сеюм меомад. Ана, ба аҷриқзор наздик шуд. Аҷриқ решаи бисёре дорад ва чуқур реша медавонад, бинобар ин ба трактор ҷунии замиро чаппагардон кардан душвор. Қанӣ, бинем, ки тракторчии навбаромад ҷӣ кор мекарда бошад? Хамин ки трактор ба аҷриқзор наздик шуд, Лутфия онро ба суръати дуҷумгузаронду газ дод.

Ба лабони Мерган табассум дамид: «Қанда зан! Кам нашав!»

Лутфия тракторро дар назди марза дошту ҷобукона ҷаста фаромада, ба назди Мерган омад. Дар танаш комбинезони ихчам, бинобар ин қомати мавзунаш ба назар боз ҳам мавзунтар менамуд. «Худи ниҳоли сафедор барин! Холабачааш молшинос будааст, падар-

кусур! — бо ифтихор аз дил гузаронд Мерган. — Авлод-
дия! Авлод!».

— Ман, эшон дарс тайёр кунанд, гӯям, эшон хур-
рок кашида хоб кардаанд. — гуфт Лутфия баъд аз во-
хӯрдигу ахволпурсӣ бо сараш ба шавҳараш ишора
карда.

Мерган акнун ба хотир овард, ки холабачааш дар
мзтаби шабона меҳонад. Занаш маълумоти миёнаи
педагогӣ дорад. Фаҳмо. Ба занаш расида гирифтани!
Бале, онҳо аз он одамоне ҳастанд, ки ҳам кор карда
ва ҳам хонда метавонанд. Онҳо аз насли дигар. Онҳо
аз вай, Мерган, ва ҳамсолонаш фарқ доранд. Ачиб,
фарзандони онҳо чӣ хел мешуда бошанд? Хатман до-
но, соҳиби илму дониш ва аз вазъу асрори дунё бо-
хабар! Ва, аз ҳама асосияш, ҳақ ва ҳукуки ҳудро ме-
шинохтагӣ! Ба ин вай, Мерган Салимов, зомин! Дар
акси ҳол ин қадар заҳмату меҳнат, ин қадар ташвишу
тараддуд чӣ лозим? Фақат барои шикам? Хок хӯрад
чунин шикам!

— Бедор кунам? — пурсид Лутфия бо таассуф ба
шавҳараш ингоҳ карда.

— Не, мон хоб кунад. Ман ҳам камтар дароз ме-
кашам, — гуфт Мерган ба паҳлуи холабачааш дароз
кашида. — Ман имрӯз хеле монда шудагӣ барин...

— Хайр, ман боз як-ду бор рафта меоям. Агар гу-
русна монед, хӯ ана, дар шоҳи сада, дар дастурхон но-
ну майда-чуйда, хӯ, дар лаби чӯй чойинку чойчӯш...

II

Маркази район, — қасабаи Заргарро роҳи васеи ас-
фальтпӯш ба ду таксим мекунад: Заргари Боло ва Зар-
гари Поён.

Агар мусофире дар айёми баҳорон аз болои тали
Шӯрҳок, ки дар даромадгоҳи деҳа воқеъ аст, ба Зар-
гари Поён назар афканад, гумон мекунад, ки боғисто-
ни яклухтест, чунки дарахтонаш кулбаҳои гилини пас-
такакашро ба зерӣ боли худ гирифтаанд. Дар ҳақиқат
бошад, деворҳои баланди гилини сарҳордор ва кӯча-
ҳои танги қачу қилеб оиро ба дусаду чилу шаш
кисем, — ба дусаду чилу шаш ҳавлӣ таксим мекарданд.
Дар ҳар ҳавлӣ шодигу хурсандӣ, ғаму андӯх ва таш-
вишу тарадуди худ.

Дар байни хонаҳои гилину бомашон ҳамвор танҳо як иморати девораш хиштини баланду бархаво бо тафохур қомат афрохтааст. Боми ин бино аз тунукаи сафед буда, дар гирдогирдаш аз хишти пухта девори баланду мустаҳкаме дорад. Ин иморат моли шахси Қосим Бобоевич Бобоев, ё худ ҷӣ хеле ки худ зарғариҳо мегӯянд, «хонаи писари Бобо-луччак чорбоғӣ — Қосими сиёҳ».

Хавлии Бобоев ҷун аксарияти хавлиҳои шахрҳои кӯҳнаи Осиёи Миёна аз ду қисм, — аз хавлии берун ва اندарун, ё ҷи хеле ки худ мардуми маҳаллӣ мегӯянд аз «меҳмонхона ва хавли» иборат.

Дар хавлии берун, дар хонаҳои наҷандон баланди шиферпӯш, ки он аз паси девори баланд ба ҷаши рохгузар наменабуд, падари ҳафтадсолӣ Қосим Бобоевич бо ҷӯраи қарини худ Ҳасани баққа зиндагӣ мекард. Онҳо, ба қавли ҳудашон, қайҳо «занҳояшонро гӯронда ва бачаҳояшонро парронҷак карда буданд» ва акнун «бақияи умрашонро бо тоату ибодат» мегузаронданд ва дар ҳақи «Қосимҷони райқӯм», ки дар пиронсолагӣ ба онҳо ин давлату ин фароғатро ато кардааст, шабу сахар «дуо мекарданд». Ин қавли онҳо ҷандон дуруст набуд. Дар ҳақиқат бошад, онҳо бо рӯбучини хавли ва нигоҳубини боғи он, ки аз ин гектар бештар буд, машғул буданд, ки ин на танҳо барои ду мӯйсафед, балки барои ду ҷавони барзангӣ ҳам басу барзиёд буд. Хулласи қалом, онҳо барои Қосим Бобоевич хизматгори беғул ва беминнат буданд.

Дар хавлии берун дар болои манқалдоне доимо дар як дегча шӯрбо билиқ-билиқ ҷӯшида ва ё ош дәм хӯрда меистод. Ҳасани баққа ба ҳар қасе ки аз дар мебаромад, киву чикора буданаҳо напурсида, зуд дастурҳои меғустурду ба табакчае як кафғир ош ва ё ба қосае як-ду кафлес шӯрбо андохта, оварда ба пешаш мемонд.

Бобо-луччак, ки дар тамоми умраш ба қавли ҳамдигеронаш «рӯи нонро серӣ надида буд», ба туфайли писари хурдиаш «Қосимҷони райқӯм» «дастурхондору нонте шуд».

Бобо-луччак аз писари хурдиаш бисёр фазр мекард. Басе мешуд, ки бо зердастон ва «қалоншавандагони район» ҷӣ хел муомила қардани ўро ба мадди назар оварда худ ба худ гурунғос мезад:

— Уҳ, падарқусур, ҷи хел сипоҳ! Ҷи хел сиёсаташ

зӯр! Ба нигоҳаш ҳатто ман, падараш, тоб оварда наме-
тавонам-е!

— Давлати худодод, Бобоҷон, давлати худодод!
Агар тияд намегуяд, ки писари кӣ мешавӣ,— ба мад-
ҳияҳои медаромад дар чунин вақтҳо Ҳасани баққа.

Баъд аз ин ҳарду даст ба дуо кушода ба «даргоҳи
худованд дар ҳаққи Қосимҷони райқӯм» дуо мекар-
данд.

Ба ин «саховату хотамии» Қосим Бобоевич ҳар кас
ҳар хел баҳо меод. Баъзеҳо мегуфтанд, ки ин ҳама
«давлату савлат» аз паси дигарон,— мо барин дехқо-
нони хокшош... Баъзеҳои дигар мегуфтанд, ки қандаш
занад; «аз мардум чамъ карда гирад ҳам, боз ба мар-
дум медиҳад...»

...Зарғари Боло деҳан навбунёдест. Дар ин ҷо би-
ноҳои ташкилотҳои район, заводи пахтаву рафғанкаши,
МТС, артели шоҳибобӣ ва хонаҳои истиқоматии хиз-
матчиён ва коргарон ҷой гирифтаанд. Кӯчаҳои рости
ва хонаҳои сафеду авропоисоҳт,— ҳуллаи қалом аз
рӯи нақшаи муайяне сохта шудааст. Дарахтонаш ҳа-
нӯз ҷавон буданд; шоху барги фаровоне набоштанд,
бинобар ин иморатҳои ро ба зерини худ гирифта
наметавонистанд.

Мардуми Зарғари Поён Зарғари Болоро «Район»
ва мардуми оғро «Беруна» ва ё «Омада» меномиданд.

Ба қавли Қосим Бобоевич «посёлкаи Зарғари Бо-
ло,— посёлкаи интернационалист». Оре, ин гапӣ ӯ ҷон
дорад. Дар ҳақиқат ҳам дар кӯчаҳои Зарғари Боло на-
мояндагони бисёр миллатҳои дидан мумкин аст. Ам-
мо аксарияти аҳолии оғро қашонаҳои ва қорбоғҳои
ташкил мекунанд.

Аз одамони «беруна» таиҳо Қосим Бобоевич дар
Зарғари Поён манзил дошт, чунки ба қавли ҳама,
вай домоди ҳамаи зарғариҳо буд, ё аниқтараш, соли
1924, вақте ки қотиби қашона шуда қор мекард ва дар
байни авом ҷун «Мирзоча» машҳур буд, ба деҳқони
қорбоғи зарғарӣ— Акмали қувозқаш қонадомод
шуд. Акмали қувозқаш баъди як соли духтари охири-
наш,— духтари ҳафтумашро ба Қосим Бобоевич қаслим
қардан, қамони қуд шуд ва қампиашро низ ба ӯ су-
қурда, бо умеди он, ки домоди қенҷаш, домоди дӯст-
дошташ, қамъи қонаводан ӯро қурӯзон қоҳад дошт,
ба қавли қисарқонаш қулло Турдиқул, ки дар қари
қасарот қозир қуд, «бо қотири қамъ аз қорулқано ба

дорулбако рехлат намуд». Ана бинобар ин Қосим Бобоевич бо такаллуф худро домоди ҳаман заргарихо ва заргарихо ўро бо тамаллуқ «домод» ё «поччо» меномиданд. Ана бинобар ин ҳам Қосим Бобоевич васияти падарарӯсаширо бачо оварда, барои «шамъи хонаводаи марҳум Акмали чувозкаширо фурӯзон доштан», на дар Заргари Боло, на дар зодгоҳаш — деҳаи Чорбоғ, балки дар Заргари Поён, дар замини «ачдоди бачаҳояш» хонаву манзил сохт.

Марҳум Акмали чувозкаш одамшинос будааст. Вай аз ҳафт домодаш танҳо Қосим Бобоевичро ҳурмат мекард ва мегуфт, ки дар байни домодҳояш «Танҳо Қосимҷон хушёр аст, мондагяшон ҳама гӯлу гаранг».

Қосимҷон бо тадриҷ сабзида, соли 1935 ба дараҷаи муовинии раиси комитети райони расид ва соли 1937, вақте ки Исмоилов ҳаёс шуд, ба ҷои ӯ котиби якуми комитети райони партия интиҳоб гардид. Ана се сол боз дар байни авомии район чун «Қосимҷони райкӯм» ва дар байни зиёиёни район чун Қосим Бобоевич машҳур аст. Танҳо бадхоҳу душманонаш (магар дар ин дунё одами бе душман ҳам ҳаст?) дар ғайбаш гоҳ-гоҳ ўро Қосими сиёҳ, ё писари Бобо-луччаки чорбоғӣ, мегуфтанд...

Баъд аз он ки Қосим Бобоевич котиби якум интиҳоб шуд, дар Заргари Боло шумораи чорбоғиҳо хеле афзуд...

III

Мерган дар ҳоб мешунид, ки ду нафар сӯхбат доранд. Яке аз мусоҳибон бо овози ширадори ҳаста фикреро талкин менамуд. Мерган танҳо хотимаи гапи ўро шунида тавонист:

Тӯтиён дар шаққаристон комронӣ мекунад,
В-аз таҳассур¹ даст бар сар мезанад мискин магас...

— Мон-е, ҳамин ҳам гап шуду! — эътироз намуд ҳамроҳаш бо овози ғафси хирринамо. — Ту ин хел нағмаҳоятро парто! Хуб не! Буду шудаи як сол ҳаёс шудай!..

Ин овози холабачааш Маҳмуд буд.

¹ Ҳасрат, дарду алам.

— Ту гапи маро нафаҳмида истодаӣ. Гап дар сари як сол ё ду сол ҳабе шудани ман не! Гап дар дигар ҷост. Ман ҳозир ҳуди маҳав барин! Ҳеҷ кас бо ман гап задан намехоҳад! Ҳама аз ман ҳазар мекунанд! Хатто амакҷони худам Қамолхон ҳам! Ҳозир ман кӣ? Душмани халқ! Думрави Исмоилов! Одами шубҳанок!

Инаш овози Бузургхон,— писари Қамолхон. Ваю Маҳмуд шарикдарс буданд,— ҳамроҳ дар мактаби ҳафтсолаи Қошона меҳонданд. Баъд Маҳмуд тракторчӣ шуд; Бузургхон мактаби даҳсолаи интернати Заргарро хатм карда, ба идораи газета ба кор даромад.

Се сол пеш як гурӯҳ кормандони ташкилотҳои районашонро бо сардорини котиби яқум Исмоилов номалумакак ҳабе карданду ба Душанбе бурданд ва баъди чанд вақт эълон карданд, ки онҳо душмани халқанд... Ана дар ҳамон гурӯҳ мудирӣ шӯъбаи маданият ва адабиёти газетани район Бузургхони бисту яксола ҳам буд. Баъд аз як моҳи ин воқеа амакаш Қамолхон дар газетани район баромад карда, эълон намуд, ки «...аз дидори чунин ҷияи безор аст. Тамоми ҳешовандон ва аз ҷумла ӯ ҳам, ба унсури бегона, ба душмани халқу Ватан, ба Бузургхон Қамолхоновӣ радди маърака лаънат меҳонанд...»

Вақте ки Бузургхон аз ҳабе озод шуда, боз ба Заргар бармегардад, касе бо мақсаде он шумораи газетаро нишон медиҳад. Бузургхон мақоларо меҳонаду, баъд нимто арақро зада, рост ба хонаи амакаш меравад ва амакашро дошта, хуб мекубад. Баъд аз ин амаку ҷияи сояи якдигарро аз девор метарошидагӣ шуданд. Ана холо ҳам дар оҳанги суҳанронияш нисбат ба амакаш як кинаву адовати зӯре ҳис карда мешуд.

Мерган Бузургхонро нағз мешинохт,— охир, вай писари устодаш буд. Ба ғайр аз ин Мерган бисёр шеърӯ мақолаҳои ӯро, ки дар саҳифаҳои газетани районҳои ҷон мешуданд, хонда буд ва аз ӯ умеди калон дошт.

— Биё мон! Кори дӯстдоштаам! Духтари дӯстдоштаам! Агар духтарат дӯст мебошад, сад сол ҳабе шавӣ ҳам, нигоҳ карда меистод. Вай бошад, хатто ним сол ҳам нигоҳ карда наистод. Хатто ним сол ҳам! Баъди ду моҳ шӯ кард! Ба худо сад бор шукр гӯӣ, ки аз дастӣ чунин зан муфт ҳалос шудӣ! Кор бошад бисёр. Ана, биё, ба ман шогирд шав. Дар як моҳ тракторчи-гиро ёд медиҳам...

— Гап дар ин ҷо, ки ҳар хел корро намехоҳам.

— Хӯш, ки намомонад, ки ба ҷои пештараат, ба газета даромада кор кунӣ?

— Қӣ? Пеш аз ҳама амакҷони худам Камолхон. Баъд бочааш Қосими сиёҳ — писари Бобо-дуччак.

Камолхон ба духтари нахустин бочаи Қосим Бобович,— Чорибой хонадор буд, бинобар ин онҳо ба хисобе боҷа буданд.

Мерган дар ду соли охир садҳо бор дар бораи Исмоилов фикр кардааст. Охир, Исмоилов сардор буд ва дигар ҳабсшудагон «думрав». Аз ҷумла, ана ин «хурӯсҷӯча» ҳам. Пас, барои фаҳмидани гуноҳи «думравон» аввал кӣ будан ва ҷӣ хел гуноҳ доштани сардорашро муайян кардан лозим. Мергану Исмоилов ҳамроҳ хизмати ҳарбиро адо менамуданд, ҳамроҳ бар зидди босмачиҳо мубориза мебуданд,— дар чандин задхӯрдҳо ҳамроҳ буданд. Баъд ҳарду аз хизмати ҳарбӣ мураҳхасӣ шуданд. Уро директори МТС таъин карданд. Исмоилов аввал котиби дуюм ва баъди як сол котиби якуми комитети партиявии район интиҳоб шуд. Мерган ҳар як қадам, ҳар як сухан ва дар мухорибаҳо ҷӣ хел рафтор кардани ўро ба мадди назар оварда, гаштаву баргашта таҳлилу тадқиқ менамуд, аммо дар онҳо ҳеҷ нуксе, ҳеҷ камбудие ёфта наметавонист. Ягона ҷизе, ки дили Мерганро хичил мекард, ин як вақтҳо бо ҷавонбухориён қаробат доштани Исмоилов буд. Оре, вақте, ки ба партия медаромад, ҳамаашро ошкоро ва як-як гуфта дод.

Наход ин қадар сол дар байни мо дар никоби дӯст зиндагӣ карда бошад? Наход ин қадар сол бо қорҳои сиёҳу зишт машғул бошад? Дар ин сурат артисти зӯр будааст, бачағар! Хайр, барои ин хел қорҳо одамонч махсус ҳастанд,— мӯйро аз ҳамир ҷудо карда мегиранд. Ана, бегуноҳ будани ин хурӯсҷӯчаро исбот карда сар доданд-ку! Ба ҳар ҳол ба ин хурӯсҷӯча дили одам месӯзад,— номашро доғдор карданд. Ин доғро шуста партофтаи чандон қори осон нест.

Мерган аз ҷояш хесту ҳамёзакашон ба сӯи дӯстон равои шуд. Онҳо ба пешвозаш аз ҷояшон бархестанд.

Ҳарсе ба сари дастурхон нишастанд. Маҳмуд зуд ба пиёлае ҷой каша ба ҳолабачааш дароз кард.

— Гани ҷӯраат дуруст,— гуфт Мерган баъди ду-се култ ҷой нӯшидан.— Ба ягон ҷой ба қор даро. Бекорӣ

нағз не. Аз бекор худо безор гуфтаанд. Ту се сол боз бекор... Агар ин хел давом кардан гирад, на танҳо худо, балки одамон ҳам аз ту безор мешаванд... Ха, одамон ҳам....

— Ман тамоман бекор не. Кам-кам кор карда истодаам.

— Дар кучо? — пурсид мутахайирона Мерган.

— Дар газета.

— Дар газета?

Мерган нағз медонист, ки ба Бузургхон дар газета кор кардан мамнӯъ аст. Бузургхон ин таъҷуби Мерганро дида, ба замин чашм дӯхта гурунгос зад:

— Ха, дар газета. Ман менависаму бо номи дигарон чоп мешавад. Шӯхраташ аз онҳову ҳаққи каламаш аз ман. Ин ҳам аз илтифоти муҳаррирамон. Пештар ҳатто ба ин ҳам иҷозат намедоданд.

— Барои чӣ ин хел мекуни? — пурсид Маҳмуд.

— Ин холо ҳам гӯсола будааст,— гуфт Бузургхон бо сараш ба сӯи ҷӯрааш ишора карда ва баъд ба Мерган нигариста бо таҳассуф илова намуд: — Мулло чиринг лозим, мулло чиринг! Ана холо ҳам киса ҳолӣ! — ва боз ба ҷӯрааш рӯ овард: — Ана барои ин ҳам ба назди ту омадам. Меҳоҳам, ки дар бораи ту мақолае нависам. Тую он касе, ки бо имзои ӯ мақолаи ман чоп мешавад, соҳиби шӯҳрат мешавад, ман бошам, соҳиби мулло чиринг! Чӣ хеле ки мегӯянд, ҳар сареву як савдое...

Бузургхон ба ҳеҷ кас нигоҳ накарда, аз кисааш як порча газета ва тамокухалтаашро бароварда, ба нечонидани сигра шурӯъ кардани буд, ки Мерган аз кисааш як кутӣ «Беломор» бароварда, ба наздаш партофт. Бузургхон тамокухалтаашро боз ба кисааш андохту як дона папирос гирифта, аввал тамокуяшро бӯ карду баъд ба даҳонаш гузошт.

— Қайҳо боз папирос нақашаидаам,— гуфт ӯ узрхона ба Мерган ва боз ба ҷӯрааш рӯ оварда суханашро давом дод:— Ҳамаи бадбахтии ман ба ирсияти ман вобастааст. Агар соддатар карда гӯем, ба гузаштагонии ман. Охир, гузаштагонии ман қариб якуним ҳазор сол боз бо кори ҷисмонӣ машғул набуданд, бинобар ин валади онҳо, яъне банда, аз кори сиёҳ чуи аз бало метарсам. Ту бошӣ, ба ман тракторчигиро пешкаш карда истодаӣ. Ҳамин ки ба трактор савор шавам, аз бӯи карасин дилам беҳузур мешаваду аз трактор чаппа

шуда меафтам. Баъд, ба касофати ман барин шогирда
ношуд ту ҳам ба ягон бало гирифтор мешавӣ...

Мерган, ки ба ин такаллуфоти «Эшонзода» бо та-
масхур гӯш мекард, аз дил гузаронд: «Холо ба сарат
наафтидааст, бародар! Агар ба сарат афтад, на танҳо
ба бӯи карасин, ҳатто ба бӯи дигар чиз ҳам тоб меорӣ!
Ҳа, тоб меорӣ! Ту дар умрат чӣ дидӣ? Бӯду шудат як
сол ҳабс шудай! Акнун худро чуи одами бегуноҳе риё-
заткашида чилва додан меҳоҳӣ! Не, ман ба ин роҳ на-
хоҳам дод!».

Мерган акнун фикрашро ба писари устодаш баён
кардаи буд, ки вай пешдастӣ кард:

— Медонед, аҳо, то даме ки шумо хоҳ мекардед,
дар майнаи ман фикри олиҷанобе пайдо шуд.

— Канӣ, бинем,— мароқ зоҳир кард Мерган, зеро
нағз медонист, ки «Эшонзода» ҷавони хушзехну серму-
толна аст ва баъзан фикру мулоҳизаи ӯро гӯш кардаи
аз ғойда ҳолӣ нест.

— Ана, ба фикри ман як диққат кунед: баъд аз як
ё ду сол ҷанг мешавад. Хатман ҷанг мешавад. Ман ба
ин муоҳида ҳеҷ боварӣ надорам.

Бузургхон муоҳидаи соли 1939-ро дар назар дошт.
Ба назари Мерган ҳам ин муоҳида ҷандон эътимо-
бахш наменамуд. Вай дар ин мавзӯ бо «сиёсатма-
дор»-и МТС Камолхон Ҳасанхонов борҳо мувоҳида
карда буд. Ҳасанхонов ба ин муоҳида боварии калон
дошт ва таъкид менамуд, ки «немисҳо барои ба СССР
барин мамлакати пуркуват ҳучум кардан ҷуръат на-
хоҳанд кард; агар ҷуръат кунанд, зуд ва ба осонӣ то-
румӯр карда мешаванд».

— Ин ҷанг,— ҷанги ду мамлакат не, балки ҷанги
ду синф, ду система ва ду техника хоҳад шуд. Дар ин
ҷанг тамоми аҳолии мамлакат иштирок хоҳад кард. Ба
фикри ман, тракторчиҳоро дар рӯзи якуми ҷанг ба ас-
карӣ даъват хоҳанд кард, чунки онҳо танкчи таппа-
тайёр.

«Ин ҳам амакаш барин дар бораи сиёсат лаққи-
данро дӯст медоштааст. Ҳар чӣ гӯянд ҳам, ҷинс ба ҳу-
даш мекашидааст. Аз авлоди воизон-дия!» — аз дил
гузаронд Мерган.

— Ту ғами моро нахӯр, азизам Бузургхон,— ба ғап
хамроҳ шуд Маҳмуд.— Даъват кунанд, рафтаи меги-
рем. Ё ту гумон мекуни, ки мо метарсем?

— Пеш аз пода ҷанг набардору давомашро гӯш

кун,— гуфт Бузургхон аз бетакаллуфии дӯсташ ранчида, чунки нав даҳонаш тафсида буд.— Чӣ хеле ки ман гуфтам, дар ин ҷанг тамоми аҳоли иштирок хоҳад кард. Дар акибгоҳ танҳо занҳо, мӯйсафедон ва кӯдакон хоҳанд монд. Ана онҳо бояд кӯшуни азимро бо тамоми чизҳои лозимӣ таъмин кунанд. Ана бинобар ин аз ҳоло тайёрии дидан лозим,— ба занҳо рондани мошин, трактор ва комбайнро ёд додан лозим...

Мерган, ки то ҳол ба гапи «Эшонзода» бодикқат гӯш мекард, аз дил гузаронд: «Ғапаш ҷон доштагӣ барин», аммо ба ҷои тақдир таҳсин абрувонашро гирех карда гуфт:

— Ҷанг мешавад, ё не, ва агар шавад, ба вай чӣ хел тайёрии дидан лозим,— ин кори ману ту не. Ба ин кор ҳазорон одамони махсус машғуланд, аз паси ин кор ҳазорон одамон нон меҳӯранд. Вазифаи ману ту дигар аст.

Бузургхон бо таассуф аз дил гузаронд: «Ман вайро одами боақл гӯям, вай ҳам аз дигарҳо фарқе надишта аст».

Мерган ду-се култ ҷой нӯшиду суханашро давом дод:

— Ман ба гапи ту бодикқат гӯш кардам, акиун ту ҳам ба гапи ман бодикқат гӯш кун. Мо занҳоро аз фаранҷӣ озод кардем. Ту худат медонӣ, ки дар ин роҳ ба се хунҳо рехта ва ба се сарҳо бохта шуд. Хӯш, аз фаранҷӣ озод карда ҷӣ кор кардем?

Ин савол барои харду мусоҳиби Мерган ҳам ногаҳонӣ ва аҷиб буд.

— Хӯш, ҷӣ кардем? — пурсид бо тааҷҷуб Махмуд, чунки ба қарибӣ хонадор шуда буд, бинобар ин ба ҷунин масъалаҳо мароки калон дошт.

— Ба каланд гирифтӣ кардем,— ва тааҷҷуби мусоҳибонашро дида таъкид намуд: — Ҳа, ба каланд! Хӯ, ба он тараф як нигоҳ кунед,— Мерган бо дасташ ба замини он сӯи роҳ ишора намуд, ки дар он ҷо бист — биступанҷ нафар зан каланд мезаданд.— Мардҳо ҳамин корҳои сабук,— ҷойхонзчиӣ, фурушандагӣ, механизаторӣ ва монанди инҳоро зер карда гирифтаанд. Ана акиун худатон гӯед: кадомаш осонтар аст? Дар ин офтоби сӯзон аз субҳ то шом каланд задан, ё Лугфия барин ба сари руль нишаста трактор рондан?

Мерган таваккуф кард. Мусоҳибонаш хомӯш буданд.

— Канӣ, гап занед?

— Албатта, дар сари руль нишаста трактор рондан,— мутафаккирона ҷавоб дод Бузургхон.

— Ана, қандата зан, бародар. Ана дар ин бора як мақола навис. Ба занҳои мо фаҳмонда те, ки автомобилу трактор механизми ҷандон мураккаб нестанд ва, агар хоҳанд, ба осонӣ идора кардани онҳоро ёд гирифта метавонанд. Ана ин вазифаи бевоситаи ману туст. Агар нависӣ, бо имзои худат ҷоп мешавад. Ба ин ман қафил. Худат медонӣ-ку: ман беҳуда лаққиданро дӯст намедорам.

Онҳо хело вақт хомӯш нишастанд. Чашми Мерган ба он сӯи роҳ, ки дар он ҷо занҳо пахта каланд мекарданд ва чашмони Маҳмуд ба трактораш, ки лапида-лапида наздик мешуд, дӯхта шуда буд. Бузургхон чашмонашро пӯшида дар боран ҷизе фикр мекард,— мазмун, дар боран сохт ва мазмуни мақолааш.

— Пул дорӣ? — аз замини он сӯи роҳ чашм канда ва ба Бузургхон нигариста пурсид Мерган.

— Ман кайҳо боз ҷӣ будани пулро намедонам,— гуфт Бузургхон вазъияташро дигар накарда.

— Ма, аз ҳисоби мақолаи ояндаат,— гуфт Мерган як сисӯмин сурхро дароз карда.

Бузургхон пулро ба пеши чашмаш оварда хеле вақт наззора карду баъд ғурунғос зад:

— Мардум барои ана ҳамин хел як порча қоғаз ифлос ҷи номаъқулиҳое намекунанд?.. Барои як порча қоғаз ифлос...

Ин гапаш ба Мерган маъқул нашуд.

— Хайр, сафсатахониро монӯ ба гапи ман ғӯш кун. Мақолаи ман гуфтагиро навис. Хатман ҷоп мекунанд. Агар ҷоп накунанд, ба ман телефон кун. Ба фикрам, рақами телефони маро медонӣ? Роҳи хонаро ҳам. Хайр, ман рафтам.

— Мардаки нағз,— гуфт Бузургхон мутафаккирона ба ҷанги мотоцикли Мерган нигариста.— Аммо як камбудӣ дорад: танҳо як роҳро медонад,— фақат роҳи ростро.

— Магар ин бад аст? — пурсид Маҳмуд бо киноя, чунки аз шахсияти холабачааш бисе ифтихор дошт ва ўро марди комил ва аз ҳар гуна айбу нуқсе пок мешумурд.

— Кӣ бад гуфт? — ҷавоб дод бо истехзо Бузургхон.— «Роҳи рост рост ба мақсуд мебарад», «Роҳи ростро хатар нест» ва «Ростиро завол нест» гуфтаанд.

Лекин як чизро ба ҳисоб нагирифтаанд, ки мумкин аст аз пеш чӯй барояд, чарӣ барояд, кӯҳ барояд...

— Мон-е, ҳамин ҳам гап шуд-у,— гуфт лавандона Маҳмуд ба болон сабза гел зада.— Аз афташ, ту бе кор мондай, ана бинобар ин ҳам бо ҳар гуна сафсата ҳам каллаи худат ва ҳам каллаи дигархоро гаранг карда гаштай...

IV

Бюро хело серодам буд. Тамоми рансу агрономҳо ва кормандони роҳбарикунандаи партиявӣ ва советиро даъват карда буданд. Дар рӯзнома як масъала буд. «Аҳволи пахтазорҳои район». Мардум мегуфтанд, ки котиби якум ду рӯз пеш шахсан пахтазори тамоми районро чарх зада баромадааст ва акнун фикру мушоҳидаҳои худро арз карданист. Хама, ва аз ҷумла Мерган ҳам, медонистанд, ки дар баъзе колхозҳо каланди пахта андаке қафо мондааст ва дар баъзе китъаҳо алафҳои бегона пайдо шудаанд. Сабабаш ҳам ба ҳама маълум буд: дар ин колхозҳо кишти пахта сол то сол меафзуд, аммо қувваи қорӣ ва техникашон аз аввал ки кам буд, ҳоло ҳам кам...

Қосим Бобоевич ба ҷои маърузаи раисони колхозии «Зарбдор», «Меҳнат» ва «Зафар»-ро ба саҳна, ба назди столи президиум бароварда, то ки маҷлис «тезутунд ва дар рӯҳи танқид ва худтанқидкунӣ гузарад ва ба баъзе танбалону холабеғамҳо сабақу ба дигарон панд шавад», онҳоро саҳт «сӯхон» кардан гирифт. Дар солҳои охир ин ҳел маҷлисигузаронӣ ва ин ҳел роҳбарӣ бо тадриҷ расм мешуд. Ҳамин ки бюрои комитети партиявӣ барпо мегардид, раисон ва агрономҳои колхозҳо бо табассуми маънидор ба якдигар менигаристанд: «Хӯш, имрӯз киро сӯхон мекунанд?» Мардум ҳам бо тадриҷ ба «сӯхонкунӣ» одат мекарданд ва ба он ҷун ба амри нохуш ва ноғузире дандон ба дандон монда тоб меоварданд. Танҳо Мерган ҳеҷ ба ин одат карда наметавонист. Ана ҳоло ҳам ба гапи Қосим Бобоевич гӯш мекарду ба худ ҷои нишастан намеёфт,— дилаш аз ҳисси нохуше, ки он аз махлутӣ қаҳру ғазаб ва та-наффуро адоват иборат буд, лабрез мешуд. Ҳар се раис одамони маъруф ва хизматнишондода буданд. Онҳо дар мубориза бар зидди босмачиён фаъолона ширкат доштанд. Дар соҳтмони колхозӣ ҳам хизматашон кам

набуд. Ана дар собиқа командири шучоъи эскадрони савора, яке аз барпокунандагони якумин колхози район, раиси колхози «Зарбдор» Эргаш-полвон, ки бар зимни ҳамаи ин дехқони ботаҷриба ва роҳбари кордон буд, ҳоло дар назди столи президиум рост истода ва гоҳе сурху гоҳе сафед шуда, бо табассуми аблаҳонае ба «сӯҳонқунонии» Қосим Бобоевич тоб меовард. Мерганро аз ғапҳои Қосим Бобоевич ҳам ана ҳамин табассуми аблаҳонаи Эргаш-полвон бештар асабонӣ мекард. «Ғап зан, ғап зан, охир! — дар дил ба ӯ хитоб менамуд Мерган. — Ё забонатро хӯрдӣ?»

Мазмун, «сӯҳонқуноӣ» ба дили Қосим Бобоевич зад. Вай аз минбар фаромада, аз тағи столи президиум як даста алафро бароварду гӯё аз қори вазнину тоқатфарсое монда шуда бошад, оҳи чуқуре кашида, эълон намуд:

— Ана акнун инҳоро бо орденҳои навбаромад «сарфароз» мекунем! — ва як бех алафи ғумойро ба қисаи сарисинагии кители Эргаш-полвон ҳалонда илова намуд: — Ана ниро ордени «Ғумой» меғӯянд.

Баъд ӯ ба ҳамин тартиб ду нафари дигарро ҳам бо ордени «Аҷрик» ва «Зарпечак» сарфароз намуд.

Мерган мадхушона аз ҷояш ҷаста хеста, исбот кардани шуд, ки «Ба ҷои ба раисони бечора дӯғ задану онҳоро масҳара кардан ба онҳо роҳ нишон додан, ёрӣ додан лозим...», аммо дар ин вақт нидон Қосим Бобоевич чун раъд дар сақфи тоҷор печид:

— Рафиқ Салимов, ин ҷӣ партизанҷигӣ? Кӣ ба шумо сухан дод? — ва бо овози пасту маломатомез илова намуд: — Ба шумо, рафиқ Салимов, бо чунин дилчи раҳмин дар боғчан бачагон мураббӣ шуда кор кардан лозим! Ҳа, мураббӣ шуда! Ба кӣ дилатон месӯзад? Ба ин ландахурҳо? Ба ин танбалҳо? Ба ин холабеғамҳо? Пахтаро алаф зер кардааст, шумо бошед, «роҳ нишон додан, ёрӣ додан лозим», меғӯед! Ба онҳо ҷӣ хел ёрӣ диҳам? Ё худам рафта пахташонро каланд карда диҳам? Хишова карда диҳам? Аҷаб ғапхое!

Мерган боз кӯшиш намуд, ки ҳақ будани худро исбот кунад, аммо Қосим Бобоевич қатъиян пеши роҳашро гирифт:

— Рафиқ Салимов! Ба ҷоятон шинед! Ҳеҷ кас ба шумо сухан наододааст. Ҳамин ки ман суханамро тамом кардам, марҳамат, минбар ба ихтиёри шумо! Ҷи қадаре хоҳед, ғап задан гиред!

Мерган ноилоҷ ба ҳояш нишасту аъзоёни президиумро як-як аз назар гузаронд. Иван Степанович Синеглаз, ки ба қарибӣ қотиби дуҷум интиҳоб шуда буд ва ҳоло забони тоҷикиро намедонист ва аз корубори райони ва муносибати калоншавадагонӣ он низ нағз вокиф набуд, мутаҳайирона гоҳ ба Мерган ва гоҳ ба Қосим Бобоевич менигарист: барои чӣ онҳо ин қадар сурху сафед шуданд? Баъд ҳам шуда ба ғӯши Ҳасанхонов, ки дар паҳлуяш менишаст, пичиррос зад. Ҳасанхонов низ пичирросзанон чизе гуфт. Синеглаз бо аломати тасдиқ сар ҷунбонд.

Қотиби сеюм сарашро ҳам қарда, дар болои як порча қоғаз сурат мекашид,—сурати одамчаҳои каллақалону думҷадори хандаоварро. Мерган ин одати Ҳалимовро нағз медонист: агар дар маҷлис гапи қасе ба ӯ маъқул нашавад, абрувонашро ҷин, лабонашро ҷафс ва сарашро ҳам қарда, сурати ана ҳамин хел одамонаро мекашид ва агар маъқул шавад, ба одамони гирду атроф гоҳ-гоҳ бо табассум нигариста, сурати духтарони мавзунқомату миҷгондарозро. Пас, маълум мешавад, ки ҳоло ӯ порозист. Аммо аз суҳанони кӣ? Аз суҳанони ӯ, ё Қосим Бобоевич?

Мерган ду-се бор кӯшиш кард, ки суҳан гирад, аммо раиси маҷлис ҳар дафъа «...баъд, баъд» мегуфту ба дигарон суҳан меод. Бинобар ин аз маҷлис ҳафаю маъюс шуда баромад. Иштирокчиёни маҷлис ханӯз пароканда нашуда буданд,—дар сахни хавлӣ ба гурӯҳҳои се, чор ва панҷнафарӣ тақсим шуда, «маҷлисро давом медоданд». Мерган ин хел «маҷлис»-хоро бисёр бад медид: охир ҳар суҳан ҷоёву ҳар нуқта мақоме дорад! Муште ки баъд аз ҷанг ба хотир омад, бояд ба сари худ зад! Аммо имрӯз ногаҳ ғамид, ки ин хел «маҷлис»-ҳо ҳам лозиманд,—ақаллан барои қайғонидани бӯғзи дил ёрӣ мерасонад-ку! Дилаш бисёр меҳост, ки ба гурӯҳе ҳамроҳ шуда, «маҷлис»-ро давом диҳад. Вай ба сӯи Эргаш-полвон, ки бо муовини раиси комитетони ва мудирони маориф хушҳолона сӯхбат мекард, равон шуд. Мерган хайрон буд: навақас хуб «сӯхон» карданд, бо ордени «Ғумой» сарфароз намуданд, аммо вай ғӯе ҳодисае нашуда бошад, мамнунона сӯхбат дорад... Ана, ана, қаҳқаҳа зада меҳандад. Аҷаб одаме...

Мерган ханӯз вохӯрдиву аҳволпурсиро ба охир нарасонда буд, ки қасе аз қафо ба оринҷаш охишта даст

расонд. Ба кафо назар афканда дид, ки Ҳасанхонов бо табассуми мулоимхунуконааш ба ӯ нигоҳ карда истодааст.

— Ҳа, чӣ гап? — пурсид Мерган бо абрувони чин.

— Як ба назди Қосим Бобоевич дароед, — Ҳасанхонов бо сараш ба сӯи тирезаи кабинети котиби яқум ишора кард ва чун дид, ки Мерган аз ҷояш ҷунбидани нест, илова намуд: — Гапи зарур ва таъҷилӣ доштаанд. Гардед...

Дар кабинети Қосим Бобоевич котиби дуҷум сеюм, мудири шӯъбаи молияю матлубот, раиси суд ва прокурор менишастанд. Қосим Бобоевич ба пасу пеш қадам зада ҷизиро исбот менамуд:

— Мумкин, мумкин... Фарз кардем, кори ман нодуруст буд, аммо кӣ ба ӯ ҳақ дод, ки дар пеши мардум гапи маро гардонда ба даҳонам занад? Кӣ ҳақ дод, ки обрӯи маро, обрӯи партиро дар пеши мардум резонад?

— Рафиқ Бобоев, ин қадар воҳима накунед, — гапи ӯро бурид котиби сеюм. — Обрӯи ману шумо дигару обрӯи партия дигар!

Азбаски мусоҳибон саргарми мубоҳиса буданд, таҷроа акнун диданд, ки Мергану Ҳасанов дар назди дар рост истодаанд.

— Шинед, — ба онҳо бо сараш ба стули паҳлуяш ишора карда гуфт Рофиев ва ба Қосим Бобоевич нигариста илова намуд: — Мувоҳисаро то фардо мавқуф гузорем чӣ?...

— Дуруст. Ҳамин қадар гуфтему шунидем бас! — гапи ӯро тақвият дод Қосим Бобоевич ва баъд аз андаке таваққуф хушҳолона изҳор кард: — Акнун як эълон: фардо хонуми мо ҷашни мавлуд доранд. Расо соати ҳашт бо хонумхоятон ба хонаи мо! — ва бо табассуми фароҳе илова намуд: — Агар қасе наояд, ҷун душмани озодии занон ва тарафдори урфу одатҳои боию феодалӣ дар бюро муҳокима хоҳад шуд. Фаҳмо?

Ба лаби ҳама табассум дамид.

Рофиев ба ҷои ҳама ҷавоб дод, ки фаҳмост.

Қосим Бобоевич аз ин зарофати худ хушнуд шуда, ба ҳама як-як даст дода то фардо бегоҳӣ хайрбод гуфт ва хангоме ки навбати Мерган расид, дасташро аз дасташ сар надода ва рост ба ҷашмонаш нигариста, ба гилагузорӣ оғоз намуд:

— Хуш, Мерган Салимович, агар набиёед, саҳт ха-

фа мешавам; чунин мешуморам, ки аз гапҳои имрӯза хафа шудаед. Ин ҳама ҷангу ҷанҷол ба худам ҳам маъкул не. Аммо чӣ илоҷ? Манфиати кор ва давлат ҳаминро талаб мекунад. Шумо худатон нағз медонед, ки агар гап дар бораи манфиати кор ва давлат равад, ман ба падари худам ҳам раҳм намекунам. Кор ба ӯи худашу ҷӯрагӣ ба ӯи худаш...

Мерган дар дил ба ин гапҳо ҳазоруяк эроду эътироз дошт, аммо чун дид, ки ҷоғи Косим Бобоевич тафсида истодааст, барои кӯтоҳ кардани гап бе қилу қол ба даъвати ӯ розӣ шуд, зеро мувоҳиша фондае надошт,— дар кабинет ба ҷуз ҳардуи онҳо каси дигаре намонда буд.

Вақте ки Мерган аз кабинети Косим Бобоевич баромад, соат ба шаш наздик мешуд. Дар аввал хост, ки ба МТС баргардад, аммо ба хотир овард, ки як ҳафта боз ягон бор ҳам аз соати дувоздаҳ барвақттар ба хонааш барнагаштааст. Дирӯз завҷаш Адолатбиби ҳам камтар гур-гур карда гирифт: «Ин ҳудаш чӣ гап? Соати дувоздаҳ баъди хоб кардани бачаҳо меоеду боз бачаҳо аз хоб нахеста монда меравед. Бачаҳо диламро хун карданд. Доимо дар забонашон як гап: «Дадем кайӣ? Дадем кай меоянд?» Бечораҳо, намедонанд, ки барои дадешон аз зану бача ҳам кор азизтар аст».

Мерган баҳс накард,— завҷаш ҳақ буд. Вай қавл дод, ки ин хатояшро ислоҳ хоҳад кард. Ана боз қариб фаромӯш карда буд.

Мерган аз роҳаш баргашт. Тафси ҳаво хеле паст шуда буд. Аз кӯҳи Бел шамоли нармакаке мевазид. Дар паси кӯҳи Бел,— кӯҳи Гулгун. Дар паси кӯҳи Гулгун,— зодгоҳаш деҳаи Кошона. Мерган баъди вафоти модараш факат ду бор ба Кошона рафта буд. Ана ҳоло нӯҳ сол аст, ки зодгоҳашро надидаст. Холо падараш зани дигар ва аз ӯ чор фарзанд дорад. Модари ӯғайш занаки шаттоҳу бадзабон,— падарашро бисёр азоб медиҳад. Бинобар ин Мерган на ӯро дӯст медораду на бачаҳояшро, гарчанде нағз медонад, ки укаҳояш аз шахсияти ӯ бисе ифтихордоранд,— бамавқею бемавқеъ эълон карда мегарданд, ки «...ҳамон Мерган-партизани, ки дар вақташ ба тухми босмачӣ қирон оварда буд ва ҳоло ба МТС-и районашон роҳбарӣ мекунад, бародари онҳост».

Дар ин вақт чашмаш ба «Эшонзода» афтод ва ин риштан ҳаёлашро пора кард. Мерган чандин рӯз боз

ӯро дар ин кӯча,—дар кӯчаи «Умед» медид. Кӯчаи «Умед»,—кӯчаи кӯтоҳакакест. Дарозинаш чорсад-панҷсад метр. Аз хиёбони марказӣ то анбори нафт. Мерган нағз медонист, ки дар яке аз хавлиҳои ин кӯча собик номзоди Бузургхон,—духтари дуюми ҷӯпони колхоз Чорибой—Вокиа, ки холо зани мудирӣ анбори шӯъбаи матлуботи район Имомқулихонов аст, истиқомат дорад. Сабаби дар ин кӯча пилмида гаштани Бузургхон қариб ба ҳаман мардуми Заргари Боло маълум буд.

Мерган «ҳаромхештак»-хоро аз бало ҳам бадтар медид. Боре писари устодашро барои «дари хонаи Имомқулихоновро понда гаштанаш» саҳт сарзаниш карда буд. Маълум мешавад, ки пӯсташ ғафс будааст,—ғап таъсир намекардааст. Ана ҳоло ҳам ба ҷои хушӯ ёдашро ба як ҷо монда, роҳи зиндагиро ёфтаи ва аз паси кори худ шудан дари хонаи Имомқулихоновро понда гаштааст. Магар номаъқули ва бемаззагии аз ин зиёдтар мешавад? Боз худро зиёӣ, равшанфикр мета-рошад. Чин занад, ту барин равшанфикрро! Қошқӣ маъшуқааш як шаклу шамоили дуруст дошта бошад. Сип-сиёҳ, пешонааш дӯнг ва чашмонаш чашмони гурба барин!

Мерган Бузургхонро ҷеғ зад. Бузургхон ба қафъ баргашту Мерганро дида суп-сурх шуд,—гӯё ӯро аз сари кори ношоистае дастгир карда бошанд. Бузургхон бо Мерган ҳиҷолатмандона вохӯрдӣ карда, аз паҳлӯи ӯ қадам задан гирифт. Ояхо аз кӯчаи «Умед» гузашта ба сӯи ҷойхонаи «Фароғат» равон шуданд.

— Бузургхон, ин кор ба ту намезебад. Наход инро нафаҳмӣ? Гап аз худат наместонад, на танҳо хонаи касе, ҳатто хонаи гунҷишкero вайрон кардан ҳам дар ҳама давраи замон гуноҳи азиме ҳисоб мешуд. Дар замони мо ҳам. Охир, вай шӯ дорад, бача дорад!

— Худам ҳам медонам, ки ин қорам хуб не. Худам ҳам медонам, ки на танҳо хонаи касе, ҳатто хонаи гунҷишкero ҳам вайрон кардан гуноҳи азимест. Боз нағз медонам, ки бо ин қорам ҳам худам ва ҳам ӯро беобрӯӣ карда истодаам. Аммо чӣ илоҷ? Иштиёри дил дар даст ман нест. Ҳазор бор гуфтам, ки фаромӯш мекунам. Нашуд! Ҳазор бор гуфтам, ки меҳрашро аз дилам канда мебароям. Нашуд! Ақилу худатон гӯед, чӣ кор кунам? Худамро кушам? Овезам? Оташ занам?

Дар суҳанҳои Бузургхон дарду алам ва ғаму андӯ-

хи чонокхе ниҳон буд. Дар гирди чашмонаш ашк халка мезад. Мерган аз шиддати тахайюр бозистоду бе-ихтиёр хитоб намуд:

— Барои ҳамон хуноки пучук? Барои духтари кали Чорибой? Астафурulloх! Боз ин мардак мегӯяд, ки ақлаш дар чош!

— Эҳ, акаи Мерган, акаи Мерган,— гуфт бо таҳассуфу маломат Бузургхон.— Вай барои шумо духтари кали Чорибой, пучуки хунок, барои ман бошад, аз чои ҳам ширинтар! Аз чои ҳам азизтар! Хайр, сиёҳ бошад чӣ? Пучук бошад чӣ? Барои ман вай хушрӯтарин духтари дунёст! Магар нашундаед, ки мегӯянд: «Лайлиро бо чашми Мачнун бубин!» Мегӯянд, ки Лайли ҳам чандон хушрӯй набудааст,— сип-сиёҳ будааст, бинобар ин ҳам номаш Лайли, яъне, монанди шаб, шабгун, шабосо... Бо вучуди ин Мачнун...

— Эҳ, азизам Бузургхон,— бо таассуф сухани ӯро бурд Мерган.— Ман туро мардаки каппа-калон гӯям, холо ҳам кӯдак будай. Ҳа, кӯдак! Ту чӣ маънӣ доштаи Мачнуиро медонӣ? Охир, номаш ба ҳудаш вай мачнун буд, девона буд! Охир ту ҷавони солимакл ва хушёр-ку! Наход ба ҳамон девона таклид кунӣ?

Ба лабони Бузургхон табассум дамид. Бисёр хешовандон ва дӯстонаш барои «ҳамон хуноки пучук»-ро дӯст доштан ӯро сарзанишу маломат мекарданд ва ӯ дар ҷавоб доим як далелро пеш меовард: «Лайлиро бо чашми Мачнун бубин!» ва бо ин онҳоро мулзам мекард. Ана акнун ин бурхони котеъ, ин сипари пӯлодини ӯро бо як зарбат тикка-тикка карданд. Боз кӣ гӯед? Мерган-партизан! Ҳм, «номаш ба ҳудаш вай мачнун буд, девона буд. Охир, ту ҷавони солимакл ва хушёр-ку!». Ҳм, ачиб... ачиб! Ана мулоҳизаю ана мухокима!

— Ё гапам нодуруст? — табассуми мусоҳибаширо дида пурсид Мерган.

— Не, акаи Мерган, гапатои маъкул, хеле маъкул,— мутафаккирона ҷавоб дод Бузургхон.— Намедонам, ин гапро фикр карда, гуфтед, ё фикр накарда, ба ҳар ҳол хеле хуб гуфтед. Ман асло гумон намекардам, ки ин зарбулмасалро ин хел ҳам тафсир кардан мумкин аст.

— Ту, ҷони ака, холо тафсири бисёр чизхоро намедонӣ. Падари ту устои ман буд. Устод ба ҳукми падар аст. Бинобар ин мо ба ҳисобе бародарем. Баро-

дари ҷисмонӣ набошем ҳам, бародари рӯхонӣ! Ба ғайр аз ин мо,— ҳамдигар! Ман худам ҳам одамонеро, ки ба дигарон панду андарз меҳонанд, ҷашми дидан надорам. Лекин хоҳ хоҳӣ, хоҳ не, ба ту боз як панд медиҳам.

Ба тавассути ин суҳанҳо ба хотири Бузургхон ла-тифае расид, ки онро ҳанӯз дар айёми кудакӣ шунида буд.

Ҷӯғие дар бозор ба чор тараф давида фаръед ме-зад: «Ҳар касе як танга бидиҳа, чунон панде бидиҳам, ки як умр бархурдор боша! Чунон панде бидиҳам, ки падараш надода боша!» Дехотие, ки пои пиёда ҷандин фарсахро тай карда, будишуд бо як танга ба бозор омада буд, аз дил гузаронд: «Аздусар ба як танга чи-зи дурусте харидан наметавонам. Магар беҳтар нест, ки он як тангари ба ҷӯғӣ таслим карда, пандашро бишнавам ва аз он як умр бархурдор бошам?» Вай он тангаашро ба ҷӯғӣ медиҳад мегӯяд, ки пандатро би-гӯй. Ҷӯғӣ тангари ба ҷайбаш мезанаду мегӯяд: «Агар ба меҳмонӣ биравӣ ва агар ширбиринҷ оранд, аз он сӯе бишӣ, ки рағанааш ба он сӯй ҷорӣ боша!» Ва боз ба чор сӯи бозор давида фаръед задан мегирад: «Ҳар касе як танга бидиҳа, чунон панде бидиҳам, ки як умр бархурдор боша...»

Боз панди Мерган ҳам аз ҳамаи қабил набошад?

Онҳо ба ҷойхона расиданд ва ба кати ҳолие нишас-танд. Ҷойхоначӣ Мерганро нағз мешинохт. Шогирдаш зуд ду нон ва як ҷойник ҷой оварда, ба пеши онҳо гу-зошт, Мерган нон шикаст; Бузургхон ҷой кашид. Ак-нун якпиёлагӣ ҷой нӯшида буданд, ки худи ҷойхоначӣ як коса гӯшти яхӣ бардошта омаду бо Мерган вохӯр-дӣ ва гарм-гарм аҳволпурсӣ карда ҳамроҳашон ни-шаст. Бузургхон як пиёла ҷой кашид, ба ҷойхоначӣ дароз кард. Ҷойхоначӣ ҷойро нӯшиду серкорнашро узр оварда, боз ба ҷояш баргашт. Шогирди ҷойхоначӣ боз як ҷойник ҷой овард. Аммо Мерган ҳанӯз ҳам хомӯш буд. Дили Бузургхон заъф кард, боз маҳбубааш, охи-рин мулоқоташон, ки се сол пеш ба вукӯъ пайваста буд ва дастони нарма лабони гарми ӯ ба хотираш ра-сид. Ба ҷашмонаш ашк дамид. Барои аз дил дур кар-дани ин ғаму андӯҳ зери лаб замзама кардан гирифт:

Агар ғамро чу оташ дуд будӣ,
Ҷаҳон торик будӣ ҷовидона.

Дар ин гетӣ саросар гар бигардӣ,
Хирадманде набӣбӣ шодмона...

— Ва он хирадманд ту? — пурсид ботамасхур Мерган.

Бузургхон ҷавоб надод. Шеърӣ дигареро замзама кардан гирифт.

Мерган шунида буд, ки писари устодаш аз гуфтаҳои шоирони мутақаддим барои худ «сипар»-е сохтааст: «Чарх дунпарвару сифланавоз», «Чархи фалак ҳаргиз ба коми мардуми доно намегардад» ва амсоли инҳо. Бинобар ин ба «мардуми доно» ба ҷуз араку наша задан ва ба осмон ҷашм дӯхта аз «гардиши гардунӣ дун», «арбоби даврон» ва «абнон замон» шикоят кардан чораи дигаре нест. Аз афти қор, ана ҳоло ҳам барои собит кардани ин фикраш маҳз ҳамин хел шеърхоро хонда истодааст: «Ана дидед, дар ҳама давру замона аҳволи мо барин одамони доно ана ҳамин хел буд! Шумо аз ман боз чӣ меҳохед?»

Ин акида,— акидан ботил ва хеле зарарнок аст, чунки дасту дили одамро аз қорубори дунӣ хунук мекунад, бинобар ин, вай, Мерган, ба ин акидан «Эшонзода» хати батлон хоҳад кашид. Ҳа, хати батлон!

Бузургхон, ки аз ин фикру мулоҳизаи Мерган хабар надошт, бепарво замзама мекард:

Ғам маҳур гар набувад, қори ҷаҳонат ба мурод,
Қори дунӣ ба муроди дили доно нашавад...

— Ист, ист, Боз як бор такрор кун,— илтимос намуд Мерган.

— Чӣ, маъкул шуд? — аз ин таваҷҷӯҳи мусоҳибааш хурсанд шуда, пурсид Бузургхон ва он байтро возеҳу бурро такрор карда, хитоб намуд: — Бале, ҳақ асту рост! «Қори дунӣ ба муроди дили доно нашавад!»

— Наход?

— Бале, ҳамаи классикҳои мо ҳазор сол боз ин фикрро тасдиқ мекунанд... Ман ҳам... Ана, Ҳоҷа Ҳофиз ҳам фармудаанд:

Замон ба мардуми нодон диҳад зинми¹ мурод,
Ту аҳли фазливу дониш, ҳамин гуноҳат бас...

¹ Лаҷом, инон, маҳор.

— Ба адабиётдоният коил ман! Боз ин кас эшонзодаю муллозода будаанд! Садкаи номи Чамолхон шавӣ!

Бузургхон суп-сурх шуду часта аз кат фаромад. Ин чӣ гап? Магар ўро барои таҳқир кардан ба ин чо овардаанд? Ҳеч кас ба ин ҳақ надорад! Хоҳ номаш Мерган бошаду хоҳ чизи дигар!..

Мерган зуд фикри мусохибашро пай бурд.

— Пеш аз пода чанг набардору ба чоят шин! — гуфт ў касдан абрувонашро чин карда. — Ман ҳолс гапатро тамом накардаам.

Табиати шаркӣ ва одоби фитрӣ боло гирифт, — Бузургхон хашмашро фурӯ бурда ба чояш нишаст.

Мерган чойникро аз пеши мусохибаш гирифта, ба хулаш чой рехту суханашро давом дод:

— Доное, ки ин гапхоро гуфтааст, чандон доно набудааст. Ҳа, чандон доно набудааст. Агар доно мешуд, аз «кори ҷаҳон» шикоят намекард, балки «кори ҷаҳон»-ро ба «муроди дили доно», яъне ба муроди дили хулаш мегардонд. Модоме ки «кори ҷаҳон»-ро ба муроди «дили доно» гардондан ва ё «зимомӣ мурод»-ро аз дасти «мардуми нодон» кашида гирифтаи наметавонад, дар кадом асос худро доно мешуморад? Фаҳмидӣ? Гап ана ҳамтур, чони ака. Не, нагӯй! Баҳс накун! Модоме ки ман ҳамин хел гуфтам, ҳамин хел!

Ба лабони Бузургхон табассум дамид. Имрӯз ба Мерган чӣ шуда бошад?

Чизе нагӯй, ҷавобаш тайёр, — гапатро зуд гардонда ба даҳонат мезанад!

Онҳо хеле вақт хомӯш нишастанд. Мерган гумон мекард, ки «Эшонзода» аз ў саҳт хафа аст, бинобар ин барои нарма кардани дилаш гуфт:

— Классикхоро ҳам, чони ака, бо чашми хирад хондан лозим. Ҳа, бо чашми хирад! На ту барин рӯякӣ! Ҳамон Ҳоча Ҳофиз, ки ту аз ў иқтибос оварданро дӯст медорӣ ва баъзе байтҳояшро ба худ шиор карда гирифтаӣ, ана ин хел гапҳо ҳам дорад:

Чарх барҳам занам, ар ғайри муродам гардад,

Ман на онам, ки забунӣ кашам аз чархи фалак...

Фаҳмидӣ? Ана ин хел гапхоро шиор кардан лозим! «Чарх барҳам занам, ар ғайри муродам гардад, — ман на онам, ки забунӣ кашам аз чархи фалак!» Ту бошӣ, «Замон ба мардуми нодон диҳад зимомӣ мурод» гӯён водкаю наша зада мегардӣ! Ё гумон мекунӣ, ки ягон

кас зимомӣ муродно оварда ба дастат медиҳад? «Ана, Эшонҷон, акнун навбати шумо. Ана зимомӣ муродно гиреду кайф кунед! Шумо ҳам дар ин дунёи дурӯза як давратонро ронда гиред-дия!» Ту ҳамин хел фикр мекуӣ? Хамин хел?

— Не, акаи Мерган. Ман ин хел фикр намекунам,— ҷавоб дод мутафаккирони Бузургхон ва аз дил гузаронд: «Ман то ҳол гумон мекардам, ки ин мардак ба ҷуз трактору мошинҳояш чизе дигареро намедонад. Тарзи муҳокимаронияш андаке унхела бошад ҳам... аз баъзеҳо бехтар. Ба ҳар ҳол шогирди падарам-дия! Авом беҳуда намегӯянд, ки ҳар касе як бор бо марҳум Ҷамолхон менишаст, як умр шеърхону адабиётдӯст мешуд...»

Боз ба ҷашмонаш ашк дамид,— айёми бачагӣ ва падарашро ба хотир овард.

«Ғунда газад, ин забони маро! — ба ҷашмони мусоҳибаи нигариста, аз дил гузаронд Мерган.— Дилашро нарма мекунам гуфта, боз ҳам бештар хафа кардам...»

— Ту аз ман хафа шудӣ? — пурсид аз ҷашми мусоҳибаи ҷашм нақанда.

— Не, акаи Мерган. Барҳакс... Хеле баҳра бурдам. Шумо,— бало!

«Ҳока бало,— бо таҳассур аз дил гузаронд Мерган.— Ман дар назари ту барин ҷавонхон хом бало... Имрӯз Қосим Бобоевичу Рофиев чунон боб карданд, ки ҳоло ҳам ба худ омада наметавонам. Ман ҳаман ин масҳарабозиро барои ту кардам, чунки тӯро писарам барин дӯст медорам ва меҳохам, ки арақхӯрию бемаззагии ғайри партоӣ ва ба қатори одамон дарой... Вагарна чи хел тафсир кардани классиконро аз ту бехтар медонаму бадтар не...»

...Мерган ба хонаи дуқабатаи коммуналӣ наздик шуд. Аз мардуми маҳаллӣ танҳо ӯ дар ҷуни бино манзил дошт. Мардуми маҳаллӣ ҷуни манзилро наметавондиданд. Қорвонсарой барин,— одамаш бисёр! Ба Мерган барҳакс хеле маъқул буд. Одамаш бисёр бошад чӣ? Охир, одам бо одам зиндааст! Ташвишаш ҳам кам. Агар ба ягон ҷое рафтаи бошӣ, ба дарах куфл мезанию бо хотири ҷамъ рафтаи мегири! Вай ба одамоне, ки хонаи шахсӣ доштанд ва онро бо девори баланду мустаҳкам печонда мегирифтанд, ҳайрон буд: Ҷаро худро аз мардум пинхон мекунанд? Аз чӣ метарсанд?

Мерган аз дур медид, ки Геву Олия бо як гурӯҳ ба-

чаҳои ҳамсоя волейболбозӣ доранд. Асад аз казнокча «аспи оҳанин», — мотоциклашро бароварда, моторашро аз назар мегузаронд. Ногаҳ чашми Олия ба падараш афтод. Вай тӯби дасташро, ки акнун ба тарафи «хари́ф» заданӣ, буд, ба як сӯй ҳаво доду «Дадаҷонам омаданд! Дадаҷонам омаданд!» гӯён замзама карда, худро ба сӯи падараш андохт. Гев ҳам аз паси ӯ давид. Мерган ҳардуяшонро ба оғӯш кашида бӯсиду аз дасташон гирифта ба сӯи хона равон шуд.

Асад ба рафтори укаҳояш бо табассум нигоҳ мекард. Вай танҳо, вақте ки падараш ба дарвоза наздик шуд, ба пешвозаш якчанд қадам гузошт. Онҳо даст дода вохӯрдӣ карданд.

— Қорҳо чӣ хел? — пурсид Мерган барои кафшерии гап.

— Бад не.

Геву Олия ба модарашон Адолатбӣ монанд буданд, — сафедпӯст, кулчарӯй ва шонапахӣ. Чашмонашон ҳам чашмони модарашон барин, — сиёҳи ҳалқа. Асад ҳудаш барин, — сияҳҷарда, кокина ва қадлароз. Нав ба шонздаҳ даромада бошад ҳам, қадаш бо қадӣ падараш баробар!

Адолатбӣ доимо лӯкмаҳои лазизу серравғанро ба назди Асад мегузошт. Бо вучуди ин танаш ҳеҷ об намегирифт. Боре, вақте ки дар сари дастурхон менишастанд, Адолатбӣ аз табақи худ як порча гӯшти серравғанро гирифта ба назди ӯ гузошт. Асад табассумкунон гуфт:

— Оча, худатонро ин қадар азоб надихед. Аз дусар фарбеҳ намешавам.

Адолатбӣ қасдан абрувонашро чин кард.

— Намедонам, дар даруни шумоён кирм ҳаст, ё ягон балон дигар, ки ҳамин қадар парво мекунам, парво мекунам, ҳеҷ не ки баданатон об гирад. Баробари се қас меҳӯранду...

— Моро парво карда чӣ қор мекуӣ? — мамнунона гапӣ занашро бурида буд Мерган. — Баъд, меғӯянд, ки фарбеҳиро танҳо гӯсфанд бардошта метавонад. Мо-ку одам. Мабодо аз худ наравем?

— Шумо бе ин ҳам аз худ рафтагӣ! — гуфта буд Адолатбӣ бо чашмони шарарбор ва меҳрош.

Мерган чашмони сиёҳ ва ин хел нигоҳ кардани занашро дӯст медошт.

Ногаҳ ба хотир овард, ки Асад чор сол боз бо ӯ ана

хамин хел вохӯрдӣ мекунад. «Падарлаънат, пок кардани фиси бинияшро ёд нагирифтасту худро мардаки каппа-калон метарошад!» — бо таҳассур аз дил гузаронд Мерган.

Ин гумонаш дуруст буд. Асад аз дувоздаҳсолагии «гусолагӣ»-ро бад медид, — аз изҳор кардани ҳиссиёти худ шарм медошт.

Мерган фаҳмид, ки танҳо қади писарашро, медонад, аммо дилашро не. Ин ба вай саҳт алам кард.

— Дар хона зик нашудӣ? Ба лагери пионерӣ фиристам? — пурсид Мерган барои аз майнааш дур кардани ин фикри нохуш.

— Раҳмат. Ман аз ин син кайҳо баромадагӣ, — бо табассум ба падараш нигоҳ карда ҷавоб дод Асад.

Мерган ҳам хатои худро фаҳмида табассум кард.

— Хӯш, ба ягон хонаи истироҳат, ё санатория чӣ?

— Не, раҳмат. Ба ҳеч ҷо рафтан намехоҳам. Дар китобхонаи район китоб бисёр. Боз мотоцикл дорам. Оббозӣ мекунам. Моҳигирӣ мекунам. Хулласи калом, барои зикшавӣ вақт нест. Худатон равед, — ва ғамхорона илова намуд: — Вақтҳои охир хеле хаста менамоям.

Ибораи охирии Асад дили Мерганро хеле гарм кард. Вай аз китфи писараш оғӯш карда, ботаҳассур гуфт:

— Ха, гапат дуруст. Қор бисёр... Хеле хаста шудам...

Мерган бисёр меҳост, ки бо писараш дар мавзӯе самимона сӯҳбат кунад. Аммо дар кадом мавзӯ? Дар бораи корубори МТС? Маҷлиси имрӯза? Не, намешавад. Ба вай доништини чунин чизҳо ҳанӯз барвақт аст.

Ногаҳ Мерган фаҳмид, ки Асад аз камари ӯ бошад ҳам, онҳо барои якдигар одами бегона барин, — ба якдигар рози дил гуфта наметавонанд. Ягон бор самимона сӯҳбат накардаанд. Оё вай дар бораи шахсияти писараш ягон тасаввуроте дорад? Оё чӣ хел одам будан, чӣ хел майлу рағбат ва орзуву ҳавас доштани писарашро медонад? Не! Хамин қадар медонад, ки писараш бачаи хушодоб, хушзеҳи ва аълохон аст. Аз синфи як то нӯҳ бо баҳои аъло хонда меояд. Магар ин басанда аст? Не! Барои падари ҳақиқӣ басанда нест!

Пештар Асад ҳудаш рӯзномаашро оварда бо ифтихор нишон медод. Мерган баҳоҳои ӯро дида хушнуд мешуд ва ба китфаш зада мегуфт: «Қандата зан, писарам! Ана хамин хел хондан гир!» Ин ҳам як наъбае

дошт. Ана чор сол боз аз ин ҳам маҳрум. Агар рӯзно-маатро нишон деҳ гӯяд, писараш: «Дида чӣ кор мекунад? Монанди пештара» мегӯяду гапро кӯтоҳ мекунад.

Бале, завҷааш ҳақ барин: «Вай кор, кор, гуфта, зану бачаҳояшро ҳам фаромӯш кардааст!» Ягон бор бо Асад нағзакак самимона сӯҳбат кардан лозим. Набошад, бача бегона мешудагӣ барин.

Онҳо ба дари хонашон наздик шуданд.

— Агар иҷозат диҳед, ман боз камтар бозӣ мекунам,— гуфт Асад.

— Мо кайҳо боз падару писар барин сӯҳбат накардаем. Ту камтар бо ман чак-чак кардан намехоӣ?

Асад китфонашро дарҳам кашид: «Имрӯз ба падараш чӣ шуда бошад?»

Вақте ки онҳо ба хона даромаданд, Адолатбибӣ аз сандуки калоне, ки он ба ғайр аз вазифаи асосӣ боз барои Гев вазифаи катро ҳам адо менамуд, либосҳои худаш, шавҳараш ва бачаҳояшро бароварда, ба рӯи фарши хона мепартофт,— навашро ба як тараф, кӯҳнаашро ба як тараф ва нимдошташро ба як тараф. Мерган ҳайрон шуд: охир, ба қарибӣ ҳардуяшон либосҳои идона ва барои тобистон нолозимро афшонда, шамол дода ва таҳ карда ба ин сандук андохта буданд-ку!

— Ҳа, Асад? Бахайр?

Онҳо ба якдигар ба номи фарзанди нахустинашон муроҷиат мекарданд.

— Ман ду путёвка ёфтам. Пасфардо ба Кисловодск меравам.

— Бо кӣ?

— Бо кӣ? Бо кӣ мешуд? Бо шумо-дия! Ё шумо шавҳари ман не?

Мерган дар кучо будани гапро фаҳмид. Ҳар сол «калоншавандагони район» бо занҳояшон ба «курорт» мерафтанд. Ана Адолатбибӣ ҳам чандин сол боз дар орзуи курорт буд,— вай ҳам худро зани «калоншаванда» мешумурд. Мерган ҳам се сол боз ваъда меод, зимо ҳамин ки вақташ мерасид, ҳар дафъа ба соли оянда мавкуф мегузошт. Ана, акнун занаш зимони корро ба дастӣ худ гирифтани. Фаҳмид, ки ин дафъа кор бе дилсиёҳие анҷом нахоҳад ёфт.

— Ба ҳар ҳол як маслиҳат кардан лозим буд,— гуфт як оҳ кашида Мерган.

— Бо кӣ?

— Бо кӣ мешуд? Албатта бо ман.

— Хамин кадар маслиҳат кардем бас.

Асад, ки то ҳол ба паҳлударӣ такя карда, хомӯш ба гапи падару модараш гӯш мекард, охишта аз хона баромад. Ин рафтори писараш ба Мерган маъқул шуд. Бачаи баодоб! Вай то аз зинапои чӯбин канда шудани тӯк-тӯки пои Асад гӯш карда истоду баъд хастаҳолна ба болои курсӣ нишаст.

— Хайр, майлат. Рав, фақат бо Асад. Вай хеле хаста менамояд...

— Ман бо шавҳарам меҳоҳам! Ҳама бо шавҳарашон мераванд. Ё ман шавҳар надорам? — пурсид чашмонашро нимроғ карда, бо ҳашм Адолатбӣ.

Мерган ин ингоҳи занашро дӯст намедошт.

— Дорӣ, азизам, дорӣ! — бо ҳаза пеши ҷанҷолро гирифтани шуд Мерган. — Як шӯи коки дарози бадкавоқ дорӣ. Аммо чи илоҷ? Райком иҷозат наод. Мумкин не.

— Барои чӣ? Барои чӣ ба Бобоев мумкин будаасту ба шумо не! Ё шумо аз вай кам?

Мерган ҷуни мувоҳисаро дӯст намедошт: «Барои чӣ ба фалонча мумкину ба шумо не? Барои чӣ бинии фалонча қачу бинии шумо рост?» Магар ҳамин ҳам гап шуд?

Бо вучуди ин умед дошт, ки ин масъаларо хушӣ ба хушӣ ҳал хоҳад кард.

— Ғам нахӯр. Тирамоҳ меравем, — гуфт Мерган боз аз ҷояш хеста.

— Тирамоҳ? — пурсид Адолатбӣ қоматашро рост карда ва ба ҷашми шавҳараш нигариста. — Тирамоҳ? Дар вақти мактабравии бачаҳо? Не. Тирамоҳ худатон равед! Бо зани Бобоев равед!

— Ман туро зани окила ва бомулоҳиза гӯям, ту ҳам ахмақ будай! — Мерган аз дар баромаду шараққосзани оиро пӯшонд.

Адолатбӣ дар хона таиҳо монд. Дар ҷашмонаш ашк ҷӯшид. Вай сарпӯши сандукро пӯшонду ба болои нишаста хунгосзани ғиря кард, — нағз медонист, ки гапи шавҳараш яқтост; дили ӯро на бо ғиря нарма кардан мумкин аст на бо чизи дигар. Бинобар ин ба ҷуз ҷизҳоро ғундошта, боз ба сандук андохтан ҷоран дигаре нест.

Ногаҳ ҷашмаш ба куртан сурхи аврупоидӯхти пештанакушодае афтод. Айёми ҷавонияш ба хотир омад. Ин якумин куртан аврупоидӯхти ӯ буд. Оиро дувоздаҳ сол пеш, вақте ки дар Душанбе зиндагӣ мекарданд ва

Мерган низомӣ буд, зани командири полк,— Наташа дӯхта дода буд. Ваю Наташа дугона буданд. Дугонааш зани коматбаланд, чорпахлӯ ва малламӯй буд. Чашмони ачибе дошт,— калон-калон ва сабз. Адолатбибӣ бо-ри аввал медид, ки чашми одам ҳам сабз мешудааст. Наташа зани шӯх, бебок ва омир буд,— на танҳо ба шавҳараш, балки ба тамоми зердастони ӯ ҳам фармон-фармон мекард ва ҳама ба фармонҳои ӯ бечунучаро итоат мекарданд.

— Ту бало! — гуфта буд боре Адолатбибӣ бо таҳас-сури нӣхонӣ ба дугонааш. — Шавҳарат ҳама нозу ну-затро иҷро мекунад. Худи чӯрӣ барин: хонаатро мерӯ-бад, хӯрок мепазад, бозорӣ мекунад... Ҳатто як бор чо-машӯй карданаширо ҳам дида будам... Ту бошӣ, кайф карда мегардӣ... Ҳама туро хурмат мекунанд... Ба га-пат гӯш мекунанд... Ба гапи ман ҳатто шавҳари худам ҳам гӯш намекунад...

— Чунки ту гӯсола! Бо мард кай ва дар кучо гап задаиро намедонӣ!

— Магар кай ва дар кучо гап задан ҳам аҳамияте дорад?

— Ҳа, албатта, аҳамият дорад. Ҳамин қадар сол боз шӯ дорию навод, ки ҳаминро ҳам надонӣ?

Адолатбибӣ дар ҳақиқат ҳам намедонист.

— Хайр, кай гапзадон кардан лозим? — марок зо-хир кард Адолатбибӣ, чунки дар ҳафтаи гузашта се бор аз шавҳараш илтимос карда буд, ки барои ба зодго-ҳаш, ба аёдати падару модараш рафтан иҷозат биди-ҳад, шавҳараш се бор ҳам илтимосашро рад намуд: «Гап якто, баҳор ҳамроҳ меравем».

— Бо мард дар чоғаш, дар вақти қаробат чустанаш гуфтугӯй кардан лозим. Ҳа, дар вақти қаробат чустанаш! То ба гапат розӣ нашавад, ту ҳам ба қаробат кар-дан розӣ нашав! — бо як дурахши шаҳвоние дар чашм маслиҳат дод дугонааш. — Дар чунин вақт мард абре-шим барин мулоим мешавад. Ҳар хоҳиш дошта бошӣ, иҷро мекунад. Ҳа, иҷро мекунад! — таъкид намуд ӯ, гӯё Адолатбибӣ ба ин суҳанҳои шак оварда бошад.

Адолатбибӣ қарор дод, ки дар худи ҳамон бегоҳӣ ин таҷрибаи дугонаашро санҷида бинад, аммо ҳамин ки ба сари матлаб омад, шавҳараш аз ҷояш ҷаста хесту бо овози аз қаҳру қазаб хиррӣ гуфт:

— Қадом фоҳиша ба ту ин нағмаро ёд дод? — ва шинелашро аз меҳ гирифтӯ рост ба казарма ба назди

аскаронаш рафт ва танҳо баъди як ҳафта, вақте ки Адолатбибӣ ба воситан дугонааш «узру маъний»-и худро пешкаш намуд, ба хона баргашт.

Мерган борҳо аз мардҳо шунида буд, ки баъзе занҳои маккора барои ба максуди худ ноил шудан ин ҳел усули мамнӯро ба кор мебаранд. Вай ин корро барои зани оқилаву покдоман ношоиста мешумурд ва танҳо ба хотири он, ки занаш ба гапӣ дугонааш фирефтаи шуда ва ба маъниаш дуруст сарфаҳм нарафта, ин «усул»-ро истифода карданӣ шудааст, аз ғуноҳаш гузашт.

Адолатбибӣ тамоми он шаб гиря карда бармад. Баъд аз он фаҳмид, ки бо шавҳараш баҳс кардан фоидае надорад,— ин баҳс хоҳ дар ҷогаҳ ба вуқӯъ пайвандад, хоҳ дар ҷои дигаре. Ана ин фикраш боз як бори дигар тасдиқ шуд. Бо вучуди ин вай аз матонат ва иродан шавҳараш фаҳр мекард,— мард бояд мард бошад! Адолатбибӣ мардҳоеро, ки аз ғармони занашон беруи баромада наметавонанд, хеле бад медид.

Ин хотирот бугзи дилашро кафонд,— ба лабонаш табассум дамид. Ногаҳ аз кардааш пушаймон шуд,— дилаш ба шавҳараш сӯхт. Бечора, ихтиёр дар дасти худаш набошад, чӣ кор кунад?

* * *

Мерган ба саҳни хавлӣ баромад. Офтоб гуруб мекард. Дар домани шаркин осмон якҷанд ситора чашмак мезаданд, аммо домани ғарбияш ҳанӯз равшан буд. Ба назари Мерган имрӯз осмон боз ҳам баландтар метофт. Дар пешгаҳи хавлӣ Геву Олия бо духтарчаи ҳамсоя руст-рустшавагон бозӣ мекарданд. Гох-гоҳ ҷирроси духтарчаҳо баланд мешуд. Мазмун, Гев онҳоро таъкиб менамуд.

Мерган ба болон хараке, ки дар назди дарвозаи мистод, нишаст. Хаво ба тадриҷ торик мешуд. Дар осмон ситораҳо гул мекарданд. Даре нагузашта осмон аз ситора пур шуд ва ба кӯрпаи сатини кабуде, ки гулҳои реза-резан сафед дорад, шабохат пайдо кард. Мерган ҳайрон буд: дар майнаш ин ташбеҳ аз кучо пайдо шуд? Ногаҳ ба хотир овард, ки модараш дар шаби арӯсияшон ана ҳамин ҳел кӯрпа дӯхта, ҳадя карда буд. Ваю Адолатбибӣ шаби арӯсияшонро дар болон ҳамон кӯрпа гузаронда буданд.

Раҳматӣ модараш ба хотираш расид,— дилаш ганда шуд; ба чашмонаш ашк дамид.

Модараш занн резапайкари нахифу захир ва касали буд. Мерган дар айёми наврасӣ ҳеҷ фаҳмида наметавонист, ки барои чӣ ҳамсолонаш «як тӯда додарчаю хоҳарча» доранд, аммо ӯ яккаву танҳост ва барои чӣ ҳамзани ҳолиму бардам, аммо модари ӯ доимо касал? Ин сир дар яке аз рӯзҳои тобистон худ аз худ кушода шуд. Модару холааш дар айвон чарх мериштанд. Мерган дар назди дари меҳмонхонаашон нишаста китоб меҳонд. Ногаҳ ғич-ғичи харду чарх қатъ гардид ва ӯзи холааш ба ӯш расид:

— Алаҳон, аз шумо як гап пурсам хафа намешавед?

Модараш ҷавоб дод, ки не, хафа намешавад.

— Ҳам худатон ва ҳам почҷом ҳоло хеле ҷавон. Синнатон ҳоло аз ҷил нагузаштааст. Барои чӣ Мерганҷон на ягон додарча доранду на ягон хоҳарча? Охир, як бача — бача не...

Модараш охи чуқуре кашид:

— Худам ҳам медонам, ки як бача — бача не. Аммо худо надихад, чӣ кор кунам? Баъди Мерган, илоҳӣ, худо умрашро дароз кунад, намедонам ба дарунам чӣ балое даромад, ки ман доимо касал. Тамоми буду шудамонро ба муллою бахшӣ сарф кардам. Умри мардак ҳам беҳуда зоеъ шуда истодааст. Аз ман ба вай на ғондае, на фароғате. Чанд бор гуфтам, ки ту ҳоло ҷавон; ман ҳазор бор розӣ, — ба болоям зан гир. Меҳандад. Меғӯяд, ки дар авлоди мо дузанаҳо набуданд ва нахоҳанд шуд. Дағъаи охири саҳт ҷанг карда дод... Ба кори рӯзгор ҳам дастам намерасад... Мерган хеле ҷавон, набошад, сарашро дуто мекардем.

Дар он вақат Мерган пондҳсола буд.

Мерган фаҳмид, ки сабаби касалии модараш ва сабаби «яккаву танҳо»-ияш ба таваллуди ӯ вобаста будааст. Баъд аз ин худро дар назди модараш гунаҳкор ҳис менамуд ва доимо кӯшиш мекард, ки дар корҳои рӯзгор то ҳадди имкон кӯмак расонад. Аз он воқеа ду сол гузашт. Боре модараш дар сари ноштар гуфт:

— Писаракам, худат дида истодаӣ, ки ман одами касалӣ, — як рӯз сикхату даҳ рӯз касал. Худоро шукр, рӯзгорамон калон, — гову ғӯсола, бузу бузғола... Ба ҳамааш дастам намерасад... Меҳоҳам, ки дар зиндагиам саратро дуто кунам. Ҳам ба ту ҳамхоба мешавад ва ҳам ба ман дастӣ... Ту ба ин чӣ меғӯӣ?

Мерган фарзанди дехот буд, — тафсири занушӯиро

нағз медонист ва ба он чадон майл надошт, аммо он сӯхбати модару холаашро ба хотир оварда ноилоч гурунгос зад:

— Ихтиёратон...

— Агар ба духтари холаат хостгор фиристем, чӣ ме-
гӯй? Духтари нағз. Ба ҳар ҳол чигаргӯшан худамон...

— Не, намешавад...— ба замин чашм дӯхта гуфт
Мерган.

— Барои чӣ? — Абрувони модараш боло ҷахи-
данд.— Хайр, ихтиёрат,— ва баъд аз хеле сукунат боз
пурсид: — Дилат ба кучо?

— Ба духтари Қамбар... Адолатбибӣ...

— Ба духтари Қамбар? — пурсид мутаҳайирои
модараш.— Духтари бад не. Қоргар, пазандаву созан-
да. Тамоми қорубори рӯзгор ва нигоҳубини ҷор дода-
раку хоҳаракаш ҳам ба зимман вай. Хуснаш ҳам расо.
Ҳар кокулаш хирочи як мамлакат. Аммо, ҳар чӣ нағӯй
ҳам, боз ҳамон духтари Қамбари сиёҳ-дия! Хокро бар-
дори, аз хоктӯдан баланд бардор, гуфтаанд... Хайр, чӣ
илоч? Агар дилат ба ҳамон бошад, худӣ ҳамин бегоҳӣ
одам мефиристем...

— Не, аввал худам...— суп-сурх шуда гурунгос зад
Мерган.

— Худат? Ин чӣ гап? Кӣ дидааст, ки худӣ домод
хостгори карда бошад? Ақлат дар ҷояш?

— Агар не гӯяд чӣ? Баъд дар тамоми кишлоқ шар-
манда мешавем...

— Ба кӣ не мегӯяд. Ба мо? Ҷон гӯяд...

— Не, аввал худам бо духтар гуфтугӯй мекунам,—
гапи модарашро бурид Мерган абрувонашро ҷин карда.

Ба лабони модараш табассум дамид. «Падару пи-
сар,— як. Дар вақташ падараш ҳам ҳаман расму ру-
сум ва урфу одатро пушти пой зада, аввал худаш бо
арӯшавандааш гапро пазонда, баъд хостгор фиристо-
да буд».

— Хайр, ихтиёрат. Фақат бисъёр кашол накум...

Худӣ Мерган ҳам бисъёр кашола кардани ҷабуд.
Вай як кулӯла кандро ба кисааш андохту аз хона ба-
ромад. Аз болон девор нигоҳ карда дид, ки писари хӯр-
дин ҳамсояшон,— Ризвони ҷорсола дар рӯи хавлия-
шон худ бо худ бучулбозӣ дорад. Мерган ба ӯ қандро
нишон дод. Ризвон бо дасташ ишора кард, ки ба ман
ҳаво деҳ. Мерган бо сараш ишора кард, ки агар канд
хоҳӣ, аз дарвоза барову гир. Баъд аз дақиқае Ризвон

бинӣ кашида-бинӣ кашида аз дарвоза баромад. Мерган кандро ба дасташ дода пурсид:

— Очаат дар кучо?

— Ба сахло, ба дадем хӯлок булд...

Мерган далерона аз дарвоза гузашта, ба рӯи хавлӣ баромад.

Адолатбибӣ дар миёнаҷон хавлӣ ҷоруб дар даст рост меистод. Вай Мерганро диду як «вах» гуфта, ба сӯи хона давид.

— Ист, ист. Кучо мегурезӣ? Ман ба ту гап дорам,— аз пасаш фаръёд зад Мерган.

Онҳо ҳамсинн буданд. Дар айёми бачагӣ ва наврасӣ ҳамроҳ бозӣ мекарданд, ҳамроҳ бузу бузғолаҳояшонро мечаронданд ва ҳамроҳ дар айёми баҳорон хориҷу ҷукрӣ ва дар тобистону тирамоҳ коту зира мечиданд. Аммо Адолатбибӣ дар ду-се соли охир одати ачибе пайдо карда буд,— ҳамин ки Мерганро медид, рӯяшро ба дигар тараф гардонда ва ё бо саргиракаш пӯшонда, ба кафояш нигоҳ накарда, мегурехт, гӯё дар байни онҳо хусумату адовати оштинопазире бошад. Ана бинобар ин ҳам Мерган меҳост, ки аввал дили духтарро фаҳмида, баъд хостгор фириштад.

— Барои чӣ ту ин қадар аз ман метарсӣ? Чӣ, ман туро меҳӯрам?

Адолатбибӣ бозистоду абрувонашро дарҳам кашида гуфт:

— Ту ба ман чӣ гап дорӣ? Падару модарам дар хона нестанд. Вакте ки омаданд, биёву гапатро ба ҳамонҳо гӯй...

— Ман ҳам медонам, ки падару модарат дар хона нестанд...

— Пас барои чӣ ба хавлие, ки дар он духтари қадрас яккаву танҳост, бе пӯшт-пӯшт зада даромадӣ?

— Чунки на ба падару модараш, балки ба худӣ «духтари қадрас» гапи заруре дорам.

Барои чӣ бошад, ки ба лабони Адолатбибӣ табасум дамид. Мерган, аз ин далертар шуда, се-чор қадам ба пеш монд. Ҳоло ҳам дар байни онҳо панҷ-шаш қадам масофа буд.

— Хӯш, гап зан. Ман вақти беҳуда надорам,— гуфт Адолатбибӣ рӯяшро ба дигар тараф гардонда.

— Ба ман мерасӣ? — пурсид Мерган абрувонашро ҷин карда ва боз як қадам ба пеш ниҳода.

— Чӣ, дар авлоди шумо худӣ домод хостгорӣ меку-

над? — пурсид Адолатбибӣ бо чашмони шарарбоо ва табассуми психандомез.

— Гапро нагурезон. Ба ман мерасӣ ё не? — боз ҳам бештар абрувонашро ҷин карда пурсид Мерган.

Адолатбибӣ суп-сурх шуда ба замин чашм дӯхт.

— Ту маро намезанӣ? — пурсид ба замин бо нӯги кафшаш хат кашида, чунки падараш бо андаке баҳона модарашро мекуфт. Тез-тез, қариб ҳар рӯз мекуфт ва ин духтари бечораро саҳт мушавваш ва ғамгин мекард. Боз тақдирӣ ӯ ҳам тақдирӣ модараш барин набошад? Агар ин хел бошад, вай аз тухми шавҳар безор...

— Дар авлоди мо занро намезананд, — гуфт бо табассум Мерган, чунки сабаби ин саволро фаврач пай бурд ва ба тарзи суҳанронии устодаш Чамолхон тақлид намуда, илова кард: — Дар мазҳаби мо занро задан мардӣ нест...

— Ҳеҷ гоҳ намезанӣ? Ҷанг ҳам намекунӣ? Ҳеҷ гоҳ?

— Ҳеҷ гоҳ.

— Ба худо гӯӣ?

— Ба худо.

Ҳарду хомӯш монданд. Хомӯшӣ хеле тӯл кашид.

— Ту розӣ? — пурсид Мерган.

Адолатбибӣ боз ҷавоб надод. Мерган оташин шуд.

— Охирии бор мепурсам: ту розӣ ё не?

— Ту маро намезанӣ?

— Не, гуфтам-ку. Не!

— Агар дар вақташ хӯрок напазам ҳам?

— Ҳа.

— Агар хонаат ифлос бошад ҳам?

Ана инаш ба Мерган маъкул набуд. Вай андаке фикр карда истоду бо аломати тасдиқ сар чунбонд.

— Ҳа.

— Агар ҳам хонаат чиркину ҳам хӯрокат тайёр набошад ҷӣ? — холо ҳам саволборон мекард Адолатбибӣ.

— Ҷӣ, магар ман даст надорам? — дастонашро ба пеш ёзонда пурсид Мерган. — Худам чорӯбро мегираму хонаро мерӯбам-дия. Ҳамин ҳам кор шуд? Ман хӯрок пухта ҳам метавонам. Вақте ки очаам касал буданд, ду бор ошу чор бор шӯрбо пухтам. Очаам таъриф карданд... — худситой мекард ӯ.

— Агар ин хел бошад, зан гирифта ҷӣ кор мекунӣ? — пурсид Адолатбибӣ ногаҳ қалқоқ зада.

Ин ҳадаи духтар Мерганро махву мот кард. Вай ҳеҷ гумон намекард, ки сӯҳбаташон ин хел анҷом хоҳад

ёфт. Аз ин маълум мешавад, ки духтари Қамбари сиёҳ вай — писари Салим-сайёдро масҳара мекунад? Мерган чанд сонияе бо ҷашмони аз шиддати таҳайюр аз хонашон давида баромадагӣ ба мусоҳибаи, ки холо ҳам гаҳе ҳаму гаҳе рост шуда қаҳқаҳа мезад, менигарист. Ногаҳ ҷашми Адолатбибӣ ба ҷашми Мерган бархӯрд ва зуд хандаш катъ гардид. Вай ҷорӯби дасташро ба замин партофта ва бо кафи ду дасташ ду рухсорашро, ки холо чун оташи танӯр лаввосзанон месӯхтанд, маҳкам зер карда, ба сӯи хонашон давид. Ду кокули дарозу ғафсаи чун ду мори сиёҳ печутоб меҳӯрданд. Ба Мерган ханӯз аз айёми наврасӣ тамошон ин кокулҳо ҳаловате мебахшид, аммо холо ба назарачи наменамуданд, чунки аз ин рафтори ҳамсоюдухтарашон саҳт ҳайронӣ мушавваи буд, — ҷӣ хел тафсир кардани онро намедонист. Бинобар ин бо сари ҳаму дил маълум ба хонашон баргашт. Модараш, ки аз паси девори хонашон истода, тамоми гуфтушуниди онҳоро гӯш карда буд, бо табассуми мамнуонае писарашро истиқбол намуд.

— Хӯш, писарҷон, корҳо ҷӣ хел?

Мерган ба айвон баромада, худро бо шикам ба болои кӯрпача партофту гурунғос зад:

— Розӣ набудагӣ барин, падарқусур! Ҷӣ илоҷ? Агар ба шумо дастъёр бисъёр зарур бошад, майлаш, ба пеши хоҳаратон рафтаи гиред...

— Ғам нахӯр, писарҷонам, — модараш омада, ба пахлуи Мерган нишасту сарашро сила кард. — Агар аз сидки дил ба вай ҷазбманд бошӣ, розӣ кунонданаи ба гардани ман. Охир, вай духтарбача аст. Шарм дорад, ҳаё дорад... Ту ҷӣ меҳохӣ?.. Гумон мекуни, ки агар ба ман рас гӯӣ, давида омада ба хонаат медарояд?.. Ба бағалат медарояд?

Тар-тари мотоцикле ба гӯшаш расид, — ин риштан ҳаёлашро бурид. Садон мотоцикл гоҳ наздику гоҳ дур мешуд. Аз садояи маълум буд, ки суръаташ хеле баланд аст. Инчунин маълум буд, ки дар байни маркази район ва фермаи колхозии «Зарбдор», ки масофаташ қариб даҳ километр аст ва роҳи онро ба қарибӣ асфальт карда буданд, рафтуой дорад.

Қасе аз қафо ҷашмонашро бо кафи дастонаш пӯшонд. Мерган аз дастони нарму сергӯштаи фаҳмид, ки ин Гев аст, — қаси дигар ба вай ин хел шӯҳӣ намекард. Дасташро ба қафо бурда, писарашро кашола карда ба

оғўшаш овард. Гев дар як лаҳза сару рӯи падарашро «лесида партофт». Вай аз акааш ҳамагӣ як солу панҷ моҳ хурд буд, аммо ҳоло ҳам рафтораш кӯдакона буд; баръакси Асад бо духтарчаҳо руст-рустшавагон ва ҳатто ҳапнакбозӣ мекард ва меҳрубонию навозишро нағз медид,— аз «гӯсолагӣ» шарм намедошт. Ана ҳоло ҳам дастӣ падарашро сила карда, бо як шеваи кӯдакона ва илтиҷоомезе гурунгос мезад:

— Дадаҷон, ба ман ҳам мотоцикл харед... Ба Асад харидед...

Боз Асад ба хотираш расид.

— Падарлаънат! Ҳатто як бор табассум ҳам накард-е! Як бор «рахмат» гуфту ҳалос! — рӯзи ба Асад мотоцикл хариданаш ва рафтори ӯро ба пеши назар оварда гурунгос зад Мерган.

— Дада, меҳаред? — аз гарданааш оғўш карда ва рӯяшро ба рӯяш молида ханӯз ҳам илтиҷо менамуд Гев.— Ман ҳай карда метавонам... Ба худо, ҳай карда метавонам... Фақат Асад мотоциклашро намедихад...

— Барон чӣ? — пурсид Мерган сари писарашро сила карда ва ба чашмонаш нигариста.

— Меғӯяд, ки аввал пок кардани фиси биниятро ёд гир... Биниям донмо тозаю вай...

Ба лабони Мерган табассум дамид.

— Хайр, хайр, меҳарам,— гуфт ӯ авзон писарашро пай бурда.— Ҳамин ки ба понздаҳ даромадӣ, меҳарам.

Гев аз бағали падараш часта фаромаду ба сӯи қазноқчаҳо давида фаръёд мезад:

— Олия, дадем ба ман мотоцикл меҳаранд! Баъди чор моҳ!

Вай баъди чор моҳ ба понздаҳ меҳаромад.

Боз аз назди қазноқча гоҳ-гоҳ чирроси духтарчаҳо баланд мешуд:

— Гев! Чаток накуи! Чашмонатро нағзакак пӯшон!

Ногаҳ аз болои сараш овозе баланд шуд:

— Дар райони мо фақат ду кас ин ҳел мотоцикл меронад,— ту ва писарат Асад!

Ин ҳамсояаш, сармеханик Степанов буд. Вай дар тан пижама ва дар пой кафши сарипой дошт,— барон ҳавохӯрӣ ва папироскашӣ баромада буд.

— Асад бачаи нағз,— суҳанашро давом меод ҳамсояаш.— Нав ба ҳабдах даромада бошад ҳам, рафтору кирдораш одами калон барин. Ҳама қораш ба ман маъкул. Фақат ана ҳамин мотоциклронияш не!

Баръакс, ба Мерган ин гапҳои Степанов маъкул шуданд. Бале, Асад писари дадеш! Хатто мотоциклронияш ҳам мотоциклронии падараш барин!

— Ин иллати ирсӣ, азизам Иван Андреевич,— мамнунона ба ҳамсояш нигариста ҷавоб дод Мерган.— Мо хама авлод ба авлод аспсавору ҷоваидоз ҳастем. Агар майдон ёбему асп натоzoneм, ё роҳи асфальт ёбему мотоциклро насурронем, худро нороҳат хис мекунем. Қасал мешавем. Ҳа, қасал мешавем! Дар байни авоми район дар бораи падари ман қиссаи аҷибест ҳаст. Мегӯянд, ки падари ман дар соли сию сеюм, дар соли қаҳтӣ ба аҳли оилааш, ба шаш қас, дар як рӯз ду кило орди ҷав медодааст, ба аспаш бошад, чор кило ҷав. Мефаҳмӣ, ба аҳли оилааш ду кило, ба аспаш чор кило!

— Ана, ана гӯш кун! Чӣ хел тез месурронад! — хитоб намуд Степанов.

— Писари дадеш-дия!

— Писари дадеш нагӯю гӯшашро тофта мон...

Ба худӣ Мерган ҳам бо ин суръат мотоциклро суррондани Асад чандон маъкул набуд. Вай дар ин бора чандин бор бо писараш гуфтугӯй карда буд, аммо Асад доимо як далелро пеш меовард, «Агар аҷали одам расад, дар роҳи ҳамвор ҳам пешпой меҳӯрад. Баъд, ман кӯдак не-ку: дар кучо ва чи хел рондани нағз медонам». Бори охирин бо табассуми айёронӣ пурсид: «Барои чӣ худатон аз ман ҳам тезтар месурронед? Ё чони ман азизу чони шумо не?» Бинобар ин ба ҳамсояш дигар хел ҷавоб дод:

— Фоида надорад. Мо хама якрав! Чӣ падару чӣ писар! Чӣ хеле Қосим Бобоевич мегӯяд, гап гапи худамон!

Степанов боз камтар нишасту баъд хайрухуш карда ба хонааш рафт. Асад ҳам «аспи оҳанин»-ашро оварда, дар қазноқча «қантар карда» монд.

Мерган дар бораи аҳли байташ фикр мекард. Магар зану бачаҳои ӯ аз зану бачаҳои дигарон бадтаранд? Не. Баръакс. Бачаҳои хушодоб, аълоҳон ва зирак. Занаш пазандаву созанда, ҷевари гулдаст ва коргар. Аз байни занони калоншавандагони район танҳо зани ӯ кор мекунад. Боз тамоми қору бори рӯзгор ва тарбияти бачаҳо ҳам ба зиммааш. Ба як зан ҳамин қадараш бас будагист?

Хӯш, пас вай, Мерган, барои чӣ ин қадар ғамгину малӯл? Бо занаш гапаш гурехтааст? Хайр, магар дар

дигар оилаҳо ин хел воқеаҳо рӯй намендиханд? Чанҷоли баъзеҳо то ба бюрои райком мерасад... Бо мӯйканию рӯйканӣ анҷом меёбад... Хол он ки ба чанҷоли имрӯза худӣ вай, Мерган, айбдор аст. Дар вақташ ваъдаи хом додан лозим набуд. Охир, вай, занаш ҳам, одам аст; вай ҳам одаму оламо дидаи меҳоҳад. Бале, гапаш рост: кучои вай аз зани Қосим Бобоевич, ки то ҳол ҳатто одам барин либос пӯшидаиро ёд нагирифтааст, кам аст?

Ба ғайр аз ин чанҷоли имрӯзаро ба чанҷол гуфтан ҳам намеарзад.

Пас барои чӣ вай, Мерган, инқадар ғамгину малӯл?

Ё барои он ки Асад бо ӯ самимона сӯхбат ва дәрди дил намекунад? Охир, Асад мардаки каппа-қалон аст,— ба ҳабдаҳ қадам монд. Магар чун Гев сару гардани ӯро лесидани Асад шарт аст? Магар ӯ аз писараш ниро хоҳон аст? Охир, меҳр дар дил аст, не дар забон!

Пас барои чӣ вай, Мерган, инқадар ғамгину малӯл? Пас барои чӣ рафта аз завҷаи меҳрубонаш, аз модари фарзандони азизаш уэр намеурсад? Ё гапи Қосим Бобоевич дуруст аст? Вай, Мерган, одами якрав, гарданшах ва гап гапи худам меғуфтагӣ?...

Адолатбибӣ бачаҳоро ҳобонда, дар хонаи хоб ба кашададӯзӣ машғул буд. Вакте ки Мерган ба хона даромад, чашмонаш аз шодӣ як барқ заду зуд ҳомӯш шуд. Мерган авзон занашро фаҳмид,— вай аз омадани шавҳараш хурсанд аст, аммо ин хурсандияро нишон додани нест. Мерган дастанахро ба китфони ҳамсараш гузошта, бо оҳанги маҳзунона пурсид:

— Ту аз ман хафа шудӣ?

Занаш ба замин чашм дӯхт.

— Маро бубахш. Соли оянда, албатта, меравем. Ин дафъа гап якто!

Дар ҳаждаҳ соли ҳамхонагӣҳои Мерган бори аввал уэр меҳост. Адолатбибӣ ба қадри ин иқдом расид,— дастанахро ба гардани шавҳараш ҳалқа карда ва бо чашмони шарарбор ба чашмонаш нигариста гуфт:

— Не, шумо маро бубахшед. Ман шуморо хафа кардам! Гӯр ба сари курорташ! Шумою бачаҳо сиҳагу саломат дар пешам бошед бас! Курорти ман ҳамин!...

Ҳанӯз Адолатбибӣ гапашро ба охир нарасонида, лабони Мерган ба лабонаш часпид.

Ошти баъд аз ҷанг доимо гуворост...

Вақте ки Адолатбибӣ аз хоб бедор шуд, офтоб хеле баланд шуда буд. Шуон офтоб аз байни пардаи тиреза гузашта, ба фарши хона гул мепартофт. Аз дахлез фишшои примус ва аз ошхона гоҳ-гоҳ қаққаҳан Геву Олия ба гӯш мерасид. Адолатбибӣ як ҳамёна кашиду ба назди оннан баркаде, ки дар як гӯшан хона меистод, омада акси худро тамошо кард. Дар таги чашмонаш ҳалқаҳои кабуд... Ба лабонаш табассум дамид.

Адолатбибӣ ба ошхона даромад. Мерган ба бачаҳои ноширо мекард. Ин Адолатбибиро ҳайрон кард, — шавҳараш доимо субҳдам пиёда ба МТС мерафт. Имрӯз соат қариб ҳаштуним шудаасту вай ҳоло ҳам дар хона.

Мерган аз ҷояш хеста стулашро ба занаш доданӣ шуд.

— Ма, шин, ман ху вай стулро мегирам.

— Не, не, шинед, — Адолатбибӣ аз назди шавҳараш гузашта, сари Асадро ба оғӯш кашид ба сандуки синнаш зер кард.

Асад гумон мекард, ки падару модараш ҳоло ҳам ҷангианд, бинобар ин сарашро боло карда, ба модараш меҳрубона табассум кард.

Адолатбибӣ аз байни бачаҳои Асадро бештар дӯст медошт, аммо сабабашро ҳудаш ҳам намедонист: барои он ки фарзанди нахустин аст, ё барои он ки ба падараш монанд? Вале ин саҳарӣ сабаби меҳрубонии ӯ тамоман дигар буд.

— Ба шумо дер нашуд?

Адолатбибӣ стулро оварда, ба паҳлуи Мерган гузошту аз дил гузаронд: «Тамоми шаб хоб накарда бошад ҳам, дар чехрааш аз хастагӣ осоре нест. Қок бошад ҳам — чандир!»

— Не, ман имрӯз меҳоҳам, ки ҳамаи хизматчиҳо барин расо соати нӯҳ ба кор равам, — табассумкунон ҷавоб дод Мерган. — Ба ғайр аз ин ман имрӯз ҳамаи калоншавандагон барин бо мошин ба кор меравам. Телефон кардам: мошин расо дахто кам нӯҳ ҳозир мешавад.

Боз ба лабони Адолатбибӣ табассум гул кард, — вай доимо таъкид менамуд, ки: «Модоме ки давлат мошин додааст, савор шуда гастан лозим! Моширо дигарҳо кайф карда савор шуда мегарданду шумо доимо пиёда! Мошин ба номи шумою ба коми дигарон!»

Асад хурсанд буд, — модоме ки ҳардуяшон табас-

сумкунон сӯхбат доранд, ошғӣ кардаанд. Вай «кошу кавок»-ро бад медид,— вақте ки касе дар хона «кошу кавок карда мегашт», худро нороҳат ҳис меамуд.

V

Бо роҳи пиёдагард ду зан паҳлу ба паҳлӯ қадам мезаданд. Як нафараш коматбаланду шонапахӣ; чун мард васеъ-васеъ қадам мепартояд. Дигараш миёна-қаду химчамиён ва қадаммонияш реза-резаю хиромон. Мерган акиун дасташро ба зонуи шофёр расондани буд, ки вай бо аломати «фаҳмидам» сар ҷунбонд. Машина панҷ-шаш қадам пеш гузашту тормоз хӯрда, ғичирросзанон бозистод. Мерган ба Шарофат-апа ва Ҳусния бо сараш ба курсии кафо ишора кард:

— Шинед.

Вай нисбат ба ин зани дар назари аввал бадкавок, аммо дар асл хеле меҳрубону дилсӯз эҳтироми маҳсусе дошт. Вохӯрии нахустинашон ҳанӯз ҳам дар пеши назараш ҷилвагар буд.

Дар яке аз рӯзҳои тобистони соли 1937, вақте ки Мерган дар кабинетааш кор карда менишаст, дар кушода шуду зани паҳлавонҷуссае ворид шуд. Мерган сарашро боло карда «қадду комат ва шаклу башара»-и «меҳмон»-ро аз назар гузаронд: қад,— қариб ду метр, шонаҳо — паҳи, рӯй — сиёҳу серғӯшт, лунҷҳо,— овезон, чашмон — калон-калони барҷаставу бенур ва бичияш носкаду барин. Хулласи калом, Албасти таппа-тайёр!

Меҳмон даст дода вохӯрдӣ карду ба «таклиф» мунтазир нашуда, стулро кашола карда оварду ба назди столи кории Мерган гузошта, ба болояш баҳузур нишаст ва баъд аз кисааш мактубчаеро бароварда, дароз кард:

— Ин аз Ҳалимов.

Мерган мактубчаро кушода хонд:

«Мерганҷон! Ин заиро ба кор қабул кун. Пушаймон намешавӣ. Зимнан, вай аз имрӯз сар карда ҳамсоии туст. Ман худам дирӯз хонаи Авиуни сартарошро ба вай савдо карда додам. Шавҳараш се рӯз боз шофёри шӯъбан маслуботи районамон. Ҳардуяшон одамони хеле нағз. Боз худат мебинӣ.

Бо салом ҷӯраат Салим Ҳалимов».

Оре, Мергану Ҳалимов чандон чӯра набуданд,— бо вучуди ин вай котиби сеюмро барои нотарей, росткавлӣ ва ҳақиқатҷӯияш хеле ҳурмат мекард. Инчунин нағз медонист, ки Ҳалимов «ба ҳар ош катик» нахоҳад шуд ва ба ҳар кас ин хел тавсия нахоҳад дод. Бинобар ин Мерган ба китфи васеи «Полвон», ки дар дил ба ин зан чунин лақаб монда буд, назар афканда пурсид:

— Шумо ба Ҳалимов хеш мешавед?

— Не. Фақат дар комиссариати зироат як сол ҳамроҳ карда будем.

— Барои чӣ шумо шаҳрро партофта ба ин ҷо кӯчиданӣ?

— Бачаҳо бисёр, маош кам,— ҷавоб дод «Полвон» аз кисааш як дона «Беломор» бароварда ва ба ҷаҳонаш гузошта.

Ба Мерган ин ҷавоби «Полвон» ва алалхусус папироскашияш маъқул нашуд. Аммо чӣ илоҷ? МТС шаш моҳ боз сарбухгалтер надорад. Қори ҳисобу китоб ҳам дӯлоб,— сару нӯғашро ёфта намешавад. Чи хеле ки меғуйанд, дар беамакӣ... Хайр, дар бесарбухгалтерӣ алҳол хаминаш ҳам мешавад...

— Қай кӯчида меоед?

— Фардо расо соати нӯҳ ба кор ҳозир мешавам.

Ин гапаш ба Мерган маъқул шуд. Вай ба болои ариза розигии худро навишту ба мусоҳибааш дароз кард:

— Ба шӯъбаи кадрҳо...

Фардо субҳдам, вақте ки Мерган пиёда ба сӯи МТС равон буд, ногаҳ чашмаш ба мошини боркаше, ки болояш пур аз бача буд, афтод. Мошин ба назди хонаи Авнуни сартарош омада истод. Аз болои он яке аз паси дигар ёздаҳ бача ҷафта фаромаданд. Баъд аз кабинаи мошин худи «Полвон» баромад. Мерган аз роҳаш баргашт,— мувофиқи расму таомул сарбухгалтерро бо кӯч ва хонаи нав табрик кардан лозим буд. Марди қоккинаи резапайкаре аз дари дигари кабина фаромаду бо пояш баллони мошинро якто зад ва баъд ба болои он пой монда, ҷобукона ҷафта ба болои мошин баромаду аз он ҷо се-чор палос ва шаш-ҳафт кӯрпан нимдоштро ба замин партофт.

Мерган ба назди «Полвон» омад. «Полвон» гӯе як умр шинос бошанд, ба ӯ даст дода гарму ҷӯшон вэхӯрдӣ ва ахволпурсӣ кард ва баъд ба марди резапайкар,

ки аз болои мошин фаромада, ба гапи онҳо гӯш карда меистод, ишора карда гуфт:

— Шинос шавед, ин кас падари бачаҳо.

Вакте ки Мерган бо «падари бачаҳо» шинос мешуд, «Полвон» ба бачаҳо, ки калонияшон хабдах-ҳаждах ва хурдияшон се-чорсола буд, ишора карда гуфт:

— Ана ниҳо бачаҳои мо.

Мерган беихтиёр пурсид:

— Хамаашон азони шумо?

«Полвон» чун духтарча суп-сурх шуду ба замин чашм дӯхт. «Падари бачаҳо» ба ду ҷавони хабдах-ҳаждахсола ишора намуда, мамнунона табассум кард:

— Не, ана ин ду нафарашонро аз ҳамсоя карз гирифтем...

Мерган баъдҳо фаҳмид, ки он ду нафар нахустфарзанди онҳо,— дугоникҳо Ҳасану Ҳусейн будаанд ва «дадаи бачаҳо» аз онҳо хеле фахр мекардааст.

Ҳалимов дар ҳақиқат ҳам одамшинос будааст. Шарофат-апа ду моҳ шабу рӯз кор карда, тамоми хуччатҳои пулӣ ва молиявии МТС-ро ба тартиб андохт. Мерган ба туфайли ин зани хоксору меҳнатдӯст бисёр чизҳоро ёд гирифт ва фаҳмид, ки бухгалтерия илм будааст,— илми бисе мураккаб ва сарбухгалтер шахси бисе масъул... Шарофат-апа ба ҳеҷ кас роҳ наметод, ки куну қондаи молиявию вайрон қунад, ҳатто ба худӣ Мерган ҳам... Рансони колхозҳо ўро «сарбухгалтери оҳанинпанча» меномиданд...

Дар ин вақт мошина ба ҳавлии МТС даромад. Дар пешгаҳи ҳавли, дар назди устухона як трактори СТЗ меистод. Ин Мерганро саҳт хайрон кард,— дар чунин вақт, дар айни долу зарби кор вайро барои чӣ ба ин ҷо овардаанд?

Вай ҳамроҳонашро фаромӯш карда, бо дасташ ба шофер ишора намуд, ки рост ба назди трактор ронад.

Бригадири дастаи таъмирчиён кали Тӯра ва соҳиби трактор Мамадқули барлос дар сояи трактор папирос кашида менишастанд.

Мерган часта аз мошина фаромаду ба ҷои сзлом бо ҳашм пурсид:

— Барои чӣ таркторро ба ин ҷо ронда овардед? Магар дар саҳро таъмир кардан мумкин набуд?

— Не,— ҷавоб дод кали Тӯра аз ҷояш хеста ва ҷанги шимашро афшонда.— Блоки цилиндрҳо кафидагӣ...

— Хайр?

— Худатон медонед, ки блоки цилиндрҳо аз ҷӯян... Кафшер карда намешавад...

— Хайр? Агар кафшер карда нашавад, дигарашро мондан лозим.

— Дигараш набудааст,— гуфт ба ҷои бригадири дастан таъмирчиён Мамадқули барлос.— Саринженеру сармеханик ба МТС-и ҳамсоя рафтанд. Агар бошад, аз онҳо якто қарз гирифта мебиёранд...

— Агар набошад чӣ? Агар дар ин солу моҳ ёфта на-тавонанд чӣ?

— Ёфта натавонанд, ба мо чӣ? Шумо директори МТС ёфта диҳед-дия,— гуфт кали Тӯра.

— Магар ҳеҷ илоҷи таъмир қарданаш нест?

Кали Тӯра шахси баддаҳон, бадмаст ва танбал буд. Мерган ўро чандин бор дар маҷлисҳо танқид карда буд ва ҳатто як бор қорро ба суд доданӣ шуд, аммо Ҳасанхонову Қашшақов ба миёна даромада вайро аз ин иқ-дом боздоштанд. Бинобар ин кали Тӯра Мерганро бад меид.

— Ба ҷои ба мошина савор шуда каттагӣ қарда гаштан дар вақташ дар бораи қисмҳои эҳтиётӣ фикр қардан лозим буд,— гуфт ӯ бо киноя, чунки Шарофата, Ҳусния ва шофер дар паси Мерган саф кашида, ба мунозираи онҳо гӯш мекарданд.

Вай бисёр меҳост, ки директорро дар назди мардум «аз лой гирифта, боз ба лой зада, расвою шарманда созад». Кали Тӯра гумон мекард, ки «тираш ба нишон расид», бинобар ин мамнунона табассум қарда, ба Ҳусния чашмак зад. «Ана, дидӣ? Директоратро чи хел боб қардам!» Ҳусния суп-сурх шуда ба замин чашм дӯхту зери лаб ғурунғос зад: «Афтаро ҳок ҳӯрад, кали ҳаром». Мерган акнун пай бурд, ки дигарҳо ҳам мунозираи онҳоро гӯш қарда истодаанд ва сабаби шаккокии кали Тӯра ҳам маҳз дар ҳамин ҷост. Мерган чашмашро нимроғ қарда ва рост ба чашмони ҳарифаш нигариста, гӯё арзи ҳол мекарда бошад, бо овози пастакак гуфт:

— Дар ҳамаи афсонаҳо қалҳоро оқилу зирак меғӯянд, аммо ту аз қалҳон бефаросат будай!

— Барои чӣ ман бефаросат будем? — Тӯра суп-сурх шуда, муштонашро ғирех қарду як қадам ба пеш монд.— Барои чӣ шумо бефаросат нею ман?

— Агар ту бофаросат мешудӣ, бо директорат «тую

ман» карда наменишастӣ, ба ҷои ин ҷи хел таъмир кардани тракторро фикр карда меёфтӣ!

— Агар ин хел доно бошед, кай як фикр карда ёбед? — гуфт Тӯра андаке аз ҷаҳл фаромада.

— Ту ягон бор ба бозор рафта будӣ? — ба мушти Тӯра нигоҳ карда бо тамасхур пурсид Мерган.

— Ҳа, — аз ин саволи «бечо»-и директор хайрон шуда ва тез-тез мижа зада ҷавоб дод Тӯра.

— Сафари кадокчиро дидӣ?

— Ҳа.

— Чӣ хел ҷойнику пиёлахоро кадок карданаширо ҳам дидӣ?

— Ҳа.

— Ана ҳамон барин аз ду тарафи таркиши блок дутӣ сӯроҳ карда, бо ду қавсак пайванд кун.

— Охир, блок аз ҷӯян аст: аз бардорудан боз бештар мекафад! Охир, вибрация гуфтани гап хаст! Ба ҷои бо мошина каттагӣ карда гаштан китоб хондан лозим. Наход директори МТС шуда, ҳаминро ҳам надонед? — боз оташ гирифта хитоб намуд Тӯра.

— Не, иро фақат ту медонӣ, фақат ту китоб ме-хонӣ. Дигарҳо ҳама гӯлу гаранг, — оромона ҷавоб дод Мерган ва баъд ба назди трактор рафта, ҷои кафидагии блокро аз назар гузарониду илова намуд: — Ана аз ин ҷояшӯ ин ҷояш дутогӣ сӯроҳ карда, бо ду қавсак ҷавс кунон. Агар зиёда аз як моҳ кор накунад, биёву ба рӯи ман туф кун. Ҳа, биёву туф кун...

Хусния бисёр метарсид, ки директорашону кали Тӯра занозанӣ хоҳанд кард, ҷунки ҳарду ҳам одами хеле тез буданд. Не, хайрият, ки директорашон вазинӣ кард ва кор бечанҷол анҷом ёфт. Бинобар ин аз ин хел анҷом ёфтани мувоҳиса хурсанд шуда, ба кали Тӯра забонашро нишон доду ба қафо баргашта, ба сӯи бухгалтерия равон шуд. Шарофат-апа ҳам ба вай пайравӣ намуд.

Гапи Мерган дуруст баромад, — саринженеру сармеханик аз МТС-и ҳамсоя блоки нав пайдо карда натавонистанд. Аниқтараш блок буду ба онҳо надоданд. Баъд аз як моҳ, вақте ки аз Душанбе бо «ҳазор хилаву тақал» ду блоки нав ёфта оварданд, Тӯра блоки трактори Мамадулло нвзз карда гуфт:

— Ман пештар Мерганро барои бӯинганияш бад медидам; дар ҳама ҷо наҳ зада мегаштам. Лекин акун, агар касе дар боран вай ягон даҳон гапи ганда гӯ-

яд, даҳонашро дарронда мепартоям. Ҳа, даҳонашро дарронда мепартоям! Агар аз қавлам гардам, номам кали Тӯракул не!

— Бале, Мерган мардаки нағз,— барои он ки човандози нағз. Лекин афсӯс, ки асп надорад. Хайр, ин ҳеҷ гап не, байталам як куррачан нағз зоида. Яксола карда ба Мерган ҳадя мекунам...

Барои Мамадқули барлос ҳамаи мардҳо ба ду гурӯҳ тақсим мешуданд: онҳое, ки аспсаворию бузкаширо дӯст медоранд ва онҳое, ки аспсаворию бузкаширо дӯст намедоранд. Онҳое, ки аспсаворию бузкаширо дӯст медоранд, марди ҳақиқиянд,— аз онҳо одамгарӣ мебарояд. Онҳое ки аспсаворию бузкаширо дӯст намедоранд, марди ҳақиқӣ нестанд,— аз онҳо одамгарӣ намебарояд.

— Онҳо ҳарду, ҳам падар ва ҳам писар, аспи оҳанин доранд,— гуфт барои мазох Тӯра,— Бехтараш ба ман ҳадя кун. Ман як умр тракторатро бепул ремонт карда медиҳам...

— Хока бепул ремонт мекунӣ. То аз тракторчӣ нимта наруёӣ, аз ҷоят намечунбӣ...

— Чӣ, ба нимта арақат дилат сӯхт?

— Заҳру зақум шавад, хӯрдан гир. Боз нимта гирифта медиҳам. Фақат тезтар шав...

Дар ин вақт аз қарибӣ тар-тари мотоцикле баланд шуд.

— Ба вай нигоҳ кун! Ба вай — бо шавқ сухани мусоҳибаширо бурида Тӯра бо дасташ ба сӯи роҳ ишора карда.— Уҳ, падарлаънат-е! Аз падараш ҳам тезтар ме-сурронад-е! Модоме ки ин хел аспи оҳанин доранд, курраи туро ба сарашон мезананд? Бехтараш ба ман ҳадя кун...

— Ҳар чӣ нагӯӣ ҳам, курраамро фақат ба Мерган ҳадя мекунам,— гуфт Мамадқули барлос гапҳои мусоҳибаширо ҷиддӣ пиндошта.— Мерган марди ҳақиқӣ. Човандоз... Баъд, асп дигару мотоцикл дигар. Ту кайфи аспсаворию чӣ медонӣ? Ба ту нимта арақ бошаду як кунчи рабӯт. Ана, Мерган гапи дигар...

— Мон-е! Мерган, Мерган! Ман тракторатро ремонт мекунаму дар забони ту фақат номи Мерган...— Холо ҳам мазоҳашро давом медад Тӯра.

Мерган имрӯз расо соати шаш бо мошин ба хонааш баргашт ва бо ин завҷаашро саҳт ҳайрон кард. Адолатбибӣ дар мобайни ҳавлӣ дар болон кати зери воиш, ки ҳарду маҳсули дастӣ шавҳараш буданд ва бо вучуди ин моли умум ба ҳисоб мерафтанд, нишаста, сузани медӯхт. Вай шавҳарашро диду зуд кори дасташро ба як сӯй гузошта ба пешвозаш бархост.

— Бачаҳо кай? — пурсид Мерган баъд аз салом.

— Асад, ҳӯ, ба тар-тараш гӯш кунед, аспн оҳанинашро сурронда гаштааст. Гев бо бачаҳои ҳамсоя ба оббозӣ рафт, Олия дар назди дугонааш, дар хонаи Семёнов.

Мерган ба болон кат баромаду кӯрпачаро ҷоркат карда, ба зер бағалаш гузошт.

— Болишт биёрам? — пурсид Адолатбибӣ ба лаби кат нишаста.

— Ҳа, якто ҷой ҳам.

Баъд аз дақиқае Адолатбибӣ дар як даст як ҷойнику ду пиёла ва дар зер бағал ду болишт баргашт.

Мерган аз ҷояш хеста кӯрпачаро партофту болишт-хоро ба зер бағалаш гузошта боз қачпахлӯ зад.

Завҷааш ҷой кашид. Мерган акнун фаҳмид, ки имрӯз хеле хаставу бемадор шудааст.

— Шумо имрӯз хеле монда шудагӣ барин, — «чанг ва оштӣ»-и дирузаашонро ба хотир оварда гуфт бо табассуми меҳрубононае Адолатбибӣ. — Ба хона дароеду камтар хоб кунед.

— Вакти хоб нест. Соати ҳашт ба меҳмонӣ меравем.

— Ба меҳмонӣ? Ба кучо.

— Ба хонаи Қосим Бобоевич.

— Ба хонаи Қосим Бобоевич?

— Ҳа, ба хонаи Қосим Бобоевич. Занаи ҷашни мавлуд доштааст... Ҳардуямонро даъват кард. Агар набиёед, саҳт хафа мешавам, гуфт...

— Ман намеравам.

— Барои чӣ?

— Ҳамту.

— Не, наравем, намешавад. Имрӯз камтар гапмон гурехт. Агар наравем, гумон мекунад, ки ман ба дил гирифтаам.

— Ҳар чӣ гумон кунад, гумон кардан гирад. Ман

намеравам, гуфтам, намеравам. Тамом вассалом! Худатон рафтаи гиред...

— Ба ҳар ҳол, барои чӣ? Магар Қосим Бобоевич, ё занаш тӯро ягон вақт хафа карда буданд?

— Хм, касе ки маро хафа карда тавонад, ҳанӯз ба дунё назомадааст,— гуфт Адолатбибӣ рост ба чашмони шавҳараш нигоҳ карда.

Бо вучуди он ин кавлаш чандон дуруст набуд. Ёро хафа карда буданд. Сахт хафа карда буданд. Онҳо, зану шавҳар, соли гузашта айнан дар ҳамин рӯз ба ҳамин чашми мавлуд рафта буданд. Шавҳарашро ба назди мардҳо ва ёро ба назди занҳо гузаронданд.

Баъди тазому шароб, вақте ки кайфи ҳама «расо» шуд, соҳибчаши аз ҷояш хеста, ба назди Адолатбибӣ омаду аз китфонаш оғӯш кард.

— Дугоначон, аз шумо як гап пурсам мумкин?

Онҳо чандон дугона ҳам набуданд,— ҳамагӣ бори сеюм вомехӯрданд. Адолатбибӣ «ҳа» гуфт.

— Барои чӣ шавҳаратон ин қадар қоқу хароб? — боз ҳам ҷафстар шуда ва бо чашмони беҳаёяш ба қабри чашмони Адолатбибӣ нигариста пурсид соҳибчаши.— Аз афташ, шабҳо вай, бечораро хоб кардач намонед? Ҷон дугонаҷон, балотона гирам, росташро гӯед: ҳар шаб чанд бор рафта меоянд? — гуфту каҳқаҳа зад.

Дигар занҳо ҳам ба вай пайравӣ карданд.

— Тфу, бешараф! — Адолатбибӣ суп-сурх шуда, ба замин туф карду ба сӯи дар равон шуд, аммо хоҳарзодан соҳибчаши,— Воқеа қана барин часпида гирифт.

— Ҷон, апаҷон, садқан чашмонатон шавам. Балон бачахотонро гирам. Хафа нашавед. Одати холачаам ҳамин: ҳазлу шӯхиро дӯст медоранд. Ин ҳоло ҳеҷ гап не. Бо мо ҷунон шӯхиҳо мекунанд, ки гӯши одам қулф мезанад.

Дигар занҳо ҳам ба миёна даромаданд.

Худи соҳибчаши ҳам узр хоста гуфт:

— Оҳ, дугонаҷон-е! Бо шумо шӯхӣ ҳам карда нэмешудааст. Охир, мо, занҳо, ҳамин хел гапхоро гуфта диламонро шод накунем, чӣ хел шод мекунем? — ва ба меҳмонхояш рӯ оварду айбона чашмак зада илова намуд: — Ҳамту не, дугонаҳо?

«Дугона»-хояш бо як овоз тасдиқ карданд, ки «Ҳа, ҳамту».

Адолатбибӣ нонлоҷ боз ба сари дастурхон нишаст.

Вай дар он шаб бо гӯши худ шунида ва бо чашми худ дида, боварӣ ҳосил намуд, ки қавли Вокна дуруст будааст, — «одати холачааш ҳамин». Бо вучуди ин он кудурате, ки аз шӯҳри беадабонаи соҳибчаши дар дилаш нишаста буд, аз дилаш берун нашуд.

Адолатбибӣ ин ходисаро ба шавҳараш нақл накард. Чӣ лозим? Мард, — мард асту зан — зан. Зани окила бо ҳар гуна гапҳои майда-чуйда шавҳарашро хафаю асабӣ нахоҳад кард.

Мерган, ки аз ин «гапу калоча» хабар надошт, мутаҳайирона пурсид:

— Пас, барои чӣ рафтан намехоҳӣ? Ҳама бо занҳои ҳақдор мераванд. Агар ман як ҳудам танҳо равам, хуб намешавад.

— Шумо худатон рафтан гиред, ҳеҷ гап намешавад...

— Ё ту ҳоло ҳам аз ман хафа? — бодиккат ба чашмони Адолатбибӣ нигариста пурсид Мерган. — Охир, дӯрӯз ҳамин қадар гуфтем, шунидем...

— Агар росташро хоҳед, марҳамат. Ман гапҳои ғалатчи лачи онҳоро шунидан намехоҳаму вассалом. Аввалан, ҳамаашон ҳудро одами зиёӣ ва ҳозиразамон метарошанд, аммо ҳудашон ҳудо мешинанду занҳои ҳақдор ҳудо. Сониян, ҳам мардҳо ва ҳам занҳои ҳақдор як гап доранд: фалон мардак, фалон занакро фалон кард ва фалон занак фалон мардакро фалон. Гуё, дар дунё ба ғайр аз ин гапи дигаре набояд! Тс ин ҳел гапҳои ғалатчи лачро шунидан дар ҳона дар назди ҷӯҷаҷаҳоям ҳаппакак мешинам. Ин ҳазор бор бехтар аст... Ҳа, ҳазор бор...

Ба лабони Мерган табассум дамид.

— Барои чӣ механдед? Ё гапам нодуруст?

— Не, дуруст.

— Пас, барои чӣ механдед? — Адолатбибӣ қасдан абрувонашро ҷин кард.

— Барои «ҷӯҷаҷаҳоям» гуфтанат. Писарат зангир духтарат шӯғир шудаасту ҳоло ҳам онҳоро «ҷӯҷаҷа» мегӯӣ. Ақаллан «ҷӯҷа» ҳам не! — гуфт Мерган рост ба чашмони занаш нигариста.

— Ба забонам нишаста мондааст, — гуфт аз ин нигоҳи шавҳараш сурх шуда Адолатбибӣ.

Боз сӯзаниро ба болои зануяш монда сӯзан задан гирифт. Баъд аз дақиқае гуфт:

— Шумо бепарво рафтан гиред. Агар наравед, хуб

намешавад. Ман ҳам ҳамроҳатон мерафтаму... ба худо, ки поям намекашад...

Ва ногаҳ эҳсос намуд, ки шавҳараш маҳин-маҳин хуррок кашида истодааст.

Вакте ки Мерган аз хоб бедор шуд, офтоб ба ғуруб наздик мешуд. Вай ба гирду атроф чашм давонд. Занаш дар қарибӣ наменамуд. Гимнастёркаашро кашида ба болои кат ҳаво доду ба назди водопровод рафта, аз миён болояшро шуст. Вакте ки коматашро рост кард, дид, ки занаш дастмол дар даст дар наздаш истодааст.

— Чаро бедор накардӣ? — пурсид Мерган аз дасти занаш дастмолро гирифта. — Соат қариби нӯҳ шудааст.

— Хайр, нӯҳ шуда бошад чӣ? Меҳмоне, ки худаашро ҳурмат мекунад, аз вақти таъиншуда камаш як-якугӣ соат дертар меравад, — гуфт барон мазох Адолатбибӣ, чунки шавҳараш ин хел «иззатталабӣ»-ро аз бало ҳам бадтар медид ва онро «яке аз нишонаҳои акибмондагӣ ва бемаданиятӣ» мешумурд.

Мерган ба назди кат омада гимнастёркаашро пӯшид. Адолатбибӣ аллакай ба болои кат дастурхон густурда буд.

— Камтар сабр кунед. Ман мастоба кардам. Ҳозир як коса мастобан сермурчу серчурғот карда медихам. Аввал хӯреду баъд равед. Ба меҳмонӣ шикамро серкарда рав, гуфтаанд...

Вакте занаш мастоба овард, Мерган боз як бор кӯшиш намуд, ки ўро ба гап дарорад.

— Не, намеравам, гуфтам, намеравам! — бо қатъият ҷавоб дод Адолатбибӣ. — Аз сарам тилло резанд ҳам, намеравам.

— Хайр, агар ин хел бошад, ман ҳам намеравам. Ба қавли ту, дар назди ҷўчаҳоямон кайф карда мешиам.

— Не, шумо равед. Ба ҳисобе ҳамроҳ кор мекунад. Тез-тез вохӯрда меистед, — гуфт оҳиста ба оринчи шавҳараш даст расонда Адолатбибӣ. — Одаташро медонедку. Баъд, бо ҳар баҳона хори сари роҳатон мешавад. Ба қавли мардум, бе ин ҳам шуморо чашми дидаи надорад. Агар пурсанд, ки барон чи занатро наовардӣ, ғўед, ки бетоб шуд, ё ягон баҳонаи дигар ёбед...

— Агар ин хел давом кардан гирад, ту маро дурӯғгӯй ҳам мекуӣ, — гуфт барон мазох Мерган.

— Зарур бошад, раво бошад,— гуфт низ бо ҳамон оҳанг Адолатбӣи ва аз ин гуфтааш зуд пушаймон шуд; ба хотир овард, ки мардум ва аз он чумла худи ӯ ҳам, аз ҳама хислатҳои Мерған ростқавлию ҳақиқатҷӯияшро бештар дӯст медоранд. Бинобар ин гунаҳгори на илова намуд: — Ин аввалину охирин бор. Дигар ба дурӯғгӯӣ маҷбур намекунам... Худам ҳам дурӯғгӯиро аз бало ҳам батар мебинам...

Мерған мастобаашро хӯрду ба роҳ баромад. Офтоб ғуруб мекард. Бо вучуди ин ҳаво ҳоло ҳам гарм ва дам буд. Чунин ба назар мерасид, ки ҳаво чуи пахтаи фаҳҳаи навакак аз мошинаи «Чин» баромадагӣ овезон аст,— дар он чунбише эҳсос карда намешуд. Аз соҳили дарёе ҳанӯз ҳам доду ғиреви бачаҳо ба ғӯш мерасид. Чойхонаи «Фароғат» аз одам пур буд. Дар чунин гармо чон сабзи талх аз асал ҳам гуворотар менамояд. Аз пеш хаш-хашкунон мудирӣ анбори МТС Хошоков меомад. Боз сумкаи дастияш пур. Ана, ҳар пагоҳӣ хӯроки чошташро ба ҳамин сумкаи андохта ба МТС мебарад ва бегоҳӣ ба он як мушт мех ё як шиша равғани алиф, ё як шиша ранг ва агар ҳеч чиз пайдо карда натавонад, ягон оҳанпора ва ё хишти пухтаро андохта ба хоҷааш мебарад. Ин хислати ӯро на танҳо Мерған, балки дигар кормандони МТС ҳам медонистанд, бинобар ин калӣ Тӯра ба ӯ шӯҳикунон «Мӯрчаи захматкаш» лакаб ниҳода буд. Ба Мерған ин хислати «Мӯрчаи захматкаш» маъқул набуд — охир ҳар як одам шаъну шарафе, обрӯю эътиборе дорад! Наход одам шаъну шараф ва обрӯю эътибори инсонии худро ба як мушт мех ва ё як шиша алиф фурушад? Мерған аввал ӯро чандин бор насиҳат кард, аммо нашуд,— пӯсташ ғафс будааст, гап таъсир намекардааст. Баъд қарор дод, ки аз рӯи зарбулмасали «дарди бадро давои бад» амал хоҳад кард. Бинобар ин боре, вақте ки мудирӣ анбор аз дарвоза мебаромад, сумкаашро аз дасташ зӯран кашада ғирифта, тафтиш намуд. Аз даруни сумкаи як шиша алиф ва як шиша карасин баромад. Мерған дар пеши назари мардум Хошоковро аз лой ғирифта ба лой зада расвою шарманда кард ва хост, ки қорашро ба суд диҳад, аммо Ҳасанхонов, калӣ Тӯра ва сарагроном ба миёна даромада, ӯро аз ин иқдом боздоштанд. Мерған ба наздикии шунид, ки Хошоков дар ҳама ҷо Ҳасанхоновро барои тарафғирияш таъриф карда мегаштааст: «Балаша ғирам, писари одами асил-дия. Беҳуда нагуфтаанд,

ки чав корӣ, чав мерӯяду гандум корӣ, гандум. Илоҳӣ, ба ҳазор дарояд. Агар вай намешуд, ин Мергани каллапариди маро ба ягон балон гафс гирифтормекард. Боз барон чӣ гӯед? Барон як шиша алифу як шиша карасин! Хар чӣ нагӯӣ ҳам, писари Салими сайёд-дия! Дар умраш ҳеҷ чизро надидагӣ... Гӯе ин алифу карасин азони падараш бошад...»

Боз муовинаш ба хотираш расид. Дар ҳақиқат ҳам муовинаш ана бо ҳамин хел рохҳои авомфиребона обрӯи худро баланд кардани мешуд. Дар ҳама ҷой ҳаракат менамуд, ки ана бо ҳамин хел рохҳо обрӯю эътибори худро афзун кунад. Дар ҷунин вақтҳо барон ӯ на манфиати давлат эътиборе дошту на манфиати халқ. Фақат «кор бо сулҳу салоҳ анҷом ёбад» ва обрӯяш дар байни авом афзоёд бас. Дар ҳақиқат ҳам обрӯяш дар байни авом меафзуд.

Хошоков бо нимтаъзими салом гуфту гузашта рафт. Мерган ба дарвозан Қосим Бобоевич расиду дудила шуд: «Хеле дер кард. Шояд ба ин ҷо надаромада ба хонааш баргардад?» Дар ин вақт аз хавлии беруни қаҳқаҳаи Бузургхон баланд шуд:

— Куштед-ку, амаки Бобо, куштед! Кубла оллоҳу лаҳад не! Кулла оллоҳу аҳад. Бале. Бале. Аҳад. Хӯ, номини падари шофери писаратон. Бале, бале, худини худаш...

Бобо-луччак чизе гуфт.

Боз овози Бузургхон баланд шуд:

— Не, не, амаки Бобо. Аввал ҳақкамро биёред. Ҳақкам қоқ шуд. Аввал нимта... Баъд...

— Охир, арақ хӯрӣ, даҳонат ҳаром мешавад, баъд чӣ хел дуон намозро ёд медиҳӣ?

— Шумо, амаки Бобо, аҷаб одами содда будаед. Кӣ гуфт, ки аз арақ даҳони одам ҳаром мешавад? Оё шумо медонед, ки арақро аз чӣ тайёр мекунанд? Не? Аз оби чашми булбул. Бале, аз оби чашми булбул. Агар бовар накунад, аз писаратон, ё аз амақчони ман Камолхон пурсед. Ана, барон ҳамин ҳам касе, ки арақчиро занад, булбулакаш хондан мегирад. Ана яқини раведи ҳаққи маро биёред. Алҳол мо дар давран сошиализм зиндагӣ мекунем, бинобар ин ҳеҷ кас муфти коркардан намехоҳад,— хоҳ вай эшонзода бошад хоҳ писари шумо барин котиби райком. Агар бовар накунад, ниро ҳам аз писарчонатон пурсед...

«Эшонзода аз давлати Қосим Бобоевич «аз оби чаш-

ми булбул» нимта задагӣ барин, бинобар ин булбула-
каш хонда истодааст», — аз дил гузаронд Мерган ва
бо мушташ дарвозаро сахт-сахт кӯфтан гирифт. Аз та-
ги дарвоза овози Ҳасани баққа баланд шуд:

— Бемалол даромадан гиред. Даромадан гиред.
Дарвоза маҳкам не.

Ҳасани баққа оташи манқалдонро тоза мекард, —
барон пухтани сихкабоб тайёри медид. Бобо-луччак аз
хавлии дарун нимта дар даст баромад. Вай нимтаро ба
айвонча ба назди Эшонзода бурда монду баъд ба наз-
ди Мерган омада гарму ҷушон вохӯрдӣ кард.

— Биёед, Мерганбой, биёед. Ин қадар ҳаял кар-
дед? Хона гармӣ кард. Ҷурахотон ба лаби дарьё, ба ҳа-
вохӯри рафтанд. Ба қариби мебиёянд. Дар хавлии да-
рун аз мардҳо танҳо эшони Камолхону мулло Турди-
кул. Агар хоҳед, ба ин айвонча марҳамат фармод.
Камтар бо ману Эшонзода чак-чак кунед...

Метавон гуфт, ки Бобо-луччак одами хушбахт аст,
чунки дар дунё ягонто душман надошт. Вай аз ҳамаи
аҳли башар танҳо Мерганро андаке бад медид ва ин
ҳам барон писари кенчааш, — «Қосимҷони райкӯм» Бо-
бо-луччак аз «эшони Камолхон» ва дигар «калонша-
вандагони район» борҳо шунида буд, ки «дар тамоми
район ягона одаме, ки гапи Қосим Бобоевичро гардон-
да ба дахонаш зада метавонад, — ин писари Салим-
сайёди қошонагӣ, — Мерган аст». Агар замона дигаргун
мебуд, Бобо-луччак ягон чизро баҳона карда «ин марда-
ки қокшоли сиёҳи берӯй»-ро ҳатман ба зерӣ зарбаи
мушту калтак мекашид. Охир, ўро на танҳо Бобо-луч-
чак, балки як вақтҳо Бобо-луччаки муштзӯр ҳам ме-
гуфтанд-ку! Аммо ҳоло замона дигар, — вай падари
«Қосимҷони райкӯм», бинобар ин бояд душманашро бо
шакар кушад. Бале, бо шакар, — бо гапи нағз. Вай ҳам
бояд писараш барин сипоҳ шавад. Аммо ин сипоҳии
сабилмондааш кори осон набудааст... Дилатро гургҳо
тала мекунанду... ту бояд табассум кунӣ...

— Ман даромада янгиро як муборакбод мекунаму
баъд ба назди шумо меоям, — гуфт Мерган аз лутфи
Бобо-луччак хурсанд шуда.

— Марҳамат, марҳамат...

Мерган дарвозаи хавлии дарунро кушод. Ҳамин ки
ба хавлии дарун кадам гузошт, чашмаш ба Вокнаву
Ҳасанхонов афтод. Вокна бо шоҳи ёс ба дастони ба
пеш ёзондаи Ҳасанхонов мезад.

— Муред, шумо барин поччо...

Онҳо шарфаи пой Мерганро шунида ба кафо баргаштанду андаке сурх шуданд. Воқиа аз дур бо нимтаъзиме салом дод. Ҳасанхонов ду-се қадам ба пеш монда бо директораш вохӯрдӣ кард.

— Биёед, Мерган Салимович, биёед. Чашмамон ба роҳатон канда шуд-ку!

— Ба хона намедароям. Соҳибчаширо як табрик мекунаму меравам,— гуфт Мерган бо абрувони чин.

— Барои чӣ? — хайрон шуд Ҳасанхонов ва камтар фикр карда истоду пешонияшро чин карда пурсид: — Барои мулло Турдикул?

— Ха, барои мулло Турдикул! Одами бофаросат ба ҷое, ки вай ҳаст, маро даъват намекунад! Баъд, масҷид ҷои унтухин чизҳо нест! Хонаи котиби якум ҳам ҷои мулло Турдикул барин палидҳо нест!

— Охир, мулло Турдикул, ба соҳибчашин додархонд мешавад! Охир, раҳматӣ амаки Акмал, ўро дар ҳузури одамон ба худ писархонд карда гирифта буд!

— Ман намедонам, ки мулло Турдикул ба соҳибчашин додархонд мешавад, ё чизи дигар! Ҳамин қадар медонам, ки хонаи котиби якум ҷои ў нест...

Ҷумлаи якуми Мерган ба Ҳасанхонов хеле саҳт расид,— дар байни авом миш-миш буд, ки муносибати соҳибчашину мулло Турдикул аз муносибати додархондию хоҳархондӣ бештар ба чизи дигаре монанд аст. Ин миш-миш ба гӯши Ҳасанхонов ҳам расида буд, аммо Мерган аз ин хел ғайҳо хабаре надошт.

«Ҳм, ин мардаки ҷоҳили якрав холаи занам ва ба ҳамин тариқ маро ҳам таҳқир кард. Бинобар ин ўро нармакак ва маданӣ боб кардан лозим»,— аз дил гузаронд Ҳасанхонов. Вай хеле вақт фикр карда истод, аммо дар майнааш фикри дурусте пайдо намешуд.

— Агар бемалол бошад, рафта ба соҳибчашин гӯед, ки як сари қадам ба ин ҷо бароянд,— илтимос намуд Мерган.

— Ман хабар мекунам,— гуфт Воқиа ба сӯи хона равон шуда.

— Шумо, рафиқ Салимов, одами хеле сангдил ва мутаассиб будаед. Охир, бечоран мулло Турдикул ба шумо чӣ бадӣ кард? Чаро ўро ин қадар бад мебинед? Чаро ин қадар таассуб мекунад? Таассуб чизи хуб нест. Бузургони мо «меҳр — меҳр меафзояд, таассуб — таас-

суб мезояд» гуфтаанд. Фаҳмидед? Таассуб,— таассуб мезояд,— такрор кард Хасанхонов гапи дигаре наёфта.

— Зояд, зоидаи гирад. Ба шумо чӣ? Ман каллаи як таассубро дукафон кардам. Ҳа, дукафон! Боз зояд боз дукафон мекунам! Шунидед? Боз дукафон мекунам! Ҳа, боз дукафон!

Ранги рӯи Мерган кайд,— аз гандумгунӣ ба зардчаи хокӣ табдил ёфт; чашмонаш аз хонаашон баромада фир-фир чарх мезаданд. Хасанхонов ин авзои Мерганро дида тарсид. Бинобар ин бо оҳанги нарма ва гилаомез гуфт:

— Оббо, Мерган Салимович, бо шумо гап зада ҳам намешудааст. Шумо гумон мекунед, ки дар ин мавзӯ гап задан ба ман маъкул? Ҳаргиз! Аммо чӣ илloch? Мулло Турдикул аз ҷонам сер кард. Қариб ҳар рӯз илтимос мекунад, ки ман ӯро бо шумо оштии диҳам. Мо фарзанди як диёрем, мегӯяд, аммо дувоздаҳ сол боз ҷангӣ. Мерган хунии ман бошад ҳам, ман кайҳо аз гуноҳаш гузаштам, мегӯяд... Қосим Бобоевич ҳам ирӯз бо шумо дар ин мавзӯ сӯхбат кардани буданд...

— Хайр, ҳамин қадар гуфтему шунидем бас. Ақуну раведо соҳибчаширо ҷеғ зада ба ин ҷо оред,— гуфт бо оҳанги амр Мерган.

Дар ин вақт ҳуди соҳибчаши табассумкунон аз хона баромад.

— Салом, Мерганҷон. Барои чӣ дугонаамро наовардед? Ун кас бетоб? Афсӯс. Ин дафъа ҳамаро якҷоя шинонд. Агар ун кас мешуданд, хеле хурсанд мешуданд,— киноя кард соҳибчаши ва баъд андаке ваҷоҳати ҳарду мардро мушоҳида карду бо оҳанги мушавваҷона пурсид: — Барои чӣ аз кошу кавокатон барфу борон меборад? Ё гапатон гурехт? Дар чунин рӯз? Дар рӯзи таваллуди ман? Дар бораи чӣ ин қадар баҳс мекардед?..

Мерган дид, ки ҷоғи соҳибчаши тафсида истодааст. Бинобар ин тӯҳфаашро ба болон дасти ӯ гузошта, бо оҳанги ҳазломез гуфт:

— Аз самими калб табрик мекунам. Хӯ, агар дар хотир дошта бошед, боре гуфта будед, ки мо ҳамсолам. Ман ба ягон мард ба чанд даромадани шуморо намегӯям. Шумо ҳам ба ягон зан ба чанд даромадани маро нагӯед. Шумо ҳоло духтарчаи нав ба ҳаждаҳ даромадагӣ барин...

— Шумо чӣ — ҳозирчавобӣ кардани шумо соҳиб-
чаши.

— Ман? Ман як ӣигити аз шумо як-ду сол қалон-
тар барин... Хӯш, боварӣ дорам, ки бо Қосим Бобсевич
ба ҳазор медароед ва ба ҳама мақсаду муродатон ме-
расед. Ақнуи маро маъзур доред, — меҳрам ки ба наз-
ди амаки Бобо рафта, камтар сӯҳбат кунам. Сӯҳбати
чунин мӯйсафедон ғанимат... Чӣ гуфтед?

— Бале, лутф фармудед, Мерган Салимович
лутф. — ҷавоб дод ба ҷои соҳибчаши Ҳасанхонов, чунки
бо ин оҳанг бо ҳолаи занаш сӯҳбат кардани Мерган ба
ӯ маъкул набуд.

Мерган бо нимаъзими хайрухуш карду ба сӯи хав-
лини берун равон шуд.

— Мардаки нағз. Ростқавл ва покиза, — ба паси ӯ
нигоҳ карда гуфт бо ҳаёле соҳибчаши.

Ҳасанхонов хайрон буд, — ин гапро на танҳо аз за-
бони ҳолаи занаш, балки аз забони бисёр занон ди-
гар ҳам шунида буд. Қуҷон вай ба онҳо маъкул? Коку
хараб. Сип-сиёҳ. Бадаҳон. Гандаған.

— Ва доимо аз қошу қавақаш барфу борон мебо-
рад ва аз забонаш заҳр...

Ҳасанхонов хост, ки ба рӯи мусоҳибаи нигоҳ карда
таъсири суҳбатнашро фаҳмад, аммо дид, ки ҷояш хо-
лист, — вай аллакай ба хона ба назди меҳмонхонаи раф-
та буд.

Мерган ба хавлини берун баромаду сонияе бозисто-
да, ба атроф як чашм давонд ва Бузургхонро, ки ҳоло
ҳам дар айвончаи меҳмонхона менишаст, дида ба сӯи
равон шуд. Бузургхон аз ҷояш хесту хичолатмандона
табассум намуда воҳӯрдӣ ва аҳволпурсӣ кард, — маз-
мун, метарсид, ки Мерган, ба ӯ боз панду андарз хоҳад
хонд.

Имрӯз димоғи Бузургхон хеле ҷоқ буд, — маҳбуба-
аш баъди шавҳар карданаи бори аввал ба саломаш
алейк гирифт ва аҳволпурсӣ кард. Бузургхон чашми
Бобо-луччакро, ки дар ҳамина қарибиҳо пилмида
мегашт, хато карда, ба дасти маҳбубааш мактуб-
чаеро, ки пешаки тайёр карда буд, часпонд. Дар ин
мактуб аз бадахшию сустмеҳрии маҳбубааш ва ғаму
андӯҳи ҷонфарсон хичрон бисе сафсатаи хонда буд.
Бузургхон ҳеҷ боварӣ надошт, ки бо ин мактубча дили
маҳбубаашро нарма хоҳад кард, чунки дар ду соли охир
зиёда аз садто ин хел мактуб навишта, ба воситаи дух-

тарчаи Мерган ба махбубааш фиристода буд, аммо қосидаш доимо як ҷавоб меовард:

— Хонданду хандиданду дарронданду партофтанд...

Аммо ин дафъа мактубро ба кисааш андохта, чун дар айёми духтариаш андаке сурх шуда ва ба замин чашм дӯхта, ғайри чашмдошти Бузургхон пичиррос зад:

— Пасфардо баъди нишастани маҳтоб ба хона биёед...

Ва бо ин сари Бузургхонро ба осмон расонд. Ана сабаби шодиву хурсандӣ ва бо ҳазлу шӯхӣ ба Бобо-луччак «дуои намоз» ёд доданааш ҳам дар ҳамин буд.

Мерган як назар афканду авзон Бузургхонро фаҳмид. «Аз афти қор, махбубааш имрӯз лутфу эҳсонашро дарег надоштагӣ бари...» — аз дил гузаронд ӯ.

Мерган ба айвонча баромада ба паҳлуи Бузургхон нишаст. Онҳо хеле вақт хомӯш буданд.

— Ғам нахӯр, панду андарз намехонам, — гуфт Мерган ба мусоҳибааш нигариста. — Мумкин ту ҳақ бошӣ. Баъд, ихтиёри ҳар кас дар дасти худааш... Бӣ ҳар кас вичдони худааш қозӣ, — ва чун дид, ки аз ин суҳанҳо мусоҳибааш маҳзуну малӯл шуд, мавзӯро дигар кард: — Қанӣ, аз оби чашми булбул ба ман ҳам якто рез, — гуфт ӯ бо сараш ба шиша ишора карда.

Бузургхон шишаро гирифтӯ даҳонашро кушод. Пиёлаҳоро ҷанг андохтанд.

— Хӯш, барои чӣ менӯшем? — пурсид Мерган.

— Барои чӣ?

— Барои он, ки шогирдат Бобо-луччак «Қулла олоху аҳад»-ро ёд гирад.

Ин гап ба Бузургхон саҳт расид. Нанӯшид.

— Чаро наменӯшӣ? — пурсид Мерган баъд аз он, ки пиёлаашро холи карда ба болон дастурхон мочд. — Ин шиша ба ту аз шири модар ҳам ҳалол.

— Барои чӣ? — пурсид Бузургхон рӯяшро турш карда ва аз дил гузаронд: «Аз афти қор, ин мардак дар ҷунин рӯз ҳам айшӣ маро талх хоҳад кард...»

— Барои он ки ба Бобо-луччак бари одам «Алҳамд»-ро ёд додан кори чандон осон нест. Одам хуни ҷигар мешавад...

Ба лаби Бузургхон табассум дамид. Ба пиёлаи мусоҳибааш боз арақ рехт. Боз пиёлаҳоро ҷанг андохтанд. Ин дафъа ҳарду нӯшиданд.

— Барои чӣ ба хонаи дарун надаромадед? — пур-

сид Бузургхон баъди хеле вақт хомӯш ништастан.—
Охир, гули сари сабади тамоми райономон дар он ҷо.

— То ту бо Бобо-луччаку «оби чашми булбул» маш-
ғул будӣ, «гули сари сабади тамоми райономон» ба
лаби дарёе ба ҳавохӯрӣ рафт. Дар хонаи дарун фақат
ду мардаки зансурат монд,— амакҷонат ва мулло Тур-
дикули раддимаърака.

Онҳо боз хеле хомӯш ништастанд.

— Акан Мерган, аз шумо як чизро пурсам мумкин?

Мерган, ки чашмонашро пӯшида ба ҳаёле банд буд,
бо аломати тасдиқ сар ҷунбонд.

— Барои чӣ шумо мулло Турдикулро ин қадар бад
мебинед? Барои мулло буданаш?

Мерган боз вазъияташро дигар накарда бо аломати
инкор сар ҷунбонд.

— Пас, барои чӣ вайро ин қадар бад мебинед? —
боз пурсид Бузургхон.

— Ин қиссан дуру дароз... Баъд кори гузашта...

— Ҳар хел қиссаро бо ду даҳон нақл кардан мум-
кин.

— Бо ду даҳон?

Бузургхон бо аломати тасдиқ сар ҷунбонд.

— Мухтасар, Турдикул ҳудаш барин як акан кал-
лақалони тикимағз дошт. Ҷосуси кӯрбошӣ мулло Қаҳ-
ҳор буд. Дар як ҷанг ногаҳ аз пешам баромада монд
ва ман бо як зарбаи шамшер каллаашро дукафои кар-
дам.

— Барои ҳамин ҳам укаашро ин қадар бад меби-
нед?

— Не Эшонҷон, не. Барои ин не,— саросемавор га-
пи ӯро бурид Мерган.— Онҳо маро барои ин бад меби-
нанд...

— Шумо чӣ?

— Ман барои он, ки мулло Турдикул дувоздаҳ сол
пеш, нисфи шаб аз тирезаи меҳмонхонаи «Зафар» рост
ба каллаам тир зад, аммо тираш ба нишон нарасид,—
фақат андаке пӯсти сарамро хорошид...

— Наход?

— Ана ба ин ҷо нигоҳ кун,— гуфт Мерган мӯи са-
рашро ба ду тараф паҳн карда ва изи захмеро, ки дар
фарқи сараш буд, нишон дода.— Барои ҳамин ҳам ма-
ро аз хизмати ҳарбӣ озод карданд. Ана барои ҳамин
ҳам, агар асабӣ шавам, сарам фир-фир ҷарх мезанад...

— Пас, барои чӣ ӯро ҳабс накарданд?

— Баҳорон буд. Борон буд. Раъд гулдуррос мезад. Ҳеҷ кас садон тирро намешунавад. Ё шунида бошанд ҳам, гулдурроси раъд гумон мекунад. Ман то ба худ омадам, ба идораҳои дахлдор арз кардам, қайла аз маза гузашт,— борон ҳамаи изҳоро шуста партофт...

— Барон чӣ гумон мекунад, маҳз мулло Турдиқул ба шумо тир ҳолӣ кард? Шумо бо чашии худатон дидед?

— Не. Ҳоб будам... Баъд беҳуш шудам...

— Пас, барон чӣ ин хел гумон мекунад?

— Дар он вақт дар Заргар фақат як душман доштам...

— Ҳоло чӣ?

— Ин масъалаи дигар, Эшонҷон. Дар ин бора ягон вақти дигар сӯҳбат мекунем. Хайр, сӯҳбат боқӣ. Ман рафтам...

VII

Мерган ба маҷлиси партиявӣ тайёри меид, — иштироки МТС-ро дар киштуқори баҳорини колхозҳо ҷамъбаст ва таҳлил кардан лозим буд. Телефон ҷирянгосзад. Овози занашро зуд шинохта натавонист. Занаш ба ҷои қораш хеле кам телефон мекард. Вай занашро ханӯз дар зйёми низомӣ буданаш ба ин одат қунонида буд,— оре, ба ҷои қор телефон кардан мумкин, аммо фақат вақте ки қори хеле зарур ва таъхирнопазире баромада монад. Мерган занҳоеро, барои ҳар гуна майда-чуйда ба ҷои қори шавҳарашон телефон мекунад, бад меид. Боре бо қоре ба назди Қосим Бобоевич даромад. Дар ин соате, ки вай дар он ҷо буд, зани Қосим Бобоевич ду бор телефон кард. Бори аввал: «Ба база атлас омадааст; гирад, ё не?» Бори дуюм: «Бегоҳӣ қай меоед? Чӣ пазам? Дилатон чӣ мекашад?» Магар ҳамин ҳам гап шуд?

— Аз кишлоқ меҳмон омадагӣ. Шуморо дидаҷ меҳоҳад. Агар тавонед, зуд ба хона биёед,— шунида шуд аз гӯшаки телефон овози занаш.

— Қӣ будааст? Чӣ гап доштааст? Магар бо телефон гуфтан мумкин не?

— Занаш гӯшаки телефонро монд. Ба дили Мерган алов афтод. Боз ба падараш ягон гап нашуда бошад? Вай вақтҳои охир касалӣ буд. Мерган гӯшаки телефон-

ро ба ҷояш монду давида берун баромад. Мошинааш дар пеши дар меистод. Шофер качпахлӯ кашида китоб мехонд.

Мерган ба мошина савор шуд. Шофер зуд ба мотор оташ доду бо аломати савол ба директораш чашм дӯхт.

— Ба хона.

Мерган часта аз мошина фаромаду давида ба ошъёнаш дурум баромад. Дар дахлез чашмаш ба як хӯрчин ирокӣ ва як чалаки тахминаш дахлитрӣ афтод. Дар баробари дидани онҳо ҳаяҷонаш пасанда шуд. Дар як почан хӯрчин картошкаю дар як почаш себ. Дар то-лору ошхона кушодагӣ. Аз ошхона бӯи пиёздор меомад. Аз толор овози падараш баланд шуд:

— Келин ташвиш нақашед. Ман сер. Ҳамин ки Мерганҷон омад, иҷозат мегириему меравем...

— Кӣ шуморо гурусна гуфт? — шунида шуд аз ошхона овози ширадори Адолатбӣӣ.— То ош нақунам, ба ҳеҷ ҷой намеравам...

Мерган боз як бор ба хӯрчину чалак назар афканд. Дилаш аз ҳисси аҷибӣ лабрез шуд; ба чашмонаш ашк дамид. Воқеае ки соли гузашта рӯй дода буд, ба хотираш омад.

Нав ба Асад мотоцикл харида буданд. Мерган арифметикаро нағз медонист, бо вучуди ин дар ҳисоб хато кард. Вай фаромӯш кард, ки боз барои бензин, номери мотоцикл ва «шустани харид» ҳам пул лозим. Вакте ки ҳамаи инро анҷом доданд ва бақияи «бюҷет»-ро ба ҳисоб гирифтанд, маълум шуд, ки то маош пулшон хеле кам мондааст. Ҳам Мерган ва ҳам Адолатбӣӣ одамонеро, «мувофиқи кӯрпаашон пой дароз карда наметавонанд» ва як ҳафта пеш аз маош аз ҳамсоёхо ё шиносҳояшон даҳ сӯму панҷ сӯм «шикор» карда мебарданд, аз бало ҳам бад медиданд. Мерган бақияи «бюҷет»-ро диду кайфаш парид. Адолатбӣӣ авзон шавҳарашро дида, бо хушҳолӣ сохта хитоб намуд:

— Ҳеҷ боқе не! Агар як ҳафта ҳар рӯз якборӣ хӯроки гӯштдор хӯрем, ҳеҷ гап намешавад! Дар кишлок, дар давран чавонии мо моҳҳои моҳ рӯи гӯштро наметавонанд! Худоро шукр, хлеб арзон, қанд арзон!.. Сахарӣ,— хлебу ҷою қанд, ҷошт,— оши гӯштдор ва бегоҳӣ,— оши бегӯшт! Мерасад! Ҳатто зиёти ҳам мекунад!

Бо ҳамин муҳокимаи «бюҷет» ба охир расид.

Бегоҳии рӯзи сеюм ногаҳ падараш аз дар даромад. Таъми шом бегӯшт буд. Ношито,— хлебу қанду ҷой.

Падараш баъди ношито хайрухуш кард,— аз бозор харид карда, ба кишлок баргаштан лозим буд. Мерган ҳамроҳи падараш берун баромад. Падараш дар вақти хайрухуш дастӣ Мерганро аз дасташ сар надода бо табассуми хичолатмандонае гуфт:

— Писарам, аз ту як чизро пурсам, хафа намешавӣ?

Мерган гуфт, ки не, хафа намешавад.

— Ана, ту ҳам директори МТС, писари Чорибой ҳам. Барои чӣ вай ҳам дар ин ҷо, ҳам дар Чорбоғ манзилу иморати кори калон дорад? Барои чӣ вай як ҳудаш кор мекунаду даҳ-поздаҳ хӯранда дошта бошад ҳам, дастурхонаш доимо пур аз нозу неъмат? Барои чӣ шумоён дукаса кор мекунетону меҳӯрдагии бачаҳоятон оши явгон ва хлебу канди сафед?

Мерган ба падараш меҳрубонана нигариста гуфт:

— Чӣ, шумо меҳоҳед, ки ман ҳам писари Чорибой барин зиндагӣ кунам?

Падараш ба замин ҷзшм дӯхт. Онҳо хеле вақт хо-мӯш истоданд.

— Не, писарам не,— гуфт Салим-сайёд аз замин ҷашм канда ва баъд аз андаке сукунат илова намуд:— Не, писарам... Не. Ман ҳамту, фикр накарда гуфтам...

Баъд Мерган фаҳмонда дод, ки ин аҳволашон муваққатист,— ба Асад мотоцикл хариданд, бинобар ин ба ин аҳвол афтода монданд. Баъди се рӯз ҳам ҳудаш ва ҳам занаш маош мегиранд ва боз «об бо лаби ҷӯй баробар хоҳад шуд». Ин,— як...

На барои он писари Чорибой барин ҳавлию манзил намесозад, ки пул надорад, балки барои он намесозад, ки ба ин зарурат ва ҳоҷате нест,— то Ҳукумати Советӣ зиндааст, ўро бо қору манзил таъмин хоҳад кард...

Ин — ду...

— Ба ҳар ҳол хонаву ҳавлии шахсӣ беҳтар аст,— гуфт падараш дар вақти хайрухуш.— Ду-се бех ниҳол мешинонӣ. Бачаҳоят дар сояш кайф карда менишинанд... Агар ба ҷои дигар кӯчӣ, мефурӯшию пулашро ба миёнат баста рафтан мегири...

Мерган нағз медонист, ки падарашро аз ин ақида баргардондан душвор ва ҳатто номумкин аст, бинобар ин барои дили падараш ва кӯтоҳ кардани гап гуфт:

— Хайр, майлаш, соли оянда, албатта, замин гирифта, хонаву ҳавлӣ месозам...

Баъди он воқеа падараш тез-тез аз кишлок ба рай-

он меомадагӣ шуд ва ҳар бор ҳатман як хӯрчин мева-
ҷоту сабзавот, як чалак чурғот ва ё як халтача чакка
меовард. Мерган ҳар бор такрор мекард, ки ҳамаи ин
дар Заргар фаровону арзон аст ва барои аз шаст ки-
лометр кашола карда овардан намеарззд, аммо пада-
раш дар ҷавоб доимо як далелро пеш меовард:

— Ту, писарам, харидахӯр, мо бошем, деҳқон...

Мерган ба толор даромада, бо падараш бағалкаш
вохӯрдӣ кард. Онҳо як вақтҳо ҳамқад буданд. Падар-
аш ҳоло як сару гардан пасттар буд. Мерган ниро
бори аввал мушоҳида менамуд. Дилаш андаке ганда
шуд. Суханони устодаш Ҷамолхон ба хотираш раси-
данд: «Ҳама дар вақти валодат заифу нотавонанд, баъд
бузургу тавоно мешаванд ва боз дар айёми пирӣ заифу
нотавон...»;

— Ман бо супориши додарарӯсат омадам,— гуфт
падараш баъд аз аҳволпурсии тарафайн.— Ризвои пи-
сар ёфт. Фардо гаҳворабандон мекардааст. Ба ман
фармуд, ки аппаашро гирифта барам. Гуфт, ки агар
набиёяд, ҳам аз почҷом ва ҳам аз апем саҳт хафа ме-
шавам ва дигар ба рӯяшон нигоҳ намекунам...

Гев ба хона даромад ва бо нидои «Бобочонам ома-
данд!» худро ба оғӯши бобояш андохт дар як сония
ришу бурут ва чашму абӯвонашро «лесиди партофт».

— Бачахоро ҳам мебарам,— гуфт Салим-сайёд ба
писараш нигоҳ карда ва набераашро ба сандуки сина-
аш зер карда.— Мон, камтар хаво хӯрда биёянд... Ха-
вон кӯхистон дигару хавон ин ҷо дигар... Ҳозир вақти
таътил... Бачаҳо ба мактаб намеравад...

— Бобочон, кай меравем? — пурсид Гев аз ин суха-
нони бобояш ба вачд омада.

— Худи ҳамин рӯз. Ҳозир.

— Ҳамаамон?

— Ҳа, ҳамаатон.

— Набошад, ман рафта Олияю Асадро ёфта биё-
рам?

Гев баъд аз ним соат Асадро аз лаби даръё ва
Олияро аз хонаи Семёнов ёфта овард. Олия чун Гев бо
нидои «Бобочонам омаданд!» худро ба оғӯши бобояш
андохт. Асад чун марди ҳақиқӣ ботамкин вохӯрдӣ
карда, аҳволи модаркалонаш ва амакчаҳояшро, ки хар-
сеяшон ҳам аз ӯ хурдтар буданд, як-як пурсид.

Адолатбибӣ ош овард. Мерган аз тиреза шофераш-
ро ҷеғ зад. Ҳама ба сари дастурхон нишастанд.

— Акиун ба мо ҷавоб,— гуфт падараш баъд аз ош як пиёла ҷой нӯшида.— Мошинан колхоз ба район омада буд. Ман бо шофер гапзанон кардам. Гуфт, ки расо соати як дар назди чоррахан бозор хозир шавед...

— Петро бурда мемонад,— гуфт Мерган бо сараш ба тарафи шофераш ишора карда.

— Чӣ лозим? Мошини колхоз тайёр...

— Ҳеҷ гап не,— гапи падаршӯяшро бурид Адолатбибӣ.— Мошинан Қосим Бобоевич ҳар рӯз чор бор ба Чорбоғ рафта меояд. Агар мо як бор аз мошини писаратон истифода барем, осмон омада ба замин намечаспад...

— Ҳеҷ аз ҳамин хел гапхоят намондӣ-дия,— гуфт бо маломат Мерган.

— Барои чӣ янгаамро маломат мекунед? — ногаҳ ба гап ҳамроҳ шуд шофер.— Гапашон дуруст. Ман худам ду сол ба Қосим Бобоевич шофер будам...

— Ман ба кишлок намеравам,— гуфт Асад.

— Барои чӣ? — ҳайрон шуд Адолатбибӣ.

— Барои ин ки холо аз мотоцикл сер нашудааст. Дар кишлок бошад, роҳи асфалт нест...— гуфт Мерган ба писараш ҷашмак зада.

— Вай ҳеҷ аз мотоцикл сер намешавад,— абрувнашро ҷин карда гурунғос зад Гев.— Ақаллан як бор ҳам наметияд, ки одам савор шавад...

Хама табассум карданд. Худи Гев ҳам.

— Мошин ба худат лозим шуда мемонад,— гуфт Салим-сайёд.— Мошинан колхоз тайёр. Келину Олия ба кабинка савор мешаванд, ману Гев ба болояш. Чӣ гуфти, Гев?

— Ман розӣ! — мамнунона хитоб намуд Гев.— Аз кабинка болояш нағзтар. Одам хуб тамошо мекунад.

— Бардорузани мошини боркаш бисъёр,— боз ба гап ҳамроҳ шуд Петро.— Ман худам дар як дам бурда мемонам. Шуморо як бор ба Қошона бурда монам, ҳеҷ гап намешавад. Падари Қосим Бобоевичро қариб рӯздармиён ба Чорбоғ бурда меовардам.

— Ҳайр, агар ин хел бошад, мо ҳам аз давлати писарамон як кайф кунем-дия. Чӣ гуфтед, келин?

— Гапатон ҳақ асту рост, амакҷон. Келини Боболуччак ҳатто дар гирду атрофи деғу косааш мошин савор шуда мегардад,— гуфт барои мазох Адолатбибӣ.— Писари шумо даҳ сол боз директори МТС, даҳ сол боз мошиндор, аммо ман ягон бор ҳам ба мошинашон са-

вор нашудаам. Ана акнун худатон гӯед: кайи инсоф? Кучои ман аз келини Бобо-луччак кам?

Мерган ҳазли занашро нафаҳмид.

— Хуб гапро майда кардӣ-дия,— гуфт ӯ бо оҳанги кохиш.— Ҳазор бор ба ту гуфтам, ки ман Қосим Бобоевич не ва ту ҳам...

— Хайр, хестем,— гуфт Салим-сайёд барои пешгирӣ кардани ҷанҷоли писарашу келинаш.— Омин, мо кам кардем, худо зиёд кунад. Омин, оллоху акбар!

Олияю Гев пеш аз ҳама аз хона давида баромаданд,— ҳар яки онҳо меҳост, ки ҳар чи пештар курсии пешро банд кунад. Баъд Салим-сайёд, Асад, Петро ва Мерган ҳам ба сӯи дар равон шуданд. Адолатбибӣ бо баҳонаи кофтукови калид, ки он дар дасташ буд, андаке ҳаял кард. Баъд ба назди шавҳараш, ки дар назди дар ба вай нигоҳ карда меистод, омаду аз оринчаш пучида пичиррос зад:

— Ёббо, бо шумо шӯхӣ ҳам карда намешудааст...

Мерган бо як дасташ аз гарданааш оғӯш карда аз лабонаш бўсид.

— Дар кишлок бисёр ҳаял нақун. Майлэш, як ҳафта гард. Шунидӣ? Фақат як ҳафта! Аз як ҳафта зиёд не!

Адолатбибӣ дарро қуфл ҷарда калидро ба дасти шавҳараш дод.

— Ин калиди шумо. Асад калид дорад. Худатонро эҳтиёт кунед. Ба мотоцикл савор нашавед... Шумо бача не... Одами қаппа-қалон, директори МТС... Ман отпус-каамро дар кишлок мегузаронам. Бачаҳо дар ин ҷо дар ин хонаи танг зик мешаванд... Ман ҳам. Агар зану бачаҳоятонро ёд кунед, мошин дар тағи поятон. Қошона як қадам роҳ... Бо ҳамин баҳона хешу таборатонро ҳам дида мебиёед...

— Ман бе тую бачаҳо зик мешавам,— гурунғос зад Мерган аз зинапоя фаромада истода.

— Гуфтам-ку: агар зик шавед, мошин дар тағи поятон... Қошона як қадам.

VIII

Маҷлис хеле дер тамом шуд. Мерган соати ҳаштуним ба хонааш баргашт. Ба дар як варақ қоғаз ҷаспондагӣ буд. Мерган қоғазро қанда гирифт.

«Дада, ман ҳамроҳи бачаҳо шабхобрав ба моҳигирӣ рафтам. Фардо соатҳои дувоздаҳ бармегардам. Дар таги дег моҳибирӣён. Дар корсон ҷурғот. Нон дар дастурхон. Дастурхон дар ҷевон.

Писаратон Асад».

Мерган ба хона даромада чароғхоро даргиронд. Моҳибирӣён хӯрд. Моҳиро Асад аз дарӣ дошта буд. Ширмоҳӣ. Хурд-хурд, аммо бомаза. Устухонаш нарм. Аз лаби корсон хеле ҷурғот ошомид. Ҷурғот андаке турш шудааст. Боқимондаашро ба болон ҷаккаи халтачан суфие, ки дар айвонча овезон буд, андохт. Баъд ҳамаи хонахоро як-як ҷарх зада баромад. Як ҳудаш зик шуд. Радиоро монд. Хикоятеро мешунавонданд. Камтар гӯш кард,— маъкул нашуд. Радиоро кушт. Ба айвонча баромада, рӯи хавлиро аз назар гузаронд,— касе наменамуд. Боз ба хона баргашт. Камтар дар болон курсие нишаст. Баъд ба хотир овард, ки кайҳо боз шабона дар шаҳрчаашон сайругашт накардааст.

Мерган аз хона баромада, ба сӯи кӯчаи марказӣ равон шуд. Аз назди ресторан гузашт. Аз тирезаҳои кушодаи ресторан ғалогӯла ва қаҳқаҳаи мастона ба гӯш мерасид. Аз муқобил Бузургхон меомад. Вай бозинистода бо Мерган вохӯрдӣ кард. Имрӯз димоғаш ҷок буд,— мақолаашро ҷоп карданд. Бузургхон ҳеҷ гумон намекард, ки мақолаашро ин қадар тез ҷоп хоҳанд кард. Дирӯз супурда буд. Ана имрӯз ҷоп кардаанд. Оре, бо имзон мустаор— бо имзон «Б. Ҷамол». Одатан дар зерӣ мақолаҳои ному фамилияашро пурра менавишт. Хайр, ин ҳеҷ гап не. Ба қас лозим бошад, мефаҳмад, ки «Б. Ҷамол» ўст. Мақолаашро ду бор хонда баромад. Ба ҳудаш маъкул шуд. Барои ҷӣ мақолаашро ин қадар зуд ҷоп карданд? Ба кормандони газета маъкул шуд? Ё Мерган телефон кард? Не, Мерган ба ин дахле надорад...

Бузургхон аз шодӣ қариб фаромӯш карда буд, ки имрӯз мулоқот дорад. Ибро таиҳо баъд аз ҷошт ба хотир оварду феврал ба тайёри шурӯъ намуд,— шиму куртаашро ду бор дарзмол кард, ба ботинкааш рафта молид, ришаашро тоза тарошида атр зад. Ба ҳамаи ин қариб се соат вақт сарф шуд. Баъд камтар китоб хонд. Ногаҳ ҷавоби маҳбубааш ба хотир омад: «Пасфардо баъди нишастани маҳ ба хона биёед». Чаро маҳз баъд аз нишастани маҳ? Вай ба хонааш рафта ҷӣ меғӯяд?

Ногаҳ фаҳмид, ки ҳамаи ин кораш аҳмакист,— ҳам мактуб навиштанхоёш ва ҳам таъкиби мулоқот талаб карданхоёш. Ҳар кор бояд мақсаде, ҳадафе дошта бошад. Мақсади ӯ, ҳадафи ӯ аз ин кор чист? Магар ӯ Воқнаро аз шавҳараш бароварда ба зан гирифтанист?

— Баъд аз Имомқулихонов? Не, не! Ҳаргиз!— хитоб намуд худ ба худ Бузургхон.

Боз суҳанони Мерган ба хотир расиданд: «Дар ҳар даври замон на танҳо хонаи одаме, ҳатто хонаи гунчишкери вайрон кардан гуноҳи азиме шумурда мешуд. Дар замони мо ҳам...»

Пас, чӣ бояд кард? Равад, ё наравад? Агар наравад, маҳбубзааш чӣ гумон мекунад? Агар равад, ба маҳбубзааш чӣ мегӯяд?... Дар мулоқотхое, ки дар айёми номзадияшон иттифок меафтод, аз ҳар тараф сӯҳбат, ҳазлу бозӣ ва... оғӯшу бўсобӯсӣ мекарданд. Магар ҳоло бо ин иттифо кардан мумкин аст? Бале, не...

Аз ин фикру андешаҳо сараш ба дард омад.

Дар ин вақт ба хотир овард, ки аз шодин чоп шудани мақола ва тадорукоти мулоқот чизе ба дахон нагирифтааст. Дар хонааш нонрезеае ҳам нест. Ба соаташ назар афканд,— аз нӯҳ гузаштааст. Хӯш, ҳамаи ошхона ва магазинҳои хӯроквории шаҳрчаашон то соати ҳашт кор мекунанд. Ягона чое, ки дар ин бевакфӣ одами мучаррад хӯрок хӯрда метавонад,— ин ресторан аст. Бале, ресторан! Моҳ карибҳои соати як гуруб мекунад. Дар ягон гушаи ресторан нишаста, дар бораи мулоқоти дарпешистода фикр кардан ҳам мумкин аст...

— Мақолаатро хондам,— гуфт Мерган баъд аз вохӯрдиву аҳволпурсӣ.— Бад не. Ҳа, бад не. Фақат боз як масъаларо фаромӯш кардай.

«Аз афти кор, ин мардак ҳеҷ гоҳ ва аз ҳеҷ чиз розӣ нахоҳад шуд».— аз дил гузаронд Бузургхон ва бо табассуми тамасхуромез пурсид:

— Қадом масъаларо?

— Ман гуфта будам-ку: халқи мо аз техника андаке метарсад. Ҳа, андаке метарсад. Ана бинобар ин ба вай исбот карда додан лозим, ки трактору автомобиль механизми чандон мураккаб нестанд. Ёд гирифтани тракторроӣ аз говчӯшӣ ҳам осонтар аст. Барои ин фақат хоҳишу кӯшиш лозим аст. Фаҳмидӣ?

Бузургхон пешонаашро чин карда фикр мекард. Бале, Мерган инро гуфта буд.

— Мебахшед, фаромӯш шудааст. Хайр, боке нест.

Боз як мақола навишта, ин ақидаи шуморо тарғиб мекунам.

— Чони ака, ин ақидаи ман не,— гуфт бо оҳанги маломатомез Мерган.— Ин ҳақиқати ҳаёт аст. Ту журналист! Бояд мушоҳидакор бошӣ! Намедонам, мушоҳида кардаӣ ё не, халқи мо ҳатто ба соати оддӣ, ки механизми хеле соддаяк аст, чун ба мӯъчизае нигоҳ мекунад. Фаҳмидӣ? Ҳа, чун ба мӯъчизае!..

Бузургхон бо аломати тасдиқ сар чунбонд. Бале, ин гап дуруст. Вай ҳам инро борҳо мушоҳида кардааст.

— Ана бинобар ин ба вай фаҳмонда додан лозим, ки ҳар гуна механизм, чи хел мураккаб бошад ҳам, маҳсули дасти инсон аст ва ҳар як инсони солимакл ба осонӣ идора кардани онро ёд гирифта метавонад.

— Агар ба ҳамин чо даромада сӯхбатамонро давом диҳем чӣ?— бо сараш ба сӯи ресторан ишора карда гуфт Бузургхон...— Ман имрӯз чизе ба дахон нагирифтаам...

— Сӯхбат боқӣ. Ту рафтан гир. Ман дар МТС кори заруре дорам...

Онҳо хайрухуш карданд.

Ҳамин ки ба остонаи ресторан қадам монд, чашмаш ба кали Тӯра ва Мамадкули барлос афтод, ки бо ду тракторчӣ дар сари stole менишастанд. Дар болои стол шишаи бисъёре.

— Биёянд, Эшон, биёянд!— хитоб намуд Тӯра аз чояш бархоста.

Онҳо шинос буданд. Нағз шинос буданд. Вагарна барои «Эшон» гуфтаниш дахонашро дарронда мепартофт. Бале, вай аз оилаи эшон аст. Аммо, магар ин айби ӯст, магар инро дар ҳар қадам таъкид кардан шарт аст? Бузургхон одамонро, ки ба вай «Эшон» гуфта хитоб мекарданд, аз бало ҳам бадтар медид. Магар дар кадом оила таваллуд шудан дар ихтиёри ӯ буд?

Шиносоии вай бо Тӯра чунин сурат гирифта буд. Боре дар ҳуди ҳамин ресторан сахт маст шуд. Чунон маст шуд, ки на заминро мешинохту на осмонро. Соат дувоздаҳи шаб буд. Ходимаву ошпазҳо боисрор такрор мекарданд, ки аз ресторан баромада равад, аммо ӯ маҷоли чунбидан надошт. Ду бор аз чояш хест, аммо ду бор ҳам боз ба болои стул афтод. Дар ин вақт аз кучое Тӯра пайдо шуд. Бузургхон ӯро қариб намешинохт,— ҳамин қадар медонист, ки Тӯра бригадири дастаи таъмирчиёни МТС ва марди айёшу гандагап аст.

Тӯра аз зер бағалаш гирифта кашолакунон ба берун бароварду ба кабинаи мошинаи «Ёрии техникӣ» шинонд ва худаш ба сари руль нишаст.

Бузургхон то ҳабсшавиаш дар бинои редакция хонаи хубе дошт. Вақте ки дар ҳабс буд, муҳаррир фармон медиҳад, ки лакулуки ӯро ба қазнокчаи рӯи хавлӣ бароварда, хонаашро барои ходими наवे, ки ба ҷояш гирифта буданд, ҳолӣ карда диҳанд. Вақте ки аз ҳабс баргашт ва ин аҳволро дид, ба касе ҳарфе нагуфт. Чӣ ҳам мегуфт? Хона,—хонаи давлат ва ходими нав — одами аёлманд. Фарши қазнокчаро рӯфт, девораширо сафед кард ва аз он барои худ сарпаноҳе сохт. Оре, сарпаноҳаш на тирезае дошт, на равшане ва на даҳлезе. Инҳо ба вай лозим ҳам набуданд, чунки дар он вақтҳо ба хонааш танҳо барои хобидан меомад.

— Хӯш, ҳамшаҳрӣ, акнун хоб кун,—гуфт Тӯра Бузургхонро аз мошина фароварда ва кашолакунон ба хонааш дароварда.— Фардо соатҳои ёздаҳ ба наздат меоям. Ба ҳеч ҷой нарав. Дар ҳамин ҷо бош...

— Ман шуморо дар кошонаи худ қабул карда наметавонам,—ҳудро ба болои ҷогаҳ партофта мастана гурунғос зад Бузургхон.— Фардо ба хонаи ҳолаам марҳамат фармояд. Дар ҳамон ҷо гапзанон мекунем.

Бузургхон ресторано барои мазох «хонаи ҳолаам» меномид.

— Не, фардо ба хонаи ҳолаат намеравай,—гуфт бо қатъият Тӯра.— Дар ҳамин ҷо ба ман нигоҳ карда менистӣ. Фаҳмидӣ? Дар ҳамин ҷо ба ман нигоҳ карда менистӣ! Ман гали заруре дорам!

Тӯра фардои он рӯз боз бо ҳамон мошина омад. Ҳамроҳаш боз як марди мугулмонанде ҳам буд. Бузургхон садон мошиноро шунида ба пешвоз баромад.

— Шинос шав,—гуфт Тӯра бо сараш ба ҳамроҳаш ишора карда.— ин Мамадкул. Дар байни барлосҳо як марди ҳақиқӣ ҳаст ва ин ҳам ҷӯран ман Мамадкул.

— Дар байни тоҷикҳо ҳам як марди ҳақиқӣ ҳаст ва он ҳам ҷӯран ман Тӯракул,—гуфт Мамадқули барлос бо табассум дасташро ба Бузургхон дароз карда.

— Гапро бисёр накуну ба болои мошина баро!—гуфт Тӯра қасдан абрувонашро чин карда.

Мамадкул ба болои мошина баромада табар, теша, арра ва якчанд тахтаву фанераро ба замин партофту баъд тирезаро ба Тӯра дароз кард.

— Ма, гир. Хушёр бош, боз шишаашро нашиканӣ?

Онхо дар зарфи якчанд дакика девори казноқчаро бурида тирезаро шинонданд. Баъд ба фаршаш тахта заданд ва аз тахтаву фанера дар пешаш дахлезчае сохтанд.

Бузургхон, ки дар хонааш асло ягон чизи хӯрдани нигаҳ наредошт, хост ки ба магазин рафта ва ягон чиз оварда ин ду «марди худо»-ро, ки аз «ғайб» ба кӯмакш омада буданд, зиёфат кунад. Тӯра ин касдашро пай бурду аз роҳаш боздошт.

— Хамшаҳрӣ, ин коратро мон. Ҳеч чиз лозим не. Мо ҳозир меравем...

Баъд аз болон мошина як сатилро гирифта илова намуд:

— Ана, дар ин сатил ранг. Ана, ин чизро лиф ме-гӯянд. Онхоро гиреду фарши хонаатон ва деворҳои дахлезатонро ранг кунед. Рангро ана ин хел мемоланд.

Тӯра лифро ба ранг зада чӣ хел молиданашро нишон дод.

— Раҳмат, акаи Тӯракул, ягон илоҷ мекунам,— гуфт бо табассуми мамнунона Бузургхон ва дар ин вақт ба хотир овард, ки «мо холо дар давраи социализм зиндагӣ мекунем ва ба ҳар гуна кор музд додан лозим». Вай дар он рӯз «пулдор» буд.— ба қарибӣ охири чизи «ки-мат»-аш,— пальтояшро фурухта буд. Бузургхон лифро ба як сӯй гузошта, давида ба хонааш даромаду ду си-сӯмин сурхро гирифта баромад. Тӯраву Мамадкул ба мошина савор шуда буданд. Бузургхон давида ба по-монаки мошина баромаду дасташро ба сӯи Тӯра дароз кард.

— Ин чӣ?— пурсид Тӯра абрувонашро ҷин карда.

— Ҳаққи коратон...

— Мон-е. Ман туро одам гӯям, ту ҳам одам набу-дай!— гуфт Тӯра ба зерӣ пояш туф карда ва баъд боз ҳам бештар оташ гирифта хитоб намуд:— Фаро аз по-монак! Фаро! Аҳмак!

Тӯра бо ҷаҳл ба мотор газ доду мошинаро якбора ба суръати саввум гузаронда сурронд.

Бузургхон то аз назар ғойб шудани мошина аз қа-фояш нигоҳ карда истод. Вай ҷавони хеле мағрур ва иззатталаб буд, аммо аҷобаташ дар ин ҷо буд, ки аз ин дағалмуомилагии Тӯра заррае ҳам хафа нашуд.

Бузургхон дар ҳуди ҳамон рӯз фарши хона ва де-ворҳои дахлезашро ранг кард. Хонааш хеле тоза ва

дилкаш шуд. Вай баъди чанд рӯзи он воқеа боз ба Тӯра вохӯрду барои «беадабияш» узор пурсид.

Тӯра табассумкунон гуфт:

— Ҳеҷ гап не, Эшонҷон. Ман қайҳо аз гунохатон гузаштам. Шумо ҳоло ҷавон, бисёр чизхоро намефаҳмед,— ва баъд аз таваккуфи тӯлоние илова намуд:— Ягон примус харида монед. Ана, ман барин ягон кас саргардон шуда ба хонаатон дарояд, ба магазин давида намегардед. Як ҷой карда медихеду ҷонатон халос... Карасинаш аз мо расад...

Бузургхон боре «лутфу карам» ва «қаҳру ғазаб»-и Тӯраро ба Мерган нақл намуд.

— Ҳеҷ ҷои таъҷуб надорад,— ҷавоб дод оромона Мерган.— Қал ҷамдиёри ҳудамон ва хату саводно ман барин аз падарат омӯхтагӣ... Ҳамаи инро ба ҳурмати падарат кардааст. Набошад, ба сараш тилло резӣ ҳам, ҳатто ба гулӯи мурда об намечаконад. Вай ҳамин хел одам. Ҳа, ҳамин хел! Ҳатто ба гулӯи мурда ҳам об намечаконад!..

Ба ҳамин тариқ ба Бузургхон сабаби «лутфу карам» ва «қаҳру ғазаб»-и Тӯра маълум шуд ва ӯ нисбат ба ин мард, ки аксари коргарони МТС вайро одами бадмаст ва гандагал мегуфтанд, иззату эҳтироми махсусе пайдо кард...

Тӯраву ҳамроҳонаш ба эҳтироми ӯ аз ҷояшон хестанд. Бузургхон бо онҳо як-як вохӯрдиву аҳволпурсӣ кард. Бо ишораи Тӯра ҳама ба сари стол нишастанд.

Мамадқул стаканеро гирифта аз арақ пур карда, ба назди Бузургхон монд.

— Бузургхон, ба шумо иштиропнӯй.

Тӯрақул ба стакани пиво рехта гуфт:

— Ту ҷаро ин қадар хушомад мекунӣ? Бузургхон нони туро нимта карданию ту бошӣ, Бузургхон иштиропнӯй мегӯӣ?

— Тӯраҷон, нони маро на танҳо бандааш, ҳатто ҳуди худо ҳам нимта карда наметавонад,— ҷавоб дод Мамадқул вазъияташро дигар накарда.— Ҳуди худо ҳам...

— Ту газетан имрӯзаро хондӣ?— пурсид бо тамасхур Тӯра.— Эшонҷон ҳамаи занхоро тракторчӣ карданианд...

— Ба ман чӣ? Кунанд, кардан гиранд.

— Бале, ба ту чӣ? Модииёнат бошаду як кунчи работ...

— Хӯй, Тӯракул, хӯй! Ба даҳонат нигоҳ карда гап зан!— гуфт Мамадкул чуи хурӯси чангара гардани коки дарозашро ба пеш ёзонда.— Майлаш, худам, тамоми элу авлодамо чи қадаре хоҳӣ, дашном додан гир, аммо ба Дулдули ман забон нарасон. Вай аз садто ту баринҳо бехтар!— Ва ба сӯи тиреза нигоҳ карда пурсид:— Ҳамту не. Дулдулчон?

Ба лабони ҳама табассум дамид. Ҳама ба тиреза назар афканданд. Дар ҳақиқат ҳам аспе аз тиреза сарашро дароварда ва бо чашмони зиракаш ба Мамадкул нигариста бо аломати тасдиқ сар мечунбонд.

— Ана, дидӣ! Дидӣ!— бо шодӣ хитоб намуд Мамадкул — Ҷонвар бошад ҳам, аз ту баринҳо боақлтар. Фақат, бечора, забон надорад. Агар забон медошт, начальники калон мешуд...

— Бале, худӣ худат барин,— бо тамасхур ҷавоб дод Тӯра,— бехуда нагуфтаанд, ки агар мол ба соҳибаш наравад, ҳаром мемурад...

— Ба гапи ин хафа нашав,— гуфт Мамадкул ба аспаш нигоҳ карда.— Ту худат кӣ будани ӯро медонӣ-ку! Ҳамту не?

Аспаш боз бо аломати тасдиқ сар чунбонд.

Боз ба лабони ҳама табасум дамид.

— Инҳо, домуллоҷон, аскиябоз,— гуфт тракторчӣ бо сараш ба Тӯраву Мамадкул ишора карда.— Шумо ба гапҳои онҳо аҳамият надихед. Бехтараш, ниро гиред,— ҳулоса намуд ӯ бо сараш стаканро нишон дода.— Набошад, фариштаҳои париди мераванд...

Мамадкул ҳам гапи он тракторчиро тақвият дод. Ҳама қадаҳояшонро бардоштанд. Ба назари Бузургхон чуни намуд, ки вай ба дарунаш на як стакан арак, балки як стакан оҳани гудохта рехт,— ба чашмонаш ашк ҷӯшид ва нафас дар гулӯяш печида монд.

— Аз газак Бузургхон, аз газак,— гуфт Мамадкул табаки сиккабобро ба сӯи Бузургхон тела дода ва сарашро ботаассуф чунбонда илова намуд;— Бача-дия. Бача! Хайр, хапа нашавед, то ба синни ману Тӯракул расиданатон ёд мегиред... Баъд об барин задан мегиред...

Дар ин вақт ҷавони тахминан шонздаҳ-ҳаблаҳсолаи наҳифу резапайкаре ба наздашон омад. Бузургхон медонист, ки ин ҷавон яке аз дастпарварони сағирахонаи Заргар аст ва ду сол боз дар МТС ҳисобчӣ шуда кор мекунад. Наход ин бачача ҳам ресторанигардӣ кунад?

— Биё, биё, Абу. Шин,— бо сараш ба стули пахлӯиш ишора карда, даъват намуд Мамадкул.

— Акаи Мерган фармуданд, ки фавран шуморо ёфта биёрам,— гуфт чавон рост ба назди Тӯра омада.

— Чӣ, фардо рӯз намешавад?

— Акаи Мерган гуфтанд, ки худи ҳозир шуморо ёфта барам...— ба замин нигоҳ карда ғурунгос зад Абу.

— Ту аз кучо фаҳмидӣ, ки ман дар ин ҷо?— пурсид Тӯра абрувонашро чин карда.— Намемонанд, ки одам якборакак дами беғам занад. Акнун маърака тафсида буд...

— Ман дар хонаатон будам. Янгаам гуфтанд, ки шуморо ё аз ин ҷо ёфтан мумкин, ё аз хонаи акаи Мамадкул...

— Ҳамаи шумо доно! Ҳамаи ту, Ҳамаи янгаат! Хӯш Мерган чӣ гап доштааст?

— Дар бригадан шашум динамони як трактор вайрон шудааст...

— Худи Мерган дар кучо?

— Дар МТС.

Тӯракул бо дили нохоҳам аз ҷояш хеста, ғурунгос зад:

— Ин, падаркусур, на хушаи як нафас дами мегирад, на дигархоро мемонад, ки як нафас дами беғам зананд...

Тӯра ба ошхонаи ресторани даромад ва баъд аз чанд дақиқае аз он ҷо баромада ба Мамадкул гуфт:

— Ман бо духтари холаат гуфтугӯи кардам. Шумоён ба хушӯр нишастан гиред.

Бузургхон фаҳмид, ки бо ходимаи ресторани ҳисоби кардааст.

— Ман ҳам меравам,— гуфт Мамадкул.— Дулдули ман зиқ шуд,— ва ба тракторчиён рӯ оварда илова намуд:— Шумо бахушӯр ҳамроҳи Бузургхон нишастан гиред. Бо апитсанка ҳисоби кардагӣ...

Тӯраву Мамадкул баромада рафтанд.

— Афеӯс,— гуфт яке аз тракторчиён. Камтари аскияшонро гӯш кунем гуфтем, ин ҳам нашуд,— ва қадаҳоро аз арақи пур карда, таклифи намуд:— Хайр, домӯлло, рафтем.

Онҳо нӯшиданд. Камтар аз ин тарафу он тарафи сӯҳбат карданд, бо ҳамдигар шинос шуданд. Баъд тракторчиёҳо ҳам хестанд. Бузургхон ҳам ҳамроҳи онҳо берун баромад. Маҳ ҳоло хеле баланд буд. Ба соаташ назар афканд. Акнун ба ёздаҳ наздик мешуд. Ҳоло боз

як соат дар ресторан ништастан мумкин буд. Боз ба ресторан даромад. Ба ходима дусадто араку ду шиша пиво фармуд. Нисфи аракро бо як стакан пиво нӯшиду боз ба фикр фуру рафт: «Равад ё наравад? Агар равад, чӣ мегӯяд?» Ҳамаи он гапхое, ки дар зарфи ду соли охир дар мактубхояш менавишт, экини ба назараш фачу аҳмакона менамуданд. «Агар наравад, маҳбубааш чӣ мегӯяд?»

— Ғам махӯр, ҳамшахрӣ, ин дунё гузарон аст...

Бузургхон чашмашро боло кард. Дар муқобилаш ду марди авбошнамое менишастанд. Дар наздашон як сурухӣ арақ. Вай онхоро дар кучое дида буд. Аммо дар кучо? Инро ҳеҷ ба хотир оварда наметавонист.

— Гир, ҳамшахрӣ, ин дунё кирои ғамхӯрӣ намекунад,— гуфт яке аз он мардҳо.

— Кирои арақхӯрӣ мекунад,— ҳозирҷавобӣ кард дигараш.

Бузургхон барои ин маслиҳати «гаронбаҳо» ташаққур гуфт.

— Раҳмат. Ман барои ин маслиҳат аз шумо як умр миннатдор хоҳам буд. Ягон падар ба писараш ин хел маслиҳат надодааст!

— Бачаи хушодоб будай, ҳамшахрӣ,— гуфт боз марди аввала қадаҳашро ба қадаҳи Бузургхон ҷанг андохта.

— Бале, бачаи хушодоб,— тақвият дод гапи ӯро ҳамроҳаш.— Ҳозир бачаҳои хушодоб тухми анқо барин. Гир, ҳамшахрӣ, одама хафа нақун... Одам ба одам ғанимат...

Бузургхон ҳамроҳи он мардҳо нӯшид. Боз ба фикр фуру рафт. Равад, ё наравад?

Мардҳои авбошнамо арақашонро хӯрданду хестанд.

— Ҳамшахрӣ, ғам нахӯр. Ба ҷои ғам арақ хӯр,— маслиҳат доданд онҳо дар вақти рафтан.

Аммо Бузургхон ин маслиҳати «муфид»-и онхоро нашунид,— бо фикри худ банд буд; Равад ё наравад? Агар равад, чӣ кор мекунад? Чӣ мегӯяд?

Ногаҳ худ ба худ гурунгос зад:

— Бо занаки кашпа-калон чӣ кор мекунад?

Вай тафсири ишқ ва аввалу анҷоми онро нағз медонист. Ин — зино? Ин — гуноҳ? Магар фотехаро, ки мӯҳри худост, вайрон кардан гуноҳ нест? Магар Имом-қулихонони порсо, ки ҳар рӯз панҷ бор намоз мегузорад ва панҷ бор арақ мезанад, инро намедонист? Хеле хуб медонист! Пас барои чӣ ӯ интиқомашро наситонад?

Бузургхон худро одами пешкадам ва равшанфикр мешумурд ва ба дине, ки сокини нимчазираи Арабистон Муҳаммад ибни Абдуллоҳи Хошимӣ нишо кардааст, чандон боварӣ надошт, чунки Куръон ва зиддияти бешумори онро хеле хуб медонист. Бо вучуди ин аз қайду басти хурофот тамоман озод набуд. Вай боварӣ дошт, ки ин дунёро, ки дар назари аввал пур аз тазоду мухолифат аст, аммо, агар нағзакак нигоҳ кунӣ, саросар аз мувозанату низом иборат аст, қувваи ғамбаре кашф кардааст ва на ягон файласуфе. Дар акси ҳол, ин ҳама мувозанату низом аз кучост? Маҳсули дасти кист? Гоҳе ин қувва дар назари Бузургхон чун мӯйсафеди зираку муғамбаре ҷилвагар мешуд. Ана ӯ дар маснади нилобии худ нишаста, ба кирдори-одамон чун ба кирдори кӯдакони камакле наззора мекунад: «Хӯш, бачаҳоям, хуб бозӣ кунед, хуб шӯхӣ кунед, хуб бемазагӣ кунед. Баъд вақте ки ба дастам афтидед, аз ман гила накунад. Нағзакак адабатонро дода мемонам!»

Бузургхон медонист, ки ин ақида,— ақидани ботил ва ҳатто хандаовар аст, аммо онро ҳеҷ аз дилаш дур карда наметавонист...

Дар ин вақт касе ба китфаш оҳиста даст расонд. Бузургхон чашмашро боло кард,— дар наздаш ходимаи ресторан меистод. Ходима зани болобаланд, шонапахн, сергӯшт ва сурункалоне буд. Чашмони калон-калони нилобии камнур дошт. Мазмун, дар ҷавонӣ хеле дилкаш буд, аммо холо, ҷӣ хеле ки мардуми маҳаллӣ меғӯянд, «шарташ рафта, ғарташ мондааст».

— Агар саросема набошед, ман боз камтар мешинам,— гуфт Бузургхон аз рӯи ходима чашм канда.

— Марҳамат, писарам, ҷӣ қадаре ҳохӣ, нишастан гир,— гуфт ходима ва рафта ба сари stole, ки дар қарибӣ, дар тағи тиреза меистод, нишаст.

Бузургхон боз ба фикру хаёл фуру рафт.

Ходима ҳамаи миқозҳои доимии ресторан, аз ҷумла Бузургхонро ҳам хеле нағз мешинохт. Ҳатто аз саргузашташ ҳам камубеш огоҳ буд. Бинобар ин ба ин ҷавонӣ сияҳмӯи мешчашм, ки чун як себу ду тақсим ба Васюки ӯ монанд буд, дилаш месӯхт. Ох, Васюк, Васюк! Агар Васюк намешуд, ҳеҷ гоҳ ин сарзамини аҷибу ғариб ва ин халқи дарьёдил ва чун кӯдак хушбовару содда ва муслеҳу бекиро намедид. Ва намефаҳмид, ки

дуњѣи равшан ин кадар васеъ аст ва дар он махлуко-ни ачиб ин кадар бисъѣранд,— мазмун, аз зодгоҳаш ҳеҷ гоҳ беруи намебаромад, соҳиби бача-качан бисъѣре мешуд ва орому осуда, бе ҳеҷ бӯрону тазалзули рӯҳи умр ба сар мебурд.

...Онҳо дар яке аз деҳоти назди Ростов иқомат доштанд ва ҳатто дар кучо будан ва ҷӣ ном доштани ин халқ ва ин сарзаминро намедонистанд. Дар рӯзи тантана ва ҷашни даҳумин солгарди ғалабаи Инқилоби Октябръ издивоҷ карданд. Онҳо ҳамсоя ва аз кӯдакӣ шарикӣ бозӣ ва рафиқӣ мушфиқ буданд. Гарчанде ба қонуни муҳаббат чандон сарфаҳм намерафтанд, бо вуҷуди ин аз дидори якдигар шоду масрӯр буданд. Баъди шаш моҳи хонадорӣ Васюкро ба хизмати ҳарбӣ даъват намуданд ва баҳори соли дигар хати сиёҳаш,— хабари маргаш омад. Ҳаман ҳешовандон ғирья мекарданд, афсӯс меҳӯрданд, ки чунин ҷавонмарди аз сад гул як гулаш нашукуфтагӣ ҷавонмарг шуд. Аммо ӯ ба ин хабар ҳеҷ бовар намекард. Вай ҷавонзани соддаи деҳотӣ буд, илова бар ин ошиқ буд, бинобар ин ҳеҷ бовар намекард, ки Васюки ӯ, Васюки сняхмӯю меш-чашм ва хушсурату хушадои ӯ ҳалок шуда бошад. Боз дар ёздаҳумин солгарди ғалабаи Инқилоби Октябръ! Не, не, Васюки ӯро ягон зан маккорае аз роҳ бароварда, ба худ ром кунонидааст! Охир Васюки ӯ ин қадар зебо, ин қадар хушған! Охир, ҳуди ӯ ҳазорҳо бор бо ду ҷашми худ ҷӣ хел ба Васюк бо ҷашми харидорӣ назар афкандани ҷавонзану духтарони деҳаашонро дидааст. Бо ин фикру мулоҳизаҳо қарор дод, ки ҳатман ба Тоҷикистон рафта, Васюки хониро меёбаду ба рӯяш туф мекунад ва дилашро хунук кунонида, боз ба зодгоҳаш бармегардад.

Чандин шабу рӯз бо поезд, мошина ва ароба роҳ паймуда, чандин шаҳри азим ва кӯҳи баландро убур карда, дар охир ба Заргар расид, ки дар он вақтҳо дар ин ҷо эскадрони алоҳидан савора хизмати қаровулиро адо менамуд. Рафиқони шавҳараш хеле хуб истикбол карданд,— аз меҳмонхона ҷой гирифта доданд ва рафиқӣ қарини Васюк, ҳамшаҳрияшон Петро, ҳуди хӯ ҳамон Петроро, ки холо ба Мерган шофер шуда хизмат мекунад, мутасаддӣ карданд, то ки роҳи қабристонро нишон диҳад ва дар бораи хӯрду хӯрок ва истикомату истироҳаташ ғамхорӣ кунад.

Ҳуди ҳамон рӯз аз Петро илтимос намуд, ки қабри

Васюкро нишон диҳад. Петро бо ғамхорӣ ва меҳрубонӣ гуфт, ки аз кӯфти роҳ монда шудай, имрӯз истироҳат кун,— фардо меравем. Қабул накард,— ба илтимосаш исрор намуд. Петро ноилоҷ розӣ шуд.

...Ҳашт қабр чун ҳашт сарбоз саф кашида буданд. Катибан сари қабрҳоро хонд. Ба ҷуз ному фамилияи Васюк ҳама аҷнабӣ ва забоншикан буданд. Аввал ҳайрон шуд, баъд хорниаш омад,— хунгосзанон ғирья кард. Чаро Васюки ӯ, Васюки азизу ба ҷон баробари ӯро дар байни ин туркони бедин ғӯрондаанд? Петро фаҳмонда дод, ки инҳо на турканду на бедин, балки фидонёни тоҷиканд ва дар як ҷанг ҳалок шудаанд. Қондаи онҳо, ҳарбиён, чунин будааст: ҳамаи онҳоеро ки, дар як ҷанг ҳалок шудаанд, дар як ҷо меғӯрондаанд.

Петро хеле ғамхору меҳрубон буд. Онҳо ҳар субҳ ҳамроҳ ба қабристон мерафтанд, ҳамроҳ ғирду атрофи қабри шаҳидонро мерӯфтанд ва гулу дарахт мешинонданд, ҳамроҳ хӯроки ҷошт меҳӯрданд ва баъд Петро ба адои хизматаш мерафт ва бегоҳиҳо боз ба аёдаташ мешитофт. Петро ҳар бегоҳӣ то нисфи шаб ҳамроҳаш дар меҳмонхона нишаста, дар бораи хизматаш, рафikonаш ва мардуми маҳаллӣ ҳикоятҳои аҷиб ва рангин мегуфт. Алалхусус, ҳикоятҳои ӯ дар бораи халқи маҳаллӣ, расму оин, урфу одат ва хулку ҳӯи он басе аҷиб ва рангин буд.

Ба ҳамин минвол ду ҳафта гузашт. Ба тадриҷ ғаму андӯҳаш пасанда мешуд ва ба Петро унс мегирифт.

Баҳорон буд. Дар паси тирезаи меҳмонхона дарахтони шафтолу гул мекарданд, ҳар субҳдам аз байни дарахтон хониши булбули тоқе ба ғӯш мерасид. Бӯи гули ёсуман, ки онро Петро аз кучое ҳар бегоҳӣ даста-даста шикаста меовард, касро маст мекард ва ӯ чи хел ба оғӯши ҳамшаҳрияш Петро даромаданаширо нафаҳмида монд.

Акнун онҳо дигар ба қабристон намерафтанд, ғирду атрофи қабри шаҳидонро намерӯфтанд ва гулу дарахт намешинонданд. Акнун ҷои онҳо кунҷи меҳмонхона буд... ва қаравоти шалақи он.

Баҳорон буд. Аз замин ҳаври хушбӯе баланд мешуд. Ҷумла наботот дар нашъунамо буд. Олам таҷаддуд мекард, ба худ сурати нав мегирифт. Аз тамошон майсан навхез ва гулу ғиёҳҳо хотирҳо осуда мешуд ва дилҳо пур аз шодиву сурур...

Аммо... ногаҳ фалак тири дигаре ба ҷигар зад,— маъ-

лум шуд, ки Петрои каззоб, Петрои фосиқ зан дошта-
аст ва занаш ба азоби хичрон тоб наоварда рост ба
Заргар, ба назди шавҳараш омадааст. Нағз маълум
буд, ки «азоби хичрон» ба ин масъала дахле надорад,—
касе аз рафикони Петро дар бораи муносибати онҳо ба
занаш хабар додааст, чунки занаш рост ба гарнизон ба
назди шавҳараш не, балки аввал рост ба меҳмонхона,
ба назди ӯ омада, як рӯканию мӯканӣ карда гирифт
баъд ба назди шавҳараш равон шуд.

Баъд аз ин муносибати рафикони Васюк ҳам дигар
шуд: баъзеяшон ба тарафаш қатъан нигоҳ намекарданд
ва баъзеяшон ба саломаш базӯр алейк мегирифтанд.

Муносибати ходимони меҳмонхона ҳам тағйир ёфт:
пештар ҳамаи онҳо инбат ба ӯ хеле боилтифот ва меҳ-
рубон буданд ва акнун баръакс он хеле дағал ва бад-
муомила...

Маблағи наҷандон калоне, ки Петро аз номи рафи-
кони Васюк ва командири эскадрон супурда буд, низ
ба охир расид. Бинобар ин барои таҳлили як порча нон
ва сарпаноҳе аз пай коре шудан лозим буд.

Рост ба ресторани рафт, чунки аз он ҷо бӯи лазизи
кабоб меомад. Директори ресторани марди миёнсали
тӯтибурут хеле бо лутф истиқбол намуд,— аз ҷояш бар-
хоста салом дод ва ба нишастан даъват намуд. Аз ин
пазирой хушнуд ва далер шуда, аз директор хоҳиш на-
муд, ки ба қор қабул кунад ва агар имкон бошад, ху-
ди ҳамин рӯз маоши ниммоҳашро пешакӣ бидиҳад.

...Ана аз он рӯзҳо сенздаҳ сол гузашт. Бале, сенз-
дах сол! Аз афти қор, заҳмати ходимӣ, ғаму гуссан ға-
рибиву бекаси, шабҳои бедорхобӣ асар кардаанд, ду
соли охир худро бад ҳис мекунад. На ба машрубот май-
ле дорад, на ба мардҳо. Ҳол он ки чанд сол қабл бе
ҳардуи ин зинадигро ба худ ҳаром мешумурд. Вақтҳои
охир танҳо як орзу дорад,— худо ҳар чӣ зудтар ҷонаш-
ро биситонад ва ӯ дар паҳлӯи Васюки азизаш ором би-
ҳобад.

Соли гузашта, баъд аз хиёлати Петрои ғаддор, баъ-
ди дувоздаҳ соли расо, бори аввал ба аёдати Васюки
азизаш рафт. Дар болон сари Васюк як «ҷой» холи
будаст. Онро барои худ интихоб намуд ва аз қабрибон
қавл гирифт, ки «ҷои ӯро ба каси дигар нахоҳад дод».
Ба ивази ин ҳар моҳ як ё ду бор камтар канду ҷой
бурда меод.

Ходима як охи чуқуре кашида, аз ҷояш хесту ба

назди Бузургхон омада ва дасташро оҳиста ба китфаши расонда, соаташро нишон дода гуфт:

— Вакт шуд...

— Ҳисобӣ кунед...

Вақте ки ходима ҳисобӣ мекард, дар майнаи Бузургхон фикре пайдо шуд: ҳозир аз вай меурсад. Чизе гӯяд, ҳамонро хоҳад кард. Ин ҳам як фол-дия.

— Аз шумо як чизро пурсам мумкин?

Ходима китфонашро дарҳам кашид:

— Марҳамат.

— Агар ҷавонзане ман бари ҷавонмардро соатҳои дувоздаҳ — як ба хонааш даъват кунад, чӣ мевоҳад?

— Наход, ки ақли худат ба ҳамин ҳам нарасад? Наход, ки ҳаминро ҳам надонӣ? — гуфт ходима лабонашро қач карда.

— Медонаму фақат назариявӣ, — гурунғос зад Бузургхон. — Мефаҳмед, фақат назариявӣ...

— Хайр ғам махӯр, он ҷавонзан дониши назаравиятро амалӣ хоҳад кард.

— Ман ба назди вай рафтан намехоҳам...

— Барои чӣ? Ба ту маъқул не?

— Маъқулу шавҳар дорад...

— Шавҳар дорад?... Занаки хуб набудааст, — гуфт ходима рӯяшро турш карда. Занҳоеро ки шавҳар доранду боз унтухун мекунанд, аз бало ҳам бад мебинанд...

Дар ин вақт аз ошхона овози ғафсе баланд шуд:

— Хӯй, бисёр ҷоғ назан. Дарро қуфл кардан лозим!..

Ходима пулро аз дасти Бузургхон гирифта гуфт:

— Агар ақлат бошад, нарав... То бо чунин зан омехтан хуни худро бо дасти худ рехтан беҳтар аст...

Ходима монда рафт. Бузургхон аз ҷояш ҳеста худ ба худ гурунғос зад: «Агар ақлат бошад, нарав... То бо чунин зан омехтан хуни худро бо дасти худ рехтан беҳтар аст».

Ба берун баромад. Маҳ гуруб мекард. Аз кӯҳи Гулгун шамолаки ҳаловатбахше мевазид. Шаб тамоми воқеа ба зери боли сиёҳи худ гирифт. Фақат қуллан сафедҷомаи кӯҳи Бел ҳанӯз аз партави маҳ равшан буд. Бузургхон сару гарданашро ба шамоли дошта, ҳаловат мекард. Ногоҳ пойҳояш худ ба худ ба роҳ дароманд. Онҳо ўро ба сӯи кӯчаи «Умед» мебурданд. Ана ба дарвозаи Имомқулихонов наздик шуд. Дилаш гуп-гуп мезад. Тамоми аъзойи майда-майда меларзид. Ба наза-

раш чуни менамуд, ки тамоми хурду калони Заргар дар паси дару деворҳо пинхон шуда, ҳар қадами ўро таъкиб мекунанд ва ўро бо ангушт ба якдигар нишон дода қикирросзанон меҳанданд:

— Ана, нигоҳ кунед, нигоҳ кунед, ки писари яккаву ягонаи эшон Чамолхон чӣ гуна одам аст. Ана, нигоҳ кунед... Садқан номи чуни падар шавӣ! Садқан одам шавӣ!.. Боз худро одами пешқадаму равшанфикр метарошад!..

Бузургхон бо кирраи чашм ба дарвозаи Имомкулихонов назар афканд. Як паллаи дарвоза нимроғ буд. Гирду атрофро аз назар гузаронд,—чонзоде наменамуд. Бо вучуди ин барои ба дарвоза наздик шудан чуръат карда натавонист,—гузашта рафт. Аз анбори нафт ҳам гузашт. Ба лаби канали Калон расид. Ин ҷо як вақтҳо мулоқотгоҳи онҳо буд. Ба оби равони канал нигоҳ карда ва ба боли орзуву умедҳои ширин савор шуда, дар олами ҳаёлот парвоз мекарданд. Дар ин ҷо ҳар дарахту бутта ва ҳар пастию баландӣ шинос буд. Ана, дар зерини он маҷнунбед бори аввал аз лабони маҳбубааш бўсае рабуда буд. Ана, дар зерини ҳу ана он чинор аҳду паймон карда буданд, ки ба сарашон чӣ баълое наояд, як умр ба якдигар содиқ хоханд буд... Ана, маҳбубааш акнун зани Имомкулихонов ва ў чун дузд дар гирду атрофи хонаи вай пилмида гаштааст.

Сараш фир-фир чарх мезад. Дилаш беҳузур мешуд. Аз сару гарданааш арақ мерехт.

Ба лаби канал диққат нишасту дасту рӯяшро шуст. Ногаҳ ҳамроҳи шамоли канал овозе парида омад:

— То бо чуни зан омехтан хуни худро бо дасти худ рехтан беҳтар аст...

Рост шуда гирду атрофро аз назар гузаронд. На чонзоде ба назар мерасид, на овозе ба гӯш. Фақат ду чирчирак чиррос мезаданд. Яктоаш дар лаби канал, дар ҳамин қарибҳо буд ва дигараш панҷоҳ-шаст қадам дуртар,—дар даруни пахтазор. Онҳо хеле хушодоб буданд,—сухани якдигарро намебуриданд. Аввал яктоаш чиррос мезад ва ҳамин ки ба итмом мерасонд, баъд аз фосилае дуввумаш ба чиррос шурӯъ менамуд. Ҳамин ки дуввумаш ба охир мерасонд, боз якумаш...

Боз ба лаби канал диққат нишаст. Боз ҳамроҳи шамоли канал овозе ба гӯшаш расид:

— Қучон вай ба ту маъкул? Сип-сиёҳ, пешонааш дӯнг, чашмонаш чашмонч гурба барин...

Ногаҳ баръало дид, ки маҳбубааш тағ-тағи об шинокунон ба сӯяш меояд. Мӯйҳои сиёҳаш ба тахтапушташ парешон, дар чашмонаш табассуми айёрони...

— Барои чӣ меҳандад? Ба кӣ меҳандад?— бо ҷаҳл ғурунгос зад Бузургхон ва хост, ки аз мӯи маҳбубааш кашолакунон ба сохил баровараду ба бари рӯяш ду торсаки зада пурсад:— Ту маро ба ин аҳвол афкандӣ. Боз меҳандӣ?

Аммо... худаш шалаппосзанон ба об афтод. Оби канал чуқур буд. Бузургхон шиноварино намедонист. То ҷонталваса дастаку почак зада ба рӯи об баромад, шикамаш аз об пур шуд. Баъд сохилро ҳанҷолкашкунон аз об баромад. Ногаҳ об, пиво ва араке, ки имрӯз хӯрда буд, аз даҳону биниаш ғавғора зад. Ба дарунаш дарди ҷонкоҳе афтод. Аз шиддати дард ҷун сағи сӯзан-хӯрда маҳин-маҳин нолида ба пеш рафт. Кучо мерафт? Барои чӣ мерафт? Иро худаш ҳам намедонист. Ҷун сағбачан навзод чашмонашро кушода наметавонист,— гоҳ ба буттаҳо ва гоҳ ба дарахте дакка мекӯрд. Бо вучуди ин афтону хезон якравона ба пеш мерафт. Ногаҳ осмон сарозер афтод ва замин давида ба ҷои он баромад. Бузургхон як фаръед кашиду пешпой хӯрда, ба ҷоҳи торике сарнагун шуд...

Ҷоҳ чуқуру бетағ буд. Бузургхон мефаҳмид, ки ҳамин ҳоло ба тағи ҷоҳ зада майда-майда хоҳад шуд. Дилаш аз тарсу ваҳм қариб буд, ки торс қафад.

Ногаҳ модараш аз замин, ки ҳоло ба ҷои осмон буд, сарозер ба парвоз омад. Вай ду қаноти сиёҳи дарозу ялаққосӣ дошт. Модараш қанотҳояшро таҳ карда ва ҷун тир худро ба ҷоҳ зада, аз мӯи Бузургхон дошта гирифт бо боло бардошта ва ба банди дилаш саҳт зер карда, боз ба боло, ба сӯи замин бол кушод. Аз тани модараш бӯи лазизи шири гов ва нони гарм меомад. Бузургхон ин бӯиро шамида ғурунгос зад:

— Оҷаҷон, маро бубахш. Ман дар он вақт беақл будам... Туро беҳуда ранҷондам... Акиун ҳамаашро мефаҳмам... Ҳамаашро медонам...

— Ту ҳоло ҳам ҳеҷ чизро намефаҳмӣ, ҳеҷ чизро намедонӣ,— ғурунгос зад модараш ва ба болои абрипорае, ки ҷун хирмани пахта сап-сафеду мулоим буд, хобонда гуфт:— Ана ҷоғаҳи ту. Хоб кун. Чимакак хоб кун... Ҳозир рафта, ба ту як арӯс меорам, ки ҳар кокулаш ба хироҷи як мамлакат меарзад.

Модараш ғайб зад ва баъд аз сонияе бо зане, ки

низ ду қаноти дарози сип-сиёҳ ва ялакқосӣ, дошт пайдо шуд.

— Ана ба ту арӯс овардам,— гуфт ӯ мамнунона бо сараш ба ҳамроҳаш ишора карда.

Ҳамроҳаш ҳиҷолатмандона бо нимтаъзиме салом дод.

— Охир, ин Ҳалимаи магазинчӣ-ку!— бо таҳайюр хитоб намуд Бузургхон.

— Хайр? Магар магазинчӣ одам нест?— пурсид модараш абрувонашро гирех карда.

— Одам-куя,— гурунгос зад Бузургхон,— лекин, чи хеле ки мегӯянд, дасташ ба ҳалқаи мурод расидагӣ...

— Магар дасти духтари сиёҳу пучуки Чорибой, ки аз думаш давида мегардӣ, ба ҳалқаи мурод расидагӣ не?— пурсид модараш абрувонашро боз ҳам бештар чин карда.— Ту ин қадду қоматро бубин! Ин рӯю мӯйро бубин,— ва Ҳалимаро як чарх занонда намоиш доду зам намуд:— Занаки аз пастию баландии дунё бохабар, пазандаву созанда. Ба ту маҳз ҳамин хел зан лозим. Ҳам зан мешавад, ҳам рафиқи ҳаёт...

Бузургхон акнун розигии худро баён кардани буд, аммо Ҳалима, ки то ҳол гунг барин хомӯш меистод, ногаҳ забон баровард:

— Не, акнун ман розӣ не! Бигузор аз думи духтари гӯлу гаранги Чорибой давида гаштан гирад!..

Ва ба сӯи замин, ки ҳоло ба ҷои осмон буд, бол кушод.

— Хоб кун, нодонаки ман,— гуфт модараш ба паҳлуяш нишаста ва сарашро сила карда.— Охир, вай зан аст. Зан бошад, ноз дорад, эркагӣ дорад. Ана мебинӣ, фардо бо пой ҳудаш ба наздат меояд...

Бузургхон қарибӣ ҷошт аз гармӣ бедор шуда дид, ки дар пошнаи ғарами беда хобидааст. Дар болои сараш як тӯда пашшаву мағас виҷжосзанон парвоз мекарданд. Аз ҷояш хест. Сараш аз офтоб саҳт тафсида буд,— майнаш билиқ-билиқ меҷӯшид. Сараш чарх мезад ва дилаш беҳузур мешуд. Даҳонаш талху ҳалқаш қок буд ва пойҳояш бемадору тамоми либосаш ғичиму ифлос. Воқеан дишабаро ба хотир овардани шуд, аммо бо тамоми ҷузъиёташ ба хотир оварда натавонист. Қисаҳояшро кофт,— ҳолӣ буданд. Қайфаш парид. Наҳод шаб ҳамашро иӯшида тамои карда бошад? Ё он мардхон авбошнамо қисаашро зада рафтаид?.. Ёх, па-дарлаънатхо...

Калавида-калавида ба лаби канал рафт. Дастурӯяшро шуст. Ду-се каф об нӯшид ва баъд аз чанд сонияе боз хамаашро қай кард. Холо саду панҷохто арақ ва як коса таоми гарм ба ҷисми натавонаш даво мешуд... Аммо пул қанӣ? Ба пеши кӣ равад? Ба кӣ гардан қач кунад? Дар ин дунёи фарох ба як кас гардан қач карда метавонад, ин ҳам Мерган... Ба дигарон гардан қач кардан баробари марг аст.

Базӯр ба почта расид ва аз он ҷо ба МТС телефон кард. Овози ширадори занона ҷавоб дод, ки Мерган дар сахро, дар назди тракторчиён аст.

Дар вақти аз почта баромадан пешпой хӯрд. Қариб бо дахону бинӣ ба замин зада буд.

— Явош, явош! — хитоб намуд касе аз почтахона.

Бале, на охиста-охиста, балки явош-явош!

Гуруснагӣ сахт азоб меод, сараш фир-фир ҷарх мезад, пойҳояш майда-майда меларзиданд ва тамоми аъзо-яшро арақи сарди ҷаспак пахш карда буд. Охиста-охиста ба сӯи кӯчаи марказӣ равон шуд. Кӯча беодам буд.

Ҳар чӣ бодобод. Ба назди янған Адолатбибӣ меравад. Наход аз хонааш бароварда пеш кунад? Ақаллан якто ҷой карда меодагист-ку!

Аз кӯчаи марказӣ ба кӯчаи Себзор баргашт. Кӯча камодам буд. Баъди хело роҳ паймудан аз муқобил пиразане баромад. Вай ба Бузургхон як назар афканду бо як гӯшаи рӯймолаш дахону бинияшро маҳкам кард ва вақте ки аз наздаш мегузашт, бо танаффури ғурунгос зад:

— Ффу, афат дар гӯр. Зоғ ҳеҷ қиз нахӯрда масту аласт... Чӣ хел қиёмат қонм намешавад, ман ҳайрон...

Ба Бузургхон сахт алам кард, — ба ҷашмонаш ашк дамид ва чанд катрааш аз рухсорааш шорида, ба пеш-танааш афтод. Дар ҷавоб қизе гуфта натавонист. Чӣ ҳам мегуфт? Бале, дар ҳақиқат вай ҳар ҷи гӯянд, боз ҳам кам аст. Магар номаъқулӣ аз номаъқулие, ки ӯ кард, зиёдтар мешавад? Магар ин қадар арақ хӯрда, худро расвою шарманда кардан зарур буд? Боз барои кӣ гӯед? Барои як хуноқи пучук...

Ногаҳ симои маъшуқааш равшану возеҳ дар пеши ҷашмонаш намоён шуд. Дар ҳақиқат ҳам гапӣ Мерган дуруст! Дар ҳақиқат ҳам хуноқи! Ин қадар солу маҳ ҷашмонаш дар кучо буданд?

Бузургхон ба зерӣ пояш туф карду бо мушташ якто ба каллааш фаровард.

— Тфу...

Боз ахлоқашро бинед. Шу дорад, бача дорад, боз як марди мучаррадро соати яки шаб ба хонааш даъват мекунад... Хайрият, ки васвасаи шайтоиро барҳам зад... Хайрият, ки ба хонааш нарафт... Хайрият, ки худро наолонд... Бале, гапи ходимаи ресторан ҳаққасту рост; то бо чунин зан омехтаи хуни худро бо дастӣ худ раҳтан бехтар аст...

Бузургхон чӣ хел ба ҳавлии коргарони МТС расидани худро нафаҳмида монд. Хайрият, ки дар рӯи ҳавлӣ касе набудааст. Давида ба ошъёнаи дуввум баромаду дари Мерганро кӯфт. Дарро Асад кушод.

— Очат дар хона? — пурсид Бузургхон ба ҷои салом.

— Салом, ако, дароед, — Асад дар як мижа задан сар то пои меҳмоноро аз назар гузаронду боз ба рӯи чашм дӯхт. — Очаам бо укаҳоям дар кишлоқ. Ман дар хона танҳо. Гузаред. Гузаред, ако.

Бузургхон аз набудани соҳибани хона хурсанд шуд. Як шохид камтар. Асад бачаи хуб, — овозаю дарвоза намекунад. Ин аниқ.

Асад меҳмоноро ба ошхона дароварда, ба сари миз шинонду «ман ҳозир» гӯён ба айвонча баромад ва баъди чанд дақиқа косае дар даст баргашт.

— Ана инро дам кашед, ҳамааш мегузарад, — гуфт ӯ.

Бузургхон ҳар гуна тақаллуфро ба як сӯй гузошта, косаро ба болои дасташ бардошту ошомидан гирифт. Мастоба сергӯшт, сермурч буд. Дар як дам мастобаро дам кашиду косаро ба болои миз гузошт. Ногаҳ эҳсос намуд, ки майнааш равшан шуд ва ба тамоми узваш мадор омад. Асад косаро гирифта боз ба сӯи айвонча равон шуд.

— Асадҷон, бас, дигар лозим не, — гуфт барон зебаш Бузургхон.

Асад гӯё ин гапҳоро нашунида бошад, боз ба айвонча баромаду боз як коса мастоба ва як ҷойник ҷой дар даст баргашт. Косаро ба назди меҳмонаш монду худаш ҷой кашид. Пиёларо ба лабаш бурда гуфт:

— Гиред, ако. Гиред. Ҳоло ба дарди шумо фақат ҳамин даво шуда метавонад...

— Ту дарди маро аз кучо медонӣ? — пурсид бо лабханд Бузургхон. — Ё худат ҳам ягон бор ба ин аҳвол афтада будӣ?

— Чашм ҳаст, ако. Ақл ҳаст. Агар чунин чизҳоро набинанду нафаҳманд, онҳо ба чӣ лозим?

Бузургхон чандин бор бо Асад ҳамсухбат шуда буд. Доимо аз муҳокимаву мулоҳиза ва одобу тамкини ин навчавон хайрон мешуд. Фақат як хислаташ маъкул набуд,— аз ҳад зиёд камгап. Пурсӣ,— ҷавоб медиҳад, напурсӣ,— не. Шояд ин на камбудӣ, балки афзалият бошад? Охир, бузургон беҳуда нагуфтаанд: «*Сухан бисёр дону андаке гӯй, якеро сад мағӯ, садро яке гӯй*».

То даме, ки дар ин фикру хаёл буд, Асад ҷояшро нӯшиду аз ошхона баромад ва баъд аз чанд дақиқае пижамае дар даст баргашт.

— Аҳо, куртаву шиматонро кашеду ана инҳоро пӯшед,— гуфт пижамаро ба болон зонун меҳмонаш монда.

— Не, не, Асадҷон. Ман тӯро бе ин ҳам хеле ташвиш додам,— гуфт Бузургхон аз ин ғамхорин Асад саҳт ба риккат омада. Қариб буд, ки ба ҷашмонаш ашк дамад.

— Магар ҳамин ҳам ташвиш шуд? Ман дар як дам... Аз ҳад зиёд чиркин шудаанд... Мардум айб мекунанд... Ман дар як дам...

Бузургхон куртаву шимашро кашида дод. Пижамаи Асад тангу дароз буд. Асад шиму куртаашро гирифта ба айвонча баромад. Бузургхон аз тирезаи ошхона дид, ки Асад куртаашро ба тағора андохта собун зад ва баъд шимашро бо щётка тоза кардан гирифт.

Оҳ, кошӣ вай ҳам Асад барин як укача медошт. Ана дар чунин рӯзҳо ба дардаш дармон мешуд...

Айёми бачагӣ ва падараш ба хотир расид. Аз он рӯзе, ки Бузургхон худро шинохт, то ҳол аз шахсияти падараш басе фахр мекард. Охир, кӣ чунин падар дорад? Суханронӣ, муомила, мубошират ва ҳатто либоспӯшияш ҳам аз дигарон фарқ мекард. Ҳамаи ҳамдиёронаш бо як забон,— бо забони тоҷикӣ сухан мегуфтанд, аммо каломи дигарон чун қар-қари зор ва каломи падараш чун хониши булбул ба гӯш мерасид. Дар Қошона ва гирду атрофи он ҷи хел маъракае шавад, аввал падарашро даъват мекарданд. Дар даҳони ҳамаи падараш буд: эшонӣ Чамолхон фалон фармуданд ва муаллим Чамолхон баҳмадон гуфтанд... Ҳамаи дарҳо — ҳам дари хона ва ҳам дари дилҳо ба рӯяш боз буданд. Барон зиёиён муаллим ва барон авом эшон буд...

Бале, қонуни ҷаҳон чунин будааст,— ҳубон дер намероянд. Ана чунин падар вафот кард. Бузургхон ғумон мекард, дигар офтоб ба рӯяш нахоҳад хандид ва

ашк аз чашмонаш хушк нахоҳад шуд. Модараш, бобояш, тағоҳояш ва дигар хешу ақраба муттасил таскин медоданд, муттасил ташвиқу тарғиб мекарданд, ки кори ҷаҳон чунин аст,— ҳар касе ки таваллуд шуд, охируламп мемирад, ин як амри ногузир аст. Фақат яке пештару яке кафотар. Аз ин ру, ин қадар худро азоб додан ва рӯҳи марҳумро безобита кардан хуб нест. Бо вучуди ин дили кучаки ӯ қарор намегирифт ва ашк аз чашмонаш хушк намешуд.

Бузургхон дар он вақт дувоздаҳсола буд, бинобар ин намедонист ки ҳофизан одам як мӯъҷизае дорад,— бо тадриҷ ҳар гуна ғаму андӯхро фаромӯш мекунад. Агар ин мӯъҷиза намебуд, инсон қайҳо аз зӯрии ғаму андӯх хоку тӯроб мешуд. Чунки, агар неқ бингарӣ, дар ин дунё «зоғи бедоғе» нест. Бо тадриҷ ғаму андӯхи Бузургхон ҳам пасанда шуд... Вай ба чунин хулоса омад: «Чӣ илоҷ? Қонуни зиндагӣ чунин аст: падарон мераванд ва писарон ҷои онҳоро мегиранд. Ақлун ақлу хушро ба як ҷой монда ва беақлию қудакиро партофта, ба ҷои падараш ҳам ба модар, ҳам ба хоҳар ва ҳам ба ҳудаш бояд падар ва ҳомӣ шавад. Охир, бузургон беҳуда нагуфтаанд: «Гирди номи падар чӣ мегардӣ?— Падари хеш шав, агар мардӣ!» Бале, вай мард аст. Ва ҳатман падараш барин марди соҳибмаълумоту бофаросат ва муаддабу муаззаз хоҳад шуд...»

Оши сол доданд. Бузургхон чун марди ҳақиқӣ ҷома пӯшида, миёнашро баста ва ба даст асо гирифта, дар қатори бобою тағоҳояш ба мардум «хуш омадед» мегуфт. Оши сол хеле хуб гузашт. Илова бар ин директори мактабашон, ки низ ба ғоҳиҳахонӣ омада буд, сарашро ба осмон расонд. Вай гуфт, ки аз соли нави таҳсил, яъне баъд аз шаш моҳ, таълими яке аз синфҳои ибтидоиро ба Бузургхон хоҳад супурд. Бузургхон то ҷашт дар ин синф дарс хоҳад гуфт ва баъд аз ҷашт ҳамроҳи шарикдарсонаш дарс хоҳад хонд. Ба ҳамин тариқ ҳам маишати аҳли оилаашро таъмин хоҳад кард, ҳам таҳсилашро давом хоҳад дод. Бале, ҳамааш хуб ва оянда дурахшон менамуд. Фақат як чиз андаке як гӯшани дилашро сиеҳ мекард,— дар тадорики оши сол аз ҳама бештар ҳамсояшон кали Шодӣ, ки марди қоқинаи қаддарози сурхпӯст буд ва гурба барин чашмони роғ-роғ дошт, давуғеч мекард. Ҳатто аз тағоҳояш бобояш ҳам бештар давуғеч мекард. Охир, вай на ба падараш хешигарие дошт ва на ба модараш. Пас, ба-

рои чӣ беибо ба хонаҳои онҳо даробаро дорад? Пас, барои чӣ бешармона ба рӯи модараш нигоҳ мекунад? Пештар, вақте ки падараш зинда буд, на таиҳо барои ба рӯи модараш, ҳатто барои ба рӯи ҳавлияшон нигоҳ кардан ҳам ҷуръат карда наметавонист... Пас, барои чӣ ҳоло ин қадар далеру шаккок аст? Таиҳо барои он ки ҳамсоя?

Аз он рӯз сар карда дар дили Бузургхон як таҳлукаи мармузе ва нисбат ба кали Шодӣ як адовати оштинопазире пайдо шуд.

Аз байн се моҳ гузашт. Боре Бузургхон аз мактаб баргашта, дид, ки кали Шодӣ дар рӯи ҳавлияшон ҳезум кафонда истодааст. Бо ҷаҳл табарро аз дасташ кашида гирифта, гурунгос зад:

— Харатонро ҳай кунед... Дигар ба ин ҷо қадам намонед..

Дар ин вақт модараш аз хона баромад.

— Ҳа, бачем?— пурсид ӯ ба табари дасти Бузургхон нигоҳ карда.

— Ба ин гӯй, ки дигар пояшро ба ин ҷо намонад,— боз гурунгос зад Бузургхон бо сараш ба сӯи кали Шодӣ ишора карда.

Кали Шодӣ мутаҳайирона чашмак зада, хомӯш истод.

Модараш ба назди писараш омаду сарашро сила кард ва баъд бо лабханди ҳиҷолатомезе ба кали Шодӣ нигариста гуфт:

— Хафа нашавед. Вай,— кӯдак...

На гапҳои модараш, балки нигоҳу табассумаш Бузургхонро оташин карданд. Чаро вай ба ин кали ҳаром ин хел нигоҳ мекунад? Чаро табассумаш ҳиҷолатмандона? Гӯё аз вай муттаҳамие дошта бошад! Бинобар ин боз ҳам бештар оташ гирифта, хитоб намуд:

— Ба ин гӯй, ки худӣ ҳозир гум шавад! Ҳа, худӣ ҳозир!

Раиғи рӯи модараш парид, абрувонаш гиреҳ шуданд ва чашмонаш аз оташи қаҳру ғазаб барқ заданд, аммо зуд худро ба даст гирифта, вазъашро тағйир дода, бо оҳанги нарм ва ғамхорона гуфт:

— Писарҷонам, азизакам, ман — занак, муштипар. Дар хона ҳезум нест. Ба кафондани ин кундаҳои сабилмонда зӯрам нарасид. Барои ҳамин ҳам аз амакат илтимос кардам, ки омада ёри расонанд...

— Агар укаҳоят омада ёрӣ расонанд, аз каттағияшон меафтанд?

— Хонаи укаҳоям дар он чети кишлок. Ба ғайр аз ин онҳо бо корубори худ овора. Амакат бошанд, ҳамсоя. Дар ҳамсоягӣ ин ҳел гапҳо хуб не. Худи ҳозир аз амакат узр пурс. Ха, худи ҳозир!

Бузургхон ҳарфе нагуфта табарро ба пеши пой калӣ Шодӣ ҳаво доду ба сӯи хонаи хоб равон шуд ва худро ба болон чогаҳ ҳаво дода, хунгосзанон ғирья кардан гирифт.

Барои чӣ ғирья мекард? Ибро ҳудаш ҳам намедониш. Як ҳисси мармуз ва таҳлуқаомезе ба дилаш тазъик меовард. Дилаш гувоҳӣ меод, ки дилсиёҳие рӯй хоҳад дод. Ҳатман рӯй хоҳад дод!

Дар ҳақиқат ҳам дере нагузашта ҳодисае рӯй дод, ки чараёни зиндагии Бузургхонро ба кулӣ дигаргун сохт.

Баъди вафоти падараш, вай, модараш ва хоҳарчааш доимо дар як хона ва дар як чогаҳ хоб мекарданд. Боре аз хоб бедор шуда дид, ки модараш дар чогаҳ нест. Дар аввал гумон мекард, ки модараш берун баромалдаст. Хеле мунтазир шуд. Аз модараш дараке набуд. Ба дилаш оташ афтод. Ба берун баромад. Рӯи хавлиро аз назар гузаронд, — касе наменамуд. Баъд ғирди хонашон чарх зада баромад ва меҳмонхонашонро аз назар гузаронд. Хонаи хоби падарашро дидан хост. Дарро тела дод. Дар маҳкам буд. Хайрон шуд. Аз он рӯзе, ки падараш вафот кард, дари хонаи хобаш доимо кушода буд. Дарро бо мушташ се-чор бор кӯфт. Аз дарун шарфе ба ғуш расид. Дарро боз ҳам сахтар кӯфт.

— Кист? — шунида шуд овози тарсолуди модараш. Бузургхон эҳсос намуд, ки модараш танҳо нест.

— Ман! Кушо!

— Чӣ гап дорӣ?

— Кушо!

— Ҳар гапе дошта бошӣ, фардо сахарӣ меғӯй, — ҳолудона ғурунгос зад модараш. — Холо раву хоб кун.

— Кушо гуфтам, кушо! Набошад, табарро оварда, дарро мешиканам!

Аз дарун пичирросе ба ғуш расид.

— Рав, бачем, хоб кун. Рав, балота ғирам, — гуфт бо мулоиматӣ модараш. — Ман хоб кардан меҳоҳам. Гуфтам-ку; ҳар гапе дошта бошӣ, фардо пагоҳӣ меғӯй...

Бузургхон акнун бовар дошт, ки кали Шодӣ низ дар он чост. Вай бачаи дехотӣ буд ва чӣ маънӣ доштани инро хеле хуб медонист. Ана гап дар кучо! Ана барои чӣ хел ёрӣ кали Шодиро чеғ мезадааст!.. Боз дар кучо гуед? Дар хонаи хоби падараш!

— Ту, манчалак, ҳамин хел хоҳири падарамро пос медорӣ?— пушташро гардонда ва бо пошнаи пояш дарро девонавор кӯфта, фаръёд зад Бузургхон.— Худи ҳозир иардумро чеғ зада оварда, хардуятро расвою шарманда мекунам...

Ҳанӯз гапашро бо охир нарасонда буд, ки дар тӯқ-қӣ карда ба сараш заду кушода шуд ва баъд як торсакии обдоре ба бунӣ гӯшаш фаромад,— аз чашмонаш оташ парид ва сараш фир-фир чарх задан гирифт. Дастӣ бақуввате аз гиребонаш гирифта, кашолакунон ба хонаи хобашон оварда, бо чаҳл ба болои чоғах ҳаво дод ва баъд чароғро даргиронд.

Бузургхон ҳеҷ модарашро ин хел хашмгин надида буд,— аз чашмонаш оташ меборид ва тамоми аъзойи майда-майда меларзид.

— Ту аз чони ман чӣ меҳохӣ? Мурдани падаратро қариб ду сол шуд. Ҳа, қариб ду сол! Ман ҳамаи расму русумро ба ҷо овардам. Қариб ду сол аз ҷирифтам. Акнун бас. Ман нав ба сӣ даромадам. Нав! Ҳоло аз сад гулам як гулам нашукуфтааст. Ман ҳам одамам, дар дил ҳазору як ҳавас дорам...— ва баъд андаке аз чаҳл фаромада ва ба паҳлуяш нишаста зам намуд:— Вай ду моҳ боз шӯи шаръии ман. Инро ҳамаи мардуми кишлоқ медонанд... Аламатро тоза кардан нахостам, барои ҳамин ҳам ба ту нагуфтам... Ана акнун ту ҳам медонӣ... Ман ҳанӯз ҷавон. Бояд бахти худро ёбам...

Бузургхон гумон мекард, ки бо тамасхур дили модарашро аз кали Шодӣ хунук кунонида метавонад.

— Ва бахти ёфтагӣ ҳамоно кал?— пурсид бо тамасхур бо сараш ба сӯи хонаи хоби падараш, ки ҳоло кали Шодӣ дам назада дар он ҷо менишаст, ишора карда.— Беҳтарашро ёфта натавонистӣ?

— Вай аз кӣ кам? Бачаю қачча надорад. Ба занаш талоқ дод. Барои ман аз вай беҳтараш нест...

— Бале, мегӯянд, ки одами паст боз ба пастияш мекашад. Ҳақкасту рост! Будо шудат духтари Шуқури хоркаш-дия!

— Хайр, духтари Шуқури хоркаш бошам чӣ?— бо

табассум ба рӯяш нигоҳ карда пурсид модараш.—
Охир, ту ҳам набераи Шукури хоркаш-ку!

— Духтари Шукури хоркаш ва кали Шодӣ. Хеле
чуфти муносиб!

— Чуфти муносиб, ё не, ин кори ман.— табассум аз
рӯи модараш парид ва киёфааш боз ҷиддию ҷашмгин
шуд.— Хамин қадар гуфтему шунидем бас! Гапи ман
хамин: агар хоҳӣ, бо мо зиндагӣ мекунӣ ва ӯ ба ту чун
падар саробонӣ хоҳад кард. Агар нахоҳӣ,— ихтиёрат.
Чор тарафат қибла...

Ин гапҳои модараш ба Бузургхон хеле саҳт расид.
Аз ин маълум мешавад, ки барои модараш кали Шодӣ
аз вай азизтар аст?

Аз ҷояш ҷасту бо овози аз қахру ғазаб хирри хитоб
намуд:

— Дар ин ҳавлӣ ё вай менстод, ё ман! Фаҳмидӣ? Ё
вай, ё ман! Ё вайро меғӯӣ, ё маро!..

Модараш низ аз ҷояш хеста хунсардона ҷавоб дод:

— Ман гапамро гуфтам. Тамом. Акнун ихтиёр дар
дасти худат...

Ва боз ба назди кали Шодӣ рафта дарро аз дарун
маҳкам кард.

Бузургхон либосҳояшро ғундошта, роҳи Заргарро
пеш гирифт. Тамоми шаб афтону ҳезон ва ғирьяву
нолакунон роҳ паймуда, қарибҳои ҷошт ба даромад-
гоҳи Заргар,— тали Шӯрхок расид. Пойҳояш аз куфти
роҳ ва ҷашмонаш аз шиддати ғирья варамида буданд.
Ҷӯро Мержан, ки бо мошинаш аз саҳро бармегашт, ана
дар хамин ҷо даръёфт. Бузургхон пойҳояшро, ки лав-
босзанон месӯхтанд, ба даруни оби ҷӯй андохта, пи-
нак мерафт, бинобар ин ҷӣ хел ба наздаш омада исто-
дани мошинро нафаҳмида монд. Мержан рӯи аз ғирья
варамидаи ӯро дида хайрон шуд. Бузургхонро ба мо-
шина савор кард. Вакте ки мошина боз ба роҳ даромад,
сабаби ин қадар ғирья қардан ва пои пиёда ба Заргар
рахсипор шуданашро пурсид. Алами Бузургхон боз то-
за шуд ва боз хунгосзанон ғирья қардан гирифт. Мер-
жан ҳам дигар пурсуков накард ва ба хонааш оварда
ба дасти занаш супурд. Адолатбибӣ дасту рӯяшро шуст,
ба пояш доруи сафеди часпаке молид ва шикамашро
сер кунонида, хобонд. Бузургхон танҳо фардо қариби-
ҳои ҷошт бедор шуд. Адолатбибӣ боз бо ҳамон меҳру-
бонӣ ва ғамхорӣ модарона истикбол намуд; боз дасту
рӯяшро шӯёнӣ, ба пояш дору молид ва шикамашро сер

кунонд. Дар ин муддат ғаму андӯхаш хеле пасандашуд. Бузургхон, ки аз меҳрубонию ғамхории Адолатбибӣ хеле муташаккир буд, мочарои ба сараш омадаро як-як нақл карда дод. Адолатбибӣ гоҳ-гоҳ оҳ кашида ва бо ғӯшан рӯймолаш чашмонашро пок карда, бодиккат нақлашро ғӯш карду баъд сарашро сила карда ба панду андарзхонӣ даромад. Хеле панду андарз хонду дар охир чунин хулоса намуд:

— Конунин зиндагӣ чунин аст, чонакам. Беақлӣ накун. Ба кишлок баргарду аз модару амакат узр пурсида, ҳамроҳашон ғаштан гир...

Ба Бузургхон ин ғапҳояш маъқул нашуданд. Аз Адолатбибӣ илтимос намуд, ки роҳи интернатро нишон диҳад. Адолатбибӣ ба ин хоҳиши ӯ саҳт ҳайрон шуда, исрор намуд, ки агар ба кишлок баргаштан нахоҳад, бигузор бо онҳо зиндагӣ кунад. Хонашон калон, — ба ҳама ҷой мерасад. Бузургхон бо қатъият ин таклифашро ҳам рад карда, илтимосашро такрор намуд. Адолатбибӣ ноилоҷ то интернат ӯро роҳбаладӣ кард ва шахсан ба назди директор даромада ғапро пазонд. Бинобар ин Бузургхонро бекилуқоли зиёдатӣ ба интернат қабул карданд. Аз ҳама асоснаш Адолатбибӣ ӯро аз нақл кардани мочарои ба сараш омада, ки барояш хеле вазнин ва залилатовар буд ва бе он сабаби ба интернат омаданашро фаҳмонида наметавонист, рахонид...

Дар ду-се соли аввал ҳар ҳафта ё модараш, ё бо-бояш, ё яке аз тағоҳояш ба зёдаташ меомаданд, аммо ӯ аз онҳо мегурехт, — то рафтани онҳо дар ягон кунчи хилвате пинҳон мешуд. Директор, муаллимҳояш, Адолатбибӣ ва Мерган дахҳо бор ин рафторашро маҳкум карданд, дахҳо бор дар бораи ахлоку одоб ва ҳурмат кардани аз худ калон панду андарз хонданд, аммо ҳамаи ин ба Бузургхон асаре накард. Ботадрич хешовандонаш аз ӯ даст шустанд...

Ана ҳоло хоҳарчааш Қамарнисо духтари қаппа-калон аст, — ба понздаҳ қадам монд. Бузургхон хоҳарчаашро дӯст намедошт, чунки вай чун як себи ду тақсим ба модараш монанд буд. Бузургхон ҳатто номашро ҳам ба забон намегирифт. Ба ҷои номаш, — набераи Шукури хоркаш мегуфт. Пас чаро ҳоло хоҳараш ба хотираш омад? Шояд ин садои хун бошад?...

Мардум мегӯянд, ки ӯ боз ду додараку як хоҳарча дорад... Оре, онҳо ба ваю хоҳарчааш Қамарнисо рабте ва дахле надоранд. Онҳо бачаҳои дубарои модараш —

фарзандони кали Шодиянд... Пас, чаро дили ӯ бисъёр меҳоҳад, ки онҳоро бубинад?.. Е ӯ ба биступанҷ даромада бошад ҳам, ханӯз гӯсола аст? Бале, бояд ҳамин тавр бошад... Вагарна он номаъкулие, ки дирӯз кард, намекард...

Дар ин вақт Асад дар даст шиму куртан утухӯрда ба ошхона даромад ва ин риштаи фикру хаёлашро катъ намуд.

— Асадҷон, туро хуб захмат додам-дия,— гуфт хичолатмандона Бузургхон.

— Ин хел нагӯед, аҳо. Магар ҳамин ҳам захмат шуд? Дадем мегӯянд, ки мо ҳафт пушт ба шумо хизмат кунем ҳам, он нағзӣҳое, ки устодашон, яъне падари шумо, дар ҳаққашон кардаанд, адо карда наметавонем. Дар урфият мегӯянд, ки «қарзи падар бар гардани писар». Монед, мо ҳам ба шумо камтар хизмат кунем-дия.

«Бале, кӣ гумон мекард, ки аз писари Салим-сайёд ва духтари Камбари подабон чунин фарзанд мерӯяд?— бо табассуми меҳрубона ба Асад нигариста аз дил гузаронд Бузургхон ва бо тамасхур зам намуд:— Кӣ гумон мекард, ки писари Чамолхон, ки ӯ шаъну шараф ва обрӯю эътиборро аз ҷон ҳам азизтар медонист, ба чунин рӯз гирифтор мешавад?».

Бузургхон ба Асад боз як бор ташаккур гуфту хайрухуш кард. Вай бовари комил дошт, ки худ ҳамин рӯз ба ягон мошинаи рохгузар савор шуда, ба Кошона хоҳад расид.

IX

Дар он субҳидам, ки Мерган ва Тӯра динамон тракторро аз таъмир бароварда ва ҳаставу монда шуда, дар бошишгоҳи сахрони тракторчиён бофароғат меҳобиданд. Асад ва ҷӯраҳояш моҳӣ медоштанд (субҳдам моҳӣ нағз ба шаст меояд). Бузургхон дар пошнаи ғарами беда хурроққашон меҳобид ва Воқиза, ки тамоми шаб ҷашм дар роҳ буд, ба падари ҳамаи эшонун эшонзодагон лаънат хонда, фик-фиккунон гирья мекард, ходисае рӯй дод, ки ҷараёни зиндагии ҳамаи онҳоро ба куллай дигаргун сохт,— Германияи фашистӣ бе эълони ҷанг, аҳдшиканона ба Иттифоқи Советӣ ҳамла овард.

Мерган қарибӣ бегоҳ ба МТС баргашт. Ҳасанхонов

ӯро дар назди дарвоза пешвоз гирифта, бо изтироб нақл кард, ки немисҳо ба Иттифоки Советӣ ҳучум кардаанд. Навакак бо радио хабар додаанд. Мумкин аст боз такрор кунанд.

Мерган ҳанӯз дар правленияи колхозаи «Зарбдор» аз забони раису муовинаш ин хабари шумро шунида буд, бо вучуди ин ҳоло ҳам ба он бовар намекард. Вай бовар дошт, ки ин хабар дар натиҷаи иштибоҳи машъуме сар задааст. Бинобар ин андаке бепарво ҷавоб дод:

— Ман ҳам шунидам... Барои ин кор қарбӣён ҳастанд... Агар немисҳо ҳучум карда бошанд, бе мо ҳам ягон илоч мекунанд... Бехтараш бо тарбияти тракторчӣён машғул шавед. Дирӯз як тракторчӣ маст шуда, ба трактор савор шудааст. Қариб тракторро ба канал чаппа карда будааст,— ва абрувонашро чин карда зам намуд:— Шумо бошед, бо ҷӯраатон Қашшаков аз кабинет берун намебароед...

— Қашшаков ҷӯраи ман не,— эътироз кард Ҳасанхонов.

— Вазифаи ману шумо ғаллаву пахта рӯёндан. Фаҳмидед? Ҳа, ғаллаву пахта! Барои ҷангу сиёсат одамони махсус ҳастанд. Аз паси ин кор нон меҳӯранд... Ва касбашонро аз ману шумо бехтар медонанд. Ҳа, бехтар!..

Бо вучуди ин дили Мерган бо тадриҷ аз таҳлукаи мубҳаме ва тафсирнашавандае лабрез мешуд, бинобар рост ба бухгалтерия даромада, гушаки радиоро тоб дод,— вай ҳанӯз ҳам бовар дошт, ки ба ҳамин қарибӣҳо дар натиҷаи иштибоҳи машъуме сар задани ин хабари нохушро тафсир хоҳанд дод ва олам боз гулистон хоҳад шуд. Бо радио кадом як достони мусиқии аврупоиро нақл мекарданд, Қарнайҳо ғолибона наъра мекашиданд, сурнайҳо бо овози маҳини худ ба онҳо пайравӣ мекарданд, духулҳо раъдосо меҳурушиданд ва гоҳо ба ҳаман ин савту садое, ки ба он Мерган ҳеҷ сарфаҳм рафта наметавонист, нолаи ғиччак ҳамроҳ мешуд. Чунин ба назар мерасид, ки ин дoston аввалу охир надорад. Дасти радиоро тоб дод,— меҳост, ки радиостанцияи Тошкент, ё ягон шаҳри дигареро дорад. Радиостанцияи Тошкент ҳам ҳамон мусикиро нақл мекард. Барои доштани дигар радиостанцияҳо қувваи радиоприёмник камӣ мекард. Мерган беист папирос мекашид. Ба назараш як олам вақт гузашт. Ба соаташ назар афканд,— акнун понздаҳ дақиқа! Ба соаташ бовар накарда, ба соати деворӣ назар афканд: Бале, понз-

дах дақиқа! Бо чаҳл қуттии холии папиросро мачак карда партофт. Хисобчин бухгалтерия Абуро барои папирос фиристод...

Ногаҳ садои мусиқӣ катъ гардид. Хомӯшии асрораи гезе ба вуқӯъ омад. Баъд аз чанд сонияе овози хавлноку изтиробангезе хабар дод, ки тамоми радиостанцияҳои Иттифоқи Советӣ қор мекунанд ва ҳоло ахбори ҳукумати ро хоҳанд шунавонд. Мерган ва тамоми мардуми бухгалтерия сар то пой гӯш шуданд. Ва, боз ҳамон овоз бо ҳамон оҳанги хавлноку изтиробангез хабар дод, ки пагоҳии 22-юми июнь, расо дар соати чори вақти Москва фашистони немис аҳдшиканона ба Иттифоқи Советӣ ҳучум карда, фалон ва фалон шаҳрхоро бомбаборон кардаанд.

Дар баробари шунидани ин хабар дар бухгалтерия қиёмат коим шуд. Маълум гардид, ки онҳо аз ин хабар воқиф набудаанд.

Яке мегуфт, ки ин ҷанг бар сари халқ ва мамлакат фалокати бисёре меорад, дигаре сухани ӯро рад карда, итминон меод, ки ҳамаи ки Будённый бо шербачаҳои ба аспҳояшон савор шуда, шамшерҳои онро аз наём бароранд, рӯзи фашистон сиёҳ хоҳад шуд, яъне немисхоро на танҳо аз ҳоки мо берун мекунанд, балки сурронда, то ҳуди Берлин хоҳанд бурд, саввумин суханони ӯро рад намуда, ҷуни изҳори ақида мекард: ин ҷанг — ҷанги моторхост, ҷанги техника, бинобар ин дар он аспу шамшерҳои Будённый ва шербачаҳои ӯ ба қор намеоянд. Оре, немисҳо миллати хеле ғаюру ҷанговар ва аз лиҳози техника хеле мутаракқӣ ҳастанд ва ҳоло нисфи Аврупо дар дасти онҳост, бо вуҷуди ҳамаи ин охируламр торумор хоҳанд шуд, зеро ҳеҷ мумкин нест, ки Иосиф Виссарионович қасди немисхоро пешақӣ пай бурда, ҷорое наандешида бошад... Ана мебинед, ҳамаи ки ӯ буруташро ҷунбонд, боз олам гулистон хоҳад шуд.

Аммо ин гапҳо ба гӯши Мерган намедаромаданд. Ҷуни менамуд, ки қасе бо путки гароне ба буни гарданаи ӯ якто фаровардааст, — вай ин дафъа ба ҳаққонӣ будани ин хабари машъум шубҳае надошт.

Мерган дар собиқа афсар буд ва ҳоло ҳам нисбат ба ин қасб шавку ҳавасе дошт, бинобар ин оқибати ин задухӯрдро нисбат ба дигар қормандони МТС бехтару равшантар тасаввур карда метавонист. Вай қалавида-қалавида аз бухгалтерия баромаду ба сӯи комитети партиявии район равои шуд, — меҳост, ки ягон қотибро

дида, бо ӯ маслиҳат кунад. Шояд онҳо нисбат ба хабарии радио маълумоти муфасссалтаре дар даст дошта бошанд?

Дар комитатии партиявии район ёрдамчии котиби якум хабар дод, ки ҳар се котиб баробарии шундаи хабарии ҷанг ба мошинҳояшон савор шуда, ба маркази вилоят рафтанд.

Мерган бо сари гарон ва ҳаёли парешон аз комитатии партиявӣ баромад ва танҳо дар рӯи ҳавлӣ ба хотир овард, ки ин қадар роҳро пиёда тай кардан шарт набуд, — метавонист ба машинааш савор шуда ояд. Дар аввал мехост, ки боз ба комитатии партиявӣ даромада ба МТС телефон кунад, ки Петро бо мошинааш ҳозир шавад, аммо ба соаташ як назар афканду аз ин фикраш баргашт.

Мерган охиста-оҳиста ба сӯи хонааш равон шуд. Дар назди дарвоза Асад бо духтари ҳамсоя Берта сӯхбат мекард. Мерган ҳамсояшро хеле хуб медонист. Падари Берта — Михель Штейн механики МТС буд ва, бо вучуди он, ки маълумоти техникӣ надошт, касби худро хеле хуб медонист. Модари Берта — Анна Карловна муаллимаи забони немисӣ буд ва дар мактаби даҳсолаи «Заргар» дарс мегуфт. Мерган ба меҳнатдӯстӣ, ростгаврӣ ва озодагии аҳли ин оила қоиладар буд. Михель — марди миёнақадри шонапахӣ ва сияхмӯю уқоббинист. Агар кас немис будани ӯро надонад, гумон мекунад, ки тоҷики ҳақиқист. Занаш Анна баръакс, — химчамие, малламӯӣ ва қабудчашм. Хулласи қалом, аз садҳо русзанҳое, ки Мерган дидааст, фарқе надорад.

Мӯйҳои Берта ҷун паҳли шолӣ, қадаш ҷун ниҳолӣ сафедор, рӯи гарданааш ҷун шир. Ҷунин ба назар мерасад, ки ӯро як умр танҳо бо ширу қаймоқ парваридаанд. Берта духтари хеле муаддаб аст ва Мерган бисёр мехост, ки агар писараш ягон вақт ба худ шарикӣ зиндагӣ интиҳоб кардани шавад, он шарик маҳз ҳамин духтари химчамиеи малламӯӣ бошад. Бинобар ин ҳар боре ки писарашро ҳамроҳи Берта меидид, хеле хушнуд мешуд, аммо ҳоло дар баробарии дидани онҳо дар дилаш як ҳисси нохуше пайдо шуд. Фақат ҳамин кам буд, ки писараш ба немисдӯхтар ошиқ шавад!

Мерган ба дарвоза наздик мешуд, — ҳамагӣ сӣ-чил қадам монда буд. Асад табассумкунон ҷизе гуфт. Ба гунаҳои сап-сафедаи Берта сурхӣ дамид. Асад боз ҷизе гуфт. Берта бо нимтаъзими ҷавоб доду ба қафо бар-

гашта ба сӯи ҳавлӣ равои шуд. Асад чанд сонияе бо нигоҳаш духтарро гуселонду баъд ду-се кадам ба истикболи падараш гузошт. Онҳо даст дода вохӯрдӣ карданду ба сӯи хонаашон равои шуданд.

То даме ки Мерган дастурӯӣ мешуст за таъбири либос мекард, Асад чой монд ва ба болои миз дастурхон густурд. Падару писар ба сари миз нишастанд.

Мерган холо ҳам дар боран ҷанг, немисҳо ва оилаи Штейн фикр мекард. Бо тадриҷ дар дилаш нисбат ба ин мард як кинаву адовати мубҳаме пайдо мешуд. Кӣ гуфт, ки Штейн одами хуб аст? Аввалан, вай одамгурез,— бо касе рафтуой надорад. Сониян, ҳасис. Ҳа, ба-ле, ҳасис! Хох дар ресторани шинад, хох дар ошхона, тин ба тин ҳисоби мекунад. На мемонад, ки шариконаш ба ҷои ӯ ҳисоби кунад, на ба ҷои шариконаш ҳисоби мекунад. Мабодо, агар касе ба ҷои вай ҳисоби кунад, то пули он касро тин ба тин гардонда надихад, дилаш қарор намегирад.

Пештар ин ҳислати Штейн ба Мерган маъқул буд. «Қораш дуруст,— мегуфт ӯ, агар ягон кас ин ҳислати Штейнро мазаммат кунад.— На ягон тини касро меҳурад, на мемонад, ки ягон тинаш ба ягон кас равад». Аммо холо ин ҳислати Штейн ба назараш ҷун ҳасосат ва ҳамоқат менамуд. Вай дар замири дил эҳсос менамуд, ки ин қазоват дар ҳаққи Штейн беадолатист, бо вучуди он ин фикрро аз майнааш дур карда наметавонист. Барои аз майнааш дур кардани ин фикри нохуш ба писараш мурочиат карда пурсид:

— Хӯш, имрӯз шикор нағз буд?

— Бале, нағз буд,— бо табассум ба падараш нигоҳ карда ҷавоб дод Асад,— аммо як кас кайфамонро саҳт парояд.

— Кӣ?— пурсид збрувонашро ҷун карда Мерган.

Дар ҳақиқат, кӣ ҳақ дорад, ки кайфи писари ӯ, писари Мерган-партизаниро паронад?

— Қосим Бобоевич...

— Қосим Бобоевич?— збрувони Мерган боло ҷаҳиданд.— Вай ба моҳигирии ту ҷӣ қор доштааст?

— Мо шаб дар ҷойхонаи Сари бандар, хӯ дар лаби даръё, дар назди правленияи колхоз як ҷойхона ҳаст-ку, ана дар ҳамон ҷо хобида, ва ҳанӯз ҷашми рӯз на-кафида ба моҳигири шурӯъ кардем. Моҳӣ хеле нағз ба шаст меомад. Димоғи ҳама ҷок буд. Мо бо ҳазлу шӯ-ҳӣ ва саргармиву сабақат машғули қори худ будем. Қа-

риб ду соат — то ду-се қадди найза баланд шудани офтоб хомӯшона моҳигирӣ кардем. Ногаҳ садон раъд-осое баланд шуд. Касе бо тамоми овоз зану духтар ва арвоҳи падару бобои раисро бо алфози қабех дашином медод. Нағзакак гӯш кунем: овози Қосим Бобоевич! Аз суханони носазон минбаъдаш маълум шуд, ки Қосим Бобоевич субҳидам бо мошин пахтазори колхозро чарх зада баромадааст: пахтазори як қартаро об зер кардааст. Қосим Бобоевич раисро хуб дашином доду-дашином доду дилашро хунук кунонида монда рафт. Ҳамин ки мошини Қосим Бобоевич ба роҳ даромад, раис бригадирро чег заду ҳамаи дашиномҳои Қосим Бобоевичро аз дӯши худ гирифта, ба дӯши ӯ бор кард, баъд бригадир звеновойро чег зада айнан ҳамин хел кард ва звеновой миробро... Бечора, мироб як мӯйсафеди нуроние будааст. Ришаш сап-сафед; хоҳ бовар кунед, хоҳ не, то камарбандаш мерасад. Бригадир ба ӯ чунон носазо, чунон гапҳои ганда гуфт, ки мондан гиред... Ҳамаи ниро дида ва шунида чунон қайфамон парид, ки дигар ба моҳирӣ на майле монду на рағбате... Бинобар ин лақулуқамонро ғундошта ба хона баргаштем. Аз ҳама аҷибаш ин, ки вақте ки аз байни қишлоқи Сари бандар мегузаштем, ман рост ба чашми касе нигоҳ карда наметавонистам. Ба назарам чунин менамуд, ки на Қосим Бобоевич, балки ман зану духтар ва мӯйсафедони ин қишлоқро таҳқир карда бошам...

Мерган аз ин нақли писараш саҳт хайрон шуд. Вай то ҳол гумон мекард, ки Асад ҷавони худбину сангдил аст ва ба ғаму андӯх ва шодиву сурури дигарон қоре надорад. Ана, андаке беадолатӣ чӣ хел ўро ба шӯру ҳаяҷон овардааст. Бале, маълум мешавад, ки то ҳол таиҳо қадӣ писарашро медонистааст, аммо дилашро не.

Оре, Мерган ниро беадолатӣ мепиндошт, вале андаке! Чунки вай дар зиндагӣ қариб ҳар рӯз ба чунин воқеаҳо дучор мешуд. Чунки қариб ҳамаи кормандони роҳбарикунандаи районҳои маҳз бо ҳамин усул роҳбарӣ кардани мешуданд. Вай дар ёд дорад, ки Қосим Бобоевич боре барои исбот кардани ин усули роҳбарии худ ҳатто дар бораи «зулмпарво будани халқи тоҷик» назарияе бофта баровардани шуд, аммо Ҳалимов боб карда адабашро дода монд.

Бале, ҳамаи ин ҳамин хел аст, аммо ҳоло ба Асад ҷавоб додан, илова бар ин ҷавоби лухтае додан лозим буд, бинобар ин Мерган андаке фикр карда гуфт:

— Чони ман, котиби якум ҳам ману ту барин одам аст. Рағунай дорад, асаб дорад. Ту худат нағз медонӣ, ки барои то ба ин дараҷа нашъунамо ёфтани пахтаи он китъа бисёр одамон басте захмат кашиданд. Ана захмати чандин одам дар натиҷаи ҳолабеғамии як одам қариб аст, ки талаф шавад. Магар, вақте ки одам чунин манзараро мебинад, хуи ба майнаш намеғанад? Магар деги қаҳру ғазабаш ба ҷӯш намеояд? Магар инони прода ва ақлу тамизро аз даст намедихад?

Онҳо чанд дақиқае хомӯш нишастанд. Асад аз нақши дастурхон ҷашм намеканд ва Мерган аз қиёфани писараш. Мерган фаҳмид, ки аз ин ҷавоб писараш қонеъ нашуд, аммо барои ҷавоби пухтатаре пайдо кардан зӯраш нарасид. Онҳо хеле вақт хомӯш нишастанд ва Асад чун дид, ки падараш дигар ҳарфе гуфтани нест, аз нақши дастурхон ҷашм накарда, оҳиста-оҳиста ба ғап даромад:

— Мумкин аст ман хато кунам, чунки ҳоло ман дар зиндагӣ таҷрибаи казое надорам. Ба ҳар ҳол ба назари ман чунин менамояд, ки инсон ин мавҷуди шариф аст ва касе ҳақ надорад, ки ўро таҳқир кунад...

— Агар ин «мавҷуди шариф» ҷинояте содир кунад чӣ? Агар он «мӯйсафеди нуронӣ»-ат барин меҳнати даҳхо одамонро барбод диҳад чӣ?

Мерган гумон мекард, ки бо ин суҳанҳо писарашро мулзам хоҳад кард.

— Барои ин дигар ҳел ҷазо додан мумкин. Масалан, ҷарима андохтан, суд кардан... Аммо шарафи инсонини ўро паст задан шарт нест...

«Беҳуда сари ин гапиро кушодам,— аз дил гузаронд Мерган.— Бо Асад баҳс кардан қори чандон осон набудааст. Эҳтиёт шуда ҷавоб додан лозим, вагарна обрӯй як пуд мешавад».

— Ин гапат маъқул,— гуфт мутафаккирони Мерган.— Ин гапатро ҳама медонанд. Ба фикрам, Қосим Бобоевич ҳам... Лекин инро ҳам ба ҳисоб гир, ки одам дониш одам аст. Ман гуфтам-ку: талаф шудани захмати даҳхо нафарро дида саҳт оташин шудааст, бинобар ин барои як инқиломи бечо, ки он ҳам дар сари ҷаҳл содир шудааст, дар ҳаққи як одами мӯътабар ин ҳел ҳулоса баровардан ҳатост...

— Дар хотиратон ҳаст: ман соли гузашта дар хонаи ҷӯраатон Эргаш-полвои ду ҳафта меҳмон шуда будам. Дар он ҷо дар як ҳафта ду бор беихтиёр шохиди

чуни воқеа шудам. Қосим Бобоевич мебиёянду Эргаш-полворро хуб дашном медиҳанду-дашном медиҳанду боз ба мошинашон савор шуда мераванд. Баъд Эргаш-полвор бригадирҳояшонро ҳам карда, айнан ҳамон суҳанҳои кабех ва таҳдидҳои бечоро... Бригадирҳо дар навбати худ звеноҳои ҳоро ва онҳо бечора колхозчиҳоро... — ва сарашро боло ва табассумкунӣ намуд: — Ба фикрам, колхозчиҳо ба ҳавлиҳояшон рафта, зану бачаҳояшонро...

Мерган ба чашмони писараш нигоҳ карда, аз дил гузаронд: «Дар ҳақиқат, ман қадатро медонистаму дилатро не. Ман то ҳоло гумон мекардам, ки дар каллан ту ба ҷуз дарсхоят, кино ва мотоцикл чизи дигаре нест. Ту бошӣ, ана дар бораи ҷи хел ҷизҳо фикр мекардаӣ...»

Асад аз сукувати падараш истифода бурда, давом медод:

— Ман нағз медонам, ки ба мардум роҳбарӣ кардан қори хеле мушкил ва мураккаб аст. Аз китобе ҳонда будам, ки «роҳбарӣ — санъат аст». Чунон ки ҳар кас аҳли санъат, агар оддитар карда гӯем, ҳар кас навозанда ё худ ҳофиз шуда наметавонад, ба мисли он ҳар кас ҳам роҳбар шуда наметавонад. — Асад ба падараш ниғарист ва ҷун дид, ки эътирозе надорад ва табассумкунӣ ба ӯ менигарад ҳиҷолатмандона боз ба нақши дастурхон чашм дӯхта суҳанашро давом дод: — Ман дар умри худ ҳоло ҷизеро надидаам ва қореро ба субут нарасондаам, бинобар ин хуб медонам, ки қорон дар ҷунин мавзӯҳо фикр қордан ва тарзи роҳбарии қасеро маҳқум қардан ҳақ надорам. Бо вучуди ин, ҳоҳ ҳафа шавед, ҳоҳ не, бо имони қорил меғӯям, ки ин хел роҳбарӣ намеқунанд. Ин роҳбарӣ не! Ин санъат не!

Мерган қайҳо боз ҳамаи иро медонист, аммо ин «мувоҳиша»-ро дигар давом қордан намеҳост, ҷунки ин на ба Қосим Бобоевич қондае дошту на ба писараш ва мумкин буд, ки ба рӯхи ноустувору таҷрибанақидан Асад, ки на в ба арсаи зинақии мустақилона қадам меғузошт, зарбаи саҳте занад, бинобар ин қӯшиш намуд, ки ба ин гуфтугӯи ноҳуш хотима диҳад:

— Ту ҳудат гуфти, ки «роҳбарӣ — ин санъат аст». Ҳар як «санъат» сирҳое қорад, ки аз қашми дигарон ниҳон аст. Онҳоро танҳо аҳли қамон ҳунар қида метавонанд. Бинобар ин танҳо онҳо ҳақ қоранд, ки дар қорон ин ҳунар изҳори ақида ва қазоват қунанд. Беҳуда на-

гуфтагид, ки «Қадри зар заргар шиносид, қадри ҷавҳар ҷавҳарӣ».. Магар ҳамтур не?

Асад мақсади падарашро пай бурд,— бале падараш намеҳаҳад, ки рафтори Қосим Бобоевичро бо ӯ муҳокима ва қазоват кунад. Бинобар ин бо сари ҳам ҷавоб дод:

— Мумкин...

Баъд онҳо боз хеле вақт хомӯш нишастанд. Фикру ҳаёли Мерған бо тарзи роҳбарии Қосим Бобоевич банд буд. Оре, Асад ҳақ. На танҳо Қосим Бобоевич, балки бисёр калоншавандагонӣ район ана ҳамин хел роҳбарӣ мекунам. Онҳо ақида доранд, ки бе дӯғу пӯписа кор пеш намеравад. Аҷаб мардуме!

Киёфан Мерған торафт тирзатар мешуд. Асад ироида, гумон кард, ки падараш аз гапҳои ӯ ҳафа шудааст, бинобар ин барои рафъ кардани ин кудурат дар бораи бо ӯ аҳвол ба ҳонашон омадани Бузургхон нақл намуд.

— Бале, қасе ки ошиқ шуд, қисматаш ҳамин аст,— ӯ хел бо Берта самимона сӯҳбат кардани писарашро ба мадди назар оварда гуфт Мерған.— Вай ошиқ аст ва ошики ноком! Хушёр шав, боз ту ҳам ба рӯзи вай гирифтор нашавӣ.

Асад кинояи падарашро фаҳмид. На танҳо падараш, балки бисёр одамони дигар ҳам гумон мекарданд, ки онҳо ошику маъшуканд. Ҳатто модараш боре гуфта буд: «Вақте ки падарат ҳонадор шуд, ҳамсинни ту буд. Бие, писарам, саратро дуто кунем. Берта ба ман хеле маъқул. Худи кулчай ширмол барин...»

Ҳеч қас бовар намекард, ки ӯ бо Берта маҳсус барои омӯхтани забони немисӣ робитаю алоқа дорад.

— Шаккоқӣ шавад ҳам, мебахшед, лекин ин гапатои нодуруст.

Ба лабони Мерған табассум дамид: онҳо,— падару писар бори аввал дар чунин мавзӯ сӯҳбат мекарданд.

— Барои чӣ?

— Агар ҳамаи ошиқони ноком чун ҳамдиёри муҳтарами мо Бузургхон майзадаву чунундор мешуданд, он гоҳ олам пур аз майзадаву мачнун мешуд.

Ин мулоҳизаи Асад падарашро ҳайрон кард. Ханӯз пок кардани фиси бинияшро ёд нагирифта, чунин мулоҳизаву муҳокима? Гоҳ тарзи роҳбарии Қосим Бобоевичро маҳкум мекунад гоҳ рафтори Бузургхонро? Агар ҳамин хел давом кардан гирад, фардо ӯ пасфарао ба

рафтори падараш ҳам эрод хоҳад гирифт... Баъд андаке фикр карду ба чунин хулоса омад: «Бале, касе ки андаке мушоҳидакор аст, касе ки андаке ақлу тамиз дорад, рафтори ин ду шахсро дида, бояд ба чунин хулоса ояд, бинобар ин аз суханони Асад ранҷидан нашо-яд, балки ўро ба сўхбат қазб намуда, ақлу фаросот ва тарзи муҳокимаву муколамаашро фаҳмидан лозим».

Баъд аз ин муҳокима чини пешонияш барҳам хўрд.
— Чаро ту ин хел гумон мекуни?— пурсид Мерган бо табассум.— Охир, ту, ба фикрам, дар ин бора таҷрибае надорӣ...

— Агар одам ҳар як чизро таҷриба карда фаҳмиданӣ шавад, барои ин ҳазор сол умр бинад ҳам, боз камӣ мекунад,— аз табассуми падараш ва аз он, ки дар чунин «мавзӯи нозук» сўхбат доранд, андаке шарм карда ва боз ба нақши дастурхон ҷашм дўхта, ҷавоб дод Асад.— Ба фикри ман, инсон навадунўҳ ғоизи дониши худро аз мушоҳида, мулоҳиза ва муқобалаи ҳодисоти гуногун ҳосил мекунад. Ана ман ҳам дар ин бора баъзе мушоҳида ва мулоҳиза дорам. Ана, барои мисол ҳамсоядўхтарамон Бертаро мегирем.— Вай то ки дар дили падараш иштибоҳе боқӣ намонад, қасдан ин дўхтарро мисол овард ва боз сўрашро боло карда, далерона муҳокимаашро давом додан гирифт.— Вай ошиқи бисёре дорад. Писари Павленко, шогирдатон Абу, саринженератон Қашшаков, муаллими математикаи мо Тиллоев... Ман ҳатто як бор дар тағи дарвозаамон ба ў изҳори муҳаббат кардани акан Камолхонро ҳам шунیداам... Чӣ хеле дидем, ошиқонаш фаровонаид. Аммо ба дўхтар ягонгон онҳо маъқул не. Ба вай як ҳамқавамашон, ки дар шаҳри Қуйбышев зиндагӣ мекардааст ва соли гузашта барои саёҳат ба диёри мо омада будааст, маъқул. Фарз кардем, ки гапи шумо дуруст аст, яъне ҳар як ошиқи ноком ҳатман бояд хешбачаи мо Бузургхон барин майзадаву ҷунундор бошад. Ҳар як дўхтар Берта барин якҷанд харидор дорад ва табиист, ки ў танҳо ба як нафараш тарҷеҳ медиҳад, пас дигарҳояш бояд ҳатман майзадаву ҷунундор шаванд? Агар ин хел мешуд, тамоми дунё аз майзадаву мачнун пур мешуд... Ё фикри ман нодуруст?..

— Дуруст, Асадҷон, дуруст,— гуфт бо табассум Мерган ва аз ҷояш хеста, бо кафи дасташ ба китфи писараш зада, зам намуд:— Ана, барои ҳамин, муҳокимаву мулоҳизаи пухтаат, барои реалистона ба ҳодисоти дунё

нигоҳ карданат имрӯз ман туро ба кино мебарам. Ту розӣ?

— Албатта...

Асад часта аз ҷояш хест,— вай бо падараш дар байни мардум пайдо шуданро дӯст медошт.

Х

Бузургхон офтоб ғуруб накарда ба Қошона расид, аммо аз кори кардааш пушаймон шуд: ба назди кӣ ва барои чӣ омад? Оё ӯро дар ин ҷо дар хотир доранд ва интизор хастанд? Оё намегӯянд ки ин қадар сол дар кучо будӣ ва акнун барои чӣ омадӣ?...

Хеле вақт дар сари роҳ фикркунон истод. Ана агар бо ҳамин роҳ рост равад, баъд аз панҷ дақиқа ба хонаашон хоҳад расид ва модарашу хоҳарчаашро хоҳад دید. Аҷиб, ҳоло хоҳарчааш чӣ хел бошад? Вақте ки хонаашонро тарк кард, Қамарисо ҳаштсола буд. Ҳоло ба ҳабдаҳ қадам мондааст...

Бузургхон шаклу шамоил ва ҷадду бастаи хоҳарчаашро тасаввур кардани мешуд. Бо ин фикру хаёл чанд қадам ба пеш монд. Ногоҳ Шодӣ ба пеши назараш ҷилвагар шуд... ва аз паси ӯ бачаҳои дубарзи модараш... Ҳамаашон айнан калӣ Шодӣ барин... Онҳо хеле бисёр буданд... Калӣ Шодӣ ба онҳо ишора карда бо ифтихор мегуфт:

— Ана, ҳамааш азони ман...

Бузургхон аз кори кардааш боз ҳам бештар пушаймон шуда, бо ҷаҳл ба замин туф карду аз роҳаш баргашта, ба сӯи ҷойхона равон шуд.

Хайр, як ҷойник ҷой менӯшаду боз ба ягон мошини роҳгузар савор шуда, ба Заргар хоҳад рафт...

Ҷойхоначӣ Бузургхонро шинохт: баробари ба ҷойхона ворид шудан давида ба пешвозаш омад ва ба оғӯш кашида, гарму ҷӯшон аҳволпурсӣ кард. Бузургхон ҳам ҷойхоначиро шинохт. Ҷойхоначӣ яке аз мухлисони падараш Самади дуторӣ буд. Самад дутору рубобро нағз менавохт ва ҳунари ҳофизӣ ҳам дошт. Дар айёми бачагӣ Бузургхон ҳар ҳафта бегоҳии ҷумъа ба хонаашон ба назди падараш меомад. Онҳо ҳамроҳ хӯрок мехӯрданд, ҷой менӯшиданд ва баъд Самад дутор ё рубобашро мегирифт ва базми «хосса», ки дар он аз бегонагон танҳо Бузургхон ширкат карда метавонист, оғоз

меёфт. Самад рубоб менавохт ва Чамолхон бо дойра усулро ниғаҳ медошт. Самад аввал машкero менавохт ва баъд ба машини дигаре гузашта, бо овози ширадори худ ба сурудан оғоз мекард. Чамолхон дар вақти гирифтани авҷ ба Самад хамовоз мешуд. Баъд аз чорпанҷ суруд «танаффус» мекарданд ва Чамолхон девонеро аз ашъори мутақаддимон ба даст гирифта, бо оҳанги кашишдор хондан мегирифт. Самад каллаашро ба як сӯй ҳам карда, бодиккат гӯш мекард ва агар шеър маъкул мешуд, хоҳиш менамуд, ки такрор кунад. Баъд ба рубоб нохун зада, месанҷид, ки шеър ба ягон оҳанги ба ӯ маълум мувофиқ аст, ё не. Агар мувофиқ бошад, аз Чамолхон илтимос менамуд, ки он шеърро бо хатти возеҳу равшан рӯбардор карда диҳад. Дар он вақтҳо ризку рӯзин Самад аз паси ҳофизи буд, бинобар ин кӯшиш менамуд, ки «репертуар»-и худро тез-тез нав карда истад. Соли 1937 гӯши Бузургхон садо дода буд, касе дар базме аз шиддати рашк ба Самад бо арақ сурма додааст. Вай асло гумон надошт, ки ҳофизи машҳур, гули сари сабади тӯй ва базмхон Кошона ва деҳоти гирду атрофи он бо чойхоначигӣ машғул аст.

— Оҳ, балота гирам Бузургхон,— гуфт чойхоначӣ Бузургхонро аз оғӯшаш раҳо карда.— Ана, дидор ба дидор расид... Кошкӣ, эшони Чамолхон зинда мешуданду ин қадду бастро медиданд,— ашк даври чашмони Самад ҳалқа зад. Аз қаъри дили Бузургхон як эҳсоси мавҳуми ҳузнангезе печ хӯрда-печ хӯрда ба боло, ба сӯи чашмонаш мебаромад. Самад бо пушти даст чашмонашро пок кард:— Худоё, ҳуди эшони Чамолхон,— ҳамон чашм, ҳамон абрӯ, ҳамон қадду баст ва ҳамон шаклу шамоил...

Чор-панҷ нафар чойхӯр, ки дар як кунҷи чойхона менишастанд, писари Чамолхон будани шахси нав воридшударо фаҳмида, ба наздаш омаданд. Боз оғӯшкашӣ, вохӯрӣ ва аҳволпурсӣ. Баъд чойхӯрон ба наздашон кашола карда бурданд.

— Ўббо, ёди Ватан мекардаед-дия!— гуфт ҷавонмарди тӯтибуруте, ки дар таи гимнастёркаю галефеи рангпаридае ва дар пой мӯзаи кирз дошт. Маълум буд, ки ба қарибӣ хизмати ҳарбиро адо карда, ба зодгоҳаш баргаштааст. Ҷавони тӯтибурут бо табассуми меҳрубонае пурсид:— Ё мусофират ҳоло ҳам ба дилатон назадааст?

— Зад, бародар, зад,— гуфт Бузургхон аз ин лутфу меҳрубониҳон одамони ношинос сахт ба рикқат омада.
«Кӣ гуфт, Ватан гирду атрофи оташдони момои кас нест? Магар дар дигар ҷой мардум бо вай ин қадар лутфу меҳрубонӣ мекарданд?».

Ҷойхонаҷӣ як лаълӣ ба даст, ки дар болои он ду нони ҷаззагӣ ва як коса мураббою як коса нишалло буд, ба назди ҷойхӯрон омад.

— Ёббо, Бузургхон-е! Рӯзи дидор ба дидор мерасидагӣ ҳам будавст-дия!— гуфт ӯ оҳ кашида ва зонуи Бузургхонро сила карда.

— Маро шинохтед?— пурсид бо табассум ҷавонмарди тӯтибурут.

— Не, мебахшед,— гуфт Бузургхон хичолатмандона, гӯе дар ҳаққи ин ҷавонмарди меҳрубон носипосие карда бошад.

— Қанӣ, ба хотир оред, дар синфи панҷу шаш ҳамроҳи кӣ менишастед?

Бузургхон ба фикр фурӯ рафт, бо вучуди ин ба хотир оварда натавонист, ки дар синфи панҷу шаш ҳамроҳи кӣ менишаст. Ба назараш чунин менамуд, ки ҳеҷ гоҳ кӯдак набуд, ҳеҷ гоҳ таҳсил намекард, ҳеҷ гоҳ шарикдарсе надошт,— доимо ҳамин хел ҷавонмарди ноком ва бепул буд. Ана холо ҳамроҳи одамони меҳрубон дар сари дастурхони пур аз нозу неъмат нишастааст, аммо фикраш бо пул банд, чунки дар вақти хестан ба болои лаълӣ ду-се сӯм партофтаи лозим, аммо дар чайби ӯ як пули пуччак ҳам нест. Оре, ҳамроҳонаш ба ин роҳ нахоҳанд дод ва ҳуди ҷойхонаҷӣ ҳам пули ӯро нахоҳад гирифт, аммо иззати нафс ва ғурури ҷавонмардӣ ниро талаб мекунад...

— Қанӣ, ба хотир оред: бо кӣ ба кӯҳи Гулгун рафта будед?..— лутма дод ҷавони тӯтибурут.

Дар ин вақт Бузургхон ба хотир овард, ки дар сини дувоздаҳсолагӣ бисёр меҳост, ки ба қуллаи кӯҳи Гулгун барояд. Дар он вақтҳо аз фарти кӯдакию камалӣ ба назараш чунин менамуд, ки агар ба қуллаи кӯҳи Гулгун барояд, аз он ҷо тамоми дунё, ҳеҷ набошад, нисфи дунёро хоҳад дид. Азбаски то ҳол аз деҳа берун набаромада буд, барои танҳо ба роҳ баромадан ҷуръат намекард, бинобар ин аз ҳампартааш Аҳад бо-исрор илтимос менамуд, ки ӯро ҳамроҳи худ ба кӯҳи Гулгун ба назди падараш, ки дар он ҷо ҷӯпонӣ мекард, бубарад. Аҳад ҳар бор дар ҷавоб мегуфт, ки ҳоло авва-

ли баҳор аст, бинобар ин хавои кӯхистон сард аст ва чизи чолиби диққат надорад. Тобистон, дар вақти таътил хатман ҳамроҳаш ба Гулгун хоҳад бурд.

Бо вучуди ин рӯзи дигар Бузургхон боз илтимосашро такрор менамуд, чунки дар он вақтҳо орзуи ба қуллан кӯхи Гулгун баромадан дар дилаш чунон нуфуз пайдо карда буд, ки рӯҳашро на шаб ором мегузошту на рӯз.

Бузургхон шабҳо хоб медид, ки ӯ дар қуллан кӯхи Гулгун аст ва дар зерӣ пояш, дар он сӯи кӯхи Гулгун даштҳои фарох ва баҳрҳои нопайдоканор доман паҳн кардаанд ва ҳаман онҳо аз ин ҷо чун кафи даст равшану возеҳ намоёнанд. Дар даштҳо растаниву дарахтони аҷиб, ки Бузургхон то ҳол амсоли онҳоро надидааст, мерӯянд ва одамони аҷоибшаклу аҷоиблибос бо олоту мошинҳои аҷоиб, ки амсоли онҳоро низ надидааст, машғули коранд. Дар баҳрҳо киштиҳои аҷоибшакле, ки ба сурати қун сафед шабоҳате доранд, дар рафтуноянд. Баъд аз хеле вақт мардуми киштзорҳову киштиҳо Бузургхонро мебинанд ва ҳама аз кор даст кашида ва кафи дасташонро ба чашмонашон соябон карда, ба сӯяш чашм медӯзанд ва ӯро шинохта, даст чунбонда, ба наздашон даъват мекунанд.

— Хӯй, Бузургхон! Ба назди мо биё! Мо кайҳо боз ба ту нитизор!

Ва Бузургхон аз фарози кӯҳ ба шеби он медавад.

Ногаҳ ба санге пешпой хӯрда, ба ҷарие меафтад. Ҷар чуқуру бетағ. Ба Бузургхон чунин менамояд, ки ҳозиракак ба тағи ҷарӣ зада майда-майда мешавад. Парвоз хеле вақт давом мекунад. Бузургхон эҳсос мекунад, ки дилаш холо на дар сандуки синааш, балки дар гулӯяш гуп-гуп дар задан аст. Дар охир гулдурсозанон ба тағи ҷарӣ мезанад... Аз хоб бедор шуда мебинад, ки аз болои кат ба замин афтодааст...

Аҳад дар охир ба исрори ҷӯрааш тоб наоварда, розӣ шуд. Онҳо дар яке аз рӯзҳои истироҳат ба миёнашон дутой нон баста, бо иҷозати модарҳояшон роҳи Гулгунро пеш гирифтанд. То бошишгоҳи ҷӯпонон андаке монда буд,— фақат аз тангии Дуздхона гузаштан лозим буд. Пайраҳа борик буд. Аҳад пешопеш ва Бузургхон аз кафои ӯ қадам мезад. Онҳо бо тангӣ тахминан шастафтод қадам роҳ паймуданд ва ногаҳ чашмонашон ба ҷонвари азимҷуссан серпашме афтод, ки лавандона қадам монда, ба истикболашон меомад. Аҳад, ки дар пеш буд, пештар аз ҷӯрааш ин ҷонварро дид.

— Хирс! — фаръёд зад ӯ ва Бузургхонро ба сӯи шах тела дода, пайраҳаро холи кунонду ба кафояш нигоҳ накарда, чун бод зада аз тангӣ берун омад. Бузургхон ҳам мадхушона ба ӯ пайравӣ кард.

Дар даромадгоҳи дара се сафедор қомат меафрохтанд. Аҳад бо як чолокии ҳайратангез гурбавор ба танин дарахт часпида, ба шоҳи баландтарини он баромад. Бузургхон низ ҳамин тавр кард. Вакте ки тапиши дилашон андаке пасанда шуд ва ба хуш омаданд, аз болои сафедор, ки аз он ҷо тамоми тангини Дуздхона намоён буд, роҳро аз назар гузаронданд, дар он ҷо ҷондоре наменамуд.

Бо вучуди ин онҳо барои аз болои сафедор фаромадан чуръат намекарданд, — қариб ду соат дар он ҷо монданд. Офтоб ба куллаи кӯҳи Гулгун ҳам расид; дар он ҷо андаке таваккуф кард, — баъд бо дили нохоҳам ба паси он гелида рафт. Ҳаво ботадрич торик мешуд. Аз кӯҳ шамоли сард мевазид. Шамол то рафт шиддат мегирифт. Акиун сафедор чун гаҳвора ба ин сӯву он сӯй рафта меомад. Дили онҳоро тарсу ваҳм пахш мекард. Бузургхон беихтиёр ва беист «Алҳамд»-ро такрор менамуд. Аҳад ба ӯ пайравӣ мекард. Ногаҳ аз дур сиёҳие намоён шуд, — акиун тамоми аъзойшон чун барги сафедор дир-дир меларзид. Бузургхон қариб буд, ки аз хуш рафта, аз шоҳи дарахт сарнагун шавад. Вай бо зӯри ирода навъе карда, тарсу ваҳмашро пахш намуд. Баъд аз чанд сонияе фаҳмиданд, ки ин сиёҳӣ аспакиест. Зуд ба танашон мадор ва ба чашмонашон нур дамид...

Аспакӣ байтори колхоз будааст. Вай онҳоро ба саргрии аспаш савор карда ба назди ҷӯпонҳо бурд. Ҷӯпонҳо саргузашти онҳоро шунида хуб хандиданд. Баъд шикамашонро сер кунонда хобиданд.

Фардо пагоҳӣ баъд аз ҷишито Бузургхон ба Аҳад таклиф намуд, ки ҳамроҳ ба куллаи Гулгун бароянд, аммо ҷӯрааш хастагиро баҳона оварда, ин таклифро қабул накард. Бинобар ин мачбур шуд, ки танҳо ба роҳ барояд. То ҷишт афтону хезон ва гоҳе гаваккашон роҳ паймуда ва ба обу арақ ғӯтида дар охир ба куллаи Гулгун расид. Расиду аз кори кардааш пушаймон шуд, чунки аз болои кӯҳи Гулгун на танҳо нисфи олам, ҳатто ягон деҳаеро ҳам дидан мумкин набуд, — дар паси он кӯҳи боз ҳам баландтаре қомат афрохта буд. Аз болои Гулгун танҳо пахлуи офтобруя ва санглоҳи ин кӯҳ намоён буд... Бузургхон аз барбод рафтани орзуву умеди

кӯдакона ва барҳадар рафтани меҳнати худ саҳт ҳа-
фаю маънос шуда, аз қуллаи кӯҳ фаромад ва дигар их-
тиёри кӯҳнавардӣ накард.

Баъдҳо, вақте ки қалон шуду ақлаш даромад, вақте
ки дар газетаи районашон қор мекард, аз ин кӯҳнавар-
дӣ худ як тамсил сохт: «Арсан зиндагӣ низ шабеҳи кӯ-
ҳистон аст,— гумон мекуӣ, ки агар ба қуллаи ин кӯҳ
барои ҳадафи худро бо ҷашми худ хоҳӣ дид, аммо ҳа-
мин ки ба қуллаи кӯҳ расидӣ, маълум мешавад, ки дар
паси он қуллаи баландтарест ва ҳадафи ту дар паси он
ниҳон аст.

Ба ҳамин тариқ афзуну хезон ва ғаваккашону хан-
ҷолқунон аз як қулла ба қуллаи дигар мебарой, аммо
маълум мешавад, ки ҳадафи ту ки аз аввал аз ту
дур буд, ҳоло ҳам дур аст... Ба ҳамин тариқ то охири
умр...»

Кӯҳнавардияш дар ин ҷо ҳам қор наомад,— муҳар-
рир гуфт, ки тамсилаш аз ҳад зиёд «пессимистона»...

— Аҳадҷон!

Аҳад низ ҷаста аз ҷой хест. Онҳо боз бағалкаш во-
хӯрдӣ қарданд.

Дар ин вақт қасе «Писарҷонам! Бузургхон!» гӯён
худро ба сӯи онҳо андохт ва Бузургхонро аз оғӯши
Аҳад қанда гирифта, саҳт ба сандуки синааш паҳш қард.
Бузургхон ба рӯяш нигоҳ қарда дид, ки қали Шодӣ! Баъд
аз болои қитфе падарандараш ба саҳни ҷойхона назар
афқанд: дар он ҷо модарашу хоҳарчааш Қамарнисо ме-
истоданд. Қали Шодӣ ўро қашолақунон ба назди онҳо
бурд. Модараш ўро саҳт ба оғӯш қашида ва оби ҷашм-
қунон сару рӯяшро мебӯсид, аз худ андаке дур қарда,
сару рӯй ва қадду қоматашро тамошо мекард ва боз
саҳт ба оғӯш қашида, қашму абрувоашро мебӯсид.

Аз тани модараш бӯи хушу лазиз,— бӯи ширу ноии
ғарм ба машом мерасид. Ин бӯй ханӯз аз айёми туфу-
лият ба Бузургхон шиносу дилқисанд буд ва он на дар
мусофирату ғурбат аз машому ҳаёлаш дур мешуд, на
дар осоишу фароғат. Бузургхон, ки қайҳо боз ин бӯйро
нашамида ва ин қадар ғамхориву меҳрубонӣ надида
буд, саҳт ба қиккат омад ва ҳичолатмандона ғурунғос
зад:

— Хайр, оҷа, шуд... Шуд... Бас... Хайр, бас...

Баъд навбати хоҳарчааш расид. Қамарнисо дар як
сония сару рӯи ақашро «лесида партофт».

Ба чашмони Бузургхон ашк дамид. Барои боздоштани ашк дағалона гуфт:

— Акнун як ҳафта сару рӯямро нашӯям ҳам мешавад!

Модараш ба ӯ бо табассуми махзунона менигарист. Баъд хоҳарчааш аз як дасташ ва модараш аз дасти дигараш гирифтанд. Онҳо хомӯшона ба роҳ даромаданд. Модараш бо нуги остинаш тез-тез ашки чашмонашро пок мекард. Камарнисо аз чашмони акааш чашм наканда, роҳ мепаёмуд, бинобар ин ду-се бор пешпой хӯрд. Бузургхон бо табассуми меҳрубонона ба хоҳарчааш назар афканд:

— Ба пеши поят нигоҳ кун!

— Гӯр кӯхистон шавад! Дар ҳар кадам санг!— аз чашми акааш чашм канда ва ба роҳ чашм дӯхта хичолатмандона гурунгос зад. Камарнисо, ва баъд аз чанд сонияе пурсид:— Аҳо, мегӯянд, ки кӯчаҳои шаҳр каф барин ҳамвор ва ҳамаашон мумфарш. Хамин гап рост?

Бузургхон бо тараххум ба хоҳарчааш назар афканд: бечора! Ба ҳабдаҳ кадам монда бошад ҳам, аз Қошона берун набаромадааст! Хатто чӣ будани роҳи асфальт-пӯшро намедонад! Гумон мекунад, ки Заргар ҳам шаҳр аст ва шаҳри хеле калон!

— Бале, кӯчаҳои Заргар ҳама кафи даст барин ҳамвор,— гуфт бо дилсӯзи ба хоҳараш нигариста.— Лекин мардум дар чунин роҳ ҳам пешпой хӯрда меафтанд. Бале, пешпой хӯрда меафтанд! Масалан, акаат чор сол пеш чунон саҳт пешпой хӯрда афтод, ки холо ҳам ба худ омада наметавонад...

Дар ин вақт дар ҳақиқат ҳам Бузургхон ба санге саҳт пешпой хӯрд. Агар хоҳарчаашу модараш аз ду дасташ намедоштанд, афтиданааш муқаррар буд. Бузургхон ба пеш нигоҳ карда дид, ки қариб ба ҳавлияшон расидаанд. Ҳавлияшон ҳамон ҳавлӣ буд,— ҳамон бому девор ва ҳамон дару тиреза. Хатто ранги дарвозаашон ҳам тағйир наёфтааст. Харду табакаи дарвозахона боз буд. Дар дарвозахона кали Шодӣ корди калони ҷупонӣ дар даст рост меистод. Дар пеши пояш гӯсфанди куллук кардагӣ меҳобид. Хамин ки ба дарвозахона расиданд, кали Шодӣ бо ҷобукӣ гӯсфандро сар заду гуфт:

— Хуш омадӣ, писарам! Ба кадамҳоят амакат тасаддуқ! Марҳамат, ба манзили бобоият!

Бузургхон аз ин суҳанҳо чунон ба риккат омад, ки қариб буд хунгосзанон ғирья карда, худро ба гардани

кали Шодӣ партояд, аммо дар вақташ ба хотир овард, ки Бузургхон ибни Чамолхон аст, бинобар ин аз ин ҷодом худдорӣ карда, дағалона гурунғос зад:

— Раҳмат амак! Лекин ин қадар ташвишу тараддуд лозим набуд!

— Магар ҳамин ҳам ташвиш шуд?— гуфт кали Шодӣ бо табассум, бо вучуди ин дар замири дил аз ин но-сипосии писарандараш хеле хафа шуд.

Аммо Бузургхон дигар ба пасаш нигоҳ накарда, аз дарвозахона гузашта, рост ба сӯи меҳмонхонашон равон шуд. Модарашу хоҳарчааш низ дар паҳлӯяш нишастанд. Камарнисо холо ҳам дасти акаашро аз дасташ сар намедод ва бо дасти дигараш оиро сила мекард. Модараш «ба шукронаи ба манзили аҷдодии худ баргаштани писари гумроҳаш» даст ба дуо кушод. Баъд аз он ки ҳарсе «омин» гирифтанд, укачаҳояш, — «бачаҳои дубаран модараш ва кали Шодӣ» давида омаданд. Онҳо ҳам бо нидон «Акаҷонам омаданд!» худро ба оғӯши Бузургхон заданд ва дар як он сару рӯяшро «лесид», дар муқобилаш чорзону заданд. Бузургхон бодикат укаҳои ӯғаяшро аз назар гузаронд. Ду писарбача ва як духтарча. Як писарбача тахминан даҳ-ёздаҳсола ва дигараш ҳафт-ҳаштсола. Духтарча тахминан ҳашт-нӯҳсола. Писарбачаҳо кокина, сурхпӯст, мешчашм ва қариб бе мижа. Миҷгонашон зардча ва хеле тор-тор, бинобар ин қариб ба чашм наменамоянд. Нусхаи таппа-тайёри кали Шодӣ! Духтарча худӣ хоҳарчааш Камарнисо барин: сафедпӯст, сияхмӯй, ҳалқачашм ва миҷгондароз...

Укачаҳояш бачаҳои хеле муаддаб будаанд, — бо киёфати ҷиддӣ ва дам набароварда, рост ба чашмони Бузургхон нигоҳ карда менишастанд. Аммо духтарак хеле беқарор менамуд; гоҳ ба Камарнисо менигарист ва гоҳ ба модараш; гоҳ Камарнисоро тела медод ва гоҳ укаашро. Дар баробари ин табассум ҳеҷ аз лабону чашмонаш дур намешуд.

— Номат чӣ?— пурсид табассумкунон Бузургхон. Духтарча хичолат кашида, сар ба поён афканд.

— Шалофат,— гуфт баъд аз сонияе ва пих-пихкунон хандиду давида аз хона баромад.

— Вай ҳоло ба шумо одат накардааст,— гуфт ба акааш Камарнисо барои рафъ кардани кудурати ин беадабии хоҳарчааш.

Бузургхон аз дари кушода ба рӯи хавлӣ назар аф-

канд. Шарофат давида ба назди падараш рафт. Кали Шодӣ гӯсфандро аз як пояш ба як шохи шохтут баста чобукона пӯст меканд. Дар ин вақт дар назди дарвозахона бобояш тағояш пайдо шуданд. Кали Шодӣ бо онҳо вохӯрдӣ карда, бо сараш ба сӯи меҳмонхона ишора намуд. Бобою тағояш ба сӯи меҳмонхона равон шуданд. Аз паси онҳо дигар хешованду ҳамсояхо қатор шуданд. Боз оғӯшакшӣ, бӯсобӯсӣ, вохӯрдӣ... ва гилагузорӣ!

— Уббо, ёди Ватан ҳам мекардаед-дия!

— Наход ҳоло ҳам мусофират ба дилатон назада бошад?

Ҳамин ки мардҳои «беғона» пайдо шуданд, модару хоҳарчааш нӯг-нӯги пой баромада рафтанд.

Аз ҳама охир Аҳаду Самад омаданд. Самад аз паҳлӯи Бузургхон нишаст.

— Раҳматӣ падарат садон рубобро хеле дӯст медоштанд,— гуфт ӯ рубобашро ба пешаш, ба болон дастурхон гузошта.— Раҳматӣ мегуфтанд, ки ҳар кас ҳафтае як бор нағмаи рубобро нашунавад, рӯҳаш занг мебандад...

Бузургхон бо аломати тасдиқ сар чунбонд.

Самад рубобро гирифта, оҳиста-оҳиста ба торҳояш нохун зада чӯр карду оҳанги «Дилхуруш»-ро навохтан гирифт.

Хоҳарчааш дар як қорсон бодирингу дар як қорсон помидор оварда ба болон дастурхон монд. Аҳад ҳарду қорсонро ба болон дастурхон ҳолӣ карду баъд аз мӯнаш қорди чӯпонияшро бароварда бодирингу помидорро реза кардан гирифт. Кали Шодӣ ду табаки қалон гӯштбирӣён оварда, ба болон дастурхон монд. Модараш чанд шиша арақ оварда ба болон дастурхон ҷартофт. Самад шишаҳои арақро дида, рубобро ба паҳлӯяш гузошт.

Кали Шодӣ арақро ба пиёлаҳо рехта, яқтояшро бо табассум ба падарарӯсаи дароз кард. Шуқри хоркаш бо нидон «Э хӯш-е! Хӯш-е!» худро ба қафо кашид. Баъд боз бо ҳамон табассум ба додарарӯсаи дароз кард. Додарарӯсаи бо аломати рад сар чунбонд. Баъд ҳарду,— падару писар, аз ҷой хеста ба сӯи дар равон шуданд. Шуқри хоркаш дар назди остона ба қафо баргашта ба наберааш ботаассуф назар афканд.

— Мо дар ҳамин ҷо мешавем. Ба ҳеҷ ҷой намеравам. Боз меоем.

— Аз онҳо хафа нашавед, чиян. Онҳо мусулмонҳои ковок!— ин икдоми Шукури хоркаш ва писарашро шарҳ дод Самад.

— Медонам,— гуфт Бузургхон бо табассум, чунки одати ачиберо, ки дар Заргар ва дигар дехоти район дар солҳои охир бо тадриҷ расм мешуд, ба хотир овард.

Одатан дар Заргар ва дехоти гирду атрофи он тирамоҳон, ҳангоми ба охир расидани қорҳои деҳқонӣ ва ҳанӯз «хушк будани тағӣ пой» тӯй мекарданд ва ба тӯй «хурду калон»-ро хабар карда, ҳамаро дар сари як дастурхон мешиндонданд ва катъи назар аз мартаба-ву обрӯй як хел «обу нон» медоданд. Ин як навъ демократия ва ба қавли мардуми маҳаллӣ як навъ намоиши «якрангӣ ва ҳамсангӣ» буд ва онҳо аз ин басо ифтихор доштанд, чунки ин одат дар шаҳрҳои калони тоҷикнишин маъмул набуд. Дар ин шаҳрҳо ҳар як тӯй-хӯрро мувофиқи мартабаву обрӯй ва тӯҳфаю пешкаш бо «ҳамранг ва ҳамсанг»-аш мешиндониданд... Зиёфат ҳам ҳамин хел...

Лекин дар вақтҳои охир дар Заргар ва дехоти гирду атрофи он чунин шахсоне низ пайдо шуданд, ки агар барои онҳо даҳ сар ғусфанд кушӣ ҳам, то ба пешашон аз «оби замзам» як шиша напартоӣ, ҳеч қонё нахоҳанд шуд. Дар муқобили ин боз як гурӯҳ «мусулмонҳои ковоке» низ буданд, ки бо чунин ашхос на танҳо дар сари як дастурхон, балки дар як хона ҳам нишастан наме-хоҳанд.

Меғӯянд, ки мушкиле нест, ки осон нашавад. Соҳибони тӯй ҳам илочи ин қорро ёфтанд. Акиун онҳоеро, ки бе «оби замзам» тӯйро тӯй ҳисоб намекарданд, алоҳида мешиндонданд. Ба ҳамин тариқ «якрангиву ҳамсангӣ» дар ҳангоми тӯйхӯрӣ барҳам хӯрд. То ки тарафдорони «оби замзам» ва муқобилони он роҳи худро гум накунанд, акиун дар пеши дарвоза як касро мутасаддӣ карда мемонданд. Азбаски «мусулмонҳои ковок» ҳатто номи ҳақиқии «оби замзам»-ро шундан намехостанд, бинобар ин соҳибони тӯй ҳақ надоштанд, ки онро ҳатто ба забон гиранд. Илочи ин ҳам ёфт шуд. Азбаски дар аввалҳо аксарияти тарафдорони «оби замзам» аз зиёнен буданд, бинобар ин соҳиби тӯй ба либоси меҳмон як назар меафканду мекурсид:

— Ако, шумо ба назди муаллимҳо? Ё...

Агар меҳмон тарафдори «оби замзам» бошад, «бале, ба назди муаллимҳо» мегуфт ва агар аз муқобилони

«оби замзам» бошад, рӯяшро турш мекард: «Не, не! Астаффуллоҳ!».

Кали Шодӣ чизе гуфт,— мазмун, қадах. Азбаски Бузургхон бо фикри худ банд буд, чӣ гуфтани падаран-дарашро нашунид. Ҳама пиёлахояшонро ба пиёлаи кали Шодиву ӯ ҷанг андохта, ба сар кашиданд. Бузургхон хонаро аз назар гузаронд,— ҳама колхозчӣ! Ба лабонаш табассум дамид: «Ҳо, бале, мазмун, миллати мо ҳам ба тамаддун хоҳад расид,— бо тамасхур аз дил гузаронд Бузургхон.— Агар кор ҳамин хел давом кардан ғирад, боз «демократияи аҷдодӣ» барқарор хоҳад шуд ва боз дар тӯйҳо ҳама дар сари як дастурхон нишаста, «якранг ва ҳамсанг» шуда, водка хоҳанд зад».

Пиёлаҳо якҷанд бор пур ва ҳолӣ шуданд. Кали Шодӣ табакҳои газакро нав кард. Модараш се табакҳои лангарӣ ош овард. Баъд табакҳои холиро бурду ба ду чойники шикамқалони қирмизӣ чой кабуд дам кард.

Азбаски аҳли давра сархуш буданд, «меҳмон»-ро фаромӯш карда, дар бораи корубори худ сӯхбат мекарданд. Аксари аҳолии Қошона қорводор буд, бинобар ин сӯхбат дар атрофи алафдаравӣ ҷарх мезад: фалонӣ фалон шибаро ноҳақ зер карда гирифт, фалонӣ фалон банд алафи колхозро дуздид ва ғайраҳу ва ғайра.

— Бефаросатҳо!— гуфт Самад рубобро ба даст гирифта.— Фикр намекунанд, ки дигарҳо мол доранд, ё не. Дигарҳо ба алафдаравӣ рағбат доранд, ё не. Гов! Гови таппа-тайёр! Ба худо, ки гов!

Самад ин суҳанонро бо овози хеле баланд гуфт, аммо аз аҳли давра касе ҳарфи ӯро нашунид, ё шунда бошанд ҳам, худро ба қарӣ заданд.

Самад чун нишонаи эътироз ба торҳои рубоб сахт-сахт нохун зада, ҷӯр кардан гирифт.

— Акиун якто мегиред-дия!— гуфт Бузургхон.

— Намешавад!— гуфт бо овози хирриаш Самад ва ба гулӯяш як хӯппок зада монд.— Як машқ карда ме-дихам.

— Мегӯянд, ки ба шумо сурма додаанд? Дар кучо? Кай?

— Ба фикрам, дар хонаи писари Бобо-луччак!

— Дар хонаи Қосим Бобоевич?

— Бале.

— Барои чӣ?

— Мардум мегӯянд, ки маро ба занаш рашик мекар-

дааст. Қошқӣ, занаш як шаклу шамоил дошта бошад...
Қошқӣ, ман ба рӯяш нигоҳ карда бошам...

— Шумо аниқ медонед, ки сурма доданд?

— Қӣ медонад? Шояд ба ягон чиз сурма қатӣ карда дода бошанд. Шояд таъсири ин сабилмонда бошад,— Самад бо сараш ба сӯи шишаи ниман арак ишора кард.— Ман дар он вақтҳо ин сабилмондари хеле дӯст медоштам...

— Холо чӣ?— лукма партофт Бузургхон.

— Холо ҳам бошад не намеғӯям,— гуфт бо табас-сум ва даст дароз карда шишари гирифт ба пиёлаи худашу Бузургхон арак рехт.— Хӯш рафтем!— пиёла-аширо ба пиёлаи Бузургхон ҷанг андохта ва ба шарикаш нигоҳ накарда ба сар кашиду рубобро ба даст гирифта ва чашмонаширо нимроғ карда, ба навохтани оҳанги «Нолаи рубоб» шуруъ намуд.

Мақомро ба охир расонду рубобро ба болои зонуи Бузургхон гузошта ғурунгос зад:

— Хар чӣ донад, маззаи канду набот, қаҳдони қаҳ бошаду кунчи работ...

Бузургхон ба торҳо як-ду нохун заду ба оҳанги «Муноҷот» шуруъ намуд. Баъд аз гирифтани пардаи яқум бо овози ширадори худ ба оҳанги рубоб ҷӯр шуд.

Ақнун ҳама сар то пой ғӯш шуда буданд,— касе дам намезад. Факат гоҳ-гоҳ аз гулӯи Самад садои «фик-фик» меомад: худоё, ин чӣ гап? Наход ҷӯрааш Ҷамолхон зида шуда, аз ғӯр баромада бошад?

Бузургхон ҳанӯз сурудаширо ба охир нарасонда буд, ки Самад бо овози хирри худ хитоб намуд:

— Худоё! Ҳамон чашм! Ҳамон абрӯ! Ҳамон зарбаву ҳамон овоз!— ва ногаҳ худро бар гардани Бузургхон партофта, бо овози борики хирри худ навҳа кашидан гирифт:— Во, Ҷамолхонам, балам! Во, бародарҷонам, балам! Во, эшони ғазалхонам, балам!

Маълум шуд, ки Самад масти лояқил шудааст. Аҳад ва як ҷавони дигар Самадро базӯр аз гардани Бузургхон канда гирифта, кашолақунон ба хонааш бурданд.

Ин кайфи ҳамаро паронд. Бузургхон рубобро ба як сӯй гузошт. Дилаш ганда шуд, боз падараш ба хотираш омад. Меҳмоноҳо як-як ва ду-ду аз ҷой хестан гирифтанд. Дар охир хона аз бегонагон холи шуд. Баъд аз дақиқае бобову тағонияш ва хоҳарчаву додарчаҳояш ба хона ворид шуданд. Модараш як ҷойник ҷои тоза дам карда овард.

— Хайрият, ки худамон танҳо мондем,— гуфт кали Шодӣ чойро гардонда.— Акиун андаке сӯхбат кунем ҳам мешавад.

— Бале, акиун камтар чак-чак кунем ҳам мешавад,— гапӣ домодашро таквият дод Шукури хоркаш ва ба наберааш рӯ оварда, илова намуд:— Нағз кардӣ, ки омадӣ, писарам. Набошад, худам ба наздат мерафтам. Ману амакат ба ту як гапӣ зарур дорем.

— Ба ман?

Бузургхон сахт хайрон шуд: кали Шодиву Шукури хоркаш ба ӯ, ба писари Чамолхон, чӣ гап дошта бошанд? Дар байни онҳо чӣ умумияте ҳаст?

Шукури хоркаш ин таҳайюри набераашро дида шарҳ дод:

— Гап дар ин ҷо, ки бачем,— гуфт пиёлан чойро аз дастӣ духтараш гирифта,— вақте ки ту беаклӣ карда, ҷову манзили бобоятро партофта рафти, аз падари раҳматнат ду-се бузу бузғола монда буд. Амакат ин қадар сол ба онҳо нигоҳубин кард. Холо, худоро шукр, хеле шудаанд...

Бузургхон дар ин вақт ба хотир овард, ки дар вақти аз хонаашон баромада рафтан на «ду-се сар бузу бузғола», балки шаш сар гӯсфанд ва ду модагови зотӣ доштанд. Онҳо дар ин ёздаҳ сол хеле шудагистанд.

— Худоро шукр, амакат ҳам ду-се сар мол дорад,— суҳанаашро давом меод бобояш.— Хайр, то соли гузашта ҳеҷ боке набуд... Як сол боз як калапарида раис... Аз ҷонамон сер кард. Гапаш якто: мол ба номӣ Бузургхону ба коми шумоён. Бузургхон дар колхоз кор намекунад. Агар мол дошта бошад, молашро гираду ба шаҳр барад. Агар набарад, давлатӣ мекунонам...

Бузургхон мағзи гапиро фаҳмид. Оре, дар ин ёздаҳ сол моли мероси ӯ хеле шудааст. Кали Шодӣ ҳам ҷорводор аст,— мардум мегӯянд, ки қариб панҷоҳ сар моли майда дорад. Оре, ҳамаи инро бо ӯму хошук таъмин кардан душвор. Ба ғайр аз ин мувофиқи устави хоҷагини қишлоқ ҳар як колхозчӣ танҳо ба бист сар моли майда доштан ҳақ дорад. Раиси кӯҳна хешбачаи падарандараш буд, бинобар ин ҳарфе намегуфт. Раиси нав яке аз бадхоҳони раиси кӯҳна аст, ана бинобар ин сахт ба кали Шодӣ часпида гирифтааст. Алҳақ: аламин Исоро аз Мӯсо гирифтаи меҳоҳад.

— Хӯш, моли мероси мо чӣ қадар шудааст?— пурсид Бузургхон аз бобояш.

Шукури хоркаш ба домодаш назар афканд:

Кали Шодӣ аз дастурхон чашм наканда гуфт:

— Агар ҳаққи имсолаи ҷӯпоиҳоро барорем, аз моли майда бистучор сар... Хӯш ки бошад, ду гов бо ғӯсолааш...

«Ҷӯ, ман хеле бой будаам-ку,— аз дил гузаронд Бузургхон.— Ин қадар вақт беҳуда дар кӯчаҳои Заргар гуруснаву ташна овраву сарсон мегаштаам-дия!»

— Хӯш, ман ин молхоро чӣ кор мекунам?— пурсид бо табассум аз бобояш.— Ё ягон асоро гирифта ҷӯпоӣ кунам?

— Ҷӯпоӣ қардани шумо шарт нест,— ҷавоб дод ба ҷои падарарӯсаш кали Шодӣ.— Ду илоҷ ҳаст: ё ба Қошона кӯчида омада, ба ягон ҷо ба кор мебароед, ё ба бозор бурда мефурӯшад. Қошона кӯчида биёед. Худоро шукр, хату савод доред. Қор бошад, бисёр. Агар хоҳед ба идораи колхоз ё ҷамоа даромада кор мекунад. Агар ин маъқул нашавад, муаллим мешавед...

— Дар ин ҷо боз гапи дигар ҳам ҳаст,— боз ба гап ҳамроҳ шуд Шукури хоркаш.— Синни амакат ҳам, бачем, ба як ҷой расид. Ба ин кас ба ду ҳавлӣ нигоҳубин қардан душвор... Охир, ба ғайр аз ин ҳавлӣ боз ҳавлини ҳудашон ҳам ҳаст. Хамин қадар сол ба ҳавлию ҷои бобоят нигоҳубин қарданд, бас. Акнун биёву ба ҳавлию ҷои бобоят соҳиб шав! Мусофирату гурбат то кай?

Бузургхон ба фикр фурӯ рафт: Оё вай дар деҳа, дар Қошона зиндагӣ қарда метавонад? Не, наметавонад! Беҳтарин айёми умри ӯ,— наврасию ҷавонияш дар Заргар гузашт, бинобар ин ба ин шаҳрча меҳри махсусе дорад. Илова ба ин, дӯстону рафикон ва ёру ошноҳояш ҳам дар он ҷо... Оре, дар Қошона рафикони айёми бачагӣ ва шарикдарсонаш ҳастанд, аммо ҳамаи онҳо кайҳо аз хотири ӯ фаромӯш шудаанд. Ба ғайр аз ин, дар байни онҳову вай чӣ умумияте ҳаст? Ҳамаи онҳо ба ғами «коху алаф ва бузу бузғола» банд. Оё ӯ зиндагини худро танҳо бо ин ду масъала маҳдуд қарда метавонад? Не, ҳаргиз!

— Синнат ҳам, бачаҷонам, ба як ҷой расид,— гуфт модараш сари ӯро сила қарда.— Биё, саратро дуто кунем. Ман як духтарро таги чашм қарда мондагӣ. Қадаш ниҳоли сафедор барин, ҳар кокулаш хирочи як мамлакат. Соҳиби зану бача мешавӣ. Бачаҳоятро худам пуштора қарда калон мекунам...

— Хайрият, ки худамон танҳо мондем,— гуфт кали Шодӣ чойро гардонда.— Акиун андаке сӯхбат кунем ҳам мешавад.

— Бале, акун камтар чак-чак кунем ҳам мешавад,— гапи домодашро таквоят дод Шукури хоркаш ва ба наберааш рӯ оварда, илова намуд:— Нага кардӣ, ки омадӣ, писарам. Набошад, худам ба наздат мерафтам. Ману амакат ба ту як гапи зарур дорем.

— Ба ман?

Бузургхон сахт хайрон шуд: кали Шодиву Шукури хоркаш ба ӯ, ба писари Чамолхон, чӣ гап дошта бошанд? Дар байни онҳо чӣ умумияте ҳаст?

Шукури хоркаш ин таҳайюри набераашро дида шарҳ дод:

— Гап дар ин ҷо, ки бачем,— гуфт пиёлаи чойро аз дасти духтараш гирифта,— вақте ки ту беаклӣ карда, ҷову манзили бобоиятро партофта рафтӣ, аз падари раҳматиат ду-се бузу бузгола монда буд. Амакат ин қадар сол ба онҳо нигоҳубин кард. Холо, худоро шукр, хеле шудаанд...

Бузургхон дар ин вақт ба хотир овард, ки дар вақти аз хонашон баромада рафтан на «ду-се сар бузу бузгола», балки шаш сар гӯсфанд ва ду модагови зотӣ доштанд. Онҳо дар ин ёздаҳ сол хеле шудагистанд.

— Худоро шукр, амакат ҳам ду-се сар мол дорад,— суҳанаширо давом мебуд бобояш.— Хайр, то соли гузашта ҳеҷ боке набуд... Як сол боз як калапарида раис... Аз чонамон сер кард. Гапаш якто: мол ба номи Бузургхону ба коми шумоён. Бузургхон дар колхоз кор намекунад. Агар мол дошта бошад, молаширо гираду ба шаҳр барад. Агар набарад, давлатӣ мекунонам...

Бузургхон мағзи гапро фаҳмид. Оре, дар ин ёздаҳ сол моли мероси ӯ хеле шудааст. Кали Шодӣ ҳам чорводор аст,— мардум мегӯянд, ки қариб панҷоҳ сар моли майда дорад. Оре, ҳаман инро бо ӯму хошок таъмин кардан душвор. Ба ғайр аз ин мувофиқи устави хочагии кишлоқ ҳар як колхозчӣ танҳо ба биست сар моли майда доштан ҳақ дорад. Раиси кӯҳна хешбачаи падарандараш буд, бинобар ин ҳарфе намегуфт. Раиси нав яке аз бадхоҳони раиси кӯҳна аст, ана бинобар ин сахт ба кали Шодӣ ҷаспида гирифтааст. Алҳақ: алами Исоро аз Мӯсо гирифтаи меҳоҳад.

— Хӯш, моли мероси мо чӣ қадар шудааст?— пурсид Бузургхон аз бобояш.

Шукури хоркаш ба домодаш назар афканд:

Кали Шодӣ аз дастурхон чашм наканда гуфт:

— Агар ҳаққи имсолаи ҷӯпонхоро барорем, аз моли майда бистучор сар... Хӯш ки бошад, ду гов бо ғӯсолааш...

«Ухӯ, ман хеле бой будаам-ку,— аз дил гузаронд Бузургхон.— Ин қадар вақт беҳуда дар кӯчаҳои Заргар гуруснаву ташна оворава сарсон мегаштаам-дия!»

— Хӯш, ман ин молхоро чӣ кор мекунам?— пурсид бо табассум аз бобояш.— Ё ягон асоро гирифта ҷӯпонӣ кунам?

— Ҷӯпонӣ кардани шумо шарт нест,— ҷавоб дод ба ҷои падарарӯсаш кали Шодӣ.— Ду илоч ҳаст: ё ба Кошона кучида омада, ба ягон ҷо ба кор медароед, ё ба бозор бурда мефурушед. Кошона кӯчида биёед. Худоро шукр, хату савод доред. Кор бошад, бисёр. Агар хоҳед ба идораи колхоз ё ҷамоа даромада кор мекунад. Агар ин маъкул нашавад, муаллим мешавед...

— Дар ин ҷо боз гапи дигар ҳам ҳаст,— боз ба гап ҳамроҳ шуд Шукури хоркаш.— Синни амакат ҳам, бачем, ба як ҷой расид. Ба ин кас ба ду ҳавлӣ нигоҳубин кардан душвор... Охир, ба ғайр аз ин ҳавлӣ боз ҳавлини худашон ҳам ҳаст. Хамин қадар сол ба ҳавлию ҷои бобоят нигоҳубин карданд, бас. Акиун биёву ба ҳавлию ҷои бобоят соҳиб шав! Мусофирату гурбат то кай?

Бузургхон ба фикр фуру рафт: Оё вай дар деҳа, дар Кошона зиндагӣ карда метавонад? Не, наметавонад! Беҳтарин айёми умри ӯ,— наврасию ҷавонияш дар Заргар гузашт, бинобар ин ба ин шаҳрча меҳри махсусе дорад. Илова ба ин, дӯстону рафикон ва ёру ошноҳояш ҳам дар он ҷо... Оре, дар Кошона рафикони айёми бачагӣ ва шарикдарсонаш ҳастанд, аммо ҳамаи онҳо кайҳо аз хотири ӯ фаромӯш шудаанд. Ба ғайр аз ин, дар байни онҳову вай чӣ умумияте ҳаст? Ҳамаи онҳо ба ғами «коҳу алаф ва бузу бузғола» банд. Оё ӯ зиндагӣ худро танҳо бо ин ду масъала маҳдуд карда метавонад? Не, ҳаргиз!

— Синнат ҳам, бачаҷонам, ба як ҷой расид,— гуфт модараш сари ўро сила карда.— Биё, саратро дуто кунем. Ман як духтарро таги чашм карда мондагӣ. Қадаш ниҳоли сафедор бариш, ҳар кокулаш хирочи як мамлакат. Соҳибни зану бача мешавӣ. Бачаҳоятро худам пуштора карда калон мекунам...

Дар ин вақт дар пеши назари Бузургхон Заргар, кулбаи ҳакиронааш, косаву табакҳои ношуста, ошхонаҳои ифлос ва хӯрокҳои камравғану бемазаи онҳо чилвагар шуд. Баъд ӯ худро дар айвони хонаи падарияш дид: ӯ дар айвон кавши сарипой дар пой ва чарпон ба китф рост истодааст. Акиун субҳи содиқ медамд. Дар мобайни ҳавлӣ ҷавонзани пушт бар ӯ гов медушад. Ҷавонзан гоҳ-гоҳ сарашро тоб дода, бо кирраи ҷашми сиёҳи баррок ба ӯ назар меафканад ва баъд рост шуда бо табассум мепурсад:

— Шир менӯшед? Навакак дӯшидам. Холо гарма-как...

Бузургхон ҳанӯз наштаи хонадориро то ба охир ба худ тасаввур накарда буд, ки аз хонаи шафат садон ғиряи кӯдаке баланд шуд. Модараш аз ҷояш ҷаста хест.

Дар дили Бузургхон нисбат ба модараш як ҳисси карохатангезе пайдо шуд: «Ҳм, синнаш аз чилгузашта бошад ҳам, ҳар сол аз кали Шодӣ яктой мезояду боз бачаи маро пуштора карда калон мекардааст. Аввал бачаҳои худатро калон кун!»

«Не, барои ӯ дар Кошона, дар қарибни модараш ва бачаҳои ӯву кали Шодӣ зиндагӣ кардан ҳаром! Бале, аз сараш тилло резанд ҳам, вай дар ин ҷо зиндагӣ нахоҳад кард!»

Бинобар ин ба бобояш нигариста, бо катъият гуфт: — Ба ман ҳеҷ чиз лозим нест. Фақат ду-се гӯсфандро фурухта пулашро диҳед бас! Хоҳарчаам Камар духтари қадрас шудааст. Мондагяшро ба ҷиҳози ӯ харч кунед.

Модараш бачаашро ором кунонида баргашт. Баъд то қарибни субҳ ҷоркаса хуб панду андарз хонданд. Панду андарзи ҳамаашон як маънӣ дошт: писари қобил бояд манзили аҷдоди худро обод кунад ва шамъи хонаводаашро фурузон дорад. Азбаски Бузургхон писари қобил аст, бояд ба Кошона баргашта ба ҷою манзили бобони худ соҳиб шавад...

Бузургхон боқатъият ин дархости онҳоро рад кард. Он гоҳ бобояш таклифи дигаре пешниҳод намуд. Вай баъд аз як ҳафта ба Самарқанд мол бурданӣ, — меғӯянд, ки мол дар он ҷо қимат. Ана, амакашу тағояш ба миёна даромада, ба моли Бузургхон нарх монанд, вай, яъне бобояш, пули Бузургхонро нақд медиҳад ва

баъд молхоро ба Самарқанд бурда мефурушад,— хоҳ фоида кунад ва хоҳ зарар, азони хуш...

Бузургхон розӣ шуд. Кали Шодиву тағоняш ба молаш биступанҷ ҳазор сӯм нарх монданд. Бузургхон нағз медонист, ки ин аз нархи бозор хеле кам аст, аммо ҳарфе нагуфт,— ба ҳамин қадараш ҳам розӣ чунки муфт ба даст меомад. Ба ивази ин пул дар Заргар як ҳавлии кори калон харидан ва сарулибосро нав кардан мумкин буд.

Бо ҳамин дар он шаб сӯхбаташон ба охир расид.

Бобою тағонаш ба хонаашон рафтанд. Онҳо ваъда доданд, ки фардо сабоҳ омада ҳамроҳи Бузургхон ноширо хоҳанд кард.

Модараш барои кали Шодиву Бузургхон дар меҳмонхона ҷой партофт ва хуш ба хонаи дигар,— ба назди бачаҳояш рафт.

XI

Офтоб ба киём мерасид. Ҳаво хеле гарм буд,— ҳатто дар соя ба 42—43 дараҷа мерасид. Гоҳ-гоҳ аз пуштаи Шӯрхок гармсел мевазид. Дами гармсел чун дами танӯр тафсон буд. Дар кӯчаҳои Заргар ҷондоре наменамуд. Ҳатто гунчишкони ҳам дар байни шоху барги анбӯхи дарахтон пинҳон шуда, чириккос назда, ҳап менишастанд. Аммо Бузургхон ба ҳаман ин заррае парво надошт,— ба назараш ҳаво мӯътадил ва гармсели Шӯрхок чун насими форамаке мерасид. Тугмаҳои пештани куртаашро кушода ва сандуки синнашро ба пеш дамонда, суруди «Ту ёри манӣ, ман ёри туам»-ро, ки нав расм мешуд, замзама карда, бардам-бардам қадам мениҳод. Ба назараш зиндагӣ хеле ширину рангин менамуд. Гоҳ-гоҳ ба кисаи пушти шимаш, ки дар он ҷо дафтарчаи кассаи амонатӣ ва се ҳазор сӯми нақд меҳобид, даст расонда, мамнунона табассум мекард. Кӣ гуфт, ки зиндагӣ якрангу дилгиркунанда аст? Кӣ гуфт, ки дар зиндагӣ ғаму андӯх ва ташвишу тараддуд аз шодиву фараҳ бештар аст?

Бузургхон пештар шунида буд, ки пул миёни одамро бақувват мекунад, аммо ба ин қавл бовар намекард. Холо ба муҳаққақ ва мусаллам будани он бовари комил дошт.

Дар ин вақт ба хотир овард, ки духтури дандон Ҳа-

сани курд хонаашро фурӯхта, ба зодгоҳаш Озарбойҷон баргаштанист. Чаро ҳавлини ӯро савдо накунад?

Бузургхон соҳиби хонаро ҷеғ зада, ба рӯи ҳавли баровард. Онҳо қариб як соат савдо карданд. Ҳасани курд аз 25 ҳазор як тин кам кардани набуд ва Бузургхон аз 20 ҳазор як тин ҳам зиёд. Дар охир Ҳасани курд саҳт ба ҳашм омада хитоб намуд:

— Чони ман, ту чӣ меҳохӣ? Меҳохӣ, ки ба ту маҷҷонӣ бидихам? Охӣ, кулли ин иморат ай очурай!¹ Ай очур! Мефаҳмӣ, ай очур!— ва сухани аз ин кавитаре пайдо карда натавонида, ба зерӣ пояш туф карду боз ба хонааш даромада рафт.

Бузургхон аз ин ҳашми соҳиби хона заррае ҳафа нашуд. Баръакс, ҳеле хурсанд буд, ки Ҳасани курд зуд розӣ нашуд, чунки ҳоло аз наштаи пул сер нашуда буд ва зуд аз он ҷудо шудан наметавонист.

Аз ҳавлини Ҳасани курд баромада, ба он сӯи кӯча гузашту аз дӯкони ҷан шарбатфурӯшӣ ду кружка пивои нӯшид ва боз суруди «Ту ёри манӣ, ман ёри туам»-ро замзамакунон ба сӯи ресторани равои шуд. Вай бисёр меҳост, ки як хотамӣ кунад,— ягон шиносашро ёфта, ба ресторани даъват намояд, аммо мутаассифона ягон шинос ба ҷашм наменамуд.

Ногаҳ аз дур ҷашмаш ба Мергани афтод. Бузургхон хайрон шуд. Мерган сар ба пеш афканда ва ба фикри андешае фуру рафта якто-якто кадам мемонд. Бузургхон аз он рӯзе, ки Мерганро мешинохт, ин хел роҳ гаштани ӯро надида буд. Мерган доимо чун сарбози варзидаву нағз машқдида сандуки синари ба пеш дамонда ва сарашро боло афрохта, муназзам ва устувор кадам мениҳод. Ба қавли мардуми маҳаллӣ «аз кадаммонияш пушти замин ба ларза меомал». Бинобар ин Бузургхон бо таъҷҷуб аз дил гузаронд: «Ин мардак, ки ба ҳар савол ҷавоби тайёр дорад ва чӣ будани ғаму ғусса ва ҳаяҷону тазалзули рӯҳиро наметавонад, ҳоло дар банди кадом фикри ҳаёл бошад?»

Ин мушоҳидани ӯ дуруст буд: дар ҳақиқат ҳам рӯзҳои охир Мерган аз қайду банди фикрҳои мухталиф ва бесарунӯғ ҳеч озод шуда наметавонист.

Зиёда аз як ҳафта ҷанг давом мекард. Вақте ки Мерган дар ин бора фикр мекард, дар пеши назараш шаҳри деҳоти сӯхтанстода, ҳаракати кӯшунҳои мил-

¹ Очуру — хишти пухта.

лионнафарӣ, ҳазорҳо танкҳои мошинҳо, ки киштзорҳои тиллогуиро поймол карда мегузаранд, чилвагар мешуд. Гоҳ-гоҳ дар пеши назараш Кремль, кабинете, ки то нисфи девораш бо тахтаи булутӣ рӯкаш карда шудааст, низ намоён мешуд. Дар ин кабинет марди болобаланди паҳлавончусса ва сияҳмӯе, ки чашмони калон-калони сиёҳи ҳалқа дорад, чубуқ дар даст ба ин сӯву он сӯй қадам зада, дар бораи чизе фикр мекунад.

Онҳое, ки Иосиф Виссарионович Сталиниро дида буданд, мефутанд, ки ӯ мардест миёнакад, аниқтараш, қадаш аз миёна ҳам андаке пасттар, мӯяш хурмой, яъне андаке сурхчаранг, чашмонаш мешӣ ва рӯяш доғи кунҷитакдор, аммо Мерган ҳеҷ ба ин бовар намекард.

Вай нисбат ба ҳаман сардорони давлат ва аъзоёни Бюрои Сиёсӣ иззату эҳтиром ва меҳру муҳаббати азиме дошт. Ба хирадмандию заковати онҳо ҳатто дар хоби шаб ҳам дар дили худ ба шубҳаву ботил роҳ намеод, бо вучуди ин ҳаман онҳоро одами оддӣ, ҳокӣ мешумурд. Аз ин қатор танҳо Иосиф Виссарионович истисно буд. Меҳри ӯ, муҳаббати ӯ нисбат ба ин шахс то ҳалли парастии мерасид. Бинобар ин ҳеҷ дар тасаввураш намегунҷид, ки қадду комат ва қиёфай Иосиф Виссарионович ин хел назарногирона бошад. Мерган ба одамоне, ки қадду комат ва қиёфай Иосиф Виссарионовичро ин хел хоксорона тасвир мекарданд, бо назари шубҳа менигарист.

Оре, рӯякӣ бошад ҳам, Мерган бо таърихи фалсафа ва дипломатия шинос буд. Нағз медонист, ки пеш аз Иосиф Виссарионович ҳам одамоне бузург бисёр буданд. Инчунин нағз медонист, ки Карл Маркс дар фалсафа, иқтисодиёт ва сиёсат тазалзули ғушношундае ба вучуд овард; Владимир Ильич таълимоти ӯро, давом ва илқиш дода, ба орзуи ҳазорсолаи меҳнаткешон чомаи амал пӯшонид,— дар дунё аввалин давлати беистисмор ва истеъмори ташкил кард. Оре, бешак, ҳарду дар фалсафа ва дигар улуми башарӣ алломаи замон ва зубдан даврон буданд. Ин амрест муҳаққақ ва мусаллам ва касе инро инкор карда наметавонад. Бо вучуди ин ба назари Мерган чуни менамуд, ки Иосиф Виссарионович гапӣ дигар аст,— дар тамоми улуми башарӣ ва дар заковату фаросат амсол надорад: бо як нигоҳ тамоми ғушаву қанори дунёро ба зерӣ шаҳпарӣ назар гирифта, ва ҳатто, агар ягон

муше дар зери замин ба чунбиш ояд, зуд эҳсос мекунад. Бар замми ҳамаи ин вай сарбоз ва дар улуми ҳарбия мумтоз аст.

— Ана зиёда аз як ҳафта боз ҷанг давом дорад... Аммо дар бораи рафти ҷанг ва ҷораҳои ҷавобии Иттифоқи Советӣ ҳанӯз ҳам ахбори эътимодбахше нест... Ин Мерғанро ба фикру ҳаёл водор менамуд...

— Салом, ақои Мерған!

Мерған аз ин нидо як қад парид. Дар наздаш Бузургхон табассумкунон меистод.

— Ҳа, ақо, шумо ин қадар дар банди фикру ҳаёл? — боз пурсид Бузургхон.

— Қорубори зиндагӣ, — гуфт Мерған аз қайду бастаи фикру ҳаёлҳо раҳо шуда. — Аммо, ту хеле хурсанд менамӣ. Гӯе, тилло ёфтагӣ барин!

— Ёфтед, ақо. Ёфтед! Ман дар ҳақиқат ҳам тилло ёфтам! — бо табассум тасдиқ кард Бузургхон ва қиссан ба Қошона сафар кардан ва мерос гирифтани худро нақл карда, хулоса намуд: — Ана ҳоло ман Қорун барин бӣ. Бинобар ин меҳоҳам, ки як ҳотамӣ кунам. Бо ман як ба ҳамин ҷо намедароед? — ва бо сараш ба сӯи ресторан ишора намуд.

Мерған андаке дудила шуд ва баъд ба соаташ як назар афканду даст афшонда гуфт:

— Хайр рафтем, — ва баъд аз андаке таваккуфилова намуд: — Барои чӣ бошад, ки ман имрӯз садто задан меҳоҳам...

Ғарҷанде ресторани Заргар ресторан ном дошт, дар бинои поҳсагии сароймонанде воқеъ буд. Дарахтони анбӯҳи олуҷо телос, ки дар атрофи бино мерустанд, тирезаҳояшро аз офтоб панаҳ мекарданд. Фарши гилияш об задагӣ буд. Бинобар ин ресторан хеле салкин менамуд.

Бузургхон хӯрок ва араку пиво фармуд. Якқадахӣ нӯшиданд. Бузургхон дар бораи одамону навигарҳои Қошона нақл кард. Боз якқадахӣ нӯшиданд. Мерған ҳоло ҳам хомӯш буд. Бузургхон як назар афканду ғамид, ки худӣ Мерған дар ҳамин ҷосту фикру ҳаёлаш дар ҷойҳои дигар. Дар ҳақиқат ҳам ҳамин хел буд. Мерған фикр мекард, ки ақун тамоми саноат барои эҳтиёҷоти ҷанг қор ҳоҳад кард, бинобар ин имсол аз давлат трактори нав гирифтани МТС даргумон аст. Хӯш, ана бинобар ин ҳам хӯ он ду трактореро, ки соли гузашта барои кӯҳнаву вайрона буданашон пар-

тофта буданд, ёфта таъмир кардан лозим. Он тракторҳо охири тирамоҳ дар саҳрои колхозии «Зарбдор» тамоман аз кор баромаданд. Мерган бо маслиҳату машварати саринженеру сармеханик ба тракторчиён фармон дод, ки қисмҳои ханӯз ба кор меомадагии тракторҳоро чудо карда гиранду боқимондаашро дар ҳамон ҷо партофта оянд, чунки илоҳи тракторҳоро ба МТС овардан набуд. Ана, ҳоло ба хотир овард, ки зуд ба колхозии «Зарбдор» рафта, дидан лозим аст, ки он тракторҳои вайрона дар ҳамон ҷоянд, ё оҳангарони деҳот барои эҳтиёҷоти худ онҳоро ба қисмҳо чудо карда бурдаанд? Агар танаву ҷархояшон боқӣ бошанд, дигар қисмҳояшонро аз байни кӯҳнақолаҳои МТС ёфта ва рандаву суфта карда, таъмир кардан мумкин аст. Мерган аз он одамоне буд, ки ҳамин ки тасмим гиранд, ҳамин ки ба назди худ вазифае гузоранд, то онро ба иҷро нарасонанд, қарор намегиранд.

Мерган ба соаташ як назар афканду гунаҳкоруна гуфт:

— Мебахшӣ, тамоман фаромӯш кардаам. Ман як кори зарур дорам. Бояд зуд ба МТС равам.

Бузургхон нағз медонист, ки Мергано аз азмаш баргардондан хеле душвор аст ва ҳатто метавон гуфт, ки амри маҳол аст. Бинобар ин як оҳ кашида, бо таассуф гуфт:

— Афсӯс, афсӯс. Камтар ҷақ-ҷақ кунем гуфтам, ин ҳам нашуд.

Мерган боз як бор «мебахшӣ» гуфту зуд баромада рафт.

Ин кори Мерган кайфи Бузургхонро паронд,— акнун ба нӯшидан майлу рағбате надошт. Ба фикр фуру рафт: ҳама коруборе, ташвишу тараддуе ва мақсаду мароми доранд. Аммо ӯ чӣ?..

Вакте ки Бузургхон аз ресторан баромад, офтоб рӯ ба гуруб ниҳода ва дами ҳаво хеле паст шуда буд. Бузургхон ба соаташ назар афканд. Соат ба ҳашт наздик мешуд. Маълум мешавад, ки қариб панҷ соат дар ресторан нишастааст? Хӯш, акнун ба кучо меравад? Ба хона? Хоначан ҳакиронааш дар пеши назараш чилвагар шуд. Боз кайфаш парид. Қарор дод, ки оҳиста-оҳиста ба лаби дарӣ рафта, оббозӣ мекунад ва баъд баргашта, боз ба ресторан меояд. Бегоҳӣ дар ин ҷо одами бисёре ҷамъ мешавад. Ду-се шиносро ёфта ҳамроҳашон нағзакак кайф мекунад. Агар имрӯз ба

Тўракулу Мамадкули барлос вомехўрд, хеле хуб мешуд. Онхоро як хотамона зиёфат мекард. Охир, ў даххо бор аз ҳисоби онҳо нушидааст!

Дар ин вақт аз зане, ки либоси аврупоӣ дар бардошт ва ду сумкаи пур аз борро базўр бардошта мекурд, гузашту ногаҳ беихтиёр ба қафо баргашт:

— Тётя Маша?— пурсид Бузургхон ботааччуб.

Ин ҳамон ходимае буд, ки Бузургхон дар ресторан аксаран ба сари мизи ӯ менишаст.

— Бале, ин ман. Ё нашинохтӣ?— пурсид бо тамасхур ходимаи ресторан, сумкахоро ба замин монда ва бо кафи даст араки пешонияшро пок карда.— Ана камтар бозорӣ кардам...

— Ба шинохтан шинохтам-куя,— гуфт мутафаккирони Бузургхон.— Ман аз чизи дигар ҳайрон: ба шумо, ба зани яккаву танҳо ин қадар ташвишу тараддуд чӣ лозим?— ва бо чашмонаш ба сумкахо ишора карда, зам намуд:— Ду сумка пур аз сабзавоту картошка!

— Кӣ ба ту гуфт, ки ман яккаву танҳо?— пурсид бо табассуми хастаҳолана Маша-хола.— Ба ғайр аз ин, магар одами яккаву танҳо нафс надорад?

— Биёед, ман ёрӣ диҳам,— гуфт Бузургхон як сумкаро аз замин бардошта.

Онҳо бо пиёдарав паҳлӯ ба паҳлӯ қадам мезаданд. Хеле хомӯшона роҳ паймуданд.

— Хӯш, ҳу дар он шаб ба назди он занак рафтӣ?— пурсид баъди хеле роҳ паймудан.

Бузургхон хеле вақт «кадом шаб» ва «кадом занак»-ро дар назар доштани ўро ба хотир оварда натавонист ва чун ба хотир овард, дар лабонаш табассум гул кард.

— Не, насиҳати шумо асар кард. Алалхусус, як ибораатон: «...то бо чунин зан омехтан хуни худро ба дастӣ худ рехтан бехтар...» Ҳамтӯр буд?

— Бале,— ба лабони ходима низ табассум дамид. Вай баъд аз хеле хомӯшӣ боз зам намуд:— Ба ивази ёрият ман тӯро бо як ҷавонзан шинос мекунам. Ба фикрам, вай ба ту ҷуфти муносиб шуда метавонад. Чунон зебо, чунон озодаву хушлибос, ки бо як дидан моту мабхут мешавӣ.

— Вай кист? Ман ўро мешиносам?— марок зохир кард Бузургхон.

— Ана, ба хона расем, баъд мебинӣ,— ва баъд аз андаке таваккуф киёфаашро ҷиддӣ карда, зам намуд:

— Хушъёр бош, бемазагӣ нақун. Вай аз занҳои ту ме-
гуфтагӣ не.

— Қасам ба риши Мухаммад, хари Исо ва асои
Мӯсо, ки бемазагӣ намекунам,— қавл дод Бузургхон.

Дар ин вақт ба дарвозахонае расиданд ва аз он
гузашта ба ҳавличаи хурду озодае ворид шуданд. Дар
ҷор кунҷи ҳавлӣ ҷор дарахти себ. Дар миёнаҷой гул-
зор. Гули коку, тоҷи хурӯс, бунафша, савсани нилу-
фарӣ ва ҷор бутта садбарги сафед. Маълум буд, ки
қасе дар ин ҳавлӣ гулдӯсту гулбози ашаддист.

Дар паҳлӯи гулҳои садбарг кати ҷӯбин. Дар болон
кат қолини сурхе. Дар болон қоли ду кӯрпачаи шохӣ.

Бузургхон сумкаашро дар назди кат ба замин монд.
Ҳамроҳаш низ сумкаашро ба замин монда, ба суи хона
равон шуд ва дар назди дар, ки боз буд, бозистода,
ба даруни хона нигоҳ карда, фаръёд зад:

— Рая! Хӯй Рая! Ин ҷо биё! Ман меҳмон овардам.

Аз хона ҷавонзани атласпӯше ҷорӯб дар даст ба-
ромад. Дар баробари дидани ӯ дар ҳақиқат ҳам Бу-
зургхон маҳву мот шуд. Не, на аз хусну ҷамолаш. Хо-
бе, ки дар пошнаи ғарами беда дида буд, ба хотираш
омад. Дар назди ӯ Ҳалимаи магазинчӣ панҷ дандони
тиллоии худро дурахшонда, табассумкунон меистод.
Ҳалима ҷавонзани 23—24-солаи сияҳабӯву мешчаши
сабзина буд: андоми мутаносиб ва лабу даҳони дил-
каш дошт. Онҳо як дараҷа шинос буданд. Бузургхон
гоҳ-гоҳ аз магазини ӯ палирос меҳарид.

— Марҳамат, Бузургхон, марҳамат!— гуфт соҳиб-
хона ҳанӯз ҳам дандонҳои тиллояшро дурахшонда,—
шуморо кадом шамоли паронд?

— Шамоли дидори шумо!— аз ин истиқболи миз-
бон хушнуд шуда, бо табассум ҷавоб дод Бузургхон.

— Ин гапи нав-ку! Қай боз?— Ҳалима қасдан аб-
рувонашро боло паронд.

— Қайҳо боз! Қайҳо боз, Ҳалимахон!— ин кинои
соҳибхонаро пай набурда ҷавоб дод Бузургхон. Вай
дар ҳақиқат ҳам, ба қавли ҳудаш қайҳо ин ҷавонзан-
ро «таги ҷашм карда монда буд», аммо «фикру ҳаёли
собиқ номзадаш имкон наметод, ки бо ин масъала
ҷиддан машғул шавад». Баъд аз он ҳобе, ки дар пош-
наи ғарами беда дид, майлу рағбаташ ба ин ҷавонзан
боз бештар шуд ва ӯ ин тасодуфи имрӯзаро фоли нек
мешумурд. Шояд ин тақдир бошад?

Мусохибаш баъд аз оне, ки хеле вақт бо табассум кӣёфаашро мушоҳида кард, гуфт:

— Ё вақтҳои охир духтари Чорибой лутфу эҳсонашро аз шумо дарег медорад?

Ин гап кайфи Бузургхонро паронд, чунин менамуд, ки ба сараш як сатил оби ях барин хунук рехтанд. Аз омаданааш пушаймон шуд.

Дар ин вақт Маша-хола тағбири либос карда аз хона баромад. Вай ҳам акнун чун Ҳалима дар тан куртаву лозимии атлас дошт. Ҳалима ўро дида аз ҷояш хест.

— Ана, меҳмонро то омадани шумо машғул доштам, акнун навбати шумо. Ман рафта як ош мепазам ва шумоёнро зиёфат мекунам!

Ба ба сӯи ошхонаи тобигона, ки дар як кунҷи ҳавлӣ воқеъ буд, равон шуд.

— Ист, ба кучо рафта истодаӣ? Биё, бо меҳмон гапзанон карда шин! Ман худам мепазам!— хитоб намуд Маша-хола аз пасаш.

— Меҳмон — меҳмони шумо. Худатон гапзанон карда шинед! Мо хизмат мекунем!— гуфт Ҳалима ба кафо баргашта бо табассуми айёронае.

Маша-хола фаҳмид, ки меҳмон ба Ҳалима маъқул аст ва ҳамаи ин «нағмаву бачағиҳо» аз фарти нозунузи занона ва ҳаваси намоиш додани хунари худ аст, чунки ў оши хеле хуб ва лазиз мепазад.

Бузургхон, ки низ нимхез шуда буд, ин табассуми Ҳалимаро дида, боз ба ҷояш нишаст.

...Ҳалима биринчи ошро андохту ба шўълаи раққоси оташ чашм дӯхта, ба фикр фурӯ рафт.

* * *

Ҳалима хеле барвақт аз падару модар маҳрум мешавад ва дар дасти амакаш, ки марди бесаводи ҷохил ва сербачаи камбизоат буд, ба воя мерасад. Амакаш, то ки аз як хӯрандаи зиёдати ҳалос шавад, ўро дар синни шонздаҳсолагӣ ба ҷавони 21—22-солае, ки ба занаш хешигарие дошт, ба шавҳар медиҳад. Домод аспбоз ва ҷовандози ашаддӣ буд. Дар рӯзи саввуми хонадорӣ зани ҷавонашро партофта, ба деҳаи Чорбоғ ба бузкашӣ меравад ва ҳангоми бузро аз тӯда баровардан аз асп парида ҳалок мешавад. Падару модар баъд аз чил додани домоди ноком ба арӯси бадбахт

мегӯянд, ки «ту келини шум ва бепою кадам будай! Мо аз дидори шумат безор! Чор тарафат кибла! Ба кучое ки хоҳӣ, рафтаи гир! Ва тамоми ҷиҳози арӯсияшро кашида гирифта, тани як куртаи ҷити нимдошт аз хона берун мекунанд.

Ҳалима, ки аз ин марги бармаҳалу нофарҷоми шавҳараш на камтар аз падару модари домод ғамгин буд, ин нокасиву разолатро дида, қариб буд, ки девона шавад.

Магар айби ӯст, ки шавҳараш аз асп pariда мурд? Магар ӯ илтимос накарда буд, ки зани ҷавонашро партофта, ба он тӯи лаънатӣ наравад? Магар дили ӯ ба шавҳараш намесӯзад? Магар ӯ сиюҳашт шабу сиюҳашт рӯз хун нагирист? Пас барои чӣ падару модари шавҳараш ӯро чун сағ зада аз даргоҳашон пеш карданд? Ҳатто ҷизҳои арӯсияшро ҳам надоданд? Дар чунин сармо тани як куртаи ҷити нимдошт, ки оиро ҳам аз хонаи амакаш оварда буд, аз хона пеш карданд!

Ҳалима ба хонаи ҳақиронаи амакаш баргаштан ва нигоҳҳои хусуматомези янғаашро дидаи намехост,— дар ин издивоҷи машъум ва залилатовар, ки дар шаби якуму дуввум ба ҷуз дарди ҷоннок ва шармандагиву хичолат ва дар сиюҳашт рӯзи азодорӣ ба ҷуз ғаму кулфат ва таънаву маломат ҷизи дигаре надидааст, маҳз янғаашро гунаҳгор мешумурд. Охир, маҳз янғааш ба ӯ шӯӣ ёфт! Маҳз янғааш ӯро ба шӯӣ дод! Вагарна шавҳаркунӣ дар ягон ғӯшаи ҳаёлаш ҳам набуд!

Вақте ки аз хонаи шавҳараш баромад, ханӯз ба ягон қарор наомада буд,— ба кучо рафтаи ва чӣ қор қарданашро намедонист. Фикрҳои мухталифи ҳузновар яке аз паси дигар ҳамла меоварданд,— майнаи кӯчаку наварзидан ӯро гич мекарданд. Вай калавида-калавида ба пеш мерафт ва муттасил зери лаб ғурунгос мезад: «Оҳ, худое, худовандо! Ман ба ту чӣ бадӣ қардам? Чӣ гуноҳ қардам? Чаро ин қадар азоб медиҳӣ? Чаро баробари ба дунё омадан аз модари меҳрубону падари ғамхорам маҳрум сохтӣ? Магар ҳамаи ин ба як сари коки ман кам буд, ки боз ба ин бало гирифтаи қардӣ?»

Ногаҳ дид, ки аз деҳа баромада ба лаби дарёе расидааст. Бар лаби дарёе ба болои харсанге нишасту боз ба фикр фуру рафт. Ба ин дунёи равшан омада чӣ дид? Танҳо ғаму кулфат ва таънаву маломат! Магар аз ин зиндагӣ мурдан беҳтар нест?

Ба об нигарист. Охири тирамоҳ буд. Оби сарди дарёе

мавҷзаион ба ҷое мешитобид. Дар баробари ба об назар афкандан тамоми аъзойш ларзида рафт. Не, не, факат на ин тавр, балки ба таври дигаре бо ин дунӣи пур аз меҳнату машаққат падруд гуфтан лозим!

Бо тадриҷ беҳобии чандиншаба ва кӯфти ғаму андӯх ғалаба кард,— ғанабаш бурд. Ногаҳ шулупӣ карда ба об афтод. Об якбора саҳт ба оғӯш кашид ва баъд... боз ба боло ҳаво дод,— каллааш аз об берун шуд. Ҳарисона шушашро аз ҳаво пур карду баъд бо тамоми қувва чиррос зад. Оби дарёе гӯе аз ин чиррос ба ҳашм омада бошад, боз ба оғӯш кашид, гулӯяшро саҳт фушурдан гирифт. Ногаҳ аз чашмонаш шарора чаҳид. Оби тираву лойолуди дарёе равшану мусаффо шуд. Ба аъзон баданаш як ҳастагиву лоҳазии ҳаловатбахше паҳн гашт. Баъд ба ҷоҳи ҷукуре ва тираву торе фуру рафт. Охирин фикре, ки дар майнааш барқ зад, ин буд: «Мурдан ҳам ҳеҷ гап набудааст».

Вақте ки ба худ омад, дид, ки пальтони мардонае дар тан дар болон рег хобидаст. Марде дар қарибияш аз ҳасу хошок оташ афрӯхта, либоси худро хушконда истодааст. Тарсида ҷаста аз ҷояш ҳесту пальторо аз китфаш партофт. Дар аввал гурехтанӣ шуд, баъд аз азмаш баргашт,— пойҳояш қарахт ва бемадор буданд; аздусар дур гурехта наметавонист.

Мард дандонҳои тиллояшро дурахшонда, бо меҳрубонӣ гуфт:

— Пальторо пӯш! Хунук меҳӯрӣ! Қасал мешавӣ! Эҳ, нодонак!

Беҳтиёр пальторо аз замин гирифта ба китфаш партофт. Марди ношинос аз остии пальто гирифта, кашолақунон ба назди гулхан оварда шинонд. Баъд дасташро ба қисаи пальто андохта, аз он як қутӣ папирос гирифта яктояшро даргиронду ду-се қуллоб кашид, зеро лаб ғурунғос зад:

— Эҳ, нодонак, нодонак! Чаро худро ба дарёе партофти? Зиндагӣ ба дилат зад?— ва ба ҷавоб мунтазир нашуда суҳанашро давом додан гирифт:— Дар ин синну сол? Бо ин ҳусну ҷамол? Эҳ, нодонак! Зиндагӣ бисёр ширин аст, зиндагӣ қайфият ва лаззати бисёре дорад. Ту ҳамаи инро партофта ба қучо рафтани? Чаро ин қадар саросема мешавӣ? Хама ба он ҷо меравем! Фақат яке пешу яке пас! Ғам нахӯр, навбати ту ҳам мерасад. Пас, саросема шудан ҷӣ лозим? Алҳол аз таровату малохат ва зебоию нафосати ин дунё баҳра бурдан ло-

зим. Ана, хӯ ба он абрпора нигоҳ кун! Худи баррача барини!— вай бо даст бо абрпораҳои сафедчае, ки дар осмон лавандона шино мекарданд, ишора намуд.— Ана, ба суруди дарӣ гӯш кун: гӯӣ модари мушфике ба писарчаи дӯстдоштааш алла мегӯяд... Ту ҳаман инро партофта ба кучо рафтани?

Ногаҳ Ҳалима ҳунгосзанон зор-зор гиристан гирифт. Вакте ки дилаш аз ғиря хеле сабук шуд, саргузашти машъуми худро ба ин марди ношиносу меҳрубон, ки барои ӯ шуда худро ба қби сарду тира партофтааст, як-як нақл карда, чунин хулоса намуд:

— Ман ба хонаи амакам баргаштан намехоҳам! Аз таънаву маломати янгаам безор! Аз субҳ то шом кор мефармояду як бурда нон медиҳад ва боз сад бор таъна мекунад, ки ман сағираи шуму сархӯр! Мегӯяд, ки агар сағираи шуму сархӯр намешудӣ, баробари ба дунёе омадан сари падару модаратро намехӯрдӣ! Акнун тамоман рӯз нишон намедиҳад! Охир, шавҳарам хешбачаи янгаам буд!— ашкони чашмашро бо остини пальто пок карда, бо табассуми маҳзуне фикрашро ҷамъбаст кард: — Ана ҳамтур, амакӣ! Беҳуда аз об кашида баровардед! Ба ман аз чунин зиндагӣ мурдан беҳ!— ва баъд аз таваккуфи тӯлоние пурсид:— Акнун ман ба кучо меравам? Чӣ кор мекунам?

— Наход ғайр аз амакат касе надошта бошӣ?

— Не.

Онҳо хеле вақт хомӯш нишастанд. Офтоби тирамоҳӣ аз байни абрҳо баромада, саховатмандона нурпошӣ мекард. Либосашон қариб хушк шуд. Марди ношинос беист папирос мекашид. Вай қуттии холии папиросро ғичим карда ба дарӣ партофта гуфт:

— Медонӣ чӣ?

Ҳалима бори аввал ба рӯи наҷотбахши худ назар афканд: вай тахминан марди чилсола, уқоббинӣ ва сияҳчарда буд. Ба Ҳалима алаҳхусус табассуми ӯ дандонҳои тиллоияш маъқул буданд,— дар умри худ бори аввал медид, ки дандони одам ҳам аз тилло мешудаст.

— Чӣ?— пурсид ӯ аз рӯи наҷотбахшаш ҷашм канда ва боз ба замин ҷашм дӯхта.

— Ман ҳам ту барин сархӯр. Ман ҳам ду сол пеш сари занамро хӯрда будам. Агар хохӣ, марҳамат, дар хонаи ман зиндагӣ кардан гир.

— Шумо бача доред?

— Бале, ду нафар. Якеш хабдахсола ва дигараш чордахсола. Ту бояд аз онҳо як умр миннатдор бошӣ. Маҳз бо шарофати онҳо аз марг начот ёфти. Ман аз Чорбоғ баргашта истода будам. Ба он ҷо барои хабаргирии писарҳоям рафта будам...

Халима сар ба поён афканд,— писар доштани ин мард ба ӯ маъкул нашуд, чунки амакаш ҳам як писари нуздаҳсола дорад... Амакбачааш ду соли охир ҳамин ки Ҳалимаро дар ягон кунчи танҳои медид, ҳаракат мекард, ки бо дастони аракину ифлосаш ба оғӯш кашад ва бо даҳони бадбӯяш аз рухсорааш бўса кунад. Агар Ҳалима муқобилият кунад, амакбачааш саҳт-саҳт меҷурид, мезад ва носазо меғуфт. Оре, амакбачааш ҷавони наҳифу резпайкар буд ва Ҳалима метавонист, ки ба осонӣ адабашро дода монад, аммо аз тарси янгааш ва шармандагиву ҳиҷолат ин корро намекард. Боз баҷаҳои ин мардак ҳам аз ҳамон қабил набошанд?

Марди ношинос гӯё ин фикру андешаҳои ӯро пай бурда бошад, гуфт:

— Натарс, онҳо ба ту ҳалал намерасонанд. Онҳо бо падару модарам дар Чорбоғ. Ман аслан чорбоғӣ. Ҳашт сол боз дар Заргар магазинӣ. Дар хонаи ман то фаромӯш шудани ғаму андӯх ва ба худ омаданат зиндагӣ мекуни. Баъд ягон кор ва сарпаноҳ ёфта медиҳем...

— Агар қатиятон хоб накунам, намезанед?— боз ҳам бештар сарашро ҳам карда, пурсид Ҳалима.

Марди ношинос фаҳмид, ки дар назди ӯ кӯдаки кам-ақлу бетачрибае нишастааст. Бинобар ин бо табассуми маҳзун ва ғамхоронае пурсид:

— Ба чанд даромадӣ?

— Ба шонздаҳ,— вазъашро дигар накарда гурунғос зад Ҳалима,— аммо амакам ба ранси ҷамоа пора дода, дар коғазҳоям ҳаҷдах карданд.

— Туро барои ҳамроҳ хоб накардан ягон кас зада буд?

— Ҳа, шавҳари раҳматиям,— пичиррос зад Ҳалима.— Дар шаби тӯй. Чунон бо камчин ба сарам зад, ки ҳоло ҳам дард мекунад.

— Эҳ, бечора,— марди ношинос бо тараҳҳум сарашро сила кард.— Ғам нахӯр. Ман туро намезанам. Ба ҳамроҳ хоб кардан ҳам маҷбур намекунам. Ин гуна гапҳо дар ягон гӯшан ҳаёлам ҳам набуд. Ту ҳам ин хел гапҳоро аз майнаат дур кун...— Баъд аз хеле тавакқуф илова намуд:— Агар ҳамсояҳо пурсанд, ҷиянашон ме-

гӯй! Фаҳмадӣ? Чиянашон! Ман туро ба худ духтар ме-
хондам, аммо ҳамсояҳо бачаҳои маро медонанд. Бино-
бар ин мумкин аст, ки ҳар хел гапу калоча шавад. Ак-
нун хез, рафтем!

Марди ношинос ӯро ба ҳавлии хурдакаку озодае да-
роварда гурунгос зад:

— Ана ин ҳавлии ман,— баъд хонахояшро нишон
дод. Имораташ аз ду хона, як дахлези васеъ ва як ош-
хонача иборат буд. Дар як хона як диван, як миз ва
чанд стул меистод. Хонаи дигар, ки ба фаршаш гилем-
ҳои қолли зебо густурда шуда буд, танҳо як кати ва-
сеи ҷубин дошт. Ҳалима дар умри худ бори аввал ин
хел қолиҳои зебо ва ин хел хонаи озодаро медид. Вақ-
те ки ба ин хона даромаданд, соҳиби хона суҳанаширо
идома дод:— Ана ин хонаи ту мешавад. Акнун ба болои
кат барову дам гир.— Ҳалима ба пешгоҳи хона рафта
ба болои кат нишаст. Кат мулоим ва пружинадор буд.
Марди ношинос ба сӯи дар равон шуд, аммо ногаҳ дар
назди остона ба қафо баргашт:— Ха, дар воқеъ, мо ак-
нун дар як ҳавлӣ зиндагӣ хоҳем кард, аммо то ҳол но-
ми якдигарро наметавонем. Номи ман — Қарим. Дӯсто-
нам маро барои аз дигар қаримҳо фарқ кардан Қари-
ми магазинӣ, ё Қарими фасон мегӯянд. Ман мехоҳам,
ки ту маро акаи Қаримҷон гӯӣ. Агар нахоҳӣ, тағо ё
амак гӯӣ. Шуд?

Ҳалима ҷунон ҳаставу бемадор шуда буд, ки ҳатто
барои ҷавоб додан мачол надошт. Дар ин дақиқа тан-
ҳо як орзу дошт,— ин марди серҷоғ ҳарчӣ зудтар аз хо-
на барояду ӯ худро ба оғӯши хоб супурда, лаҳзае ға-
му андӯхи ин дунёи дунро фаромӯш кунад. Бинобар ин
зуд бо аломати тасдиқ сар ҷунбонд.

— Номи ту чӣ?— боз пурсид марди ношинос.

— Ҳалима,— гурунгос зад ӯ ва дигар тоқат карда
натавониста, худро ба болои бистар ҳаво дод ва дар
ҳамаи лаҳза хобаш бурд.

Вақте ки бедор шуд, дид, ки дар болои кат, дар паҳ-
лӯяш як куртаи атлас, як пальтони моҳути сурх ва як
туфличан ялаққосие хобидааст. Дар болои курта хат-
чае буд. Ҳалима хатчаро хиччакунон хонд: «Ҳалима-
ҷон, ҳамаи ин барои ту. Либосҳои кӯҳнаатро кашида
партою инҳоро пӯш. Дар ошхона дар дег шӯрбо. Гарм
карда хӯр. Агар тавонӣ, қарибҳои шом як ош паз».

Акои Қаримҷон бегоҳӣ боз як даста либос, як пате-
фон ва якчанд карта оварда гуфт:

— Ана, то ки дар хона яккаву танҳо зик нашавӣ, патефон овардам,— ва чӣ хел мондани патефонро нишон дода, илова намуд:— Як чӯраам дар Душанбе раиси артели дӯзандагӣ шуда кор мекунад. Ман худи ҳамин рӯз ба ӯ мактуб менависам. Ҳамин ки ҷавобаш омад, ман туро ба он ҷо бурда мемонам. Ҳам кор медаханд ва ҳам ҷои хоб. Ҳеч кас ба ту миннату иллат намекунад. Ҳам кор мекуни, ҳам мехони. Хонда одами калон мешавӣ; акаи Каримҷонатро наменинохтагӣ мешавӣ...

— Не, ман нағзин шуморо асло фаромӯш намекунам,— ҷавоб дод Ҳалима ва аз дил гузаронд: «Худатро кушӣ ҳам, ба Душанбеят намеравам! Агар аз хонаат пеш кунӣ, агар ту ҳам як бурда нонро аз ман дарег дорӣ, боз ба хонаи амакам меравам. Зананд ҳам, кушанд ҳам, майлаш...»

Онҳо ҳамроҳ хӯроки шом хӯрданд. Акаи Каримҷон таъриф кард:

— Қандата зан! Қадбонун хуб будай. Оши нағз ме-пуктаӣ.

Ин таърифи акаи Каримҷон ба Ҳалима маъкул шуд. Ба гунаҳои захираш сурхӣ дамид. Ин якумин таърифе буд, ки Ҳалима дар умри худ мешунид. Вай ғаму андӯхашро фаромӯш карда, табассумкунон ба ошхона рафта, ҷой дам кард.

Онҳо ҷой нӯшида аз чор тараф сӯҳбат карданд. Сӯҳбаташон то як поси шаб тӯл кашид. Дар охири сӯҳбат ба назари Ҳалима чунин менамуд, ки ин марди хушмуомилаву меҳрубони ношинос як умр ба ӯ шинос аст.

Қарибҳои нисфи шаб акаи Каримҷон ба сӯҳбат хотима дод:

— Хайр, сӯҳбат бокӣ. Боз пагоҳ сӯҳбат мекунем. Акиун ба хонаат раву хоб кун. Ман фардо бояд расо соати ҳашт дари магазинро кушоям. Мефаҳмӣ? Расо соати ҳашт! Бинобар ин соати ҳафт аз хоб хестан лозим.

Пагоҳӣ, вақте ки Ҳалима аз хоб бархост, акаи Каримҷон аллакай ношино мекард. Вай аз дари кушода Ҳалимаро, ки барои дастурӯйшӯй ба рӯи хавлӣ баромаданӣ буд, дид, бо табассуми меҳробонона гуфт:

— Зуд дасту рӯятро шуста биё. Ҷой менӯшем.

Онҳо бо нишоллою мураббо ва гӯшти яхӣ ношино карданд. Баъд акаи Каримҷон пурсид:

— Манту пукта метавонӣ?

Ҳалима ҳайрон шуд.

— Мантуяш чӣ?

— Наход дар умрат мантуро надида бошӣ?— пурсид бо таассуф акаи Қаримҷон.— Ҳайр, ҳеҷ гап не. Рӯзи истироҳат худам пухта нишон медиҳам. Ман дар ин ҳашт соли беонилагӣ ба чунин чизҳо усто шудагӣ. Имрӯз барои чошт як шӯрбон сергӯшту сермурҷ мепазӣ. Ҳама масолеҳ дар ошхона. Ман расо соати ду меоям...

Ҳар боре ки акаи Қаримҷон ба хона бармегашт, ҳатман ҳамроҳаш тӯхфае меовард: ё ягон либос, ё гӯшворе ва ё мӯхрае. Баъд аз як моҳ либосу асбоби зинат чунон бисёр шуд, ки акнун Ҳалима ҷои мондан намеёфт. Бинобар он, чунон ки дар деҳот наварӯсон мекунанд, ба ду кунҷи хона меҳ зада тор кашид ва тамоми куртаву рӯймолҳояшро ба болои он паҳн кард. Акнун чиҳозаш аз чиҳози арӯсияш ҳам бехтару бештар буд. Акнун ба назараш чунин менамуд, ки хонаи амакаш, дуруза шӯдорӣ ва сиюҳаштрӯза азогирияш ҳеҷ гоҳ вуҷуд надоштанд,— ҳамаи ниро дар хоб, дар хоби машғуму мармузе дидааст. Асло дар хонаи амакаш зиндагӣ накардааст, асло шавҳар ҳам накардааст. Вай як умр бо акаи Қаримҷон, бо ин марди мушфиқу меҳрубон ва дасткушоду саховатманд, зиндагӣ мекард. Ҳеҷ гоҳ келинчак набуд ва акнун келинчак хоҳад шуд ва нисбати ӯ, яъне шавҳаршавандаи ӯ, маҳз ҳамин акаи Қаримҷон аст.

Бегоҳӣ, вақте ки акаи Қаримҷон аз кор баргашт, Ҳалима аз дасташ гирифта ба хонааш дароварду бо як завқу шавқи ҷудакона хонаашро нишон дода гуфт:

— Акнун хонаи ман худӣ хонаи келинчак барин. Ҳатто дар вақти келинчак буданам ҳам ин қадар чиҳоз надоштам!

Акаи Қаримҷон бори аввал аз китфонаш оғӯш карда, бо табассуми маҳзунонае гуфт:

— Эҳ, подонаки ман! Мо одамони маданӣ ҳастем ва ба мо либоси худро ба намоншгоҳ гузоштан намезебад. Охир, ин хонаи хоб аст, на намоншгоҳ! Худи фардо ман ба ту як шифоньер ва столу стул харида медиҳам.

Ҳалима, ки тамоми рӯз бо меҳрумуҳаббат хонаи худро меорост, бисёр меҳост, ки хонааш ба хонаи «келинчак» монанд шавад. Бовари комил дошт, ки акаи Қаримҷон хонаашро дида, ӯро таъриф ва навозиш хоҳад кард. Ва баъд... баъд акаи Қаримҷон бо ӯ он кореро, ки шавҳари мархумаш дар ду шаби онладория-

шон мекард, такрор хоҳад кард. Чаро вай ба акаи Каримҷон не гӯяд? Охир... охир, ҷи хеле ки янгиаш пеш аз тӯяш гуфта буд, ин кор аз ҳазрати Одаму мо-мо Хавво мерос мондагӣ. Хотирн ўро факат як чиз мушавваш мекард: Охир ў зани шаръи акаи Каримҷон не-ку?

Ана ба ҷон ҳаман ин таънаву маломат ва гапҳои гӯшнашундае: «маданӣ», «намонишгоҳ» ва «шифоньер!».

Дар ҳақиқат ҳам Ҳалима ин калимаҳоро бори аввал мешунид ва ба маънои онҳо сарфаҳм намерафт.

Фардо акаи Каримҷон чизҳои ваъда кардагӣро овард ва аз онҳо ҷи хел истифода кардагӣро нишон дод. Ба Ҳалима ягонтои онҳо маъқул нашуд. Вай ба стул одат накарда буд ва дар болои он зиёда аз даҳ дақиқа нишаста наметавонист. Шифоньер ҳам, ки ҳаман либоси ў дар даруни он ниҳон буд, маъқул нашуд. Аммо тор ба ў маъқул буд, чунки «ҳар касе ҳамин ки аз ҷар даромад, ҷи қадар чиҳоз доштани ўро дида метавонист».

Ба Ҳалима танҳо оннаи барқадди шифоньер маъқул шуд. Вай дар умри худ бори аввал ин хел оннаи бузургро медид ва аз пагоҳ то бегоҳ худро дар он тамошо мекард ва ҳатто баъзан хонарӯбӣ ва хӯрокпазиро фаромӯш менамуд.

Боз ду ҳафта гузашт. Акаи Каримҷон ба монанди пештара ғамхору меҳрубон буд. Хар рӯз ҳадые меовард. Хар шаб аз дидаву шундаҳояш, аз мамлакату мардумони гуногун, аз урфу одат ва ҳулку атвори онҳо ҳикоятҳо мегуфт. Аз ин ҳикоятҳо ботадриҷ ҷашмони Ҳалима кушода мешуд,— вай фаҳмид, ки дунёе хеле азим аст ва дар он одамони гуногунсурату гуногунзабон ва гуногунхислату гуногунтабиат, кӯҳхову шаҳрҳои азим ва дашту баҳрҳои нопайдоканор хеле бисёранд ва зиндагӣ аз муборизаи хайр ва шарр иборат аст. Дар ин мубориза хайр бояд хатман ба шарр ғолиб ояд, вагарна дунёе кайҳо ҳоку тӯроб мешуд.

Ҳалима рӯз то рӯз ба акаи Каримҷон бештар унс мегирифт. Ақиқун атар ў соате дер меомад, ҷон нишаст намеёфт, чун мӯй дар оташ ба худ мепечид.

Ба назари Ҳалима ҳама ҳулку атвори Каримҷон мӯҳсини ва писандида менамуд, ба ҷуз як хислаташ: хар ҳафта як ё ду бор то соати як ё ду ба ҷуҷое ғайб мезад ва баъд калавида-калавида ба хона меомаду баъзан ҳатто либосашро нақашида, худро ба болои

диван ҳаво дода ба хурроккашӣ мебаромад. Дар чунин шабҳо бисъёр сулфа мекард, бисъёр оҳ мекашид. Баъзан паст-паст фик-фиккунон гирья ҳам мекард. Ҳалима дар чунин шабҳо бисъёр меҳост, ки ба назди акаа Қаримҷон рафта, каллаи ӯро ба оғӯш кашида, саҳт ба сандуки дил зер кунад ва чун модар, чун хоҳар ва чун завҷа барояш аъла гуфта, дилашро таскин диҳад, аммо шарму ҳаё пешн роҳашро мегирифт.

Боре акаа Қаримҷон костюми сийёҳашро пӯшида галстук мебаст. Ҳалима ин костюму галстукро, ки онро дар дил «тавқи лаънат» меномид, аз бало ҳам бадтар медид,— бисъёр меҳост, ки онҳоро ба рӯи ҳавлӣ бароварда ва ба болаёнӣ карасин ғарба алав сар диҳад, зеро ҳамин ки акаа Қаримҷон ин либосашро мепӯшид, то соатҳои яку ду ғайб мезад. Дар чунин шабҳо дар ҳавлӣ яккаву танҳо зик мешуд. Ба болокорин ин хобҳои бад медид. Дар хобаш марҳум шавҳараш аспакӣ таъкиб менамуд, қамчинкорӣ мекард ва дашном меод. Баъзан хоб медид, ки боз дар хонаи ифлосу ҳақиронаи амакаш икомат дорад. Амаку янғаш дар саҳро, дар қори қолхоз. Дар як ҳавли қалону бадвоҳима ваю амакбачааш танҳо. Амакбачааш гирдогирди ҳавлӣ ӯро таъкиб мекунад. Баъд аз таъкиби бисъёре аз қафо, аз ду милааш дошта, ба замин афканданӣ мешавад. Ҳалима аз шиддати дард ва тарсу воҳима қиррос мезанад; ҳамсояхоро ба имдод даъват мекунад, аммо ногаҳ бедор мешавад. Бедор мешавад ва мебинад, ки ҳаман ин дар хоб аст ва ӯ дар хонаи тозаву ороштаи акаа Қаримҷон дар болон кати мулоим ва кӯрпаи шоҳӣ хобидааст.

Ҳалима бечуръатона ба акаа Қаримҷон наздик шуда ва ба замин чашм дӯхта ғурунгос зад:

— Акаа Қаримҷон, ман аз шумо як илтимос дорам.

Акаа Қаримҷон, ки галстук мебаст, ботазҷуб ба ӯ назар афканд, чунки Ҳалима дар зарфи якуним моҳ бори аввал нонашро ба забон мегирифт ва бори аввал бо чунин суханҳо муроҷиат мекард.

— Хӯш, гап зан. Чӣ илтимос дорӣ?

— Имшаб, ба ҳеч чой наравед...

— Не, охубарраи ман,— бо табассум ҷавоб дод акаа Қаримҷон,— ман ҳар гуна илтимоси тӯро иҷро мекунам, аммо инашро иҷро карда наметавонам.

— Барои чӣ?— пурсид Ҳалима лабрувнашро чин карда.

— Барои ин ки ман ба рафиконам ваъда додам. Қавли мард бояд якто бошад. Мефаҳмӣ? Якто!

Халима қарор дод, ки охирин ва асоситарин тадбири худро ба кор барад.

— Шумо имшаб ба ҳеч чой намеравед,— гуфт ӯ бо қатъият.— Ман меҳохам, ки шумо имшаб маро ба эҷоби худ дароред! Раведу ягон мулло ёфта биёед!

Ба акаан Қаримҷон чунин менамуд, ки косаи сараш ба осмон пардаи рафт ва мағзи сараш лухту урьён шуд. Вай чанд лаҳзае дар чояш карахт шуда монд ва баъд ба худ омада, бо қаҳру ғазаб бонг зад:

— Чӣ? Ман туро ба эҷоби худ дарорам? Ту духтарак ақл дорӣ? Охир, ман ба чил ва ту ба шонздаҳ! Ту ба ман духтар мешавӣ! Мефаҳмӣ! Духтар! Хатто писари ман аз ту калонтар аст!— ва баъд андаке аз қаҳл фаромаду ба болои стуле нишаст ва ба стули дигаре ишора карда, фармуд:— Шин. Камтар гапзан мекунем.

Баъд аз кисааш як папирос бароварда даргиронд.

Халима аз акаан Қаримҷон ҳам бештар ҳайрон буд. Бовари комил дошт, ки акаан Қаримҷон тақлифи ӯро бо шодӣ қабул хоҳад кард. Вай бошад, ба ҷои шодӣ ба сараш дӯғ мезанад. Наход акаан Қаримҷон ӯро дӯст надорад? Пас, барои чӣ дар хонааш нигоҳ медорад? Пас, барои чӣ ин қадар тӯҳфаҳои зебову гаронбаҳо меорад?

Халима духтари дехотӣ буд. Дар деҳаи онҳо чунин ақида ҳукмрон буд: модоме, ки як зану як мард дар як хона ва ё дар як кунҷи хилвате маскан кардаанд, онҳо хатман бо як кори ношаръӣ машғуланд. Бинобар ин ӯ чунин ақида дошт, ки, агар ба ҷои акаан Қаримҷон ягон марди дигар мешуд, кайҳо ё ба зӯрӣ, ё ба зорӣ аз ӯ коми дил меситонд. Магар вай кӯдак аст? Магар вай хулқу аъвори мардонро намедонад? Магар дар вақти дар хонаи амакаш зиндагӣ кардан аз забони ҷиғаш, дугонан ӯ ва ҳамсоязанҳо дар бораи хулқу аъвор ва тааррузу дастдарозии мардҳо бисе нақлу ғивоят нашунудааст? Магар хатто амакбачан фисину бӯиандахонаш борҳо ба вай дасти таарруз ва таҷовуз дароз кардани набуд? Магар шавҳари раҳматияш дар шаби якуми аравсияшон барон бо ӯ қаробат кардан розӣ нашудан бо тозиёна ба каллаш назар? Бале, зад! Холо ҳам дардаш аз хотираш нарафтааст. Пас, барои чӣ акаан Қаримҷон не мегӯяд? Хайр, агар

аз эҷоб кардан тарсад, бигзор ҳамтур хобухез карда гардад. Факат дар ин шабхон тираву тор ва дуру дароз дар ин ҳавлӣ яккаву танҳо нагузорад бас!

Акаи Каримҷон папиросаширо кашада ва думчаашро аз тиреза ба берун партофта, ба гап шуруъ намуд:

— Дар хотир дорӣ? Боре гуфта будам, ки дар Душанбе як чӯра дорам. Хӯш, ана ҳамон чӯраам раиси артели дӯзандагӣ. Ана, ба вай мактуб навишта будам. Як-ду рӯз пеш ҷавобаш омад. Хӯш, ман фардо рӯзи истироҳат туро ба он ҷо бурда мемонам. Кор мекунӣ, меҳонӣ, одами калон мешавӣ ва ягон одами ба худат муносибро ёфта мегирӣ. Баъд ба ман раҳмат мегӯӣ! Охир, синни ман...

Хун ба майнаи Халима зад. Ана гап дар кучо! Вайро бурда ба дасти чӯрааш супурдани? Вайро ба ғурбату мусофират афкандани? Не, вай ҳеҷ гоҳ ба ин розӣ намешавад! Аз гуруснагӣ мурад ҳам, аз зодгоҳаш берун нахоҳад шуд.

Ногаҳ бо чашмони шарарбор часта аз ҷояш хест ва мадхӯшона тезутунд дари ҷевонро кушода, хама чизи даруни онро ба фарши хона ҳаво додан гирифт.

— Ма, гир! Ба ман ҳеҷ чизат лозим не! Ман аз чизхоят ҳам безор, аз худат ҳам, аз чӯраат ҳам! Гир! Саратро хӯрад! Кафанат шавад! Ман бо як куртаи овардагӣям боз ба хонаи амакам меравам. Занад ҳам, кушад ҳам майлаш!

Баъд худро сарозер ба болои кат ҳаво дода, хунгосзанон ғирья кардан гирифт. Шонахон коку бориқаш чун дами оҳангарӣ муттасил пасту баланд мешуданд.

Акаи Каримҷон аз хурӯҷ ва қаҳру ғазаби Халима саҳт ҳайрон буд. Наход ин охубарра ўро ин қадар дӯст дорад? Наход ба ў ин қадар унс гирифта бошад? Ин ўро ҳам хурсанд мекард ва ҳам мушавваш. Барои он хурсанд мекард, ки охубарра метавонист зиндати якраиғу якнавохти ўро дилкашу музайян кунад. Барои он мушавваш мекард, ки охубарра хеле ҷавон, сода ва бетаҷриба буд ва аз пастиву баландӣ ва гармию сарди дунё хабаре надошт. Ба ғайр аз ин, оё мардум намегӯянд, ки Каримҷони магазинчӣ, Каримҷони фасон, ки хама ўро одами поквичдону покдоман ва маданияи равшанфикр мепиндоранд, одами фосиқ ва пастфитрате будааст? Бале, мегӯянд! Пеш аз хама рафиқи ҷонӣ ва ҳамқадаҳи доимияш Тӯрақули қошо-

— Барои ин ки ман ба рафиконам ваъда додам. Кавли мард бояд якто бошад. Мефаҳмӣ? Якто!

Ҳалима қарор дод, ки охири ва асоситарин тадбири худро ба кор барад.

— Шумо имшаб ба ҳеҷ чой намеравед,— гуфт ӯ бо катъият.— Ман меҳоҳам, ки шумо имшаб маро ба эҷоби худ дароред! Раведу ягон мулло ёфта биёед!

Ба акаи Қаримҷон чуни менамуд, ки косан сараш ба осмон парда рафт ва мағзи сараш лухту урьён шуд. Вай чанд лаҳзае дар қояш қарахт шуда монд ва баъд ба худ омада, бо қахру қазаб бонг зад:

— Чӣ? Ман туро ба эҷоби худ дарорам? Ту духтарак ақл дорӣ? Охир, ман ба чил ва ту ба шонздаҳ! Ту ба ман духтар мешавӣ! Мефаҳмӣ! Духтар! Хатто писари ман аз ту калонтар аст!— ва баъд андаке аз қаҳл фаромиду ба болон стуле нишаст ва ба стули дигаре ишора карда, фармуд:— Шин. Камтар гапзан мекунем.

Баъд аз кисааш як папирос бароварда даргиронд.

Ҳалима аз акаи Қаримҷон ҳам бештар ҳайрон буд. Бовари комил дошт, ки акаи Қаримҷон тақлифи ӯро бо шодӣ қабул хоҳад кард. Вай бошад, ба қои шодӣ ба сараш дӯғ мезанад. Наход акаи Қаримҷон ӯро дӯст надорад? Пас, барои чӣ дар ҳонааш нигоҳ медорад? Пас, барои чӣ ин қадар тӯҳфаҳои зебову гаронбаҳо меорад?

Ҳалима духтари дехотӣ буд. Дар деҳаи онҳо чуни ақида ҳукмрон буд: модоме, ки як зану як мард дар як хона ва ё дар як кунҷи хилвате маскан қардаанд, онҳо ҳатман бо як қорӣ ношаръӣ машғуланд. Бинобар ин ӯ чуни ақида дошт, ки, агар ба қои акаи Қаримҷон ягон марди дигар мешуд, қайҳо ё ба зӯрӣ, ё ба зорӣ аз ӯ қои дил меситонд. Магар вай қӯдак аст? Магар вай ҳулку атвори мардонро намедонад? Магар дар вақти дар ҳонаи амақаш зиндагӣ қардан аз забони янғаш, дугонан ӯ ва ҳамсоязанҳо дар бораи ҳулку атвор ва тааррузу дастдарозии мардҳо бисе нақлу ривоят нашонидаст? Магар ҳатто амақбачан фисину бўнидаҳонаш борҳо ба вай дастӣ таарруз ва таҷовуз дароз қарданӣ набуд? Магар шавҳари раҳматияш дар шаби якуми арӯсияшон барои ӯ қаробат қардан розӣ нашудан бо тозиёна ба қаллаш назар? Бале, зад! Ҳоло ҳам дардаш аз хотираш нарафтааст. Пас, барои чӣ акаи Қаримҷон не меғӯяд? Ҳайр, агар

аз эҷоб кардан тарсад, бигзор ҳамтур хобухез карда гардад. Факат дар ин шабхон тираву тор ва дуру дароз дар ин хавли яккаву танҳо нагузорад бас!

Акан Қаримҷон папиросашро кашада ва думчаашро аз тиреза ба берун партофта, ба гап шуруъ намуд:

— Дар хотир дорӣ? Боре гуфта будам, ки дар Душанбе як чӯра дорам. Хӯш, ана ҳамон чӯраам ранси артели дӯзандагӣ. Ана, ба вай мактуб навишта будам. Як-ду рӯз пеш ҷавобаш омад. Хӯш, ман фардо рӯзи истироҳат туро ба он ҷо бурда мемонам. Қор мекуни, меҳони, одами калон мешавӣ ва ягон одами ба худат муносибро ёфта мегири. Баъд ба ман раҳмат мегӯӣ! Охир, синни ман...

Хун ба майнаи Ҳалима зад. Ана гап дар кучо! Вайро бурда ба дасти чӯрааш супурдани? Вайро ба гурбату мусофират афкандани? Не, вай ҳеҷ гоҳ ба ин розӣ намешавад! Аз гуруснагӣ мурад ҳам, аз зодгоҳаш берун нахоҳад шуд.

Ногаҳ бо чашмони шарарбор часта аз ҷояш хест ва мадхӯшона тезутунд дари ҷевонро кушода, ҳама чизи даруни онро ба фарши хона ҳаво додан гирифт.

— Ма, гир! Ба ман ҳеҷ чизат лозим не! Ман аз ҷизҳоят ҳам безор, аз худат ҳам, аз чӯраат ҳам! Гир! Саратро хӯрад! Қафнат шавад! Ман бо як куртан овардагням боз ба хонаи амакам меравам. Занад ҳам, кушад ҳам майлаш!

Баъд худро сарозер ба болон кат ҳаво дода, хунгосзанон гирья кардан гирифт. Шонаҳон коку бориқаш ҷун дами оҳангарӣ муттасил пасту баланд мешуданд.

Акан Қаримҷон аз хурӯҷ ва қахру ғазаби Ҳалима саҳт хайрон буд. Наход ин охубарра ўро ин қадар дӯст дорад? Наход ба ў ин қадар унс гирифта бошад? Ин ўро ҳам хурсанд мекард ва ҳам мушавваш. Барон он хурсанд мекард, ки охубарра метавонист зиндагии якрангу якнавохти ўро дилкашу музайян кунад. Барон он мушавваш мекард, ки охубарра хеле ҷавон, сода ва бетаҷриба буд ва аз пастиву баландӣ ва гармию сардии дунё хабаре надошт. Ба ғайр аз ин, оё мардум намегӯянд, ки Қаримҷони магазинӣ, Қаримҷони фасон, ки ҳама ўро одами поквичдону покдоман ва мадания равшанфикр мепиндоранд, одами фосиқ ва пастфитрате будааст? Бале, мегӯянд! Пеш аз ҳама рафиқи ҷонӣ ва ҳамқадаҳи доимияш Тӯрақули қошо-

нагӣ таъна хоҳад кард. Ногаҳ киёфат ва табассуми тамасхуромези Тӯрақул ба пеши назараш чилвагар шуд ва суханони кинояомези ӯ бараъло ба гӯш расид, ки мегуфт:

— Ҳа, мулло Қарим? Ба шумо чӣ шуд? Шумо одами душта-дуруст будед-ку? Боз пирию хартозӣ?

Хайр, гапу калоча ва таънаву кинояи мардумро ҳам сарфи назар кардан мумкин. Чони гап дар ин нест. Чони гап дар дигар қост. Вақте ки охубарра калонтар ва таҷрибадортар шуд, чӣ хел рафтор хоҳад кард? Ана чони гап дар қучост? То он вақт мумкин аст бачча-қаччадор шаванд. Оё дар он вақт тафовути синну сол боиси ҷудой, ё ягон ғочиян аз ин ҳам бадтаре нахоҳад шуд? Оре, охубарра лукмаи лазиз аст, бо вучуди ин дили ӯро аз худ хунук кунонида, начобату фаросат ва покфитративу равшанфикрии худро боз як бори дигар собит намуда, зиндагии муҷаррадонан озод ва беқайду банди худро давом додан ва худро аз ғаму ғусса ва ғочиян эҳтимолӣ эмин сохтан беҳтар нест? Худоро шукр ӯ лаззати онладориро ҷашид ва шодиву фараҳи фарзанддориро ҳам дид. Гул барин ду писар дорад. Пас, ба сари коки ӯ ин қадар ташвиш чӣ лозим?

Гиръян Ҳалима майнаи ӯро гич тоқаташро тоқ мекард,— намонд, ки муҳокимаашро ба охир расонда, хулосаи мантиқӣ барорад; чунон хулосае барорад, ки он ҳам вай ва ҳам охубарраро хушбахт карда тавонад. Ҳарчанд зӯр зад, ба хулосае омада натавонист. Аз ҷояш хесту ба назди кат рафта, мӯи Ҳалимаро нарма-нарма сила кардан гирифт. Гумон мекард, ки бо ин тарик охубарраро ором хоҳад кард. Баръакс, гиръян Ҳалима боз ҳам баланду шадидтар шуд. Ақан Қаримчон ӯро ба пушт гардонд. Ашк бо руҳсораш шорида, ба болон гардани борику лоғараш мерехт. Ногаҳ дили ақан Қаримчон аз раҳму шафқат лабрез шуд. Вай ҳам шуда аввал ҷашму абрӯ ва баъд руҳсораву гардани Ҳалимаро бўсидан гирифт. Лабонаш эҳсос мекарданд, ки ашк шӯр аст. Бале, ашк шӯр аст, чунки ашк аст. Гиръян Ҳалима пасанда шуд. Фақат гоҳ-гоҳ аз гулӯяш садои «хик-хик» берун мешуд.

Ақан Қаримчон тақроран ҷашму абрувонашро бўсида, ғурунғос зад:

— Хайр, хайр, бас! Туро ба ҳеҷ ҷой намефиристам. Хайр, бас...

Вакте ки тирьяи Ҳалима қатъ шуд, акаи Қаримчон аз дасташ кашолақунон аз ҷояш хезонда, меҳрубона гуфт:

— Хайр, ман имшаб ба ҳеҷ ҷой намеравам. Дасту рӯятро шӯю як ҷой мон. Баъд камтар сӯхбат мекунем.

Ҳалима ҷой дам карда овард. Ақиб аз замин ҷашм намеканд, — барои ба рӯи акаи Қаримчон нигоҳ кардан ҷуръат намекард. Онҳо то як посн шаб аз ин тарафу он тараф сӯхбат карданд. Дар охир акаи Қаримчон ҷунин хулоса намуд:

— Ман дар ин муддат ба ту хеле унс гирифтам. Туро хеле дӯст медорам. Бо вучуди ин такрор мекунам: ман ба ҷил даромадагӣ ва ту нав ба шонздаҳ! — ва ҷун дид, ки киёфани Ҳалима боз тира гашт, саросемавор илова намуд: — Хайр, хайр, кавокатро нагирон! Ман ба ту боз як ҳафта мӯҳлат медиҳам! Нағзакак фикр кун. Агар аз азмат нагардӣ, баъд як тӯйча карда хонадор мешавем.

Бо ҳамин дар он шаб сӯхбаташон ба охир расид. Баъд аз як ҳафта, вакте акаи Қаримчон аз қор ба хона бармегашт, аз тиреза дид, ки дар хонааш ду марду ду зан нишастаанд. Инро дида хайрон шуд. Дар аввал гумон мекард, ки хешовандони Ҳалима барои гирифта бурдани ӯ омадаанд. Ин акаи Қаримчонро як дараҷа хурсанд кард. Бигзор оқубарра дар хонаи хешовандонаш зиндагӣ карда гардад. Баъдҳо ягон муносиби худро ёфта мегирад... Дарди сари ӯ ҳам кам мешавад.

Вакте ки дарро кушод, ногаҳ аз пешаш Ҳалима баромад. Аз афти қор, ӯ махсус дар пеши дар роҳи акаи Қаримчонро понда меистод. Ҳалима худро ба оғӯши акаи Қаримчон андохта, пичиррос зад:

— Маро ҷанг намекунед?

Акаи Қаримчон боз ҳам бештар хайрон шуд.

— Барои чӣ?

— Ман амаку янгаам ва мулло Турдиқулу занашро ба хона даъват кардам, — ба замин ҷашм дӯхта ҳиҷолатмандона пичиррос зад Ҳалима.

— Амаку янгаат хайр, майлаш... — гуфт акаи Қаримчон мутафаккирона, — аммо мулло Турдиқулу занаш чӣ лозим?

— Чӣ лозим! Чӣ лозим! — ногаҳ шӯрида рафт Ҳалима. — Чӣ лозим мешуд? Меҳодам, ки мулло Турди-

кул моро никоҳ кунад! Фаҳмидед?— ва баъд аз андаке таваккуф бо хусумат пурсид:— Ё шумо розӣ не?

Акаи Қаримҷон ўро ба сўяш кашиду саҳт ба сандуки синаш паҳш кард ва бори аввал аз лабонаш буса гирифт. Баъд аз оғўшаш сар дода, меҳрубона гуфт:

— Хайр, Охубарраи ман. Бигзор хости дили ту шавад. Лекин пешакӣ огоҳ кардан лозим буд. Тайёри медидем. Ягон тўйча мекардем...

— Ҳеҷ гуна тўйча-пўйча лозим нест,— гуфт Ҳалима ногаҳ маҳзуну ғамгин шуда,— ногаҳ ба хотир овард, ки ў зани шавҳармурдаест ва мурдани шавҳарашро нава се моҳ шудааст... ва ин корҳояш ҷандон хуб не...

— Хайр, лозим набошад, лозим не,— гуфт акаи Қаримҷон ки аз ин фикру хаёли Ҳалима огоҳ набуд:— Ақнуи раву зуд як ош паз...

— Ош дам кардагӣ,— гурунғос зад Ҳалима.— Онҳо ду соат боз дар он ҷо нишастаанд. Ба дилам заданд. Аз роҳной кӯки чашмам ҷанда шуд. Чаро имрӯз ин қадар дер кардед?

— Муфаттиш омада буд. Бақияи моли магазинро ҳисоб карда баромадем,— ҳиҷолатмандона ҷавоб дод акаи Қаримҷон ва ногаҳ аз дурунғўии худ шарм кард:— ду соат бо ҷўрааш Тўракул арақ зада, кайф мекард ва дар ин вақт охубарра чашм дар роҳи ў буд. Магар ин шармандагӣ нест?

— Аллақай пурсуковашон ба дилам зад,— пичирросзанон суҳанаширо давом мелод Ҳалима.— Аҷаб мардуми фосику худобехабаре! Гапашон якта: «Ин мардакро аз кучо ёфтӣ? Катият хоб мекунад ё не?» Хамин қадар мегўям, ки не, мо дар хонаҳои алоҳида хоб мекунем, ҳеҷ бовар намекунанд,— ва бо ҷаҳл ҳулоса намуд:— Ҳамаро ҳудашон барин гумон мекунанд!

Онҳо ҷанд лаҳзае дар даҳлезии торик хомўш истоданд. Ба ҷуз гуп-гуп задани ду дил садои дигаре ба гўш намерасид. Ҳалима акаи Қаримҷонро ба сўи дари хона тела дода гуфт:

— Хайр, ба назди онҳо дароед. Фақат гапро бисъёр накунад. Бе ин ҳам ба дилам заданд.

Акаи Қаримҷон ба хона даромад. Бо мулло Турдикул нағз шинос буд. Ба ҳарду мард даст дода ва бо занҳо бо нимтаъзими салом кард. Баъд аз байни ҳарду мард нишаста аҳволпурсӣ кард. Амаки Ҳалима

марди бадкавоку камгапе будааст. Ба ҳамаи савол-ҳояш якранг ва якнавохт ҷавоб меод.

— Худоро шукр... Худоро шукр...

Хешовандони Ҳалима ба акаи Қаримҷон маъқул нашуданд. Бинобар ин ба ғуши мулло Турдикул пи-чиррос зад:

— Мулло сар кунед.

Мулло Турдикул табассумкунон ба аломати тасдиқ сар ҷунбонда ба хондани хутба шурӯъ намуд. Баъд аз акди никоҳ Ҳалима зуд ош кашида овард. Ош хӯр-да шуд. Мулло хайрухуш ҷард. Вай дар зарфи як-чанд дақиқа се сисӯмин сурхи шараккосӣ кор карда, бинобар ин хеле хурсанд буд.

Амаки Ҳалима, ки то ҳол хомӯш буд, баъд аз раф-тани мулло ногаҳ забон баровард.

— Мулло Қарим,—гуфт ӯ бори аввал рост ба ҷаш-мони соҳибхона нигариста,—шумо бояд донед, ки вай,—дар ин ҷон суҳанаш бо сараш ба сӯи ошхона, ки Ҳалима барои ҷойдамкунии ба он ҷо рафта буд, ишора кард,—аз падару модар дусола монда буд. Хӯш, ки бошад, ману янгаатон ба вай падару модар шудем. Хӯш, ки бошад, тарбия кардем, калон кардем, шӯ до-дем. Хӯш, ки бошад, тақдираш набудааст...

Баробари шунидани либоран «шӯ додем» тамоми аъзон бадани акаи Қаримҷон ларзида рафт. Бинобар ин гапи мусоҳибаширо дағалона бурид.

— Ҳа, чӣ хел тарбия кардани шуморо хеле нағз медонам: як порча нони қок меодеду аз субҳ то шом кор мефармудед. Баъд як порча нонатонро ҳам да-реғ доштед. Синни кӯдаки бечораро дар хуччатҳояш калон карда, шӯ додед!—ва баъд рост ба ҷашмонаш нигоҳ карда хитоб намуд:—Агар ҳукумат инро фах-мад, рӯзатонро сиёҳ мекунад!

Амаки Ҳалима гиребони худро дошта ғуругтос зад:

— Ин тӯхмат! Тӯхмати ноҳақ! Инро ба шумо кӣ гуфт? Худи Ҳалимаи милабурида? Ё тавба! Ё оллоҳа минта-мина золимин! Ана музди нағзӣ! Музди ҳамин қадар ташвиш кашида, калон кардан...

— Хулласи калом, шумо чӣ мехоҳед?—боз гапи мусоҳибаширо бурид акаи Қаримҷон.

— Шумо, худатон, мулло Қарим, аҳли фаҳм, гап аз худатон намеронад. Мо барои тарбияи Ҳалима ба-се заҳмат кашидем... басе...

— Шуд! Шуд!—акаи Қаримҷон бори саввум гапи

мусохибашро даголана бурид.— Ман ҳамаашро фаҳмидам. Шумо мехоҳед, ки аз ман қалин гиред? Чиянатоиро дубора фурушед?

— Е тавба!— ба гап ҳамроҳ шуд янгаи Ҳалима.— Қӣ ба шумо қалин гуфт? Охир, мо шонздаҳ сол заҳмат кашида ўро калон кардем. Мо ҳақ дорем...

Акаи Қаримҷон бисёӣ меҳост, ки ба буни гардани чунин амаку чунин янга яктой зада аз хонааш берун кунад, аммо баъди андаке мулоҳиза аз ин фикр баргашт,— намехост, ки дар шаби аввали арусияшон таъи охубаррааш, ки акнун зани шаръияш буд, хира шавад. Бинобар ин боз рост ба чашмони амаки Ҳалима нигоҳ карда пурсид:

— Хӯш, чанд пул меҳоҳед?

— Чорсад!— гурунгос зад мусохибаш.

Акаи Қаримҷон аз ҳамёнаш чор сатри сабزو бароварда, ба болон дастурхон партофт.

Амаки Ҳалима саросемавор онҳоро чида гирифта, ба бағалаш зад.

Баъд занаш ҳам дасташро дароз кард.

— Ба шумо чӣ?— пурсид акаи Қаримҷон.

— Ман модараш. Ба ман ҳаққи шир!

Акаи Қаримҷон ба пеши ӯ се сисӯмии сурх партофт. Занак пулҳоро ба шавҳараш дароз карда, боз гурунгос зад.

— Аз куртаҳои келин ягонта...

Акаи Қаримҷон занашро чеғ зад. Ҳалима дар назди дар ҳозир шуда, бо табассум гуфт:

— Ҳозир чой мечӯшад.

— Не, чой лозим не. Амакату янгаат хестанӣ. Аз куртаҳои ягонтояшро барор.

Ҳалима зуд мақсади шавҳарашро фаҳмид,— як куртаи фаранги як об гирифтагӣ ва як куртаи нимдошти чит, ки онро аз хонаи амакаш ба хонаи марҳум шавҳараш ва аз он ҷо ба хонаи акаи Қаримҷон оварда буд, бароварда ва ба пеши янгааш ҳаво дода, боз ба ошхона баргашт.

Баъд аз ин ҳам хешовандони навбаромади акаи Қаримҷон аз қояшон хестанӣ набуданд. Бинобар ин вай бо тамасхур гуфт:

— Хӯш, амаки мӯхтарам, илоҳӣ ҳамаро ба тӯю тамошо расонад! Омин, оллоху акбар,— ва аз қояш хест.

Меҳмонхояш ҳам бо дили нохоҳам аз қояшон хестанд. Акаи Қаримҷон онҳоро то дарвоза гуселонид...

Дар он шаб Халима бори аввал фаҳмид, ки барои чӣ занҳо барои шавҳарашон шуда, мӯканӣю рӯканӣ мекунанд...

Ва акаи Қаримҷон боварии комил ҳосил намуд, ки Охубарра, ки дар дил Халимаро ҳамин хел меномид, зиндагии якрангу якнавохти мучаррадонан ўро дилкашу зебо ва рангину музайян хоҳад кард.

* * *

Дар ин вақт касе оҳиста сарашро сила кард. Халима сарашро болю карда дид, ки Маша-хола.

— Ҳа, духтарам, ин қадар фикру хаёл карда мондӣ?— ва ба ҷавоб мунтазир нашуда, аз тағи дег якчанд нимсӯхтаи калонро гирифта, ба каноре ҳаво доду боз пурсид:— Ба ту чӣ шуд? Ё вай, бетамиз, туро хафа кард?— Маша-хола дар ин ҷо бо ҳараш ба сӯи кат, ки дар болои он Бузургхон қачпаҳлӯ кашида буд, ишора намуд.

— Не, модар, маро ҳеҷ кас хафа накардааст,— ҷавоб дод Ӯбо табассуми маҳзунонае Халима.— Фақат Қаримҷон ба хотирам расид...

Маша-хола ошро дам карду боз сари духтархонашро сила карда гуфт:

— Хайр, ба дег нигоҳ кун. Боз ба ҷои ош биринҷ-бирён нашавад? Боз дар назди меҳмон маро шарманда накуний? Ман туро пазандаву созанда гуфта, хуб таъриф кардам...

Маша-хола боз назди меҳмонаш равон шуд. Халима боз ба фикр фуру рафт...

...Акаи Қаримҷон дар рӯзи дуввуми издивоҷ занашро ҳамроҳ ба магазин бурд. Халима ба рӯбучин ва дигар корҳои майда-чуйда ба шавҳараш кӯмак мерасонд ва дар хонаи хурдакае, ки дар паси амборхонаи магазин воқеъ буд, барои ҷошт хӯрок мепохт. Баъд вақте, ки акаи Қаримҷон барои тафреҳи нимарӯзӣ дари магазинро мебаст, ҳамроҳ хӯрок меҳӯрданд. Бегоҳиҳо акаи Қаримҷон ба Халима ҷаҳорамал ва ҷӯтзаниро ёд меод. Ба ҳамин минвол номаълум зимистону баҳор ҳам гузашт. Акаи Қаримҷон отпуски гирифта, ҳамроҳи занаш барои истироҳат ба Ялта рафт. Халима, ки бори аввал аз Заргар берун мебаромад, бори аввал бо поезд сафар мекард, аз ҳама ҷиз ба ваҷд меомад: ҳам аз шахрҳои калони серодам, ҳам

аз иктидору суръати паровоз, ҳам аз даштҳои нопад-
доканор... Вай то ҳоло гумон мекард, ки тамоми дунё
чун зодгоҳаш кӯхсор аст ва дар он аз Заргар шаҳри
азимтаре нест. Вақте ки акаи Қаримҷон Москваро
тамошо дод, тамоман маҳву мот шуд. Вусъат ва ша-
ҳомати ин шаҳри азим ҳеҷ дар тасавури ӯ намегун-
ҷид ва аз тамошоияш ҳеҷ сер намешуд.

Боре аз тирезаи хучраи ошёнани даҳуми меҳмон-
хона мардуми қадӣ роҳро, ки чун дарёе дар чараён
буданд, тамошо карда, аз шавҳараш пурсид:

— Қаримҷон, дар кӯчаҳои ин шаҳр ин қадар одам
бисёр... Онҳо бегоҳиҳо чӣ хел роҳи хонашонро ме-
ёфта бошанд-а?

Қаримҷон ин саволро шунида хуб хандид. Баъд
фаҳмонда дод, ки ҳар як кӯча ва маҳаллаи шаҳр аз
дигар кӯчаву маҳаллаҳои фарқе дорад. Бинобар ин
онҳоро аз якдигар фарқ кардан хеле осон аст. Ба ғайр
аз ин ҳар як кӯча ном ва ҳар як хона рақам дорад...

— Ба назари ман ҳамаи кӯчаву хонаҳои Маскав
якхела менамояд,— гапӣ шавҳарашро бурид Ҳалима.

— Барои он, ки ту бори аввал ин хел шаҳри қа-
лонро дида истодаӣ. Ду-се шаҳри қалонро бинӣ, фарқ
мекардагӣ мешавӣ...

Таъсири баҳр аз ин ҳам зӯртар буд. Ба Ҳалима
чуни менамуд, ки баҳр маҳлуки азими мутаҳарри-
кест ва чун дигар маҳлуқон нафас мекашад ва наъра
мезанад.

Ҳалима аз баҳр мурданивор метарсид. Акаи Қа-
римҷон баръакс баҳро хеле дӯст медошт,— соатҳои
дароз аз даруни он намебаромад. Ҳалима бо ташвиқу
тарғиб ва исрору илтимоси шавҳараш бори аввал тар-
сида-тарсида ба оби баҳр даромад. Баъд акаи Қарим-
ҷон ба ӯ шиноварию ёд дод. Акнун ҳарду чун ду мо-
ҳичаи шӯх паҳлӯ ба паҳлӯ шино мекарданд ва гоҳо
вақте ки Ҳалима саҳт монда мешуд, акаи Қаримҷон
ӯро ба болои шонааш савор карда, ба соҳил меовард.
Бо тадриҷ меҳри Ҳалима нисбат ба шавҳараш даҳ-
чанд афзуд. Акнун ба назари ӯ чуни мерасид, ки дар
тамоми олам танҳо як мард ҳаст ва он ҳам шавҳари
ӯ — акаи Қаримҷон,— боқимондаҳо на зан ва на мард;
ҳамту як маҳлуки миёнааломат.

Ана, тафреҳу саёҳати онҳо ҳам ба охир расид. Боз
ба зодгоҳашон баргаштанд. Акнун боз бо қорҳои рӯз-
марраи дилгиркунанда машғул шудан лозим меомад.

...Ҳалима ботадрич ба кори магазинчигӣ дил баст. Акнун, вақте ки акаи Қаримҷон бо коре ба шӯъбаи матлуботи район, ё ҷои дигаре мерафт, озодона кори шавҳарашро давом меод. Тирамоҳ омад. Акаи Қаримҷон ўро ба мактаби шабона монд.

— Ту ҷавон. Бояд хонӣ. Буди шуд се синф маълумот дорӣ. Ин хеле кам! Ҳатто барои магазинчигӣ ҳам...

Ҳалима дар аввал бо шодӣ ин таклифро қабул кард. Аммо баъд аз як моҳ мактабро тарк кард. Ба вай хондан маъқул нашуд. Дар дарсҳо зиқ мешуд. Илова бар ин дар ҳаёти танаффусҳо ҷавонзанҳое, ки ҳамроҳаш мехонданд, бо саволҳои ғайбӣ худ дилашро ғаш мекунониданд ва ҷавонмардҳо бо кӯшишу таҳриқҳои бечои худ,— асабӣ...

— Хондан ба дилам зад,— гуфт Ҳалима боре дар сари хӯроки шом ба шавҳараш.— Баъд, ба ман хондан чӣ лозим? Чорамалро медонам, ҷӯт зада метавонам. Барои магазинчӣ шудан ҳамин қадараш бас.

— Ман мехостам, ки ту хонда одами калон шавӣ!— гуфт шавҳараш баъд аз хомӯшии тӯлоние.

— Ба зан одами калон шудан чӣ лозим?— пурсид бадохатан Ҳалима.

Акаи Қаримҷон хеле вақт ба рӯи занаш бо табасуми тараххумомезе ингариста, баъд ба саволаш бо савол ҷавоб дод:

— Магар зан одам нест?

— Агар хоҳед, ҳамроҳатон кор мекунам,— гуфт абрувонашро ҷин карда Ҳалима,— агар нахоҳед, ба ягон магазини дигар ба кор медароям...

Рӯзи дигар акаи Қаримҷон хуччатҳои Ҳалимаро ба шӯъбаи матлуботи район бурд ва ўро ҷун ёрдамчии фурӯшанда расман ба кор қабул кунонид.

Акнун Ҳалима мустақилона кори магазинро пеш мебурд. Акаи Қаримҷон дар як гӯшан магазини нишаста, кори ўро наззора менамуд.

Акаи Қаримҷон ҳар сол як бор ҳамроҳи занаш ба саёҳату истироҳат мебаромад. Ба ҳамин минвол Ҳалима дар ҷор соли оиладорияш қариб ҳама шаҳрҳои калони қисми аврупоии Иттифоқи Советӣ ва як қисм шаҳрҳои Қриму Кавказро саёҳат кард,— ба қавли худаш «оламу одамро дид» ва «рӯҳану ҷисман тағйир ёфт». Дар соли аввали хонадорияшон қадаш базӯр ба китфи шавҳараш мерасид,— ҳоло ҳамқад ва ҳамдӯш буданд. Вай барои ҳамаи ин аз акаи Қаримҷон беан-

доза миннатдор буд ва зиндатино аз ин ширину гуворотар тасаввур карда наметавонист. Бо вучуди ин гоҳ-гоҳ як гӯшан дилаш сиёҳ мешуд: онҳо панҷумин сол дар як болишт сар мениходанд, аммо то ҳол фарзанде надоштанд.

Вакте ки аз саёхати охиринашон бармегаштанд, Ҳалима аз ин матлаб шикоят кард.

— Ғам нахӯр, ту ҷавон... Ҳоло мешавад,— гуфт акаи Қаримҷон бепарво ва баъд ҷашмони маҳзуни занашро дида, барои таскинӣ дилаш гурунғос зад:— Ҳозир ба мо бача чӣ лозим? Қамтар тамошо кунем, хузуру ҳаловат кунем, баъд...

Ногаҳ Ҳалима фик-фиккунон гирья кардан гирифт ва баъд ашкони ҷашмашро бо як гӯшан рӯймолиш пок карда, бо ҳашм хитоб намуд:

— Ба ман на саёхат лозим, на хузуру ҳаловат! Мефаҳмӣ? На саёхат, на хузуру ҳаловат! Ман модар шудан мецоҳам! Ман бачадор шудан мецоҳам!

Акаи Қаримҷон аз ин ташаддуд ва қаҳру ғазаби занаш саҳт ҳайрон шуд.

— Магар ба бачадор нашуданат ман айбдор?— пурсид ӯ.

— Не, шумо айбдор не,— аз ҷаҳлаш фармода гурунғос зад Ҳалима.— Худи ман айбдор. Се моҳ нагузашта шавҳар кардам... Ана, арвоҳи шавҳари раҳматиям зад...— ва боз ҳунғосзанон гирья кардан гирифт.

Қайфи акаи Қаримҷон тамоми парид. Не, на аз суҳанони занаш ва на аз гирьяш, балки аз ройгон рафтани меҳнаташ. Вай дар чор соли хонадорияшон бо занаш ду бор дар ҳаҷми мактаби миёна программан таърих ва ҷуғрофиро, ки худро дар ин ҷанҳо баъд ва мумтоз мешумурд, тақрор кард ва занашро бо асосҳои фалсафа ва атеизми илмӣ шинос намуд. Вай гумон мекард, ки ба ҳамин тарик занашро аз қайду банди хурофот озод кард. Ана, маълум шуд, ки тамоми меҳнаташ барҳадар рафтааст.

— Ман ба ту ҳазор бор ёд додам, ки на арвоҳ ҳаст, на ҷин ва на балои дигар,— абрувонашро ҷин карда гурунғос зад акаи Қаримҷон.— Ҳама чиз ба худамон, ба организми худамон вобастааст. Ҳамин ки ба Душанбе расидем, ман тӯро ба назди як духтури шинос мебарам. Вай ин хел чизҳоро зуд ва ба осонӣ муайян мекунад...

Духтурзан баъд аз муоина барои чӣ бошад, як ох кашиду бо табассуми ғамхорона гуфт:

— Ҷони ман, ғам махӯр. Организми ту ханӯз дар нашъунамост. Ба қарибӣ мешавад. Хатман мешавад!— ва аз ҷашмони Халима аломати шакку шубҳаро мушоҳида карда, таъкид намуд:— Ман понздаҳ сол боз бо ин кор машғул! Модоме ки мешавад гуфтам, мешавад. Ана мебинӣ, баъди ду-се моҳ мешавад!

Аммо ин орзуи Халима ҷоман амал напӯшид. Чӣ хеле ки мегӯянд, «аҷали морбоз мор асту аҷали оббоз об». Акаи Қаримҷон, ки соатҳои дароз дар бахршино карда метавонист, баъди як моҳи аз охири саёҳат баргаштан дар дарёёчан хурди кӯҳӣ ғарк шуд...

Ба Халима ҷунин менамуд, ки девона хоҳад шуд,— мӯю рӯи худро меканд, каллаашро ба деворҳо мезад, ҳақи кӯчаҳоро ба сар мерехт.

Хайрият, ки падару модар ва дигар ҳешовандони акаи Қаримҷон одамони дуруст буданд,— катти назар аз мусибати ба сарашон омадагӣ ўро ба қадри ҳол дилдорӣ мекарданд, тасалло меоданд. Падаршўяш то гузаштани чил ўро дар Ҷорбоғ дар хонаи ҳудаш нигоҳ дошт. Дар рӯзи дигари чил дар сари ҷойиш охи пурдарде кашида гуфт:

— Ҳар боре ки Қаримҷон барои хабаргирӣ мо меомад, аз пагоҳ то бегоҳ таърифи ту аз даҳонаш канда намешуд. Бечора писарам, аз зани якумаш дуруст баҳра набардошта буд. Раҳматӣ келинам баъди писари дуввумаш ба қадом як касалии ноҳинҷоре гирифтор шуд. Дувоздаҳ сол касалии барҷоймонда буд. Дувоздаҳ сол! Бечора Қаримҷон дувоздаҳ сол ҳудаш ба ў парасторӣ мекард... Бинобар ин ману кампир бисъёр хурсанд будем, ки умри ў бо ту ба хушӣ мегузарад... Аммо, афсӯс, ки умраш бевафой кард, ин хел ҷавонмарг шуд,— мӯйсафед ашкони ҷашмонашро пок карда, баъд аз хомӯшии тўлоние зам намуд:— Чӣ илоҷ? Тақдир ҳамин будааст...

Халима ин гапҳоро шунида боз хунгосзанон гирья кардан гирифт. Модари акаи Қаримҷон аз гардани арӯсаи гирифта, низ хуб гирья кард. Вакте ки занҳо аз гирья дили худро хеле ҳолӣ карданд, мӯйсафед боз ба сухан оғоз намуд:

— Ману кампир то зинда ҳастем, ба хоҷири писарамон ба ту падариву модарӣ мекунем. Хонаи мо — хонаи туст. Як духтарамон барин зиндагӣ карда гаш-

таи гир...— мӯйсафед сокии шуд. Мазмун, ашк гулӯ
гираш мекард. Баъд аз таваккуфи тӯлоние боз ба су
хан шуруъ намуд:— Лекин, ба фикрам, ба хонаи ху
дат, ба Заргар, баргарди, бехтар. Ту холо ҷавон... Ана
хӯш, ба хурмати хотираи Каримҷон то оши сол ни
гоҳ карда исти бас... Баъд ихтиёрат...

Ҳалима боз ишони гирьяро сар дод...

Вақте ки хуб гирья карда, дилашро сабук кунонид,
мӯйсафеду кампираш ўро то истигоҳ гусел намуда, ба
автобуси Заргар савор карданд.

Одамгарии хешовандони шавҳараш Ҳалимаро саҳт
муассир кард. Ростӣ гап, дар аввалҳо гумон мекард,
падари модари акаи Каримҷон ҳам чун падари модари
шавҳари якумаш рафтор хоҳанд кард. Охир, вай зана
кунуни акаи Каримҷон набуд,— онҳо аз қайди ЗАГС
нагузашта буданд, бинобар ин таҳлукааш ҷон дошт...

Ҳалима ба Заргар баргашт. Ҳавлиро хонаашро аз
назар гузаронд. Ҳама чиз дар ҷояш буд. Бо вучуди
ин ҷуни менамуд, ки чизе намерасад. Аммо чӣ? Ҳа
лима ҳеҷ ниро ба хотир оварда наметавонист...

Шаб шуд. Ҳалима, ки аз шиддати ғаму гусса ва
кӯфти роҳ саҳт монда шуда буд, ҷинзояшро нақаша
худро ба болои кат партофт. Ҳамин ки ғанаваш бурд,
садон акаи Каримҷон ба гӯшаи расид: «Ҳалима! Хӯй,
Ҳалима! Кай ту?».

Ҳалима ҷаста аз ҷояш хесту бо дасти ларзон ҷа
роғро даргиронда, хона ва рӯи хавлиро аз нафар гу
заронд,— ҷондоре наменамуд. Боз сарашро ба боли
монд. Боз ҳамон аҳвол такрор шуд. Баъд ҳаман ҷа
роғҳои хонаро даргиронду то саҳари гирья карда ба
ромад. Ҳанӯз ҷашми рӯз нақафида, ба ҳаалии ҳам
соя, хавли Мамадули барлос, ки дар он Маша-хола
иҷоранишин буд, давид. Маша-хола зуд пешниҳоди
ўро қабул кард. Ана се сол боз онҳо чун модари дух
тар дар як хавлӣ зиндагӣ мекунанд...

...Ана аз рӯзи марги акаи Каримҷон як сол гузашт,—
падари модараш Ҳалимаро ба Чорбоғ, ба оши сол
даъват карданд. Ҳалима дар рӯзи саввуми ош оҳиста
ба гӯши модаришўяш гуфт, ки холо ҳам Ҳама чизи акаи
Каримҷон маҳфуз аст...

— Агар онхоро мегирифтед, ба ягон дардатеи даво
мешуд...

Кампир ин матлабро ба шавҳараш арз намуд.

Мӯйсафед абрувонаширо чин карда, ба Ҳалима як теғ кашида нигоҳ карду баъд даст афшонда гуфт:

— Ба мо ҳеҷ чиз даркор не. Агар ба ту даркор набошад, бароварда ба ягон тадо, ё одами камбағале те!— ва зуд аз назди онҳо дур шуд...

Ана бинобар ин ҳам Ҳалима холо ҳам робитаи худро аз падару модари акаи Қаримҷон намеканд,— ҳар моҳ ба онҳо камтар ҷою қанд, як либосворӣ ва ё ягон чизи дигар мефиристад. Онҳо ҳам, агар бо ягон қор ба маркази район меомаданд, ҳатман ўро хабар мегирифтанд. Мӯйсафеду кампираш ҳар бор ташвиқ мекарданд, ки ҳарчӣ зудтар шавҳар қунад ва умри ҷавонияшро зоеъ насозад.

— Бе шавҳар гаштани ҷавонзан гуноҳ аст,— мегуфт ҳар бор модаршўяш.— Ин ҳам ба назди ҳуди ҳудованди холиқ ва ҳам ба назди маҳлуқонаш хуб нест... Ҳамин қадар хотираи Қаримҷонро пас дошӣ, бас... Мо аз ту аз замин то осмон миннатдор... Акнун шў қун...

Ҳалима ҳар бор бо табассуми хиҷолатмандона ҷавоб меод, ки «ду бор шавҳар қард, бас!».

Ин гапаш чандон дуруст набуд. Дили ў шавҳар меҳост, аммо ба ў шавҳари мӯносибу мувофиқ ёфтан хеле душвор буд. Дар Заргар ба тавассути мулло Турдиқул ва занаш овозае паҳн шуд, ки гӯё Ҳалима дар як ҷояш ҳол доштааст, бинобар ин ҳар марде, ки бо ў қаробат мекунад, ҳатман дучори марг мегардад. Ин овоза ба гӯши Ҳалима ҳам расид. Бо вучуди таълими акаи Қаримҷон вай холо ҳам хурофотпараст буд. Боз гапи мулло Турдиқул рост набошад? Пас, барои чӣ ҳарду шавҳари ў ин хел ҷавонмарг шуданд?

Ба гайр аз ин мувофиқи расму таомули деҳот Ҳалима барин ҷавонзан танҳо ба марди солхўрдан занмурдае, ки илова бар ин бача-қачаи бисёре дорад, умед баста метавонист. Дар ҳақиқат ҳам дар се соли бевагияш танҳо як марде, ки синнаш аз панҷоҳ гузашта буд ва дар қолхози «Зарбдор» подабонӣ мекард, хостгорӣ қард. Хостгорҳои ў амаку янгааш буданд. Вақте ки Ҳалима таги гапи онҳоро фаҳмид, гумон қард, ки девона хоҳад шуд.

— Ҳаҳ, наҳод ман ҳамин қадар пасмонда шуда бошам?— гуфт ў дар аввал бо охи ҷонқоҳе.— Наҳод ман ҳамин қадар беқадр шуда бошам?— илова намуд ў ва ногаҳ ҷаста аз ҷояш хесту ҳар чизеро, ки ба дас-

таш меомад, тирифта ба сари амаку янгааш задан гирифт. Агар Маша-хола намебуд, хатман онҳоро зада маъюб мекард.

Рости гап, амаку янгааш дар ин бобат гуноҳу тақсире надоштанд, — ба таври худ ба Ҳалима нағзи кардани буданд ва бовар доштанд, ки ӯ аз ин қорашон хеле хушнуд ва миннатдор хоҳад шуд. Ана подоши нағзи онҳо...

Онҳо намедонистанд, ки ҳоло Ҳалима — Ҳалиман порина нест. Онҳо намедонистанд, ки ҳоло Ҳалима хеле нозук ва мушкилписанд шудааст ва гарчанде аз ду шавҳар мондааст, ба ӯ на танҳо марди солхӯрдаи сербаччаву қачча, балки ҳар гуна қавонмарди мучаррад ҳам маъқул шуда наметавонад. Вай меҳост, ки «харидораш» хатман акаи Қаримҷон барин одами маданий, ростқавл, олуфта, хушмуомила ва хушлаҳча бошад!...

Ба Ҳалима дар тамоми райони Заргар танҳо се мард маъқул буд. Мерган, Қамолхон ва Бузургхон. Ду нафари аввал зану бачадор буданд. Ҳалима «бар бо-лои вайронкаи бахти кясе қасри ишрат сохтан»-ро барои худ ҳаром мешумурд. Нафари саввумаш Бузургхон ба ҷуз собиқ номзадаш, — духтари Чорибой қаси дигареро намедид.

Ана, имрӯз бо пои ҳудаш омад... Пас, бо вай чӣ хел муомила кунад?.. Бо шодиву мамнунӣ, ё бо хунсардиву бепарвоӣ?

Ҳалима аз кайди фикру хаёлҳо озод шуда, ош қашид, ба назди меҳмон овард ва барои овардани тахтачаву корд боз ба назди оташдон равон шуд.

Бузургхон ба табақи ош нигоҳ карда гуфт:

— Ош хеле бамазза барин... Ман рафта нимта биёрам?..

— Дар қоят ҳаппакак шии! — гуфт Маша-хола абрувонашро ҷин карда. — Дар ин ҳавлӣ ду бева зиндагӣ кунанд ҳам, ҳама ҷиз ёфт мешавад — ва аз қояш хеста, ба сӯи хона равон шуд ва баъди чанд сонияе ду шиша дар даст баргашт.

Ҳалима як табак помидору бодиринг ва тахтача-ву кордро овард.

Маша-хола ба як қадаҳи калон ва як қадаҳи хурдакак арақ рехт ва баъд даҳони шишай дигарро қушода, қадаҳчаи хурдакакеро аз шароби ангурӣ пур карда ба назди Ҳалима монд.

— Чӣ, косаи ин кас чудо?— пурсид Бузургхон ба сараш ба сӯи Ҳалима ишора карда, аз Маша-хола.

— Бале косаи ин кас чудо,— ҷавоб дод Маша-хола.— Ҳамин ҳам ба ҳурмати шумо. Набошад, ин кас ба даҳон наметирайд...

— Хайр, ба саломатии соҳиби хона!— гуфт қадаҳи худро бардошта Бузургхон.

— Ба саломатии бонуи ман, духтарчони ман Ҳалима!— зам намуд Маша-хола.

Ҳалима бо табассуми хиҷолатмандона қадаҳашро бо қадаҳи онҳо ҷанг андохт.

Маша-хола муттасил қадаҳи Бузургхонро пур карда меистод. Ҳанӯз ош нисф нашуда Бузургхон маст шуд. Вай хобаширо ба Ҳалима накл карда хулоса намуд:

— Ба фикрам, Ҳалимахон, ин хости худост... Ана Маша-хола ҳам мегӯянд, ки мо чуфти хеле хуб хоҳем шуд...

Ҳалима хиҷолатмандона сар ба зер афканда, гурунғос зад:

— Ман шуморо ҷавони ботамкину хушодоб гӯям, шумо ҳам масхарабоз будаед!..

Ба ҷойро баҳона карда, боз ба назди оташдон рафт.

Маша-хола бо танаффур ба Бузургхон назар афканд.

— Нагуфтам, бемазагӣ накун!

— Ба худо, ки Маша-хола, гапам рост,— аз ин оҳанги суханронии мусохибаш хиҷолат кашида гурунғос зад Бузургхон.— Ман аз сидки дил...

— Агар ин гапат аз сидки дил бошад бо амал исбот кун.

— Чӣ хел?

— Чӣ хел? Чӣ хел?— боз шӯрида рафт Маша-хола.— Чӣ хел мешуд? Наход ҳаминро ҳам надонӣ?

— Не, намедонам,— хиҷолатмандона ҷавоб дод Бузургхон.

— Ба никоҳат дарор!

Маша-хола аз ҷояш хесту ба сӯи оташдон равон шуд.

Ҳалима дар назди оташдон нишаста ба фикр фуру рафт. «Чаро не гӯяд? Агар аз акаи Қаримҷон ягон нишонае,— ягон фарзанде мешуд, гапи дигар буд. Тамоми умрашро ба фарзандаш харҷ мекард. Аммо ҳудо надод. Ба ҷавонзани яккаву танҳо зиндагӣ кардан

душвор,—ҳар касу нокас таҳқир мекунад. ҳар хел гапи ғачу лач мегӯяд. Аз ҳама асосиаш ҷавонӣ бо тадриҷ мегузарад... Дар пеш пирию нотавонӣ, бе-каси...»

Боз дастӣ Маша-хола сарашро сила кард.

— Чӣ, аз вай, гӯсола, хафа шудӣ?

— Не модар,—сарашро боло карда бо табассум ҷавоб дод Ҳалима.—Магар одам аз гӯсола хафа мешавад?

Маша-хола оҳиста ба тахтапушташ якто зад.

— Набошад, раву гӯсолаатро ром кун.

— Вай ҳудаш ром мешудагӣ барин...

Вакте ки Ҳалима чойник дар даст ба кат наздик шуд, Бузургхон ҷаста аз чояш хест.

— Ба худо, Ҳалимахон, аз ман хафа нашавед. Ба худо, ки ҳамаи гапи ман самимӣ ва аз таҳти дил буд...

— Хафа шудан, ё нашудани ман чӣ аҳамият дорад?—ҷавоб дод Ҳалима бо ҷашмони сиёҳи баррок ба мусоҳибаи назар афканда.—Кӯшиш кунед, ки духтари Чорибой хафа нашавад!

Ин суҳанон кайфи Бузургхонро ларзонданд.

— Чӣ хел ман ба шумо исбот кунам? Агар хоҳед, ҳозир рафта мулло Турдикулро оварда ба никоҳам мебарорам!—фаръёд зад ӯ.

Ногаҳ овози акаи Қаримҷон баръало ба гӯши Ҳалима расид: «Чони ман, агар худо накунаду мо рӯзе чудо шавем, ин дафъа хушёр бош. То бо нокасе, паст-фитрате ба як болин сар мондан тамоми умр якҷаву танҳо зиндагӣ кардан бехтар аст...»

Ногаҳ Ҳалима ҷаста аз чой хесту давида ба хона даромад ва худро ба болои кат ҳаво дода хунгосзанон гирия кардан гирифт. Вай сарашро ба болин кӯфта, фикран ба акаи Қаримҷон мурочиат намуда, тақрор мекард: «Ҳа, медонам, ки бадмаст аст, медонам, ки ҳарзагард аст, медонам ки се сол боз аз думи як занни шӯю бачадор давида мегардад! Аммо чӣ кор кунам? Чӣ кор? Танхой ба дилам зад! Ба дилам зад!».

Бузургхон, ки аз тирезаи кушода гирияи Ҳалимаро мешунид, саҳт ҳайрон ва мушаввиш буд. Охир, вай чӣ кард? Чӣ гуфт? Ин ҷавонзан аҷаб одамест! Гох ханда, гох гирия! На сабаби хандашро фаҳмидан мумкин, на сабаби гирияшро!

Маша-хола, ки кайҳо боз ба ин ҷавон ҷазбманд будани духтархондашро нағз медонист ва ҳудаш ҳам ба

тез-тез дидани «Васюк», ки Бузургхонро дар дил ҳамин хел меномид, майл дошт, дағалона ғурунгос зад;

— Ба ғирьяи вай корат набошад. Агар чазбманд бошӣ, фэрдо бегоҳӣ мулло Турдикул ва ҳамсоямон Ҳасанбойро бо занҳояшон ба хостгорӣ фиристон. Он та-рафаш кори ман...

Бузургхон, ки ҳоло аз таклифи худ пушаймон буд, нислоҷ ба хабар кардани одамони номбаршуда ра-вон гардид.

XII

Бузургхон қарибҳои ҷошт аз хоб бедор шуда, хо-наро аз назар гузаронд,—қасе набуд. Баъд дар бо-лоии кати мулоим ва бистари тоза хоб кардани худро эҳсос намуда, хостгорӣ ва корҳои дишабаро ба хотир оварда, мамнунона табассум кард. Ҷаста аз ҷояш бар-хосту ба назди оинаи шифоньер омада, боҳаловат ҳамбӯза кашид ва баъд пайкари худро аз назар гуза-ронд. Бале, пайкари мутаносиб ва сурати зебо дорад! Либосашро пӯшид. Куртаву шимаш нағз уту хӯрдагӣ буданд. Аз ин хеле хурсанд шуд. Бале, вай ба қасе лозим аст! Қасе дар ҳаққӣ вай ғамхорӣ мекунад...

Ба рӯи ҳавлӣ баромад. Маша-хола, ки дар болои кат менишаст, ба истиқболаш аз ҷой бархост.

— Ма, ин дастмодро тире дасту рӯятро шӯй,— гуфт ӯ бо табассуми меҳрубона.— То дасту рӯй шустанат ман ягон хӯрок тайёр мекунам,— баъд баъзе расму русуми тоҷиконро ба хотир оварда, бо табассуми боз ҳам фарохтаре зам намуд:

— Ҳа, дар воқеъ, агар ғусл кардан хоҳӣ, хӯ, ана душ,— ва ба сӯи хоначаи ҷӯбие, ки дар қарибӣи ош-хонаи тобистонӣ воқеъ буд ва дар болои бочкаи ду-садлитраи оҳанӣ меистод, ишора кард.

Оби душ аз офтоби дирӯз хеле ғарм шуда будааст. Бузургхон бо фароғат хуб оббозӣ карду боз ба назди кат баргашт. Дар болои дастурхон як табақча тухм-бирён, дар як табақча маскан тоза ва дар нимкосае мураббӣи сабзӣи меистод.

— Гир, ношито кун,— гуфт Маша-хола ҷойники ҷойро ба болои дастурхон монда.— Ман имрӯз аз кор фориг ҳастам; то омадани Ҳалима ба ту нигоҳубин кар-да меистам.

— Ҳм, кайф-ку,— ғурунгос зад Бузургхон палос-

ҳои ифлос ва чойнику пиёлаҳои чиркини чойхонахоро ба хотир оварда.

— Агар ақлатро ба чояш монӣ ва бемазагӣ накуни, як умр кордат болон равған хоҳад шуд,— гуфт Маша-хола дар ҷавоби ин шодии соддалавҳонаи Бузургхон ва баъд ба васфи сифоти духтархондаш шурӯ намуд.

Бузургхон дуто нони гармро бо тухмбирён, маска ва мураббо хӯрд, як чойинки калон чойро нӯшида тамом кард, аммо мусоҳибаи ҳаҷӯз ҳам авсофи духтархондашро идома меод. Аз суҳанони ӯ чуни бармеомад, ки дар ин гирду атроф касе дар ҳусну латофат, ақлу фаросат ва пазандативу созандагӣ ба духтархондаш баробар шуда наметавонад. Бинобар ин бо духтархонди ӯ ҳамсар шудан барои харгуна мард шараф ва икболи бузургест...

Дар ин вақт Бузургхон аз дил гузаронд, ки вай, писари эшони Чамолхон аз ғарти беақлӣ ва ҳавову ҳавас ба зане, ки аз ду шавҳар мондааст, хонадор шуд ва шаби хиҷлатнишиниро дар болои кат ва бистаре, ки аз он ҳаҷӯз бӯи марди дигаре меояд, гузаронд. Ба ғайр аз ин ҳаҷӯз аз айёми ҳазрати Одам ва момо Ҳавво домсд арусро ба хонаи худ меорад, аммо ӯ ба хонаи арусаш кучида омад, ки ин ҳеч боиси шараф ва ифтихор шуда наметавонад... Ин муҳокимаву мулоҳиза кайфаширо паронд. Бинобар ин аз кисааш куттӣ папиросро бароварда, як донашро ба даҳонаш монду дигарашро ба Маша-хола дароз карда, ғапашро дағалона бурид:

— Ман, Маша-хола, кӣ будани Ҳалимаро аз шумо бехтар медонам. Биёед, ин хел ғапхоро монед. Фоидае надоранд. Бехтараш ана ин папиросро гиреду дуд кунед. Дуди тамоку ҳам наштае дорад...

Маша-хола аз ин бетакаллуфии Бузургхон маҳву мот шуд,— намедонист, ки ба ин «домоди ношуд» чӣ гӯяд? Агар ягон ғапи ғанда гӯяд, нағз намешавад,— ба ҳар ҳол шавҳари духтархондаш. Агар ҳарфе нагуфта, ин дағалии домодашро сарфи назар кунад, ин ҳам нағз не. Пас, чӣ бояд кард?

Дар ин вақт ҳуди боиси ин «дилхунукӣ»,— Ҳалима, дарвозаро кушода, ворида ҳавлӣ шуд. Маша-хола дар баробари дидани духтархондаш часта аз чояш хест. Вай аз киёфа ва сарулибоси духтархондаш саҳт ҳайрон шуд. Ҳалима дар таянҷи сафеди чиркин, дар

сар рӯймолчан суф ва дар пой кафши сарипой дошт,— хулласи калом, дар «либоси магазин», дар либоси қорӣ буд. Маша-хола дар зарфи се соли «ҳамхонагӣ» ягон бор надида буд, ки духтархондаш бо ин гуна либос ба кӯча, ба байни мардум баромада бошад. Ана ҳоло бо ин либос давида ба хона, ба назди шавҳараш омадааст. Илова бар ин аз ду ҷашмони калон-калони сиёҳаш ашк метаровад.

Наход ягон нохалаф духтархондашро ранҷонда бошад? Агар ин хел бошад, рӯзи он шахс сиёҳ хоҳад шуд. На рӯяш мемонаду на мӯяш! Ёро Мария Андреевна Седых мегӯянд! Ва ӯ аз тухмаи казакони Дон аст! Чӣ хел одам будани казакони Дон ба ҳама аён аст!

— Ҳа, ба ту чӣ шуд?— пурсид Маша-хола абрувнашро гирих карда.— Кӣ туро ранҷонд?

— Адолатбибӣ... Адолатбибӣ...— гуфт духтархондаш фик-фиккунон гирия карда ва худро бо оғӯши ӯ зада.

Маша-хола аз ҳикоятҳои духтархондаш медонист, ки дар вақти зинда будани Қаримҷон ин ду онла равобиги дӯстӣ доштаанд ва тез-тез ба хонаи якдигар равуо мекардаанд. Баъд аз марги Қаримҷон ҳам Адолатбибӣ тез-тез ба ин ҳавлӣ омада мерафт ва сифати ӯ ҳеч аз даҳони духтархондаш канда наменшуд. Худи Маша-хола ҳам, ки дар хонаи духтархондаш борҳо бо Адолатбибӣ ҳамсӯхбат шуда буд, ба ақлу фаросати ӯ бовари қомил дошт. Наход Адолатбибӣ, ҳамон Адолатбибие, ки авсофи хулқу атворӣ мӯҳсиниаш вирди забонҳост, духтархонди ёро ранҷонда бошад?

Маша-хола сари духтархондашро сила карду баъд ёро аз оғӯшаш канда ва андаке аз худ дур карда, бо оҳанги омирони пурсид:

— Адолатбибӣ ба ту чӣ гуфт? Чӣ қор кард?

— Адолатбибӣ бо Геву Олия ҳалок шудаанд...

— Қай? Чӣ хел?— пурсид Бузургхон ҷафта аз ҷояш хеста. Ногаҳ дар пеши назараш писарбачаи ёздаҳдувоздаҳсолаи аз гирия ҷашмонаш варамидагӣ ва аз кӯфти роҳ пойҳояш обила кардагӣ намоён шуд. Ҷавонзани ба назди писарбача меояд, сару рӯяшро бо оби хунук мешӯяд, ба пояш марҳами сафеди часпак мемонад ва ба болои дасташ бардошта, бурда ба болои кат меҳобонад ва сарашро сила карда, бо меҳробонӣ мегӯяд: «Хоб кун, беақлаки ман, хоб кун! Наход одам аз модари худаш ҳафа шавад? Наход одам аз

модари худаш гурезад?... Ту холо кӯдак ҳастӣ, бисёр
чиноҳоро намефаҳмӣ! Хайр хоб кун. Хоб!».

Ногаҳ овози ҷавонзан катъ мегардад. Ба ҷои он
овози ҷарағосии писарбачаи 14—15-сола ва духтар-
чаи 11—12-сола, ки ин суҳанҳоро ҷун суруд эзмзама
мекунад, баланд мешавад:

— Амакҷонам омаданд! Амакҷони Бузургхонам
омаданд! Амакҷони Бузургхонам омаданд!

— Дирӯз бегоҳӣ, дар вақти аз Кошона баргаштан
дар ҳампашти Тағоб мошини Петро ҷалпа шуда-
аст...— гуфт Ҳалима бо домани яктаҳ ашкхояшро пок
карда.

Бузургхон пин бечӯробашро ба туфлӣ тикконду ба
сӯи дарвоза давид.

Ҳалима ҳам меҳост, ки ба шавҳараш пайравӣ ку-
над, аммо Маша-хола аз дасташ дошт.

— Бо ин либос кучо меравӣ? Ба хона дарову ли-
босатро иваз кун. Баъд ҳамроҳ меравем.

Вакте ки Ҳалимаву Маша-хола ба хонаи корман-
дони МТС расиданд, хавлии он, ки қариб ним гек-
тар масоҳат дошт, аз одам пур буд. Аз хонаи Мер-
ган гирияву фиғони занҳо ба фалак мепечид. Ҳалима
хост, ки ба хона даромада Адолатбибӣву бачахояшро
бори охир бубинад, аммо дар пеши дар касе ӯро да-
ғалона ба қанор тела дод. Дар ин вақт як гурӯҳ мар-
дон се тобутро бардошта аз хона бароварданд. Ҳали-
ма дар назди дар то гузаштани тобутҳо нигоҳ карда
истод. Тобути якумро аз дастаки пешаш Мергану пи-
сараш ва аз дастаки қафояш Салим-сайёду додари
Адолатбибӣ,— Ризвон бардошта бароварданд.

Бузургхон аз дасти Ҳалима кашола карда, аз па-
си ҷаноза бурд.

Ҷаноза аз тангкӯчаи Бинокорон баромада, ба хиё-
бони марказӣ рост шуд. Пешупеши ҷаноза дастаи на-
возандагони Қасри маданияти район қалам мезаданд.
Онҳо оҳанги муноҷотро менавохтанд. Ду ҳофиз бо
овози ширадор ҷӯр мешуданд. Аз پاسи онҳо Мергану
хешовандонаш, баъд, калоншавандагони район, кошо-
нагиҳо ва аз پاسи онҳо зарғариҳо қатор шуда буданд.

Оҳанги маҳзуни муноҷот ва хониши сӯзноки ҳо-
физон дилҳоро аз ғаму андӯҳи мубҳаме лабрез ме-
сохт ва қасро маҷбур мекард, ки сар ба поён афкан-
да, дар бораи бевафои ин дунёи дун фикр кунад.

Вакте ки ҷаноза ба фарози маҳаллаи Даҳбед ба-

ромад, Халима беихтиёр ба қафо назар афканд: ташъеи ҷаноза қариб ду километр тӯл мекашид. Дар ҳақиқат, кӯчаҳои Заргар ин хел ҷанозаи серодамро надида буд.

— Одам мурад, ана ҳамин хел мурад,— ба зери пойи ҷашм дӯхта пичиррос зад Халима.

— Чӣ хел?— матлаби ўро нафаҳмида, пурсид ҳамсараи.

— Ин қадар одам, ин қадар иззату эҳтиром,— бо сараш ба қафо, ба ташъеи ҷаноза ишора карда гуфт Халима.— Апар медонистам, ки маро бо чунин иззату эҳтиром гӯр мекунанд, ҳудӣ ҳозир ба мурдан розӣ мешудам...

Бузургхон гунаҳон гулгун ва лабу даҳони дилкаши занашро хеле мушоҳида карда, ба лабҳанд гуфт:

— Хонумҷон, доништа бошед, иззату эҳтиром дар зиндагӣ лозим. Баъд аз мурдани ман хоҳ офтоб барояду хоҳ не...

— Не, ҷонам,— сухани ўро бурид Маша-хола, ки ба мубоҳисаи онҳо бодиккат гӯш мекард.— Иззату эҳтиром аз зинда дида, ба мурда бештар лозим аст...

Бузургхон китфонашро дарҳам кашид, — «Ихтиёратон!».

* * *

Сею ҳафту бист ҳам гузашт. Дар рӯзи спю-ҳаф-тум ҳавлини хобгоҳи кормандони МТС боз аз кошона-тиҳо пур шуд. Салим-сайёд як ҷавона ва ду гӯсфанд овард. Ду деги шашпудӣ шинонда, ош доданд...

Ҳеҷ кас намедонист, ки ин спюҳафт рӯз ба Мергану Асад чӣ гуна гузашт. Мерган доимо дари хонаи хобро куфл карда, танҳо менишаст. Фақат тоҳ-тоҳ ҷӯрааш Сайфро ба наздаш роҳ меод. Асад дар як кунҷи ошхона нишаста, беист папирос мекашид ва тез-тез сулфа мекард. Аз афти кор, ба қарибҳо ба тамокукашӣ шурӯъ карда буд.

Бузургхон ҳар чошт дар табаке ош, ё дар дегҷае ду-се коса шӯрбо ба хонаи Мерган меомад. Асадро мачбуран хӯрок меҳӯронд. То нисфи шаб ҳамроҳаш менишаст ва баъд боз ба хонаи завҷаш мерафт.

* * *

Рӯзи чил, вақте ки бо исрори хешовандонаш Мергану Асад берун баромаданд, Салим-сайёд ранги рӯи писару набераашро дида, тарсид. Ранги рӯи онҳо заб-зард

буд. Чунин ба назар мерасид, ки ба қарибӣ ба касалии зарпармин дупор шудаанд.

Қошонагиҳо ош доданду худӣ ҳамон бегоҳӣ ба деҳашон баргаштанд, чунки тобистон буд, айни долу зарби қори деҳқонӣ буд. Танҳо Салим-саъд ва Ризвон монданд. Бузургхон чуи рӯзҳои пешина дар ошхона, дар паҳлӯи Асад нишаста, хомӯш папирос мекашид.

Бегоҳӣ, вақте ки ӯи ашхоси бегона аз хона ба кулӣ канда шуд, Салим-саъд ҷой дам карда, ҳамаро ба сари дастурхон даъват намуд. Ҳама бо дили ноҳаҳам ба сари дастурхон нишастанд. Вақте ки якпиедагии ҷой пушиданд, Салим-саъд ду-се бор гулӯ афшонда ва ба писараш ҷашм дӯхта, ба сухан оғоз намуд:

— Писарҷонам, аз тақдир ҷои гурез нест. Ҳа, ба гапи ман бовар кун: аз тақдир ҷои гурез нест! Бо ғам хӯрдан аниқун онҳоро зинда карда наметавонӣ... Аз фардо ба қор баро. Дар байни мардум ғамат тезтар фаромӯш мешавад... Заҳри одамро одам мекашад.

Ризвон ҳам гапи Салим-саъдро тақвият дод. Баъд Салим-саъд боз аз афсонаву ривоятҳои халқиву динӣ дар бораи қазову қадар мисоли бисёре овард. Ҳамаи онҳо як маънӣ доштанд: Бе хости худо на аз шохе барге меафтаду на аз саре мӯе...

Мерган ба панду андарзи падараш гӯш карда, бо таҳассус аз дил мегузаронд: «Хуш ба ҳоли онҳое, ки ба худо бовар доранд. Ҳамаи ноомади қор, шикасту садама на ғаму андӯхро бар гардани вай, бечора, бор мекунанд. «Худо дод,— худо пирифт. Хости худо ҳамин будааст» ва ғайраҳу ва ҳоказо. Аммо вай, ки ба худо ва қазову қадар бовар надорад, ин ғаму андӯхи ҷонкохро пешӣ кӣ барад? Сабаби ин фалокатро бар гардани кӣ бор кунад? Бар гардани Петро?.. Магар айби ӯст?.. Агар ба ҷои ӯ шофери дигар мешуд, ин ҳодиса рӯй наметод?...»

Мерган фардон чил ба қор баромад. Дар баробари ба идора даромадан ҳама аз ҷой хеста, салом доданд. Мерган ба ҷояш гузашта нишасту ду-се папирос кашид. Эҳсос менамуд, ки кормандони бухгалтерия гоҳ-гоҳ бо қирраи ҷашм дуздида, бо тараҳҳум ба ӯ менигаранд. Ин ба вай маъқул нашуд. Берун баромад. Дар назди дарвоза бозистод. Дар сояи бинои идора Қамолхону Қашшақов рост истода, сӯхбат мекарданд. Баъд сарбухгалтер Шарофат-хола ва ҳисобчӣ Хусния бе-

рун баромадан. Камолхон онҳоро ба наздаш чег зад. Мерган чанд дақиқа фикркунон истод: ба кучо равад? Боз ба бухгалтерия дарояд, ё ба мотоцикл савор шуда, ба ягон колхоз ё бригадан тракторчиё?

Мерган акнун ба сӯи гараж рафтани буд, ки аз дарвоза ду зан ворид шуданд: яке пиру асо бар даст ва дигаре ҷавон. Пиразан ногаҳ худро пеши пои Мерган партофта, ба тирьяву фиғон даромад. Ҷавонзан, ки ҷашмони барроки обӣ, гунаҳон пурраи сафед ва лабони сурхимолида дошт, бо табассум ин манзара-ро мушоҳида менамуд. Мерган аз ду бағали пиразан гирифта, ўро озод аз замин бардошта, ба пой гузошт ва баъд ба ҷавонзан, ки ханӯз ҳам табассумкунон наззора менамуд, назар афканд. Ҷавонзан нитоҳашро нагурезонд, баръакс довталабона ба ҷашмонаш ҷашм дӯхт.

Пиразан ханӯз ҳам тирьяву лоба мекард. Мерган ҳеч матлабашро фаҳмида наметавониست.

— Модар!— гуфт ў ба китфи кампирак даст расонда.— Ин қадар тирьяву фиғон накуи! Матлабатро нағзакак фаҳмонда те! Агар аз дастам ояд, марҳамат, ёрдам медиҳам.

Дар ин вақт пичирроси Камолхон, ки тирьяву лобаи кампиракро шунида, ҳамроҳи Хуснияю Шарофат-хола наздиктар омада буданд, ба гӯш расид.

— Соқхон хуштарош доштааст, падарсаг! Агар ман ба ҷои Мерган мешудам, шавҳараширо ҳабе кунонда, ҳудаширо ба занӣ мегирифтам...

— Муред шумо барин муовини сиёсӣ!— пичиррос зад Хусния.

— Асло аз бемазағият намондӣ-дия!— бо ҷаҳл гуфт Шарофат-ала ва ба зерӣ пояш туф карда, ба қафо баргашту ба сӯи идора равон шуд.

Дар баробари шунидани гапҳои Камолхон мӯи бадани Мерган сик зад. Вай хост, ки ба қафо баргашта, ба назди муовинаш раваду аз гиребонаш гирифта, ду-се бор тақон диҳад ва баъд ду-се даҳон гапи обдоракак гӯяд, аммо дар ин вақт кампирак дудафта аз даст росташ дошта, фик-фиккунон ба арзи матлаб шу-рӯ намуд:

— Прокурор Рофиев ба лисари сарсаҳти ман даҳ сол доданӣ! Даҳ сол! Охир, вай чӣ гуноҳ дорад? Наҳояд вай қасдан ин хел карда бошад?

Мерган лаҳзае ба фикр фурӯ рафт: «Маълум ме-

шавад, Петроро дошта овардаанд. Агар ба Петро даҳсол диханд, оё ғаму андӯхи ӯ камтар хоҳад шуд? Не, харгиз! Баръакс, зиёдтар! Чунки боз як сила вайрон хоҳад шуд».

Вай аз чайби тафаккур сар берун оварду китфи кампиракро бо меҳрубонӣ сила карда гуфт:

— Ба хона равед, модар! Писаратон худӣ ҳамин рӯз ба наздатон бармегардад.

Мерган ба миннатдорӣ кампирак гӯш накарда, ба қафо баргашту ба сӯи гараж равон шуд.

Чавонзан ба Камолхон ба кирраи чашм як назар афканду аз дасти модаршӯяш гирифта, ба сӯи дарвоза рафт.

Дар худӣ ҳамон рӯз қиссан чавонмардӣ ва пок-тинатин Мерган дар тамоми Заргар паҳн гардид.— Петро аз ҳабе озод шуда, ба хонааш баргашт. Аммо худӣ Петро аз озод шуданаш чандон хурсанд набуд,— вақте ки аз ҳабе озод кардаид, прокурор Рофиев ба кабинеташ даъват карда ва бо думҷан қалам ба болон шишан рӯи столаш кӯфта, бо итоб гуфт:

— Як ҳафта дар хонаат дам мегири! Баъд рост ба комиссариати ҳарбӣ меравӣ! Агар наравӣ, рӯзата сиёҳ мекунам! Ин дафъа Мерган ҳам туро аз ҷанги ман ҳалос карда наметавонад!

Дар район ҳама, аз ҷумла Петро ҳам, нағз медонистанд, ки Рофиев асло аз раъяш нахоҳад гашт.

Мерган, ки аз ин гапҳо хабар надошт, аз ин иқдоми худ хеле хушиуд буд: як онлоро аз вайроншавӣ боздошт!

...Боз пагоҳу бегоҳ ҳамроҳи шамоли саҳро тар-тари мотоцикли Мерган ба гӯш мерасид. Боз ӯ аз колхозе ба колхозе ва аз бригадае ба бригадае мешитофт. Гоҳо дар бошишгоҳи саҳронӣ тракторчиён ва гоҳ дар чойхонаву меҳмонхонаи колхозҳо меҳобид. Дар ҳақиқат ҳам, дар байни мардум ғаму андӯҳаш камтар мешуд. Ҳар се-чор рӯз як бор ба хонааш, ба хабаргирии писараш меомад.

Онҳо ҳамроҳ хӯрок меҳӯранд ва ҳамроҳ папирос қашида хомӯш менишастанд. Аз ҷӣ бошад, ки Мерган худро дар назди писараш гунаҳгор барин ҳис мекард, бинобар ин рост ба чашмонаш нигоҳ карда наметавонист. Боре, дар аввалҳои сентябрь, вақте ки дар айвонча папирос қашида менишастанд, Асад ногоҳ «забон баровард».

— Агар шумо розӣ бошед, ман ба Кошона, ба назди амакчаҳоям меравам.

Азбаски писарҳои «дубара»-и Салим-сайёд аз наберааш хурдтар буданд, Асад онҳоро «амакча» меномид.

— Таҳсилат чӣ мешавад?— пурсид Мерған ба чашмони писараш нигариста.

— Дар он ҷо ҳам мактаби даҳсола ҳаст,— гурунгос зад Асад ва чун дид, ки киёфани падараш тира шуд, зам намуд:— Шумо доимо бо кори худатон банд. Ман дар хона як худам танҳо. Зик мешавам.

Мерған хеле вақт хомӯш нишаст. Тахминан ду соат гузашт. Баъд охи сарде кашида гуфт:

— Хайр, ихтиёрат...

Аз он рӯз зиёда аз як моҳ гузашт. Мерған боре газетаҳоро, ки ҳар рӯз хаткашон оварда, ба болои столаш мегузошт, аз назар мегузаронид. Ногаҳ чашмаш ба мактуби сегӯшае афтод. Хайрон шуд, чунки то ҳол ин хел мактуб нагирифта буд. Адресро аз назар гузаронид. Фиристонандааш: Салимов А. М.

Мерған мактубро кушод. Дилаш гуп-гуп мезад. Ангӯштонаш майда-майда меларзиданд. Ба сатри аввалаш чашм давонд.

«Ассалому алайкум падарҷони меҳрубон...»

Мерған хати писарашро шинохт. Давоми мактубро хонд:

«Пеш аз ҳама ба шумо навишта маълум мекунам, ки ман ин ҷониб сиҳат ва саломат буда, саломати шуморо низ хоҳон ва ҷӯёнам.

Баъд барои беадабиҳои худ, барои бе иҷозати Шумо ба аскарӣ рафтаам, бисёрҳо узр мепоҳам.

Ман ҳоло дар курси ҷормоҳии афсарӣ хонда истодаам...»

Ногаҳ теппаи сараш,— ҷои пай захм виж-виж сӯхтаи тирифт; чашмонаш сиёҳӣ зад ва гурсосзанон аз болои стул афтод.

Кормандони бухгалтерия давида, ба сараш омаданд. Шарофат-хола ба бемористон, ба ёрии таъҷили телефон кард.

XIII

Бузургхон аввал дид, ки рӯи занаш доғ задааст. Баъд дид, ки занаш доимо курут хонида мегардад. Вақте ки сабаби инро фаҳмид, хун ба майнаш зад: «Фа-

кат ҳаминаш кам буд! Ба вай, ба шахсе, ки барои шиками худаш нон ёфта наметавонад, фарзанд чӣ лозим? Боз дар чунин замон!».

Шаб, вақте ки аз ҳамдигар хуб сер шуда, дар болон кат бофароғат дароз кашиданд, Бузургхон китфони занашро сила карда, нарма-нармак матлабашро арз намуд.

Ҳалима часта аз ҷояш хест.

— Аборт кунем?— тамоми аъзойи аз шиддати қаҳру ғазаб меларзид.— Ту ниҳо гуфта истодаӣ?— вай бори аввал ба шавҳараш «ту» гуфта мурочиат мекард.— Ту ба маънии ҷапат сарфаҳм меравӣ?— ва баъд аз андаке бо ташаддуи бештар пурсид:— Ё шарм медорӣ?

— Охир, ҳозир замон нотинч, ҷанг! Ба мо, фарзанд чӣ лозим? Холо ҳардуямон ҷавон...

— Не, азизам Бузургхон,— гали шавҳарашро бурд Ҳалима.— Ту гумон мекардӣ, ки Ҳалима безуръет аст. Ду-се рӯз ҳамроҳаш бозӣ мекунӣ баъд мегурезӣ! Ана, ҳаман орзуҳои, нақшаҳои барбод рафт. Акнун падари фарзанди Ҳалима хоҳӣ шуд! Ҳа, падари бачаи зане, ки аз ду шавҳар мондааст! Ин бошад, ба ту маъқул не! Охир, ту писари эшон Чамолхон! Ҳалима кӣ? Як занакӣ беному насаб! Бадном!...

Бузургхон маҳву мот шуд. Вай ҳеҷ гумон намекард, ки суханони ӯро ин хел маънидод хоҳанд кард. Бо вучуди ин дар замири дил эҳсос менамуд, ки ҳақ ба ҷониби Ҳалима аст. Дар як гӯшан дилаш, бидуни ихтиёр ана ҳамин хел фикрҳо маҳфуз буданд.

Ҳомӯшии Бузургхон эътиқоди Ҳалимаро қавитар кард.

— Ман худам мезоям! Худам калон мекунам! Аз баҳри ту барин шавҳар мегузараму аз баҳри фарзандам не!— Ҳалима часта аз кат фаромаду ҷизҳои шавҳарашро аз тиреза ба берун хаво додан гирифт:— Гум шав! Худӣ ҳозир гум шав! Ман аз дидори ту барин шавҳар безор!

Маши-хола аз хонаи дигар ҷанҷоли онҳоро шунида, ба наздашон омад.

— Худаш чӣ гап?— дар назди остона бозистода ва абрувонашро ғирех карда, пурсид ӯ бо ташаддуд.

Ҳалима модархондашро дида, худро сарозер ба болон кат хаво доду хунгосзанон ғирья кардан гирифт.

Маши-хола аз дасти Бузургхон, ки тамоми аъзойи

чун барги бед меларзид, гирифта, кашолакунон берун бароварда, ба болон кат шинюнд ва либосхояшро, ки дар рӯи ҳавлӣ пароканда буданд, ғундошта оварда ба наздаш гузошт. Бузургхон куртаву шимаширо пӯшида, аз ҷояш хестани шуд.

— Шин,— гуфт Маша-хола аз дасташ кашола карда.— Ту ба вай чӣ гуфти?

Бузургхон такрор кард.

— Аҳмак!— оташ гирифт Маша-хола.— Туро ба замона чӣ кор? Наход ману Халима як кӯдакро понда нагавонем?

— Охир, мумкин аст маро ба ҷанг фиристанд. Мумкин аст ман ҳалок шавам, Оё шумо чӣ будани сагиратиро медонед? Бепадариро медонед?

— Аввалаш вай сагира наместонад,— гуфт ба ин муҳожиман соддалавҳонаи ӯ Маша-хола.— Охир, ману Халима ҳастем-ку. Ё ту моро одам ҳисоб намекуни? Сониян, хотирҷамъ бош, туро ба ҷанг намефиристанд. Ту моро гӯл гумон накуни! Мо нағз медонем, ки дар як моҳи охир ду бор ба военкомат рафта будӣ! Ду бор ҳам аз назди дарвоза зада пеш карданд!

Бузургхон махву мот шуд. Вай дар ҳақиқат ҳам ду бор ба военкомат рафта буд. Ду бор ҳам аризаширо гирифта гуфтанд, ки холо одам бисъёр, рафта бо хотири ҷамъ бо корубори худ машғул шавад. Ҳамин ки лозим шуд, худашон даъват мекунанд... Аммо Маша-хола ин гапро аз кучо фаҳмида бошад?

— Девор муш дорад, муш гӯш!— бо табассуми фароҳе ҷавоб дод Маша-хола.— Акиун давоми гапи маро гӯш кун. Ту мурӣ ҳам, Халима барин зами хуб ёфта наметавонӣ. Дар бораи бача бошад, ғам нахӯр. Ману Халима ҳудамон калон мекунем, ҳудамон меҳононем ва ҳудамон маълумот медиҳем. Дигар аҳмакӣ накуни. Ба военкомат нарав. Дилат бисъёд ҷанг хоҳад, ман ба ту майдон ёфта медиҳам. Майдони ту — болон кат! Ана, дар болон он чӣ қадар ки хоҳӣ, ҳарбу зарб кардан гир!— ва баъд аз андаке хомӯшӣ илова намуд:— Имшаб дар ин ҳавои хунуки тирамоҳ дар болон ана ҳамин кати қоқ танҳо хоб мекуни! Сазои ту ҳамин аст. Фардо, мебинем...

Фардо Маша-хола онхоро ошти дод. Ана, аз он рӯз қариб як моҳ гузашт. Бо вучуди ин дар ҳаёти онлави онҳо он ҷаззобӣ ва самимияте, ки пештар буд, дигар эҳсос карда намешуд. Халима тез-тез касалӣ ва

мондашавиро бахона карда, аз ҳамхобагӣ ва каробат саркашӣ менамуд. Ин Бузургхонро оташин мекард.

...Бузургхон имрӯз хеле дер аз хоб бархост. Шаб дар хоб эҳсос менамуд, ки занашу Маша-хола қарибҳои субҳи қозиб аз хоб хеста, ба кучое рафтанд ва қарибҳои субҳи содиқ бо аробае баргашта, дар таҳхона хеле тарақ-турук карданд. Баъд ношито карда, боз ба кучое ғайб заданд. Дар вақтҳои охир тез-тез ин гуна ходиса рӯй меод.

Бузургхон дасту рӯяшро шуста, ошхонаро аз назар гузаронд. Барояш ношито тайёр кардани фаромӯш кардаанд.

Шаб камтар нӯшида буд. Хост, ки хумораширо шиканад. Дари ҷевончаро кушод: дар он ҷо чизе набуд. Қайфаш парид: охир, парерӯз бо чашии худ дида буд, ки дар он ҷо панҷ-шаш шиша арак ҳаст. Наход дар ин хона аз ӯ аракро руст мекардагӣ шуда бошанд?

Дару дарвозаро кулф карда ба кӯча баромад. Ба магазини гузари Даҳбед расида, дида ки дараи кулф. Хайрон шуд. Соат акнун ба дувоздаҳ наздик шуда нестодааст-ку?! Пас, ҷаро дари магазини кулф?

Ба сӯи магазини гузари Кулолиён равон шуд. Дари инаш ҳам кулф! Дар охир ба магазини назди МТС расид. Хайрият, ки дари инаш кушода. Бузургхон ба магазини даромада, дар ҷояш шаҳ шуда монд,— ҳаман рафҳо ҳолӣ!

— Арак доред?— пурсид ӯ аз фурӯшанда, марди қавқазие ки чашиҳои шаҳкосамонанди хунгирифта ва мӯйлаби ғафси мошубиринҷ дошт.

— Барои шумо меёбем,— ғурунгос зад ӯ.— Чандто?

— Як шиша.

Магазинчӣ ҳам шуда, аз таги пешдӯгон як шишаи қоғазпечро баровард.

Бузургхон ба болои пештахта як сисӯмӣ партофт.

Магазинчӣ бо тамасхур назар афканда, боз ғурунгос зад:

— Боз якто!

Бузургхон хайрон шуд: боз якто? Яъне боз сӣ сӯм? Охир як шишаи ин ҷонвар панҷ сӯму шаст тин-ку!

Магазинчӣ ин тахайюри ӯро дида, бо ҳамон оҳанг илова намуд:

— Магар аз осмон афтодӣ? Ду ҳафта боз арак ва бисёр молҳои дигарро бо нархи бозор савдо мекунем. Фаҳмидӣ? Ҳоло нархи як шишаи ин ҷонвар

панчоҳу шаш сӯм. Агар бовар накуни тамған наваширо бин!

Бузургхон бодиккат тамған арақро аз назар гузаронд. Ба болои тамған кӯхнааш тамған нав зада, нарахшро 56 навишта буданд. Андаке пушти сарашро хорида истоду баъд боз як сисӯмӣ бароварда, ба болои пештахта партофт. То ки кудурате, ки аз беҳабарини ӯ аз корубори дунё сар зада буд, барҳам хӯрад, бо оҳанги ҳазломез гуфт:

— Дар ҳақиқат ҳам ман аз осмон афтодагӣ. Бинобар ин лутф карда, фаҳмонда диҳед, ки чаро магазинҳои гузари Даҳбеду Қулолиён маҳкам?

— Барои он ки чизи мефурӯхтагӣ надоранд,— гуфт магазинчӣ ва ба таги пештахта ҳам шуда, бо коре машғул шуд.

— Барои чӣ?

— Ту бача, ё маро масҳара карда истодаӣ, ё де-вона ҳастӣ!— қоматашро рост карда ва чапмони хунгирифтаашро ба рӯи мусоҳибааш дӯхта, гуфт бо ҷаҳл фурушанда.— Наход ҳаминро ҳам нафаҳмӣ? Охир, ҷанг... Мардум ҳанӯз дар моҳҳои аввал тамоми магазинҳоро лесида рафта буданд,— ва андаке аз ҷаҳлаш фаромада, бо муллоиматӣ пурсид:— Наход дар моҳҳои охир ягон бор ба ягон магазин надаромада бошӣ?

— Не,— ғурунгос зад Бузургхон ва ба кафо баргашта, аз магазин баромад.

Вай дар ҳақиқат ҳам дар моҳҳои охир ба ягон магазин надаромада буд, ҷунки ҳама чизи барояш лозимро худӣ Ҳалима харида меовард.

Бузургхон ба хона омад. Аз ошхона чор помидору як яғни обаш гурехтагӣ ёфт. Ҳамач онро оварда ба болои кат гузошт. Дахони шишаро кушод. Стаканро пур карда, якбора ба сар кашид. Як помидорро газак карда, ба фикр фуру рафт. Бо тадриҷ дилаш аз ғаму андӯх ва ранҷу озурдатии тафсиравашавандае лабрез мешуд.

Барои чӣ вай ин қадар хафа? Барои он ки Ҳалима барояш ягонто тайёр накард? Не! Худаш дасту порад ва худаш нонашро ёфта хӯрда метавонад! Ё барои он, ки тағам бо занаш гурехт? Не, ин ҳам ҷандон аҳамият надорад. Илова бар ин аз он рӯз зиёда аз як моҳ гузашт ва он тағам қайҳо фаромӯш шудаанд. Пас, барои чӣ? Барои он ки дар магазинҳо ва аз ин рӯ дар бозор, нархи мол бист-сӣ бор қимат шудааст ва пуле,

ки ӯ дар амонаткасса дорад, ба як мушт коғазӣ нақ-
шин табдил ёфт? Бале, бояд ҳамин тавр бошад. Пас,
ба ин ҷӣ айбдор? Бобояш? Падарандараш? Не! Ҳеҷ
кас! Бахт надораду бас! Охир, кай бахт ба рӯи ӯ хан-
дида буд, ки амнун хандад? Бале, ҳеҷ тоҳ бахт надошт!
Тақдир доимо ба ӯ паёнаи зарба мезад! Ҳа, дар хама
чабха зарба мезад! Ханӯз дар айёми кӯдаки аз падар
маҳрум сохт,— як! Модараш духтари Шукри хоркаш,
поси хотири падарашро нигоҳ надошта, баъди як сол
хамхобан кали Шодӣ шуд, ва бо ин ӯро дар байни мардум
сарҳам кард,— ин ду! Вай тамоми қувваашро сарф кар-
да, мурда-мурда хонд. Мақтаби миёнаро аъло тамои
кард. Бинобар ин бовар дошт, ки соҳиби қоруборе ва
иззату эътиборе хоҳад шуд. Ба ин орзуяш ҳам хати
батилон кашиданд,— бо тухмати ноҳақ ҳабсаш карданд
ва ба пешонааш тамған душмани халқро заданд,— ин
се! Нисбаташ зани пасфитрате будааст,— хатто се моҳ
пойдорӣ карда натавонист,— ин чор! Аз фарти беақли
ва ҳавову хавас ба Ҳалима, ба зане, ки аз ду шавҳар
мондааст, хонадор шуд,— ин панҷ! Дар умраш як бор
бахт ба рӯяш хандид,— соҳиби андаке пул шуд. Ани,
ҳоло он ҳам ба як мушт коғазӣ ранга табдил ёфт,— ин
шаш!

Пас, чаро нанӯшад?

Бузургхон боз стаканро пур карда, ба сар кашид.

Баъд аз стакани дуҷум дар тамоми аъзон бада-
наш як ҷоҳазин ҳаловатбахше дамид. Вай ба болон
кат, ба зерӣ офтоби тирамоҳ, ки ба бадан хеле ғорам
мерасид, дароз кашид.

Бузургхон дар ҳоб эҳсос менамуд, ки касе мӯяшро
сила мекунад. Чашмашро ҷимроғ карда дид, ки Ҳа-
лима!

— Ҳа, ин қадар ҳоб?— гуфт ӯ бо табассуми меҳру-
бона.— Шаб ҳоб, рӯз ҳоб!

Бузургхон ҷаста аз ҷояш хесту чашмонашро моли-
дан гирифт.

— Чӣ, бе мо зиқ шудед?— пурсид Ҳалима бо табас-
суми ширине.

Бузургхон ин табассуми занашро дӯст медошт. Вай
аз дасти занаш дошта, ӯро ба болон кат кашола кард.
Аммо Ҳалима дасташро раҳонида ва бо сараш ба сӯи
ошхонаи тобистонӣ ишора кард.

— Шарм намедоред? Маша-хола ингоҳ карда ис-
тодааст.

Дар ҳақиқат ҳам Маша-хола ба онҳо табассумкунон менигарист.

— Имрӯз шумо гурусна мондагӣ барин. Ҳозир ман камтар аз зирбаки ош оварда медихам.— Ҳалима ба шавҳараш боз як табассум карду ба сӯи ошхона равон шуд.

Аммо ба ҷои Ҳалима Маша-хола як табақча зирбаку дуто ирони гарм гирифта овард. Ҳалима дар назди оташдон ҷунбучӯл мекард.

— Қанӣ, ба ман ҳам камтар рез,— гуфт Маша-хола ба болон кат нишаста.— Ман имрӯз ганда монда шудам! Садто нӯшидан мехоҳам. Дастам, китфам, тахтапуштам, хулласи калом, тамоми аъзон баданам дард карда истодааст.

— Шумою Ҳалима, аз лафти кор, як моҳ боз бо ҳаммолӣ машғул. Вай ҳам доимо шикоят мекунад, ки китфонашу миёнаш дард мекунанд,— даҳони шишаро кушода истода гуфт бо тамасхур Бузургхон.

— Бале, ману Ҳалима як моҳ боз барои ту ва барои бачаи ту ҳаммолӣ мекардем,— гӯё тамасхури мусоҳибаширо пай набурда бошад, гуфт бо оҳанги ҷиддӣ Маша-хола.

— Барои ман?— пурсид ботахайнор Бузургхон.— Аҷиб-кӯ!

— Аракро рез! Баъд фаҳмонда медихам,— аз ҷавоб гарданкашӣ кард Маша-хола.

Бузургхон ба Маша-хола як пиёла лабалаб ва ба ҳудаш ба таги стакан андаке арак рехт.

— Барои чӣ ба худат кам рехтӣ?— пурсид Маша-хола.

— Дилам намекашад.

— Хм, албатта... Як худат танҳо як шиша аракро задю...— киноя кард Маша-хола.

Бузургхон ҷавоб надод.

Онҳо шушбанд карда гирифтанд.

— Акнун то пухтани ош токат кардан мумкин,— гуфт Маша-хола, ки баъд аз нӯшидани арак аз чехрааш осори хастагӣ дур шуда буд.— Акнун хез, маҳсули ҳаммолиямонро нишон диҳам.

Бузургхон беихтиёр аз ҷояш хеста, аз паси Маша-хола равон шуд. Маша-хола ўро ба назди тахона оварда ва қуфли дари онро кушода гуфт:

— Ана ингоҳ кун,— ва барои ба пеш гузаштан ба Бузургхон роҳ дод.

Бузургхон таххонаро аз назар гузаронд. Дар як гӯша бист-сӣ халта биринҷ, дар гӯшаи дигар ҳамин қадар орд, сӣ-чил куттӣ арак, макарон, сигарет, панҷ-шаш кампали пашмин, чор тӯб матои гуногун ва ҳатто як куптӣи қалони фанерӣ пур аз гӯтирд!

Бузургхон ҳайрон шуд:

— Ҳамаи ин чӣ лозим?

— Чӣ лозим?— пурсид бо тамасхур Маша-хола.— Лозим мешавад. Ҳа, лозим мешавад. Ин ҷанги лаънатӣ аввалу охир надоштагӣ барин. Ана, мебинӣ, баъди як сол, не ҳатто баъди як моҳ, як қило орд ба як қило тилло баробар мешавад!

Бузургхон аз таххона баромад. Онҳо омада, боз ба болон кат нишастанд.

Бузургхон як сигор дартиронду ду-се куллоб дуд тирифт. Ин амали занашу Маша-хола ба ӯ маъқул на-шуд. Ин амал ба қаллобӣ, не, не, ба қаллобӣ ҳам не балки ба як чизи аз он ҳам бадтар, напсинтар монанд буд. Бинобар ин дар дилаш як эҳсоси ногувор,— ҳатман сахтакак озор додани Маша-хола пайдо шуд.

— Медонед, агар ташкилотхон дахлдор иро фаҳманд, чӣ кор мекунад?— ва баъд аз андаке таваккуф ба ҷашмони аз шиддати таҳайюр гирдашудан Маша-хола бо тамасхур нигаришта, ҳудаш ҷавоб дод:— Аз поятон меовезанд! Ҳа, аз поятон меовезанд!

— Аввалаш ин, ки ташкилотхон дахлдорат намефаҳманд. Сониян, агар фаҳманд ҳам, ҳудамон илочашро меёбем!— гуфт бо асабоният Маша-хола ва бо ҷаҳл аз ҷояш хеста ба сӯи оташдон равон шуд. Дар назди оташдон дар паҳлӯи духтархондаш нишаста, гурунғос зад.

— Шааҳарат эҷаб ҷавони аҳмак будааст! Ман дар умрам ин ҳел одами аҳмакро надидаам.

Ҳалима, ки аз тапхон онҳо хабар надишт, мутоиба кард:

— Аҳмак бошад ҳам, хушрӯй! Бинобар ин аз гуноҳаш гузаштан мумкин!

Аз ин тапн духтархондаш ба лаби Маша-хола табас-сум дамид.

XIV

Охирхон моҳи ноябрь буд. Октябр бар сари кӯху во-диҳо ханӯз ҳам бедареғ нури худро мерехт. Гандуми тирамоҳӣ панҷа зада, кӯрпа барин болон заминро пӯ-

шенда буд. Подаву рамаҳо ҳанӯз ҳам дар гандумпаяҳо ҷарида мегаштанд. Киштукори тирамоҳӣ ҳанӯз ҳам дар авҷ буд. Чунин ба назар мерасид, ки мардум вучуди фасли зимистонро фаромӯш кардаанд; ё худ гумон мекунанд, ки сол аз се фасл иборат аст ва баъд аз тирамоҳ бидуни зимистон фасли баҳор меояд. Аммо шабона шамоли сард ва тезутунде бархост, ки аз он бӯи барф меомад. Зимистон ногаҳон ҳамла овард. Мерган қарибҳои субҳи козиб аз шиддати сармо аз хоб бедор шуд. Хона ниҳоят сард буд. Вай шинелаширо ба китфаи партофта, ба назди тиреза омад. Кӯча ва боми хонаҳои ҳамсоя дар зерин барф буданд. Чунин ба назар мерасид, ки дарахтон бар сар чатри сафед кашидаанд, аммо танан онҳо дар равшанин барф ва субҳи козиб боз ҳам тиратар ва хузнангезтар менамуданд.

Дили Мерганро ваҳм пахш кард. Аҳволи тракторҳо чӣ хел бошад? Акнун онҳоро чӣ хел ба МТС меронанд?

Оре, аксарияти тракторҳо қайҳо боз таъмирталаб буданд. МТС қайҳо плани кишти тирамоҳиро барзиёд иҷро карда буд, бинобар ин имкон дошт, ки тракторҳои хона ба устохона оварда, ба таъмири зимистонӣ шурӯъ намояд. Мерган ибро чандин бор ба комитати партиявии район арз кард ва бо далелу бурҳонҳо ишбот намуд, ки трактор ва дигар мошину механизмҳои ба МТС оварда, ба таъмир гузоштан лозим, аммо Қосим Бобоевич ҳеҷ чизро ба инобат намегирифт ва талаб менамуд, ки кишти тирамоҳӣ то имкони охирин, — то тамоман ях кардани замин давом дода шавад. Бисёр меҳост, ки «районаш» дар вилоят аз ҷиҳати кишти тирамоҳӣ ҷои якумро ишғол кунад.

Мерган либосаширо пӯшида, аз хона баромад. Шамоли сард ба рӯяш зада, ду руҳсораширо лаввасзанон сӯзонд; нафасаширо танг кард. Гӯшаки телпакаширо фаровард ва бо нӯти пиребони шинелаш даҳону бинияширо пӯшонда, ба сӯи МТС равон шуд. Вакте ки дари қаровулхонаро кушод, ҳавои гарму ҳаловатбахш ба сару гарданааш зад. Дар печкаи ҷӯяи алов ғурӯс мезад. Қаровул, мӯйсафед Хошоков, дар таи пӯстин ва дар сар телпак дар болои кати камбари ҷӯбӣ, — тапчан, чорзону нишаста, ҷой менӯшид. Вай дар баробари дидани Мерган аз кат ҷаста фаромад.

— Биёед, Мерганбой, биёед!

Мерган аввал дастонаширо ба болои печка дошта гарм

карда баъд амонатак ба лаби кат нишааста, аз дасти Хошоков пиёлаи чойро гирифт. Чой доғ будааст. Ба баданаш гармӣ давид. Баъд аз ҳолӣ кардани пиёлаи дуҷум ба Хошоков муроҷиат карда гуфт:

— Амак, агар бемалол бошад, ҳозир ба хобгоҳи МТС рафта, Абуро бедор карда, ба назди ман мефиристед. Баъд ба печкаи бухгалтерия алов мемонед.

Хошоков бисъёр меҳост, ки гӯяд: «Номаъкул кардӣ! Ман ба ту югурдак не! На Абуятро ба наздат мефиристам, на ба оташдон алов мемонам!» Аммо ба ҷои ин дасти росташро ба болои синааш гузошта, бо нимтаъзиме гуфт:

— Хуб шудааст, Мерганбой. Худи ҳозир меравам!— ва зуд аз хона баромад.

Хошоков аз Мерган мурданивор метарсид. Аз худованд ҳам, ки бар даргоҳаш ҳар рӯз панҷ бор намоз мегузошт ва аҷзу лоба мекард, ин қадар наметарсид. Вай ҳар боре, ки Мерганро меидид, зери лаб ғунғос мезад: «Ё илоҳо, минта мина золимин», яъне, худое аз шарри золимон эмин дор!

Мерган ба идора даромада, ба хонаи ҳаман он қорамандони роҳбарикунандан МТС, ки хонашон телефон доштанд, занг зад. Тахминан баъд аз даҳ дақиқа ҳарсозшани Абу ба бухгалтерия даромад. Хошоков худоро мепазастид. Абу Мерганро. Бинобар ин ҳар як фармони ӯро бо дилу ҷон ва зуд иҷро мекард. Ана ҳоло ҳам дасту рӯяшро намушта давида омад.

Мерган баъд аз салому ҳолпурсӣ ба дасташ қоғазчаеро дода гуфт:

— Ана, ба хонаи ҳаман онҳое, ки номашонро навиштам, рафта, зуд ба ин ҷо мебиёри.

Абу қоғазчаро гирифта, аз идора давида баромад.

Баъд аз ин соат ҳаман бригадир, механик ва инженерҳои МТС ҷамъ шуданд. Ба онҳо дар ҷуниб барвақтӣ ба ин ҷо даъват шуданишонро фаҳмондан лозим набуд,—ҳамашон мақсади директорро бе ҳеҷ шарҳу тафсир мефаҳмиданд. Мерган онҳоро ба бригадахои тракторӣ таксим намуда, таъкид кард ки то нисфи рӯз аз аҳволи тракторҳо хабар гирифта, расо соати ду боз дар ҳамин ҷо ҷамъ шуда, ба ӯ арз кунанд.

Расо соати ду боз ҳама ҷамъ шуданд. Маълум шуд, ки оби радиатори ду тракторро сар надодаанд,—обях баста, радиатору блоки моторро кафондааст, мотори

хашт тракторро ба кор андохта натавонидаанд, дувоздаҳ тракторе, ки дар мавзасҳои дурдасти район кор мекарданд, бо қувваи худ ба МТС омада наметавонанд,—мумкин аст дар роҳ тамоман аз кор бароянд. Қарор дода шуд, ки ҳамаи онҳоро ба деҳоти наздиктарин бурда, таъмири зимистониро дар ҳамон ҷо гузаронанд. Барои ин аввал аз роҳбарони район иҷозат гирифтани лозим буд. Ин қорро Мержану Камолхон ба зимма гирифтанд. Сониян, барои тракторҳо гараж ва барои тракторчиён манзилгоҳе пайдо кардани лозим буд. Бо ин мақсад дубригадир, механик ва саринженер Кашшаковро боз ба деҳот фиристоданд. Онҳо мебоист бо раиси он колхозҳое, ки дар заминашон тракторҳо аз кор баромаданд, гуфтугӯ карда, барои трактор ва тракторчиён манзил пайдо мекарданд. Мержану Камолхон баёноти нома навишта, ба назди Қосим Бобоевич рафтанд. Қосим Бобоевич баёноти онҳоро хонда, бо рӯи турш гуфт, ки масъала,—масъалаи хеле ғизук ва мураккаб аст, бинобар ин як ҳафта ҳал карда наметавонад. Бюроро ҷеғ задаи лозим. Бюро ба соати ҳашти бегоҳ таъин карда шуд. Мержану Камолхон аз кабинети Қосим Бобоевич баромада, роҳи МТС-ро пеш гирифтанд.

Абрҳо пароканда шуда буданд. Ҳаво соф ва бегубор буд. Оғтоб чун ташти мисин сурхчатоб менамуд. Бале, чун ташти мисин буд,—медурахшид, аммо ҳарорате надошт. Барф дар зерин пой баланд-баланд ғичиррос мезад. Аз кӯҳи Бел, ки тобистонҳо аз он гармсел мезад, ҳоло шамоли сарде вазон буд. Шамоли ба рӯи гардан зада, нафасро ба дарун мекардонд. Камолхон гӯшаки карсқулияшро фаровард, гиребони пальтояшро, ки низ аз карсқули буд, боло кард ва дастпӯшакашро пӯшид. Мержан дастонашро ба кисааш андохт ва сарашро ба байни шонаҳояш кашид. Онҳо хеле вақт ҳомӯш қадам мезаданд.

— Ҷаро бочаат вақтҳои охир хеле ҳафая маънос менамояд?—ҳомӯширо вайрон кард дар охир Мержан.

— Қори ҷурағон Сайф!—гуфт бо тамасхур Камолхон.—Ман намедонам, ки ин одам дар қучо қалон шулдааст. На одамгариро медонад, на одоби муоширатро! На қалонро мешиносад, на хурдро! Ду бор ба писари яққаву яғонан Қосим Бобоевич повестка фиристодааст! Дафъан дуҷум таъкид кардааст, ки агар ихтиёри наоӣ, бо зӯри меорам. Аққун худатон гӯед: қанӣ, одоб? Қанӣ, иззату эҳтиром? Қанӣ одамгарӣ?! Ин мардак қунон аз

карда баъд амонатак ба лаби кат нишаста, аз дасти Хошоков ниёлаи чойро гирифт. Чой доғ будааст. Ба баданаш гармӣ давид. Баъд аз ҳолӣ кардани ниёлаи дуҷум ба Хошоков мурочиат карда гуфт:

— Амак, агар бемалол бошад, ҳозир ба хобгоҳи МТС рафта, Абу ро бедор карда, ба назди ман мефиристед. Баъд ба печкаи бухгалтерия алов мемонед.

Хошоков бисёр меҳост, ки гӯяд: «Номаткул кардӣ! Ман ба ту югурдак не! На Абуятро ба наздат мефиристам, на ба оташдон алов мемонам!» Аммо ба ҷои ин дасти росташро ба болон синааш гузошта, бо нимтаъзиме гуфт:

— Хуб шудааст, Мерганбой. Худи ҳозир меравам!— ва зуд аз хона баромад.

Хошоков аз Мерган мурданивор метарсид. Аз худованд ҳам, ки бар даргоҳаш ҳар рӯз панҷ бор намоз мегузошт ва аҷзу лоба мекард, ин қадар наметарсид. Вай ҳар боре, ки Мерганро меидид, зери лаб ғунғос мезад: «Е илоҳо, минта миња золимин», яъне, худое аз шарри золимон эмин дор!

Мерган ба идора даромада, ба хонаи ҳаман он қорамондони роҳбарикунандаи МТС, ки хонашон телефон доштанд, занг зад. Тахминан баъд аз даҳ дақиқа ҳарсозсанон Абу ба бухгалтерия даромад. Хошоков худоро мепарастид. Абу Мерганро. Бинобар ин ҳар як фармони ӯро бо дилу ҷон ва зуд иҷро мекард. Ана ҳоло ҳам дасту рӯяшро нашуста давида омад.

Мерган баъд аз салому ҳолпурсӣ ба дасташ қоғазчаеро дода гуфт:

— Ана, ба хонаи ҳаман онҳое, ки номашонро навиштам, рафта, зуд ба ин ҷо мебиёӣ.

Абу қоғазчаро гирифта, аз идора давида баромад.

Баъд аз лим соат ҳаман бригадир, механик ва инженерҳои МТС ҷамъ шуданд. Ба онҳо дар ҷуниб барвақтӣ ба ин ҷо даъват шуданишонро фаҳмондан лозим набуд,—ҳамашон мақсади директорро бе ҳеҷ шарҳу тафсири мефаҳмиданд. Мерган онҳоро ба бригадаҳои тракторӣ таксим намуда, таъкид кард ки то нисфи рӯз аз аҳволи тракторҳо хабар гирифта, расо соати ду боз дар ҳамин ҷо ҷамъ шуда, ба ӯ арз кунанд.

Расо соати ду боз ҳама ҷамъ шуданд. Маълум шуд, ки оби радиатори ду тракторро сар надодаанд,—об ҷа баста, радиатору блоки моторро кафондааст, мотори

хашт тракторро ба кор андохта натавонистаанд, дувоздаҳ тракторе, ки дар мавзеъҳои дурдасти район кор мекарданд, бо қувваи худ ба МТС омада наметавонанд,—мумкин аст дар роҳ тамоми аз кор бароянд. Қарор дода шуд, ки ҳамаи онҳоро ба деҳоти наздиктарин бурда, таъмири зимистониро дар ҳамон ҷо гузаронанд. Барои ин аввал аз роҳбарони район иҷозат гирифтани лозим буд. Ин корро Мергану Камолхон ба зимма гирифтанд. Сониян, барои тракторҳо гараж ва барои тракторчиён манзилгоҳе пайдо кардани лозим буд. Бо ин мақсад дубригадир, механик ва саринженер Кашаковро боз ба деҳот фиристоданд. Онҳо мебоист бо раиси он колхозҳое, ки дар заминашон тракторҳо аз кор баромаданд, гуфтутӯ карда, барои трактор ва тракторчиён манзил пайдо мекарданд. Мергану Камолхон баёнотнома навишта, ба назди Қосим Бобоевич рафтанд. Қосим Бобоевич баёноти онҳоро хонда, бо рӯи турш гуфт, ки масъала,—масъалаи хеле ғизуҷ ва мураккаб аст, бинобар ин як ҳудаш ҳал карда наметавонад. Бюроро ҷеғ задаи лозим. Бюро ба соати ҳашти бегоҳ таъин карда шуд. Мергану Камолхон аз кабинети Қосим Бобоевич баромада, роҳи МТС-ро пеш гирифтанд.

Абрҳо пароканда шуда буданд. Ҳаво соф ва беғубор буд. Оғтоб ҷун ташти мисин сурхчатоб менамуд. Бале, ҷун ташти мисин буд,—медурахшид, аммо ҳарорате надошт. Барф дар зерин пой баланд-баланд ғичиррос мезад. Аз кӯҳи Бел, ки тобистонҳо аз он гармсел мевазид, ҳоло шамоли сарде вазон буд. Шамол ба рӯи гардан зада, нафасро ба дарун мегардонд. Камолхон тӯшаки карсқулияшро фаровард, гиребони пальтояшро, ки низ аз кароқӯл буд, боло кард ва дастпӯшакашро пӯшид. Мерган дастонашро ба кисааш андохт ва сарашро ба байини шонаҳояш кашид. Онҳо хеле вақт ҳомӯш қадам мезаданд.

— Ҷаро бочаат вақтҳои охир хеле ҳафаю маънос менамояд?—ҳомӯширо вайрон кард дар охир Мерган.

— Қори ҷӯраатон Сайф!—гуфт бо тамажхур Камолхон.—Ман намедонам, ки ин одам дар куҷо калон шудааст. На одамгариро медонад, на одоби муоширатро! На калонро мешиносад, на хурдро! Ду бор ба писари яққаву яғонаи Қосим Бобоевич повесткаи фиристодааст! Дафъан дуҷум таъкид кардааст, ки агар ихтиёри наоӣ, бо зӯри меорам. Акнун худатон тӯед: кайи, одоб? Кайи, иззату эҳтиром? Кайи одамгарӣ?! Ин мардак ҷунон аз

худ рафтааст, ки на худоро мешиносаду на худойбер-
диро,— бо ҷаҳл суханаширо ба охир расонд Камолхон.

Мерган дар ҷавоб ҳарфе нагуфт. На таиҳо вай, бал-
ки тамоми мардуми район ин гапро хеле хуб медонис-
танд. Ҳама гӯшбақимор буданд: кайи, кӣ зӯр мебарояд?
Комиссари ҳарбӣ Сайф, ё Қосим Бобоевич? Қонун, ё
мансаб? Дар ҳақиқат ин мочарои гӯшношумидае буд.
Дар солҳои охир Қосим Бобоевич ҷунон лаҷоми ҳаман
корҳои райони ба даст гирифта буд, дар вилоят ва пой-
тахт ҷунон нуфуз, ҷунон ҷӯраҳо пайдо карда буд, ки
дар район касе ҷуръат карда наметавонист, ки аз ҳа-
ти ҷашидааш берун барояд. Худо накунаду касе яқаш-
ро ду гӯяд, рӯзи ҷунон одам хатман сиёҳ хоҳад шуд.
Ҳатто котиби дуҷуми комитан партиявии район Сине-
глаз бо вучуди он, ки дар вилоят ва марказ нуфузи му-
айяне ва обрӯю эътиборе дошт, ба Қосим Бобоевич ба-
робар шуда наметавонист,— ба вай дозим омад, ки ҷоилов
ба райони дигар ба кор гузарад ва бору бунаширо
баста, шабона Заргарро тарк гӯяд.

Ана, ақнун комиссарчае ба ном Сайф ба Қосим
Бобоевич баробар шудани! Агар ба қавли Камолхон
гӯем: «Бо думи шер бозӣ кардани!»

Мерган дар дил ба ин икдоми Сайф таҳсини таҳ-
ният мегуфт. Охир, қонун барои ҳама яқест,— ҳам ба-
роои котиби яқуми комитан (партиявии район ва ҳам
барои подабони колхоз! Бинобар ин бетоқатона ба оқи-
бати ин икдоми далеронаи Сайф мунтазир буд.

Қамолхон ҷун дид, ки Меран дар ҷавоб ҳарфе гуф-
тани нест, суханаширо идома дод:

— Шумою Сайф ҷӯра. Як насихат кунед, намеша-
вад? Охир, ин кораш хуб не! Худатон нағз медонед, ки
Қосим Бобоевич дар назди калонҳои вилоят ва марказ
обрӯю эътиборе дорад. Бинобар ин бо ҳар роҳ писараш-
ро ҳалос карда мегирад. Лекин дар байни ваю Сайф
хунуки меафтад. Ин нағз не! Охир, мо фарзанди як
диёрем; пону намакхӯрдаем...

Мерган бо тамасхур аз дил гузаронд: «Аҳа, ба эзо-
ратон кайк афтод?! Беқарор шудед?» Аммо дар ин вақт
қори Асад ба хотираш расид, бинобар ин бо оҳанги
шиква ва таҳассур гуфт:

— Ҷони ман! Ваю ман ҷӯра нестем. Як вақтҳо дар
як эскадрон хизмат мекардему ҳалос. Агар вай ҷӯра
мешуд, писари ҳаблаҳсолаи маро ба ҷанг намефирист-
тод,— ва баъди андаке таваккуф бо тамасхури ошко-

ро зам намуд:— Маро якрав мегӯянд, лекин Сайф аз ман ҳам якравтар аст. Ба вай панду андарз гуфтани ба гӯши мурда «Есин» хондан якест. Бинобар ин ба тақдир тан додан лозим асту вассалом!..

Камолхон саҳт хайрон шуд: «Ана чӯрагию мана чӯрагӣ! Агар ба Мерган барин одам, ки бар сараш ин хел фалокати мудхиш омадааст, раҳм накарда, писари ҳабдахсолаашро ба аскарӣ фиристода бошад, ба Косим Бобоевич ва писари нуздаҳсолаи ӯ асло раҳм нахоҳад кард!» Бинобар ин бо таҳайюри ошкоро пурсид:

— Вай медонист, ки писаратон нав ба ҳабдах кадам мондааст?

— Бале, ҳар сол дар чабини мавлудаш иштирок мекард. Боз тӯхфа ҳам меовард.

— Бо вучуди ин писаратонро ба аскарӣ фиристод?

— Дар он рӯз дар комиссариати ҳарбӣ набудааст. Мегӯяд, ки агар меидам, ба буни гарданаи дуто зада, бо посбони мусаллаҳ ба хонаат мефиристодам...

— Охир, шумо ҳақ доред, ки давутоз карда, ба идораҳои дахлдор шикоят карда, Асадро аз ин роҳ баргардонед. Навбаташ танҳо баъди якуним сол мерасад. Баъди якуним сол худо подшоҳ...

— Бале, ман метавонам, ки даву геч карда, писарамро ба муддати якуним сол аз хизмати ҳарбӣ озод кунонам. Лекин дар ин ҷо як гапӣ шигар ҳаст, Камолхон...

— Чӣ гап?— мутаҳайирона пурсид Камолхон.

— Оё дар он сурат Асад аз баҳри ман барин падар намебарояд? Оё ту дар ин бора фикр кардӣ?

Камолхон аз шиддати таҳайюр сонияе дар ҷояш шаҳшуда монд: «Наҳод Асад ба ивази ҷуни нағзӣ кӯрмакӣ карда, аз баҳри падараш барояд?» Баъди сонияе ба худ омада ва жадамашро тезонда, ба Мерган расида гирифтӣ бо табассум аз дил гузаронд: «Бале, аз баҳри падараш мебарояд! Охир, вай писари Мерган аст!».

Дар ин вақт онҳо ба МТС расиданд. Ҳар кас бо кори худ машғул шуд.

Қарибҳои бегоҳӣ осмонро боз абри сиёҳ пӯшонд. Шиддати шамол андаке суст ва ҳаво нармакак шуд. Дар аввал барф реза-реза меборид. Ҳар зарраиш чун парашютчае охишта-охишта парвоз карда омада, нармакак-нармакак ба болои замин менишаст.

Камолхону Мерган расо соати ҳашт ба комитати партиявии район расиданд ва дар назди дар барфи сару

душашонро афшонда, ба кабулгоҳи котиби якум ворид шуданд.

Ҳаман аъзоёни бюро дар кабулгоҳ чамъ шуда буданд. Дар сакфи кабулгоҳ дуди ҷабудҷатоби тамокушино мекард. Ин гувоҳӣ меод, ки онҳо хеле закт бозинтизоранд. Мерган ба назди печкаи ҳолландӣ рафта, дасташро гарм кард; баъд ба ҷаҳлӯяш назар афканда, дид, ки ҳамроҳаш нест,— вай дар як кунҷи кабулгоҳ бо раиси комитсияи пичирросзанон сӯхбат мекард. Мерган аз киеваш тамокухалта ва як порча газета гирифта, сигор печонд. Баъд аз ҳавои хунук дар хонаи гармакаки барҳаво сигор кашидан хеле гуворо буд. Ногаҳ писараш ба хотираш расид: «Ҳавои Россия аз ин ҳам сардтар будагист,— аз дил гузаронд ӯ.— Бечора, Асзд, аз хунуки хуб азоб кашидагист. Ба ӯ дастпушаку ҷӯроби пашмин фиристодан лозим...» Аммо дар ин вақт ба хотираш расид, ки дар хонааш на пашм ҳасту на ягон либоси пашмина. Холо ин хел ҷизҳоро аз бозор ҳам пайдо кардан имомкин нест. Ҳатто ҳудаш дар чунин сармо ба шояш пойтобаи гулбазӣ печонда гаштааст.

Ин кайфаширо назорид. Ҳам шуда, даричаи печкаро кушоду боқимондан сигарро бо ҷаҳл ба даруни он ҳаво дод. Дар ин вақт дасти касе ба тахтапушташ расид. Мерган коматашро боло карда дид, ки Ҳалимов.

— Аҳвол чӣ таар, Мерган Салимович?

Барои чӣ бошад, ки имрӯз табассуми Ҳалимов мутааллиқона менамуд.

— Бад не, рафиқ Ҳалимов, бад не,— ба ҷаҳлонхон тиллоии Ҳалимов ҷашм дӯхта ҷавоб дод Мерган.— Фақат тракторҳо дар саҳро монданд.

Ҳалимов то қарибҳо, то даме, ки Синеглазро ба райони дигар ба қор нафиристоданд, мубориз буд, шер буд, суҳанронияш оҳанги омирона дошт ва табассум дер-дер ба лабонаш гул мекард. Баъд аз он воқеа рафтору кирдораш хеле тағйир ёфт,— нармағфтор ва камгап шуд. Ақнун дар маҷлису ҷамъомадҳо ба монанди пештара тез-тез баромад намуда, бо калоншавандагон район, аниқтараш, бо Қосим Бобоевич баҳсу мунозира намекард,— баръақс дар як гӯша хомӯш менишаст. Ин тағаййуротро на танҳо Мерган, балки дигарҳо ҳам эҳсос мекарданд. Дӯстонаш аз ин тағаййурот ҳафа ва душманонаш хурсанд буданд. Қамолхон, ки яке аз бадхоҳони Ҳалимов буд ва дар замири дил ба ҷои ӯ соҳибшудан мехост, дар ҳар кӯчаву тангкӯча чунин меғуфт:

«Бале, Халимов пештар мубориз буд, шер буд! Аммо холо чӣ? Гурбан ошолуди гӯшти соҳибхонаро дуздидагӣ барин! Касе бо Қосим Бобоевич баробар шавад, ана ҳамин хел мешавад!».

Дар суҳанони Қамолхон як ифтихори довталабонае эҳсос карда мешуд. Бале, ӯ аз бочаи худ ошкоро фахр мекард.

Бинобар ин ҳам хусни тавачҷӯи Мерган нисбат ба Халимов дар вақтҳои охир хеле кам шуда буд. Аз ин сабаб табассуми Халимов холо ба назараш аблаҳона менамуд.

— Ҳеҷ гап не, Мерган Салимович,— бо ҳамон табассум ҷавоб дод Халимов, ки аз замири дили Мерган огоҳ набуд.— Ман баённомаатонро боддиқат хонда баромадам. Таклифатон— таклифи хеле хуб. Сад— садубист километр тракторхоро ронда овардан ва боз ба ҳорои сад— садубист километр ронда бурдан чӣ лозим? Магар дар ҷояшон таъмир кунем, беҳтар нест?

— Фикри ман ҳам ҳамин хел. Тракторҳо тамоман шалак шудаанд. То ба МТС меорем, тамоман ҷошӯпош мешаванд,— гуфт маҳзунона Мерган,— ва баъд барои мавзӯи сӯхбатро дигар кардан ба соати дасташ назар афканда пурсид:— Қосим Бобоевич ба кучо рафта бошанд? Соат қариб нӯҳ шуд...

Ба лабони Халимов боз табассуми фароҳе дамид. Вай лабонашро ба гӯши Мерган наздик овара, пичирроз зад:

— Меғӯянд, ки имрӯз расо соати се як афсар ва ду солдат писарашро пешандоз карда, ба военкомат бурдаанд. Қосим Бобоевич соати сеюним ба хонааш барон тасалли додани занаш ва прокурор Рофиев ба назди ҷӯраатон Сайф рафта буд. Ана, холо ҳам аз онҳо дараке нест. Аз афти қор, Рофиев ҳам Сайфро ба гап дароварда натавонист... Қандаша занад, Сайф! Ана инро марди ҳақиқӣ меғӯянд...

Ба Мерган ин шодини Халимов маъқул нашуд. Одами бо ақлу тамиз ба бадбахтин дигарон намехандад! Ҳа, намехандад!

Дар ин вақт пешолеш Қосим Бобоевич ва аз кафон ӯ Рофиев тезутунд ба қабулгоҳ ворид шуданд.

— Дароед, рафикон!— гурунғос зад Қосим Бобоевич дари кабинеташро кушода.

Бюро тезутунд гузашт. Дар аввал баёноти роҳбарияти МТС-ро хонда доданд. Баъд ду-се нафар ба му-

зокира баромаданд. Баъд худи Қосим Бобоевич лоиҳаи қарори маҷлиси бюроро ҳонда дод. Бюро қарор кард, ки он тракторҳое, ки аз МТС дар масофаи 50—60 километр ва аз ин бештар, дар саҳро аз қор мондаанд, ба деҳоти наздиктарин кашола карда оварда, дар ҳамамон ҷо таъмир карда шавад. Дар пункти дуҷуми қарор ба директори МТС Мерган Салимов «барои таъмин карда натавонишани роҳбарият» «выговор» эълон карда мешуд. Ҳама ба тарафдорин чуни қарор овоз доданд. Фақат Ҳалимов «бетараф» монд. Қосим Бобоевич маҷлисро пӯшида эълон кард. Ҳама ғурӯсзанон баромада рафтанд. Дар кабинет танҳо соҳибаш ва Қамолхон монданд. Мерган ба Қосим Бобоевич як назар афканду фаҳмид, ки вай ҳафа аст. Бинобар ин аз азмаш, ки барои бе асосе «выговор» доданишон ҷангу ҷанҷол кардани буд, баргашт ва ба сӯи дар равон шуд. Вақте ки Мерган дари дуҷуми кабинетро мепошид, овози Қосим Бобоевич ба гӯшаи расид.

— Вай, Сайфаш, одам набудааст!

XV

Се шабу се рӯз беист барф борид. Дар қарибҳои субҳи козиби рӯзи ҷаҳорум ҷи хеле ки сар шуда буд, ҳамагон хел ногаҳ аз боридаи бозмонд. Аммо, бар ивази ин шамоли сарде бархост ва шиддати сармо бештар шуд. Дар водии Заргар қариб ним метр барф борид. Меғуфтанд, ки дар қуҳҳо ва даштҳои пошнаи қуҳҳо барф аз як метр ҳам баландтар аст. Мерган дар умри худ ин хел зимистони сербарф ва сармон шадидро надида буд. Мӯйсафед Хошоков, ки синнаш аз шаст гузаштааст, низ ин фикро тасдиқ менамуд.

Се рӯз боз Мерган дар МТС ҳоб мекард. Ба хонааш,— ба хонаи беодам ва сард, ки дар шабҳо аз сукунату ҳомӯшӣ гӯшҳояш қулф мезаданд, баргаштан наметавонист. Тамоми рӯзро бо даводаӣ, тадорук ва ташвишу тараддуд меғузаронд ва қарибҳои нисфи шаб ба бухгалтерия баргашта, ба болои ягона дивани он, ки ҳар як пружинааш бо як мақом садо мебаровард, мурда барин ҳоб мекард. Барои вай болишту бистар лозим набуд,— шиму гимнастёркааш ба ҷои болишт ва шинелаш ҳам ба ҷои кӯрпаи зер ва ҳам ба ҷои кӯрпаи боло хизмат мекарданд.

Се рӯз боз аз даҳони мардуми Заргар таърифу тавсифи сардори комиссариати ҳарбии район — Сайф канда намешуд. Корноман ӯ тадричан бо иловаю игрокҳо ба тамоми деҳоти район паҳн мегашт. Охир, то ҳол касе ба Қосим Бобоевич чунин зарба назада буд. Бале, барои ин гурда даркор!

Мардум ин иқдоми Сайфро ҳар ҳел накл мекарданд. Баъзеҳо мегуфтанд, ки ҳуди Сайф таппонча дар даст ба хонаи Қосим Бобоевич меояд ва писари нуздаҳсолаашро, ки чун бачаи хурдак аз бағали падараш ҷудо шуданӣ набудааст, ба зӯри кашола карда меҳезонад ва ба дӯғу пӯписан Қосим Бобоевич ва ғиряву лобан занаш заррае аҳамият надода, рост ба комиссариати ҳарбӣ сурронда мебарад... Аммо сурати ҳақиқии воқеа чунин буд: Вақте ки бори саввум повесткаи меоранд, писари Қосим Бобоевич ҳарфе нагуфта, чизу чораашро меғундораду ҳамроҳи қосид равон мешавад. Модараш, ки ба қудрат ва ҳукми ҳамсари соҳибмансабаш аз ҳад зиёд бовар дошт, гӯшаки телефонро ғирифта, оромона ба Қосим Бобоевич сим мезанад. Қосим Бобоевич, ки ҳулку атвори Сайфро аз занаш беҳтар медонист, ин хабари машғумро шунида хеле хафа мешавад ва прокурор Рофиевро ба мошинзаш савор карда ба комиссариати ҳарбӣ мефиристад. Рофиев зада, рост ба кабинети Сайф медарояд ва... расо баъди шаш соат бо абрувони чин ва киёфани ҳашмолуд аз он ҷо мебарояд. Дар зарфи ин шаш соат онҳо аз ҷӣ хусус гап мезаданд? Ибро то алҳол касе намедонист...

Соати даҳи бегоҳии ҳамоно рӯз писари Қосим Бобоевичро бо як гурӯҳ даъватшавандагон ба машина савор карда, ба Душанбе мефиристанд. Фардон он рӯз Қосим Бобоевич субҳидам ба мошинааш савор шуда, низ роҳи Душанберо пеш мегирад. Ана се рӯз гузашт, аммо аз ӯ ҳанӯз ҳам дараке нест.

Дар ин се рӯз тамоми тракторҳоро ба МТС оварданд ва он қисмашонро, ки аз МТС хеле дур, дар саҳро аз қор монда буданд, ба қишлоқҳо бурда, ҷобачо карданд.

Акиун Мерган хотирчамъ буд. Гарчанде қисмҳои эҳтиётӣ хеле кам буданд, баъзе деталҳоро рандаву суфта карда, ҷобачо мекарданд. Ба ҳар ҳол, як навъ карда, тракторҳоро аз таъмир баровардан мумкин буд.

Боз се рӯз гузашт. Мерган дар ин се рӯз дар назди печкаи ҳолландӣ нишаста, папирос мекашид, аз радио

хабарҳои охириро гуш мекард ва муттасил дар бораи рафти ҷанг фикру мулоҳиза меронд. Дар вақтҳои охир фикру зикраш бо таҳлилу тафсири лашкаркашони Наполеон ба Россия банд буд. Охир, русҳо дар он вақт ҳатто Москваро таслим карданд, бо вучуди ин ба душман шикаст доданд! Шояд зимистон мусондат кунаду Армияи Советӣ ҳам ба немисҳои истилогар шикаст диҳад? Ва шояд дар зарфи як моҳ онҳоро ронда, боз то ба Берлинашон бурда монад? Он гоҳ писарчаи яккаву ягонааш, ба хона бармегардад; Мерган ба ӯ зан гирифта медиҳад ва бачаҳоиашро пуштора карда калон мекунад. Набераҳоиашро аз писари худаш ҳам бештар дӯст хоҳад дошт. Охир, беҳуда нагуфтаанд: «Фарзанд — бодом, набера — мағзи бодом». Мерган аз ин фикру андеша лаззат бурда, ҷашмонашро пӯшида менишаст ва аз ҳоло бар дӯшаш гармии тан ва бар гарданааш гармии дасти кӯдакро ҳис менамуд.

Ана бинобар ин, вақтҳои охир нисбат ба обу ҳавои Москва ва вилояти Москва рағбати маҳсусе дошт, — то онро фаҳмида намегирифт, радиоро хомӯш намекард. Чӣ қадаре сармо дар он ҷо шадидтар мешуд, хурсандии Мерган ҳамон қадар меафзуд.

Дар рӯзи чаҳорум, вақте ки Мерган радиоро даргиронда, дар борзи наберадорӣ ва кайфияти наберакалонкуи фикркунон папирос кашида менишаст, дикторе бо овози мутантане эълон намуд, ки тамоми радиостансияҳои Иттифоқи Советӣ кор мекунанд. Садон диктор мутантан ва фараҳафзой буд. Маълум буд, ки ӯ хабари хушERO ба самъи сомеъонаш расонданист. Ҳамаи онҳое ки дар бухгалтерия буданд, дар гирди радио ҷамъ шуданд. Мерган низ аз ҷояш хест. Диктор бо ҳамон оҳанги мутантан эълон намуд, ки аскарони сурх дар назди Москва ба ҳучум гузашта, фалон-фалон пунктҳои аҳолинишиниро аз фашистони немис озод карданд...

Ин хабар ҷунон ногаҳонӣ буд, ки Мерган дар аввал ба гушн худ бовар намекард. На танҳо Мерган, балки дигарон ҳам аз ҳайрат дар ҷояшон шах шуда монданд. Диктор боз як бор хабарро такрор кард. Баъд аз ин нидон шодиёна ба сақфи бухгалтерия печид. Мардум якдигаро ба огуш кашида, бо ғалаба табрик мекарданд. Мерган низ ҳар касе, ки пеш меомад, ба огуш кашида ва аз ду руҳсораш бӯсида, бо ғалаба табрик мекард. Вай аз шодиву фараҳ масту мадхӯш буд. Ки-ро ба огуш мекашид? Ки-ро мебӯсид? Дар ин бора фикр

намекард. Бинобар ин чӣ хел баъд аз Шарофат-хола ба оғӯшаш афтодани Хуснияро нафахмида монд. Вақте ки аз ду рухсорааш бӯсиду ба ҷашмонаш нигарист ва ду ҷашми сиёҳи ҳалқа ва ҷаззобу шарарборро дид, ногаҳ ба худ омад ва ҳиҷолатмандона ба замин ҷашм дӯхт. Ба гунаҳои сап-сафеди Хусния хун дамид. Ӯ низ ба замин ҷашм дӯхт ва ба қафо баргашт, аз Мерган дур шуд.

Баъд аз ин воқеа Мерган дигар дар як ҷой нишаста наметавонист,— ҳар рӯз ба он колхозхое, ки тракторхоро ба онҳо бурда таъмир мекарданд, сафар мекард; ё худ устохонаҳои МТС-ро ҷарх зада мебаромад; доимо таъмирчиёро ба тезонидани суръати таъмир ташвиқу тарғиб менамуд ва баъзан қорҷоман ягон қорғарро пушида ва остинашро барзада ба онҳо ёри мерасонд.

Акнун нақшаҳои дар бораи наберадориву наберакалонкуни низ тағйир ёфта буд. «Дар ин синни ҷавонӣ бар гардани бача бори зиндагиро бор кардан чӣ лозим?— муҳокима менамуд ӯ худ ба худ.— Аввал ўро хонондан лозим. Агар аз аскарӣ баргардаду синфи даҳро хатм кунад, хатман ба ягон мактаби олии инженерии Москва ё Ленинград бурда мемонам!»

Нақшаҳои дар бораи ояндани худаш низ тағйир ёфтанд. Падараш дар синни ҷилусесолагиаш дуҷум бор хонадор шуд. Ана, ҳоло ҷор писару як духтар дорад. Қади писарҳои ба қадаш баробар! Вай нав ба сиюниҳ қадм мондааст. Чаро пас аз оши сол боз хонадор нашавад? Поси хотири занаш? Охир, меҳру вафо ба зиндаҳо лозим,— то занаш зинда буд, вай ба ягон зан дигар бо ҷашми бад нигоҳ накардааст. Ҳатто дар ҳоби шаб ҳам ба дилаш ба ҷуни фирку ҳаёлҳо роҳ на додааст. Охир, як умр дар болои дивани бухгалтерия ҳаҷ кардан мумкин не-ку! Бале, ба вай одаме лозим аст, ки ҷароғи хонаашро фурузон дорад, дари хонаашро ба рӯи кушояд, аз хӯрду хӯрок ва сарулибосаш бохабар шуда истад...

* * *

Дар арафани соли нав шиддати сармо хеле суст шуд. Аз шарқ шамоли рутубатноке бархост. Даре нагузашта, абри сафедҷатобе осмонро пушонд. Баъд бори нармакак майда-майда борида гирифт. Пас аз ҷошт

барфи роххо шуррут шуд. Аз зери барф ҷӯю ҷӯйчаҳо равои буданд. Дар чуқурию пастхамиҳо кӯлу кӯлмакҳо ба ҷуҷуд омаданд. Оби барф тез аст,— аз нӯги сӯзан барии сӯроҳӣ ҳам зуд мегузарад. Мерган, ки рузона барои хабаргирии бригадаи таъмирчиён ба колхозии «Зарбдор» рафта буд, пойиш нам кашид. Дар ашвал ба ин аҳамият надод, аммо қарибни бегоҳӣ ҳаво боз сард шуд ва ангиштони пойиш ҷиз-ҷиз сӯхтан гирифтанд.

Мерган қарибихон шом бо мотоцикл ба МТС баргашт. Вай дар ашвал хост, ки дар бухгалтерия пайтобашро кашада хушконад, аммо мутаассифона, мардаки алавлон бегоҳӣ алов намонда, ба хонааш рафта буд. Мазмун, гумон мекард, ки имрӯз баъди кор касе ба бухгалтерия нахоҳад омад.

Мерган дар назди оташдони беалов камтар фикр карда истоду баъд ба ҷунин қарор омад, ки шаби ид,— шаби соли навро дар бухгалтерия гузаронидан хуб, нест. Охир, вай ҳам хонаву дар дорад! Мумкин аст, ки ягон кас суроғ карда, ба дарах ояд. Агар дари хонааш қулф бошад, нағз намешавад.

Хонааш аз беруи ҳам сардтар буд. Аз он бӯи ҷанг ва гӯбор меомад. Дар кунҷҳои тори тортанак овезон. Ях қуҷи сакф нам кашадагӣ. Мазмун, тунукан он ҷои бом сӯроҳ шудааст ва об аз он ҷо шорида, ба зершервонӣ (чердак) гузаштааст.

Мерган маъюсона хонашро як аз назар гузаронду сатили холиро гирифта ба рӯи хавлӣ баромад ва ба сӯи қазноқчааш равои шуд. Хайрият, ки аз соли гузашта камтар ҳаёму ангишт монда будааст. Ба печка оташ гиронд, барои ҷойи об монд ва ракси оташро тамошокунон ба ҷӯшидани об мунтазир шуд. Баъд ба хотир овард, ки дар хонааш нон нест. Дар ашвал хост, ки ба хонаи ҳамсоҳе рафта, як-дуто нон қарз гирад, баъд ба хотир овард, ки ҳоло нонро аз рӯи карточка медиханд, бинобар ин аз онҳо, ки ҳама қарғанд ва бо нони қарғачи анидагӣ мекунанд, нон қарз гирифтани хуб нест. Илова бар ин нони зиёдатӣ доштанишон ҳам даргумон аст. Бо ин фикру хаёл ҷойи дам қард; баъд даруни ҷевонро кофтаи гирифт. Аз даруни дастурхонӣ кӯҳнае ҷор порча нони қоқи мағорбастае баромад. Имрӯз, ки ташвишу тарадудни бисёре дошт, барои хӯроки ҷошт ва гирифтани нони қарғачиаш ғурбат наёфт. Азбаски саҳт гурусна буд, нони қоқро ба ҷойи тар карда, дузунча задаи гирифт. Нони қоқи ма-

горбаста ба назараш халво барин менамуд. Дар ин вақт насихати падараш ба хотираш омад ва ба лабонаш табассум дамид.

Боре дар айёми ҷавонӣ бо падараш дар дашти Малик ҷав дарав мекарданд. Сахт гурусनावу монда шуда, бар сари хӯроки ҷошт нишастанд. Мерган то ҷӯшида ни ҷой тоқат карда натавониста, нонро ба оби хунук тар карда, дулунча задан гирифт. Падараш ниро дида, бо табассуми меҳрубонае гуфт: «Доймо ана ҳамин хел ноната шакар барин ширин карда хӯр!» Мерган ба маънои ин ҳикмат сарфаҳм нарафт, бинобар ин мутахайрона ба ӯ ҷашм дӯхт. Падараш сарашро снлакунон шарҳ дод:

— Танҳо вақте ки сахт гурусна монӣ, бар сари дастурхон бинишин. Ана он гоҳ нони қоқ ҳам ба назарат шакар барин ширин менамояд,— ва баъд андаке таваққуф карда ва айёрони ҷашмак зада, илова намуд:— Бо занат ҳам ана ҳамин хел муомила кун!

Ба гунаҳои Мерган хун дамид. Аз хичолат ба замин ҷашм дӯхт. Моҳи дуввуми хонадорияш буд. Аҷаб замонаҳое буданд он замонаҳо! На ғам дошту на ташвише! Қанӣ акнун он айём? Қанӣ, ҷавонӣ?

Холо ба як сари қоқаш ҳазору як ғаму ташвиш! Боз тақдир гоҳ ба буни гарданааш мезанаду гоҳ ба ду бари рӯяш! Бар сарборин ҳамаи ин касе нест, ки дар ин шаби иду айём бо ӯ ҷорто дарди дил кунад. Ҳатто бодичаи Бузургхон ҳам як сари қадам ба аёдаташ наомад. Падари ҳудааш ҳам ҷор моҳ боз аз аҳволаш хабар нагирифтааст. Баъд ба хотир овард, ки аз моҳи сентябрь то декабрь танҳо нисфҳои шаб ба хона бармегашт ва субҳидам боз ба кор мерафт. Моҳи декабрь тамоми ба хонааш наомадааст. Модоме ки доимо дараш қулф аст, кӣ ба аёдаташ меояд?

Дар ин вақт бригадаи таъмирчиёни Тӯракул ба хотираш расид. Бригада дар яке аз оғилхонаҳои колхозии «Зарбдор» ҷой гирифтааст. Оғилхона камбар, вале хеле дароз. Аз байнаш бо тахтадевор ба ду тақсим кардаанд. Дар нимаи якумаш тракторҳо меистоданд; аз нимаи дуюмаш барои дастан таъмирчиён, ки аз дувоздаҳ нафар иборатанд, хобгоҳ сохта буданд. Бояи оғилхона,— аз камиш. Бинобар ин барои оташ задани он як донаи гӯгирд басандааст. Мерган медонист, ки қариб ҳамаи аъзоёни даста папироскашу арақиш. Алал-

хусус, кали Тӯракулу Мамадкули барлос. Боз маст шуда, ягон балоро ба пой нахезонанд?

То дар ин хонаи сарду касиф яккаву танҳо нишастан ба назди онҳо рафтан бехтар нест? Илова бар ин, бегоҳӣ, хангоми бозгашт аз колхозии «Зарбдор» Тӯракул, Мамадкули барлос, Штейн ва дигар таъмирчиён илтимос карда буданд, ки хамроҳашон соли навро истикбол кунанд. Алаҳусус, холабачааш Маҳмуд Исломов бисёр исрор карда буд. Аммо ӯ наиро пеши пой зад,— даъвати онҳоро қабул накард.

Мерган хеле вақт ба оташи оташдон нигоҳ карда нишаст. Бо тадриҷ дами оташ пасттар мешуд. Ана дар болои лаҳчаҳои ангишт хокистари сафедча нишаст. Мерган як охи чуқуре кашида аз ҷояш бархост ва ба сӯи дар равон шуд. Баъд аз чанд дақиқае боз роҳи колхозии «Зарбдор»-ро пеш гирифт.

Мерган мотоциклашро ба назди тракторҳо дароварда монду баъд дари хобгоҳи таъмирчиёно кушод.

Дар пешгоҳи хона, дар атрофи столи дарозии носуфтаву дағалсохт Тӯракул, Штейн, Мамадкули барлос ва Маҳмуд Исломов менишастанд. Онҳо саргарми картабозӣ буданд, бинобар ин ҷӣ хел ба наздашон даромадани Мерганро надида монданд. Дар болои стол дар табаке чанд порча хлеби сиёҳ, дар табаке карами шӯр, ду шишаи холи, як шишаи нима, шаш стакан ва як ҷойник меистод. Маълум буд, ки соли навро хеле барвақт истикбол кардаанд. Дар оташдоне, ки аз бочкаи холи оҳанӣ сохта буданд ва дар миёнаҳои хона меистод, оташ гурӯс мезад. Пӯчоки чигит, ки оиро ба қараси тар карда буданд, хеле нағз месӯхт. Дар болои оташдон деге билик-билик мечӯшид.

Мерганро пеш аз ҳама Тӯракул дид. Вай картаҳои дасташро ба болои стол партофта, аз ҷояш хест. Дигарҳо ҳам иброи дида, картаҳоиашонро ба болои стол монда, аз ҷояшон хестанд.

— Биёед, Мерганбой, биёед,— гуфт Тӯракул гӯё аз омадани Мерган хафа шуда бошад, хастаҳолона боз ба ҷояш нишаста.

Ба гайр аз Тӯракул дигар ҳама ба Мерган даст дода вохӯрдӣ карданд.

— Дигарҳо кай?— пурсид Мерган аз Тӯракул, ки сардори дастаи таъмирчиён буд.

— Ҷавоб додам. Ваъда доданд, ки фардо субҳидам боз дар ҳамин ҷо ҳозир мешаванд,— ҷавоб дод бо ди-

ли нохохам Тӯракул ва боз картаҳояшро ба даст гирифт.

Маҳмуд, ки аз ин бетакаллуфӣ Тӯракул нисбат ба Мерган камтар хафа шуда буд, картаҳояшро ботанафур ба болои стол партофта, гурунгос зад:

— Бас! Ба дилам зад!— ва ба кунҷи хона рафта, аз он ҷо барои Мерган як стул овард.

Мерган ҳам бар сари стол нишаст.

Тӯракул, ки акнун бетакаллуфӣ худро пай бурда буд, барои чуброн кардани он шишаро гирифта, ним стакан арақ рехт ва ба чашмони Мерган чашм дӯхта, бо меҳрубонӣ гуфт:

— Кани, Мерганҷон, якто аз ин оби замзам! Ин, сабиалмонда, ғаму андӯхро зуд дур мекунад!

— Дигарҳо чӣ?— пурсид бо табассум Мерган, чунки аз ин табаддулоти авзои мусоҳибаш хурсанд буд.

— Дигарҳо ҳаққашонро хӯрданд. Боз пеш аз ош мегиранд,— ҷавоб дод Тӯракул табақи карами шӯр ва хлебро ба назди Мерган монда.

Дар ин вақт Маҳмуд аз тағи стол шишаеро гирифта, ба стакани ҳама кам-кам рехт.

— Касе ки Мерган Салимовичро хурмат мекунад, бояд ин қадаҳро ба саломатии сари он кас нӯшад!— гуфт ӯ аз ҷояш хеста.— Кани, ба саломатии Мерган Салимович!

Мерган танҳо акнун пай бурд, ки кайфи ҳама хеле баланд аст. Маҳмуд ба дигарҳо интизор нашуда, моеи стаканашро ба даҳон рехт ва нафасашро боздошта, аз стакани дигар якчанд култ об нӯшид.

Дигарҳо ба стаканҳояшон кам-кам об андохта, бо стакани Мерган ҷанг андохтанд.

Мерган фаҳмид, ки дар шишаи Маҳмуд спирт будааст, бинобар ин дасташро ба сӯи ҷойник дароз кард.

— Вай арақи тоза! Об андохта, ҳаром нақун!

Ба лабони Мерган табассум дамид. Гапашро бинанд: «Об андохта, ҳаром нақун!» Магар иро дигархелтар, нармтар карда, гуфтан мумкин набуд? Бале, Тӯракул одами бад нест, аммо андаке дағалнамо. Ҳатто гапӣ хуш гуфтани бошад ҳам, дағал мебарояд. Шояд ба ин одат карда бошад? Ё ин хислати фитрӣ, модарзодист? Бале, дар дуниё баъзан ба ин хел одамон ҳам вохӯрдан мумкин.

Мерган қадаҳашро бо ҳама ҷанг андохта ва ба хо-

лабачааш, ки мутафаккирона як порча хлебро бӯй карда менишаст, айёрони чашмак зада гуфт:

— Барон чӣ танҳо ба саломатии сари ман будааст? Ба саломатии сари ҳама! Барон тезтар тамои шудани ҷанг! Барон сихату саломат баргаштани ҷанговарони мо!

Мерган стаканро ба сар кашид.

— Балота гирам!— индо кашид Тӯракул ва стакан дар даст калавида-калавида ба назди Мерган омаду аз гарданааш оғӯш карда, аз лабонаш бӯсид.

Ба лабони ҳама табассум дамид. Ҳеҷ кас гумон намекард, ки Тӯракули бадғапу бадлаҳан ба чунин «гӯсолағӣ» кодир аст.

Тӯракул низ стаканаширо ба сар кашид ва чун дид, ки Маҳмуд ба ӯ бо табассум менигарад, бо ҷаҳл гурунгос зад:

— Чӣ меҳандӣ? Чӣ дидӣ? Кунӣ маймуно дидӣ?— ва баъд ба ҷашмони Маҳмуд, ки ҳоло ҳам табассум мекард, камтар нигоҳ карда истоду бо ташаддуи бештар заи намуд:— Ба дег нигоҳ кун!

Мамадули барлос аз кнса соаташро бароварда ба он як назар афканду сухани дӯсташро тақвият дод:

— Бале, ба дег нигоҳ кунӣ, бехтар аст. Ош пухтагист.

Маҳмуд ҳарфе нагуфта, ба назди оташдон рафт. Баъд аз даҳ-поиздах дақиқа дар болон стол як табақи лангарӣ оши сергӯшту сермурҷ пайдо шуд. Тӯракул стакани Мерганро пур кард: шишан холиро ба тағи стол партофт ва стакани худро ба назди Маҳмуд гузошт. Маҳмуд ба стакани ҳама ним-ним спирт рехт. Штейн аз ҷойники тулукагӣ об илова намуда, пур кард. Мамадули барлос соаташро бароварда, ба болон стол монду гурунгос зад:

— Сабил монад! Боз ҳашт дақиқа!

Ҳама ба акрабакҳои соат нигоҳ карда ва ба тик-ти-ки механизмиаш гӯш андохта, ба фикр фуру рафтанд. Хӯш, соли 1942-и милодӣ чӣ хел хоҳад шуд? Бар сари онҳо чӣ хоҳад овард? Оё соли нави ояндаро сихату саломат пешвоз гирифта метавонанд?

Вакте ки то соли нав ду дақиқа монд, Мамадули барлос стакан дар даст аз ҷой бархост.

— Дӯстон!— хитоб намуд Мамадули барлос, вакте ки ҳама аз ҷой бархостанд.— Дар ин ҷо қадахҳои бисёре нӯшида шуданд, аммо ана ин кал,— дар ин

чой нуткаш бо стаканаш ба сӯи дӯсташ, ки ба ӯ бо табассум менигарист, ишора намуд,— мо, тоҷикҳо, аксарият гуфта намонд, ки ман, як барлоси бечора, ду даҳан гап занам. Ана, маҷбур шудам, ки худро ба шаттоҳӣ зада, бе иҷозат сухан гирам...

— Хӯй барлос! Гапро рӯдаи гов барин дароз наку! Соат аллакай дувоздаҳ шуд!— бо шӯҳӣ хитоб намуд чӯрааш.

— Намур! Ҳамон захру закуматро меҳӯрӣ!— гуфт Мамадули барлос аввал ба чӯрааш назар афканда ва баъд ба Мерган айёрона чашмак зада.— Хӯш, рафиқон,— суханаширо идома дод ӯ киёфаашро ҷиддӣ карда,— ман ин қадаҳро барои он менӯшам, ки соли оянда иди соли навро ана ҳамин хел сиҳату саломат ва ахлона дар як чой пешвоз гирем!

— Фақат на дар ин оғилхона,— хитоб намуд Маҳмуд, аммо ҳамқадаҳонаш ба суханони ӯ аҳамият надоданд ва қадаҳояшонро ҷанг андохта, ба сар кашиданд.

Баъд аз араку спирт ош хеле нағз мерафт. Табақ зуд ҳолӣ шуд. Дар он як дона ҳам биринҷ намонд. Маҳмуд ба як чойники калони қарабӯй чой дам карда овард. Вақте ки чойник ҳам ҳолӣ шуд, Тӯракул аз ҷояш хеста ғурунгос зад:

— Хӯш, рафиқон! Вақти хоб ҳам шуд! Мо одамони корӣ. Бояд расо соати ҳафт аз хоб хезем:

Ҳама, аз ҷумла ҳуди Тӯракул ҳам, ба сӯи тапчанҳо¹ равон шуданд.

Маҳмуд ба назди тапчанааш расиду гӯё фикре ба сараш зада бошад, боз ба пас, ба назди Мерган баргашт ва дасташро ба китфи ӯ монда гуфт:

— Шумо, аҳо, ба болон тапчани ман хоб мекунед.

— Ту чӣ?— пурсид мутаҳайирона Мерган.

— Ман хӯ дар он чо...— ҷавоб дод Маҳмуд ба як кунҷи хона, ки дар он чо ду-се бағал паҳол меҳобид.

— Не,— гуфт Мерган дасти холабачаашро аз китфааш гирифта.— Ман сарбоз. Аз ҷавонӣ ба ҷунин ҷизҳо одат кардагӣ,— ва рост ба кунҷи хона равон шуд.

Тӯракул ҷароғро пуф карда кушт.

Мерган паҳолро ҳамвор карда дароз кашид ва ши-

¹ Кати камбари тахтагии дастисохт, ки дар солҳои сиёму чилум хеле маъмул буд.

нелаширо ба болояш гирифт. Баъд аз дакикае ба чохи чукуру торике фуру рафт. Танҳо карибҳои субҳи козиб аз хоб бедор шуд. Шинелаширо ба китфаш партофта, ба назди тиреза омада, ба соаташ назар афканд. Соат акнун панҷ шуда буд. Боз ба қояш дароз кашид. Ҳеҷ хобаш намеомад. Хуб аз ин паҳлӯ ба он паҳлӯ гашт,— нашуд, ки нашуд. Хеста ба назди печка омаду ситор печонд. Баъд хокистари оташдонро кофта, лаҳчае ёфту ситорашро даргиронд. Ситоркашон фикр мекард, ки агар барвақттар ба хонааш баргашта, ба оташдонаш алов монад, хеле хуб мешавад. Дар бухгалтерия хоб кардан бас! Мардум айб мекунанд! Ба ғайр аз ин мумкин аст, ки касе суроғ карда ба дарах ояд. Агар дарах қулф бошад, айб мешавад. Минбаъд одам барин кор мекунад,— расо соати нӯҳ ба кор меояду расо соати шаш корро тарк мекунад. Вақти боқимондари дигар одамҳо барин дар хонааш мегузаронад.

Мерган мотоциклаширо аз гараж баровард. Роҳ ҷах баста буд. Дар ҷунин роҳ мотоцикл рондан хеле хавфнок аст, бо вучуди ин Мерган ботадриҷ суръатро метезонид. Суръати мотоцикл акнун дар як соат ба сад километр мерасид. Яхчаҳо аз тағи ҷархҳо ҷирт-ҷирт мебариданд. Шамол ҳам торафт тезу сардтар мешуд. Аммо Мерган, ки ҳанӯз ҳам ҳамри арак аз организмаш дур нашуда буд, ба ҳамаи ин парвоя надишт. Қишлоқҳо, ки дар равшании хиран субҳ ҷун орухона менамунданд, яке аз паси дигар ба қафо мемонданд. Ана, аз кӯприки дарёи Кошона ҳам гузашт. Акнун дар китфи чап сахрон доманфароҳе ва дар китфи рост селроҳи чукуру васеи тӯл мекашиданд. Чуқури селроҳа 30—40 метр ва васеинаш то ба нис километр мерасид.

Мерган гашти мотоциклро сустрар кард. Акнун то Заргар панҷ-шаш километр монда буд. Ногаҳ аз қафоду маротиба пай ҳам садон гулдурӯси баланд шуд. Дар баробари ин ҷизе ҷанд ҷои тахтапушт ва гарданашро лаввосзанон сӯзонд. Мерган ғавран газро сардода, тормозро пахш кард. Баъд аз сад—садубистметр суръатро сустрар карда, рулро ба сӯи селроҳа тоб дода, боз газро зер кард. То лаби селроҳа сад—садупанҷоҳ метр масофа буд. Дар қарибии селроҳа ҷархи пеш ба қулӯхи якбастае бархӯрд. Мерган аз болон рул парид ва дар ҳаво як бор муаллақ зада, бо ду зонуви ориҷ ба замин афтод ва ҷорпои як метр барин ғеҷида рафт, аммо зуд, гурбавор аз қояш ҷаста

хесту ба лаби селраха даида рафта, чор тарафро аз назар гузаронд. Ногоҳ чашмаш ба тарҳи ду одаме афтод, ки бо ачала ба сӯи сояи чарии он соҳили селраха медавиданд. Мерган дар як он фаҳмид, ки маҳз ҳамин ду одам ба вай тир ҳолӣ кардаанд. Хӯ, дар дасти як нафараши милтик! Мерган дар як сония таппончаашро, ки доимо ҳамроҳаш гирифта мегашт, баровард. Масофа 300—350 метр буд. Мерган нэгз медонист, ки бо таппонча ба чунин масофа ба нишон тир задан амри маҳол аст. Бо вучуди ин андаке болотар нишон гирифта, ҳашт бор тир ҳолӣ кард. Садон таппонча ҳашт бор бор хомӯшини шабро пора намуд. Баъд аз чанд сонияе он ду шахс худро ба сояи чарӣ заданд ва аз назар ғойб шуданд. Мерган таппончаи бетирро бо ҷаҳл ба замин заду ба лаби селраха ништа, хунгосзанон гиристан гирифт. Чандон гирист, ки пештанан шинелаш таршуд. Вай дар умраш ин хел нагириста буд.

Баъд аз чанд вақте эҳсос намуд, ки тағаш нам кашидааст ва баъд эҳсос намуд, ки гарданаш виж-виж месӯзад. Бо кафи дасти чапаш гарданаширо молида, боз кафи дасташро ба пеши чашмонаш оварда дид, ки хунолуд! Баъд аз дидани хун дарди гардану тахтапушташ боз ҳам шадидтар шуд. Акнун токатфарсо буд. Оринчу зонуҳояш низ чиз-чиз месӯхтанд. Мазмун, дар вақти аз мотоцикл парида афтодан ҳарош хӯрдаанд.

Мерган аз ҷояш бархост, тасмаашро кушод ва аз нима поёни куртан тағпӯшнӣро дарронда, гарданаширо баст. Баъд ба назди мотоциклаш омад, ки ба як паҳлӯ меҳобид. Мотоциклро рост кард. Қаноти чарҳи пешкӯт шуда буд. Мерган онро бо ҷаҳл ба боло кашида дуруст карда ва мотоциклро тела дода, ба роҳ бароварду моторро ба кор андохт.

Баъд аз даҳ дақиқа дари бемористонро мекуфт. Мазмун, касал ва касалбонҳо дар ҳоби фароғат буданд. Баъд аз хеле вақт санитаркаи хоболуде дарро кушод. Мерган ба даҳлезӣ бемористон даромад. Даҳлез гармакак буд. Аз он бӯи хлороформу карболка меомад. Дар пешғаҳи даҳлез духтур Ҳакимӣ намоён шуд. Аз афти кор, вай ҳам дар ҳоб будааст, чунки саросемавор яктаҳи сафедашро пӯшида меомад. Дар назди дар Мерганро дида хайрон шуд.

— Ҳа, Мерганбой, бахайр?

Онҳо ханӯз аз соли 1929 шинос буданд. Дар он вақтҳо Мерган дар полки савора хизмат мекард ва Ҳаки-

мӣ дар ротаи онҳо нозирӣ тиббӣ буд. Ханӯз аз ҳамон вақтҳо ба якдигар «ту» гуён мурочиат мекарданд.

— Ба гарданат чӣ шуд?— пурсид Ҳакимӣ латтапеч будани гардани Мерганро дида.— Чипқон баромад?

— Агар чипқон мебаромад, ба назди ту намеомадам,— барои вохӯрӣ дасташро дароз карда, гурунгос зад Мерган.— Ду сағ ба ман тир ҳолӣ карданд...

Ҳакимӣ дигар ҳарфе нагуфта, ўро ба хонаи ҷарроҳӣ бурд. Зуд ду ҳамширани тиббӣ пайдо шуданд. Худи Ҳакимӣ ба дасташ сӯзандору кард. Баъд ҳамшираҳои тиббӣ шинель, гимнастёрка ва куртаи тағашро кашида, ба болон катчан камбаре ба шикам хобонданд.

Ҳакимӣ донҳои сочмаро бо пинцет ҷида, ба даруни зарфи сирдоре мепартофт. Ҳар як донҳои сочма ба таги он бархӯрда, тук-тук садо мебаровард. Ҳамшираҳои тиббӣ ба ҷойҳои захмшуда ва харошхӯрд ёд моллида, докапеч карданд ва баъд ба Мерган барои ҳестан кӯмак расонданд.

— Ҳеҷ гап не,— таскин дод Ҳакимӣ зарфи сирдорро ба даст гирифта ва сочмаҳоро ба Мерган нишон дода.— Ягонтояш ба рағҳои хунгузар ва торҳои асаб зарар накардааст.

Мерган акнун ҳис намуд, ки дар ҳақиқат ҳам захмдор аст, ёд захмҳо ва зонуву оринҷояшро месӯзонд. Сараш фир-фир ҷарх мезад. Мерган то ки беҳуш шуда наафтад, бо китфи чап ба девор такя карда меистод. Яке аз ҳамшираҳо, ки зани миёнсали қадбаланд ва тануманде буд, ба сари Мерган куртаашро пӯшонд. Ҳамширани дигар аз зерин бағалаш дошта, дасташро ба остини курта тикканд. Ҳамширани якум шимаашро боло карда, тасмаашро баст.

Мерган то ки наафтад, боз ба болон кат нишаста гурунгос зад:

— Раҳмат! Мондағнашро худам мепӯшам!— ва шинелаашро ба даст гирифта ва тахтапушташро хеле вақт аз назар гузаронда, бо табассуми зӯраки илова намуд:— Падарсағҳо! Ғалбер барин сӯроҳ карданд! Хайфи шинель! Холо наппа-нав буд!— ва аз қабати мохути шинель боз ҷорто сочма ёфта, онҳоро ҳам ба зарфи сирдор партофт.

Ба лаби ҳамшираҳо табассум дамид: Аҷаб одамест ин Мерган! Пӯшташро аз ҳабдах ҷой сӯроҳ кардаанд, аммо ў на дар ғами пӯшташ, балки дар ғами шинелааш!

Ҳакимӣ, ки авзон Мерганро нағз эҳсос менамуд,

медонист, ки ҳаман ин ганҳоро барон аз даст надодани мардӣ гуфта истодааст. Бинобар ин ба ҳамшираҳо бо чашм ба сӯи дар ишора намуд. Онҳо ба Мерган меҳрубовона як назар афканда, зуд аз хона берун шуданд.

— Ана, расо бисту якто шуд! Очко!— гуфт Ҳакимӣ соҷмаҳоро ба Мерган нишон дода.— Бурд азони ту!

— Бале, бурд доимо азони ман!— мутонба кард Мерган.— Гарчанде зиндагӣ наёлай зарба ва баъзеҳо тир заданӣ мешаванд!— ва баъд аз адон ин суханҳо бо табассуми зӯракӣ аз ҷояш хестани шуд, аммо Ҳакимӣ ба китфаш даст расонда, манъ намуд:

— Шин! Шин! Ту бояд камтар дам гирӣ! Ман ҳоло ба ту гап дорам!— ва ҳудаш низ аз ҷарроххона баромад.

Мерган дар болон кат қачнаҳлӯ кашанда, воқеан дар ин субҳидам рӯйдодаро як-як аз пеши назар гузарондан гирифт: «Кӣ ба ӯ тир зад? Ва барон чӣ?».

Вай ҳаман бадхоҳони худро як-як аз мадди назар гузаронд: Не, дар байни онҳо ин ҳел одами гурдадор нест! Кори аз дасти онҳо меомадагӣ,— хабаркашӣ, тӯҳмат ва ғайбат!

Дар ин вақт Ҳакимӣ лаълине ба даст ба хона даромад ва онро ба болон столчан назди тиреза гузошта, ба Мерган рӯй овард:

— Акиун, Мерганбой, ҳамроҳ қаҳва менӯшем,— ва ба ду стакан қаҳван сиёҳ рехт. Хона аз бӯи ҳаловатбахши қаҳва пур шуд.

Мерган деворро дошта-дошта ба сари стол омад.
— Хӯш, Мерганбой, акиун як-ду ҳафта ба мо меҳмон мешавед-да,— гуфт бо табассум Ҳакимӣ, вақте ки қаҳваро нӯшида шуданд.

— Не, не,— саросемавор эътироз намуд Мерган,— қорам хеле бисёр! Ман ҳудамро нағз ҳис мекунам...

Дар ҳақиқат ҳам баъд аз булочқаҳон гармакак, гӯшти яхӣ ва қаҳван хушбӯӣ худро нағз ҳис мекард.

Ҳакимӣ ҳам дигар исрор накард.

— Хайр, боз бегоҳӣ ба хонаат даромада, аз аҳволат хабар мегирам,— гуфт ӯ Мерганро то дарвоза гусел карда.

Мерган аз бемористон баромада, рост ба шуъбаи милиция рафт ва ба назбатдор, ба милиционерин ҷавоннакаки шофбурут воқеаро бо тамоми тафсилоташ нақл намуд.

Милиционер ҳаман гуфтаҳои ӯро як-як навишта ги-

мӣ дар ротан онҳо нозири тиббӣ буд. Ханӯз аз ҳамон вақтҳо ба якдигар «ту» гуён мурочнат мекарданд.

— Ба гарданат чӣ шуд?— пурсид Ҳакимӣ латтапеч будани гардани Мерганро дида.— Чипқон баромад?

— Агар чипқон мебаромад, ба назди ту намеомадам,— барои вохӯрӣ дасташро дароз карда, гурунғос зад Мерган.— Ду сағ ба ман тир ҳолӣ карданд...

Ҳакимӣ дигар ҳарфе нагуфта, ўро ба хонаи ҷарроҳӣ бурд. Зуд ду ҳамширани тиббӣ пайдо шуданд. Худи Ҳакимӣ ба дасташ сӯзандору кард. Баъд ҳамшираҳои тиббӣ шинель, гимнастёрка ва куртаи тағашро кашида, ба болои катчаи камбаре ба шикам хобонданд.

Ҳакимӣ донаҳои сочмаро бо пинцет чида, ба даруни зарфи сирдоре мепартофт. Ҳар як донаи сочма ба тағи он бархӯрда, тук-тук садо мебаровард. Ҳамшираҳои тиббӣ ба ҷойҳои захмшуда ва ҳарошхӯрд йод моллида, докапеч карданд ва баъд ба Мерган барои ҳестан кӯмак расонданд.

— Ҳеҷ гап не,— таскин дод Ҳакимӣ зарфи сирдори ба даст гирифта ва сочмахоро ба Мерган нишон дода.— Ягонтояш ба рағҳои хунгузар ва торҳои асаб зарар накардааст.

Мерган ақиқи хис намуд, ки дар ҳақиқат ҳам захмдор аст, йод захмҳо ва зонуви оринҷояшро месӯзонд. Сараш фир-фир ҷарх мезад. Мерган то ки беҳуш шуда наафтад, бо китфи чап ба девор такя карда меистод. Яке аз ҳамшираҳо, ки зани миёсоли қадбаланд ва тануманде буд, ба сари Мерган куртаашро пӯшонд. Ҳамширани дигар аз зери бағалаш дошта, дасташро ба остини курта тикқонд. Ҳамширани якум шимаашро боло карда, тасмаашро баст.

Мерган то ки наафтад, боз ба болои кат ништаста гурунғос зад:

— Раҳмат! Мондағнашро худам мепӯшам!— ва шинелаашро ба даст гирифта ва тахтапушташро хеле вақт аз назар гузаронда, бо табассуми зӯракӣ илова намуд:— Падарсағҳо! Ғалбер барин сӯроҳ карданд! Хайфи шинель! Холо наппа-нав буд!— ва аз кабаи мохути шинель боз ҷорто сочма ёфта, онҳоро ҳам ба зарфи сирдор партофт.

Ба лаби ҳамшираҳо табассум дамид: Аҷаб одамест ин Мерган! Пӯсташро аз ҳабдах ҷой сӯроҳ кардаанд, аммо ў на дар ғами пӯсташ, балки дар ғами шинелаш!

Ҳакимӣ, ки авзон Мерганро нағз эҳсос менамуд,

медонист, ки ҳаман ин гапхоро барои аз даст надодани марди гуфта истодааст. Бинобар ин ба ҳамшираҳо бо чашм ба сӯи дар ишора намуд. Онҳо ба Мерган меҳрубонана як назар афканда, зуд аз хона берун шуданд.

— Ана, расо бисту якто шуд! Очко!— гуфт Ҳакимӣ сочмаҳоро ба Мерган нишон дода.— Бурд азони ту!

— Бале, бурд доимо азони ман!— мутоиба кард Мерган.— Гарчанде зиндагӣ паёпай зарба ва баъзеҳо тир заданӣ мешаванд!— ва баъд аз адои ин суханҳо бо табассуми зӯракӣ аз ҷояш хестани шуд, аммо Ҳакимӣ ба китфаш даст расонда, манъ намуд:

— Шин! Шин! Ту бояд камтар дам гирӣ! Ман ҳоло ба ту гап дорам!— ва худааш низ аз ҷарроҳхона баромад.

Мерган дар болон кат қачпахлӯ кашида, воқеан дар ин субҳидам рӯйдодаро як-як аз пеши назар гузарондан гирифт: «Кӣ ба ӯ тир зад? Ва барои чӣ?».

Вай ҳаман бадхоҳони худро як-як аз мадди назар гузаронд: Не, дар байни онҳо ин ҳел одами гурдадор нест! Қори аз дасти онҳо меомадагӣ,— хабаркашӣ, тӯҳмат ва ғайбат!

Дар ин вақт Ҳакимӣ лаълине ба даст ба хона даромад ва онро ба болон столчан назди тиреза гузошта, ба Мерган рӯй овард:

— Акиун, Мерганбой, ҳамроҳ қаҳва менӯшем,— ва ба ду стакан қаҳван сиёҳ рехт. Хона аз бӯи ҳаловатбахши қаҳва пур шуд.

Мерган деворро дошта-дошта ба сари стол омад.

— Хӯш, Мерганбой, акиун як-ду ҳафта ба мо меҳмон мешавед-да,— гуфт бо табассум Ҳакимӣ, вақте ки қаҳваро нӯшида шуданд.

— Не, не,— саросемавор эътироз намуд Мерган,— қорам хеле бисъёр! Ман худамро нағз ҳис мекунам...

Дар ҳақиқат ҳам баъд аз булочкаҳои гармакак, гушти яхнӣ ва қаҳван хушбӯӣ худро нағз ҳис мекард.

Ҳакимӣ ҳам дигар исрор накард.

— Хайр, боз бегоҳӣ ба ҳонаат даромада, аз аҳволат хабар мегирам,— гуфт ӯ Мерганро то дарвоза гусел карда.

Мерган аз бемористон баромада, рост ба шӯъбаи милиция рафт ва ба навбатдор, ба милиционерии ҷавоннакаки шофбурут воқеаро бо тамоми тафсилоташ нақл намуд.

Милиционер ҳаман гуфтаҳои ӯро як-як навишта ги-

рифт; баъд аз чояш бархосту комат афрохт ва даст ба чакка бурда, бокаъият гуфт:

— Ба қарибӣ сардор меоянд. Айнан арз хоҳам кард. Аз дасти мо гурехта наметавонанд. Ба осмон бароянд, аз пояшон медорем, ба замин дароянд, аз ғӯшашон!

— Хӯш, муваффақият мецоҳам!— гуфт бо тамасхур Мерган, чунки ба гапи милиционер чандон бовар на- дошт.

Охир, онҳоро аз кучо меёбӣ?

Охир, аз онҳо на ному хасту на нишоне! Касе он- хоро надидааст. Иҳо ҳам монанди онҳое, ки тирамо- хи соли 1931 дар меҳмонхонаи «Заргар» бар сараш тир зада буданд, бе ному нишон ғайб хоҳанд зад...

Мерган мотоциклашро «зин карда», ба сӯи хонааш ронд. Мотоциклро ба казноқча дароварда монд ва аз он чо як бағал хезум гирифта, ба хонааш дароварда, ба оташдони ошхона оташ гиронд. Баъд боз ба казноқ- ча рафта, ду сатил ангишт оварда, яктояшро ба оташ- дони ошхона андохт. Аз хонаи пазирай диванро кашола карда оварда, ба қарибии оташдон гузошта, қачқалхӯ кашид.

Қамхобӣ, тарс, изтиробу ҳаяҷон ва тазалзулҳои рӯ- хию асабӣ қори худро карданд,— дере нагузашта хо- баш бурд.

Аз хоби ҳавлноке бедор шуд. Хоб меид, ки он ду шахс, ки имрӯз субҳидам ба тахтапушташ тир зада бу- данд, дар болои сараш корд дар даст рост истодаанд. Як нафараш марди қорпақлӯи миёнақад, ки риши белмо- нанд ва чашмони қалон-қалони сиёҳ дошт ва ба Мав- лонбой, ки ўро соли 1931 ба Кавказ бадарға карда бу- данд, монанд буд. Дигараш чун ҳодан сари ғӯр қоқу дароз,— айнан сурати Тошбағӣ!

Аз хоб бедор шуда дид, ки Ҳалимаву Маша-хола дар болои сараш истода, ўро бо табассуми меҳробоно- на наззора мекунанд.

— Дар тамоми Заргар овоза, ки ба Мерган ҳабдах тир задаанд, ин қас бошанд, дар болои диван баҳузур хоб кардаанд...— гуфт Маша-хола қасдан абрувонаш- ро гирех карда.

Дар ин вақт Бузургхон низ пайдо шуд.

Мерган меҳмонхояшро бар сари стол шинонд. Бу-

зургхон бо забони арабӣ фотиҳаи дуру дарозе хонд. Хама омин гирифтанд.

— Хайрият, ки сихату саломат будаед, ако! Қариб гурдакаф шуда будем!

— Хайрият, ки он падарсагҳо ба патронашон сочма чой карда будаанд, вагарна акаатро ба он дунё мефиристоданд...

Мерган чойники чойчӯшониро гирифта, барои чой об мондани шуд, аммо Бузургхон чойникро аз дасташ кашида гирифт.

Занҳо ба хонаи дигар гузаштанд. Баъд аз дақиқае Маша-хола боз ба ошхона баргашта, бо рӯи турш гуфт:

— Агар мо, занҳо, намешудем, намедонам аҳволи шумо, мардҳо, чӣ мешуд?!

Мерган ба маънои ин суханҳо сарфаҳм нарафт ва мутаҳайирона китфонашро дарҳам кашид.

— Ба чирк ғӯтида мемурдем, Маша-хола! Ба чирк ғӯтида мемурдем!— бадохатан ҷавоб дод Бузургхон. Мазмун, вай ин хел гапхоро борҳо шунида буд.

Маша-хола дигар ҳарфе нагуфта, сатилеро аз об пур карда ба болои оташдон монд ва камтар ангишту ҳезум гирифта, боз аз ошхона баромад. Мазмун, ба хонаи пазирой алов мондани буд.

Ҳалима ба ошхона даромада, аз болои оташдон сатили обро гирифтани шуд, аммо шавҳараш пешдасти кард. Он гаҳ ӯ ба кунчи пешгаҳи ошхона рафта, латтаи фаршшӯи ва қорӯбро гирифт. Зану шавҳар пасу пеш аз ошхона баромаданд. Мерган бо қирраи чашм ҳаракати Ҳалимаро таъкиб менамуд. Шикамаш хеле дамида ва ҳаракаташ сусту эҳтиёткорона буд. Ҳоло ба дарахти пур аз бор ва сарҳам шабоҳате дошт.

Давраҳои хомиладорини занаш ба хотираш расид. Дилаш ганда шуд. Ба чашмонаш ашк дамид.

Оби чойник ҳам чӯшид. Мерган чой дам кард. Чойникро оварда, ба болои стол монду охи чуқуре кашид. Меҳмонхояшро бо чӣ зиёфат мекунад? Дар хонаи директори МТС як порча нони қоқ ҳам нест! Шармандагӣ!

Бузургхон бастан қоғазпече дар даст ба ошхона ворид шуд ва онро ба болои стол монда кушод. Аз даруни баста дуто нон, як кило барин мағзу мавиз ва як стакан асал баромад. Бузургхон нонро пора карда, ба Мерган рӯи овард:

— Гиред, ако. Ииро барои касал гирифта будем. Акнун ҳамроҳ мебинем...

Онҳо акнун якпиелагӣ чой гирифта буданд, ки боз Маша-хола омад.

— Дову дастгоҳатонро гундошта, ба он хона гузаред!— фармон дод ӯ бо абрувони чин, гӯё Мергану Бузургхон дар наздаш чурме дошта бошанд.

Онҳо диванро бардошта, боз ба чояш бурда монданд. Бузургхон ба ошхона баргашта, дастурхон ва чойнику пиёлахоро ҳам гирифта бурд. Ҳоло хона тозаву озода буд. Аз он бӯи оби ширгарм меомад.

Онҳо чанд дақиқа хомӯш чой менӯшиданд.

— Ман шунидам, ки ту ихтиёрӣ ба ҷанг рафтани?— дар охир хомӯширо вайрон кард Мерган.

— Бале! Се бор ариза додам! Се бор ҳам ҷураатон Сайф аз назди дарвозаи военкомат зада пеш кард.

— Зада пеш кард?— хайрон шуд Мерган.

— Ман ииро барои зебаш гуфтам. Зада пеш накардааст. Аризаамро гирифту гуфт, ки рафта бо корат машғул шав; агар лозим шавӣ, худамон ҷеғ мезанем...

— Охир, ба қарибӣ падар мешавӣ! Ин ба ту чӣ лозим?— гапашро бурид Мерган.

— Лозим!— хитоб намуд Бузургхон.— Охир, ман писари Ҷамолхони муаллим! Баъд ба баъзеҳо исбот кардан мехоҳам, ки ман душмани халқ набудам ва нестам! Ва, агар лозим шавад, барои Ҳукумати Советӣ ҷонамро ҳам дарег намедорам!

— Ту чӣ маънӣ доштани сарбозро мефаҳмӣ? Сарбоз!

— Мефаҳмам! Мефаҳмам! Чӣ хеле ки муаллимон забон ва адабиёт меғӯянд, калимаи «сарбоз» калимаи мураккаб буда, аз ду калима,— калимаи «сар» ва «бохтан» иборат аст. Боз аз худам илова мекунам, ки ҳар касе ки сарбоз мешавад, бояд ба бохтани сар тайёр бошад. Дар акси ҳол, вай сарбози ҳақиқӣ шуда наметавонад! Ман аз бохтани сар наметарсам!— аз муҳокимаҳои филологию фалсафӣ ба худситой гузашт Бузургхон.— Ба дигарҳо даъватнома мефиристанд, аммо онҳо аз аскарӣ гурехта, ба мушхонаҳо чой мешаванд! Ман бошам, ихтиёрӣ ба ҷанг рафтани! Вале таклифамро қабул намекунам!

Мерган ба фикр фурӯ рафт. Дар район шуморан онҳое, ки аз комиссариати ҳарбӣ даъватнома гирифта, баъд ба кӯҳу дараҳо гурехта руст шуданд, ба шонздаҳ

нафар мерасид. Сайф пеш аз соли нав дар ин бора ба бюрои комитан партиявии район ахбор дода, илтимос карда буд, ки ташвику тарғиби ҳарбӣ ва ватандӯстӣро дар байни мардум пурзӯр кунанд.

Шояд онҳо ба ӯ тир зада бошанд? Сайф дар бюро ном ва зодгоҳи ҳамаи онҳоро гуфта буд. Мерган ҳамаи онҳоро мешинохт. Не, дар байни онҳо ҳам ин хел одами гурдадор нест!

Фикру ҳаёлаш боз бар сари Бузургхон баргашт. Аз афти қор, ин бача ҷанги ҳозиразамонро ҳазлу бозӣ мебиндорад ва дар бораи он тасаввуроти аниқе надорад. Аммо, ба ӯ ба ҳар роҳ доғи «душмани халқ»-ро шустан лозим, вагарна ин доғ як умр дар пешониаш боқӣ мемонад ва на танҳо ба фарзандонаш, ҳатто ба набераҳояш ҳам иснод меорад! Бале, роҳи ягона — иштирок кардан дар ҷанг! Агар мурад, номи некаш боқӣ мемонад ва агар зинда баргардад, он доғро аз пешонааш зудуда мебартояд.

Мерган бовари комил дошт, ки соли 1937 Бузургхонро дар натиҷаи иштибоҳи машъуме ба ҳабс гирифтаанд.

— Ман то ҳол сабаби ҳабсшавиятро напурсида будам. Бовар доштам, ки ягон рӯз худат нақл мекунӣ, — гуфт Мерган аз гиребони тафаккур сар берун оварда.

— Ман ҳам бовар доштам, ки ягон рӯз худатон мебарсед, барои ҳамаи ҳам нақл намекардам, — бо ҳамаи оҳанг ҷавоб дод Бузургхон.

Вай боз суҳбашро давом додани буд, аммо дар ин вақт Ҳалима ба хона сар ҳалонда пурсид:

— Боз чой дам кунам?

Бузургхон боқимондаи ҷойро ба ҳарду пиёла рехту ҷойниро ба занаш дароз кард.

Бузургхон гӯё аз азмаш гашта бошад, хомӯш буд. Ҳалима чой дам карда овард. Аз ҷон нав ҳам якпиёлагӣ нӯшиданд, аммо Бузургхон ҳанӯз ҳам лаб во намекард.

— Хӯш? — ба таъҷил водор намуд Мерган ва дар ҳуди ҳамаи лаҳза аз дил гузаронд, ки мумкин аст дар идораҳои дахлдор ба ӯ дар ин мавзӯё гап заданро манъ карда бошанд, бинобар ин зуд зам намуд: — Албатта, агар мумкин бошад... Агар хоҳӣ... Нахоҳӣ, лозим не...

— Ба дигарҳо мумкин не, аммо ба шумо мумкин, — бо лабханд ба суҳан оғоз намуд Бузургхон. — Маро бо

тӯҳмат, бо тӯҳмати ноҳақ ҳаёс карданд,— ва чун дид, ки Мержан ба ӯ бо табассум менигарад, киёфаашро ҷиддӣ карда, таъкид намуд:— Бале, бо тӯҳмати ноҳақ!— ва баъд сарашро ҳам карда ва ба нақши дастурхон ҷашм дӯхта, бо оҳанги ором ва муназзам давом дод: Худатон медонед, ки раҳматӣ падарам одами равшанфигр ва хеле доно буданд. Бо вучуди ин дар сари ҳар як қадам тақрор мекарданд: «Худоё аз тӯҳмати ноҳақ ниғаҳ дор! Худоё, аз тӯҳмати ноҳақ ниниғаҳ дор!» Аз баски дар он вақтҳо кӯдак будам ва ба маънии ин суҳанҳо сарфаҳм намерафтам, бо тааҷҷуб худ ба худ меғуфтам; «Чаро аз тӯҳмати ноҳақ? Чаро аз одамкушҳову дуздон, ё худ аз обхезиву зилзила не? Наход тӯҳмати ноҳақ ин қадар балон азим бошад?» Вақте ки калон шудам ва ҳудам ба тӯҳмати ноҳақ гирифтормаштам, фаҳмидам, ки аз тӯҳмати ноҳақ дида офати бадтаре, хатарноктаре нест!

Ғарҷанде иборапардозин Бузургхон ба Мержан маъкул набуд, бо таҳаммул гӯш мекард. Вай ин ҳикматро нағз азбар карда буд: «Агар мақсади гуяндаро дониستان хоҳӣ, сомен ботаҳаммул бош!» Бузургхон ба Мержан як назар афканд ва чун дид, ки ӯ бо таҳаммул ба суҳанонаш гӯш дорад, идома дод:

— Агар дар хотир дошта бошед, аз соли 1931 сар карда дар райони мо ҳаман корҳои ташвиқи тарғиботӣ танҳо ба як масъала нигаронида шуда буд: ба ҳар роҳ майдони пахтаро васеътар кардан лозим! Ба ҳар роҳ бештар пахта истеҳсол кардан лозим!

Хӯш, ин масъаларо ҷӣ хел ҳал мекарданд? Замини нав мекушоданд? Ба заминҳои лалмӣ об мебароварданд? Ҳосилнокиро баланд мебардоштанд! Не! Боғҳои навбунёду бороварро решақан карда, ба ҷояшон пахта мекоштанд ва аз ҳамин ҳисоб планро барзиёд иҷро карда, мукофотҳо мегирифтанд, ном мебароварданд. Кор то ҳадде расид, ки дар колхозҳои район қариб боғ намонд. Ақлун дар бозори Зарғар, ки қасабаи хеле калони коргарнишин аст, бо пули ҳаққу ҳалоли худ меваҷоту сабзавот ёфтаи як амри маҳол шуд. Дар соли 1936 заводи консервбарории Зарғар танҳо се моҳ кор карда тавонисту ҳалос. Табиист, ки чунин аҳвол роҳбари боақл ва дурандешро ба ташвиш наандохта наметавонист. Аз бинобар ин Исмоилзода, ки дар он вақтҳо котиби якуми комитати партиявии район буд, ин масъаларо ба муҳокиман бюро гузошт. Ман ҳам дар

он бюро чун намояндаи газета ширкат доштам, чунки мухарриру котиби масъул касал буданд.

Бюро ба раисони колхозҳо решакаи кардани бороварро катъиян манъ намуд ва таъкид кард, ки бо мевачоту сабзавот таъмини кардани коргарону хизматчиёни касабаҳои район ва ҷиҳунии заводи консервбарорӣ яке аз вазифаҳои асосии онҳост. Барои ин заминҳои майитаро ба кор андохтан ва ба заминҳои лалмӣ об баровардан лозим.

Ба ман чун ба намояндаи матбуот супурда шуд, ки доир ба ин масъала дар саҳифаҳои газетаи район барномад кунам. Ман ҳам ин супоришро бо ҷону дил қабул карда, дар ин мавзӯ чанд мақолае навиштам. Аз байн чанд моҳе гузашт. Дар яке аз шабҳои тирамоҳи соли сиюҳафтум касе дарамро кӯфт. Дарро кушодам. Дар назди дар ду каси плашпӯш меистоданд. Шляпаашонро ба болон абрувонашон фаровардагӣ. Пурсиданд, ки шумо фалонӣ? Гуфтам, бале! Баъд ба мошини нашон савор карданду ба Душанбе бурданд.

Бузургҳои дар ин ҷон наклаш таваккуф кард. Як пиёла ҷой рехта нӯшид ва аз тамоқун Мерган барои худаш сигар печонда, оташ гирифт.

Мерган, ки ба накли ӯ ҳоло хеле рағбат пайдо карда буд, пурсид:

— Хӯш, баъд чӣ?

— Баъд?— баргашта пурсид Бузургҳои.— Баъд шабона қарибҳои соати як аз камера ба назди муфаттиш ба истинтоқ бурданд. Вай дар аввал дар бораи пахта ва аҳамияти он дар хоҷагии халқ ва саноати ҳарбӣ қариб як соат лекция хонд. Аз лексияи вай ман ҳамин қадар фаҳмидам, ки тамоми иқтисоди ҳарбии мамлакат ба пахта вобаста будааст. Баъд ба истинтоқ гузашт: «Барои чӣ шумо ба пешрафти пахтакорӣ ҳалал расондан мехостед? Ба шумо кӣ супориш меод? Супоришро ба воситаи кӣ ва чӣ хел мегирифтед? Бо одами супоришдиҳанда кай, дар кучо ва чӣ хел шинос шудед?» ва ғайраҳу ва ғайра.

Ман аз ин хел саволҳо саҳт ҳайрон шуда, гуфтам, ки ба ман ҳеҷ кас супориш надодааст, ман танҳо супориши бюрои комитати партиявии районро иҷро мекардам.

Он ғаҳ муфаттиш чашмони муғулияшро боз тангтар карда, бо тамасхур гуфт: «Ҳой бача! Гапро ба дигар сӯй набар! Ғоз нате! Моро гӯл гумон нақун! Мо аз ту

хам муғамбиртархоро дидагӣ! Кай, гап зан: кӣ туро ба ҷосусӣ чалб намуд? Кай? Дар кучо? Чӣ хел?».

Ин гапхоро шунида хуш аз сарам парид. Ман бехтиёр ба сари муфаттиш бонг задам: «Чаро ин хел мегӯед? Ман киро куштам? Ба хонаи кӣ оташ задам? Ман чӣ хел ҷосус?».

Муфаттиш як ба пасу пеши хона рафта омада, ба ман чӣ будани ҷосусиро фаҳмонда дод: «Ту, бача, гумон мекуӣ, ки ҷосус таппонча дар даст ба сари роҳи калон баромада, одамкушӣ мекунад? Не, ҷосус, ана ту барин хаппакак, мзифиати халқро баҳона карда, ба решаи Хукумати Советӣ теша мезанад!»

— Хӯш, муфаттиш кӣ буд?— ҳикояти Бузургхонро бурид Мерган.

— Аз ҳама аламовараш ин, ки аз тоҷикони ҳудомон. Агар аз дигар миллат мешуд, агар шаронти республикаи моро намедонист, ин қадар алам намекард.

Бузургхон боз аз тамоқуи Мерган ситор печонд. Онҳо хеле хомӯш нишастанд. Мерган дар бораи муфаттиш фикр мекард: «Наход дар дунёи ин хел зотҳои аҷиб ҳам бошанд?»

— Хӯш, баъд чӣ?

— Хар шаб аҳвол ҳамин буд: «Кӣ туро ба ҷосусӣ чалб намуд? Кай? Дар кучо? Чӣ хел?» Дар аввал бо нармаи мепурсид, баъд ба дӯғу пӯниса гузашт... Бузургхон як нафасашро рост карду суханашро давом дод:— Ҳамаи ин ба дили мо зад. Мо муфаттиши дигаре талаб кардем. Баъд аз такрору исрори бисёре илтимоси моро қонеъ қунонданд. Аҷибаш ин, ки муфаттиши нав ҳамшаҳрини ҳудомон буд. Шумо ўро мешиносед. Писари хурди мулло Шариф! Хӯ, ҳамон мулло Шарифе, ки дар омӯзишгоҳи педагогӣ муаллими мекард! Ман гумон мекардам, ки инаш ҳамшаҳрини ҳудомон, шаронти республика ва хулку атвори халқи моро нағз медонад, бинобар ин зуд мӯйро аз хамир ҷудо карда мегирад. Афсӯс, ки инаш аз онҳаҳо ҳам бадтар баромад. Инаш моро қариб се моҳ азоб дод...

— Хайр, пас чӣ хел озод шудед?— пурсид Мерган барои кӯтоҳ кардани гап.

— Хеле оддӣ,— бо табассуми маҳзунонае ҷавоб дод Бузургхон.— Бо қасофати Исмоилзода ҳаёс шудам ва бо шарофати ӯ озод.

— Бе иборапардозӣ, соддатар гап зан!— илтимос намуд Мерган.

— Исмоилзода чун дид, ки муфаттиши дуҷум ҳам муфаттиши яқум барин бемаза аст, ба тариқи эътироз аз таом даст кашид ва эълон намуд, ки то аз Маскав муфаттиш наоранд, ба таом даст нахоҳад зад. Як ҳафтаи тамом ба даҳон чизе нагирифт. Об шуд, аз ғушту пӯст афтод, чонаш ба рамақ омад, аммо аз азмаш барнагашт, ки барнагашт! Мачбур шуданд, ки илтимосашро қонеъ кунонанд. Баъд аз як ҳафта аз Маскав муфаттише омад. Бо мо як бор сӯхбат кард. Баъди ду рӯз ба мо эълон намуданд, ки шумо озод! Хайрият, ки, ҷи хеле ки дар урфият меғӯянд, дар байн бинӣ ҳаст вагарна як чашм чашми дигарро хӯрда мерафт.

Бузургхон, ки саҳт ба ҳаяҷон омада буд, як сигор даргиронда, чуқур-чуқур дуд гирифта, суҳанашро идоме дод:

— Ман на аз муфаттиши муғулшакл ҳафа ҳастам, на аз писари мулло Шариф ва на аз онҳое, ки аз болон мо маълумот додаанд. Охир, ин айби онҳо не! Ин айби таърих! Мо қариб ҳазор сол боз давлат надоштем! Дар болон сари мо доимо тозиёнаи аҷнабиён рақс мекард. Дар охир, бо шарофати халқи бузурги рус соҳиби давлат ва миллати мухтор шудем! Азбаски то ҳол чун миллат ташаққул наёфта будем ва давлат надоштем, аз ин рӯ мамлакатдориро намедонем! Бинобар ин ҳоло, агар лаҷоме ҳуқуро ба дастӣ мо диҳанд, баъзан аробаи холиро гирифта меғурезем! Бале! Баъзан аробаро холи гирифта меғурезем! Ё ки; Қосим Бобоевич барин маҳалҷигӣ мекунем, ба гирди худ ҳешу табор ва ҳушомадғӯи бисёре ҷамъ мекунем!.. Ба мо барон ёд гирифтани давлатдорӣ ва дар ин бобат ба дигар миллатҳо расида гирифтани ҳоло хеле ва хеле вақт лозим! Мо ҳоло ҳудро нашинохтаем! Беҳуда нагуфтаанд, ки «ҳудро шинохтӣ, ҳудоро шинохтӣ!». Мо ҳоло на ҳудро шинохтаем, на ҳудоро ва на ҳудойбердиро!

— Хӯш, аз болон шумоён кӣ маълумот дода будааст?— боз пурсид Мерган, ки аз фалсафафурӯшии Эшонзода хеле зиқ шуда буд.

— Қосим Бобоевич, Рофиев ва амакам!

Мерган парида аз ҷояш ҳест ва боз ба ҷояш нишаста гурунғос зад.

— Ту, бача, ақлатро нахӯрдаӣ? Ба маънои гапат сарфаҳм меравӣ? Ту ба кӣ тӯҳмат карда истодаӣ?

— Ман имзон онхоро бо чашми худ дидагӣ,— оромона ҷавоб дод Бузургхон.

— Ман дар умри кӯтоҳи худ басте пастӣ ва разолатхоро дида будам, аммо ин хелаширо на дидааму на шунидаам,— гуфт мутафаккирони Мерган.— Гапи ту ҳақ аст ва рост! Хайрият, ки одамони окилу дурандеш бисъёранд. Набошад, намедонам, мо чӣ корҳо мекардем.

— Ба шарте ки дигарҳо моро чун як лӯқман соф фуру намебурданд!— ҳозирҷавобӣ кардани шуд Бузургхон.

Дар ин вақт касе дарро кӯфт. Баъд аз сонияе Сайф бӯхчаи калоне дар даст вориди хона шуд. Сайф марди миёнакад, химчамиён ва малламӯю кабудчашм буд. Ин хел одамон аҳён-аҳён дар байни кӯхистониён вомерхӯранд. Гарчанде синнаш кайҳо аз панҷоҳ гузашта буд, ханӯз ҳам чусту чолок ва бардаму бакуват менамуд. Сайф бӯхчаро ба болон стол гузошта, бо Мерган гарму ҷӯшон вохӯрию аҳволпурсӣ кард ва баъд бӯхчаро кушода, бо оҳанги шӯхӣ зам намуд.

— Ҳакимӣ мегӯяд, ки ту аз сӯроҳ шудани пӯстат он қадар хафа нестӣ, чӣ қадаре ки аз сӯроҳ шудани шинелат,— ва як шинелу як мӯзаи наппа-нави афсариро бароварда, ба Мерган дароз кард.— Ба мо давлат ҳар сол сарупо медиҳад. Ман шинели бисъёр дорам. Ту бошӣ, як шинель дорӣ. Онро ҳам сӯроҳ кардаанд.

Баъд аз ин ба сӯи Бузургхон баргашта, ба ӯ нӯги дасташро дароз кард.

Мерган шинельро ба китфаш партофт. Шинель андаке кӯтоҳ буд,— зонуяшро базӯр мепошонд. Мерган шинели дароз,— то ба бучулаки пой мерасидагиро дӯст медошт. Бо вучуди ин аз тӯҳфани ҷӯрааш хеле мамнун буд:

— Раҳмат Сайф, раҳмат! Ту ба ман гӯе дунёро ҳадя кардӣ! Дунёро!

Бузургхон, ки аз бетакаллуфии Сайф ранҷида буд, оҳиста ба ошхона, ба назди занҳо рафт.

— Ҷаро ба ин душмани халқ ва он ду манчалакӣ ба хонаат роҳ медиҳӣ?— бо сараш ба сӯи ошхона ишора карда гуфт бо кароҳат Сайф.

— Ин хел нагӯӣ, Сайф! Ту такчой нестӣ. Дар ин ҷо ҳамагӣ се сол боз кор мекунӣ. Бинобар ин одамони такчоиро намедонӣ. Онҳо одамони хеле хубанд. Он ду зан, ки ту онхоро «манчалакӣ» мегӯӣ, аз бисъёр занони шавҳару бачадор ҳалолу покизатаранд. Худи Бу-

зургхон ҳам одами хеле нағз аст. Ба фикрам, дар районамон аз Бузургхон дида, одами покдил ва нисбат ба Ҳукумати Советӣ ҷонфидотар нест. Оё ту кӣ будани падари ӯро медонӣ?

— Бале, эшончае, ки аз почорӣ кам-кам муаллими ҳам мекард...

— Ана, дидӣ, дар бораи падараш ҳам тасаввуроти дуруст надоштаӣ. Вай ҳанӯз пеш аз революция аз дӯғу пӯписан уламони мутаассиб натарсида, мактаби нав кушод. Ин як ҷонфидони ҳақиқӣ буд. Қаҳрамонӣ буд... Қаҳрамоние буд, ки ба он ҳар хел одам ҷуръат карда наметавонист.

— Муҳобот кардӣ-ку!— хитоб намуд Сайф.

— Оё ту медонӣ, ки барои чӣ дар байни мардуми мо босмачигарӣ набуд?— Мерган ба ҷавоби мусоҳибааш мунтазир нашуда ҳудаш ҷавоб дод:— Ин ҳам ба ту-файли ҳамон «Эшонча!». Ба туфайли ташвику тарғиб ва насихати ӯ!

— Наход?— пурсид Сайф бо тамасхур, чунки ҳоло ҳам ба гапи мусоҳибааш бовар надошт.

— Бале,— суҳанаширо давом дод Мерган ба тамасхури дӯсташ заррае аҳамият надода.— Вай на танҳо мардуми Заргарро босавод кард, балки аз худкушӣ низ нигоҳ дошт.

— Чӣ хел?— пурсид Сайф, ки акнун нисбат ба шахсияти эшони Ҷамолхон рағбате пайдо карда буд.

— Ин қиссан дуру дарозест. Агар вақт дошта бошӣ, нақл мекунам.

Сайф ба соат як назар афканда, гуфт:

— Марҳамат. Ман боз як соат барин вақт дорам...

Мерган як ситор печонду ба нақлаш сар кард.

— Ту ягон бор дар Қошона будӣ? Бале! Почтаҳонаширо дидаӣ? Таъриҳашро медонӣ? Не? Ана акнун гӯш кун! Соли 1930 як полки савора як моҳ барин дар Қошона қарор гирифт. Ана ҳамон вақт аскарони сурх дар қаноран деҳа дар болои теппае он почтаҳонаро сохтанд. Баъд полк ба ҷои дигар кӯчид. Дар почтаҳона фақат дувоздаҳ нафар аскарони сурх монд. Онҳо ба нигоҳубини ва таъмири симҳои телефон ва почтаҳона мутасаддӣ буданд. Як сол гузашт. Овозаи боз аз хориҷа ба ҳоки Тоҷикистон ҳучум кардани Иброҳимбек ба-ланд шуд. Боз рӯҳониён ва ашхоси мутаассиб сар бардоштанд; ташвику тарғибашонро пурзӯр карданд. Як қисми мардуми деҳоти гирду атрофи Қошона, алалху-

сус, дехоти баландкӯх, ки нисбат ба аҳолии дехоти водӣ бесаводу чоҳилтар буданд, ба ташвику тарғиби онҳо фирефта шуда, бо ачала мусаллаҳ мешаванд ва «барон нест кардани ҳокимияти ҳадидҳои Бухоро ва русҳо» ба ғазо мебароянд. Агар ту мегӯӣ, аз ханда рӯдакан мешудӣ. Силоҳашон доскалла, шоҳа ва калтақ. Фақат чил-панҷоҳ нафарашон милтиқҳои кӯҳнаи шохдор ва милтиқҳои шикорӣ доштанд. Мегӯянд, ки Тошбағӣ ном шахсе чизи дигаре ёфта натавониста, ба нӯги калтаке қайчии нохунгириро баста, ба ғазавот мебарояд. Ана ҳамин издиҳом, ки қариб ба ҳазор нафар мерасид, аввал дар Чорбоғ чамъ шуда, баъд чун сел аз боло ба поён, яъне аз Чорбоғ ба Қошона фуру мерезад. Айнан чун дар қиссаи «Муш ва Гурба»-и Убайди Зоконӣ.

Мерган, ки қиссаи «Мушу Гурба»-ро барон хушонагӣ ва барон рамзу кинояҳои латифаш хеле дӯст медошт ва аз ёд медонист, ҷон мунъсибашро аз ёд ҳонда дод.

Ханӯз вақте ки ин издиҳом дар Чорбоғ буд, рансу котиби ҷамоа ва шаш нафар ғаълолони дигар гурехта, ба Қошона омада, ин хабарро ба ман, ки дар он вақтҳо дар полки савора хизмат мекардам ва ба отпуск ба зодгоҳам омада будам, расонданд. Ва ман ба ғаълолони Қошона. Мо бист нафар шуда, ба почтаҳона рафтем ва аҳволро ба сардори он ҷаҳл кардем. Дар почтаҳона якҷанд милтику таппонҷаи анъанавӣ будааст. Бо онҳо ғаълолони Чорбоғу Қошонаро мусаллаҳ карда, барон мудоғна тайёр шудем. Роҳбарӣ ба мудоғна ба зимман ман гузошта шуд, чунки ман афсар будам. Ману сардори дастан посбонони почтаҳона аз болон бом бо дурбин ба ҳаракати «ғозин» наззора мекардем. Ана, аз тали Хокгирак фаромада, ба Қошона ворид шуданд. Ана бо кӯчаи марказӣ ба масҷиди ҷомеъ расиданд.

Ман ба зердастонам фармон додам, ки ба оташфшонӣ тайёр шаванд, чунки масҷид байни масҷиду почтаҳона аз як километр беш набуд.

Ногоҳ дар назди масҷид ду шахси ҷомасафеду салласафед пеши издиҳомро гирифт. Яке аз ҷомасафедон, ки марди баландболое буд ва дар дасти рост китобе дошт, гоҳ китобро ба болон сараш бароварда ва гоҳ поён фароварда, ба издиҳом ҷизе мегуфт. Дами издиҳом гоҳе паст мешуд ва гоҳе боз ба ҷӯш омада ва кал-

таку силохашонро алвонч дода, ба чомасафедон таҳдид мекард. Ин ахвол қариб як соат давом намуд. Баъд дами ғизом тамоман паст шуд ва ба қафо баргашта, охишта-охишта пароканда гашт.

Баъд ҳарду он чомасафедон ба сӯи почтаҳона равон шуданд. Вакте ки наздик шуданд, мо дидем, ки эшон Чамолхону мулло Шариф.

Ман аниқ намедонам, ки эшон Чамолхон ба издиҳоми «ғозиён» чӣ гуфт, онҳоро бо чӣ муаллам кард?

Мардум мегӯянд, ки ӯ аз қуръону ҳадис мисолҳо оварда, исбот кардааст, ки подшохи ғурезаро ҳимоя кардан гуноҳи азим аст ва барои ин дар он дунё ба ҷазои сахт гирифта хоҳанд шуд. Баъд исбот кардааст, ки ба Ҳукумати Шӯроӣ зӯри Англияю Германия бари давлатҳои пурзӯр нарасид. Пас онҳо, «ғозиёни ношуд», бо калтаку доскаллаҳои худ чӣ кор карда метавонанд? Ҳеч кор! Фақат худро муфт ба куштан медиданд!

— Ту гумон мекуӣ, ки эшонат Ҳукумати Советиро дӯст медошт?— бетокатона пурсид Сайф ва ба ҷавоби мусоҳибаи мунтазир нашуда ҳудаш ҷавоб дод:— Не, азизам! Вай фақат аз дигарон боақлтар буд! Медонист, ки як даста авбошон, ки ба қавли ту бо калтаку доскалла мусаллаҳ буданд, ҳеч кор карда наметавонистанд. Фақат худро муфт ба куштан медоданд! Ана барои ҳамин пеш роҳи онҳоро гирифт!

— Вай Ҳукумати Советиро дӯст медошт, ё дӯст намедошт,— ман ниро намедонам ва донишам ҳам наме-хоҳам!— хитоб намуд Мерган ин андаке беқарор шуда.— Ман як ҷиҳро медонам: мо дар почтаҳона сиёду нафар будем. Сӣ милтик, ду таппонча ва чил граната доштем. Агар он издиҳом ба мо ҳамла меовард, медонӣ, чӣ мешуд? Мо аз нисф зиёдашро қир мекардем! Ха, аз нисф зиёдашро! Чунки касам ёд карда будем, ки то охири катраи хун ҷанг хоҳем кард, чунки ба мо, низомиён ва фаъолони советӣ, дар назди як даста авбош зикбишӣ кардан айб буд. Баъд онҳо почтаҳонаро гирифта, моро ба қатл мерасонданд. Лекин кор бо ин ҳам аниқ намеёфт. Онҳо хоҳ-нохоҳ ёғӣ мешуданд, бо ҳешу таборашон ба кӯҳҳо мегурехтанд. Магар Ҳукумати Советӣ аз онҳо интиқомӣ мо, сарбозон ва фаъолонро намеситонд? Бале, меситонд! Медонӣ, дар он сурат чӣ қадар хун мерехт? Дарёе-дарёе!— ва андаке сушттар шуда, бо овози пасттаре зам намуд:—

Медонӣ, дар аксарияти райониҳои Тоҷикистон босмачигарӣ маҳз ҳамин ҳел, дар натиҷаи ҷоҳилии мардум, алалхусус, дар натиҷаи ҷоҳилии рӯҳониёни мутаассиб сар задааст. Ақаллан, воқеан ба почтаҳонаи Янгибозор ҳучум кардани издиҳоми мутаассибонро ба хотир оред! Беҳуда нагуфтаанд, сардор чӣ ҳел бошад, наздиконаш ҳам ҳамон ҳел мешаванд. Доно бошад,— доно, аҳмак бошад,— аҳмак.

— Хайр, ман фаҳмидам, ки эшонӣ Чамолхон одами боақл будааст,— сухани Мерганро бо дилтангӣ бурд Сайф,— ҳамдиёрони худро аз худкушӣ раҳондааст. Аммо аз як палак ҳар ҳел харбуза рӯйданиш мумкин. Аксаран писари падари қобил ноқобил мешавад. Ту ба инанш чӣ мегӯӣ?

Дар ин вақт дар кушода шуд. Бе тақ-тақ ва иҷозатпурсӣ Қосим Бобоевич, Рофиев, Камолхон ва мудирӣ шӯъбаи матлубот Имомқулихонов ба хона ворид шуданд.

— Дар тамоми район овоза, ки Мерганро маҷрӯҳ маслуқ кардаанд,— гуфт хандида Қосим Бобоевич,— ин кас бошанд, кайф карда тамоку кашидани нишастаанд.

— Чӣ, магар шумо аз сикхату саломат будани ман хурсанд нестед?— аз ҷояш хеста мутонба кард Мерган.

Онҳо як-як бо Мергану Сайф вохӯрӣ карда, ба атрофи стол нишастанд. Сайф аз ҷояш хеста ва тангини вақтро баҳона оварда, бо ҳама хайрухуш кард. Маълум буд, ки вазо Қосим Бобоевич якдигарро тоби дидан надоранд. Мерган ўро то дами дар гуселонид. Сайф дар дами дар дасти Мерганро фушурда, бо лабханд гуфт:

— Хайр, ман ба гапӣ ту бовар кардам. Эшонат одами нағз будааст. Агар писараш ташинан хуи бошад, марҳамат, ба назди ман ояд... Гарчанде аз эшонзода сарбози нағз баромаданаш дарғумон...

• • •

Аз миёни боз ду ҳафта гузашт. Мерган ноширо карда, ақнуи ба кор рафтани буд, ки касе дарро кӯфт. Дарро кушода дид, ки Низоми сурх.

Низом Назмиев ҷор сол боз сардори милицияи район шуда кор мекард. Вай марди тахминан сисолаи

сурхпӯст ва сурхмӯй буд. Аниктараш, ранги мӯяш хурмой, яъне сурхчан ба сиёҳ монил. Азбаски мардуми маҳаллӣ мӯи одамиро танҳо ба се ранг: ба сиёҳ, малла ва сурх чудо мекарданд ва мӯи сурх ба назарашон хеле ачибу нодир менамуд, ба сардори милиция Низоми сурх лақаб монда буданд. Низому Мерган ҳамдигар буданд, аммо рафтуомад надоштанд. Фақат гоҳ-гоҳ тасодуфан дар кӯча вохӯрданд ва бо сарчунбонӣ ба якдигар салом дода, гузашта мерафтанд. Бинобар ин Мерган аз ин ташифи Низом саҳт мутаҳайир буд.

— Биё, Низомҷон, биё,— Мерган меҳмонашро ба хона дароварда, ба сари стол шинонд ва акнун ба ошхона баромада, ҷой монденӣ буд, ки Низом аз азмаш боздошт.

— Ҳеҷ чиз даркор не, Мерган Салимович. Шинед. Ман ба шумо ду даҳон гап дорам.

Мерган ба азмаш исрор накард. Дар муқобили Низом нишаста, ба чашмаш чашм дӯхт.

— Мо, аҳо, он ду нафарро, ки ба шумо тир зада буданд, дастгир кардем,— гуфт ӯ ба нақши дастурхони рӯи стол чашм дӯхта.

— Қандата зан, Низом! — таъриф кард Мерган ва ба сари ҳам ва киёфаи маҳзунонаи сардори милиция як назар афканда, бо табассум зам намуд: — Чаро сарат ҳам? Ту бояд фахр кунӣ! Фахр! Ту шахбоз! Бале, шахбоз!

— Ҷои ифтихор надорад, аҳо! — бо ҳамон оҳанги маҳзунона гуфт Низом. — Хулласи калон, мо онҳоро дастгир накардаем... Онҳо худашон омаданд...

— Дурустар гап зан: онҳо кӣ ва кай ба назди ту омаданд? Чӣ мегӯянд? Барои чӣ ба ман тир задаанд?

— Яъқуби магазинчию писари Тошбангӣ! Ҳеҷ акли кас намегирад...

Мерган маҳву мот буд. Ба ҳеҷ чиз сарфаҳм наме-рафт. Яъқуби магазинчию писари Тошбангӣ? Аҷиб! Онҳо ба вай чӣ хусумат дошта бошанд?

— Ман ба шумо қонл, аҳо! — ба таҳайюри Мерган заррае парво накарда, суханашро давом ме-дод Низом. — Аз масофаи чорсад-панҷсад метр аз таппонча ба дасташ тир задаед! Аз масофаи чорсад-панҷсад метр! Ман дар масофаи сад метр аз таппонча ба нишон тир зада наметавонам!

Мерган, ки бо фикру ҳаёли худ банд буд, ба ин гапҳои Низом дуруст сарфаҳм нарафт:

— Ту дурусттар гап зан. Ман ба гапат сарфаҳм на-
рафтам.

Низом ба Мерган назар афканд. Ранги рӯи Мерган
кандагӣ буд; пилки чашми чапаш беист мепарид. Ни-
зом ниро дида тарсид. «Мабодо тосааш¹ нагирад?
Мардум мегӯянд, ки вай тоса дорад! Тосааш гираду
ягон гап шавад, ба бало мемонам!».

— Шумо Яъқуби магазинчиро аз дасти росташ яра-
дор кардаед. Вай дар гармогармияш ба ин аҳамият
надода, бо латтакӯҳнае баста мемонад. Ярааш охиста-
охиста фасод мегирад, аҳволаш рӯз ба рӯз бад меша-
вад. Дирӯз ноилоҷ ба беморхонаи Чорбоғ меравад.
Духтури Чорбоғ ӯро ба машина савор карда, ба Заргар
ба назди Ҳакимӣ меорад. Хуш, Ҳакимӣ ба мо хабар
дод. Вай мегӯяд, ки дасташро буридан лозим. Дар ак-
си ҳол, аҳволаш бад мешудааст... Имрӯз барои масли-
ҳат аз Душанбе як ҷарроҳи номиро ҷеғ задааст...

Мерган аз кисааш газету тамокухалта бароварда,
сигори ғафсу калон печонд. Сардори милиция ҳам аз
кисааш куттии «Қазбек»-ро баровард.

Онҳо хеле вақт хомӯш нишастанд.

— Хӯш, писари Тошбангиро чӣ хел дастгир кардед?

— Худаш омад. Аз мардум гурехта, дар дашту кӯҳ
пинҳон шуда гаштан ба дилам зад, мегӯяд.

— Бо вай чӣ кор мекуни?

— Ба ташкилотҳои дахлдор месупорам...

— Бехтараш, бурда, ба дасти Сайф супор. Сайф
хисобашро меёбад...

Боз сӯхбаташон қатъ гардид. Боз хеле вақт хомӯш
нишастанд.

— Қори нохуб шуд,— гуфт дар охир ӯх қашида Ни-
зом.— Яъқуб хешу табори бисъёре дорад. Қариб нисфи
Заргар ба вай хеш. Як тарафаш рафта, ба Қосим Бо-
боевич мерасад. Агар дасташро буранд, ҳамаашон ба
шумо чап мешаванд...

Мерган нағз медонист, ки Яъқуби магазинчӣ ба за-
ни Қосим Бобоевич хешигарие дорад. Бале, хешу табо-
раш бисъёр! Хайр, бисъёр бошад чӣ?

Ногаҳ Мерган оташ гирифт: ҷаро тақдир ба вай
паёнай зарба мезанад? Ҷаро бар сараш ҳар рӯз як ба-
ло меорад?

Вай намедонист, ки чӣ хел оташи қаҳру ғазабашро

¹ Қасалии саръ, масрӯъ, зиён (русиаш: эпилепсия, припад-
ки).

фурӯ нишонад; аз кӣ касос гирад? Ногаҳ ба хотир овард, ки зани Низом ҳам ба Яъқуби магазинчӣ мешавад, аниқтараш холабача мешавад.

— Як тарафи ту ҳам рафта ба Яъқуби магазинчӣ мечаспад ва ба воситаи ӯ ба Қосим Бобоевич,— гуфт ӯ дар аввал бо оҳанги ором ва баъд оташ гирифта, инони ихтиёрро аз даст дод ва аз ҷояш ҷафта хеста, ба рӯи миз бо мушташ якто кӯфта, аррос зад: — Ана, Мерган! Як худаш танҳо! Ба вай тир занед! Корд занед! Кушед! Гушташро канда-канда хоמוхом хӯред! Ҳа, хоמוхом хӯред! Мерган яккаву танҳо! Пушту паноҳе надорад! Монанди шумо Қосим Бобоевич надорад! Гиред! Кушед!

Низом мутаҳайирона ба Мерган ҷашм дӯхт. Раги рухсоран ҷапи Мерган мепарид, киёфан сияҳҷардааш ҳоло заъфарон барин менамуд, ду ҷашмаш аз косахонашон ҷафта баромада, бе ҳеҷ ҷунбишу ҳаракат ба ӯ дӯхта шуда буд.

Низом дар умри кӯтоҳи худ бо ҷандин дузду каллабур рӯбарӯ шудааст, ҳашму ғазабӣ бисёр мардонӣ матинирода ва соҳибрутбаро дидааст, аммо ҳеҷ гоҳ нигоҳашро аз нигоҳи онҳо нагурезондааст. Пас, ҷаро ҳоло рост ба ҷашмони Мерган нигоҳ карда наметавонад? Охир, вай мард аст, сардори милицияи район аст, афсар аст!

Низом ду-се бор тамоми қувваи ӯро дашро ҷамъ карда, ба ҷашми Мерган ҷашм дӯхтани шуд, аммо беш аз як-ду сония тоб оварда натавонист.

Мерган, гӯе ин ҳашму ғазаб тамоми қувваю мадорахро сӯзонда бошад, ҳастаҳола боз ба ҷояш нишаст.

— Ман, аҳо, ҳаман ин гапро аз рӯи дилсӯзӣ гуфтам,— гуфт Низом бо сари ҳам, ҷунки ҳоло дар ҳақиқат ҳам дилаш ба Мерган месӯхт.— Эҳтиёт нисфи ҳаёт гуфтаанд. Ба ҳар ҳол эҳтиёт бошед. Гоҳу бегоҳ дар дашту биёбон яккаву танҳо нагардед,— ва аз ҷояш хеста, таппончаашро аз ғилоф баровард ва тирҳояшро гирифта ба болои стол партофт.— Таппончан шумо тир надоштагист. Ана инҳоро гиред.

Низом ба қафо баргашт ба сӯи дар равон шуд.

Мерган дар ин вақт ба хотир овард, ки ҷизи асосӣ,— сабаби ба ӯ тир задани он ду ноҳалафро напурсидааст.

— Низом! — ҷеғ зад ӯ.

Низом бозистоду аз рӯи одат бо пошнаи пояш чархида, боз ба қафо баргашт ва даст ба чакка бурд:

— Гӯшам ба шумо!

— Ту чизи асосиро нагуфти: барои чӣ онҳо ба ман тир задаанд? Чӣ хусумат доштаанд?

— Яъқуб мегӯяд, ки бо занаш алоқа доштаед. Кор то ҳадде расидааст, ки занашро дар идораатон, дар хузури одами бисёр бӯса мекардаед.

Мерган фавран дар кучо будани гапро пай бурд. Он рӯз дар бухгалтерия кӣҳо буданд? Қадоми онҳо ба ӯ хусумат дорад? Қадоми онҳо ба хабаркаш монанд? Камолхон? Қашшаков? Не! Не! Наход онҳо ба чунин разолат кодир бошанд? Бо чӣ мақсад? Бо мақсади ӯро беобрӯй карда аз аспӣ мансаб афтондан? Бале, бояд ҳамин хел бошад! Модоме ки ба Исмоилзода барин одами муътабару хизматнишондода раҳм накарданд, магар ба ӯ раҳм мекунанд? Охир ҳудаш борҳо бо гӯши ҳудаш шунида буд, ки Қашшаков бо оҳанги шиква ба Камолхон дар боран ӯ чунин мегуфт: «Маълумоти дурусте надораду фукаш дар осмон!»

— Хӯш, ба ман дигар савол надоред? — риштан фикру хаёли Мерганро бурид Низом.

— Писари Тошбангӣ чӣ мегӯяд?

— Мегӯяд, ки ман Мерганро дар умрам ягон бор ҳам надидаам, ба ӯ хусумате надорам. Яъқуб парон гуфт, ман ҳам парондам.

XVI

Мерган танҳо рӯзи дигар қарибӣ чошт ба кор ба-ромад. Вай устохонаро чарх зада, рафти таъмири тракторҳоро хабар гирифт ва баъд ба бухгалтерия даромада, бар сари столи худ нишаст. Дар бухгалтерия ба ҷуз Шарофат-хола каси дигаре набуд, — ҳама ба танаффуси нисфирузӣ баромада буданд.

— Духтури аз Душанбе омадагӣ дасти Яъқубро буридааст, — гуфт ба ҷои ҷавоби салом Шарофат-хола. — Агар набурем, мемури, гуфтааст...

Оре, Мерган аз ин огоҳ буд. Ин сахарӣ ҳам Ҳакимӣ ва ҳам Низомӣ сурх ба хонааш телефон карда, ин хабарӣ машъумро расонданд ва таъкид карданд, ки аз ҳешовандон, алаҳхусус, аз бародарон ва ҷиянҳои Яъқуб эҳтиёт бошад.

Мерган дар ҷавоб ҳарфе нагуфт.

— Ҳуснияву падараш аз кор рафтанд,— хабар дод Шарофат-хола.— Ба аризаашон ба ҷои шумо муовина-тон Камолхон имзо карданд.

Мерган боз дар ҷавоб ҳарфе нагуфт. Онҳо хеле вақт хомӯш нишастанд. Шарофат-хола бодиккат киёфани Мерганро мушоҳида менамуд: кайи, суханхояш ба ӯ чӣ хел таъсир мекунад?

Киёфани Мерган ором ва мутафаккирона буд.

— Кори хуб нашудааст,— боз ба гап сар кард Шарофат-хола.— Мардаки бечора акнун якдаста шуд. Боз дасти росташ нест. Акнун вай бо як даст чӣ кор мекунад?

Мерган дар аввал оташ гирифт. Ин чӣ гап? Ин занак ҳам тарафи он буздили ёғиро мегирад? Баъд ба хотир овард, ки Шарофат-хола табияташ зани раҳмдил аст. Бинобар ин оташи хашмашро фурӯ нишонда, бо овози ором гуфт:

— Кӣ ба вай гуфт, ки ба ман тир занад? Кӣ? — баъд аз андаке таваккуф бо овози пасти маҳзулона илова намуд: — Писари Тошбангӣ дар вақти истинток икром шудааст, ки дар аввал рост ба рӯям тир заданӣ будаанд, аммо саросема шудаанд, дар вақташ оташ кушода натавонистаанд, баъд ба тахтапушту гарданаи задаанд. Фаҳмидед? Медонед, агар ба рӯям мезаҷанд, чӣ мешуд? Мумкин буд, ки маро кӯр кунанд! — Мерган боз овозашро баланд кард: — Ҳа, кӯр кунанд! Дилатон ба ман намесӯзаду ба он гурезани ёғи месӯзад?

— Дилам ба ту месӯзад, Мерганҷон, ба ту! — гуфт бо табассуми меҳрубонона Шарофат-хола ва аз ҷояш хеста ба назди Мерган омаду сарашро сила карда зам намуд: — Чаро одамони нағз бахт надоранд-а? Чаро? — ва ба ҷавоби Мерган мунтазир нашуда аз хона баромада рафт.

Мерган хеле вақт папирос кашаида нишаст. Кораш хеле бисёр буд, аммо ба кор ҳеҷ майле надошт. Дар охир аз бухгалтерия баромада, роҳи хонаашро пеш гирифт. Дар роҳ таппончаро аз кисаи шимаш бароварда, ба кисаи шинелаш андохт. Акнун дасти росташро ба киса андохта ва дасташ таппончаро фушурда роҳ мепаёмуд. Дар кӯчаҳои Заргар ҳар гап шуданаш мумкин. Дар соли сиюшаш дар рӯзи равшан аз паси девори хонаи вайронае муаллими омӯзишгоҳи педагогӣ мулло Шарифро бо санг зада куштанд; дар соли сию-

ҳафт мухбири газетаҳои марказӣ Муҳаммад Сафоро дар назди дарвозааш ҳафт корд заданд...

Мерган баъд аз андаке худро ба даст гирифт. Не! Мулло Шарифу Муҳаммад Сафо гапи дигару у гапи дигар! Ҳама дар Заргар медонанд, ки у доимо ҳамроҳ таппонча гирифта мегардад ва доимо тираш бе хато ба нишон мерасад! Бинобар ин ҳеҷ кас барои ба у ҳамла кардан ҷуръат нахоҳад кард!

Акнун ўро тақдири Ҳусния безобита мекард. Бале, ин ҷавонзани меҳрубону ситорагарм ба туфайли у дар Заргар бадном шуд. Бале, ба туфайли у! Ўро дар он рӯз чӣ бало зад, ки ин номаъкулиро кард?

Тамоми роҳ ин фикр аз майнаш дур намешуд. Ҳоло аз шодӣ ва рафтори кӯдакони худ дар он рӯз саҳт хичил буд. Чунон хичил буд, ки ду руҳсорааш оташ гирифт ва тахтапушташро арақ пахш кард...

Мерган дари хонаашро аз дарун кулф кард, занҷирашро андохт ва аз ошхона тахтаеро ёфта оварда, ба дар тиргак монд. Баъд аз ин ба болои диван дароз кашид. Хобаш наомад, ки наомад! Тақдири Ҳусния ҳеҷ аз майнаш дур намешуд. Акнун муносибати шавҳараш бо у чӣ хел мешуда бошад? Мардум дар ҳаққи у чӣ мегуфта бошанд? Бале, акнун номашро ба бадӣ мебароранд!

Барои аз ин фикру андешаҳо халос шудан маҷбуран дар бораи Асад фикр кардан гирифт. Боз нашуд, ки нашуд. Ба ҷои Асад гунаҳои аз шарм сӯя-сӯя ва ҷашмони шарарбору ҳиҷолатомези Ҳусния ба пеши назараш ҷилвагар мешуданд...

Мерган боз шинелашро пӯшида ба берун баромад. Дар мобайни ҳавли камтар фикр карда истод. Баъд аз қазнокча ду кундаи калони серпечутобро бароварда, кафондан гирифт. Кундаҳо ҷӯян барин саҳт буданд. Мерган шинелашро қашида партофт. Ҳаво хеле сард буд, бо вучуди ин сару гарданашро арақ зер кард. Кундаҳоро майда карда, хезумашонро ба қазнокча дароварда партофт. Ба қор саргарм шуда чӣ хел гузаштани вақтро нафаҳмида монд. Ба соаташ назар афканд. Соат ба шаш наздик мешуд. Холо дар бораи хӯроки шом фикр кардан лозим буд.

Мерган як бағал хезум гирифта, боз ба хонааш равон шуд. Ба оташдон алов монд. Дар аввал хост, ки барои худ камтар ош пазад. Баъд аз фикраш баргашт.

Ба як сари кок ни қадар ташвишу тараддуд чӣ лозим?
Нону ҷой ҳам шудан мегирад!

Мерган дар ин фикру ҳаёл буд, ки касе дарро кӯфт.
Зуд таппончаашро аз кисаи шинель гирифта, ба кисаи
шимаш андохту ба сӯи дар равон шуд.

Дар назди дар Бузургхон табассумкунон меистод.

Мерган меҳмонашро ба ҳома дароварда, ба сари
стол шинонд ва ҳудаш аз муқобилаш ҷой гирифт.

Бузургхон сумкаи дасташро ба тағи стол монда, боз
ба ҷашмони Мерган бо табассум ҷашм дӯхт. Овозаи
«муносибати Мергану Хусния» дар тамоми Заргар паҳн
шуда, ба гӯши ӯ ҳам расида буд. Бале, дар Заргар ҷу-
нини овозаҳо барқоси паҳн мешаванд,— барои ин на те-
лефон лозиму на телеграф. Бинобар ин ба ҷашмони
Мерган нигариста бо тамасхур аз дил мегузаронд: «Ба-
ле, ин хаппак ҳам бало будааст! Беҳуда нагуфтаанд,
ки шӯҳакон лаб-лаби бом, хаппакон корро тамом! Аз
вафоти занаш як сол нагузашта ин хел номаъқулӣ?!
Бало! Дар ҳақиқат ҳам бало! Саликааш ҳам бад набу-
дааст,— Хусния зеботарини ҷавонзани деҳа!»

— Ту имрӯз хеле хурсанд менамӣ? — пурсид Мер-
ган баъд аз хеле мушоҳида кардани табассуми меҳмо-
наш.

— Имрӯз даъватнома гирифтам. Баъди ду ҳафта
ба ҷанг меравам. Бинобар ин меҳостам, ки камтар бо
шумо нишаста ҷақ-ҷақ кунам,— гуфт Бузургхон ва сум-
каро ба болои стул монда, аз он як шиша арак, кам-
тар гӯшти яхӣ ва дуто нон баровард.

— Аҷаб замонае! Аҷаб одамхое! Баъзеҳо аз ҷанг
гурехта, ба мушхонаҳо ҷой мешаванд, баъзеҳо ихтиёрӣ
ба ҷанг мераванд! Ва боз аз ин хурсанд! — хитоб на-
муд Мерган, Яъкуби магазинӣ ва писари Тошбаангиро
ба хотир оварда.

Лекин шодини Бузургхон аз дигар ҷиҳат буд. Вай
имрӯз баъди ҷашт тасодуфан ба собик номзадаш во-
хӯрд. Худи Вокиа аз роҳ бозистода, ўро ба гап гирифт.
Вокиа ҷун дар айёми духтаринаш хеле сергап, серханда
ва сернозунуш буд.

Бузургхон сабаби ба Мерган тир задани Яъкубро
низ аз ӯ фаҳмид. Бузургхон баъди шунидани ҷуниҷ ах-
бор ҳудро як қадам ба қафо кашида, бо тарсу изтиро-
би сохта гуфт:

— Боз ҳуҷаинатон моро дида, ба ман тир назананд?

Собик номзад ва маҳбубааш ба ин шӯҳӣ сарфаҳм рафта, бо табассуми латифе ҷавоб дод:

— Ин қадар натарсед! Хӯчаи се рӯз боз дар Душанбе! — ва баъд аз андаке таваккуф бо қатъият ба ҷашмони собик ошӣк ва номзадаш ҷашм дӯхта, бо як оҳанги довталабона зам намуд: — Агар дилу гурда дошта бошед, имшаб баъди соати даҳ ба хона биёед! Ман дарвозаву дарҳоро қуфл намекунам!

Баъд аз ин гуё аз гапҳои гуфтааш шарм дошта бошад, нӯги рӯймолашро бо дандонаш газид ва якбора ба қафо баргашта, роҳи худро пеш гирифт. Бузургхон дар ҷояш шах шуда монд, чунки ба чунин таклиф ҷашм надошт. Танҳо, вақте ки Вокна ба кӯчаи Бинокорон ҳам хӯрд, ба худ омад.

Ана бинобар ин аз занаш иҷозат гирифта ва дастурхон карда, ба назди Мерган омад. Ба занаш гуфта буд, ки мумкин аст аз назди Мерган дер ояд ва ё дар ҳамон ҷо хоб кунад. Дар асл вай меҳост, ки то соатҳои даҳ-ёздаҳ дар назди Мерган нишаста, баъд ба назди Вокна равад.

Бузургхон расо соати даҳуним аз назди Мерган баромада, роҳи кӯчаи «Бинокорон»-ро пеш гирифт. Ана ба дарвозаи шинос наздик шуд. Аммо дилаш ба монанди соли гузашта гуп-гуп намезад. Як ба гирду атроф назар афканда, оҳиста дарвозаро кушод. Рӯи хавлӣ соқит буд. Ба айвон даромад. Дари хонаро тела дод. Дар кушода буд. Ба даҳлез ворид шуд. Пояш ба сатили холӣ бархӯрд. Сатил тақарросзанон афтид. Бузургхон як қад парид. Дилаш шуввӣ карда рафт. Дасту пояш бемадор шуд. «Кист?» — шунида шуд овозе. Ин овози шинос ба ӯ боз қувва бахшид. Бузургхон акнун дид, ки дар китфи ҷап дари кушодае. Ба он сӯй қадам монд. Дар пешғаҳи хона сафедие метофт. Бузургхон фаҳмид, ки ин сафеди — ҷои хоби маҳбубааш. «Дару дарвозаро қуфл кардед?» — шунида шуд аз он ҷо боз ҳамон овоз. Бузургхон ҳарфе нагуфта боз ба берун баромад: ҳалқан дарвозаро андохт ва дари даҳлезро аз дарун қуфл кард. Сипас ба сари ҷоғаҳи маҳбубааш омад. Маҳбубааш чуқур-чуқур нафас мегирифт: ё хоб буд, ё худро ба хоб мезад. Бузургхон ҷанд дақиқа дар болон сараш рост истод ва чун аз ӯ ҳарфе нашунид, либосашро кашида, бо боварӣ ба даруни ҷоғаҳ даромад, гуё ин ҷоғаҳ на ҷоғаҳи марди дигаре, балки ҷоғаҳи худӣ ӯ бошад...

Қарибҳои субҳи козиб собиқ номзад ва маҳбубааш, ки акнун, ба қавли мардуми тақҷой, «ҳамхобааш» шуда буд, уро бо зӯри аз хоби ширин бедор намуда, аз дарвоза берун кард. Оре, дар назди дарвоза чанд сонияе ниғаҳ дошта, қавл гирифт, ки имшаб ҳам меояд; факат барвақттар,— баъд аз соати нӯҳ!

Ҳаво хеле сард буд. Бузургхон ба кучо рафтанаширо намедонист,— ҳоло на ба назди Мерган рафтан мумкин буд ва на ба хонааш.

Гушаки телпакаширо фаровард, сарашро ба бғйни китфонаш кашид ва дастонаширо ба кисаи пальтояш андохта, бо кӯчаи беодам ва хомӯшу соқит қадам задан гирифт. Вай акнун фикр мекард, дар бораи ҳодисаи имшаб фикр мекард. Оре, маҳбубааш дар навозиш ва дар ҳангоми қаробат нағмаҳои бисёре дошт. Ҳатто Ҳалима, ки бо ӯ се шавҳарро дида буд, ин хел нағмаҳои намедонист.

Бузургхон дар аввал навозиш ва «нағма»-ҳои маҳбубаашро ба хотир оварда, ҳаловат мебурд. Ҳатто афсус меҳӯрд, ки Ҳалима дар чунин масъалаҳо ин хел қордон ва ҷусту ҷолок нест. Ногаҳ фикри мудҳише майнаашро сӯзонд: «Агар дар вақташ ҳаёс намешуд ва Вокнаро ба занӣ мегирифт, Вокна бо дигар толибон ва ошиқонаш низ ҳамин хел муомила мекард?».

Ногаҳ дар дилаш як эҳсоси қароҳатангезе пайдо шуд,— ба назараш чунин менамуд, ки ӯро сар то пой ба ахлот ҷўлондаанд. Баъд аз ин эҳсос дар дилаш як ҳоҳиши пурзўр,— тезтар шустушў қардан, аз ин қасофат тоза шудан пайдо шуд. Роҳи ҳаммомро пеш гирифт.

Бузургхон дигар ба хонаи собиқ номзадаш нарафт. Вай баъд аз он шаб бо занаш хеле меҳрубону хушмуомила шуда буд. Ҳалимаву Маша-хола ин тағайюротро мушоҳида карда, саҳт ҳайрон мешуданд.

XVII

Дар нимаи дуввуми январь шиддати сармо ба қулӣ пасанда шуд. Акнун қариб ҳар рӯз борони нармакӣ меборид. Борон барфи даштҳо, водӣ ва пуштаҳои домани кӯхро об кард. Дар охири моҳ борон низ қатъ гардид. Ду ҳафта боз дар осмони соф офтоби оламорӣ яккаву танҳо сайр мекард. Вай ҳанӯз камқувват буд,— ҳарорати қасди надошт. Бо вучуди ин нами пуш-

тахон офтобруя парид ва дар болои онҳо сабза дамид. Аз замин буи баҳор меомад. Тапиши дили замин торафт баландтар мешуд. Табиат дар арсан таҷаддуд ва эҳё буд.

Мерган фасли баҳорро, бо вучуди он ки даҳ сол боз ба ӯ, ба директори МТС, ташвишу тараддуди бисъёре меовард, ниҳоят дӯст медошт. Дар ин айём худро бақувват, шоду хуррам ва ҷусту ҷолоктар ҳис менамуд аммо имсол баҳор ҳам ба дилаш намеғунҷид.

Ин саҳарӣ Низоми сурх боз телефон карда хабар дод, ки Якуби магазинчи дируз аз касалхона баромада, занашро се талоқ карда, аз хонааш рондааст ва касам хӯрдааст, ки «то хуни Мерганро нашомад, оташи дилаш пасанда нахоҳад шуд».

Бисъёр одамон, ҳатто Қосим Бобоевич ва Шарофат-хола, ки дар Заргар чун зани шавҳарпараест, покдоман ва ростқавл шўҳрате дошт, ба миёна даромадаанд, аммо Яъкубро ба тавфиқ оварда, бо занаш ошти дода на-тавонистаанд. Ба вай на панду андарзи Қосим Бобоевич таъсир кардаасту на шаҳодату қасамҳои Шарофат-хола.

Мерган дар ҷавоб ҳарфе нагуфт. Хӯш, агар тавонанд, марҳамат, хуни ӯро ошомидан гиранд! Ӯро холо тақдири Хусния ҳам безобита намекард. Мерган дар умри кўтоҳи худ Яъқуб бари мардонро бисъёр дидааст: онҳо дар сари ҷаҳл ва ё аз ташаддуди рашк ҳамсарашонро се талоқ мекунанд, аммо баъд аз ду-се рӯз пушаймон мешаванд ва кўча ба кўча давида, ягон муллои вичдонфурушро ёфта оварда, ба ивази маблағе зани худашонро боз ба худашон никоҳ мекунонанд ва боз чун як ҷуфт кабутари навлон ба саргарми ва ҷаззобият зиндаги карда гаштан мегиранд, ҳол он ки ҷуниин зан мувофиқи шарият танҳо баъди ҳалола фармудан боз ба шавҳари худаш расида метавонад.

Бале, Мерган ин хел мусулмонони ковокро бисъёр дидааст! Яъқуб ҳам яке аз онҳост!

Вай мусулмонони «ковок»-ро аз бало ҳам бадтар медид: ё мусулмони ҳақиқӣ бош, ё кофари ҳақиқӣ!

Мерган бовар дошт, ки Яъқуб баъди як-ду ҳафта аз ин ҷаҳдомаш пушаймон шуда, боз бо занаш ошти хоҳад кард.

Хайр, ошти накунад, бало ба пасаш! Хусния ҷавонзани хеле зебост: дигарашро меёбад.

Ҳоло Мерганро чизи дигаре азоб меод: аз писараш

кариб як моҳ боз мактуб набуд, ҳол он ки пештар ҳар ҳафта яктоӣ мактуб менавишт. Ба болокории ин имрӯз бояд се дӯсти ҷонӣ, се чигаргӯшаи худ: Бузургхон, Абу ва холабачааш Маҳмудро ба аскарӣ гусел мекард.

Онҳо дар ҳақиқат ба ӯ дӯсти ҷонӣ буданд. Дар бо-
ран холабачааш ҳочати гап нест, — охир, вай хешӣ наз-
дик аст, чигар аст. Бузургхонро бо вучуди бодигӣ ва
сабукфикриаш низ чун бародари ҳамбати нағз медид,
аммо ба Абу меҳру таваҷҷуҳи махсусе дошт, чунки Абу
дар сағирахона калон шуда, аз навозиш ва меҳру му-
ҳаббати падару модар маҳрум буд. Худаш Абуро баъд
аз хатм кардани мактаби ҳафтсола ба кор қабул на-
муд, худаш тарбия кард ва худаш то ба дараҷаи ҷо-
нишини сарбухгалтер расонд. Дар зарфи се сол ба Абу
дил баст ва чун писараш дӯст дошт.

Абу ҷавонмарди бофаросат буд, — ҳамаи инро идрок
ва эҳсос менамуд ва ҳар як супориши Мерганро зуд ва
бо мамнунӣ иҷро мекард ва, агар қораш ба Мерган
хуш ояд, сараш ба осмон мерасид.

Ана имрӯз ҳарсеи онҳо Заргарро тарк хоханд гуфт.
Кӣ медонад, оё боз дидор ба дидор мерасад?

Мерган ба хавлии комиссариати ҳарбӣ наздик шуд.
Гирьяву лоба, садои тору сурудхонӣ ва овози гулдур-
росии афсарони комиссариати ҳарбӣ ба ҳам омехта, ба
фалак дакка мезад.

Чашми Мерган пеш аз ҳама ба Маҳмуд афтод. Маҳ-
муд, падару модараш, ду писарчааш ва Лутфия дар
назди дарвоза давра гирифта меистоданд. Чашмони
Лутфия варамида буд. Суханони Маҳмуд, ки ба занаш
мегуфт, ба гӯшаи расид: «Ту акиун ба ҷои ман. Аз па-
дару модарам ва бачаҳо бохабар бош!».

Мерган бо онҳо вохӯрӣ карда камтар ҳамроҳашон
гап зада истоду баъд ба ҷустуҷӯи Бузургхон ва Абу
баромад. Зуд онҳоро ёфт. Дар як кунҷи ҳавли Бузург-
хон, Халима, Маша-хола ва Абуя Шарофат-хола дав-
ра гирифта буданд. Шарофат-хола махсус барои гусе-
лонидани Абу баромада буд.

Онҳо хеле вақт аз ин сӯву он сӯй сӯхбат карданд.
Баъд афсаре ба пешайвони комиссариати ҳарбӣ баро-
мада, бо овози раъдмонанди худ фармон дод, ки даъ-
ватшудагон бо хешовандонашон хайрухуш карда, саф
кашанд.

Шарофат-хола Абуро ба оғӯш кашида ва аз ду рух-
сорааш бӯсида, гуфт:

— Хайр, Абучон! Агар Хасану Хусейни моро бини, гуй ки тез-тез хат нависанд!

Ҳалима хомӯш аз пешонии Бузургхон бўсид. Вай имрӯз умуман хомӯш буд: чун дигар занҳо гирьяву ло-ба намекард ва ба шавҳараш, ки уро ба чунин кори хатарнок меғуселонид, ҳарфе намеғуфт.

Мерган аввал Абу ва баъд Бузургхонро ба оғӯш кашида, хайрухуш кард ва ба назди холабачааш равон шуд. Акиун се-чор қадам монда буд, ки ногаҳ ба Сайф дакка хӯрд. Сайф мушавваш ва парешонхотир менамуд. Вай сонияе ба Мерган бо таҳайюр нигоҳ карда истоду гурунғос зад:

— Баъди ним соат як ба назди ман намедароӣ?

Даъватшудагон саф кашиданд. Боз ҳамон афсар фармон дод, ки ба машинаҳо савор шаванд. Даъватшудагон ба машинаҳое, ки аз шаҳр омада буданд, савор шуданд. Машинаҳо баъд аз чанд дақиқае ба роҳ даромаданд. Гирьяву фиғони занҳо ба осмон дакка хӯрд...

Мерган хеле вақт аз паси машинаҳо наззора мекард. Ана, ба тали Шӯрхок расиданду ба самти ши-мол тоб хӯрда, аз назар ғойб шуданд.

Баъд ба кафо назар афканд. Акиун хавлии кмис-сариати ҳарбӣ қариб ҳолӣ буд. Як охи чуқуре кашиду ба назди Сайф равон шуд.

Мерган дарро кӯфту баъд аз иҷозат гирифта ба кабинет ворид шуда, дар назди дар бозистод.

Сайф дар паси столи калони хатнависӣ менишаст. Дар рӯи стол чароғи рунстолӣ фурузон буд. Сайф ай-нак бар чашм саросемавор чизе менавишт.

Вай аз болои айнак ба Мерган як назар афканда, гуфт:

— Биё, Мерганчон, биё! — ва саросемавор коғаз-ҳояшро даста кардан гирифт.

Мерган то коғазхоро даста карда ба ғаладон ан-дохтани Сайф дар назди дар нигоҳ карда истод ва танҳо баъд аз ин ба сӯи стол қадам ниҳод.

«Мардаки бофаросат!» — ин кори Мерганро дида, аз дил гузаронд Сайф. Вай одамонеро, ки рост ба наз-ди столаш омада, ба коғазҳояш назар меафканданд, бад медид.

Вакте ки Мерган ба стол наздик шуд, Сайф аз чо-яш хест. Онҳо рост истода, дасти якдигарро фушур-данд ва баъд дар муқобили якдигар нишастанд.

Сайф баъд аз ахволпурсии маъмулӣ тугмаи элект-
рикий пояи столро пахш намуд ва баъд аз чанд сонияе
афсари чавони баландболое пайдо шуд ва дар назди
дар пошнаҳояшро ба ҳам кӯфта, комат афрохт.

Сайф ҳарфе нагуфта, чойники рӯи столашро ба ӯ
дароз кард.

Мерган киёфани Сайфро мушохида менамуд. Дар
вақтҳои охир ба мӯяш хеле сафедӣ афтадааст. Рӯяш
хеле пажмурда шудааст. Ба ду кунҷи лабаш ду ожан-
ги чуқуре лона гузоштаанд. Чашмонаш сурх, варами-
да. Мазмун, бедорхобӣ мекашад...

— Баъзе дунёбехабарҳо гумон мекунанд, ки кори
комиссари ҳарбӣ осон аст,— гурунгос зад Сайф ва
баъд ба мусоҳибааш чашм дӯхта суханаширо идома
дод: — Ана, ман боз зиёда аз дусад нафарро фиристо-
дам. Ту гумон мекуӣ, ки ба кучо фиристоданамро на-
медонам? Аз тақдири онҳо, ояндаи онҳо фикр намеку-
нам? Хуни чигар намешавам?

Онҳо хеле вақт хомӯш нишастанд. Мерган ҳайрон
буд: наҳод Сайф ӯро маҳз барои ҳамин гапҳо ҷеғ за-
да бошад?

Ҳамон афсаре ки чойники холиро бурда буд, чой
дам карда овард. Мерган чойкаширо ба уҳда гирифт.
Эҳсос менамуд, ки Сайф ӯро на барои ин хел гапҳо,
на барои нӯшидани чой, балки барои гапи дигаре, му-
ҳимтаре, ба наздаш даъват кардааст.

— Писархоят чӣ хел? — пурсид Мерган баъди як-
пиёлагӣ чой нӯшидан.— Хат менависанд?

Сайф буду шуд ду писар дошт ва ҳарду касби па-
дар,— хизмати ҳарбиро ихтиёр карда буданд.

— Ба калонинаш хати сиёҳ омад,— гуфт Сайф ба
рӯи стол чашм дӯхта, бо овози ларзон.

Мерган пиёла дар даст дар чояш шах шуда монд.

— Қай?

— Ду моҳ шуд,— гуфт Сайф ҳанӯз ҳам аз рӯи стол
чашм нақанда.

Онҳо боз хеле вақт хомӯш нишастанд. Мерган на-
медонист, ки чӣ гӯяд. Чӣ ҳам мегуфт? Дар чунии мав-
рид на сухане тасаллӣ бахшида метавонаду на панде
ва на ҳикмате. Бинобар ин хомӯшӣ авлотар буд.

— Ду моҳ боз худам аз номи писарамон хат мена-
висам, худам ба хона мебарам ва худам ба занам хон-
да медиҳам. Вай, бечора, хати маро аз хати писарамон

фарк карда наметавонад... Чашмаш хеле камнур шу-
дааст...— Сайф аз кисааш куттии «Казбек»-ро баро-
вард. Хардуяшон яктой папирос дуа карданд. Сайф ду-
ди папиросро халка-халка ба шифт сар дода, зам на-
муд: — Ба ҳар ҳол, ба мо, ба мардҳо, нисбат ба занҳо
осонтар аст. Дили мо сахттар, асабҳои мо устуворт-
р аст. Ба ғайр аз ин, мо боз баъзе василаҳои тасалли-
бахш дорем, масалан, папироскашӣ, аракхӯрӣ... Онҳо
ба ҳар ҳол ғами одамро камтар мекунанд. Ҳамту не,
Мерганҷон?

Мерган хайрон буд: араку папирос ғами одамро
камтар мекунанд? Имрӯз ба Сайф, чӣ шуда бошад? Ча-
ро ин хел гапҳои берабт мегӯяд?

Сайф низ пай бурд, ки гапи намешудагӣ гуфт, би-
нобар ин андаке сурх шуда, лаб аз сухан фуру бафт.
Таваккуфи тӯлоние ба миён омад.

— Хайр, ман меравам! — гуфт Мерган дар охир аз
ҷояш хеста.

— Ман медонам, ки ту марди ҳақиқӣ ҳастӣ, марди
матинирода ҳастӣ,— гуфт Сайф дасти Мерганро фу-
шурда ва ба чашмонаш чашм дӯхта.

Мерган боз хайрон шуд.

— Ин қадар таъриф чӣ лозим, Сайф? Мо-ку чордах
сол боз якдигарро мешиносем,— гуфт бо табассум ба
чашмони мусохибаш назар афканда.

— Ана, бинобар ин мегӯям, ки мардона бош! —
гуфт Сайф ва ба дасти чапаш як пора қоғаз чоркун-
чаро часпонд.

Мерган қоғазро аз назар гузаронд. Хуш аз сараш
парид. Асад, писари яккаву ягонаи ӯ, нури чашмони
ӯ, кувваи рӯхи ӯ ҳалок шудааст? Не, не! Дар ин ҷо иш-
тибоҳе рӯй додааст!

Мерган боз ба ҷояш нишаста, як бори дигар қоғаз-
ро аз назар гузаронд. Сайф акнун дар болон сараш
меистод.

— Сайф,— гуфт Мерган баъди дахҳо бор муталиа
кардани он қоғаз чашмонашро боло карда ва аз поён
ба боло, ба комиссари ҳарбӣ чашм дӯхта.— Маро ҳам
фирист! Маро ҳам аз паси онҳое, ки имрӯз рафтанд,
бифирист! Ман худӣ ҳамин рӯз ба онҳо расида мегир-
рам! Ман ҷангидан меҷоҳам! Қасос гирифтан меҷоҳам!
Хуни фашистонро рехтан меҷоҳам! Хуни фашистонро
ошомидан меҷоҳам!

Чашмони Мерган чун чашмони девонагон мудаввар ва беҳаракат буданд.

Вай часта аз чояш хест. Сайф дастонашро ба болои китфонаш гузошта, фишор дод ва боз ба ништаан мачбур кард. Баъд як стакан оби хунук оварда, ба наздаш ниҳод.

Мерган бо як дам оби стаканро нӯшида, боз ба Сайф чашм дӯхта, ба илтиҷо даромад:

— Сайф! Чӯраи чон! Аз ту чӣ меравад? Маро ҳам фирист!

Сайф китфони Мерганро сила карда ва бародарвор аз рухсорааш бўсида, бо нармаӣ гуфт:

— Ҳақ надорам, Мерганҷон! Ҳақ надорам! Худат нағз медонӣ, ки дар ин бора Партия ва Ҳукумат қарори махсусе доранд. Ту танҳо бо иҷозати ташкилотҳои болоии партия ҳақ дорӣ, ки ба ҷанг равӣ. Фаҳмидӣ?

Мерган ба аломати тасдиқ сар ҷунбонда, аз чояш хестани шуд, аммо Сайф боз намонд. Вай ба назди столаш омада, тугмаи электрикиро пахш кард. Бсз ҳамон афсараки ҷавони баландболо дар назди дар ҳозир шуда қомат афрохт.

— Мерган Салимовичро бо мошинан ман ба хонааш мебарӣ! — фармон дод Сайф. — Ва то соати 12.00-и фардо дар хизматаш мешавӣ! Пас омада ба ман арз мекунӣ!

Мазмуи, афсар аз ғочнае, ки бар сари Мерган омада буд, хабар дошт, бинобар ин ба ҷавоби фармони Сайф даст ба чакка бурд ва ба назди Мерган омада, бо меҳрубонӣ аз зери бағалаш гирифт.

Мерган дасташро аз дасти афсар кашида гирифт ва калавида-калавида ба сӯи дар равон шуд.

Он афсари ҷавони баландболо фардо қарибҳои соати ҳафт ба хонаи Сайф телефон карда, арз намуд, ки Мерган дар соати 6 ва 42 дақиқа ба мотоциклаш савор шуда, роҳи Душанберо пеш гирифт ва дар вақти хайрухуш ҷунин гуфт:

— Ба Сайф гӯй, ки аз ман хавотир нашавад ва ба ман қаровул намонад! Ман худкушӣ нахоҳам кард! Ман ханӯз девица нашудаам!

Ана, Мерган як ҳафта боз бедарак буд. Дӯстонаш аз ин хавотир буданд ва душманонаш хурсанд.

Сайф ҳар рӯз се-чор бор ба МТС телефон карда, Мерганро мепурсид.

Кашшаков дар рӯзҳои охир кӯшиш менамуд, ки тамоми корубори МТС-ро ба дасти худ гирад. Вай пештар хеле муаддаб ва нармагустор буд, ҳоло муомилааш бо зердастон андаке дағалнамо ва омирони шуда буд.

Баъд аз намози ҷумъа мулло Турдикул ба ҳамроҳонаш,— ба даҳ-поздаҳ нафар мӯйсафедони бесаводу ҷоҳил, ки дар байнашон Хошоков низ ҳузур дошт, муҷриат карда, чунин мегуфт:

— Худо калтак надорад, ки тӯкӣ карда, ба каллаат занад. Ё ки, худо милиса нест, ки агар ягон гуноҳ кунӣ, аз гиребонат гирифта, ба милисахона кашола карда барад. Худо чунон мезанад, ки одам хабар наметаб. Масалан, Мерганро гирем. Медонед, вақте ки командир буд, ҷи қадар сарбозони исломро ба эсфалуссофилин фиристод? Ҷи қадар хуни ноҳақ рехт? Дарё-дарё! Вай гумон мекард, ки барои ин худо ҷазояшро нахоҳад дод! Не, худо чунон ҷазо дод, ки ҷашмонаш мош барин кушода шуд! Ана, занашу ду бачааш дар роҳи Қашона бо мошина ба ҷарӣ харрова шуда харом мурданд. Шумо гумон мекунед, ки шофери машинаро ҷапна кунанд? Не, худо ҷапна кунанд! Ин ғазабӣ худо буд! Ана писараш дар ҷанг ҳалок шуд. Шумо гумон мекунед, ки гирмон ёро кушт? Не! Худо кушт! Худо хоҳад, ҳудаш ҳам ба балон аз ин бадтар гирифта хоҳад шуд! Омин!

Ҳама даст ба рӯй кашиданд. Бо вучуди ин дили ҳамин мӯйсафедон, аз он ҷумла Хошоков ҳам, ки аз ҷиҳати духтараш ба Мерган хусумат дошт, ба ахволи ӯ месӯхт ва дар тахти дил намехостанд, ки дуон пир ва муллоимомашон мустасҷоб гардад.

Мерган дар рӯзи ҳаштум боз дар Заргар пайдо шуд. Мӯза ва тамоми шинелаш лойлод буд. Вай мотоциклашро дар назди комитати партия боздошта, рост ба кабинети котиби якум даромад ва ҷанд коғазро ба болон столаш гузошт.

Қосим Бобоевич баъди мутолиаи коғазҳо ба ӯ ҷашм дӯхта, бо меҳрубонӣ гуфт:

— Аввалаш, Мерганҷон, ин корро кардан лозим набуд. Модоме ки кардӣ, ихтиёрат. Ман пеши рохатро намегирам! Фардо коруборатро ба Қашшаков супор. Баъд ту озод!

Мерган ҳарфе нагуфта, аз кабинет баромад...

Пасфардои он рӯз ду мошини сабукрави «ГАЗ-69» аз Заргар баромада, роҳи Душанберо пеш гирифтанд.

Дар мошини пеш дар паҳлӯи шофёр Сайф менишаст ва дар курсии қафо Мерган бо чашмони нимпӯш қачпаҳлӯи қашида буд. Сайф аз онни мошина гоҳ-гоҳ қиёфани Мерганро мушоҳида менамуд. Дар қиёфани дӯсташ ҳоло аломати тамкину ҳилм нақш баста буд ва баъзан бар лабонаш табассуми латифе барқ мезад ва зуд, дар ҳуди ҳамон лаҳза, нопадид мешафт.

Ба Сайф ин табассум шинос буд: дар солҳои бистум командири эскадрони машҳури фидонии тоҷик Мерган Салимов, ки аз он босмачиён мурданивор метарсанд, пеш аз савораҳучум ана ҳамин хел табассум мекард, чунки вай он вақтҳо ҷавон буд, салим буд ва дар дил доғе надошт, бинобар ин ба риши марг ва вақили он,— Азроил, меҳандид. Аммо ҳоло ин табассум ҷи маънӣ дошта бошад? Иро Сайф намедонист.

Шояд дар ин дақиқа дар пеши назари Мерган қиёфани дилкаши ҳамсари шаҳидаш ҷилвагар мешуд? Ё қиёфани ҷигаргӯшаҳои дӯструяш? Ё аз ҳоло аз наҷъани интиқом ҳаловат мебурд? Охир, барои марди ҷангӣ наҷъани интиқом низ ҳаловате дорад! Ва ҳаловати он аз дигар ҳаловатҳо камтар нест.

Сайф иро ҳам намедонист.

Сайф ҳамин қадар медонист, ки дӯсташро ба роҳи хеле дур ва бисе хатарнок гуселонида истодааст ва мумкин аст онҳо дигар дидори якдигарро набичанд, бинобар ин ба ӯ ҳарфе гуфтаи, бо ҳарфе масале ва ё латифае ғаму гуссани дилашро зудуда партофтаи лозим аст. Аммо ку он ҳарф? Он масал? Ва он латифа? Магар аз гапи ғачу бемаза гуфтаи хомӯш нишастаи авлотар нест?

Дар мошини дуввум дар курсии пеш Қосим Бобоевич ва дар курсии қафо Қамолхон, Қашшаков ва Рофиев менишастанд. Онҳо низ ба гусели Мерган баромада буданд. Ба қавли Қамолхон, «қарзи граҷдани худро адо мекарданд», гарчанде қасе ин қарзро бар гардани онҳо наниҳода буд.

Қамолхон тамоми роҳ латифа мегуфт. Ҳамроҳонаш,

ба чуз Косим Бобоевич, коҳ-коҳзаҳои механдиданд. Хамаи латифаҳои Камолхон дар бораи макру хилаи замон ва хиёнаткории онон буд. Дар дигар маъридоҳи латифаҳо ба Косим Бобоевич маъқул мешуданд, аммо барои ҷи бошад, ки имрӯз аз онҳо гапаш ме-омад.

Косим Бобоевич имрӯз фикр мекард: дар бораи одмон ва ҳулуку атвори онон фикр мекард. Вай аввал дар бораи бочааш Камолхон фикр мекард. Ана, Камолхон дар бораи макру фиреби занҳо латифаҳои ҷаҷ нақл карда, ҳамроҳонашро хандонда истодааст, ҳама он ки дар баъзе маҷлисҳо ва лексияҳои, алаҳусус, дар тӯйҳои сурх, ки дар чуқури вақтҳо ўро доимо соки интиҳоб мекарданд, дар бораи роли занҳо дар ҷамъият, дар бораи иззату эҳтироми зан — модар туфашро ба ҷор тараф наронда ва гулу даронда суҳан мекард. Ана ҳоло дар бораи макру хилаи занҳо латифа мекунад, аммо, оё медонад, ки зани ҳудаш ҳам ҷандон вафодор нест? Оё медонад, ки Яъқуби магазинчи дар набуданиаш гоҳ-гоҳ хонашро ғаниҳон зиёрат мекард? Вай, Косим Бобоевич, соли гузашта дар субҳидани яке аз рӯзҳои моҳи май ҷи ҳама аз болон девори хавлиаш ҷаста фаромадани Яъқуби магазинчи ро ба ҷаҳми ҳама дида буд.

Е Роғиевро гирем. Дар ҳама як маҷлис баромад карда, дар бораи иззату эҳтиром кардани қонуни ҳама аррос мезанад, аммо мардум мекунад, ки беиба пора мегирад. Боз ба қотиба-машинисткаҳои ҳам алоқа до-рад.

Қашишақови нақана бошад, мансабпарасти ашаддӣ. Ана, директори МТС шудам гуфта, ба курта наметун-ҷад. Аллақай рафтор, гуфтор ва ҳама қадимчиаш дигаргун шудааст. Аҷаб ҷиест мансаб!

Косим Бобоевич ба қафо баргашта, ба тамашқур аз бочааш пурсид:

— Агар ту ба ҷои Мерган мешудӣ, ҷи қор мекардӣ?

— Як духтари нозаниро гирифта, даҳ-дувоздаҳо мезоёндам! Ҳозир ҷи бисёр? Духтар! — бадохатаи ҷа-воб дод Камолхон, ки ҳама ҳам аз нағзи латифаҳои сармаст буд.

Ана, тамоми фалсафаи ҳаётии ки мардак ҳамаи аст! Боз мардум ўро оқилу доно мепиндоранд ва из-зату эҳтиром мекунанд! Баъзеҳо мекунад, ки ҳама ба монанди рама аст ва пешвоёну бузургон онро ба қу-

чое, ки хоҳанд, ронда бурдан мегиранд. Шояд ин гап дуруст бошад? Вагарна барои чӣ Камолхон барини одамонро иззату ҳурмат мекунанд?

Қосим Бобоевич аз Камолхон чашм канда, ба Рофиев назар афканд:

— Ту чӣ?

Рофиев чун дид, ки ҷавоби Камолхон ба Қосим Бобоевич маъқул нашуд, бо лабханди истехзоомез гуфт:

— Ман, Қосим Бобоевич, Мерган нестам ва ба ҷои ӯ шудан ҳам намехоҳам! — Ман Рофиев! Бале, Рофиев! Тамом, вассалом!

— Бале, ту Мерган нестӣ! Ва Мерган шуда ҳам наметавонӣ! — гуфт Қосим Бобоевич ва ба Камолхон рӯ оварда, зам намуд: — Ту ҳам...

Дар ин вақт мошина ба шаҳр ворид шуд. Қосим Бобоевич дар он рӯз ба ҳамроҳонаш дигар ҳарфе изгуфт.

ХОТИМАИ ДАФТАРИ ЯКУМ

ЗАРГАР, 1942

I

Акиун магазини Ҳалима танҳо аз рӯи карточка нон мефурухт. Маша-хола се моҳ боз дар магазин фарроши мекард, чунки рестораниро баста буданд ва ӯ бекор монда буд. Ҳалима холо хеле вазнин шуда буд. Аз афти кор, моҳи охирини ҳомиладорияш буд. Дар вақтҳои охир Ҳалима аз хонааш берун намебаромад ва ҳаман корро ҳуди Маша-хола иҷро мекард. Зимнан, дар магазини кори қазоне набуд. Қарибҳои соати даҳ як мошини нони хлеб меоварданд. Маша-хола онро қабул мекард ва дар зарфи ду-се соат аз рӯи карточка ба хизматчиён ва коргарони қасабаи Заргар тақсими тарда меод. Баъд магазинро рӯбучини карда, ба дараши кулф мезад ва ба назди духтархондаш равон мешуд. Андаке дам мегирифт ва боз ба қори хона шурӯъ менамуд.

Ҳалима субҳи якуми апрел ба ӯи худ ба таваллудхона рафт ва соати даҳи шаб аз ҳама озод шуд. Вақте ки духтурзани навбатдор ба ӯ узви таносули кӯдакашро нишон дод, қайқаш парид,— духтарча таваллуд карда буд. Баробари идрок кардани ин дар дилаш як эҳсоси мармуз ва ҳавлангезе пайдо шуд. Лаҳзае ба назари Ҳалима чунин намуд, ки тақдираш дар шайхси духтарчааш тақдор хоҳад шуд, яъне Бузургхон дар ҷанг ва ҳуди ӯ аз маризе ҳалок мешаванд ва духтарчааш дар зерини дастии амакаш Қамолхон бо ҳориву зори қалон мешавад. Ҳамин ки инро ба худ тасаввур кард, аз ниҳодаш охи ҷонқоҳе баланд шуд:

— Оҳ, ҳудоӣ, ман ба ту чӣ бадӣ кардам?

Ҳалима бо вучуди таълиму тарбияти шавҳари дувумаш Қаримҷон, бо вучуди хондаву навишта тавонис-

тан, чаҳорамалро доништан ва аз ҷуғрофию таърих камтаракак вукуф доштан шахси ба куллай бесавед ва «мусулмони ковок» буд, бинобар ин аз ҳаргуна хурофот метарсид ва ба казову қадар бовар дошт.

— Ба ту чӣ шуд:— пурсид духтур ба болон сараш омада ва ашкони чашмонашро, ки бо ду рухсоран захираш ҷорӣ буданд, дид, зам намуд:— Худоро ҳазор бор шукр гӯӣ, ки ба ин осонӣ ҳалос шудӣ. Якум бор зиндан доимо душвор аст.

* * *

Ғафӣ Мерған рост баромад.— Яъкуби магазинчи дар ҳақиқат ҳам «мусулмони ковок» будааст. Баъди ду моҳ,— ҳамин ки захми дасташ сиҳат шуд, боз хумори занаш гирифт. Ду чашмони ҳалқа ва сиёҳи баррок, ду рухсори гулгун ва ду синачан саҳти сап-сафед, ки нис-тончаҳояшон ба ду шахтути сиёҳи расидагӣ шабоҳате доштанд, аз пеши назараш ҳеҷ дур намешуд. Ин хумор чунон зӯр, чунон шадид буд, ки уро ба ҳадди чунон расонда буд. Вактҳои охир аз хурду хӯрок низ монда буд. Рӯз то рӯз лоғару захиртар мешуд. Падару модараш ниро мушоҳида намуда, хеле ба ташвиш афтоданд ва сабабашро пурсуҷӯӣ кардан гирифтанд. Падараш, вакте ки сабаби ин ҳама ғаму андуҳи писарашро фаҳмид, саҳт ҳайронӣ мушавваш шуд:

— Наузамбиллоҳ!— хитоб намуд ӯ аз гиребони худ гирифта.— Барои ҳамаи модасаги дайду ин қадар ме-сӯзӣ? Охир вай тӯро дар тамоми Зарғар шарманда кард! Маъюб кард! Якдаста кард!

— Писаракам, аз баҳри ин киллаи рӯсиёҳ баро! — ба ғафӣ ҳамроҳ шуд модараш.— Ман ба ту як духтари ҳаждаҳсолаи модараш мучӣ накардагӣ ёфта медиҳам! Агар хоҳӣ, ҳуди ҳамин рӯз ба хонаи Қосимҷони рай-кӯм меравам. Як духтар дорад, ки...

— Не, ба ман на духтари Қосими сиёҳ даркору на духтари каси дигаре! — ғафӣ модарашро бо ҷаҳл бурид Яъкуб.— Як қор қарда, мана бо келинатон оштии тед! Набошад, ман ҳудама мекушам!

Падару модараш ба панду андарзҳои даромаданд, Хуснияро хуб сиёҳ қарданд, хуб дашном доданд, аммо боз ба Яъкуб асар накард, ки накард.

— Медонам, ки сабукпоист! Медонам, ки маро шарманда кард! Якдаста кард! Бо вучуди ин фақат ҳамоноро меҳоҳам! Ҳамоно! — яқравӣ мекард Яъкуб.

Падару модараш ноилоҷ ба мулло Турдикул муроҷиат карданд, чунки муллои мазкур дар ҳалли чунин масъалаҳо аз ҳамаи муллову муллоҷаҳои район забардасттар буд ва дар байни авом иззату эътиборе дошт.

Баъд аз он ки чор кас як табаки калон оши серғушту сермурҷро хӯрданд ва ду чойиники давра чои кабуди талхро нӯшиданд, падару модари Яъқуб масъаларо ба пеши мулло кундаланг монданд: «Оё писару келинашон боз зану шавҳари шаръӣ шуда метавонанд?»

Онҳо фикр намекарданд, ки оё баъд аз ин ҳама ҷанҷол ва гапу калоча келинашон боз ба хонаашон баргаштан меҳаҳад ё не? Чунки бовари комил доштанд, ки агар аз тарафи онҳо як ишора шавад, келинашон ҷон-ҷон гуфта, давида боз ба хонаашон меояд. Охир, ин гуна хонаву дар ва дову дастгохро аз кучо меёбад?

Дар ҳақиқат ҳам дову дастгоҳ ва хонаву дари Яъқуби магазинчӣ зӯр буд. Ҳатто аз дову дастгоҳи Исмабаззои заргарӣ, ки яке аз бойтарин одамони Заргар буд ва соли 1931 ўро ба Кавкази Шимолӣ бадарға карда буданд, зӯртар буд.

Лекин бечораҳо намедонистанд, ки барои ба даст овардани дили Ҳусния барин ҷавонзан ба ғайр аз хонаву дар ва дову дастгоҳ боз баъзе чизҳои дигар ҳам лозиманд...

Мулло Турдикул, ки аз тамоми вокна нағз вокиф буд ва «ҳилаи шаръияш»-ро низ пешакӣ медонист, бо вучуди ин тамоми вокиро батафсил пурсида гирифт ва баъд сар ба зер афканд ва тахминан панҷ дақиқа ба фикр фуру рафта боз сарашро боло карда, бо боварӣ ва қатъият изҳор намуд:

— Талоки Яъқубҷон шаръӣ не! — ва ҳозиронро, ки аз ин суҳанони қотеъ ба ҳайрат афтида буданд, бо нигоҳи мутантан як-як аз назар гузаронда, ба исботи фикраш шуруъ намуд: — Талок он вақт талоки шаръӣ мешавад, ки агар талоққунанда рӯй ба қибла карда, даст ба фотиҳа бардошта ва аввал «бисмиллоҳи раҳмону раҳимро», ба забон ронда, се бор такрор кунад: «Рав, се талок кардам! Рав, се талок кардам! Рав, се талок кардам!» Дар он сурат, зан танҳо баъди ҳалола метавонад, ки боз бо шавҳари якумаш никоҳ шавад. Яъқубҷон бошанд, дар сари ҷаҳл ҳамту, ҳам рӯй ба қибла наоварда ва ҳам даст ба фотиҳа набардошта, бе «бисмиллоҳи раҳмону раҳим» як бор «Рав, ман туя

се талок кардам!» гуфтаанд. Бинобар ин талокашон шаръи не. Онҳо ҳоло ҳам зану шавҳари шаръи! Онҳоро фақат ошӣ додан лозим!..

Баъд аз ин шарҳу тафсир падари Яъқуб аз чайбаш панҷ сисӯмин сурх бароварда, ба мулло Турдикул дароз кард. Модараш ба як фӯтан нав шаш кулчаи ширмол, ду кило барин қанду печак ва чор дона чои камбудро баста, ба пешаш гузошт. Ин дар соли дуввуми ҷанг неъматӣ хеле бисъёре буд. Мулло Турдикул аз ин хеле хушнуд шуда, барон барори қор даст ба фотиҳа бардошт.

Падару модари Яъқуб илтимос карданд, ки ӯ миёнаравак шавад. Ин илтимосро низ мамнунона қабул кард, зеро бовар дошт, ки ба туфайли ин зиёфати Хошоковро низ меҳӯрад ва духтарашро ба осонӣ бо домодаш ошӣ дода, боз каму беш пулу қиз мерӯнад. Баъд онҳо боз ширу шакар барин ба ҳам омехта, зиндагӣ кардан мегиранд! Охир, ӯ дар умри худ басе ин хел воқнаҳоро дида ва ин хел муаммоҳоро кушодааст!

Мулло Турдикул дар тамоми муддати муллоғиаш бори яқум шикаст хӯрд,— яъне Хусниро бо шавҳараш ошӣ дода натавонист. Хусния баробари шунидани матлаби мулло Турдикул якбора оташ гирифта, бо катъият ва бепардагии шаккокона рост ба ҷашмсонаш нигариста бо қаҳру ғазаб хитоб намуд: «Ин ғапатои ин дафъа гуфтед, бори дигар такрор накунед! Ман аз дидори он хезалак безор! Ақнуи хезеду аробаатона кашед! Ва дигар поятон ба ин ҷо намонед!»

Бо вучуди ин мулло Турдикул сабру таҳаммулро пеша кард, чунки басе ин хел воқнаҳоро дида буд. Аввал иззатталабӣ мекунанд, нозу нуз мекунанд, ҳатто миёнаравакро дашном медиҳанд ва баъд охиस्ता-охиस्ता аз панду андарз чун абрешим мулоим шуда, гардан мефароранд...

Бинобар ин мулло Турдикул ғапҳои Хусниро сарфи назар карда ба панду андарзҳои шуруъ намуд ва чун дид, ки панду андарзаш асар надоранд, чун далели охирии ба писарчааш, ки ба болон зопуи бобояш нишаста, бо риши ӯ бозӣ мекард, ишора ва хитоб намуд:

Ақаллан ба ин кӯдаки бегуноҳ раҳм кун! Вайро бепадар накунон!

— Аз вай барин падар доштан надоштан беҳтар!— бо ҷаҳл хитоб намуд Хусния ва аз ҷояш тундӯтез бархоста, ба сӯи дар равон шуд. Дарро чунон саҳт шарак-

қосзанон пӯшонд, ки шишаҳои тиреза қариб фурӯ рехта буданд.

— Астаффуллоҳ! — хитоб намуд Хошоков аз гиребони чомааш гирифта. — Ана ниро нишонаи охирзамон мегӯянд! На нараш ба гапи одам гӯш мекунад, на модеш!

— Наузамбиллоҳ! — мулло Турдикул риши белмонанди худро қабза карда, низ изҳори таъҷуб кард.

Баъд аз ин онҳо бо сари ҳам хеле хомӯш нишастанд. Дар охир хомӯширо Хошоков вайрон кард. Вай як охи чуқур қашида, ба суҳан шурӯъ намуд.

— Ин сиеҳмила маро дар назди мардум шармандаву сарҳам кард. Бе шумо ҳам ману модараш ҳар рӯзи худо насиҳат мекардем. Ошти шав, меғуфтем. Фоида накард, ки накард! Доимо гапаш якто: «Ман дигар рӯи он ҳезалакро дидан намехоҳам!». Тамом вассалом! Хаман ин айби Мергани каллапарида! Илоҳӣ, писараш барин бе гӯру кафан шавад! Илоҳӣ, ба тухм ва зоту зуръаташ кирон ояд!

Хошоков Мерганиро боз хеле дуои бад кард.

Мулло Турдикул гапҳои Ҳуснияву падарашро қарезондаву начаконда ба Яъқуб расонд. Бо вучуди ин ҳумори Яъқуб паст нашуд, ки нашуд. Баръакс, рӯз то рӯз зӯртар ва шадидтар мешуд. Ҳамин ки тасаввур мекард, ки чашмони барроки занаш ба рӯи марди дигаре бо меҳр менигаранд, ба ҳадди чунун мерасид ва бисёр меҳост, ки сарашро ба дару девор бикубад ва чун саги сӯзанхӯрда уллос бикашад.

Баъд аз ин худро ба пеши пои Камолхон паргофт. Камолхон, ки аз ҷиҳати занаш ба Яъқуб хеш мешуд, не гуфта натавонист. Вай се бор дар набудани Хошоков ба хонааш меҳмон шуд. Лекин аҷобаташ ин буд, ки ба ҷои ба сулҳу салоҳ ва ошти даъват кардан Яъқубро наҳ мезад ва ба Ҳусния ҳар хел латифаҳои намакӣ нақл карда меҳандонд. Хулласи калом, «чашмаки ман-чашмаки ту» карда менишаст. Баъд ба хонаи Яъқуб омада, аз номи Ҳусния ҳар хел гапҳои наmeshудагӣ бофта меғуфт.

Яъқуб чун бовар ҳосил кард, ки Камолхон аз ӯҳдан қор баромада наметавонад, ба охирин умед ва такягоҳи худ Қосим Бобоевич мурочиат намуд. Қосим Бобоевич дар аввал серкориро бахона оварда, аз ин супориши нозук саркашӣ қарданӣ шуд, аммо ба байн модари Яъқуб даромад. Модари Яъқуб ба завҷааш ҳолан зоида мешуд, бинобар ин ноилоч розӣ шуд.

Қосим Бобоевич аз дафъаи нахустин фаҳмид, ки Хуснияю Яъкубро ошӣ додан оташу обро ба ҳам смехтан барин як амри маҳолест. Вай дигар остонаи хонаи Хошоковро пахш накард.

Баъд аз ин хонаи падараш барои Хусния ба дӯзахӣ ҳақиқӣ табдил ёфт. Модараш аз субҳ то шом дуоӣ бад мекард. Падараш аз субҳ то шом носазо мегуфт, нафрин меҳонд ва таъна мекард. Хусния гӯё ҳамаи ин ҳарфхоро намешунида бошад, худро ба ҷарӣ зада мегафт. Ин безътиноии духтараш Хошоковро девонӣ мекард. Дилаш бисёр меҳост, ки ягон чизи ғаронро гирифта, ба сари духтараш бикӯбад, аммо се бор «Астаф-фуруллоҳ» гуфта васвасаи шайтонро аз худ дур месохт.

Бо вучуди ин рӯзе токаташ тоқ шуд, — носазогӯён тамоми ҳамсояхояшро ҷеғ зада ва дар ҳавлиаш ҷамъ карда, дар ҳузури онҳо духтарашро оқ кард.

Хусния гӯё ба ин мунтазир бошад, ҳатто дашному носазои падарашро то охир гӯш накарда, аз ҳавлиашон баромад ва рост ба хонаи Ҳалима равон шуд.

Маша-хола нав аз кор баргашта буд ва Ҳалима духтарчаашро хобонда ва корубори хонаро анҷом дода, ҳоло ҳарду бофароғат ҷой нӯшида менишастанд. Хуснияро дида, ҳарду ботахайюр аз ҷой хестанд. Оре, онҳо шинос буданд, — Хусния гоҳ-гоҳ барои харид ба магазин мебаромад ва салому аҳволпурсӣ мекард. Ана, тамоми шиносони онҳо ҳамин буд. Бинобар ин Ҳалимаву Маша-хола ҳайрон буданд. Онҳо Хуснияро ба сари дастурхон нишонда, як пиёла ҷой доданд. Хусния ҷойро ба болон дастурхон монда, аз ғаму ғуссаи худ ҳикоят намуд ва дар охир илтимос кард, ки ба ӯ муваққатан сарпаноҳ диҳанд.

Ҳалима бо табассум ҷавоб дод:

— Марҳамат, ҷой бисёр! Чӣ қадар хоҳед, зиндагӣ кардан гиред! Чӣ хеле ки дар афсонае меғӯянд, як бева будем ду бева шудем, ду бева будем, се бева шудем...

Хусния дар ҳуди ҳамон шаб, дар набудани падараш писарчааш ва чизу чораашро гирифта, тамоман ба хонаи Ҳалима кӯчид.

II

То тобистони соли 1942 кӯчаҳои Заргар тамоман беодам шуд.

Баъд, дар аввалҳои моҳи июль як эшелон яҳудиёни

Польша ва Белоруссияю Украинаи Фарбиро оварда фароварданд. Боз кӯчаҳои Заргар аз одам пур шуд. Онҳо гӯё дар умри худ рӯи сериро надида бошанд, ба бозори Заргар ҳамла оварданд,— ҳар хел озукавориро наринаро напурсида, харида захира мекарданд. Пас аз як моҳ як эшелони дигар бо як заводчаи ҳарбӣ омада, дар вокзал қарор гирифт. Худи заводчаро дар анбори нуриҳои маъданӣ, ки дар қадимӣ роҳи оҳан воқеъ буд, ҷой доданд. Барои коргаронаш чанд бинои ҷамъиятиро ҳолӣ карданд. Боз манзил нарасид. Маҷбур шуданд, ки ду мактаби даҳсоларо якҷоя кунанд ва бинои яктоашро ҳолӣ карда диҳанд.

Баъд аз омадани заводча аз бозори Заргар бо пул озукаворӣ ёфтаи хеле душвор шуд...

* * *

Қорқарди байни қатори пахтазорҳо низ бад буд. Трактор намерасид. Тракторҳо яке аз паси дигар аз қор мебаромаданд. МТС барои таъмири онҳо қисмҳои эҳтиётӣ надошт. Баъд аз рафтани Мерган иттизоми меҳнат саҳт мелангид. Ба қавли Мамадули баргашт вақтҳои охир «дар МТС қасе на худро мешинохт ва на Худойберди». Се бор қори МТС-ро дар бюрои қомитан райони партия муҳокима карданд. Се бор ба директоры «выговор» доданд. Боз қори МТС пеш нарафт, ки нарафт.

Бюро бо тақлифи қотиби дуҷум Дедушкин, ки ба ҷои Синеглаз иттиҳоб шуда буд, қарор қабул кард, ки омӯчу плугҳои якпозагӣ ва барзагову аспҳоро ҷамъ карда, бо онҳо дар қультивацияи пахта ба МТС ёри додӣ шавад. Қаму беш омӯчу плугҳои якпозагӣ ёфт шуд. Аммо азбаски аз соли 1936 инҷониб дар қолхозҳои пахтақор қомитан қори шудқор ва қультивацияро МТС ба қиммат худ гирифта буд, қайҳо барзаговҳоро қушта ва аз қушти аспҳи қазӣ қарда хӯрда буданд. Қонлоқ қодағонҳои қолхоз ва қолхозчиёро ба омӯчу плуг бастан қолзим омад. Ин барои зарғариён як қодисаи қохуше буд, қуқи то қол қасе аз онҳо ба қардани қови душӣ юғ назада буд. То инқилоб баъзе қамбағалҳо ба як қарафи омӯчу барзагов ва ба қарафи дигар қар мебастанд ва ё худ, як қарафи юғро барзагов ва қарафи дигарашро қудашону баҷақояшон қашола мекарданд, аммо бар қардани қови душӣ юғ намезаданд.

Ахвол дар фронт ҳам хеле бад буд. Немисҳо ба Кавкази Шимолӣ зада даромаданд. Ба Қосим Бобоевич алаҳқусус таслим шудани шаҳри Пятигорск саҳт асар кард. Вай соли 1939 ва 1940 дар ин шаҳр истироҳат карда буд ва ба он меҳри маҳсус дошт. Ба ин муносибат Мавлонбой қошонаги ба хотираш расид. Қосим Бобоевич нағз медонист, ки дар қарибҳои Пятигорск дар як дехан даштӣ, ки на об дораду на долу дарахте тоҷикони бисёре, ки онҳоро тирамоҳи соли 1931 бо унвони «муҳочирӣ меҳнат» фиристода буданд, иқомат до-ранд. Мавлонбой қошонаги низ аз он ҷумла буд.

Қосим Бобоевич хеле вақт дар бораи Мавлонбой фикр карда нишаст. Оре, як вақтҳо харду ба тақдири якдигар саҳт таъсир расонда буданд,— аввал Мавлонбой, ба тақдири Қосим Бобоевич ва баъд Қосим Бобоевич ба тақдири Мавлонбой. Бале, ин ёддошт,— ёддошти чандон гуворо набуд.

Қосим Бобоевич то ки аз ин ёддошти иогувор халос шавад, дар бораи қорубори раён фикр кардан гирифт. Маълум буд, ки имсол раён плани пахтасупориро иҷро карда наметавонад. Ғалларо инчунин. Чунки имсол зимистон сербарф, аммо баҳор баръақе камборон омад. Дар Заргар танҳо дар заминҳои лалмӣ,— дар пуштаи кӯҳҳо ғалла мекоштанд. Маълум, ки нашъунамон ғаллаи лалмӣ ба боронгарини фасли баҳорон ва моҳи аввали тобистон вобастааст.

Ҳамаи ин Қосим Бобоевичро саҳт асабӣ мекард. Илова бар ин бо қотиби дуҷум Дедушкин ҳеҷ соз гирифта наметавонист. Дедушкин дар ҳар як маҷлис ва бюро қилашро қашда мемуид, ё худ баъд аз маҷлис, ё бюро ба кабинеташ ҳеҷ зада, дар бораи усули роҳбарӣ ва ахлоқи партиявӣ як-ду соат лекция мекуид.

Дедушкин аз ҷумлаи он биступанҷазорихое буд, ки бо даъвати партия барои ёрӣ ба Тоҷикистон омада буданд. Вай чандин сол дар водии Вахш ва Евон дар вазиғаҳои гуногун қор карда буд. Забони тоҷикиро хеле хуб медонист. Бинобар ин зуд хулку атвори қалочшавандагонии раёнро шинохтӣ гирифт. Мардуми маҳалли низ қордонӣ ва одамгарини ўро шинохтанд ва ақнуи қариб бо ҳама масъалаҳо маҳз ба ў муроҷиат мекарданд. Роҳбарони идора ва қорхонаҳои раён инчунин. Алаҳқусус, раиси қомичронии раён ва сардори шўбаҳои он.

Бо тадриҷ ҳокимияти раён ба дасти Дедушкин ме-

гузашт. Қосим Бобоевич инро эҳсос намуда, боз ҳам бештар оташин мешуд, чунки холо дар байни калоншавандагонӣ район яккаву танҳо монда буд. Холо дар маҷлисҳо пештара барин ҳама бидуни фикру мулоҳиза ба ҳар як таклифи ӯ даст боло намекарданд, балки аввал фикру мулоҳиза мекарданд ва баъд даст мебардоштанд. Баъзан ба таклифаш ҳатто зид мебаромаданд, ба таклифаш ҳатти батлон мекашиданд ва таклифи худро пешниҳод мекарданд. Маълум буд, ки ҳамаи ин таъсири Дедушкин...

Ана имрӯз ҳам Қосим Бобоевич аз пагоҳӣ то холо дар ин бора фикр мекард, аммо ба хулосаи дурусте омада наметавонист. Ногаҳ телефон баланд ҷарангос зад.

— Саломатин ҳазраташон? Аҳли байт? Ҳама сикхат? Саломат? Дар офият? — баланд шуд овози бидирросе аз гӯшаки телефон. — Ин ман, боҷаатон Камолхон! Боҷаи дӯстдоштаамон Имомқулихонов ҳардуямонро ба ош даъват мекунад! Мегӯяд, ки аз захираи шахсияш коньяк ёфта медиҳад! Ман кайҳо боз коньяк нанӯшидаам! Ҳатто таъмашро фаромӯш кардаам! — Холо ҳам бидиррос мезад Камолхон.

— Ош кай тайёр мешавад? — бидирроси Камолхонро бурид Қосим Бобоевич.

— Ош тайёр! Мо ба шумо мунтазир! Ҳамин ки омадед, мекашем!

Қосим Бобоевич ба соаташ назар афканд. Соат панҷто кам як буд.

— Боз кӣҳо мешаванд?

— Факат ҳарсеямон! Мо қарор додем, ки се боҷа як базми хоса кунем, — боз ба бидиррос даромад Камолхон.

— Хуб, ман ҳозир меравам! — гуфт Қосим Бобоевич ва гӯшаки телефонро ба ҷояш монд. Баъд боз як дақиқа барин фикр карда нишасту худ ба худ ғурунғос зад: — Ҳарчи бодобод! Имрӯз як ҷигарӣ зада мегирам! — ва боз дақиқае ба фикр фуру рафтӣ зам намуд: — Хайрият, ки ҳаминҳо ҳастанд! Вагарна мурӣ ҳам, касе ёд намекунад!

Камолхону Имомқулихонов соатҳои нӯҳ Қосим Бобоевичро кашола карда, базӯр аз мошинааш фарсварданд. Қосим Бобоевич ба пой намеистод ва боҷаҳои маҷбур шуданд, ки аз тағи бағалаш гирифта, аз дарвоза дароранд. Ҳасани баққа ва Бобо-луччак дарида

омаданд. Бобо-луччак писараширо дар ин ҳолат дида, бо ҳашм ба Камолхон рӯ овард:

— Ҳама чиз ба эбаш-дия! Камтар диҳед намешуд?

Боҷаҳо ҳарфе нагуфта, Қосим Бобоевичро ба ҳона дароварданд. Ҳасани баққа ва Бобо-луччак инз ба ҳона ворид шуда, дар назди дар бозистоданд. Ин ҳонаи хо-би Қосим Бобоевич буд ва то ҳол, ба ҷуз занаш, касе ҷуръат карда, ба он пой намонда буд.

Қосим Бобоевич дар назди кат камтар ба пой исто-ду баъд гурунгос зад:

— Хавон ин ҷо дам! Ба берун!

Боҷаҳо боз аз тағи бағалаш гирифта, ба берун, ба тағи воиш оварданд. Дар ин ҷо кати ҷўбини сербаре меистод. Ба болон он қоили хун барин суп-сурх гус-турда шуда буд.

Бобо-луччак ва Ҳасани баққа ду бағал кўрпа ёфта оварданд. Бобо-луччак ҷолокона ба болон кат барома-да чанд қабат кўрпа партофт. Камолхон ва Имомку-лихонов зуд мўзаву либоси Қосим Бобоевичро кашида хобонданд.

III

Ҳашт бачаи 12—13-сола ба ду гурӯҳ тақсим шуда, дар майдони назди масҷид ҷилликбози мекарданд. Зим-нан, ин дар Қошона ягона майдони нисбатан қалси ва ҳамвор буд. Чор-панҷ марди миёнсол, ки аз намози пе-шин фориг шуда буданд, аз айвони масҷид бозии ба-ҷаҳо ро тамошо мекарданд. Навбати ҷилликзанӣ ба ба-ҷаи шонапахии сияҳҷардае расид. Бача пойҳояшро ва-сеъ гузошта, бо ҷилликдаста оҳиста ба нўги ҷиллик зад. Ҷилик як-якуним метр барин боло ҷаст ва бача хез зада ва қулоҷ кашида, бо ҷилликдаста ба ҷиллик фаровард. Баъд аз сонияе дасташ муқобил, яъне чор бачае, ки дар қафояш меистоданд, бо оҳанги чорзарб каф кўфта, бо овози баланд сурудан гирифтанд: «Дари... унаш қушода, дари... унаш қушода!...».

Ҷиллик хеле парвоз карда, ба замин афтод. Писар-бача аз зарбаи худ хурсанд шуда ба қафо, ба сўи ҳари-фонаш баргашт ва чанд сонияе ба онҳо мутаҳайирои нагаришт. Ҷун дар қучо будани гапро фаҳмид, зуд ҷил-ликдастаро ҳаво дода, бо кафи дасташ ҷои даридагии эзорашро паҳш кард. Ногаҳ ҷашмаш ба айвони масҷид

афтод,— аз он ҷо низ ба ӯ нигариста табассум мекарданд. Бача кафи дасташро ҳамоно дар ҷои даридагии эзораш дошта, ба сӯи хонаашон, ки дар болотари масҷид воқеъ буд, медавид. Часта ба пешайвонашон баромаду худро ба сӯи модараш, ки дар як гӯшаи эйвони нишаста чарх мересид, ҳаво дод ва рӯяшро ба болои сони ӯ монда, чандон гирифт, ки оби чашмаш аз куртаву лозимӣ гузашта, роии занакро ҷиз-ҷиз сӯзондан гирифт.

— Косимҷон, бачаҷонам, ширинакам, ба ту чи шуд? Чаро гирия мекуӣ? Гап зан?! Кӣ туро хафа кард? Кӣ? — мепурсид модараш сарашро сила карда. — Ба ман фақат номашро гӯй! Ҳарду чашмашро кофта мегирам! Ба гӯри падараш оташ мезанам!

Писарбача дар охир гирияшро фуру бурда, хикматзанон дар бораи «бадбахтӣ», ки ҳангоми ҷилликбозӣ ба сараш омада буд, нақл намуд.

Қиёфани ҷавонзан тира шуд. Баъд аз дақиқае аз нӯги миғзони сиёҳу дарозаш ба кулчаҳои рӯяш ашиқтаровидан гирифт. Писараш, ки ақилун дар муқобилаш ҷорзону зада менишаст ва пайваста ба рӯяш ҷашм мебуд, таассуф меҳурд, ки бо гирияи бечои худ модараш, модари ширинаш, модари ба ҷои баробарашро ин қадар хафаю мазъос кардааст. Ҷавонзан бо нӯги остинаш чашмонашро пок карда, бо оҳанги шиква гуфт:

— Падарат ин хел мардаки ношуд бошад, ман ҷӣ кор кунам? Аз дастии мани муштипар ҷӣ меояд? — ва як охи пурдарде кашида, давом дод: — Дар як сол даҳ моҳ, дар мусофират мардикорӣ мекунад. Ду-се танга ёфта мебиёрад ва онро ҳам дар ду моҳ дар ҷойхонаҳо ҳарифонаю дангона карда меҳурад! Боз мани муштипарро бо се кӯдак танҳо партофта, монда мееравад... Агар шумоён намешудед, ман кайҳо аз баҳри ин хел шӯӣ мебаромадам! Ба ман ин хел мардак ҷӣ лозим? Ана, худат гап зан: ба ғайр аз ман қадом ҷавонзан эзorraғза пӯшида алаф дарав мекунад? Қадом ҷавонзан аз хирсу ҳук натарсида ба кӯху дара мееравад ва ҷун хар ҳезум пуштора карда меорад? Қадом зане бо як курта зиндагӣ мекунад? Худат медонӣ-ку: ман як курта дорам! Шаб мешӯям, сахарӣ мепӯшам! Хатто якто ҳам яктаҳ надорам! Ана ҳамин эзората аз охири яктаҳам дӯхта будам. Барои ба кӯча баромадан шарм медорам! Ана худат гӯй, ман ҷӣ кор кунам? Сарамро ба қадом девор занам? Додамро ба кӣ гӯям?

Онҳо хеле вақт хомӯш нишастанд. Ҳар яке бо фикри худ банд буд. Қиёфани ҷавонзан торафт тиратар мешуд. Писарбача инро мушоҳида карда, низ хафашуд,— вай намедонист, ки чӣ хел ба модараш таскин диҳад.

Дар охир ҷавонзан барои тасаллои дили писараш зӯракӣ табассум карда гуфт:

— Хайр, аз ин гапҳо фоидае нест! Эзората биёр, ман кӯкашро дӯхта диҳам! Баъд як чӯ меравӣ!

Писарбача ба хона даромаду дар паси дар пинахон шуда, эзорашро ба модараш хаво дод. Вай акнун ба дувоздаҳ қадам монда буд, бо вучуди он аз модараш шарм медошт.

Модараш кӯки эзорашро дӯхту бо табассум ба даруни хона хаво дод.

— Ма гир!..

Писарбача эзорашро пӯшида аз хона баромад. Вай аллакай ғаму андӯҳашро фаромӯш карда буд. Дилаш боз чилликбозӣ меҳост.

Модараш ба фикре фурӯ рафта буд. Пешонаи сафеду баландаш чин буд. Лабонаш бесадо мечунбиданд.

Писарбача бодиккат қиёфани модарашро мушоҳида менамуд. Ӯ модарашро ниҳоят дӯст медошт, чунки аз он рӯзе, ки худро мешинохт, доимо бо вай буд. Падараш ҳар сол ду-се моҳи тобистонро дар деҳа мегузаронд ва дар ин муддат тамоми рӯзҳо дар ҷойхона бо ёру улфатҳояш ба айшу ишрат машғул буд. Ба хона баъди шом ва баъзан қарибҳои нисфи шаб меомад, ки дар ин вақт бачаҳояш аллакай дар хоб буданд ва боз субҳгоҳон аввал ба масҷид ва баъд ба ҷойхона мешитобид. Бинобар ин меҳри ӯ ҳанӯз ба дили бачаҳояш нуфуз пайдо накарда буд.

Писарбача ногаҳ дид, ки аз ҷашмони модараш боз ашк таровида истодааст.

— Модарҷон! — гуфт писарбача ба болон зонуи модараш нишаста ва аз гарданааш оғӯш карда. — Гирья накум! Ман дигар тӯро хафа намекунам! Аз ҳеҷ чиз шикоят ҳам намекунам! Гирья ҳам намекунам!

Модараш ашки ҷашмонашро пок карда, табассум намуд. Дар ин вақт рӯи кулчааш ба офтоби айёми баҳорон, ки баъд аз боронгарии тӯлоние руҳ намулдаст, монанд буд. Писарбача аз рӯи модараш шалап-шалап бўсидан гирифт.

— Хайр бас! Бас! — гуфт ҷавонзан дастони писа-

рашро аз гарданаш канда.— Ба ин чо шин! Ман ба ту гап дорам!

Писарбача ба паҳлӯяш нишаста, ба рӯяш муаддабона чашм дӯхт.

Модараш боз бо нӯги остинаш рӯяшро пок карда пурсид:

— Ту Мавлонбойро мешиноӣ?

Писарбача бо аломати тасдиқ сар чунбонд.

— Ҳа, навакак дар назди масҷид дида будам.

Ҷавонзан хеле вақт хомӯш нишаст. Писараш, ки аз беҳаракатӣ зик шуда буд, бо умеди супорише пурсид:

— Хӯш, чӣ буд?

Ҷавонзан боз ба фикр фуру рафт,— боз абрувонаш чин шуданд ва лабонаш бесадо чунбидан гирифтанд. Писарбача ҳеҷ гоҳ модарашро дар чунин ҳолат надида буд, бинобар ин бо даҳони боз ба модараш менигарист. Модараш гӯё бори гаронеро аз китф афканд ба шад, як охи сабук кашиду гуфт:

— Худи худо шохид, ки ман ба ин роҳ рафтани набудам! Худи падарат маро ба ин кор маҷбур карда истодааст! — ва сари писарашро, ки ҳоло ҳам бо даҳони боз ба рӯяш менигарист ва аз суҳанони охиринаш боз ҳам бештар мушавваш шуда буд, сила намуда бо табассум гуфт:

— Ана ҳамонро дар ягон ҷои хилват меёбию мегӯӣ, ки як сари кадам ба хонаи мо дароед! Фаҳмидӣ? Мегӯӣ, ки оҷазм ба шумо гапӣ зарур доштаанд!

Писарбача, ки аз гиряҳои модараш хеле зик шуда буд, бо аломати тасдиқ сар чунбонда, часта аз ҷояш хест.

Модараш аз домани куртааш боздошта таъкид намуд:

— Аввал дастатро пеши бар карда салом тею баъд гапатро гӯӣ!

* * *

Фардон он рӯз модараш ба дӯкони баззозӣ рафта, як бухча сатину ҷит харида омад. Ба вай ва додарчаву хоҳарчааш куртаву эзори нав дӯхта дод. Баъд дар дастурхонашон қанду курс ва тез-тез шӯрбон сергӯшт ва оши палов пайдо шудан гирифтанд, ки пештар мохҳои моҳ рӯи онҳоро намедиданд. Акиун ҳар ҷаҳорашон —

хам худаш, хам модараш ва хам додарчаву хоҳарчааш хушнуду мамнун буданд. Алалхусус, модараш. Пештар ӯ қариб ҳама вақт бо рӯи турш ва абрувони чин мегашт. Ҳоло ҳама корро бо табассум ва ё сурудеро замзамакунон иҷро менамуд. Бо вучуди ин рӯзе модараш боз айшашро талх кард. Модараш тахминан баъди як моҳ дар сари ноширо сарашро силакунон гуфт:

— Қосимҷон, писаракам, ширинакам! Ба ту хондан лозим! Ҳа, хондан лозим! Падарат замине надорад, ки ба ту мерос гузорад ва ту бо деҳқонӣ машғул шавӣ! Могу ҳоле надорад, ки аз ҳисоби онҳо зиндагитро пеш барӣ! Бинобар ин бояд хонӣ! Ҳа, бояд хонӣ! Ана, амакат туро ба Заргар, ба мактаби мулло Шариф бурда мемонад! — модараш барои ҷӣ бошад, андаке сурх шуда, бо сараш ба сӯи Мавлонбой, ки дар он сахарӣ бори аввал дар сари дастурхони онҳо менишаст, ишора намуд.

Мавлонбой гапи модарашро таквият дод.

— Гапи модарат ҳақ асту рост, ҷиянам! Ба ту хондан лозим! Ақаллан дуою фотиҳаро ёд мегири-ку!

Писарбача, ки ба ҳеҷ сурат аз модараш чудо шудани набуд, эътироз кардани шуд:

— Дар қишлоқи худамон ҳам мактаб ҳаст-ку! — гуфт ӯ пешонаашро чин карда ва ба нақши дастурхон ҷашм дӯхта.

— Муллои масҷиди мо хоку балоро намедонад! Баҷаҳоро шаш-ҳафт сол азоб медиҳаду ҳатто дуруст хонданро ёд дода наметавонад! — ба андарзхонӣ даромад. Мавлонбой. — Дар назди мулло Шариф дар як сол мулло мешавӣ! Мактаби вайро мактаби усули нав мегиранд! — ва чун дид, ки Қосим боз ҳам бештар абруво-нашро чин кард, саросемавор афзуд: — Ту натарс! Дар Заргар зик намешавӣ! Ман ҳам писарамро ба мактаби мулло Шариф монданӣ. Ҳардуютон дар хонаи хоҳари ман зиндагӣ мекунед! Ман худам ҳар бегоҳии ҷумъа рафта шумоёнро ба қишлоқ мебиёрам! Ту розӣ?..

Дар ин вақт модараш аз хонаи дарун як ҷуфт мӯзаи сурх ва як ҷомаи бекасабро оварда ба наздаш монд. Ин дили писарбачаро тамомаи тасхир кард, — вай дар умраш мӯза ва ҷомаи бекасаб напӯшида буд.

Модараш сарашро бо навозиш сила кард:

— Писарҷонам, амакатро маътал накунон! Зуд либосатро пӯш!..

...Қосим Бобоевич аз ғур-ғур ва аккоси сағ бедор шуд. Бедор шуду аввал мадхушона ба болои чоғаҳ нишаст ва баъд аз чанд сонияе ба худ омада гирду атрофро аз назар гузаронд. Дар қарибии дарвоза, ки онро нимроғ монда буданд, сағаш Алопар, ки аз зоти сағони гурггири немисӣ буд, ба як сағи дайдуе, ки шояд ба умеди устухоне ба ҳавлӣ даромада буд, бо хашм аккос зада, онро аз қаламрави худ берун кардан мехост, чунки вай сағи оқил буд,— бо як сағи бесоҳибӣ бенасаб баробар шудан намехост ва корро бе ҷангу ҷанҷол анҷом доданӣ буд. Сағи дайду думашро ба байни пояш зер карда ва гоҳ-гоҳ ба қирраи чашм ба қафо назар афканда, ба сӯи дарвоза равон шуд.

Алопар аз хоб бедор шудани соҳибашро эҳсос намуда, ҳарифашро фаромӯш кард ва ба умеди навозиш ба қафо баргашт. Сағи дайду ё ниҳоят гурусна буд, ё ниҳоят рӯинатан, чунки ана дар ҳамин вақт ногаҳ ба қафо баргашта, бо ду-се ҷаҳиш худро ба ҳарифаш расонд ва аз ғафлати ӯ истифода карда, ба ронаш дандон зад.

Ҷони Алопар ба лабаш омад, чунки дар умраш саге ҷуръат карда, ба ӯ дандон назада буд. Алопар бо ду-се ҷаҳиш худро ба сағи дайду, ки ҳоло аз ин ҷасорати худ тарсида рӯ ба фирор ниҳода буд, расонд ва бо пештанайи васеи худ ӯро зада аз пой афтонд ва аз гарданаш гирифта, озод боло бардошту ду-се бор афшонда, боз ба замин ҳаво дод...

Ана ҳоло сағи дайду дар байни ду пойи пеши Алспар чор пояшро боло карда, ба тахтапушт хобида маҳин-маҳин нола мекард ва бо лафзи сағонаи худ узру маънӣ мегуфт. Алопар ба вай бо такаббур нигариста, бо овози бами худ музаффарона ғуррос мезад: «Ҳо, сағбачаи дайдуи ношуд! Ба даст афтодӣ? Хоида кушамат, ё аз гуноҳат гузарам? Қанӣ, гап зан!».

Сағи дайду ҳоло ҳам маҳин-маҳин нола мекард. Дар нолаи ӯ дарду алами заифӣ ва нотавонӣ ниҳон буд. Бале, дарду алами заифию нотавонӣ аз ҳамаи дарду аламҳо зӯртар аст! Дарду алами заифию нотавонӣ ҷонгудоз аст! Ҷонгудоз!

...Вай чор сол дар назди мулло Шариф хонд. Дар ҳақиқат ҳам дар соли аввал хату савод баровард ва дар се соли дигар каму беш ба таърих, ҷуғрофӣ ва ҷаҳорамал балад шуд. Дар ин ҷаҳор сол дар хонаи хоҳа-

ри Мавлонбой зиндагӣ мекард. Баробари писари Мавлонбой хӯрок мехӯрд! Баробари ӯ либос мепӯшид! Дар ин чаҳор сол Мавлонбой ҳар бегоҳин ҷумъа бо бозорчиё як асп мефиристод ва ӯ ба он савор шуда, ба ҳадаги модараш меомад. Хулласи калом, зиндагиаш аз зиндагии бойбачаҳои шарикдарсаш кам набуд.

Соли 1921 дар Заргар Ҳокимияти Советӣ барқарор гардид. Дар ҳуди ҳамаи сол ӯро ба шӯрои ҷамоаи Заргар котиб интиҳоб намуданд. Дар он вақтҳо котибро «мирзо» мегуфтанд ва ӯ аз Қосими сиёҳ ва «бачаи Бобо-луччак» ба мирзо Қосимҷон табдил ёфт.

Ҷӯро на барои он котиб интиҳоб намуданд, ки дар Заргар дигар одами босавод набуд. Ӯ-хӯ, дар Заргар ҷунон маҳсумзодагон буданд, ки дар Туркия ва ё дар мактабҳои русӣ-маҳаллии шаҳри Тошканду Самарканд таҳсил дидаанд ва на танҳо ба забони русӣ, балки ба забони олмонию франсаӣ хеле нағз сарфаҳм мерафтанд. Бо он забонҳо навиштаву хонда метавонистанд. Ҳол он ки ӯ ба ҷуз забони модарин худ забони дигарро намедонист ва ба ҷуз ҳуруфи арабӣ ҳарфи дигарро намедонист. Ӯро барои он котиби ҷамоа интиҳоб намуданд, ки ҳукумати шӯро — ҳукумати камбағалпарвар буд ва ӯ писари камбағалтарин одами волаисти Заргар — писари Бобо-луччак!

Баъди як соли дигар ба Акмали ҷувозкаш хонадомод шуд. Вай нағз мефаҳмид, ки Акмали ҷувозкаш на писари Бобо-луччак, балки котиби ҷамоаи хонадомод кард. Вай ҳамаи инро хеле хуб медонист, бинобар ин бо тамоми қувва кӯшиш менамуд, ки Ҳокимияти Советӣ ва ташкилотҳои комсомолиро, ки дар он солҳо дар Заргар нава комат меафрохтанд, мустаҳкам кунад. Дар ин роҳ чандин бор бо марг рӯ ба рӯ шуд, аммо натарсид; аз роҳаш барнагашт.

Соли 1928 ӯро ба Тошканд, ба мактаби кормандони роҳбарикунандаи комсомол фиристоданд ва баъди ҳатми мактаби мазкур котиби ташкилоти комсомолии район интиҳоб намуданд. Ақиб ба дигар саркардаҳои район дар як қатор менишаст ва дар ҳалли муҳимтарин масъалаҳои район ширкат менамуд. Ҳатто Мавлонбойи кошонагӣ, ки пештар ба ӯ назарногириро табассум карда, «Ҳа, ҷиян?» мегуфт, ҳоло аз дур ду дастро ба пешин бар гирифта, салом меод.

Ҳоло Қосим Бобоевич нағз медонист, ки тирамоҳи соли 1918 модараш аз кучо барои ӯ мӯзачаҳои сурху

чапони секасаб ёфт ва барои чӣ Мавлонбой ўро ҳамроҳи писараш ба асп савор карда, ба Заргар оварда, ба мактаби мулло Шариф супурд; барои вай ин қадар пулу мол сарф мекард.

Оре, агар Мавлонбой намебуд, ў айнаи падараш барин мешуд. Писари Бобо-луччак — Қосими сиёх! Тамом вассалом! Оре, вай маҳз ба туфайли Мавлонбой хату савод баровард ва ба ин ҷоҳу ҷалол расид. Аммо, ҳамин ки муносибати Мавлонбою модарашро, ки сироят ҳоло ба худ равшан тасаввур мекард, ба хотир меовард, хун ба майнааш мезад ва дилаш бисёӣ меҳост, ки Мавлонбойро бо як зарбати мушт аз пой дарафканад ва то дилаш хунук шудан лағадқуб кунад. Бешуҷуди ин дандон ба дандон монда тоқат менамуд ва бо Мавлонбой дудафта воҳӯри ва гарму ҷӯшон аҳволпурсӣ мекард.

Вай пештар нисбат ба модараш муҳаббати саршоре дошт ва агар як ҳафта намедидаш, аз пазмонӣ қариб ба ҳадди ҷунун мерасид. Баъд аз он ки дар бораи муносибати модарашу Мавлонбой фикр мекардагӣ шуд, як ҳолати аҷиб рух дод. Ҳамин ки аз Заргар ба Чорбоғ омада модарашро медид, дар дилаш як ҳисси қароҳатангезе пайдо мешуд ва зудтар Чорбоғро тарк кардан меҳост. Ҳамин ки ба Заргар мерасид, боз модарашро ёд мекард ва бисёӣ меҳост, ки боз ба Чорбоғ баргардад ва ҷун дар айёми бачагӣ сарашро ба зануни модараш монда, хуб гирия кунад.

Ана тирамоҳи соли 1931 ҳам омад. Дар яке аз бюрҳои комитети партиявии район масъалаи аз кулакону бойҳо тоза кардани деҳот муҳокима мешуд. Дар ҳуди ҳамин бюро рӯйхати кулакҳоро тартиб медоданд. Қосим Бобоевич сухан гирифта гуфт, ки дар деҳаи Чорбоғ танҳо як бой ҳаст ва он — Мавлонбой, гарчанде хеле хуб медонист, ки Мавлонбой деҳқони миёнаҳол аст ва дар деҳаашон дахҳо одамони аз ў бойтар низ ҳастанд. Азбаски дар ҳайати бюро ба ғайр аз Қосим Бобоевич ягон чорбоғӣ набуд, ба гапи вай бовар карданд...

22 сентябри соли 1931 як даста милиционер зану бача ва бору бунаи Мавлонбойро ба ду аробаи дучарҳаи кӯқандӣ бор карда, ба истгоҳи роҳи оҳан оварданд ва дар ин ҷо ба эшелоне, ки аз ҳамин қабил одамон пур буд, бор карданд.

Қосим Бобоевич ҳамаи инро аз дур тамошо мекард. Вай хурсанд буд, ки аз Мавлонбой ин хел моҳирона

интиқомашро ситонд. Қосим Бобоевич дар он рӯз бори аввал қувваи ҳукуматро фаҳмид ва бори аввал эҳсос намуд, ки ӯ одами қалон аст ва тақдирӣ дигаронро тағйир дода метавонад ва ҳатто ба қуллӣ тағйир дода метавонад. Қосим Бобоевич дар он рӯз боз ба чунин ҳулосае омад, ки вазифае ки ҳоло дорад, барои вай хеле хурд аст. Вай аз имрӯз сар карда бояд марди оҳанинрода бошад, бояд барои ба мансаби бузургтаре соҳиб шудан ҳама восита ва қувваашро ба қор андозад.

Қосим Бобоевич аз он рӯз сар карда тез-тез ба кабинету хонаи Исмоилзода ва раиси комитетони вилоят, ки низ қорбоғӣ буд, ташиф меовард ва бо ҳар роҳ қушиш менамуд, ки ба онҳо доноӣ, зиракӣ, қордонӣ ва аз ҳама асосиаш ба Ҳукумати Совети ҷониқдо будани худро исбот кунад. Ва ин ба ӯ муяссар шуд. Соли 1933 ӯро ба мактаби шашмоҳан қормондони идораҳои советӣ ва партиявӣ фириқоданд. Баъд аз хатми ин мактаб раиси комитети иҷроияи Совети депутатҳои район интихоб намуданд.

Қосим Бобоевич ана баъд аз ҳамина ҷӣ гуна нашта доштани мансабро фаҳмид. Онҳое, ки ӯро пештар заррае писанд ҳам намекарданд ва ҳатто ба ӯ бо ҷашми таҳқир менигаристанд, акнун аз дур ду даст пеши бар гирифта, салом меоданд.

Зарғариён, ки пештар ӯро «бегона» ва «омада» мешумурданд, ба тую сур ва дигар маърақахояшон даъват намекарданд ва марҳум Акмали ҷувозқашро барои чунин қўтоҳандешӣ,— писари Бобо-луччаки қорбоғиро хонадомод қарданиш мазаммат менамуданд, ҳоло мутааллиқона «домод» ва ё худ «қоччо» меномиданд. Ин ба Қосим Бобоевич хеле маъқул буд.

Акнун зиёиён ба ӯ «Қосим Бобоевич» гуфта муроҷиат мекарданд,— ин ҳам ба ӯ маъқул буд.

Аз ҳама асосиаш Рофиеву Имомқулихонов, ки авом онҳоро ду посутини ҳукумати район мепиндоштанд, ба ҳалқаи худ қабул қарданд.

Баъдтар Ҷамолхон низ ба ин ҳалқа ҳамроҳ шуд,— онҳо қоръёр шуданд.

Қосим Бобоевич инчунин ҳис менамуд, ки дар рафтор, қирдор ва ҳатто табиату мизочи ӯ низ тағйироти азиме ба вуҷуд омадааст,— овозаш бурротар, қадамонаш устувортар ва ҳудаш хеле далеру ғайуртар шудааст.

Акиун на ҳар гуна одам ба теги нигоҳи ӯ тоб оварда метавонист.

Қосим Бобоевич ин тағайюротро мушоҳида карда, курта-курта гӯшт мегирифт.

Айшадро фақат Исмоилзода талх мекард, — вай дар бюрои комитети партиявӣ гоҳ-гоҳ қилашро кашида мемонд ва ё ба кабинеташ чег зада, «Қосимҷон, укаҷон, ин хел роҳбарӣ намекунанд! Ин на роҳбарӣ, балки ҳукмронӣ! Фақат бекҳои амири Бухоро ин хел роҳбарӣ мекарданд!» мегуфт ва дар бораи усули роҳбарии большевикон ва одоби муошират як-ду соат панду андарз меҳонд.

Аз чунин панду андарзҳо дилгир шуда, рост ба назди Имомқулихонову Рофиев мерафт. Рофиев қадаҳи арақро ба сӯи ӯ дароз карда тасаллӣ меод:

— Ғам нахӯред, Қосим Бобоевич! Ғам нахӯред! Пайташ биёяд, ҳисобашро меёбем!

Имомқулихонов давом меод:

— Исмоилзодааш кӣ? Як одами бегона, омада! Чӣ, магар худӣ мо кадр надорем? Магар ҳудамон районамонро идора карда наметавонем? Магар Қосим Бобоевич аз ӯҳдан котибӣ баромада наметавонанд?

— Ғам нахӯред, ҳисобаш ёфт мешавад! — мегуфт доимо Рофиев бо табассуми маъиндорона.

Бале, пайташ омад. Ва ҳисоби Исмоилзода ёфт шуд!..

Ногаҳ Қосим Бобоевич идрок ва эҳсос намуд, ки дар ҳақиқат ҳам вай ин қадар сол ба район роҳбарӣ намекард, балки ба қавли Исмоилзода ҳукмронӣ мекард. Ба ҷои вай Ҳалимов, Синеглаз ва Мерган барин одамон ва ташкилотҳои район кор мекарданд.

Ташкилотҳои вилоятини партия ва Советҳо ба ӯ роҳнишон меоданд ва аз дасташ гирифта, этаккунон ба пеш мебурданд.

Вай фақат ҳукмронӣ мекард. Бале, танҳо ҳукмронӣ мекард. Дар ин солҳо дар район бисёр маърақаҳо, ҷорабиниҳо ва корҳо анҷом ёфтанд, аммо ҳамаашон бо нишондоди ташкилотҳои болоӣ ва ё бо ташаббуси дигарон. Бале, бо ташаббуси дигарон, на бо ташаббуси ӯ!

Дар баробари эҳсос намудани ин аз ниҳодаш як нолаи ҷонкоҳе, ки он ба нолаи сағи сӯзанхӯрдае монанд буд, баланд шуд. Ҳатто Алопар як қад париду мутаҳайирона ба соҳибаш чашм дӯхт.

Ногаҳ афсонаи «Аёс ҳадди худро бишинос!»¹ ба хотираш омад. Дуд аз димоғаш ғаввора зад.

— Ваҳ, ман ҳамон чӯпон барин ақл надоштаам?!— гуфт Қосим Бобоевич бо кафи даст якто ба пешонияш зада.— Ҳатто ба писари Салим-сайёд баробар шуда на-тавонистам?!.. — Вай андаке фикр карда нишасту худ ба худ ғурунгос зад: — Шояд ин айби ҳок бошад? — ва баъд чанд сонияе боз ин тахминро рад намуд: — Охир, ҳоки Мерган ҳам аз хоктӯдаи баланд не-ку!

Алопар, ки то ҳол соҳибашро дар чунин ҳолат надида буд, аз сари дилсӯзӣ дасташро лесида монд...

Қосим Бобоевич ҳоло ба Мерган, ки пештар ба ҳулку атвор, рафтору кирдор ва зиндагию маишати ӯ ме-хандид, аз самими қалб ҳасад мебурд. Агар имконаш мешуд, мансаб, тамоми ҷоҳу ҷалол, иморат қасрмо-нанд ва асбобу ускунаашро, ки нархашон аз нархи та-моми молу миноли Мавлонбой бештар буд, фурухта, ба ивазаш зиндагии Мерган ва квартиран коммуналии ӯро харида мегирифт. Аммо афсӯс, ки имконаш на-буд...

¹ Он афсона чунин аст: Дар иқлиме мамлакате буд. Мар-думи он одати аҷибе доштанд,— ҳамин ки подшоҳашон аз олам ҷашм мепӯшид, мурғи хуморо, ки онро доимо дар қасри шох, дар қавфаси тилло нигоҳ медоштанд, сар медоданд. Мурғи хумо бар сари қасе ки бишнинад, ҳамонро подшоҳ интиҳоб менамуданд. Хумо боре ба сари Аёс ном чӯпоне нишаст, ки ӯ дар умри худ ли-босу пойафзоли дурустero надида буд. Ҳамин ки Аёс ба тахт ни-шаст, ҷорукҳои кӯҳнаву фарсудаашро ба болои тахт чунон овехта монд, ки хоҳ менишаст ва хоҳ меҳест, сараш хатман ба онҳо бар-мехӯрд. Ва дар чунин вақтҳо худ ба худ хитоб менамуд: «Аёс! Ҳадди худро бишинос!» Яъне, фаромӯш накуи, ки кӣ будӣ ва кӣ шудӣ!

МАЙДОН АЗ ДАЛЕР АСТ

Хар кӣ об аз дами шамшер хурад, нӯшаш
 боад
 (Ҳофиз)

I

Онҳо шонздаҳ нафар буданд. Понздаҳ «лейтенантчан инкубаторӣ» ва як лейтенанти калони чун ҳоду коку дароз, яъне Мерган. Дар вақти ҷанг курси омӯзишгоҳи ҳарбӣ ҷормоҳа шуда буд ва ҷавонони ҳаждаҳ-нуздаҳсола ҷор моҳ хонда, унвони лейтенантӣ мегирифтанд ва командири взвод таъин мешуданд. Он афсароне, ки пеш аз ҷанг расо се сол хонда, курси пурраи омӯзишгоҳи ҳарбиро хатм карда буданд, чунин афсаронро ботамасхур «лейтенантҷаҳон инкубаторӣ», яъне лейтенантҷаҳон аз мошини ҷӯҷабарорӣ баромадагӣ, меномиданд.

Онҳоро аз штаби дивизия ба ихтиёри командири полк фиристоданд ва дар штаби полк дар ҳузури командирҳои батальонҳо ба ротаҳо тақсим карданд. Мерганро ба ихтиёри командири рота лейтенант Барчук фиристоданд.

Мерган ба заминкани командири рота даромада, аз омаданааш арз намуд. Барчук, ки дар болон кати сафарӣ меҳобид, ҳатто аз ҷояш наҷуибид. Фақат сержанти сняхмӯӣ ва шаҳкосаҷашми кавказимонандеро, ки дар назди дар бо сӯхонҷаи ҷоку нохунашро сӯхон карда менишаст ва аз афти кор, робитачӣ буд, ба наздаш ҷеғ зада, мухтасар фармон дод:

— Ибро ба назди сержанти калон Коваленко бар!— ва ба сӯи девор баргашта, шинелашро ба болояш кашид.

Сержант Коваленко ҷавони таҳминан нуздаҳсолт, миёнақад ва маллзмӯю кулҷарӯӣ буд. Мерган бодик-

кат киёфои муовинашро мушохида менамуд. Бале, дар киёфои сержант ба чуз чашмонаш чизи қолибе, назар-
рабое набуд. Вай чашмони калон-калони сабзтоб
аниктараш, сабзи равшан ва ба зарди мутамонл дошт
ва дар атрофи чашмонаш миғзони зич ва дароз-да-
рози болохамида саф баста буданд. Миғзонаш инсбат
ба мӯяш сияҳчатоб ва нигоҳаш нарму ҳаёлолуд буд.
Ин ҳел чашмон, миғзон ва нигоҳ ба симон ҷанговар,
илова бар ин ба симон ҷонишини командири взвод, ки
бештар аз сӣ солдат дар ихтиёри ӯст, ҳеч мутобикат
намекард. Бале, табиат дар ин ҷо хато кардааст. Чу-
нин чашмон, миғзон ва нигоҳро ба духтаре ато кар-
дан лозим буд, то ки бо як нигоҳ ошиконашро волаву
шайдо созад ва ё ба дилҳои хаставу ғамнок шодиву
сурур бахшад.

Мерган ҳамаи инро беихтиёр дар дил қайд намуд,
аммо ба ҳулосабарорӣ таъҷил накард. Вай марди ола-
му одамдида буд ва нағз медонист, ки табиат аҷоиби-
ти бисёре дорад ва яке аз аҷоиботи он ин аст: баъ-
зеҳо дар сурат шерад, аммо дар сират рӯбоҳ ва баръ-
акс, баъзеҳо дар сурат уволак, маъсумак, аммо дар
сират шер, дарранда ва хунхор.

Коваленко баъд аз салому аҳволпурсии маъмулӣ
Мерганро бо командирони отделение ва солдатҳо ши-
нос намуд.

Онҳо хурсанд буданд, ки ба взводашон на ягон
«Лейтенантчаи инкубаторӣ», балки лейтенанти калон
ва марди баркамолро командир таъин кардаанд. Онҳо
дар ҷадин мухориба иштирок карда буданд ва нағз
медонистанд, ки дар ҷанг ҳаёту мамоти сарбоз аз бисъ-
ёр чихат ба маҳорат ва ақлу заковати командир во-
бастааст.

Онҳо танҳо аз як чиз дар таъҷҷуб буданд: «Синии
командирашон ба ҷил расидагӣ барин, аммо ҷаро ун-
вонаш ҳоло ҳам лейтенанти калон? Ҷаро вай бо ин ун-
вон командири взводу Барчук бо унвони лейтенантӣ
командири рота? Ё командирашон беҳунару ноқобил
аст? Ё ягон иштирокчии ҷанги гражданист? Дар он
сурат аҳволашон табоҳ хоҳад шуд, ҷунки ҷунии ода-
мон ба ҷанги ҳозиразамон дуруст сарфаҳм намеравад
ва ба он дуруст роҳбарӣ карда наметавонанд. Ба чуз
«Ура!» ва «Ба пеш!» гуфта наъра кашидан чизи дигар-
ро намедонанд.

Худоро шукр, онҳо дирӯз ба дунё наомадаанд ва

дар бораи чуни афсарҳо ба се қиссаву ривоят шунидаанд ва ҳатто як нафарашро бо ҷашми худ дидаанд.

Он афсар рутбаи майорӣ дошт. Дар ҷанги граждании ба полк фармондиҳӣ мекардзаст. Ана, пеш аз ҳучуми охирин ӯро ба батальони дуввум командир таъин мекунанд. Худоро шукр, ки ба батальони онҳо, балки ба батальони дуввум!

Батальони дуввум ба мадади оташфишонии шадиди тӯпҳо ҳатти яқум ва дуввуми мудофиан душманро раҳна карда ба пеш меравад, аммо баъди се-чор километр ногаҳ ба нуктаи муқовамати душман дучор мешавад. Ин нукта аз як доти оҳанубетонӣ, ду дзот ва як танки ба замин гӯркардае, ки танҳо аз қарибӣ манораву тӯнаш араиғ-араиғ ба назар мерасид, иборат буд ва барои посбонӣ қариб як батальон сарбоз дошт.

Ана дар ин ҷо командири боақл мебоист ё ин нуктаро аз дур давр зада мегузашт ва ё ба командири полк арз намуда, аз ӯ хоҳиш мекард, ки ба ихтиёраш якчанд тӯп ва танк бифиристад. Баъд бо мадади онҳо ба нуктаи муқовамати душман ҳамла менамуд.

Аммо майор ин ҳел накард. Вай пайваста «Ба пеш!» гӯён нӯъра мекашид. Душман аз тӯп ва пулемётҳои худ нағз истифода бурда, ду бор ҳамлаи батальонро зада гардонд. Вақте ки бори саввум ба ҳамла кардан фармон дод, яке аз командирҳои рота аз иҷрои ин супориш саркашӣ карда, рӯи рост мегуяд, ки ин аблаҳиву ҷинояткорист ва ӯ чуни фармонро қатъиян иҷро нахоҳад кард. Майор ӯро дар пешии назари командир ва солдатҳои «барои иҷро накардани фармон ва тарсонҷакӣ» аз таппончааш мебаронад.

Командири ротани дигар ин аҳволро дида, солдаторо бо мактубчае номаълум ба штаби полк мефиристад.

Хайрият, дар штаби полк зуд ба вазъият сарфаҳм меравад ва як афсари робитачиро бо мотоцикл ба мавқеи батальон мефиристанд. Вай бо як нигоҳ ба вазъияти бавуқӯъномада сарфаҳми рафта, ба ақибнишини фармон медиҳад ва боқимондаи батальонро бо машаққати бисёре ва талафоти калоне аз зери оташи тӯпу пулемётҳои душман мебарорад.

Вақте ки батальон аз майдони ҷанг мебарояд ва талафотро ба ҳисоб мегиранд, маълум мешавад, ки аз нисф зиёди батальон, зиёда аз яксаду панҷоҳ нафар ҳалок шудаанд! Ва ҳамаи ин ба туфайли аблаҳии як кас!

Майор, чонишинаш ва сардори штабаш нағз медонистанд, ки онҳоро аз ин ҷо рост ба трибунали ҳарбӣ хоҳанд бурд. Инчунин нағз медонистанд, ки трибунали ҳарбӣ ҳазлу шӯхиро дӯст намедорад. Алалхусус, дар чунин замон! Бинобар ин аз шармандагӣ маргро авлотар дониста, ҳарсеяшон мили таппончаро ба даҳон тикконда, кулаигаширо зер карданд. Аммо аз чунин марг ҷӣ суд? Боз командири навашон низ аз ҳамон қабил набошад?

Мерган дар курси кӯтоҳмуддати тақмили ихтисоси афсарҳо низ басте ин гуна ҳикояту ривоятҳоро шунида буд. Оре, баъзеи онҳо аз ҳақиқат хеле ва хеле дур буданд, бо вучуди ин барои эҳтиёт онҳоро дар назар доштан ва тақрор накардан лозим буд. Бале, ин ҷанг ба он ҷанге, ки ӯ дида буд, ҳеҷ шабоҳате надошт.

Мерган аз нигоҳи сержанту солдатҳо матлаби онҳоро дарёёфт, аммо барои қонё қунондани қуңқовии онҳо ҳарфе нагуфт. Охир, ҳарф ҷӣ лозим? Мардро майдон муайян мекунад! Зимнан, барои ин бисёр интизорӣ кашидан ҳам лозим нест. Дар байни афсарон гап-гап ҳаст, ки қисмашон фардо ва ё пасфардо ба хатти пеш хоҳад рафт. Ибро дар штаби полк бо гӯши худ шунида буд.

Субҳидами фардон он рӯз сачок дар китф ба назди дарёёчае мешитобид, ки дар қад-қадӣ он солдатҳо дастурӯй мешустанд ва дар қарибии он ошхонаи сайёри рота меистод. Ду солдат, ки аз болон форми ҳарбӣ яктаҳи сафед пӯшида буданд, дар атрофи дег ҷумбучӯл мекарданд. Аз ошхонаи сайёр бӯи лазизи шавлаи солдатӣ ба машом мерасид. Мерган, ки дирӯз нағз хӯрок нахӯрда буд, ин бӯйро ҳарисона шамида ва туфаширо фуру бурда, саросемавор ба сӯи дарёё равон шуд.

Ногаҳ аз китфи ҷап овози гулдурросие танин андохт:

— Хӯй, ҳодан қоки дароз! Дар армия ба яқдигар салом медиҳанд! Ё ту аз ин хабар надорӣ? Ё ман лейтенанти қалон гуфта, командири ротаи худ, афсари ҷангӣ, лейтенант Барчукро писанд намекуӣ?

Аз онҳо ҷор-панҷ қадам онсӯтар се «лейтенанти инкубаторӣ» ва сержант Коваленко сигор кашида меистоданд.

Лейтенантчаҳою Коваленко сигаретаашонро партофта, ба сӯи Мергану Барчук баргаштанд: қанӣ, ин

ходан сиёҳи дароз ба Барчук, ки дар тамоми полк ба ҳавобаландӣ, шаттоҳӣ ва баддаҳонӣ машҳур аст ва аз ӯ ҳатто командири батальону полкашон ибто мекунанд, чӣ ҷавоб хоҳад дод?

Барчук чун дид, ки лейтенантчаҳо ба ғапҳои ӯ таваҷҷӯҳ зоҳир карданд, бо ҳамон оҳанги тамасхуромез зам намуд:

— Сиянат ба панҷоҳ расидагӣ барин. Наҳод ақлат ба ҳамин ҳам нарасад?

Мерган дар аввал мижазанон суҳанони Барчукро гӯш мекард ва баъд чун эҳсос ва идрок намуд, ки командири рота ин ғапҳоро маҳз барои ба самъи «лейтенантчаҳои инкубаторӣ» ва Коваленко расонидан ва боз як бори дигар намоиш додани шаккоқӣ ва ҳавсбаландии худ гуфта истодааст, ногаҳ оташ гирифт:

— Рафиқ лейтенант, ман ҳам аз ҷиҳати синну сол ва ҳам аз ҷиҳати рутба аз шумо калонтарам! Марҳамат карда, аз рӯи устав муомила кунед,— гуфт ӯ баъзр хашму ғазабашро ниғаҳ дошта ва инони ихтиёрро аз даст дода, ногаҳ бо хашми ошкоро наъра кашид:— Вагарна чунон ба бунн гӯшат мефарорам, ки чи ном доштанатро фаромӯш мекуӣ! Сағбача! Ту медонӣ, ки ман кистам? Ту ҳанӯз пок кардани биннатро ёд нагирифта будӣ, ки ман бо душманони Ҳокимияти Советӣ меҷангидам! Хун мёрехтам!

Чашмони Мерган мудаваар шуданд ва рағи чаккаи чапаш пир-пир паридан гирифт. Агар асабӣ мешуд, доимо рағи чаккаи чапаш мепарид.

Мазмун, Барчук ба чунии ҷавоб мунтазир набуд. Вай бо ташаддуд ба чашмони Мерган назар афканд, аммо ба нигоҳи хусуматомезу устувори ҳарифаш дучор шуд ва ба он тоб оварда натавониста, ба замин чашм дӯхту барои аз даст надодани эътибори худ бо андаке дағалӣ гурунғос зад:

— Хайр, шуд! Ҳамин қадар ғап задем, бас! Аз пай корат шав!— ва зуд ба қафо баргашта, аз Мерган дур шуд.

Вакте ки Мерган бо дигар афсарони полк наздиктар шинос шуд, фаҳмид, ки дар ҳақиқат ҳам Барчук одами хуб набудааст. Аз он афсарони полк, ки аз рӯзи аввал меҷангиданд, танҳо ду нафар зинда монда буданд: лейтенант Барчук ва командири полк майор Алексеев. Барчук аз ин басте ифтихор дошт ва ба афсарони ҷавон сабаби онро чунии шарҳ меод:

— Алексеев барои он зинда монд, ки штабашро доимо аз хатти пеш даҳ-поздаҳ километр дуртар нигоҳ медорад, ман барои он зинда мондам, ки немисхоро кӯфта метавонам.

Ин гапҳо ҳатто ба «лейтенантчаҳои инкубаторӣ» ҳам маъқул набуд. Аз ин суханҳо чунин бармеомад, ки он афсароне, ки дар ҷанг шахид шудаанд, немисхоро кӯфта наметавонистанд, бинобар ин ҳалок шудаанд, аммо лейтенант Барчук немисхоро кӯфта метавонистааст, бинобар ин зинда мондааст.

Ин ҳам нисбат ба шахидон ва ҳам нисбат ба командири полк беҳурматӣ буд, аммо ҳеҷ кас ҷуръат карда, ба Барчук таъбех наметод.

* * *

Ана, вақти санҷидани мардӣ ҳам фаро расид.

Мерган ба ҳучуми якум чун ба имтиҳони муҳимтарини ҳаёташ тайёри медид. Намехост, ки касе, алаҳусс Барчук, ўро ба тарсончаки муттаҳам кунад. Нағз медонист, ки ақиқи Барчук ҳар қадамашро таъкиб мекунад ва он «лейтенантчаҳои инкубаторӣ» ва сержант Коваленко ба сифатҳои ҷангии ў таваҷҷӯҳ зоҳир хоҳанд кард. Солдатҳояш инчунин. Бинобар ин ба назари Мерган марг аз тарсончаки авлотар менамуд. Зимнан, холо барои вай масъалан ҳаёту мамот вуҷуд надошт ва тарсу ваҳми марг ба дили ў заррае роҳ ёфта наметавонист. Ба ҳар ҳол, вай дар он вақтҳо дар чунин ақида буд. Ҳучуми якумро бо тамоми қонуни қоидааш гузаронд. Чун баъзеҳо ба паси шонаи паҳни солдатҳо пинҳон нашуд, балки автомат дар даст пешопеши силсилаи ҳучумкунандагон давид, оташ мефтшонд ва якум шуда, зада ба хандаки душман даромад. Гумон мекард, ки командири рота лейтенант Барчук ин шучоати ўро таҳсину тақдир хоҳад кард, аммо аксаш шуд.

— Чаро чун таккаи кӯтур пешопеши рама медавӣ? — гуфт бо ҷаҳл Барчук хангоми таҳлили ҳучуми рота. — Командир бояд ба ҷанг роҳбарӣ кунад! Агар бо ин қадӣ дароз ин ҳел пешопеши взвод давидан гирӣ, як ҳафта ҳам наметонӣ! Агар командир ҳалок шавад, медонӣ, ки қисмаш ба чӣ тағдил меёбад? Ба рамаи бечӯпон! Ҳа, ба рамаи бечӯпон! Ин ҳел рамаро як

автоматчини нотарсу кордида дар як дақиқа кир мекунад! Мефаҳмӣ? Дар як дақиқа! — ва овозашро андаке пасттар карда пурсид: — Ин хел қахрамонӣ ба кӣ лозим? — ва як ба ҳозирон чашм давида худаш ҷавоб дод: — На ба ту, на ба ман ва на ба солдатҳоят! Мефаҳмӣ? Ба ҳеҷ кас!

Мерган ваъда дод, ки ин хаторо дигар такрор нахоҳад кард. Аммо дар ҳучуми дуюм боз ҳамон аҳвол такрор шуд. Мувофиқи аҳди пешакӣ комсорг Коваленко взводро ба ҳучум бархезонд. Мерган аз ҳама қафо аз хандак баромад. Аввал аз паси взвод давида, силсилаи солдатҳояшро дар мадди назар медошт, то ки зарурате пеш ояд, инони ҷангро ба дасти худ бигирад ва онҳоро ба самти лозимӣ равона кунад. Чун бовар ҳосил намуд, ки ҳучум нағз гузашта истодааст ва солдатҳо вазифаи худро нағз меонанд, дар қарибҳои хандаки душман боз зада ба пеш гузашт. Ногаҳ чашмаш ба як солдати немис афтод, ки аз оташфишонии силсилаи ҳучумкунандагон парвоя накарда, аз автомат бебокона оташ мефишонд. Вай нағз камин гирифта буд, — танҳо тоскулоҳ ва автоматаш аранг-аранг ба назар менамуд. Мерган суръати давиши худро суст накарда, гранатае партофту баъди чанд сония худро ба хандак ҳаво дод ва аз болон ҷасади он фашист, ки аз таркиши гранатаи ӯ ҳалок шуда буд, ҷаста гузашта, баъди панҷ-шаш қадам худро ба ҳамгашти хандак зад ва ногаҳ бо касе сина бар сина бархӯрд. Мерган дар аввал гумон мекард, ки ба ягон солдати худ бархӯрдааст, чунки бовар дошт, ки дар хандак ягон немиси зинда намондааст. Ногаҳ чашмаш ба кители сабзи хокӣ, ки ранги он ба ранги пусти муши ҷангалӣ шабоҳате дошт, афтод.

Мерган ба дамгаҳаш расидани оҳани сарди автоматро эҳсос намуд, чунки тасмаи автомати немис ба гарданааш ҳамонил буд ва худӣ автомат ба болон сандуки синааш меҳобид. Онҳо лаҳзае бо чашмони мудаввар ба якдигар нигоҳ карда меистоданд, чунки ҳарду аз чунин тасодуф саҳт дар хайрат буданд. Мерган пештар ба худ омаду ба шиками немис як кундазону зада, аз худ дур кард ва дар баробари ин бо дасти чап барқосо аз мобайни автомати душман дошта, бо шаст ба пеш кашид. Немис боз ба Мерган ҷафс шуд. Акиун манаҳи ӯ ба сандуки синаи Мерган расида меистод. Мерган боз як кундазону зада, немисро аз худ

дур кард ва бо тамоми кувва автоматашро ба пеш кашид. Тасман автомат аз ҳалқааш шатарросзанон канда шуд. Дар баробари ин Мерган ҳам ду кадам кафонокӣ рафт. Акнун ҳарду автомат дар дасти Мерган буд. Дар дасти рӯсташ автомати ҳудаш ва дар дастч чапаш автомати немис. Тамоми ин воқеа дар муддати якчанд сония рӯй дод.

Мерган, ки ҳоло аз нашъан ҷанг ва музаффарият масти аласт буд, немиси беярокро, ки се-ҷор кадам дуртар дар муқобилаш меистод, ботамзакур тамошо мекард: немис як сару гардан пасттар, шонапахи ва чаҳорпахлӯ буд. Барои ҷӣ бошад, ки дар сар тоскулоҳ надошт. Мӯяш фаҳхак ва сурхи ҷингила. Чашмони кабудӣ мудавзараш, ки ба чашмони бум шабоҳате доштанд, ба Мерган дӯхта шуда буданд. Гарҷанде беяроқ буд, гарҷанде танкҳо ва силсилаи дуввуми ҳуҷумкунандагон кайҳо аз болои ҳандақ гузашта, хати дуввуми мудофияи душманро раҳна мекарданд, аз чашмонаш осори тарсу изтироб мушоҳида намешуд, баръакс, бо як қатъияти довталабона ва ғуруромез менигарист. Аз афти қор, ҳоло ҳам аз нашъан ҷанг маст буд, ҳоло ҳам аз ҷанг сер нашуда буд, ҳоло ҳам хун меҳост. Мерган мушоҳидаашро давом меод. Бинии немис дарози минокоршакл. Барои ҷунин бинӣ рӯи дароз ва газгӯшт муносиб, аммо рӯи немис кулӯла, сергӯшт ва серхун. Ҷунин киёфа дар хотир нағз нақш мебандад, ҷунки хеле нодир ва камёфт аст.

Мерган ба дастони немис назар афканд. Дастонаш дароз-дароз. Қариб ба зонуяш мерасанд. Боз ба рӯяш чашм дӯхт. Ба рӯяш чашм дӯхту аз шиддати таъҷубу таҳайюр маҳву мот шуд: Худоё, нусхаи таппа-тайёри лейтенант Барчук! Охир, вай Барчукро пеш аз ҳуҷум дар либоси афсари советӣ дида буд-ку! Ӯ ин барода-раш?..

Мерган ханӯз фикрашро ба охир нарасонда буд, ки немис аз ғафлати ӯ истифода бурда, андаке ба тарафи рост ҳам шуду барқвор дасташро ба соки мӯзааш тикканд ва дар ҳуди ҳамон лаҳза пӯлоди сарди ханҷар дар болои сараш барқ зад. Ҳарду автомат аз дасти Мерган афтод. Аз дусар барои аз онҳо истифода бурдан фурсат ва имкон набуд. Ба тамоми аъзойш арақи сард дамид. Аз теги ханҷар чашм нақанда, кафонокӣ рафтаи гирифт.

«Ана, муфт ҳалок шудӣ! Қоре накарда ҳалок шу-

дй!» — барқ зад дар майнаи Мерган. Ин фикр хеле аламнок буд. Бале, хеле аламнок.

Немис табассуми музаффарона бар лаб якто-якто қадам монда, ба Мерган наздик мешуд. Мерган ҳеҷ аз неши ханҷар ҷашм канда наметавонист ва ҳоло ҳам қафоники мерафт.

Табассуми немис фарохтар мешуд ва бо забони худ гулдур-гулдуркунон чизе мегуфт. Мазмун, аз тарсу изтиробӣ Мерган ҳаловат мебурд.

Бале, барои ҷанговар зӯртарин нашъа — нашъаи зафар аст.

Ногаҳ садои инструктори тарбияи ҷисмонии полки саворан тоҷик, Қаримхони курд, ки яке аз маршрутаҳои Эрон ва муқаррабону муътақидони Лохутӣ буд ва соли 1928 ба як гурӯҳ афсарони ҷавон, аз он ҷумла ба Мерган, усули ҷанги «самбо», яъне усули беяроқ бар зидди душмани мусаллаҳ мубориза бурдаиро ёд меод, танинандоз шуд:

— Бо дасти ҷап аз банди дасташ бигир ва бо дасти рост аз оринҷ болотар! Баъд бо ҳарду даст ба таърифи мутақобил тоб бидеҳ! Агар дасташ аз китфаи ҷудо нашавад, ба рӯям туф кун!

Немис ду қадам ба пеш ҷаста, ханҷарро ба китфи Мерган фаровард.

Ногаҳ шевани ҷонхароше баланд шуд. Немис бо тахтапушт аз девораи хандак лағжида ба пешӣ пои Мерган афтод. Мерган як ҷуқур нафас гирифтӯ арақи пешонияшро пок кард.

Дилаш гуп-гуп мезад. Тамоми аъзойи майда-майда меларзид. Дар умраш ин хел саҳт натарсида буд. Бале, вай то ҳол гумон мекард, ки ба зиндагӣ дилбастагӣ надорад, бинобар ин тарсу ваҳм ба дилаш роҳ ёфта наметавонад, аммо ин фикраш хато будааст. Хар ҷи нагӯи ҳам, зиндагӣ шириш аст! Боз як нафаси ҷуқур гирифтӯ бодикқат гӯш андохт. Дар хандак садои паррон-паррон ва таркиши гранатаҳо хомӯш шуда буд. Фақат аз ҷои дуре садои паррон-паррон, таркиши гранатаву снарядҳо ва гоҳ-гоҳе ҳамроҳи шамоли дайду гурриши мотори танкҳо ба гӯш мерасид. Аз афти қор, силсилаи дуҷоми хучумкунандагон хати дуҷоми мудофиаи душманро раҳна карда, ба пеш мерафтанд.

— Зинда бод, Қаримхони курд! — беихтиёр бо овози баланд хитоб намуд Мерган, гарчанде синаи Қаримхон ҳанӯз моҳи мартӣ соли 1931, ҳангоми охирии

хамлаи Иброҳимбеки аспдузд аз тирӣ босмачие сӯроҳ шуда буд ва устухонҳояш ёздаҳ сол боз дар болонтепае дар қарибӣи Данғара пӯсида меҳобиданд.

Мерган худ ба худ қавл дод, ки агар аз ин ҷанги хонумонсӯз сикхату саломат баргардад, ба Данғара рафта, қабри Қаримхонро ёфта обод мекунад ва дар болояш аз санги мармар лавҳае мегузорад. Охир, маҳз Қаримхон ўро аз ҷуниин марги нанговар наҷот дод!

Ногаҳ аз хамгашти хандақ тап-тапи пой баланд шуд. Мерган барқосо ба зону ҷӯкида, автоматро ба тирфишонӣ рост кард. Аз хамгашти хандақ қиёфаи арақолуди Коваленко ва аз паси ӯ қиёфаи солдати ҷавонаке намудор шуд. Мерган мили автоматро ба поён фаровард. Комсорг, ки имрӯз худро ҷун қаҳрамон ҳис менамуд, бо ифтихор арз кард:

— Рафиқ лейтенанти калон, дар сектори мо хандақ аз душман тоза карда шуд! Талафоти мо,— се мақтул ва ду маҷрӯҳ!

Мерган ҳарду автоматро ба китфаш партофт ва ҳанҷарро ба соки мӯзааш ҳалонда фармон дод:

— Ёро кашола карда боло мебарорем! Зинда барин! Ёро ба солдатҳои ҷавон нишон додан лозим. Аксари онҳо ҳанӯз немиси зиндари надиданд... Бигузор бубинанд, ки немис ҳам ману шумо барин одам аст. Аз ману шумо ҳеҷ бартарӣ надорад...

Коваленко ва солдати ҳамроҳаш бо аломати тасдиқ ва тақдир сар ҷунбонданд. Худи онҳо ҳам то ҳол немиси зиндари аз наздик надида буданд.

Зимнан, мақсади Мерган аз ин кор тамоман дигар буд: ҳоло ҳам бовар дошт, ки марде ки ҳоло беҳуш хоҳидааст ва дар бар либоси сарбози фашистонро дорад, ё худи Барчук, ё бародари ҳамбатни ӯст. Одамони беғона ин қадар ба якдигар монанд шуда наметавонанд!

Мерган ҷаста ба боло баромад.

Коваленкою солдат немисро рост карданд. Мерган аз гиребонаш кашола карда аз хандақ бароварду ба болои алаф ҳаво дод.

Ҳоло ҳама аз хандақ баромада буданд. Командирони взводҳо солдатҳояшонро ҷамъ мекарданд. Солдатҳои Мерган командири худро дида ба сӯяш шиофтанд. Даре нагузашта тамоми взвод бар сари немис ҷамъ шуд. Аз дур Барчуку робитачияш низ намоён шуданд.

Мерган ба Барчук мутаҳайирона як назар афканду кумкумаро аз миён гирифта, обашро ба рӯи немис рехт. Пилки чашмони немис ларзида рафт. Баъд чашмонашро кушода, одамони болои сарашро мутаҳайирона аз назар гузаронд. Мазмун, фахмид, ки аз тақдир ҷон гурез нест. Мерган аз гиребонаш гирифта озод ба боло бардошту ба ҷояш шинонд. Немис як охи чуқуре кашид ва дандонҳояшро фушурда бо кафи дасти чап китфи росташро дошт. Мазмун, китфаш сахт дард мекард. Бо вучуди ин холо ҳам аз чашмонаш аломати тарсу ваҳм мушоҳида намешуд. Солдатҳо бомароқ немисро тамошо мекарданд. Ногаҳ солдати резапайкару ҷавонаке, ки дар паҳлӯи Коваленко меистод, бо овози маҳину чирросияш беихтиёр нидо кашид:

— Ба худо, худо Барчук! Нусхаи таппа-тайёри Барчук! Ё бародараш, ё...

Ва ҳамроҳонашро як-як аз назар гузарондан гирифт: кайи, онҳо ҷӣ меғӯянд? Ногаҳ нигоҳаш ба нигоҳи хашмолуди Барчук, ки ҳозиракак ҳамроҳи робитаҷияш омада буд ва болои сари немис меистод, бархӯрд ва аз тарс як чиррос заду худро зуд ба паси китфони васеи Коваленко ҷинхон кард.

Немис холо танҳо ба Барчук менигарист. Мазмун, шабоҳати байни онҳо ўро низ ба ҳайрат афканда буд. Аз афти кор, Барчук низ оиро дарьёфт.

— Кӣ немисро медонад? — пурсид ў омирона ва солдатҳоро як-як бо нигоҳи хашмолуд аз назар гузарондан гирифт, гӯе онҳо ҷурме ва ё гуноҳе содир карда бошанд.

Коваленко даст ба чакка бурда, як қадам ба пеш ниҳод.

— Ман, рафик лейтенант!

— Кайи, аз вай пурс, ки падараш дар умраш ягон бор ба Россия сафар кардааст? — ва чанд сонияе абрувонашро ҷин карда истоду боз зам намуд: — Ва дар шаҳри Челябинск будааст?

Коваленко ба тарҷума шурӯъ намуд. Немис бодиккат ба даҳони ў чашм дӯхта гӯш мекард. Коваленко тарҷума карда шуд. Чашмони ҳама, ки то ҳол ба даҳони Коваленко дӯхта шуда буданд, боз ба немис дӯхта шуданд. Немис бо аломати инкор сар ҷунбонда ҷизе гуфт.

— Падараш дар умраш аз хоки Германия беруи набаромадааст, — тарҷума кард Коваленко.

— Модараш чӣ? — боз пурсид бо абрувони ҷии Барчук.

— Модараш ҳам, — ба гулдур-гулдури немис бодиккат гӯш карда, ҷавоб дод бо табассуми фароҳе Коваленко.

Ба лаби ҳама табассум дамид. Ҳама мақсади саволҳои Барчукро фаҳмиданд. Барчук низ табассум карда ва рост ба немис мурочиат намуда, гуфт:

— Падари ту дар умраш ба Россия наомадааст, падари ман ҳам Германияи туро надидааст ва бо модари ту вонахӯрдааст, пас чаро мо ин қадар монанд?

Коваленко боз тарҷума кард.

Немис китфонаширо дарҳам кашида, ғурунгос зад:

— Ман чӣ донам?

— Агар дар давраи осоншта вомехӯрдем, ман, эҳтимол, аз ин монандӣ шод мешудам, — гуфт Барчук бо ҳаёле. — Эҳтимол, ҷўраву бародар мешудем! Ҳамроҳ арақ меҳӯрдем, кайфу сафо мекардем, ба духтарбозӣ мерафтем! Аммо холо ман туро мепаронам! Бо дастн худам мепаронам! Ман намехоҳам, ки дар ҷуниин замона нусхаи дуҷуниин ман дар дунёи равшан сайругашт карда гардад ва мардуми покҷииндоиро ба шубҳа андозад! Ва ба номи ман, ба номи лейтенанти советӣ Игнат Барчук иснод оварад! — ва андаке оташ гирифта зам намуд: — Ана, дидӣ? Гитлерат чӣ кор кард? Ана, дидӣ?!

Мерган ба давоми суханони Барчук, тарҷумани Коваленко ва ҷавоби немис мунтазир нашуда, ба взвод барои сафкашӣ фармон дод. Баъд взвод аз паси ӯ ба пеш равои шуд.

Мерган ба душмани беяроқ бо тараххум менигарист. Ақидаи вай ҷуниин буд: дар ин дунё махлуки аз ҳама заифу залилтарин, — ҷанговари беяроқ аст. Бале, ҷанговари беяроқ! Худо ба ҳеҷ як ҷанговар ҷуниин рӯзро нишон надиҳад!

Вакте ки взвод дах-поиздаҳ қадам аз хандақ дур шуд, садон таппонча се бор хомӯширо пора намуд. Лейтенант Барчук ба нусхаи дувҷуниин худ хати батлон кашид.

Взвод бо сахрон доманфароҳе, ки дар он гандумпаян соли гузашта ханӯз боқӣ буд, пеш мерафт. Мазмун, тирамоҳи соли гузашта ва баҳори имсол касе ин даштро шудгор накардааст ва ба ҳоки сияхтобу ҳосилҳези он доние наафшондааст. Аз дур тарҳи сиёҳи де-

хае, ки аз канораи он хати дузвуми мудофиаи душман мегузашт, ба чашм мерасид.

Дере нагузашта Коваленко хаккосзанин расидт омад. Мержан взводро ба ихтиёри ӯ супурда, кадамашро суст кард. Ногаҳ аз ғарб шамоли сабуке бархост. Хамроҳи шамоли бӯи боруту охани сӯхта ва боз як бӯи ғализу дилбекузуркунандае ба машом мерасид. Дар пеш танки беҳаракати «Т-34» намоён шуд. Аз роғҳои шамолдари мотор ханӯз ҳам дуд мебаромад. Акиун хамроҳи шамоли бӯи автоли ва карасини сӯхта ба машом мерасид. Аз афти қор, немисхо, танкҳо оташ задаанд ва танкчиҳо аз танк баромадани шудаанд, аммо ба оташи автоматчиёни душман дучор омадаанд. Ана бинобар ин ҳам аз инсф болон танкчиё, ки дар бар комбинезони сиёҳ дошт, аз дариҷаи пеши танк овезон буд. Нӯги ангиштонаш ба замин мерасид. Як нафараш дар пахлӯи танк меҳобид. Ду нафари дигарашон наменамуданд. Аз афти қор, дар даруни танк сӯхта набуд шудаанд. Дар паси қарҳи танк ду автоматчи меҳобиданд,— як нафараш сарозер ва дигараш ба тахтапушт.

Бале, акиун барон онҳо захмату машаққати ҷанг ва тарсу ваҳми марг дигар вуҷуд надошт. Баъд аз чанд вақте дастаи дафикунандагон, ки аз солдатҳои кӯҳансол иборат аст, бо аспу ароба ба ин ҷо омада онҳоро дафи хоҳанд кард.

Мержан ҳоло ҳам охиста-охиста ба пеш мерафт. Танкҳои беҳаракат, тӯпҳои шикаста ва ҷасади мактулон торафт зиёдтар мешуданд. Маълум буд, ки немисҳо дар ҳангоми ҳуҷуми тӯпҳо қисми асосии сарбозхояшонро ба воситаи хандакҳои равобит аз хатти якум ба хатти дузвуми мудофиа кашидаанд. Ана, бинобар ин дар ин ҷо муҳорибаи шадида ба вуқӯъ омадааст.

Барчук ҳам расида омад. Онҳо хеле вақт пахлӯ ба пахлӯ роҳ паймуданд. Ба канораи деҳа ҳам расиданд. Деҳа дар соҳили сое, ки аз шарқ ба ғарб тӯл мекашид ва дар тағи он дарёёчае шилдир-шилдирунон ба пеш медавид, воқеъ буд. Аксари иморатҳои ҷайрону валангор буданд ва баъзеяшон ханӯз ҳам дуд мекарданд. Дар кӯчаҳо ҷондоре наменамуд. Аз афти қор, мардуми деҳа ханӯз соли гузашта ба акибгоҳ кӯчидаанд.

Ногаҳ ғурриши ғӯшхароше баланд шуд ва снаряди дайдуе дар қарибҳои онҳо ба замин афтода таркид. Ханӯз снаряд натаркида, харду худро ба замин пар-

тофтанд. Оҳанпораҳои снаряд виж-вижкунон аз болояшон парида мегузаштанд. Вакте ки аз ҷояшон хеста сарулибосашонро аз хоку ҷанг тоза мекарданд, Барчук гурунғос зад:

— Ту он немисро чӣ хел асир гирифтӣ?

Мерган нақл кард.

Онҳо холо рӯ ба рӯ меистоданд.

— Ту имрӯз ҳамчун сарбоз хеле нағз амал мекардӣ.— гуфт Барчук ба қафо, ба сӯи пункти дидбонии командири батальон, ки аз он ҷо мотоцикле ҷангро ба осмон бардошта, ба сӯи онҳо меомад, ҷашм дӯхта.

Ин ғапҳо ба одами дигаре маъқул мешуданд, аммо на ба Мерган. Вай бе Барчук ҳам мелонист, ки имрӯз ҳамчун сарбоз хеле нағз амал мекард. Ин худ аз худ маълум буд: агар ҳар як сарбози советӣ дутоӣ фашистро мекушт, хонаи Гитлер кайҳо хароб мешуд.

— Ҳамчун командир чӣ? — пурсид ӯ ҷашмонашро бо тамасхур нимроғ карда.

Барчук хеле вақт ҷавоб надод. Мотоцикл торафт наздиктар мешуд. Ақнуи мотоциклсаворро ҳам шинохтан мумкин буд. Бале, ин робитачии командири батальон,— лейтенант Сидоров. Мерган ӯро боре дар штаби полк дида буд.

Барчук баъд аз он, ки чӣ хел одам будани мотоциклсаворро фаҳмид, ба сӯи Мерган баргашт.

— Командири нағз мешавӣ! Ҳо, командири нағз мешавӣ! Лекин барои ин вақт лозим. Боз дар ду-се ҷанг иштирок кардан лозим!— ва ҷун дид, ки Мерган малул шуда истодааст, зам намурад:— Хафа нашав! Ҳеҷ кас яку якбора командири нағз нашудааст. Ҳатто лейтенант Барчук ҳам!

Чеҳраи Мерган андаке равшан шуд.

Дар ин вақт лейтенант Сидоров ба онҳо расида, мотоциклашро боздошт ва комат афрохта, даст ба ҷаҳка бурд.

Лейтенант ҷавонмарди баландболои химчамиён ва шонапахӣ буд. Дар тан аз моҳути аълои сабзи зардҷатоб кителу галифе дошт. Аз афти қор, ба дарзин ботаҷрибаю хунарманде дӯзондааст, чунки ба андомаш хеле коим. Тасмаашро низ ба устое маҳсус фармудааст, чунки тасмааш аз тасмаи муқаррарии афсарӣ андаке васеъ ва ғафстар. Хулласи қалом, тамоми либос, ҳатто мӯзаи хирому ғилофи таппончааш ҳам наппа-нав ва ялаққосӣ.

Чунии ба назар мерасид, ки хатто киёфааш ҳам наппа-нав ва ялакқосӣ, гӯё навакак аз фабрикаи пардоздихӣ баромада бошад.

Мергану Барчук дар тан гимнастёркаю галифеи пахтагии обшуста ва рангпарида доштанд ва холо бо ин сарулибоси ҷанголуд на ба афсар, балки ба деҳқоне, ки тамоми рӯз хирман кӯфта, хаставу шалпар шуздааст, монанд буданд.

Киёфаи робитачӣ низ ҷолиби диққат буд: мӯи малла, рӯи газгӯшти мутаносиб, бинии росттарх, чашмонҳои кабудӣ дуруштиногоҳ ва манаҳи чоркунҷа.

Хулласи калом, вай ба айғири зарди хушзоте, ки махсус барои зотгирӣ мебарваранд, шабохат дошт.

Мерган шунида буд, ки немисҳо ин навъ одамонро ориёнии ҳақиқӣ мешуморанд, бинобар ин аз дил гузаронд, ки ба ин лейтенант на фамилияи оддӣ ва хеле мустаъмали русӣ, балки фамилияи Адлер, Ростов ва ё худ Крузенштейн бештар муносиб аст. Ё ақаллан фамилияашро бо фамилияи Барчук иваз кардан лозим.

Мерган инчунин шунида буд, ки робитачӣ писарни як шахси олирутбаест, бинобар ин командири полк ва батальон ӯро хеле эҳтиёт мекарданд ва ба ҳатти пеши ҷанг намефиристанд.

Командири батальон ба воситаи робитачи худ фармони меод, ки лейтенант Барчук ротаашро дар қанораи ғарбии деҳа боздорад ва ба фармони ӯ мунтазир бошад.

Ин фармон кайфи Барчукро паронд.

— Чини занад ин лашкаркашҳои ношудро! — гуфт вай аз сараш тоскулоҳашро гирифта ва онро ба замин кӯфта. — Ман акнун наҷъи хучумро чашида истода будам! Акнун!..

Ва бо ҷаҳл тоскулоҳашро як лағад зад. Тоскулоҳ ҳафт-ҳашт метр парида рафта, ба замин афтод ва боз ду-се метр гелида, бар санге бархӯрду маҳзунона ҷарангосзанон садо баровард.

Робитачӣ ба ин рафтори бачагонаи лейтенант Барчук, ки қорномаҳои ӯ дар полк вирди забонҳо буданд ва аксари «лейтенантҳои инкубаторӣ» ба ӯ тақлид мекарданд, бо таҳайюр менигарист.

— Чаро гӯсолаи навзод барин ба ман чашм ало мекуни? — ногаҳ оташ гирифт. — Ё то ҳол лейтенант Барчукро надидай? — ва овозашро пасттар карда, бо тамасхур зам намуд: — Ё меҳроҳӣ, ки ту бо мотоциклат

каттагӣ карда ба штаб, ба назди санитаркаю котибаҳо баргардию ман чигарамро сӯзонда, аз пушти рота давтам? Рав! Ротаро ниғаҳ дор!

Аз афти кор, робитачӣ хулку атвори лейтенант Барчукро хеле хуб медонист, бинобар ин ҳарфе нагуфта, часта ба мотоцикл савор шуд ва бо ҳашм газро то ба охир зер кард. Мотоцикл бо ҷаҳл як ҳез заду дуди ғализе сар дода, ба тохтан даромад ва баъд аз дақиқае дар байни биноҳои деҳа аз назар ғойб шуд.

— Падарлаънат! Тиррончак! Олуфта! Қалламуша штаб! — ҳоло ҳам дашном меод Барчук, гӯе дар катъ шудани ҳуҷум маҳз робитачии командири батальон айбдор бошад...

Ониҳо охиста-охиста ба сӯи деҳа кадам мезаданд. Ба деҳа ворид шуданд. Аз ду кӯчааш гузаштанд. Аммо ҷаҳли Барчук ҳоло ҳам паст намешуд.

— Медонӣ, ин бодича кист? — ногаҳ ба сӯи Мерган баргашта пурсид Барчук.

Мерган бо аломати инкор сар ҷунбонд.

— Писари генерал! Маълумоти олии филологӣ дорад! Кадом як дорулфунуиро тамои кардагӣ! Чор забони хориҷиро медонад! Гӯштингир, боксёр, футболист, мотоциклист! Медонӣ, ман аз ҷандсолағиам кор мекунам? Аз сенздаҳсолағиам! Дар колхоз кор мекардам! Баробари мардони баркамол кор мекардам! Ман дар айёми бачагӣ на танҳо тӯби футбол, ҳатто тӯбчаи оддӣ резинӣ ҳам надоштам! Дар бистсолағиам ба аскарӣ даъват карданд. Медонӣ, ман чӣ хел хизмат мекардам? Ҳар сол дар танам чор гимнастёрка аз арак мепаӯсид! Ҳа, аз арак! Ин ҷидду ҷаҳди ман ба командирҳо хуш омад. Маро ба омӯзишгоҳи афсарӣ фирис-тоданд. Ҳамин ки омӯзишгоҳро тамои карда, зиндагиамро ба роҳ мондани шудам, финҳо ҷангро сар карданд. Он ҷангро тамои карда, нав хонаву палос ва либосу ҷиҳоз карда истода будам, ки ана ин ҷанги лаънатӣ сар шуд. Ана, дидӣ, ман бо чӣ хел машаққат лейтенант шудам? Аммо вай, бодича, чор моҳ хонда! Боз дар штаб, дар атрофи зану духтарҳои зебо, — дар атрофи санитарка, радистка ва машинисткаҳо пилмида мегардад. Боз кори вазнин бар гардани ман! Боз ман ҷон бар каф ниҳода меҷангаму вай дар штаб кайф карда мегардад! Вай даҳҳо духтару занҳои зеборо аз даст гузарондааст, ман бошам, ба бистухашт даромада, то ҳол чӣ будани оғӯши занро намедонам!

Оиҳо боз хеле вақт хомӯш роҳ паймуданд. Мерган аз рӯи накли мухтасари Барчук айёми бачагӣ, наврасӣ ва хизмати сарбозияро тасаввур кардани мешуд. Бале, бечора зиндагии якранг ва якнавохте доштааст. Ин зиндагии якранг ва якнавохт ба рӯҳ, ҷаҳонбинӣ ва мафкураи ӯ чӣ гуна таъсир карда бошанд?

Фаҳмидани ин чизҳо ба Мерган хеле зарур буд, зеро нағз медонист, ки минбаъд ҳаёту мамот, шаъну шараф ва обрӯю эътибори ӯ маҳз ба ин марди хирсмонанди дуруштурумила вобастааст.

— Агар ҷанг тамои шавад, медонӣ, ки ин бодича чӣ кор мекунад? — боз ба гап даромад Барчук. — Дар бораи ҷанг повесту роман ва ҳатто ёддошт хоҳад навишт. Меғӯянд, ки аз ҳоло дидаву шундагиро ба дафтари маҳсусе кайд карда мегардад. Он гаҳ дар ёддоштҳои худро чун командири шучоъ ва лашкаркаши бузург тасвир мекунад ва ману туро чун командири ноӯҳдабаро ва тарсончак!

Мерган хурсанд буд, ки Барчук ӯро бо худ ҳамранг ва ҳамсанг мешуморад. Бале, ин ҳатто ба фаҳр кардан ҳам меарзад. Дар байни сарбозони полк дар бораи шучоату бебокии Барчук бисёр хикояту ривоят буд. Сарбозҳо беҳуда таъриф намекунанд. Худи Барчук ҳам дар ин бобат ягон афсарро ба худ баробар намешумурд. Иро ҳама медонистанд. Мерган ҳам инчунин.

— Аввалаш, ба он рӯз расидан лозим, — гуфт Мерган меҳрубона китфи командириро сила карда, чунки Барчук ҳоло ба назараш чун додари ҳамбати ва ҳамтақдир менамуд. — Кӣ медонад, ки то он рӯз кӣ зиндаву кӣ мурда? Охир, баъзан кормандони штаб ҳам ҳалок мешаванд-ку? Масалан, меғӯянд, ки моҳи гузашта снаряди тӯпи дурзани немисҳо парвоз карда омада, рост ба заминкани штаби батальони дуввум мезанад ва тамоми кормандони штаб ҳалок мешаванд. Соинян, агар зинда монем, ту ҳам навиҷ-дия!

— Ана, ҳама гап дар ҳамин ки ман навишта наметавонам! Ду калимаро беҳато ба ҳам пайваستا наметавонам! Доимо ба ҷои «д», «т», ба ҷои «б» «п» менависам ва баръакс. Дар омӯзишгоҳ барои ин аз муаллими забони русӣ доимо гап мешунидам... Бинобар ин ба сардорҳо ягон ҳуҷҷати ҳаттӣ пешниҳод намекунам. Агар ягон гап дошта бошам, ё ҳудам даҳанаки ва ё ба воситаи робитачиям меғӯям.

Дар ин вақт боз тар-тари мотоцикл баланд шуд.

Лейтенант Сидоров фармонро иҷро карда, ба штаби батальони бармегашт. Вай дар қарибҳои онҳо газро боз ҳам сахттар зер кард ва мотоцикл бод барин гузашта рафт. Падарсаг! Хатто аз иҷрои фармон ҳам арз накард!

Барчук аз ин беодобии лейтенант Сидоров боз ҳам бештар оташ гирифта, боз ба дашном оғоз намуд. Вай дар аввал бевосита аз лейтенант Сидоров сар кард, баъд ба ҳаман интеллигентҳо гузашт ва дар охир ба худо, салиби муқаддас, Исои масеҳ ва Марьями пок чунон дашному нафринҳои дастабиринҷӣ фиристод, ки агар зани ҳомилadore онҳоро мешунид, хатман бача мебартофт.

— Чӣ хел ибораҳои зебо! Чӣ хел ташбеҳҳои обдор! Чӣ хел луғати ғайӣ! — мутобиқа кард Мерган. — Боз меғӯй, ки забони русиро нағз намедонӣ!

Чехраи Барчук андаке равшан шуд.

Мерган эҳсос менамуд, ки сабаби хашмгинии Барчук на бодигин лейтенант Сидоров, балки бозистодани хучум аст. Бинобар ин барои тасаллои дилаш гуфт:

— Ғам нахӯр, Игнат! Мо боз ба хучум мегузарем! Ин фашистони лаънатиро то ҳуди Берлинашон сурронда мебарем! Ба гапи ман бовар кун! Маҳз ҳамин хел мешавад! Ба мо, агар инсониятро аз балои фашизм озод кунем, бас аст. Бигузор, шӯҳраташро Сидоров баринҳо аз худ кардан ғиранд!

— Агар то он вақт зинда монем! — гурунгос зад Барчук. — Ту ҳоло чӣ будани мудофиаро надидай! Ту ҳоло хучуми якҷояи садҳо ғӯпҳо, мавҷ-мавҷ парида омадану бомбаандозӣ кардани садҳо самолётҳо ва раҳна зада, ба ихота гирифтани садҳо танкҳо надидай! Ҳаман ниро лейтенант Барчук бо чашмони худ дидаст, шахсан аз сар гузарондааст! — ва оташ гирифта зам намуд: — Ха, шахсан! Ин ду хучуме, ки ту дар онҳо иштирок кардӣ, ҷанги ҳақиқӣ набуд. Бозича буд! Ту ҳоло ҷанги ҳақиқиро надидай!

— Ғам нахӯр, Игнат! — гуфт Мерган ба китфи дӯсти наваш тап-тап зада. — Агар зинда бошем, мо ҳам мебинем! Ха, мебинем! Тоҷикҳо меғӯянд, ки бар сари фарзанди одам ҳар чӣ ояд, бигзарад! Ин рӯзҳо ҳам гузашта мераванд.

— Ту пеш аз ҷанг чӣ кор мекардӣ?

Мерган, ки ба чуниин савол интизор набуд, мутахайрона ҷавоб дод:

— Директори МТС. Чӣ буд?

— Ман гумон мекардам, ки лектори ягон ҷамъият, ё муаллим.

— Барои чӣ? — боз ҳам бештар хайрон шуда пурсид Мерган.

— Чунки панду андарзхониро хеле дӯст медорӣ! — ҷавоб дод Барчук ва ба Мерган барои даҳонкушоӣ имкон надода, зам намуд: — Хайр, раӣ! Ба взводат соҳиб шав! Ху, ана, взводат ба ту нитизор!

Боз Барчук, — Барчуки пешина буд, аммо Мерган заррае хафа нашуд, зеро нағз медонист, ки имрӯз сифатҳои ҷағғии ӯ ба командири рота писанд омаданд. Алҳол барои Мерган аз ин дида чизе муҳимтаре ва мукофоти олитаре вучуд надошт.

II

Онҳо дар паҳлӯи бинои хиштие аз якдигар ҷудо шуданд. Барчук ба китфи чап баргашта, ба сӯи қароргоҳи взводи дуюм равон шуд. Мерган мебоист боз рост дусад-дусадупанҷоҳ метр тай менамуд.

Аз бино бӯи беда ва ахлоқи пӯсидаи асп ба машом мерасид. Дигарҳо ин бӯиро шамида, эҳтимол рӯи турш мекарданд ва даҳону бинияшонро бо кафи даст пӯшонда, зуд аз ин бино дур мешуданд, аммо барои Мерган аз айёми бачагӣ то ҳол дар дуниё аз ин бӯи гуво-ро ва ҳаловатбахштаре вучуд надошт. Дар баробари шамидани ин бӯи ҳавлии падараш, модари мархумаш ва айёми бачагӣю наврасияш ба хотираш расид ва дидаш гум зада рафт.

Падараш доимо аспдор буд ва ин бӯи аз ҳавлии хурдакаку озодашон асло қанда намешуд.

Мерган аз бино ҷор-панҷ қадам гузашта, онро аз назар гузаронд. Бино аз шимол ба ҷануб тӯл мекашид. Дарозияш, — сад — садубист метр. Девори самти ғарбияш яклухт, — ягонто тиреза надорад. Девори паҳлӯи ҷанубияш низ яклухт буд.

«Сангари хеле хуб мешавад», — аз дил гузаронд Мерган ва ба қафо баргашта, аз дарвоза ба рӯи ҳавлӣ даромад. Бино аз самти шарқӣ яклухт оннабандӣ буд ва ба айвони ағиме шабоҳат дошт. Дар рӯи ҳавлӣ ду ғарам беда меҳобид. Мерган ба даруни бино даромад. Қад-қад девори хиштӣ барои ӯ охур ва дар болои он

барон хасбеда панчара. Харду аз тахта. Бале, ин бино саисхона аст. Холо ҳам дар паси панчара чо-чо як дарзаву ду дарза хасбеда меҳобид. Ин бино ба саисхонаи полки савораи тоҷик хеле монанд буд. Факат девори ин аз хишти пухта ва девори он аз поҳса.

Мерган аз саисхона баромада, ба сӯи взводаш назар афканд. «Ношудхо! Чои ёфтагиашонро бинанд!» — аз дил гузаронд Мерган бо ҷаҳл ба зерӣ пояш туф карда.

Взвод тахминан дусад метр аз саисхона дуртар дар болои теппачае дар сояи тути сершохубарге қарор гирифта буд. Солдатҳо ҳалқа гирифта ва қачқалӯи кашида истироҳат менамуданд. Аз ҳалқаашон дуди сабуки қабудча бармеҳост, — қариб ҳама тамоку дуд мекарданд. Бале, дар ҷанг ягона ғамгусори солдат тамоку аст!

Ҳамон солдати резапайкаре, ки ҳеҷ аз думи Коваленко қанда наметавуд, ҳоло дар паҳлӯиаш нишаста, аз ҷизе бо ҳарорат-ҳикоят менамуд. Мазмун, аз қахрамони худ. Зимнан, имрӯз ҳама худро марди майдон мепиндоштанд. Охир, дар ҳучум иштирок кардан ва душманро аз хандақаш зада баровардан қариб ҳама не!

Мазмун, сомонаш ба ғали вай бовар намекарданд, чунки қабиларо ба тамашқур қаҳқаҳа мезаданд. Гиребони солдати резапайкар қушодагӣ ва ранги рӯиаш лаблабун пухтагӣ барои сун-сурх буд. Аз афти қор, шаккокии рафиканаш ёро саҳт оташии мекард. Вай ҷаҳт ба зону бархосту ба сандуки синааш мушт зада ва гоҳ-гоҳе салибчан мисинеро, ки бо риштан абреши-мӣ бар гарданааш овезон буд, нишон дода, ҳоло ҳам бо ҳарорат ҳарф мезад.

Коваленко Мерганро аз дур дид, аммо то наздик шуданаш бо қирри чашм дар мадди назар дошта, ба солдатҳо ҳарфе нагуфт. Ҳамин ки байни онҳову Мерган ҳафт-ҳашт қадам монд, аз ҷояш ҷаҳт хеста, наъра қашид:

— Взво-од! Смирно!

Ҳамаи солдатҳо ҷолоқона аз ҷой ҷаҳт хестанд. Имрӯз ҳамаашон меҳостанд, ки ба командири худ маъқул шаванд.

Коваленко даст ба ҷаққа бурда ва ба истиқбол Мерган ду қадам гузошта, бо овози баланду ширадор арз намуд:

— Рафиқ лейтенанти қалон! Вводи сеюм барон ис-

тирохат карор гирифт! Хеч гуна тасодуфе рӯй надода-
аст! Чонишини командири взвод, сержанти калон Ко-
валенко!

Мерган бо тамасхур ба солдати резапайкар назар
афканд. Солдат нигохи командири худро дарёёфта, са-
росема комат афрохт ва бо як даст тугмаҳои гиребо-
нашро андохтан гирифт.

— Фамилияат чист, шахбоз? — бо табассум пурсид
Мерган.

— Лев Попов, рафиқ лейтенанти калон! — як ка-
дам ба пеш монда бо тафохур арз намуд солдати ре-
запайкар. Охир, ин ба фахр кардан меарзид: команди-
рашон аз байни ин қадар солдат маҳз ба ӯ тавачҷӯх
зохир намуд!

— Хар чизе ки ин шахбоз меғӯяд, ҳақкаст ва рост
аст! Ва аз имрӯз сар карда, ба хар як сухани ӯ бечу-
нучаро бовар карда шавад! Чунин аст фармони ман! —
гуфт боз бо ҳамон табассум Мерган ва зуд кнѐфаашро
ҷиддӣ карда, зам намуд: — Канӣ, шербачаҳо, акиун
марш ба даруни хӯ ана он бино!

— Рафиқ командир! — эътироз кардани шуд Кова-
ленко, аммо Мерган суханаширо бурида, бо ташаддуд
такрор намуд:

— Марш! Марш! — ва худаш ба пеш гузашта, ба
сӯи сансхона қадам задан гирифт.

Тамоми взвод гур-гуркунон аз паси Мерган равон
шуд. Хеч кас намехост, ки дар чунии рӯзи офтобӣ ва
халоватбахш, ҳавон тоза ва сабзан маҳмалро партоф-
та, ба даруни сансхонаи даму бадбӯй ҷой шавад. Ам-
мо чӣ илоч? Онҳо солдатанд! Барон солдат фармони
командир — конун! Канӣ, фармонашро иҷро накуну
рӯзатро бин! Алаҳхусус, фармони ин коки дарозро!

Мерган аз ғарами рӯи ҳавлӣ як бағал беда оварда,
онро ба болон фарши тахтагии сансхона партофта, ба
бояш қачпахлӯ кашид. Баъд аз кисааш коғазу та-
мокухалта бароварда, сигори ғафсу дарозе печонд. Вай
имрӯз саҳт монда шуда буд. Бинобар ин андаке кайф
кардан мехост, губори дилро баровардан мехост.

Солдатҳо бо дили нохоҳам якто-якто ба сансхона
даромада, ба болон охури ҷӯбӣ менишастанд. Аз ҳама
оҳир Коваленко даромад.

Ҳама ҳамӯш буданд. Маълум буд, ки ҳама аз ин
фармони командири худ норозиянд. Мерган, ки бо ҷаш-
мони нимӯш сигор дуд мекард, ҳамаи инро медид, ам-

мо харфе нагуфт. Холо на харакате кардан мехост ва на харфе гуфтан. Холо факат кайф кардан мехост. Кайф! Акиун чашмонашро тамоман пӯшонда, чигарӣ дуд мегирифт. Ханӯз сигорашро нисф накарда буд, ки ногоҳ гулдурроси раъдмонанде баланд шуд ва дар худди ҳамон лаҳза тамоми шишаи тирезаҳои саиҳона бо шарақкоси даҳшатоваре фурӯ рехтанд. Чирроси солдате баланд шуд. Баъд гулдуррос тез-тез такрор шудан гирифт. Саиҳонаи азим, чун кайкчан хурде дар болон амвочи пурталотуми баҳр, беист тақон меҳурд. Мерган беихтиёр аз дил гузаронд: «Тӯпи дурзан! Аз масофани даҳ-поздаҳ километр мезанад! Кутраш камаш 220! Бале, Аз афти қор, падарсағҳо, дар қарибӣ мусаххех (корректировщик) доштаанд ва ӯ бо телефони ва ё радио қои исти взводро хабар додааст. То хабарро қабул карда, ба ашхоси дахлдор мерасонанд ва то аз онҳо фармон гирифта, тӯпхоро ба оташфишонӣ тайёр мекунанд, хеле вақт гузаштааст...».

Ҳамлаи тӯпҳо ханӯз ҳам давом мекард. Харпояҳои шифт ғичирросзанон нола мекарданд. Чунин ба назар мерасид, ки ҳучуми тӯпҳо поён надорад ва ҳамин ҳоло саиҳона аз мавҷи таркиш ба осмон парида меравад.

Мерган худро охишта ба қои беҳавфтар, ба тағи девор кашида, фикру мулоҳизаашро давом меод: «Холо дар байни мову немисҳо он қисмҳое, ки пас аз мо ба раҳна дохил шуда, садди дуввуму саввуми мудофиан душманро мешикастанд, истодаанд-ку! Пас, ин мусаххехи лаънатӣ аз кучо пайдо шуд?».

Ханӯз ба ин савол ҷавоб наёфта буд, ногоҳ сукут ва ҳомӯшии ҳайратоваре фаро расид. Факат аз рӯи ҳавлӣ чирчираке бо таҳайюр чиррос мезад.

Чизе ангушти дасти росташро сӯзонд. Мерган дасташро боло карда дид, ки нӯгчан сигор ҳоло ҳам дар байни ангуштонаш дуд мекунад. Пас, маълум мешавад, ки ҳамлаи тӯпҳо ҳамагӣ як-ду дақиқа давом дошт? Аҷиб! Вай гумон мекард, камаш ним соат!

Солдатҳо як-як аз дарун ва тағи охурҳо бархоста ва сарулибосашонро афшонда, ба якдигар ҳиҷолатмандона назар меафканданд: «Уҳ, падарлаънат! Ганда тарсонд-а?».

— Оҳ, мурдам! Санитар! Оҳ санитар! — ногоҳ баланд шуд чирроси солдате.

Акиун ҳама ба ӯ менигаристанд.

Мерган аз қояш хеста, думчан сигорро ба замин

партофт ва онро бо пошнаи мӯзааш мачак карда кушту ба сӯи солдат, ки ханӯз ҳам чиррос мезад, равон шуд. Солдати пахлавончуссае бо кафи дастон рӯишро пӯшонда ва беист каллаашро чунбонда, ханӯз ҳам санитарро фаръёд мекард.

Мерган бо зӯри дастони солдатро аз рӯиш кашида гирифт. Ба ду рухсоран рафидамонандаш шишамайдан бисъёре халида хушор карда буд. Солдат чашмонашро саҳт пӯшида менишаст.

— Чашматро кушо! — фармон дод Мерган, аммо солдат пилкҳои чашмонашро боз ҳам ҷафстар кард. — Кушо мегӯям. Ахмақ! — шиддат кард Мерган.

Солдат аввал чашмони мугулияшро нимроғ кард ва баъд тарсидаву ларзида тамоман кушод ва мутаҳайирона мижазанон ба Мерган чашм дӯхт.

— Чаро барзагови нимбисмил барин аррос мезанӣ? — пурсид бо тамасхур Мерган. — Туро чин назадааст! Факат рӯятро шишамайда андаке харошидааст!

Солдат кафи дастони хунолудаашро ба пеши чашмонаш оварда, андаке назора карду баъд хичолатмандона табассум намуд. Мазмун, аз тарсу ваҳми беасоси худ холо дар хичолат буд.

Дар ин вақт Барчук, робитачияш ва санитари рота ҳаққосзанон ба сансхона зада даромаданд. Барчук бо таҳайюр солдатҳои Мерганро аз назар гузаронда, ғурӯнгос зад:

— Падарлаънатҳо! Ношудҳо! Маро қариб гурдакаф карда будед! — ва нигоҳи таҳайюромези Мерганро дида зам намуд: — Ин ҷо биё! — ва ба сӯи дар равон шуд.

Мерган солдати маҷрӯхро ба ихтиёри санитар вогузошта, аз паси Барчук аз сансхона баромад.

Барчук ўро ба назди дарвоза оварда ва ба он ҷое, ки чанд дақиқа пештар взводаш қарор гирифта буд, бо ангушташ ишора карда гуфт:

— Ана нигоҳ кун!

Аз туги азими сершохубарг танҳо танан ғафсан боқӣ монда буд. Дар гирду атрофи он чуқуриҳои даҳанашакли бисъёре намоён буд, ки аз онҳо ханӯз ҳам бӯи толи нимсӯхта меомад. Дар тағи яқтояш холо ҳам чизе дуд мекард.

— Ман дар аввал гумон мекардам, ки тую взводат дар он ҷо! — зам намуд Барчук. — Баъд илоаи солда-

ти маҷрӯхро шунида ба саисхона даромадам! Уф, холо ҳам тамоми аъзойи ларзида истодааст!

Мерган танҳо акиун ба изтиробӣ командири рота сарфаҳм рафт. Бале, худӣ ӯ на тамоми взводаш тасодуфан аз марғи муфочо ҳалос шуданд. Бале, тамоман тасодуфан! Вакте ки ӯ ба взвод барои ба саисхона гузаштан фармон меод, дар ин бора заррае ҳам фикр намекард. Фақат меҳост, ки дар саисхона, дар болон бедан хушбӯӣ, қачпахлӯ кашада ва як сигор дуд карда, камтар ҳаловат кунад.

Агар взводашро дар он ҷо монда, як ҳудаш ба саисхона меомад, ҷӣ мешуд? Тамоми взвод ҳалок мешуд! Ва ба ӯ барои аз ҷуини шармандагӣ ҳалос шудан ба ҷуз мили таппончаро ба даҳон тикконида, кулангаширо зер кардан ҷоран дигаре намемонд. Бале, ҳаққи командири ноӯҳдабаро, ҳаққи командире, ки тамоми кишмашро беҳуда талаф мекунад ва ҳудаш зинда мемонад, ҳамин аст! Инро дар назар доштан ва аз взвод як қадам ҳам ҷудо нашудан лозим! Мурад ҳам, ҳамроҳи онҳо, зинда монанд ҳам!

Аз паси Мергану Барҷук тамоми взвод ба назди дарвоза омад. Ҳама бо даҳшат ба танан сиёҳи тут ва ҷуқуриҳои гирду атрофи он менигаристанд. Бале, агар дар он ҷо мешуданд, ягон нафарашон зинда намемонд! Қандаша зананд командирашон! Ана инро командири ҳақиқӣ меғӯянд! Ана инро марди оқилу дурандеш меғӯянд!

Санитару солдати маҷрӯҳ низ ба дарвоза наздик шуданд. Сару рӯи солдат доқапеч буд. Танҳо ҷашмони танги муғулияш ва нӯги бинии пучуқаш намуда меистод. Вай ҳам бо даҳони боз ба танан сиёҳи тут менигарист.

Дар ин вақт аз осмони каб-кабуди баланд ғинг-ғинги маҳине, ки он ба ғинг-ғинги хомӯшак шабоҳат дошт, ба ғӯш расид. Ҳама ба осмон ҷашм дӯхтанд. Дар осмони мусаффо, дар қарибиҳои офтоб як ҷизи аҷоишакле ғинг-ғингунон парвоз мекард.

— Рама! Самолёти разведкачии немисҳо! — ҳитоб намуд Коваленко.

Бале, Мерган дар курси кӯтоҳмуддати такмили ихтисоси афсарон сурати ин самолётро, ки ба рама, яъне ҷоркунҷан дарозрӯя шабоҳате дорад, дида буд. Инчунин аз сифатҳои техникаю ҷангии он ҳам огоҳ буд.

— Падарлаънат! Дар баландии бештар аз ҳаштхазор метр парвоз мекунад! Бинобар ин на аз тўпҳои амудӣ метарсаду на аз самолётҳои киркуианда! — ҳоло ҳам пурдонии худро исбот менамуд Коваленко. — Ана ҳамин падарлаънат чои исти моро хабар додагист...

— Хӯш, мо фаҳмидем, ки ту аз ҳама донотарӣ! — гапи Коваленкоро бурид Барчук. — Акиун взводро саф кашону хӯ ба назди он бинои дуошъёна бар! Дигар взводҳо ҳам ба он ҷо мераванд!

Дере нагузашта тамоми рота дар саҳни ҳавлии бинои дуошъёна ҷамъ шуд. Аз афти қор, ин бино пеш аз ҷанг боғчаи бачаҳо будааст. Дар саҳни ҳавлӣ ҳоло ҳам якто аргунчаки бачагона боқӣ монда буд. Дар ин айём, дар байни ҳоку хун ин аргунчак, ки нишастгоҳаш ранги сурху зарди баланд дошт, ҳеле аҷоиб менамуд.

Рота дар рӯи ҳавлӣ дар сояи дарахтон взвод-взвод ҷой гирифта буд.

Мерган дар қарибии взводаш дар сояи дарахте қачпахлӯ кашида, сарбозонашро наззора менамуд. Ҳоло ҷашмони ҳама ба даҳони старшина Сабуров дӯхта шуда буд.

— Ту, Исвез, одами хушбахт будай, — мегуфт старшина Сабуров ба солдати маҷрӯх мурочиат измуда ва нигоҳи таъҷҷубомези мусоҳибаширо дид, шарҳ дод: — Акиун ба ту на орден лозиму на медаль! Ҳамин ки ба рӯят як назар афкананд, мефаҳманд, ки ту ҷанговари ҷасур ва қориди! Ана, дар як ҳучум иштирок карда, соҳиби ҷӣ хел шаъну шараф шудӣ! Ман бошам, қариб як сол боз ҷанг мекунам. Ду бор маҷрӯх шудам. Як бор аз ронам, як бор аз думбаам! Агар ҷанг тамом шавад, намедонам, ки бо кадом рӯй ба зодгоҳам бармегардам? Ба ҳамдиёронам чиро нишон медиҳам? На медале дорам ва на ту барин захми ҷор кас тамошо карда, «бале!» мегуфтагӣ!

Маълум набуд, ки ин суҳанони Сабуров ҷиддианд, ё шӯхӣ.

Исвез, ки то ҳол ба суҳанони старшина бо кифан ҷиддӣ гӯш мекард, бо табассуми фароҳе лукма партофт:

— Пуштатонро ба немисҳо нагардонед буд-дия!

Ба лабони ҳама табассум дамид. Ба лабони Мерган

ничуни. Вай давоми сӯхбатро шунида натавонист,—
пилки чашмонаш торафт вазинтар мешуд. Хоб ғала-
ба мекард.

* * *

Мерган аз ғалоғула ва нидоҳои мамнунона бедор
шуду ба рӯи хавлӣ чашм давод.

Дар мобайни хавлӣ ошхонаи сайёр ва дучархаи
рессордоре. Дар болои дучарха ҷавонзани мавзунко-
мате. Дар бараш либоси ҳарбӣ ва дар китфаш сумкаи
хаткашонӣ. Аз сумкааш мактуберо бароварда, ба ӯ
чашм медавонад ва бо овози баланд фамилияи соҳи-
башро фаръед карда, ба дасташ месупорад.

Пилоткаи сабзи оҳарин хаткашон якшоха. Ранги
сабзи баланди пилотка бо мӯи тиллогунаш ҷанг меку-
над. Гунаҳояш сафед ва пурра. Тасмаи ғафси афсарӣ
миёнашро саҳт печонда гирифтааст, мазмун, бинобар
ин ҳам пештанан гимнастёркааш ин қадар барҷаста.
Дар байни соки сиёҳи мӯзан кирз ва домани юбкаи
сабз зонуи урьёнаш намоён аст. Аз дур собунаки зо-
нуяш чун саккаи мрамори сафед ба назар мерасад.

Солдати маҷрӯҳ фамилияи худро шунида, нидом-
ро дударон карда, ба назди дучарха меояд ва бо даст
рост мактубро гирифта, бо дасти чап собунаки зо-
нуи хаткашонро нарма-нармак молида, ба тағи юбка-
аш нигоҳ кардаи мешавад ва ногаҳ ба сандуки сина-
аш як лағат хӯрда, кафонокӣ меафтад. Агар ҳамроҳо-
наш аз кафо бознамедашанд, бо тахтапушт ба замин
заданаш муқаррар буд.

Яке аз солдатҳое, ки Исзевро аз афтодан боздош-
та буд, рӯи ӯро ба кафо баргардонда, ба думғозааш
як кундазону мезанад.

— Беадабӣ наку! Сағбача!

Ҷавонзан гӯё ходисае рӯй надода бошад, ором ко-
ри худро давом медихад. Қорашро анҷом дода, лачом-
ро ба даст мегирад ва ба асп камчин зада, дучархаро
ба сӯи пешайвони иморат меронад.

Мерган бо қирраи чашм ба он сӯй назар меафта-
над. Дар болои зинапоияи пешайвон — Коваленко. Дар
лабонаш табассуми истехзоомез. Вай ба кӣ истехзо ме-
кунад?

Дучарха ба пешайвон наздик мешавад ва Ковален-
ко бо як ҷаҳиш худро ба болои он мегирад. Асп боз
як камчин хӯрда, аз йӯрға ба қорхез мегузарад.

— Коваленко! Хушъёр бош! Боз рохро гум наку нӣ! — баланд мешавад индон сарбозе.

— Аввал хӯрок хӯрда, баъд рав! Вагарна дар нимароҳ беҳол шуда, аз пой дармеафти! — хитоб мекунад сарбози дигаре.

Аммо дучарха аллакай аз дарвоза баромада буд. Ва аспн чирани он бо роҳи серхоки деха чорхез мегрифт.

— Бале, барои зонуи чунин нозаниро молидан сержант Коваленко барин чашмони сабз ва абрӯву мижғони сиёҳ доштаи лозим! На ту барин чашмони тангу камранг! — гуфт старшина Сабуров ба китфи Исаев тап-тап зада.

— Чашми худат чӣ? Чашми бум барин! — Исаев бо ҷаҳл туф карда, аз старшина дур мешавад.

Сарбозҳо барои гирифтани хӯроки шом дунафарӣ саф кашиданд... Ошпазҳо ба дегчан як нафарашон карамшӯрбо ва ба дегчан дигарашон шавла меандохтанд.

Мерган одатан бо муовинаш хӯрок меҳӯрд ва доимо хӯрокро муовинаш меовард. Вай ҳоло хайрон буд: бо як дегча чӣ кор мекунад? Ба як дегча ҳам карамшӯрбо ва ҳам шавла гирифта намешавад-ку! Ба ғайр аз ин, барои ба сафи сарбозон даромадан истиҳола мекард. Аммо шикамаш саҳт гурусна буд, — як рӯдааш рӯдаи дигарашро меҳӯрд. Ногаҳ масали дехкон ва муллои мутакаббир ба хотираш расид. Боре як муллои паканан мутакаббир дар сари хӯроки шом бо дехконе баҳс мекунад. Дехкон мегӯяд, ки дар дунё аз ҳама чизи зӯртарин, — нон! Мулло мегӯяд, ки не, китоб! Чунки ӯ метавонад худро бо кироату тиловат машғул карда, муддати мадиде хӯрок нахӯрад ва барои исботи ин даъвои худ аз хӯроки шом даст мекашад. Дехкон, ки марди хеле коматбаланд буд, нонро ба дастурхон печонда ба тоқчан баландтарини хона мегузорад ва ба болон бистараш дароз кашида, худро ба ҳоб мезанад. Мулло то қарибҳои нисфи шаб кироату тиловат мекунад. Баъд аз шиддати гуруснагӣ рӯдааш ба рӯдааш печидан мегирад. Чун мебинад, ки дехкон дар ҳоб аст, китобҳои худро болон ҳам ҷида ва ба болоч онҳо баромада, нонро мегирад. Дехкон, ки то ин дам ба ин дақиқа бесаброна мунтазир буд, чашмонашро кушода мепурсад:

— Читу, мулло? Китоб зӯр, ё нон?

Мерган акнун чун он мулло шарму ҳаё ва истихोलаро зери пой карда, ба сафи сарбозон даромаданӣ буд, ки старшина Сабуров мушкилашро осон кард.

Вай дегчаро аз дасти Мерган кашида гирифта гуфт:

— Ба ошъёнаи дуум бароед. Ба шумо лейтенант Барчук мунтазир. Хӯрокатонро ба ҳамон ҷо мебарам!

Дар сари мизи пастакак дар болои курсиҳои бачагона чор нафар менишастанд: командири рота, санитар ва ду лейтенант. Як лейтенант арманӣ буд ва фамилияш Симонян. Синнаш тахминан ба сӣ наздик, аммо ба мӯи қир барин сиёҳаш қирав дамидагӣ. Вай марди хеле камгап буд,— то напурсанд даҳон во наметар кард. Мерган дар ду моҳи шиносояшон ягон бор надида буд, ки ӯ бо касе берун аз мавзӯи хизмат сӯхбат карда бошад. Лейтенанти дуум аз «лейтенантҷаҳон инкубаторӣ» буд ва табассум ҳеҷ аз лабонаш дур наметшуд.

Баъд аз якчанд дақиқа старшина ва ду солдат седегча қарамшӯрбо ва се дегча шавла оварданд. Солдатҳо зуд баромада рафтанд.

Барчук ғамгину мушавваш менамуд. Вай як дегча қарамшӯрборо ба назди худашу Мерган монда, ба санитар рӯ овард.

— Ягон чизи ҳалкро тар мекардагӣ дорӣ?

Санитар ҳарфе нагуфта, кружкаҳоро ба як ҷой ҷамъ кард ва аз миёнаш қумқумаро гирифта, даҳонашро кушод. Дар ҳуди ҳамон лаҳза бӯи ғализе ба машом расид. Мерган ҳайрон шуд. Санитар арақи дастиро аз қучо ёфта бошад?

Барчук кружкашро ба тағи биниаш оварда бӯи қашид, гӯё дандонаш дард мекарда бошад, рӯяшро турҷ кард ва баъд ҳарфе нагуфта, арақашро дам қашид. Дигарҳо ҳам ба ӯ пайравӣ карданд.

Старшина дегчаҳои холиро гирифта, барои шустар ба берун баромад. Барчук харитаашро ба болои стол паҳн карда ва бо ҳаёле ба шифт ҷашм дӯхта гуфт:

— То даме ки шумоён кайф карда истироҳат мекардед, ман ба штаби батальон рафта омадам. Фармон чунин аст: расо соати ҳашт як ароба белу зоғнӯл меоранд. Онҳоро ба солдатҳо тақсим карда медиҳему баъд ба роҳ мебароем. Бояд ана дар ҳамин ҷо мавқеи ишғол намуда, онро мустаҳкам кунем,— ва аз шифти хона ҷашм канда, бо нохунаш ба харита хат қашид.

Рота қарибҳои нисфи шаб ба мавқеи таъиншуда расид. Моҳ нав тулӯъ мекард. Дар равшании хираи он хоктӯдан пеши хандак чун мори азими пурпечутобе менамуд.

Лейтенант Барчук мавқеи ҳар як взводро муайян намуда, фармон дод, ки то субҳидам хандакро саросар як қадди одам чуқур кананд.

III

Мерган ба даруни хандак даромад. Хандак базӯр ба зону мерасид. Белу метинҳо ба замин бархӯрда ҷарангос мезаданд. Мерган аз дасти солдате метиро гирифта, ба замин задан гирифт. Ва дере нагузашта, бовар ҳосил намуд, ки иҷро шудани амри командири рота дар гумон аст,— замини зардхоки қайҳо боз борои-надида чун санг саҳт буд. Ба он ҳатто метин ҳам пай намекард....

Мерган тамоми роҳ ва холо ҳам дар бораи Коваленко фикр мекард: «Ин падарсаг ба кучо рафта бошад? Боз он зан ўро бериҳа карда, ба ягон ҷой гирифта нагузезад?..».

Дар ин вақт гичирроси ҷархи аробае ба гӯш расид. Тахминан дусад метр аз хандак дуртар дучарҳае бозистод ва аз он қасе ҷаста фаромада, ба сӯи хандак тохтан гирифт. Дучарҳа ба қафо баргашта, баъд аз чанд сония аз назар ғойб шуд.

Коваленко хиҷолатмандона аз омаданааш арз намуд.

— Дар дасти старшина бели зиёдатӣ ҳаст,— гуфт ба ҷои ҷавоб Мерган ва метиро бо ҷаҳл ба замин зад.

Онҳо дукаса кор мекарданд. Мерган бо метин замин мекофт ва Лев Попов хокро аз хандак беруи мепартофт.

Мерган беист ва бо ҷаҳл ба синаи хоки зардранг метин мезад, гӯе ба тамоми сарсонӣ ва саргардонии ӯ маҳз ҳамин замини чун ҷӯян саҳт айбдор бошад. Арақ дар аввал пешонинаш, баъд сару гарданааш ва дар охир тахтапушташро паҳш намуд. Холо бо сутунмӯҳрааш шорида ба поён мефаромад.

Ногаҳ ҳаво хеле равшан шуд. Мерган мутаҳайирона ба уфук ҷашм давонд. Дар домани осмон ситораи корвоикуш шаъшаапошӣ мекард. Мерган фаҳмид, ки

ин субҳи козиб аст ва то субҳи содик холо хеле вақт аст.

Дар ин вақт овози бам ва ширадори Барчук хаворо пора намуд:

— Пе-ре-кур!

Солдатҳо гуё ба ин фармон мунтазир бошанд, аз хандак часта баромадан гирифтанд.

Мергану Лев Попов низ аз хандак баромада, ба лаби он ништаанд. Харду саросемавор сигор печонда чигарӣ дуд мегирифтанд. Зиеда аз се соат тамоку на-кашида, ба дуди он саҳт хуморӣ шуда буданд.

— Рафик лейтенанти калон, иҷозат диҳед мурочиат кунам,— гуфт ногаҳ касе бо забони соф тоҷикӣ.

Мерган, ки чашмонашро пӯшида чигарӣ дуд мегирифт, аз шиддати таҳайюр як қад парид. Ин чӣ гап? Охир, вай нағз медонад, ки на танҳо дар рота, балки дар батальони полкашон ҳам ягон нафар тоҷик нест! Пас, ки ба ӯ бо забони тоҷикӣ мурочиат мекунад? На-ход ӯ васвосӣ шуда бошад? Хаминаш кам буд!

Мерган мутаҳаййирона гирду атрофро аз назар гузаронд. Дар қарибиаш ба қуз Лев Попов, ки бо эҳтиром ба рӯяш чашм дӯхта менишаст, касе наменамуд.

— Рафик лейтенанти калон, иҷозат диҳед мурочиат кунам!

Бале, ин Лев Попов! Бе шакку шубҳа Лев Попов бо забони тоҷикӣ ҳарф зада истодааст! Аҷиб! Хеле аҷиб!

— Қанӣ, боз як бор такрор кун? — илтимос намуд Мерган бо забони тоҷикӣ.

Лев Попов такрор кард.

— Ту забони тоҷикиро аз қучо медонӣ? — сари араколуди шарикашро бо меҳрубонӣ сила карда пурсид Мерган.

— Мо, рафик лейтенанти калон, қариб ҳамшаҳрӣ, — холо ҳам бо забони тоҷикӣ ҳарф мезад Лев Попов. — Ман дар Самарқанд таваллуд ёфта, дар байни тоҷикбачаҳо калон шудаам ва ҳалқи тоҷик ва забони онро хеле дӯст медорам...

— О, чаро пештар нагуфтӣ? Ман ҳам чандин моҳ боз бо забони тоҷикӣ гап назадаам, забони тоҷикиро ёд кардам... — сухани мусоҳибашро бурид Мерган.

— Ман то қарибӣ гумон мекардам, ки шумо озарбойҷоннед. Ба қарибӣ фаҳмидам, ки шумо тоҷик будаед.

— Чӣ хел?

Ба лабони Попов табассум дамид.

— Шумо ба замин метин зада, зери лаб пайваст гурунгос мезадед: «Уҳ, падарлаънат, санг барин сахт! Уҳ, падарлаънат, санг барин сахт! Уҳ, падарлаънат, санг барин сахт!».

Дар ин вақт Коваленко омада охиста ба паҳлӯи дигари Мерган нишаст. Вай мутаҳайирона ба сӯхбати онҳо гӯш мекард. Коваленко забони немисиро хеле хуб медонист, ба испанию франсавӣ ҳам каму беш сарфаҳм мерафт, аммо ин забон ба ягонтои онҳо монанд набуд. Пас, ин паканан Попов бо кадом забон ҳарф мезада бошад?

— Мутаассифона, ман Самаркандро надидаам,— гуфт Мерган сигари нав печонда.— Меғӯянд, ки шаҳри хеле зебост. Мардумаш меҳмоннавоз ва кушоддаст,— ва ба сӯи Коваленко баргашта, бо забони русӣ пурсид.— Корҳо чӣ хел, ҷаноби Дон Жуан? Метарсидам, ки он зан туро гирифта мегурезад. Ва ман бе муовини мемунам...

— Рафиқ лейтенанти калон, аз шумо илтимос мекунам, ки дар ҳаққи вай гумони бад накунед. Мо даҳ сол дар як синф ва дар паси як парта менишастем. Шумо чӣ хел духтар будани Вераро намедонед! Агар аз тарафи ман буздилиё содир шавад, пеш аз шумо ва пеш аз трибунали ҳарбӣ ҳуди вай бо дасти ҳудаш ҷазо хоҳад дод! Вай ана ҳамин хел духтар!

— Маро маъзур дор, сержант,— гуфт Мерган дасташро ба муовинаш дароз карда ва дасти уро сахт фушурда.— Ман дар ҳақиқат ҳам дар ҳаққи ту ва арӯси ту гумонхон бад доштам.

...Се шаб боз аз шом то субҳ ба синаи сахти замин белу метин мезаданд. Рӯзона хоб мекарданд, дам мегрифтанд ва шабона боз белу метинро ба даст мегрифтанд ва бо ҳашму адоват ба синаи замин мезаданд. Бо вучуди ин хандак базӯр ба синаи Мерган мерасид. Дар рӯзи ҷаҳорум аз командири полк фармон шуд, ки рӯзона ҳам корро давом диҳанд. Ин фармон дуруст буд. Аздусар хоктӯдаи зарди пеши сангарро аз ҷаҳми душман пинҳон карда намешуд.

Ду рӯз боз самолёти разведкачӣ «рама» парвоз карда меомад. Қариб як соат дар болои сарашон мағас барин минг-мингкунон давр мезаду боз аз назарҳо ғо-

иб мешуд. Минг-минги ӯ ҳамаро оташин ва асабӣ мекард.

Мерган дар умраш ин хел монда нашуда буд. Оре, ба вай, чун ба афсар, баробари солдатҳо белу метин задан шарт набуд, аммо монанди баъзе афсарон ниро ба худ раво намедид.

Мерган ба взводаш танаффус эълон намуду дурбилашро гирифта, аз хандак баромад.

Вай бо дурбин аввал самти ҷануб ва баъд самти шимолро наззора намуд. Сангари хандак (бруствер) дар самти ҷануб чун мори зард печутоб хӯрда ва аз болон теппачаҳои ҳокӣ хазида гузашта, баъди се-чор километр ба деҳан сердолу дарахте дакка меҳӯрд ва дар самти шимол баъди панҷ-шаш километр роҳи шос-серо бурида гузашта, ба болон тале, ки тахминан се-сад-чорсад метр баландӣ дошт, давида баромада, дар паси он аз назарҳо ғойб мешуд.

Дар пеш ба ҷуз дашти ноҳамвори пур аз теппаву теппачаҳои ҳокӣ ва ҷариву селроҳаҳои коқ чизи дигаре наменамуд. Дар қафо дар масофаи се-чор километр тарҳи деҳачаи хурдакаке намоён буд. Меғуфтанд, ки дар он ҷо штаби полк қарор гирифтааст. Штаби батальон ин дафъа дар қарбни хати пеш, тахминан як километр аз он дуртар дар паси теппае фуруд омада буд. Як взвод сапёрҳо дар болон теппа барои командири батальон пункти дидбонӣ (НП) месохтанд.

Лейтенант Барчук, ғарчанде белу метин наметад, дар ин ҷаҳор рӯз хеле аз ғӯшт афтод. Вай ҳар рӯз ду бор ба штаби батальону полк рафта, аз он ҷо боз ҳам бештар оташину асабӣ шуда меомад. Ҳеҷ кас наметодист, ки ӯ дар он ҷо бо кӣ ва дар кадом мавзӯ гуфтугӯ мекунад ва барои чӣ ин қадар оташину асабӣ шуда бармегардад.

Ана ҳоло ҳам аз сӯи штаби батальон меомад. Онҳо чун дӯстони дерина даст дода вохӯрдӣ карданду поёниро овозон карда, ба лаби хандак нишастанд. Барчук аз кисааш тамокухалтаву газета баровард. Онҳо хомӯш сигор печонда дуд мекарданд.

— Ҷаро ин қадар хафаю маъюс менамоя? — пурсид Мерган. — Шояд ба мудофия нагузарем? Шояд ҳамин ин барои эҳтиёт бошад? Охир, дар пеш қисмҳои мо бисёранд.

— Аз афташ, қори онҳо ҷаток. Вагарна мо ин хел саросемавор истехком намесохтем...

— Хайр?

— Ман кариб як сол боз мечангам,— ба Мерган нигоҳ накарда ва ба таачҷуби ӯ заррае аҳамият надода суханаширо давом медод Барчук,— ва тактикаи немисхоро каму беш медонам! Онҳо чуи кинда қад-қадӣ роҷҳои қалон зарба мезананд. Агар худо нишон надихаду ба мудофия гузарем, немисҳо ҳатман қад-қадӣ роҳи шоссе зарба мезананд. Агар онҳо дар он ҷо мудофияи моро раҳна кунанд, медонӣ чӣ мешавад? Тамоми полки мо дар ихота мемонад!

Мерган ханӯз сирру асрори ҷанги ҳозиразамонро нағз намедонист, бинобар ин ба изтиробу ҳаяҷони қомандираш нағз сарфаҳм намерафт.

— Охир, ҷонам, дар боло ҳам одамони қалладор нишастаанд. Онҳо бояд ҳамаи иро пешбини кунанд ва қабл аз вуқӯи ҳодиса ҷорие андешанд!

— Бале, дар боло ҳам одамони қалладор нишастаанд,— тасдиқ намуд бо ҳаёле Барчук ва баъд рост ба ҷашмони мусоҳибаи нигариста суханаширо бо қатъият давом дод: — Аввалан, ҳаргуна ҷанг, алаҳхусус ҷанги ҳозиразамон, аз қилсилаи ҳодисот ва тасодуфоти печдарпеч иборат аст ва на ҳар кас ҳамаи онҳоро бо маъдатарин ҷузъиёташ ба ҳисоб гирифта метавонад. Соинияи, ман ин гапро ба ту меғӯям! Ба лейтенант Симонян ва Береговой намеғӯям! Чунки ту марди одаму оламдида менамӣ! На ҳамаи онҳое ки дар боло нишастаанд, агар ба қавли ту гӯем, қалладор ҳастанд. Бале, на ҳамашон! Вагарна, немисҳо моро то ба ин ҷо сурронда намеоварданд! Ва писари ҳабдаҳсолаи ту ихтиёрӣ ба ҷанг рафта, дар ҷанги яқум шаҳид наmeshуд! — баробари шунидани ин суханҳо ба андоми Мерган ларза афтод, аммо Барчук ба ин заррае парво накарда, ҳукмашро боҳарорат давом медод: — Ва ту қоруборатро партофта, дар ин синну сол худро ба обу оташ намезадӣ! Ана, ҳоло ҳам ман ба «қалладорин» дар болобудагон ҷандон бовар надорам! Немисҳо бешубҳа қад-қадӣ шоссе зарба мезананд! Ва мо дар ихота мемонем! Оё медонӣ, ки дар ихота мондан чӣ маънии дорад? Ту ягон бор ваҳмакӣ шудани солдатҳоро дидаӣ? Не! Ман дидаам! На ба фармони қомандир гӯш мекунам, на ба дӯғу пӯписааш! Ақлу ҳушро гум карда, рост ба сӯи ҷаҳаннам давида рафтаи мегиранд! Барои қомандир аз ин дида, ҷизе муҳиштаре нест. Бале, нест!

Онхо хеле вакт хомӯш нишастанд. Дар охир Мерган базӯр туфаширо фуру бурда бо овози ларзон пурсид:

— Шаҳид шудани писарамро ба ту кӣ гуфт?

— Шоферат. Ба, фикрам, номаш Петро буд. Ха, Петро. Холо дар санбат шофер будааст. Ба ту зътикодаш хеле калон!

Мерган дигар пурсуков накард. Ногаҳ ба тамоми аъзойи раштан сарде, афтод. Гарчанде ҳаво қариб сӣ дараҷа гарм буд, аз шиддати хунукӣ дандонҳои ҷарақосзанон ба ҳам меҳӯрданд. Аз ҷояш хеста шинелаширо пӯшид. Ногаҳ сараш фир-фир ҷарх задан гирифт ва пеш чашмонаш сиёҳӣ зад. Ноилоч боз ба ҷояш нишаст.

— Ба ту чӣ шуд? — ин авзон Мерганро дида бо таре пурсид Барчук.

— Вараҷа, — гурунгос зад Мерган. — Дах соя боз нагирифта буд... Ана, боз гирифт.

— Санитар! — наъра кашид Барчук. — Хӯй, санитар!

Аз наърани Барчук бӯи изтироб меомад.

Ҳамаи солдатҳо, бо вучуди он ки ба наъраву фаръёдҳои Барчук одат карда буданд, бо таҳайюр сар боло кардаид: Ин чӣ гап? Чӣ шуд? Ҷаро командири ҷасур ва матиниродаи онҳо бо ин қадар изтиробу таҳлука санитарро фаръёд дорад? Мабодо маҷрӯҳ нашуда бошад?

Баъд аз дақиқае санитар ҳарсосзанон давида омаду бо нигоҳи саволмез аввал ба Мерган ва баъд ба Барчук ҷашм дӯхт.

— Хинин дорӣ?

Санитар бо аломати инкор сар ҷунбонд.

— Ту чӣ хел санитар? — ба ӯ дарафтод Барчук... — Ту танбали гарданғафс! Ҳа, бадмаст! Ҳа, бадмаст! Ба ҷои дору доимо спирт кофта мегардӣ!

— Охир, ҳеҷ кас вараҷа намешуд...

— Ним соат вакт медиҳам! — гуфт андаке аз ҷаҳлаш фаромада Барчук. — Ним соат! Аз кучое ки хоҳӣ, хинин ёфта биёр! Агар ёфта набиёӣ, бехтараш ба ҷашмам нанамо! Дасту поятро қанда мепартоям!

Санитар ҳарфе нагуфта, роҳи санбатро пеш гирифт. Мерган худро ба шинель маҳкамтар печонд.

— Ҳозир мо туро муолиҷа мекунем! — гуфт Барчук саросемавор аз бағалаш як кумкумаро бароварда. —

Чин заиад, кариб ки фаромӯш кунам! Охир, ман имрӯз бо ёрии қўраат Петро ва як хонумаки серишваю ноз амбори санбатро ғорат карда будам!

Мерган кружкарро ба сар кашид. Спирт дахону халқ ва меъдаву шикамашро сўзонда рафт.

— Боз? — пурсид меҳрубониона Барчук.

Мерган бо аломати тасдиқ сар чунбонд. Баъд аз кружкаи дуввум заминро осмон ба атрофаш фир-фир чарх задан гирифтанд. Баъд аз дақиқае Мерган гунаҳгориона гурунгос зад:

— Маро маъзур дор, Игнат! Камтар дароз мекашам.

Барчук камтар ба нафасгирии Мерган гӯш карда истод. Нафасгирияш хамвор ва муназзам буд. Баъд Лев Поповро, ки дар ҳамин карибҳо метиш мезад, чегзада фармон дод:

— Зуд ду шинель ёфта биёр! Яктояшро ба таги сараш мемонӣ, бо дигараш болояшро мелўшонӣ! — ва аз ҷояш хеста аз паи кори худ шуд.

Мерган карибҳои шом аз хоб бархост. Лев Попов ва санитар дар болои сараш менишастанд. Тамомилбосаш аз арак шин-шината буд. Мерган хост ки шинелаширо кашада партояд, аммо санитар намонд. Санитар дуто акраҳин дод. Мерган онҳоро бе об фуру бурда, хестани шуд, аммо натавонист. Ноилоҷ боз ба ҷояш нишаст. Барчуку Коваленко омаданд. Дар даст Коваленко ду дегча буд.

— Хӯш, Мерган Салимович, нағз шудӣ? — пурсид Барчук ба паҳлӯяш нишаста. — Ё ба госпиталь фиристем?

— Не, не, ман сихат, — саросемавор ҷавоб дод Мерган. — Ман тамоман сихат.

Ба лабони Барчук табассум дамид. Вай беихтиёр аз дил гузаронд: «Ин қадар натарс! Ба госпиталь намефиристем! Ҳоло ҳар як одам ғанимат!».

— Агар ин хел бошад, тӯро худамон муолиҷа мекунем, — Барчук аз миёнаш кумкумаро гирифта, ба таги кружка камтар спирт ва ба болояш камтар об рехта, ба Мерган дароз кард. — Қанӣ, гир!

Мерган кружкарро пеш даҳонаш бурд. Ногаҳ дилаш беҳузур шуд. Вай кружкарро ба замин мондани буд, аммо Барчук дасташро боздошта, ташаддуд кард.

— Гир! Гир! Агар ба госпиталь рафтаи нахохӣ, мегири! Ха, мегири!

Мерган чашмонашро пӯшида, ноилоч спиртро фуру бурда, кружкар ба замин партофт ва дегчаро аз даст Коваленко ҷанг зада гирифт. Ойро дудафта ба сар кашида, ошомидан гирифт. Карамшӯрбо ширгарм ва турушак буд ва ҷангу губори шушу ҷигарро рӯфта бурда, ба ҷисму ҷон ҳаловат мебахшид.

— Бо нон, Мерган Салимович! Бо нон! — таъкид менамуд санитар як порча нонро ба Мерган дароз карда, аммо ӯ ба аломати инкор сар меҷунбонду ҳалос.

Мерган дегчан холиро ба Коваленко дода, як охи чуқур кашиду бо лабханд гуфт:

— Ана акун якто сигор занам, тойчан ширмаст барин мешавам!

— То ин шавларо нахӯрӣ, сигор намекашӣ!

Барчук аз даст Коваленко дегчан шавларо гирифта ба Мерган дароз кард.

Дилаш ҷандон шавла намехост, аммо барои наранҷондани хотири дӯстонаш, ки дар ҳаққаш ни қадар меҳрубонию илтифотҳо мекарданд, шавларо ҳам фуру бурд.

Ҳар ҷаҳорашон сигор печонда, дуд карданд. Баъди ду-се куллоб дуд гирифтаи ҷашму майнаи Мерган хеле равшан шуд.

— Ин чист? — пурсид ӯ бо даст ба пеши хандак, ки дар он ҷо тарҳҳои маҷхулшакл ҷумбуҷул мекарданд, ишора намуда.

— Сапёрҳо! — гурунғос зад Барчук. — Ба пеши хандак симҳор кашида, ба ҷойҳои танкгузар мина хобонда истодаанд.

Мерган ба уфук ҷашм давонд. Дар он ҷо забонаҳои оташ гоҳ-гоҳ ба боло ҷаҳида, домани кабудӣ осмонро мелесиданд. Баъзан садон таркиш аранг-аранг ба ғуш мерасид.

— Онҳо имшаб ақиб менишиянд, — ба сӯи забонаҳои оташ ишора карда, гуфт Барчук. — Баъд дар байни мову немисҳо касе намеронад ва ба қафо баргашта илова намуд: — Дар паси мо дар пошнаи ҳу ана он тепла як взвод тӯпҳои ҷилулаңҷмиллиметрии зирехшикан. Дар ҷаптари вай, дар паси ҳу ана он теплаи дарозрӯя, як дивизион миномёт.

— Бале, мавқеи тӯпҳоро миномётҳоро нағз медонам. Онҳо ҳанӯз динашаб ба он ҷо омада буданд. Ба фик-

рам, агар тўпчиҳо тўпҳоишоро ба мо наздик меовар-
данд, бехтар мешуд.

— Ман ибро ба командири онҳо ва командири ба-
тальон гуфтам, аммо онҳо қабул накарданд. Мегуянд,
ки дар ҳангоми ба ҳандаки мо ҳамла кардани тўпҳои
душман мумкин аст ба онҳо осебе расад.— Ва аз ҷояш
хеста, як охи чуқуре кашида гурунғос зад:— Хайр, ман
боз ба штаби батальон меравам. Агар дер биёям, бо
старшина Сабуров қаравулҳоро тафтиш мекуи! Хуш-
ёр ва ба ҳар гуна тасодуф тайёр будан лозим!

Санитар ҳам аз паси кори худ равон шуд. Мергану
Коваленко танҳо монданд. Қариб ду соат гузашт. Но-
гаҳ ҳамроҳи шамоли дайду аз сӯи шоссе гуррише ба гӯш
расид. Коваленко чолокона гӯшагро ба замин монда
муоина мекард. Вай баъд аз дақиқае гӯшагро аз за-
мин ғирифта, бо таассуф гуфт:

— Бале, гурриши танкҳои худамон. Аз афти кор,
ақиби нишаста истодаанд.— ва шинелагро паҳн наму-
да, худ ба худ гурунғос зад:— Қамтар истироҳат кар-
дан лозим. Фардо немисҳо ба истироҳат кардан наме-
монанд...

Мерган бо старшина қаровулҳоро иваз карда омаду
ба паҳлӯи Коваленко дароз кашид. Азбаски тамоми рӯз
хоб карда буд, ҳеч хобаш намеомад. Дар охир пилки
ҷангмонан ақиби гарм шуда буданд, ки аз шарфани пое
бедор шуда, аз ҷояш ҷаста хест.

Ҳаво хеле рангаи шуда буд.

— Хоб кун! Хоб кун! Холо барвакт! Ин субҳи ко-
зиб!

Лейтенант Барчук аз штаби батальон бармегашт.
Мерган боз ба ҷояш нишаст.

— Хобам парид.

— Хайр, ин ҳел бошад, қамтар сӯҳбат мекуем.—
гуфт Барчук дар бораи тактикаи ҷанги немисҳо, ҷӣ
тавр дар моҳи аввали ҷанг ба ихота афтодани қисма-
шон ва ҷӣ тавр аз ихота баромаданишон нақл мекард.
Мерган гоҳ-гоҳ савол дода, тафсилот ва ҷузъиёти ҷанг-
ҳои мудофиавиро фаҳмидани мешуд. Онҳо саргарми
сӯҳбат шуда, ҷӣ ҳел дамидани субҳи содиқро нафаҳми-
да монданд.

Мерган ба қафо, ба сӯи машрик назар афканда дид,
ки офтоб ба домани қабуди осмон оташ зада истода-
аст. Баъд аз ҷӣлд дақиқа худи офтоб ҳам намоён шуд.
Вай аз байни ҳавои ҷангалуди биёбон ҷун лаъли сур-

хи биринҷӣ ба назар мерасид. Ногаҳ аз пеш садои ваҳ-
молуди қаровуле баланд шуд;

— Танкҳо! Танкҳои немис!

Ҳарду часта аз ҷой хестанду дурбинҳоиашонро ба
ҷашм бурданд.

Танкҳо ҳоло хеле дур буданд ва ҷун сангуштҳои
азим ҳазид ба болои талу теппаҳо мебаромаданд ва
дар он ҷо андаке таваккуф карда, боз поён мефарома-
данд. Аз паси онҳо машинаҳои боркаш намоён шуданд.

Танкҳо торафт наздик мешуданд. Ақиқи онҳо дов-
талабона ба болои талу теппаҳо намебаромаданд, бал-
ки бо пастхамӣ, ҷару ҷӯй ва селроҳаҳо охишта-охишта
ба пеш меҳазиданд. Тӯпҳои дарозмили онҳо ба ин сӯ-
ву он сӯй тоб хӯрда, беист ҳаворо бӯй мекашиданд.

Ногаҳ садои Барчук ҳаворо пора намуд. Вай фармон
медод, ки ҳама ҷои худро ишғол карда, ба зада гар-
дондани ҳамлаи душман тайёр бошанд, аммо бе ин ҳам
ҳама дар ҷои худ истода, бесаброна ба ҳамлаи душман
мунтазир буданд.

Мерган зоҳиран ором менамуд. Факат дилаш андаке
тезтар мезад ва гоҳ-гоҳ рағи ҷакааш мепарид. Вай ба
се гранатаи зиреҳшикан запалҳоиашонро ҷо карда, он-
хоро ба тоқчан девори хандак бо тартиб ҷинд, ханча-
ри немисӣ, худӣ ҳамон ханҷареро, ки аз дастӣ «нусхаи
дуюми Барчук» зада ғирифта буд, аз соки мӯзааш ба-
роварда, ба замини пеши хандак зад ва автоматашро
ба болои сангар гузошта, ба ғурӯси моторҳо бодикқат
ғӯш мекард.

Ногаҳ ғуриши моторҳо қатъ гардид.

Пиёдааскарҳои немис аз мошинҳо фаромада, дав-
давон дар паси талу теппа ва дар пастхамӣю оббурдаҳо
ғуруҳ-ғуруҳ ҷамъ мешуданд.

Маълум буд, ки ба ҳамла тайёри мебинанд.

Ҳама ҷашм нақанда ба пеш менигаристанд.

Хомӯшӣ тӯл мекашид. Ин ба асабҳо таъзияк меовард.

Ногаҳ ҳамроҳи шамоли боз ғуриши моторҳо ба ғӯш
расид. Аз ақибгоҳи немисҳо се танк бо суръати тамои
пеш меомаданд. Пешопеш танки вазини «Т-IV» ва аз
қафои он ду танки сабуки «Т-II». Танкҳо ба болои та-
ли дарозрӯя баромада, намоншкорона бозистоданд. Дар
манораи танки пешоҳанг байрақчае парафшонӣ мекард.
Маълум буд, ки ин танки кадом як командир аст. Ва
ӯ мавқеи аскарони моро мушоҳида мекунад.

Ногаҳ гулдурӯси таркише баланд шуд ва снаряде

шувваасзанон аз болон сари Мерган гузашта, ба пештанан танк як даста шарора чарахса зад.

Танкҳо сонияе бозистоданд ва баъд зуд ба қафо хазиданд. Акиун танҳо тӯпу манораишон намоён буд.

— Аҳмак! Магар аз чунин масофа ба пештанан чунин танк задан мумкин аст?

Мерган бо кирраи чашм ба пахлӯяш назар афканд, — Коваленко бо сандуки синааш ба хандак такъя намуда, ба пеш чашм медӯхт.

«Бале, хеле барвақт сар карданд! Андаке сабр кардан лозим буд!» — аз дил гузаронд Мерган, аммо фикрашро ба охир расонда натавонист. Яке аз паси дигар се таркиши гулдурросӣ баланд шуд. Мерган ба қафо баргашта, ба сӯи мавқеи тӯпчиён назар афканд. Дар мавқеи яке аз тӯпҳо ғаввораҳои ҷанг баланд мешуд. Танкҳо беист оташфишонӣ мекарданд.

Ногаҳ оташфишонии тӯпҳо қатъ гардид. Баъд аз сонияе ғаввораҳои ҷангу дуд фуру нишаст. Акиун мавқеи тӯпро бе дурбин ҳам мушоҳида кардан мумкин буд. Тӯп ба як пахлӯ афтода буд ва дар атрофаш тӯпчиёни мактул меҳобиданд.

Танкҳо қори тӯпро тамом карда, аз тал хaziда фаромаданд ва бо танку пиёдааскарони камингирифта ҳамроҳ шуданд.

Боз ҳама чоро ҳомӯшӣ фаро гирифт. Ин ҳомӯшӣ хеле гарон буд. Қоре нақарда талаф шудани яке аз тӯпҳои зирехшикаи низ ба асабҳо тазъиқ меовард.

Дар ин вақт командири рота ба назди Мерган омад. Старшина Сабуров ба монанди доимӣ дар паси ӯ буд. Чашмони Барчук калонтар ва бечо менамуд. Остини гимнастёркааш то ориҷ барзадагӣ ва дар дасташ автомат. Сарбозони рота ривоят мекарданд, ки Барчук танҳо дар вазъияти ҳавфиноку шадидтарин ба даст автомат мегирад ва остин бармезанад. Ду руҳсори пурхунаш ҳоло боз ҳам пурхунтар менамуд.

— Дидӣ натиҷаи аҳмақиро! Дидӣ! — мегуфт ӯ чашмони бечояшро ба Мерган дӯхта ва бо нарангушташ ба қафо, ба мавқеи тӯпчиён ишора карда. — Чунин командирро ба тағи девор рост монда, парондан лозим! Рост монда, парондан лозим!

Барчук хеле вақт ба Мерган чашм дӯхта истод ва чун дид, ки ӯ дар ҷавоб ҳарфе гуфтани нест, бо ҷаҳл ба старшина рӯй овард.

— Қанӣ, техникаи ғаниматиат?

Старшина Сабуров як чизи карнайнамоеро ба Барчук дароз кард.

— Диккат! Диккат! Ротан якум! Ротан якум! Ба фармони ман гӯш кун!— овози гулдурросии лейтенант Барчук, ки онро динамик чандин маротиба баландтар мекард, ҳаворо пора намуда, дар саҳро танин меандоخت ва ба талу теппаҳо бархӯрда, ба қафо бармегашт.— Вай боз як бор шушабро аз ҳаво пуф карда, бо овози боз ҳам баландтар идома мелод:— Якум: аз ҳеч чиз натарсед ва асло саросема нашлавед! Ана, натиҷаи саросемакории ва тарсончакиро бо чашми худ дидед! Дувум: бе фармони ман оташ накушоед! Саввум: пиёдааскархоро зада аз танкҳо ҷудо кунед! Чаҳорум: аз танкҳо натарсед! Бигзор онҳо аз болои хандакҳо гузашта рафтан гиранд! Хамин ки аз хандак гузаштанд, аз қафо бо граната ба тасмачархаш занед! Агар зада натавонед, боке нест! Дар паси мо қисмҳои бисёр ҳастанд. Онҳо маҳв мекунанд! Шашум, командири дастдарози шумо лейтенант Игнат Барчук бо шумост!

Ҳанӯз Барчук суҳанабро ба охир нарасонда, дар пеши хандак снаряде таркид. Оҳанпораҳои виж-вижкунон аз болои сар мегузаштанд. Дар ҳуди ҳамон лаҳза таркиши дигаре як сутунро бо пораҳои симхор ба ҳаво бардошта, ба болои хандак ҳаво дод.

Танкҳои душман ба ҳаракат даромаданд. Аз паси онҳо силсилаи пиёдааскарҳо медавиданд. Танкҳо дар роҳи рафт аз тӯпу пулемётҳои оташфишони мекарданд.

Коваленкою Сабуров дар тағи хандак нишаста, ба якдигар чизе меғуфтанд. Ба онҳо ҳоло ҳудро ба зерӣ хатар монандан шарт набуд.

Барчуку Мерган душманро наззора менамуданд.

Танкҳо торафт наздик мешуданд. Ҳоло тарҳи солдатҳоро бараъло дидан мумкин буд, лекин командирҳо ҳоло ҳам ба оташкушоӣ фармон намедоданд. Тӯпҳо ҳам ҳомӯш буданд.

Ногаҳ гурриши аҷиб ба гӯш расид. Дар пасу пеши танкҳо ғавғораи таркишҳо баланд шудан гирифт. Мерган ғамид, ки дивизиони миномётҳо ба ҳамла гузашт.

Пиёдааскарҳои душман ба оташи миномётҳо тобоварда натавониста, силсилаашонро вайрон карда, дар паси танкҳо пинҳон мешуданд.

Барчук дав-давои ба пункти дидбонӣ рафт.

Танкҳо бо ду гурӯҳи сенафарӣ ба сӯи мавқеи рота

мешитофтанд. Дар пешопеши гуруҳи якум ҳамон танке, ки дар манорааш байракча дошт, меомад. Вай чун дигар танкҳо аз тӯпу пулемёташ оташ намефишонд, балки хомӯш ва бовикор ба пеш меҳазид, бинобар ин мудҳиш ва ваҳмангез менамуд. Мерган аз тасмачархи ин танк ҳеҷ чашм канда наметавонист. Ба вай чунин менамуд, ки на танк ба пеш меҷарҳад, балки замин аз зери тасмаи он ба қафо меғурезад.

Ҳамлаи миномётҳо ханӯз ҳам давом мекард. Минаҳо шалаппосзанои дар ғирду атрофи танкҳо метаркиданд. Пиёдааскарҳои немис ба танкҳо ҷафстар мешуданд. Танкҳо торафт наздик меомаданд.

Акнун то онҳо сесад метр барин масофа монда буд.

Ногаҳ танки байракдор суръаташро зиёд карда, ба пеш ҷаҳид.

Дар ин вақт снаряде шуввасзанои аз болои хандак гузашта, рост ба тасмаи ҷарҳаш зад. Танк бо як пояш ҷарҳида бо паҳлӯ истод. Дар ҳуди ҳамон лаҳза снаряди тӯпи дуом ба паҳлӯяш зад ва аз мотор дуди ғализе ғағона задан гирифт.

Тӯпчиҳо қасос мегирифтанд.

— Оташ! Оташ, шербачаҳо! — гулдурроси таркишҳоро паҳш намуда, дар саҳро танин меандоخت садои мегафони ғаниматӣ: — Фақат пиёдааскарҳоро занед! Пиёдааскарҳоро!

Ногаҳ гулдурроси мудҳише баланд шуд, — дар даруни танки байракдор снарядҳо ҳудаи таркидан гирифтанд. Мавҷи таркиш манораашро ба ҳаво бардошта, ба сӯи хандак ҳаво дод.

Манора ба болои минаи танкшикане, ки сапёрҳо ҳобида буданд, афтод. Мина аз зарбати манора таркид ва онро бо мавҷи худ боло бардошта, боз ба сӯи танк ҳаво дод.

Ду танки сабуке, ки аз кафояш меомаданд, аз таркиши снарядҳои даруни танк тарсида, якбора тоб хурда, ўро давр зада гузаштани буданд. Ҳамин ки яке аз танкҳои сабук паҳлӯяшро ба тӯпчиҳо гардонд, онҳо якбора ба паҳлӯяш ду снаряд заданд. Танк оташ гирифта ба қафо меҳазид. Ногаҳ танки дуввум ба пеш ҷаҳида, бо пештанааш онро панаҳ кард. Пиёдааскарон бо белчаҳои сапёри хок партофта, оташи онро хомӯш кардани мешуданд...

Мерган майдони ҷангро наззора менамуд.

Дар ин вақт диққати ўро афсаре, ки дар сар фураж-

ка дошт, чалб намуд. Вай гоҳ дар паси танки вазнини гурӯҳи дуввум пинҳон мешуд ва гоҳ аз он ҷо баромада ва таппончаашро алвонҷ дода, солдатҳояшро ба пеш меронд.

— Афсари фуражкадорро занед! Афсари фуражкадорро! — аррос мезад Мерган аз автомат оташ фишонда ва чун дид, ки тираш ба нишон намерасад, давида ба назди Попов, ки дар ҳамин қарибӣ аз пулемёти дастӣ оташфишонӣ мекард, рафт ва ба ӯ он афсарро нишон дод. Попов ду силсилаи дароз тир андохт. Боз бахти афсари фуражкадор баландӣ кард, — боз сикату саломат ба паси танк паноҳ бурд. Танкҳою пиёдааскарҳо торафт наздик мешуданд. Мерган паҳлӯи танкро нишон гирифта меистод. Афсари фуражкадор боз аз паси танк баромаданӣ шуд. Бо Попов баробар оташ кушоданд. Мерган бо ҷаҳд дандонҳояшро фушурда, сагаки автоматро паҳш мекард. Афсари фуражкадор ба замин афтод ва... дигар барнахест.

Мерган боз майдони ҷангро наззора менамуд.

Ногаҳ яке аз танкҳои сабуки гурӯҳи дуввум минаеро, ки сапёрҳо хобонда буданд, паҳш намуд ва аз зарби таркиш мотораш оташ гирифт. Тўпчиҳо дар ҳуди ҳамон лаҳза тасмаи ҷарҳи танки сабуки дуввумро зада пора намуданд. Танки вазнин сонияе бозистоду баъд қафони, рафта, он танкро бо пештанааш панаҳ намуда, аз тўпу пулемёташ оташ фишондан гирифт.

Тўпчиҳо беист ба пештанаи танки вазнин тир мезаданд. Аз пештанаи танк даста-даста шарора бармеҷаҳид. Тири тўпҳои чилупанҷмиллиметра ба пештанааш асар намекарданд.

— Поёнтар! Поёнтар! Ба тасмачархаш! — бо мегафон аррос мезад лейтенант Барчук.

— Поёнтар! Поёнтар! Ба тасмачархаш! — такрор менамуданд дахҳо сарбозу афсарҳо.

Овози онҳо даштро саросар ба ларза меовард.

Миномётҳо ҳамлаашонро пурзўртар намуданд.

Пиёдааскарҳои душман ба ҳамлаҳои миномётҳо тобоварда натавонида, ба замин парчин шуда, оташфишонӣ мекарданд.

Танкчиёни танки сабук дар паноҳи танки вазнин зуд тасмачархро таъмир карданд. Ақнуи ҳарду танк оташ фишонда-оташ фишонда ақибнокӣ мерафтанд. Пиёдааскарҳо ҳам часта ба қафои онҳо гузашта, ақиб менишастанд.

Немисхо торафт аз хандак дур мешуданд.
Тӯпҳо оташфишониро бас карданд.
Барчук ҳам ба бас кардани оташ фармон дод.
Фақат миномётҳо холо ҳам ҳамлаи худро давом ме-
доланд.

Баъд аз дақиқае онҳо ҳам хомӯш шуданд.

IV

Чарохати маҷрӯҳонро баста, ба госпиталь мефирис-
тоданд.

Мергану Барчук дар қарибии пункти дидбонӣ ба
болои гандумпаяи порсола қачнаҳлӯ кашида, сигор
дуд мекарданд. Санитари рота ба наздашон омада ни-
шаст. Дастӣ ростӣ ӯ то оринҷ доқапеч ва ба гарданаш
ҳамоил буд.

Барчук ба ӯ як сигор печонида доду бо лабханд гуфт:
— Охир, ман ба ту, мӯйсафеди ношуд, чандин бор
гуфта будам, ки вазифаи ту тағ-тағи хандак гавак ка-
шида, ба маҷрӯҳон ёрӣ расондан! Кӣ ба ту гуфт, ки ба-
робари сарбозҳо оташфишонӣ кунӣ? Ақнун ман бе ту
чӣ кор мекунам? Ақнун кӣ ба ман спирт ёфта медиҳад?

— Ғам маҳӯр, Игнат! Ба ҷои ман ягон позанинро
ёфта мефиристанд. Ба ту ҳам спирт ёфта медиҳад, ҳам
чизи дигар!— бо ҳамон оҳанг ҷавоб дод санитар ва
баъд аз андаке таваккуф охи ҷуқуре кашида, зам на-
муд:— Ман монда шудам, Игнат! Монда шудам! Охир,
ман қариб як сол боз бо ту! Ба ман камтар дам ги-
рифтаи лозим! Охир, ман ту барин ҷавон не. Ман чи-
лушашсола!

Санитар аз ҷояш бархост. Барчук низ аз ҷояш бар-
хоста, санитарро оғӯш карда, аз лабонаш бўсид.

— Хайр, мӯйсафед, дам гир! Дам гир! Худро муз-
лиҷа кун! Ва тезтар ба назди мо баргард. Мо ҳама ту-
ро дӯст медорем! Ҳатто ана ин лейтенанти калони бад-
кавоқ ҳам!— Барчук бо сараш ба сӯи Мерган ишора
намуд.

Мерган ҳам аз ҷояш хеста, санитарро ба оғӯш ка-
шида, аз лабонаш бўсид.

— Гапи Игнат ҳақкасту рост! Мо ҳама ту ро дӯст
медорем! Ҳамин ки сӯҳбат шудӣ, ёди дигар ҷой накуи!
Рост ба назди мо биё!

Санитар монда рафт. Онҳо хеле вақт хомӯш нишас-

танд. Суханони санитар муттасил дар гӯши Мерган садо медоданд: «Ман монда шудам, Игнат! Монда шудам! Охир, ман як сол боз бо ту!» Ногаҳ Мерган эҳсос намуд, ки ӯ ҳам монда шудааст! Сахт, хеле сахт монда шудааст! Холо на интиком гирифтани меҳнадор, на чизии дигар! Фақат ягон гӯшаи хилват ёфта хоб кардани меҳнадор! Хоб кардан!».

Ба Барчук назар афканд. Барчук қаччақхӯ кашид, ба фикре фуру рафта буд. Ногаҳ Мерган аз фикри худ суп-сурх шуд. Охир, вай дар хати пеш ҳамагӣ ду ҳафта боз! Барчук бошад, зиёда аз як сол! Командири рота ягон бор аз ҳастагӣ шикаст накардааст!

Симоняну Береговой омаданд.

Командири рота ҳанӯз ҳам якҷақхӯ меҳнадор.

Чашми ҳама ба даҳони ӯ буд.

— Ин дафъа рафти ҷангро таҳлил намекунем! Ҳама нағз амал мекард!— гуфт ӯ ногаҳ чашмонашро кушода ва ҷорзону зада, илова намуд:— Алаҳхусус, Мерган Салимович!

Мерган бо таҳайюр ба командири чашм дӯхт. Охир, вай дар ин ҷанг коре накардааст! Ё Барчук ӯро масҳара карданист? Бале, аз дасти ин «Хирси сурх» ҳар кор меояд!

Вақте ки Мерган аз командири ҳама мешуд, дар дил ӯро ҳамин хел меномид. Барчук ба таҳайюри Мерган заррае парво накарда, суҳанагро давом медод:

— Бале, алаҳхусус, Мерган Салимович! Дар вақти ҳуҷуми душман пеш аз ҳама афсарҳояшро задан лозим! Ҳамин ки афсарро задед, солдатҳояш ба рамаи бечӯпон табдил меёбанд!— ва бо табассум ба Мерган чашм дӯхта, зам намуд:— Ман ҳеҷ гумон намекардам, ки ту, Мерган Салимович, ин хел овози гулдӯрроӣ дорӣ! Овозат ҳоло ҳам дар гӯши ман ҷарангос зада истодааст: «Афсари фуражкадорро занед! Афсари фуражкадорро!».

Береговой, ки табассум аз лабонаш дур намешуд, тасдиқ намуд:

— Бале, овозашон ҳатто ба мавқеи взводи ман мерасид!

Ногаҳ абрувони Барчук ҷин шуданд:

— Рафик Береговой, майдони ҷангро нағзакак назора кардан лозим! Он афсар аз Мерган дида, ба шумо наздиктар буд!

Табассум зуд аз лабони Береговой парид. Хомӯшии нугуворе ба миён омад. Дар ин вақт аз дур командири

тўпчиҳо намоён шуд. Ҳама ба ӯ чашм дўхта менишастанд. Командири тўпчиён марди қадпастаки лоғарандоме буд ва дар зери биничааш бурути сираки зард дошт. Чашмакони гирда, бинича ва бурути сираки ӯ муши сахроиро ба хотир меоварданд.

Командири тўпчиён омада, ба паҳлӯи Барчук нишаст. Ҳеч кас ба истиқболаш аз ҷой барнахост, чунки ӯ ҳам монанди онҳо лейтенант буд. Аз чашмони шарарбораш маълум буд, ки вай имрӯз аз кори худ хеле мамнун аст. Охир, бо тўпчаҳои чилупанҷмиллиметра ду танкро зада шикастан кори ҳазл не! Танкчиён, тўпчиён, сапёрҳо ва дигар навъҳои қушунҳо,— ҳама барои аскарони пиёда кор мекунанд. Бинобар ин дар вақти ҷанг танҳо командири пиёдааскарҳо ба амалиёти онҳо баҳои дуруст дода метавонанд. Чунин буд фикри Барчук ва командири тўпчиҳо ҳоло ба таърифи ӯ мунтазир аст.

— Хӯш?— Барчук чашмонашро нимроғ карда, ба командири тўпчиҳо дўхт.— Ту меҳокӣ, ки ман амалиёти тўпчиҳоятро таъриф кунам? Не! Таъриф намекунам!

Командири тўпчиҳо аз шиддати таҳайюр аз ҷояш ҷаста хест.

— Ту медонӣ, медонӣ, ки бо ин тўпчаҳо ду танкро зада шикастан чӣ маънӣ дорад?— тугила шуда хитоб намуд ӯ.— Боз дутояшро захмӣ кардем! Онҳо бо айби шумоён гурехта рафтанд! Ба аксулхучум гузашта, онҳоро маҳв кардан лозим буд. Аммо шумо...

— Ба ҷоят шин!— ором ва бепарво фармон дод Барчук ва бо ин ҷони командири тўпчиҳоро ба лабаш овард.— Ба кори зердастони худ назорат кардан лозим, лейтенант! Ҳа, назорат кардан лозим! Агар ба кори зердастонат нағз назорат мекардӣ, он тўп пеш аз вақт оташ намекушод ва ин хел аблаҳона ҳалок намешуд! Агар ба гани ман гӯш мекардию тўпҳоятро наздиктар меовардӣ, ягон танки немис ҷон ба саломат намебурд!

Тамомӣ аъзои командири тўпчиҳо меларзид. Барчук ба сӯи тали дарозрӯя, ки аз он сӯй афсари баландболое ҷолокона қадам мезад, чашм медўхт ва дар охир аз вай чашм канда, тамокухалтаашро ба пеши командири тўпчиҳо партофт.

— Ма, дуд кун! Асабҳоро ором мекунад! Аммо, дигар дар бораи аксулхучум даҳон накушо! Ту ҳоло ҷӣ будани аксулхучуми пиёдааскарҳоро намедонӣ...

Командири тўпчиҳо бо ангуштони дарзон сигор печонда, ҳарисона дуд мегирифт.

Хомӯшии тӯлоние ба миён омад. Ҳар кас бо фикри худ банд буд. Мерган командири миномётчиҳоро назо-
ра (менабуд. Вай ба лейтенант Сидоров хеле монанд
буд, аммо сергӯшттар ва қадаш ҳам андаке пасттар.

Ҳамин ки командири миномётчиён наздик шуд, ҳама
аз ҷой ҷаста хестанд. Вай бо ҳама як-як вохӯрдӣ кард
ва дастӣ Мерганро дар дасташ нигоҳ дошта ва ба ҷаш-
монаш бо тамасхур ҷашм дӯхта пурсид:

— Гӯш кун, ту дар кучо ин қадар сӯхтӣ? Худи ҷӯ-
би нимсӯхта барин!

Ҷони Мерган ба лабаш омад. Рағи ҷаққааш ҷирс-
ҷирс паридан гирифт.

— Дар фалони модарат!— бо кина фишшос зад ӯ.

— Чӣ? Чӣ? Чӣ гуфтӣ — капитан суп-сурх шуд ва бе-
ихтиёр ба таппончааш даст бурд.

Мерган такрор кард.

Барчук, ки аллақай дар ҷояш нишаста, ба онҳо бо
тамасхур менигарист, хитоб намуд:

— Капитан! Ба ин ҷо шин!— ва ба паҳлӯяш ишора
намуд.

Капитан ба сӯи Барчук як нигоҳ карду дасташро аз
ғилофи таппонча (гирифт ва ба Мерган бо хусумат боз
як назар афканда, гузашта ба паҳлӯи Береговой ни-
шаст.

— Ман, Игнат, то ҳол гумон мекардам, ки дар ди-
визияи мо аз ту одами баддаҳонтар нест, аммо...

— Бале, зердастон бояд ба ҷомандирашон монанд
бошанд,— сухани ӯро бурид Барчук.— Дар акси ҳол,
афкор ва рафтори ӯро фаҳмида наметавонанд. Акиун
дар бораи дағалӣ! Ман ба ту, Кондрат, ханӯз дар омӯ-
зишгоҳ даҳҳо бор гуфта будам: аввал андеша ва он га-
ҳе гуфтор! Ту бошӣ, аввал гап мезанӣ, баъд андеша ме-
кунӣ! Бинобар ин доимо шатта меҳӯрӣ! Сониян, ба қи-
тиқи ҳама расӣ ҳам, ба қитиқи Мерган Салимович на-
рас! Вайро дар ватанаш Мерган-партизан меғӯянд! Ак-
нун дурбинатро гиру ба паҳлӯи хӯ ана он танк нигоҳ
кун! Дидӣ? Ана, хӯ дар ҳамон ҷо ту барин як капитан
хобидааст. Вай ҳам ту барин дар сар фуражка дошт.
Фақат формааш дигар! Ана акнун калааш ба фуражка
эҳтиёҷ надорад!

— Хӯш, ту бо ин чӣ гуфтан меҳохӣ?

— Ҳеч ҷиз! Фақат ҳаминро ба назар дор, ки Мер-
ган Салимович ӯро бо як тир зад! Мефаҳмӣ? Аз чунин
масофа бо як тир!— муболиға кард Барчук ва баъд аз

андаке Ёа хаёл рафтан зам намуд:— Ба ту боз як маслихат: асло бе зарурат ба таппончаат даст набар! Вагарна чунон шатта мехӯрӣ, ки як умр ба худ омада наметавонӣ!

Акнун капитан бо сари ҳам менишаст ва тоҳ-тоҳ бо кирраи чашм кунҷковона ба Мержан назар меафканд. Мазмун, муболиғи Барчук ба ӯ асар кард.

Дар ин вақт Сабурову як солдат шаш дегча шавлаҳои ва ҷою канд оварданд.

— Хӯш, рафикони афсар, биед ноширо кунем,— гуфт Барчук як дегчаро ба наздаш монда ва баъд аз соки музааш қошукро бароварда, бо он ба осмон, ки дар он ҷо дар қарибҳои офтоб як «рама» минг-минг карда мегашт, ишора намуд:— Ин, падарлаънат, беҳуда минг-минг намекунад! Немисҳо, аз афташ, имрӯз моро ором намегузоранд.

Хӯрок хӯрда шуд. Қомандири тӯпчиёну миномётчиёни аз ҷой хестанд.

Капитан ба Мержан даст дода ва ба чашмонаш нигариста гуфт:

— Маро маъзур дор, Мержан Салимович! Ман шӯҳӣ карданӣ будам! Аз афташ, шӯҳиям андаке дағалнамо буд.

— Ман ҳам шӯҳӣ кардам, капитан! Аз ман ҳафа нашавӣ, шудааст!

— Ту имрӯз нағз амал мекардӣ, Кондрат!— капитанро таъриф намуд Барчук.— Ана ҳамин ҳел амал кардан гир! Фақат ба як ҷой бисёр нақӯб! Оташи миномёт бояд мутаҳаррик бошад!

Мазмун, суҳанони охириин Барчук ба капитан маъқул нашуд. Вай дасти ҳарифашро дар дасташ боздошта ва айёрони рост ба чашмонаш нигоҳ карда гуфт:

— Гуш кун, Игнат! Ту дар ҳамин дунё аз кори касе розӣ ҳастӣ?— ва ба ҳарифаш барои даҳонкушоӣ фурсат надода, худаш ҷавоб дод:— Ба фикрам, не! Ҳатто аз таваллуд шуданат ҳам! Аз падару модарат ҳам!

— Чаро?— Барчук комат афрохта, мамнунона табассум мекард.— Ман ҳам аз кори падарам розӣ ва ҳам аз кори модарам! Чунки падарам ба ман дастони дароз ва модарам мӯи оташ барин сурх мерос гузошт. Қанин, гап зан: дар тамоми дивизия боз ман барин афсари дастдарози сурхмӯй ёфт мешавад?

Аз ин суҳанон бар лаби афсарон табассум дамид ва ҳама бо табассум аз пай кори худ шуданд.

Ханӯз ба мавқеи взвод нарасида, тахтапушташ вичиррос задан гирифт. Ин ибтидои хуруҷи вараҷа буд. Мерган қадамашро тезонид. Баъд аз панҷ-шаш дақиқа аз пошнаи пояш ҳавои сарде ҷохил шудан гирифт. Ин ҳаво торафт сардтар мешуд ва аз пошнаи пояш даромада, аз теппаи сараш мебаромад. Чунин ба назар мерасид, ки тамоми устухонҳояш ба кубури оҳани табдил ёфтаанд ва ҳоло касе бо насоси ҷуриктидоре ҳавои сардро тазйик дода, аз андаруни онҳо гузаронда истодааст. Мерган аз кисаи шимаш як каф ҷинии гирифта ба дахонаш ҳаво доду бо туфаш фуру бурд, бо вучуди ин хуруҷи вараҷа паст нашуд, ки нашуд.

Ба назди заминкани взводаш расида, беҳудона апрос зад:

— Коваленко!

Коваленко ва аз паси ӯ Лев Попов давида бароманд. Сержанти калон ба командиравш як назар афканду ба ҳамроҳаш рӯй оварда, бо изтироб хитоб намуд:

— Шинель! Шинели лейтенанти калон! Зуд!

Лев Попов зуд шинельро баровард. Онҳо дукаса шинелахро пӯшонданд. Мерган ҳеҷ остини шинельро ёфта наметавонист.

— Ба заминкан!— аз остини чапи шинель кашола кард Коваленко.

Лев Попов остини ростро гирифт.

— Не, не! Ба офтобруй!— гурунгос зад Мерган ва замиро ханҷолкунон аз хандак баромада, ба болои гандумпаяи соли гузашта дароз кашид.

Гарчи офтоб ба қиём наздик мешуд ва ҳаво қариб сӣ дараҷа гарм буд, тамоми аъзойи чун барги бед меларзид ва дандон ба дандонаш намерасид. Мерган чингак шуда меҳобид,— зонухояш қариб ба манаҳаш мерасиданд.

Коваленко боз ба Лев Попов мухтасар фармон дод:

— Зуд ба заминкан! Чӣ қадаре шинель ёбӣ, гирифта ин ҷо биёр!

Лев Попов баъд аз чанд сония як бағал шинель бардошта овард. Коваленко ду шинельро ба паҳлӯи Мерган, ба болои замин партофт ва ӯро ғелонда, ба болои онҳо хобонд. Баъд як шинельро лӯнда карда ба тағи сараш монд ва се шинели боқимондаро ба болоаш партофт.

Пас ду солдаторо чег зада, ба онҳо ва Лев Попов фармон дод, ки аз ҷой наҷунбида, дар болои сари Мерган нишинанд ва агар тӯлҳои душман ба ҳамла гузаранд, ўро фавран кашола карда ба заминкан дароранд.

* * *

...Бале, ин аспи сияҳмушкини почадароз «Рахш»-и онҳост. Бале Рахш! Рахши бодҳои онҳост! Рахш чунон ба Мерган одат карда буд, ки ҳамин ки аз дур овозашро мешунид, рақсу бозикунон давида меомад ва аз кафи дасти ӯ бо лабони нарма гармаш донаҳои қандро чида гирифта, ҳатто кафи дасташро лесида мемонд. Баъзан Рахш қандро қисир-қисир хоида, бо чашмони сиёҳи нармагоҳаш ба Мерган бо таҳассур менигарист ва гӯё бо забони ҳол мегуфт: «Чаро ин қадар кам овардӣ? Охир, худат медонӣ-ку: ман қандро дӯст медорам!». Дар чунин вақтҳо Мерган гардани Рахшро нарма-нармак молида шикоят мекард: «Чӣ илоҷ? Дар хонамон қанд хеле кам! Очаам доимо дар сандуқ кулф карда мемонанд ва танҳо ба назди меҳмонҳо мебароранд. Ҳаминро ҳам аз рӯи дастурхон дуздида овардам. Ана, дидӣ, ту ро чӣ хел дӯст медорам!» Барои ту шуда ба чунин кори зишт,— дуздӣ даст задам»!

Рахш маъюсона бо аломати тасдиқ сар меҷунбонад ва гардани Мерганро лесида мемонад: «Ман ҳам туро дӯст медорам!».

Мерган арзу шикояташро давом меод: «Чӣ илоҷ? Ман холо хурд ҳастам, бача ҳастам, ҳамагӣ дувоздаҳ сол дорам ва аз дастам коре барнамеояд. Оре, дувоздаҳ сол барои асп умри дарозест. Аспи дувоздаҳсоларо ҳатто аспи нир мегӯянд. Ана, ту аз ман ҷаҳор бор хурдтарӣ, бо вучуди ин аспи баркамолӣ! Чаро фарзанди инсон ин қадар дер ба воя мерасад? Чаро бачаи асп барин баробари таваллуд шудан давида гашта наметавонад?».

Рахш ба ӯ бо савол ва таҳайюр менигарист: «Дар ҳақиқат, чаро? Чаро ин хел?»...

«Хайр, ғам нахӯр, Рахш,— тасаллӣ меод Мерган.— Ман баъди се-ҷор сол марди баркамол мешавам, кор карда, пул меёбам ва ба ту як ҷувол... не, на як ҷувол, балки як хона қанд харида медиҳам! Ту розӣ?».

Рахш ба ӯ мамнуна чашм дӯхта, сар меҷунбонад: «Ман розӣ. Розӣ!».

Ана имрӯз Рахш, ҳамон Рахше, ки аз дасти ӯ на як пуду ду пуд канд хӯрда буд, ба гапаш гӯш намекард. Бале, ба гапаш гӯш намекард!

— «Рахш! Хӯй, Рахш! Ист мегӯям! Ист!— зин дар пушт ва лачом дар даст дар сахрои бепоеи аз паси Рахш давида илтиҷо мекард Мерган.— Охир, ман бояд Гитлерро дастгир кунам! Иртиқоми писарамро биситонам! Пиёда вайро дошта наметавонам-кӯ!».

«Ман асп хастам, Мерган, асп! Ва ба Гитлерат коре надорам,— мегуфт Рахш бозистода ва фӯки дарозашро маҳзунона ба сӯи Мерган гардонда.— Аз дусолағӣ то панҷсолағӣ тую падаратро бардошта мегаштам. Баъд маро барои эҳтиёҷоти ҳарбӣ мусодира кардаид. Як афсари чӯтур панҷ сол савор шуда гашт. Падарлаънат, чунон беҳунар буд, ки ҳатто зинро дуруст зада наметавонист. Тамоми тахтапуштамро яғир кард. Панҷ соли дароз яғири пуштам хушк намешуд. Чуи тамоман лоғару бемадор шудам, боз ба ароба заданд. Дах соли расо аробакашӣ кардам! Баъд, вақте ки тамоман аз пой афтодам, аз сансхона камчинкорӣ карда бароварда дар зимистони қаҳратун ба сахрои пурбарф ронданд. Ана ман чаҳор сол боз озод,— бе зину лачом зиндағӣ мекунам! Ба ман чуни зиндағӣ маъқул! Дигар асири дасти касе шудан намехоҳам! Намехоҳам! Тамом вассалом!».

— Хайр, Рахш, биё, охири бор! Охири бор! Охир, ман бояд Гитлерро дастгир кунам! Иртиқоми писарамро биситонам!— илтиҷо мекард Мерган ба обу арақ гӯтида ва бо ҳалми пухта ҳоло ҳам аз паси Рахш давида.— Ист! Ист, канд мелиҳам! Канд!

— Ту хеле содда будай, Мерган! Содда! Гумон мекуни, ки ҳоло ҳам маро бо канд фиреб дода метавонӣ? Не-е! Он рӯзҳо бебозгашт гузашта рафтанд!

Мерган ҳоло ҳам Рахшро таъкиб мекард. Бо қаҳру ғазаб бо сахрои нопайдоканоре таъкиб мекард, ки дар он на одаме буду на ҷондоре, то ки аз онҳо кӯмаке биҳоҳад, на дарёе буду на ҷашмае, то ки аз онҳо ҳалқаширо тар кунад. Ҳамин ки ба Рахш наздик мешуд ва даст дароз мекард, Рахш боз ҷорҳез мегирифт. Ин аҳвол ба ин минвол якҷанд бор такрор шуд. Мерган тамоман беҳолу бемадор шуда, бозистоду бо асабоният аррос зад:

— Рахш! Ист! Ист, мегӯям; Вагарна, мепарронамат! Мерган таппончаашро бароварда нишон гирифт.

Рахш бозистод ва гардани лоғарашро қач карда ва дандонҳои калон-калони зардашро урьён намуда, қаҳқаҳа зад:

— Паррон, Мерган! Паррон! Ман Рахш не! Ман мабдан Шарр! Ҳа, мабдан Шарр! Ва маро ҳеч кас кушта наметавонад! Ана, агар бовар накуни, бубин!

Рахш як гел заду ба одами миёнақаде, ки дар бар костюми малларанге дошт, табдил ёфт. Мӯи сараш ба болон пешонааш фаромадагӣ, биниаш носкаду барин ва дар зери биниаш ба паҳнии ду ангушт бурутчае. Худи Авнуни кӯҳнадӯз барин! Худи ҳамон Авнуни кӯҳнадӯз барин, ки чандин сол дар Заргар икомат дошт ва борҳо мӯзаи Мерганро таъмир карда буд.

— Аҳа-а! Ту Авнун не! Ту Гитлер! Гитлер! Ман расматро дида будам!— хитоб намуд Мерган.— Акнун мурдам гуфтан гир! Аз сад ҷонат яктояш ҳам аз дасти ман халос намешавад! Ҳа, халос намешавад!

— Не, Мерган, ман Гитлер нестам! Ман мабдан Шарр! Ва чун мабдан Хайр ҷовидам! Ҷо-вид!— ва ногаҳ боз як гел заду ба ғӯли биёбони азимҷуссае, ки сар то пояшро мӯи дарози зич пӯшонда буд, табдил ёфт.— Бехуда зӯр назан, Мерган! Маро кушта наметавонӣ!— мегуфт ғӯли биёбонӣ табассум карда ва дандонҳои зарди якҷаҷабии худро урьён намуда.— Маро мардум ҳазорҳо сол боз нест карданиянд, аммо нест карда наметавонанд! Чунки зӯрашон намерасад! Ҳа, намерасад!

Ман туро мекушам! Ман!— хитоб намуд Мерган ва дандонҳояшро саҳт фушурда, куланги таппончаро паҳш намуд.

Аз мили таппонча яке аз паси дигар тир берун меҷаҳид ва бар сандуки синаи ғӯли биёбонӣ бармехӯрд. Дар баробари задани ҳар як тир аз сандуки синааш як даста шарора бармеҷаҳид ва тир қачпаҳлӯ тоб хӯрда, ба ҳаво мепарид. Ғӯли биёбонӣ пайваст қаҳқаҳа мезад.

— Кушта наметавонӣ, Мерган! Наметавонӣ! Ман ҷо-видам! Ҷо-вид! Чунки дар ниҳоди мардум, дар табиати мардум маскан дорам! Дар вучуди ту ҳам! Ҳа, ҳа, дар вучуди ту ҳам! Не, нагӯй! Инкор накун!

— Не! Не-е! Дурӯғ мегӯй! Аз дасти ман халос шуда наметавонӣ!— аз шиддати қаҳру ғазаб аррос зад Мерган ва аз камарбандаш гранатаи зиреҳшиканро гирифта, ба таги пой ғӯли биёбонӣ ҳаво дод.

Аввал дуди ғализи сиёҳе бархост ва баъд таркиши мудҳише ба амал омад. Дуд ғулғула зада ва печутоб

хӯрда, ба сӯи осмон мебаромад ва гӯли биёбонӣ аз қуллаи он ҳоло ҳам қаҳқаҳа мезад:

— Ман ҷовидам! Ҷо-вид! Зӯрат ба ман намерасад! Намерасад! Магар дарси устодат Ҷамолхонро фаромӯш кардӣ? Магар намедонӣ, ки то дунё бокист, мубори-заи Аҳриман ва Аҳуро давом дорад? Магар намедонӣ, ки ман зодаи Аҳриманам? Модоме ки ман зодаи Аҳриманам, ман ҷовидам! Ҷовид! Аммо, ту ҷовид нестӣ! Ту мемури! Аз як тир мемури! Аз як тир! Бе ному нишон мемури! Бе гӯру кафан мемури!

Дар ин вақт чашми Мерган ба се тӯпи амудӣ афтод. Вай ба сӯи онҳо давида, бо забони русӣ аррос мезад:

— Бейте его! Мать вашу!.. Бейте его! Бейте бере-зантиными снарядами!

Аммо мили тӯпҳо, ки то ҳол ба осмон менигарис-танд, оҳиста-оҳиста поён шуда, дар муқобили синаи ӯ қарор гирифтанд.

Ногаҳ чашми Мерган ба тӯпчиҳо афтод. Шаклу ша-моил ва қадду басташон шаклу шамоил ва қадду бас-ти одам барин, аммо дар бар либосе надоранд. Сар то пояшонро мӯи сип-сиёҳи чингил паҳш карда буд. Фа-қат дар сарашон тоскулоҳ доштанд. Тоскулоҳи немисӣ!

Ин Мерганро тамоман девона кард.

— Аҳа, шумо ҳам зодаи Аҳриманед? Шумо ҳам ма-ро куштан мехоҳед?— ва Мерган аз камарбандаш боз гранатаеро гирифта ва қулоҷ кашида, ба тағи чархи тӯп партофтани буд, ки касе аз банди дасташ маҳкам нигоҳ дошт.

* * *

— Шумо, рафик лейтенанти калон, дар хобатон бисёр дод мегуфтед. Аз афташ, хоби бад дидед,— ме-гуфт Лев Попов аз банди дастӣ командиранш дошта ва меҳрубонона ба чашмонаш нигоҳ карда.

Аз сару мӯи Мерган арақ ҷорӣ буд. Вай эҳсос мена-муд, ки гимнастёркаю шимаш низ аз арақ шип-шилта шудаанд. Дар аввал шинель ва баъд гимнастёркаю куртан тағпӯшияшро кашида партофт. Дилаш гуп-гуп мезад. Ҳаққосзанои нафас мегирифт. Шикамаш чун да-ми кӯраи оҳангарӣ пасту баланд мешуд. Ду солдати ҷавонаки навхизмат, ки Коваленко онҳоро барои пос-бонӣ ба ихтиёри Лев Попов фиристода буд, ба чаш-мони ҷалақ-палаки Мерган бо тарс ва изтироб менига-ристанд.

Шамоли гармакак баданаширо навозиш медод ва аракаширо меҳушконд. Мерган батадрич аз қайду бастии хоб озод шуда, ба худ меомад. Вай дар аввал Лев Попов, баъд ҳарду солдати ҷавонро меҳрубона аз назар гузаронида, бо табассум пурсид:

— Чӣ? Аз доду фаръеди ман тарсидед?

Яке аз солдатҳои ҷавон акнун даҳон кушодани буд, ки ногаҳ аз болои сари Мерган гурунгозе баланд шуд:

— Ин чӣ гап? Чаро либосатро кашидӣ? Қасал мешавӣ!— ва шинелеро аз замин бардошта ба китфаш партофт.

Баъд аз сонияе соҳиби овоз Мерганро давр зада гузашта, дар муқобилаш бозистод. Нигоҳи Мерган аз мӯзани саҳтиёнии афсарӣ ва юбкаву гимнастёркаи сабзи оҳарӣ давида гузашта, ба рӯяш қарор гирифт.

Синнаш аз сӣ гузаштагӣ барин. Қоқина. Биниаш дароз ва нӯғаш чун дами корд тезу ба боло дамида. Нӯги биниаш андаке срухнамо. Халкаи мардуми ҷашмаш низ сурхча! Урдакмоҳии таппа-тайёр!

Мерган хеле вақт қиёфаширо наззора карду сипас пурсид:

— Ту, Сурхчам, аз кучо пайдо шудӣ?

Теги бинии «Урдакмоҳӣ» боз ҳам сурхтар шуд. Вай як қадам ба пеш ниҳода, даст ба чакка бурд.

— Иҷозат диҳед, ҳудро муаррафӣ кунам! Санитарҳои рота, сержант Сосновская Любовь Ивановна!

— Мерган Салимович, мо барои шумо хӯроки ҷошт гирифта мондем,— гуфт Лев Попов ба забони тоҷикӣ ва аз таги шинеле як дегча шавла, ним буханка нон ва як консерва баровард.

Сосновская бо таҳайюр ба қиёфаи Лев Попов менигарист: мӯяш малла, ҷашмонаш кабуд ва рӯяш пур адоғи кунҷитак! Қиёфаи муқаррарии мардуми рус! Аммо забонаш... Забонаш аҷиб! Ягон калимаширо фаҳмида намешавад! Наход ин забони модарнаш бошад?

— Шумо озод!— гуфт Мерган курташиро пӯшида, ба ду солдати ҷавонак, ки ҳоло ҳам аз рӯяш ҷашм нақанда менишастанд ва дегчаро ба болои даст бардошта, як чумча шавла гирифта, ба даҳонаш андохт. Шавла хушк ва саҳт буд. Дар гулӯяш дармонд. Дегчаро боз ба замин монда, ба санитарка рӯй овард:

— Чаро ҳодии сари гӯр барин рост истодаӣ! Шин!

Санитарка ба як сурун нишаста, домани юбкаширо ба сари зонуяш кашид.

— Хӯш, ба корат шурӯъ кун! Ана маро чандин рӯз боз вараҷа азоб медиҳад,— гурунгос зад Мерган ва баъд ба нӯти бинии мусоҳибааш чашм дӯхта, илова намуд:— Ту номи чунии касалиро шунидаӣ?

Любовь Ивановна пештар дар госпитали ҳарбӣ кор мекард, аммо дилаш бисёр меҳост, ки дар ҳатти пеши ҷанг бошад, душманро бо чашмони худ бубинад ва ақаллан як бор ба сӯяш тир кушояд. Ана, орзуяш ҷомаи амал пӯшид, аммо аз ин ҷандон хурсанд набуд, чулки командири рота, ки ба ӯ аз омаданааш арз намуд ва акнун мебоист бевосита дар зери фармони ӯ кор мекард, қиёфаашро як аз назар гузаронду гурунгос зад: «Хеле хуб! Рав, аз пай корат шав!».

Любовь Ивановна гумон мекард, ки дигар афсарҳои рота ӯро самимонатар истиқбол хоҳанд кард, аммо ин ҳаёлаш ҳам хом баромад. Ана, ҳоло ӯ дар назди афсари дигаре нишастааст. Қошқӣ ягон шаклу шамоил дошта бошад! Бо вучуди ин, ӯ ҳам назарногирона нигоҳ мекунад! «Сурхчашм» меғӯяд!

«Нархархо! Медонам, ба шумо чӣ лозим! Ба шумо санитаркаҳои ҷавону зебо лозим!».

— Ана, доруи вараҷа!— гуфт Любовь Ивановна ба зӯр ашкашро нигоҳ дошта ва шаш дона акраҳинро ба назди Мерган, ба болои шинель партофта,— ҳар рӯз се бор якдонагӣ!

Лев Попов аз қумкума ба кружка об рехта, ба назди командири рота монд. Мерган ҳамаи хинири ба даҳон андохту бо як қулт об фуру бурд.

— Заҳролуд мешавӣ!— бо тахлука хитоб намуд Сосновская.

— Бало ҳам намезанад!— ҷавоб дод бепарво Мерган ва дегчаро боз ба дасташ гирифта, шавлан сахту сарди бетаъмиро базӯри фуру бурдан гирифт.

Дар ин вақт ғурроси пасту баме ба ғӯш расид. Дар уфуқ нуктаҳои сиёҳи бисёре пайдо шуданд. Ҳама ба ин нуктаҳо бодикқат чашм медӯхтанд.

— Самолётҳо!— хитоб намуд Лев Попов.

Дар ин вақт снаряди равшанидихандае аз болои сарашон шуввасзанои гузашта, дар қарибии штаби батальон таркид. Мазмун, тӯпчиёни душман ба самолётҳояшон роҳ нишон медоданд.

— Коваленко дар қучо?

— Бо хонумаш ҷанг дорад,— ҷавоб дод бо лабхан-

ди кинояомез Лев Попов. Аз оҳанги суҳайронияш аз киноя дида, бештар бӯи ҳасад меомад.

— Бо Вера? Вера дар ин ҷо ҷи номаъкул мекунад? — пурсид ботахайюр Мерган.

— Ҷи донам? — Лев Попов китфонашро дарҳам кашид. — Сумкаи хаткашониро партофта, аз кучое як сумкаи санитария кӯҳнаву даридагӣ ёфта ва ба китфаш овехта, ба ин ҷо омадааст. Ҷангро бо ҷашми худ дидаи меҳостааст. Хм, гӯе ҷанг цирк бошад... Ақлаш гӯе ба ҳамин ҳам намерасад: дар ин ҷо одам мекушанд! Хун мерезанд!..

Нуктаҳои сиёҳ торафт калонтар мешуданд. Ақиқун тарҳи самолётҳо баръало намоён буданд. Ояхо рост ба сӯи шоссе парвоз мекарданд.

Аввал аз ҷои дуродур, аз қалби лашкарҳои немис се гулдурроси баланду бам бархост. Баъд аз сонияе дар қарибӣ штаби батальон се фаввораи ҷангу дуд ғулғула зад ва дар ҳуди ҳамон лаҳза замин як баланд оҳ кашиду тахтапушташро хеле саҳтакак афшонда монд, гӯе ҳамаи онҳоеро, ки тахтапушташро ҷоқ карда, хандаку истеҳкомҳо месохтанд ва ба тахтапушташ бомбаю снарядҳо мезаданд, аз болояш пош додани буд.

— Уҳ, падарлаънат, кутраш камаш сесад! — гуфт Лев Попов шинельҳои ғундошта ва ба Мерган бо табассум ҷашмак зада, зам намуд: — Нагурехтагӣ номар! — ва бо сурун лағжида ба хандак даромад.

Мерган аз самолётҳо ҷашм намеканд. Ҳоло самолётҳо дар қаноти ҷаи, дар болои шоссе, ки аз ин ҷо шаш-ҳафт километр дуртар буд, ҷарҳи фалак барин ҷарҳ мезаданд. Садоҳои тарқиш ба талу теппаҳо бархӯрда ва каммадор шуда, то ба ин ҷо ғелида меомаданд.

Боз дар уфук нуктаҳои сиёҳи бисёре пайдо шуданд. Мазмун, фавҷи дуҷоми самолётҳо ба бомбаандозӣ меомаданд.

«Бале, Барҷук ҳақ барин! — аз дил гузаронд Мерган, аммо дар ин вақт аз фавҷи самолётҳо, ки бо тартиби «ду қатор ва ду ошӯна» меомаданд, шаш самолёт ҷудо шуда, ба китфи рост тоб хӯрданд.

«Ана инҳош балон ҷони мо!» — аз дил гузаронд Мерган ва ҳауз фикрашро ба охир нарасонда буд, ки замин боз як оҳ кашиди тахтапушташро афшонда монд. — дар қарибӣ мавқеи миномётчиён се фаввораи ҷангу дуд баланд шуд. Дар ҳуди ҳамон лаҳза ду тӯпи сабу-

ки автоматӣ ба аккос даромаданд. Аз мили онҳо яке аз паси дигар снарядчаҳои майда-майда берун чахида, дар қарибии хандак, ба даруни симхорҳо афтода метаркиданд ва симхорҳоро пора намуда, ба чаҳор тараф пош медоданд. Ин ҳам ҳоло чандон хавфнок набуд. Мерган то ҳол гумон мекард, ки ӯ танҳост ва дар ин лаҳза ногаҳ эҳсос намуд, ки дар паҳлӯяш касе ҳаст. Бо қирраи чашм ба китфи рост назар афканд дид, ки Сосновская бо чашмони чалақ-палақ ба ӯ менигарад.

— Ба хандак! Ба хандак!— бо чаҳл аррос зад Мерган ва аз китфаи гирифта, ба сӯи хандак ҳаво дод.

Он шаш самолёт ба мавқеи батальон наздик мешуданд.

Ба тӯпҳои майдакутри автоматӣ тӯпҳои дигар ҳамроҳ шуданд. Онҳо ханӯз ҳам симхорро, ки аз хандак ҳафтод-ҳаштод метр дуртар буд, мекуфтанд. Баъд ба тӯбҳо миномётҳо ҷӯр шуданд. Минаҳо дар қарибии хандак шалаппосзанон метаркиданд. Як порои мина паридо омада, ба пеши пояш афтод.

— Ана, акнун вақти гурехтани ман ҳам шуд!— гуфт худ ба худ Мерган ва куттии консерваро ба бағал зада ва деҷаву нонро ба дасташ гирифта, худро ба тағи хандак ҳаво дод.

VI

Дар тағи хандаки камбари чуқур ҳамлаи тӯпу миномётҳо, таркиши снаряду минаҳо ва хуштаккашон парвоз кардани оханпораҳои онҳо чандон ваҳмангез наменамуд. Мерган бо тахтапушт ба девори хандак саҳт фишор дода ва пойҳояшро ба девори муқобил тиргак карда менишаст.

Ногаҳ хуштаккашии гӯшхароше баланд шуд. Дар баробари ин ба тамоми андомаш ларза афтод, аммо дар ҳуди ҳамон лаҳза идрок намуд, ки ин хуштаккашии бомбаи аз самолёт ҷудошуда аст. «Аз самолёт ба чунин хандаки камбар бомба задан амри маҳол аст,— ба худ таскин медод ӯ.— Аз ҳазорто яктояш ҳам намерасад! Хӯш, агар расад чӣ? Ин ҳам боқе надорад! Ӯ кӣ будани худро нишон дод! Ба кадри ҳол интиком бистонд!.. Акнун мурад ҳам, беармон мемирад...»

Ин суҳанҳо асар карданд. Акнун дилаш боз ором ва муназзам метабид. Ба китфи чап назар афканд,— аз ӯ ду-се қадам дуртар Сосновская менишаст. Юбка-

аш хеле ба боло хазида буд ва холо роии чалаш, ки чун барф сап-сафед буд, то трусии кабудчааш намуда менстод. Чашмонаш ба монанди пештара чалак-палак буд. Аз ӯ чор-панҷ кадам дуртар солдати барзангии сергӯште ба тағи хандак бо шикам хобида, мисли барзағони нимбиёмил урросзанон қай мекард.

Ҳамлаи тӯпу миномётҳо ва бомбаандозии самолётҳо шадидтар мешуд. Тахтапушти замин, гӯё варақа зер карда бошад, беист меларзид ва чунии ба назар мерасид, ки деворҳои хандак ҳамин ҳоло ламида, ҳамаи онҳоро зинда ба зинда меғӯронад.

Мерган боз ба солдате ки қай мекард, назар афканд. Чашмонаш қариб, ки аз косахонаашон барояд, ду рӯи рафидамонандаш суп-сурх. Даҳонаш калон кушода ва зӯр зада уррос мезанад, аммо аз дарунаш чизе беруи намеояд. Ба хотир овард, ки аз рӯи нақли мардони кордида, дар вақти ҳуҷуми мучтамеъ ва шадиди тӯпо сарбозони кориадида ё тамоми чизии дар меъда будаашонро қай мекунанд, ё пайиаста тамоку мекашанд ва ё саҳт хӯрок хӯрдан мецоҳанд. Ва меғӯинд, ки ҳисси гуруснагӣ чунон ғалаба мекунад, ки баъзеҳо агар ҳамроҳашон чизии хӯрдани надошта бошанд, то тамои шудани ҳамла тасмаи миёнашонро хонда мебароянд. Ногаҳ эҳсос намуд, ки ӯ ҳам гуруснааст, саҳт гуруснааст, на дар шикам ва на дар рӯдаву рӯчукаш чизе нест. Саросемавор шавлаи дегҷаро, ки то ҳоло дар болои зонуяш медошт, фуру додан гирифт. Шавла ақун чун ҳалло ширин метофт. Шавларо тамои карда, консерваро ба даст гирифт. Аз миёнаш ханҷари немисиро баровард. Якчанд сония дамашро тамошо кард. Пӯлоди ханҷар чун нигоҳи Азроил сард ва ялаққосӣ буд.

Мерган аз куттии консерв бо ангуштони хоқолудаш гӯшти ҳил-ҳил ҷухтагиро гирифта, ба даҳон меандошт ва онро нахонда, фуру мебурд. Баъд аз он, ки гӯшт аз ниоф гузашт, ногаҳ ба хотир овард, ки ӯ мард аст, илова бар ин афсар аст ва дар паҳлӯяш хонумаке нишастааст. Вай дар ҳар ҳолат, ҳатто дар чунии қиёмати қоним ҳам бояд мард бошад! Марди ҳимматбаланд бошад! Бинобар он куттии нимаи консерваро ба санитарка дароз кард.

Сосновская бо кафи як даст даҳону бинияшро маҳкам пӯшонда ва дастии дигарашро ба аломати «Не, лозим не!» тез-тез ҷунбондан гирифт. Мазмун, дили ӯ ҳам беҳузур мешуд.

Мерган аз санитарка чашм ханда, ба солдат назар афканд. Солдат як бари рӯяшро ба замин монда ва дасти росташро ба пеш ёзонда, беҳаракат меҳобид. Боз ба санитарка рӯ овард ва то ки аз байни гулдурроси таркишиҳо суханхояш ба гӯши ӯ бирасанд, шушаширо як аз ҳаво пур карду бо дасташ нишора карда, аррос зад:

— Рав, бубин, ки ба вай чӣ шуд?

Сосновская тағ-тағи хандак ғавак канида, ба назди солдат рафт ва ӯро ба тахтапушт гардонда, гӯшаширо ба болон диллаш гузошт.

— Тоскулоҳашро гир! Тоскулоҳашро!— аррос зад боз Мерган, аммо Сосновская дар чуни қиёмати қонм аз ҷанг кадам овози гулдурроси ӯро шунида натавонист.

Мерган гӯшти консерваро хӯрду куттияширо аз болон сараш аз хандак ба берун ҳаво дод, баъд ангиштиҳои рағанолаудашро ба зони ҷиғаш пок карда, нимҳез шуд ва бо чор ҷағиш худро ба солдати мактул расонда ва охишта тасмаи зери манаҳашро кушода, тоскулоҳашро гирифт ва ба ҳамон минвол худро ба санитарка расонда, ба паҳлӯяш нишаст.

— Ма, гир!— гуфт Мерган тоскулоҳро бо остинаш пок намуда ва ба Сосновская дароз карда. Пилоткаро аз сарат гиру ани ниро пӯш!

— Не, не, намегирам!— бо даҳшат фаръёд зад Сосновская ва гечида аз Мерган як кадам барии дур шуд.

— Не, намегирам!

Мерган гечида ба наздаш омаду пилоткаашро гирифта, тоскулоҳро ба сараш монд ва ба торакаш охишта, як мушт зада, лабонашро ба гӯшаи бурд:

— Аз сарат нагир, аҳмак! Ин ба вай дигар лозим не! Ба ту бошад, лозим! Қаллаят боз лозим мешавад! Мефаҳми? Лозим мешавад! Бинобар ин эҳтиёт кардан лозим! Ҳа, каларо эҳтиёт кардан лозим!

Дар ин вақт бомбаандози самолётҳо катъ гардид, аммо ҳамлаи ғулу миномётҳо ҳамаҷо ҳам давом мекард.

Аз ҳамгешии хандак старшина, ки ҷорқад шуда медавид, намоён шуд. Вай ба Мерган расиду худро ба зону партофта, даст ба чакка бурд:

— Рафиқ лейтенанти калон! Лейтенант Барчук фармуданд, ки ихтиёри ротаро ба зимма гиред!

Мерган аз гиребони старшина гирифта ва канида ба худ ҷафе карда, бо тахлука пурсид:

— Ба Барчук чӣ шуд? Вай дар кучост?

— Ба Барчук ҳеч гап нашудааст. Лекин тамоми қормандони штаби батальон ҳалок шудаанд. Бомбаерост ба заминкани штаб задааст. Ҳозир командири ротан разведкачиёни полк омада буд. Ҳамроҳ ба он ҷо рафтанд. Мувофиқи фармони командири полк лейтенант Барчук иштиёри батальонро ба даст ҷирифтани...

Ҳанӯз старшина ғанаширо ба охир нарасонда буд, ки ба порои рельс бархӯрдани оҳангпоре ба ғӯш расид.

— Танк! Танк! Танк!— садо мебаромад аз порои рельс.

— Танки! Танки! Внимание! Танки!— аррос мезадад командирҳою дидбонҳо.

Ақнуи тӯпу миномётҳо ба ҳатти дуваум ҳамла мекарданд.

Мерган сарашро аз ҳандақ баровард. Танку пиёдааскарҳои немис аз симҳор гузашта, ба сӯи ҳандақ мевандиданд. Мерган бо ҷаҳл затири антоматро ба қафо кашида сар дод ва солдатҳои паси танкҳо, ки ба сӯи изводи яқум ҳамла меоварданд, ба нишон гирифта, бо сизсилаҳои дароз-дарози ҷафс тир мезидошт. Танк ба мобайни қаноти ҷапи изводи ӯву қаноти ростии изводи Береговой ҳамла меовард. Дили Мерган аз қаноти ҷапи изводаш пур буд.— дар он ҷо Коваленко роҳбарӣ мекард, бо вучуди ин оташфишониро катъ накарда, бо тахлуқи аррос мезад:

— Пиёдааскарҳоро зада аз танк ҷудо кунед! Пиёдааскарҳоро! Пиёдааскарҳоро!

Солдатҳое, ки дар қарибӣ буданд, то ки фармони ӯ ба ғӯши дигарон низ бирасад, тақрор мекарданд:

— Пиёдааскарҳоро зада аз танк ҷудо кунед! Пиёдааскар-хоро! Пиёдааскар-хоро!

Тӯпу миномётҳои мо низ ба ҳуҷум гузаштанд, аммо оташи миномётҳо ин дафъа қандон шадид набуд. Маълум буд, ки онҳо дар ҳангоми ҳамлаи самолётҳою тўпҳои душман қисми зиёди миномётҳоиширо талаф додаанд ва ҳоло аз ду ва ё се миномёт оташфишонӣ карда истодаанд. Оташи тўпҳои зирехшикан низ маза надошт,— ин дафъа тирӣ онҳо ҳеч ба нишон намерасид.

Мерган аз автомат оташ мефишонд ва ҳаман инро мушоҳида менамуд.

Ин дафъа ба мавқеи рота ҳамроҳи пиёдааскарҳо як танки вазини ва як танки миёнавазини «Т-III» ҳуҷум мекард, аммо тўпчиёни ҳатто ду танкро ҳам маҳв карда наметавонистанд. Оре, гоҳ-гоҳ ба пештани танки ваз-

нин тир мезаданид ва аз он даста-даста шарора барме-
чаҳид, аммо танк ва аз паси он пиёдавскарҳо ҳамонро
гаюрона ба пеш метохтанд. Ана, ба хандак наадик шу-
данд.

Мерган як гранатаи зирехшиканро ба бағал зада ба
сӯи он танк тохт. Ҳанӯз бист-сӣ қадам намонида буд,
ки танк аз болон хандак гузашт. Баъд аз чанд сонияе
дасте аз хандак берун шуд ва гранатаи парвоз карда
рафту аз қафо ба тасмачарх бархӯрд. Танк боз панҷ-
шаш қадам пеш рафта бозинстод. Дар ин вақт Мерган
ба чизе пешпой хӯрда дароз парид, аммо зуд аз ҷой
ҷаста хеста, ба қафояш назар афканд: Сосновская бо
тахтапушт ба девори хандак такъя намуда, качпахлӯ
меҳобид ва аз гарданаи хун таровида, ба даруни ги-
ребонаи ҷорӣ мешуд.

Мерган бо ҷаҳл туф карда ва фарох-фарох ҷаҳида
ба пеш метохт. Вай танҳо дар айёми ҷавонӣ ин хел ме-
тохт. Вай гоҳ ба майдони ҷанг ва гоҳ ба танки беҳа-
ракат назар меафканд. Ногаҳ дид, ки аз тағи танк ду-
се милмилаки оташ гоҳ фурузон ва гоҳ хомӯш меша-
вад. Мерган дар айни дам аз бағалаи гранатаро гирифт,
ба паҳлӯи танк, рост ба тағи ҷархҳои урьёнаш (бе-
тасмаиш) ҳаво доду бо қирраи ҷангӣ парвозу тарқиши
гранатаро мушоҳида намуда, ба пеш тохтан гирифт.
Граната ба тағи ҷархи қафо афтода, тарқид ва худ
ҳамон лаҳза оташи автоматҳо хомӯш шуданд. Мерган
чун яқин ҳосил намуд, ки қори танкчиҳоро тамои кард,
ба лўкка гузашта, майдони ҷанг ва манқеи взводи Бе-
реговойро мушоҳида кардан гирифт. Баъд аз шаш-ҳафт
қадам отаршина Сабуров аз ошёнани пулемёт дарида
баромада, беши роҳашро гирифт:

— Рафик лейтенанти калон! Ба он тараф нигоҳ ку-
нед!— ва бо ангуштаи мавқеи, ки дар он ҷо қаноти
ҷангӣ взводи Береговой бо қаноти ростии полки ҳамсон
мепайваст, нишон дод.

Немисҳо гурӯҳ-гурӯҳ ба он ҷо дарида, худро ба да-
руни хандак мепартофтанд.

Мерган барои хубтар муоина кардан ба лонани пу-
лемёт тоб хӯрд. Дар он ҷо солдате аз пулемёти дастӣ
ба паҳлӯи он немисҳо оташ мефишонд. Вай дар сар
тоскулоҳ дошт. Мерган аз гардани докапечаш фаҳмид,
ки ин Исаев, хӯ ҳамон солдати дар сансхона маҷрӯх-
шуда. Мерган дар аввал ҳайрон шуд: ҷаро Исаев аз
пулемёт оташ мефишонад? Охир вай автоматчӣ-ку?

Баъд чашмаш ба часаде, ки дар паси Исаев меҳобид, афтод. Дар болояш шинель партофта буданд. Фақат дастонаш, дастони ғоку камхунаш, ки ба пеш ёзонда шуда буданд ва аз афти қор, дар талвосан ҷонкашӣ заминро меҳарошиданд, урьён буданд. Мержан ба ин дастон як назар афканду хун ба майнааш зад ва аз қаъри дилу чигараш фиғони ҷонгудоze бархост: бале, ин Лёва! Лёва! Ҳамон Лев Попови самаркандӣ, ки онро ҷун писараш Асад дӯст медошт!

Мержан аз гиребони старшина Сабуров гирифтӯ кашанда ба худ ҷафс карда ва бо ҳашм рост ба чашмонаш чашм дӯхта аррос зад:

— Қанӣ, Береговой? Қанӣ? Ҷаро аксулҳучум ташикил карда, немисҳоро аз хандақ зада намебароред?

— Береговой бақияи взводашро ҷамъ карда, ба аксулҳучум бурд, аммо немисҳоро аз хандақ зада баровардани онҳо дар гумон аст,— гуфт Сабуров гиребонашро аз дасти Мержан ҳалос карда.

— Ҷаро?— ба рӯяш аррос зад Мержан.— Ҷаро?

— Ҷаро? Ҷаро?— зери лаб гурунгос зад Сабуров ва бо овози баланду ҳашмолуд илова намуд:— Ҷунки дар взвод қариб одам намонд! Немисҳо ба қарибӣ ба ин ҷо ҳам зада мебароянд!— Ақун Сабуров рост ба рӯи Мержан нигоҳ карда дод мегуфт:— Ҳа, зада мебароянд! Ана, мебинӣ, ҳамаамон ҳалок мешавем!— ва овозашро андаке пасттар карда зӯм намуд:— Вақти ақибнишинӣ шуд. Дар вақташ ақиб ништастан ҳам ғалаба аст, лейтенант! Ҳа, ғалаба! Фармон те, ки ақиб нишинем!

Мержан бо ҷаҳл як торсақӣ ба баногӯшаш фаровард.

Сабуров ҳеч ба ин мунтазир набуд. Вай автоматашро ба шиками Мержан рост кардани шуд, аммо мили автомати Мержан аллакай ба сандуқи синааш расида меистод.

— Зуд се солдати нағз ёфта биёр ва ман ба ту ҷӣ хел аз хандақ зада бароварданро нишон медиҳам!..— гуфт оромона Мержан.

Эътимод ва оромии Мержан ба старшина асар кард ва ӯ ба қафо баргашта, аз пай фармон шуд.

Мержан ба назди Исаев омада, автоматашро ба болои сангар ниҳод. Исаев ҳиққосзагон гирия карда, бо сисилаҳои дароз-дарози зич оташ мефишонд.

Мержан мушоҳида мекард. Немисҳо хандақи полки ҳамсояро зер карда гирифта ва аз он гузашта, ба сӯи

хатти дуввуми мудофиа мешитофтанд. Ба онҳо ду танки назини ва чор танки сабук ҳамроҳӣ мекарданд.

Баъд аз дақиқае старшина Сабуров бо чаҳор солдат ба сӯи хандаки полки ҳамсоя медавиданд. Онҳо акнун ба хандаки равобит наздик шуда буданд, ки дар пеш лейтенант Береговой ва се солдати дигар намоён шуданд. Онҳо тир паронда-тир паронда ақиб менишастанд. Мергану солдатҳояш ба хандаки равобит ҷой шуданд, то ки баъди гузаштани Береговойо ҳамроҳонаш немисхоро бо оташ пешвоз гиранд, аммо дар ин вақт чашмаш ба як чизи мудаввари тўпчамонанди сиёҳе афтод, ки аз ҳамгашти хандак беруи ҷаста, аз болои сангар рост ба сӯи Береговой парвоз мекард. Мерган дар як он фаҳмид, ки ин гранатаи мудофиавии бедастаки немисист. Дар баробари идрок кардани ин бо тамоми қувва аррос зад:

— Ло-жи-ись!

Аммо дер шуда буд,— граната дар пешии пой Береговой таркид. Солдатҳое, ки аз пасаш медавиданд, низ ҳамроҳи ӯ ба замин афтоданд ва дигар... барнахостанд.

Мерган аз бағалаш гранатаи зиреҳшиканро бароварда ба пешии пояш монд ва аз болои сангари хандаки равобит ба ҳамгашти хандаки асосӣ чашм дӯхта, ба солдате, ки дар паҳлӯяш меистод, кафи дасташро дароз кард. Солдат ба кафи дасташ як «лимонка» гузошта, ба гӯшаш пичиррос зад:

— Запалаш мондагӣ!

Мерган бо аломати «фаҳмидам» сар ҷунбонд. Бай ҳуди «лимонка»-ро дар дасти росташ дошта ва ҳалқаашро бо дандонҳои курсияш газида, ҳанӯз ҳам аз ҳамгашти хандак чашм нақанда меистод. Чанд сонияе гузашт. Баъд тоскулоҳе як намоён шуду боз нопадид гашт. Боз чанд сонияе гузашт. Соҳиби тоскулоҳ чорқад шуда ва аз ҳамгашти муқобил чашм нақанда, нӯг-нӯги по якҷанд қадам ба пеш монд. Азбаски хандаки равобит ҷун хати уфукӣ бо хандаки асосӣ мепайваست, немис Мергану ҳамроҳонашро дида натавонист.

Немис боз ду қадам ба пеш монда қоматашро рост кард, аммо ҳоло ҳам чашмонашро аз ҳамгашти муқобил намеканд. Дар ин дам аз ҳамгашт боз се нафар немис баромаданд. Немис пешоҳанг барои эҳтиёт ба ҳамгашти хандак як гранатаи дастадароз партофту аз паси он ҳудашро низ ба пеш ҳаво дод. Ҳамроҳонаш ҳам

ба ӯ пайравӣ карданд. Онҳо ханӯз даҳ-понздаҳ қадам намонда буданд, ки касе дар таги дасташ бо изтироб пичиррос зад:

— Парто! Парто!!!

Мерган бо ҷаҳл ҳалқан гранатаро канду сонияе дар дасташ нигоҳ дошта, баъд ҳаво дод.

Таңҳо як немис, ки аз ҳама қафо буд, ба ҳамгашти хандак ҷон ба саломат бурд ва баъд аз сонияе аз он ҷо гранатаи дастадарозе ба парвоз омад. Мазмун, немис ё сарбози корнадида буд ё сарбози бехунар, дастан ҷубини сафеди граната хеле баланд парвоз мекард ва дэр ҳаво дар атрофи тири худ ҷарх мезад.

Ҳама баробар гранатаро бидиданд ва ба таги хандак диққат ништастанд.

Гранатаи немис ханӯз ба хандаки равобит нарасида, дар ҳаво таркид. Ҷанд порааш ба даруни хандак афтод, аммо ба ҳеҷ кас осеб расонда натавонист.

— Агар боз дар таги дастам ғур-ғур кунӣ, ҷунон ба даҳонат мезанам, ки ягонто дандонат намонанд!— фашишос зад Мерган бо қирраи ҷашм ба китфи ҷап назар афканда.

Старшина Сабуров хичолатмандона сар ба зер афканд,— аз афти қор, хатон худро фаҳмид. Бале, мазмун, лейтенанти қалон меҳост, ки немисҳо наздик тар оянд ва баъд гранатаро партоянд. Ана, ӯ, старшинаи рота, ки то ҳол худро сарбози қордида ва хушбӯро зирак мешумурд, дар таги дасташ бемавқеъ ғур-ғур карда ба тезтар партофтан таҳрик намуд ва як немис бо айби ӯ муфт аз марғи муфочо ҳалос шуд. Бале, маҳз бо айби ӯ! Вағарна, лейтенанти қалон немиси ҷаҳорумро низ рост ба ҷаҳаннам мефиристод!

Мерган қоматашро рост карда, вале қалаашро аз хандак набароварда, гранатаи зиреҳшиканро бо тамоми қувва ба сӯи ҳамгашти хандак ҳаво дод. Граната ба санғари хандак бархӯрда таркид. Маълум буд, ки ба немисҳо осебе расонда натавонист,— фақат ҳоки сангарро ба ҷор тараф пош дод. Мерган бо ҷаҳл туф карда, дашном дод.

Аз паси Мерган Сабуров бархост. То ки рост ба ҳадаф бизанад ва дар назди лейтенанти қалон, ки ҳоло командири рота ва аз ин рӯ командири бевоситаи ӯ буд, гуноҳи худро ҷуброн кунад, қаллаашро аз хандаки равобит бароварда ва ҳамгашти хандаки асосиро нағзақ ба нишон гирифта, гранатаи дасташро ҳаво дод.

Ҳанӯз граната дар ҳаво буд, ки чизе ки аз оташ, не, на аз оташ, балки аз оҳани гудохта ҳам тафсону сӯзонандатар буд, баногӯшашро лесиди рафт. Сабуров ба афтодани гранатааш мунтазир нашуда, худро ба таги хандак партофту даст ба гӯшаш бурд. Баъд кәфи дасташро ба пеш чашмонаш оварда, дид, ки хунолуд! Дар баробари дидани хун рангаш парид ва беҳудона эррос кашидан гирифт:

— Сани-та-ар! Са-ни-та-ар! Санитарро чег занед! зудта-ар!

Мерган дар ин вақт хамгашти хандаки асосиро мушоҳида менамуд. Аз он ҷо боз гранатаи ҷубиндастае ба парвоз омад. Мерган боз худро ба таги хандак ҳаво доду бо қирраи чашм ба гӯши Сабуров назар афканд. Гӯши Сабуров як тангаи даҳтинӣ барин сӯрох! Ва аз атрофи сӯрохияш хун метаровад!

Мерган ба харду солдати ҳамроҳаш фармуд, ки аз хамгашти хандаки асосӣ чашм накананд ва агар немисҳо аз он сар бароранд, бо граната зада маҳв кунанд ва баъд ба Сабуров, ки ҳоло ҳам санитарро фаръёд мекард, рӯ оварда бо лабханди захррез гуфт:

— Чаро ин қадар барзагов барин эррос мезанӣ? Туро чин ҳам назадааст! Фақат немисҳо ба гӯшат тамга зер кардаанд! Акнун занат туро гум нахоҳад кард! — ва аз кисааш як лӯла бинт бароварда ва лифофаашро бо дандон канда, ба дасти Сабуров дод: — Ма, гӯшатро банд!

Сабуров то ҳол гумон мекард, ки тир ба сараш задааст ва танҳо акнун ба гӯшаш задани тирро эҳсос намуд. Вай бинтро ба гӯшаш пахш карда ва тез-тез мижа зада менишаст. Дардаш то рафт пасандатар мешуд. Вай акнун саҳт хичил буд.

Мерган дар таги хандак нишаста фикр мекард. Ҳоло ўву ҳамроҳонаш ба ҳолати аҷиб афтода буданд. Аз як хамгашти хандаки асосӣ то хамгашти дигараш шаст-қафтод метр буд. Хандаки равобит бо хатти амудӣ тӯл кашида, ба мобайни ана ҳамин хамгашти хандаки асосӣ такъя менамуд. Бинобар ин ҳоло Мергану ҳамроҳонаш бо хандаки асосӣ на ба пеш рафта метавонистанду на ба қафо, — ҳамин ки ба он пой мегузоштанд, ҳатман ҳадафи тир мешуданд. Дар хандаки равобит ҳам дер истода наметавонистанд, ҳар дақиқа гоҳ дар паси он ва гоҳ дар пеш он гранатаи дастада-розе метаркид. Яқин буд, ки дер ё зуд ягонтои он ба

даруни хандаки равобит афтода метаркад. Он гоҳ хамашон муфт халок хоҳанд шуд!

Хӯш, кай роҳи халосӣ? Кай?

Зимнан, роҳи халосӣ буд,— ротаро партофта, бо хандаки равобит ба хатти дуввуми мудофия гурехтан! Ана, ягона роҳи халосӣ!

Вай, Мерган-партизан, саворааскари қадима, не, не, савораафсари қадима, ротаашро партофта, ба хатти дуввум гурезад? Не-е! Аз ин марг ҳазор бор авлотар аст!

Аммо ку илоҷ? Гранатаҳо ҳам тамом шуда истодаанд. Хамагӣ сето монд! Тирашон ҳам тамом шуда истодааст! Бе граната ҳеҷ кор карда наметавонанд! Фақат худро муфт ба куштан медиҳанд! Шармандагӣ!

Ногаҳ Мерган ба хотир овард, ки дар байни онҳову немисҳо заминкӯне ҳаст. Ов्रो взводи сапёрҳо барои худ сохта буд. Заминкӯни мустаҳкам! Ба болояш чор қабат болор партофта ва як метр барин хок андохта буданд. Баъд сапёрҳо овро тарк карданд ва взводи Береговой овро ишғол намуд. Дар он ҷо бояд хатман гранатаву тир бошад! Охир, взводи Береговой яроку аслиҳашро дар он ҷо нигоҳ медошт. Шояд аз сапёрҳо камтар тол ҳам бокӣ монда бошад?

Аммо ба он ҷо расидан кори осон нест!

Мерган чорзону шуда, охишта каллаашро аз хандаки асосӣ баровард ва дар ҳуди ҳамон сония як силсилаи дароз ва ҷафси тири аътомат аз пеши бинияш виҷжосзанон гузашт ва хатто бӯи сурбӣ тафта ва борути сӯхта ба машомаш зад.

Мерган боз худро ба қафо, ба хандаки равобит кашид ва солдати сурхпӯстери, ки ҳуди ӯ барин баланд-боло ва кокина буд, бо имои ангушт ба наздаш ҷеғ зад. Солдат ҷоргова ба наздаш омад.

— Граната дорӣ? — лабаашро ба гӯши солдат расонда пичиррос зад Мерган.

Солдат ду ангушташро нишон дод.

— Ба ҳардуяш запал мон! — фармон дод Мерган ва баъд аз гузоштани запалҳо бо овози баланд, то ки дигарҳо ҳам бишнаванд, зам намуд: — Ҳозир тайёр шуда меистӣ! Хамин ки «Парто!» гуфтам, яктояшро мепартой! Баъд старшина аз тағи хандаки асосӣ ба дари заминкан нигоҳ карда меистад. Хамин ки ман намоён шудам, вай ба ту боз «Парто!» мегӯяд ва ту гранатаи дуввумро мепартой, Фахмо?

Хар се бе ҳеч шарҳу тафсир мақсади Мерганро фаҳмиданд ва бо аломати тасдику тақдир сар чуибонданд.

Мерган дар канораи хандаки равобит чоргова меистод. Солдати сурхпусти баландболо граната дар даст ва чашмонашро нимроғ карда, ба ҳамгашти хандак дар он ҷое, ки немисҳо пинҳон буданд, чашм дӯхта меистод. Дили ӯ холо аз гурур ва ифтихор лабрез буд. Охир, лейтенанти калон, чунин афсари далеру бебок, чунин кореро, ки ҳаёту мамоташ маҳз ба ҷи хел анҷом ёфтани он вобастааст, на ба дигарон, ҳатто на ба старшинаи рота, балки ба ӯ, ба ефрейтор Кравцов, супурд.

— Пар-то! — наъра кашид Мерган.

Кравцов кулоҷ кашида, бо тамоми қувва гранатаро ҳаво дод. Вай баъд аз ҳаво додани граната худро ба тағи хандак напартофт, балки парвози онро наззора намуда истод. Граната парвоз карда рафта рост ба нишон, — дар паси ҳамгашт ба даруни хандак зад. Бинобар ин вай чапак зад ва мастана худ ба худ хитоб намуд: «Қандата зан Кравцов! Қандата!» ва ба мобайни ду қафали Сабуров, ки холо дӯнг истода ва сарашро андаке ба хандаки асосӣ тикқонда, ба чорҳези Мерган наззора менамуд, як лағад зад.

— Холо сабр карда ист! Рӯзата сиёҳ мекунам! — вазъияташро дигар накарда гурунғос зад старшина.

Кравцов боз ба ҳамгашти хандак, ки дар он ҷо немисҳо пинҳон шуда меистоданд ва онҳоро маҳв кардан меҳостанд, наззора менамуд ва дар баробари ин гоҳ-гоҳ бо қирран чашм ба мавқеи полки ҳамсоя назар меафканд, ки дар он ҷо немисҳо ҳатти якуми мудофиаро раҳна намуда, ба сӯи ҳатти дуввум мешитофтанд. Ногаҳ ба дилаш аланга афтод:

«Чаро ин ҳодиса нимсӯхта ва Барчук ба ақибнишинӣ фармон намедиханд? Охир, танкҳои пешоҳанги немисҳо аллақай аз ҳатти дуввум ҳам гузаштанд-ку!»

Ҳанӯз фикрашро ба охир нарасонда буд, ки Сабуров аррос зад:

— Парто!

Кравцов кулоҷ кашида гранатаи дуюмро ҳам партофт аз болои старшина ҳам шуда, ба хандаки асосӣ назар афканд.

Мерган автоматашро ба гардан овехта, ба зер ба-ғалаш борҳалтаеро фушурда ва бо дасти дигар симе-

ро кашола карда, ба сӯи хандаки равобит медавид. Сабуров худро ба кафо кашид ва ҳамин ки Мерган ба ҷои ӯ гузашт, пулемёте қад-қадӣ хандаки асосӣ оташ фишондан гирифт. Тирҳо виж-виждунон аз назди хандаки равобит мегузаштанд.

Мерган ҳаққосзанои нафас мегирифт, гӯё масофаи байни хандаки равобиту заминкаи на 15—20 метр, балки 15—20 километр бошад.

Вай сонияе ба девори хандак такъя карда истоду баъд змр дод:

— Кравцов бо ман мемонад! Дигарҳо понздаҳ-бист кадам дуртар рафта аз паси душман наззора мекунанд, то ки онҳо аз хандак баромада, аз паҳлӯ хучум накунанд! Зуд бошед!

Баъд худаш бо шикам ба тағи хандак хобида ва андаке каллаширо бароварда хандаки асосиро наззора кардан гирифт.

Баъд аз дақиқае аз ҳамгашти хандаки асосӣ немисе баромад. Немисе харосида-харосида ду-се кадам монд. Баъд ҷои пайвастишавии хандаки равобит ва хандаки асосиро ба нишон гирифта, як силсила тир андохт. Боз сонияе нигоҳ карда истоду як силсилаи дарозтаре тир зад ва ҷун дид, ки ба ӯ ҳеҷ кас ҷавоб намедихад, ба кафо нигоҳ накарда, бо дасташ ишора намуд. Аз ҳамгашти хандак боз ду немисе нуг-нуги пой қадам монда ва харосон ба пеш чашм дӯхта ба вай наздик шуданд. Онҳо чанд сонияе бодикқат гӯш карда истоданду баъд ба пеш лўкка гирифтанд. Ҳамин ки онҳо ба заминкаи наздик шуданд, Мерган симро сахт ба сӯи худ кашид ва, то ки пардаи гӯшаи аз мавҷи таркиш нақафад, ба ҳамроҳаш аррос зад:

— Даҳонатро кушо!

Аввал ҳок ва баъд болорҳои болон заминкаи, ки ҳар кадом ҷаҳор метр дарозӣ ва қариб як метр ғафсӣ доштанд, ба ҳаво, ба баландии 15—20 метр бархостанд, баъд гулдурроси гӯшкаркунандае баланд шуд. Болорҳову ҳоки болон заминкаи дар ҳаво андаке парешон шуда, боз ба замин фуру рехта, ҷун садди ҳокиву ҷӯби миёни хандаки асосиро бастанд.

Мерган баъд аз фуру нишастани ҳоку ҷӯбҳо аз ҷой бархост.

Кравцов бо ду даст аз ду бари рӯяш гирифта, аз лабонаш сахт бӯсид. Сабурову ҳамроҳаш, ки аз ин тар-

киши мудхиш сахт тарсида буданд, ба сӯи ӯ медави-
данд ва чуи диданд, ки командирашон аз таги хандак
бархост, кадамашонро сустан карданд.

Дар ин сония аз дуродур аз қаъри лашкаргони пол-
ки ҳамсоя садон ачибе бархост. Мерган дар умраш
ин хел садоро нашунида буд. Ин садо аз гурриши сна-
рядҳои вазнин ҳам мудхиштар буд.

Мерган ба сӯи садо назар афканд. Чор-панҷ кило-
метр қафотар, дар паси хандаки дуввуми полки ҳам-
соя тали дарозрӯяи хокӣ тӯл мекашид. Баландияш
аз даҳ-поздаҳ метр беш набуд, аммо хеле ва хеле тӯ-
лонӣ буд. Аз назди деҳачае, ки аз ин ҷо чуи лаккаи
сиёҳ ба назар мерасид, оғоз ёфта ва аз шимол рост
ба ҷануб тӯл мекашид ва дар байни сароби ҷангалуд
аз назарҳо нопадид мешафт.

Ана ҳоло аз канораи шимолии ин тал, аз қарибии
деҳа, ин садон ачиб бармехост ва аз он ҷо ситораҳои
думдор, ки аз онҳо охани гудохта мерехт, ба парвоз
меомаданд.

— Ура! Ура! Катюшаҳо! Катюшаҳо! — чапакзанон
дар ҷояш ҷархида аррос мезад Кравцов.

Мерган акнун фаҳмид, ки ин ҳамлаи миномётҳои
реактивист ва онҳо немисҳоро бо минаҳои термитӣ,—
оташафкан кӯфта истодаанд.

Боз ду дастҳои реактивӣ ба қор даромаданд. Ак-
нун тамоми дашт ба баҳри оташ табдил ёфта буд. Дар
сахро оташ ғел меҳӯрд, мавҷ мезад ва ба пеш меҷа-
хид. Танкҳои фулодӣ чуи хирмани хошоки хушк вағ-
ғосзанон месӯхтанд.

Оташи миномётҳои реактивӣ ҳамагӣ як ё якуним
дақиқа идома дошт, бо вучуди ин ҳамаи он танкҳо ва
пиёдааскарҳои немисро, ки истехкоми якуми полки
ҳамсояро раҳна карда, ба қалби лашкаргон мешитоф-
танд, бо шохчорӯби азими оташфишон рӯфта партофт.

Ва он қисмҳо, ки ба истехкоми якуми лашкаргони
советӣ наздик шуда буданд ва ба гранатаҳояшон за-
пал ҷой карда, барои бо як ҳамла ишғол кардани он
тайёри медиданд, саросемавор акиб менишастанд.

Сарбозҳо бо душмани акиб нишастаистода ҷӣ қор
карданашонро нағз медонистанд.

— Бале, ин ҳучумро ҳам зада гардондем,— аз дил
гузаронд Мерган,— аммо фардо аҳвол ҷӣ мешуда бо-
шад?

Мақтулонро ғундошта, ба даруни хандаки лонаи пулемёт чун болорҳо болои ҳам мечиданд,—барои ғӯрковӣ на ҳавсала буду на вақт. Чароҳати маҷрӯҳонро мебастанд.

Он маҷрӯҳон, ки чароҳаташон сабук буд ва бе кӯмаки дигарон роҳ гашта метавонистанд, бо хандаки равобит ба назди пункти дидбонии командири рота меомаданд ва баъд аз байни кӯҳони тали дарозрӯяе гузашта, ба сӯи батальони санитарӣ, ки дар қарибии штаби полк воқеъ буд, мешитофтанд. Онҳо хурсанд буданд, ки аз ин қиёмати қоим ҷон ба саломат бурданд, бинобар ин меҳостанд, ки аз ин маъзеи махуф ки марг аз заминаш бармеҳост ва аз осмонаш фуру мерехт, ҳарчӣ зудтар дур шаванд.

Мерган дар пошнаи теппачае, ки дар болои он пункти дидбонӣ воқеъ буд, нишаста сигор мекашид ва бо таҳассур аз паси маҷрӯҳон наззора менамуд. Холо ҳам аз ҳаво бӯи ғализи дуд, бороти нимсӯхта ва оҳани тафта меомад.

Старшина Сабуров аз хандаки равобит часта баромада, ба сӯи Мерган равон шуд. Вай хастаҳолона ба паҳлӯи командириаш нишаста гурунғос зад:

— Аз тамоми рота тапҳо бистусе нафар монд.

Мерган ҳарфе нагуфт.

— Симоняну Береговой ҳам ҳалок шуданд.

Мерган боз ҳарфе нагуфт, чунки ҳалокати ҳардуро ба чашми худ дида буд.

— Коваленко ҳам...— боз гурунғос зад Сабуров.

Хун ба майнааш зад. Мерган аз гиребони старшина ғирифта ва бо шаст кашида ба худ ҷафс карду рост ба қаъри чашмонаш нигариста, беҳудона наъра кашид:

— Ту чӣ гуфти? Коваленко? Дурӯғ намегӯӣ? — ва дар ҳуди ҳамон лаҳза эҳсос намуд, ки старшина дурӯғ намегӯяд. Чаро дурӯғ гӯяд? Аз ин дурӯғ ба вай чӣ фоида?

Ногаҳ оташи дарду алам аз қаъри дилаш ғулғулазанон боло ҷаҳид ва ба ду дона марвориди ғудохта табдил ёфта, аз кунҷи ду чашмаш фуру рехт: «Чаро ин хел? Чаро ин хел?! Чаро фалак ба ҳар касе, ки ӯ дил бандад, ба решаи умраш табар мезанад? Чаро? Чаро?..»

Старшина Сабуров, ки пайваста авзон Мергаиро мушоҳида менамуд, дар аввал саҳт ҳайрон шуд: «Чаро лейтенанти калон аз марги ифсарҳо неву аз марги як сержантчан оддӣ ни қадар ҳафа шуд? Ё барои он ки Коваленко муовини хуб буд? Бале, бояд ҳамин ҳел бошад... Аз ни маълум мешавад, ки ни «Ходан дарозӣ нимсӯхта» на таиҳо сарбои хуб, инчунин марди одил аст?...».

Старшина ханӯз фикрашро ба охир нарасонида буд, ки Мерган аз ҷояш ҷаста ҳесту бо забони софу сарехи русӣ ба унвони фалаж ва кирдуқори он як дашиноми доманадори обнарасидае фиристод.

Худи Сабуров ҳам дар ни ниязи «хунари» аз бачагӣ дасте ва маҳорате дошт ва дар се соли старшинагӣ ни маҳорати худро бисе такмил ва сайқал дода буд, бо вучуди ни ангишти ҳайрат ба дандон бурд.

«Уҳ, падаркусур! Аз мо, русҳо ҳам, гузаронд-е!» — аз дил гузаронид Сабуров ва бо ду-се ҷаҳиш худро ба Мерган расонд, ки ҳоло калон-калон қадам монда, ба сӯи хандаки асосӣ мерафт.

— Коваленко дар кучо? — баъд аз он, ки сӣ-чил қадам роҳ паймуданд, ба ҳамроҳаш нигоҳ нақираи пурсид Мерган.

— То қарибӣ дар қаноти ҷани взвод, ҳу ана дар он ҷо, дар қарибии танки шикаста буд...

Онҳо аз болон хандаки асосӣ гузашта ва бош шаст-ҳафтод метр роҳ паймуда, ба танки шикаста издиқ шуданд. Ба танк ҳафт-ҳашт қадам нарасида мактуле, ки болоишро бо плащ-палатка пушонда буданд ва таиҳо пошнаи мӯзааш намуда менестод, меҳобид.

Мерган плащ-палаткаро аз болоиш гирифта, ба наздаш ҷорзону зад. Баъд мактулро ба паҳлӯву тахтапушт гардонда, бадаиашро муонна намуд. Ягон ҷои Коваленко ҳарош нахӯрда буд. Фақат аз ду гӯш ва ду почакни бинӣ хун баромада, дар баногӯшу руҳсораҳо ва ба гирди даҳонаш шаҳ шуда буд. Ҷашмонаш кушодагӣ буд ва ба ду пора шишаи сабзи шиффоф шабоҳате дошт.

Мерган ҷӣ ҳел ҳалок шудани Коваленкоро тасаввур кардаиш шуд.

Аз афти қор, Коваленко ҷун мебинад, ки танки душман наздик омада истодааст, аз хандак ҳазида мебарояд ва ҷил-панҷох, қадам ба пешвози танк ғанақ мекашид ва баъд қоматашро рост карда, бо ғайрати ба

тасман чархаш мезанад. Бинобар ин аз мавҷи таркиши гранатаи худ ҳалок мешавад.

«Чаро вай ин хел кард? — аз дил гузаронд Мерган. — Чаро аз дуртар назад? — ва андаке мулоҳизакунон нишасту ҳудаш ҷавоб дод: — Аз афти кор, якто граната дошт ва яқинан ба нишон зада, ба ивази ҷони худ ҷони рафиканаширо харидан мехост...».

Мерган аз кайди фикру ҳаёл худро озод карда, ба ҳамроҳаш рӯй овард:

— Вера медонад?

Сабуров бо аломати инкор сар ҷунбонд:

— Вай холо ҳам бо маҷрӯҳон овора. Бе вай қорамон ҷаток мешуд...

Мерган ҷасади Коваленкоро ба болон дасташ бардошта ва аз хандаки асосӣ панҷоҳ-шаств метр гузаронда боҳаёт ба замин гузошт. Сипас қоматашро рост карда ва ба уфук ҷашм дӯхта, гурунғос зад:

— Раз! Вера ро ҳабар кун! Бигзор омада хайру хуш кунад... Баъд ваю Лёваро ба болон хӯ ана он тепла бурда, алоҳида-алоҳида мегуронем! — ва нигоҳи таъҷубомези старшинаро дида, бо ташидлуд назъра қашид: — Ха, ҳа! Алоҳида-алоҳида! Онҳо ба гӯри алоҳида ҳақ доранд! Ҳақ доранд! Ҳа, ҳақ доранд!!!

Мерган ба паҳлуи ҷасади муонинаш нишаста, ин ситор печонд. Ханӯз ду-се қуллаб нагирифта буд, ки Кравцов ҳаққосанон давида омад.

— Рафик лейтенанти калон, шуморо санитария пурсида истодааст. Вай саҳт маҷрӯҳ. Дар дами марг. Дар зинадағнам бо ҳақ бор лейтенанти калонро дидан мехоҳам, меғӯяд...

Аз хандак Вера ҷаста баромад.

— Қанӣ, Вани? Ба вай чӣ шуд? — ханӯз аз дур бо изтироб назъра қашид ӯ.

Мерган аз ҷояш хеста ва пушти шимашро афшонда, ба сӯи хандаки равобит равон шуд ва баъд аз си-чил қадам бозистода, ба қафо назар афканд.

Вера, ки то ҳол сари Коваленкоро ба болон зонуши гирифта менишаст, оиро оҳиста ба замин монд ва аз ҷояш рост хеста, бо қафи ду дасташ ҳарду гӯшашро маҳкам паҳш намуд. Ногаҳ гиреви ҷонгудоде баланд шуд. Ин гирев ба уллоси модатургии тирхӯрда хеле шабоҳат дошт. Вера дақиқае ҳамин хел истоду баъд ба пеш тохтан гирифт.

Вай бо саҳрон нопайдоқаноре ба пеш медавид. Пеш-

пой мехӯрд, меафтод, бармехост ва боз ба пеш метохт. Чун гурги тирхӯрда пайваст уллосзанон метохт.

Мерган то даме ки Вера аз байни кӯҳони тали дарозрӯя гузашта, дар қарибҳои мавқеи тӯпчиён аз назар ғойб шуд, наззора карда истод ва баъд як охи чуқур кашиду ба сӯи хандаки равобит равон шуд...

Сосновская дар болои шинелаш мехобид. Қасе аз миён поёнашро бо плаш-палатка пӯшида ва гулӯяшро бо дока печонда буд. Як ҷои дока танга барин сурх буд. Хун аз таги дока захида, бо гарданаи ба даруни гимнастёркааш мерехт. Чашмонашро пӯшонда, хирросзанон нафас мегирифт.

Мерган ба пахлӯяш нишаста, набзашро ба даст гирифт.

Сосновская чашмашро кушода, ба ӯ як назар афканду боз пӯшонд ва бо ангуштони сап-сафеди беҳун ва ларзони дасти росташ кисаи сари синаашро палмосида ёфту аз он як суратро бароварда, ба пеши чашмонаш овард.

— Ман бисёр метарсидам, ки туро надида мемурам, — гуфт хир-хиркунон Сосновская ва як лакка хун туф кард.

Мерган аз кисааш як лӯла бинт бароварда ва лифофаашро канда, хуни лабони санитаркаро пок кард.

Сосновская баъд аз дақиқае боз ба ғап даромад.

— Ману Саша хешу таборе надорем. Саша дар аввалҳои ҷанг ҳалок шуд. Ман интиқом гирифтаи мехостам. Ана, дидӣ... Ин ҳам нашуд...

Боз сулфааш гирифт. Хеле вақт сулфид. Баъд се-чор бор хун туф карда, суханаашро идома дод:

— Акнун меросхӯри ман фақат ту! Дар сумкаам як кум-кума спирт... Мехостам, ки бо афсарҳои рота ғалабаро қайд кунам... Ана, ин ҳам нашуд...

— Ту чиҳо гуфта истодаӣ? Ту ҳоло сиҳат мешавӣ! Баъд бо он спирт боз ба назди мо баргаштанатро қайд мекунем! — тасалли меод Мерган, гарчанде нағз медонист, ки аз умри санитарка дақиқаҳои башуморе мондааст.

Мерган мадхушона дасти чапи санитаркаро сила карда менишаст.

— Ту марди майдонӣ, Мерган! — ногаҳ бо овози буррову возеҳ хитоб намуд санитарка боз чашмонашро кушода. — Бинобар ин аз дигарон не, аз ту илтимос мекунам! Илтимос не, тавалло мекунам! Барои мо ин-

тиком бигир! Зан ин палидхоро! Куш! Хафто барои ман ва сето барои Саша!.. Фаромӯш накуи, Мерган! Хафто барои ман ва сето барои Саша! — ва баъд аз ин сараш/шидикки карда, ба китфи чапаш афтод.

Мерган дасти Сосновскаяро сар дода, суратро ба пеши чашмонаш овард. Дар он Сосновская бо чавонмарде акс ёфта буд. Оре, вай дар сурат хеле чавонак буд ва ба Любае, ки Мерган мешинохт, хеле кам шабохат дошт. Қиёфани хамроҳаш хеле содда буд, аммо аз нигоҳаш маълум буд, ки марди хеле кушодадил ва шӯхтабест.

Мерган суратро тамошо карда, беихтиёр пайвасти пичиррос мезад: «Хафто барои ман, сето барои Саша! Хафто барои ман, сето барои Саша!».

Чанд дақиқа ҳамин тавр нишаст ва чанд бор ин калимотро такрор кард? Инро худааш ҳам намедонист, аммо аранг-аранг эҳсос менамуд, ки хеле вақт дар ин ҷо нишаста, ин калимотро пайвасти такрор мекунад.

Ногаҳ ба паҳлӯ назар афканда дид, ки Кравцов бо чашмони чалак-палак ва дахони боз ба ӯ менигарад. Ин Мерганиро ба худ овард. Ӯ аз чояш хесту бо овози хаста гуфт:

— Инро ҳам ба назди дигарон бар. Бигзор ҳамроҳашон гӯр кунанд! Охир ӯ ҳам ҷанговар буд ва дар майдон шахид шуд! — ва васеъ-васеъ қадам монда, ба сӯи Коваленко равон шуд.

Коваленко дар чояш набуд. Мерган ба сӯи теплаи назди пункти дидбонӣ назар афканд. Дар он ҷо чор сарбоз бо сардорини старшина замин мекофтанд. Чун инро мушохида намуд, боз зери лаб гурунғос задан гирифт: «Хафто барои ман, сето барои Саша! Хафто барои ман, сето барои Саша!».

Дар қарибӣ тепла Кравцов боз ба ӯ расида гирифт. Онҳо паҳлӯ ба паҳлӯ қадам мезаданд. Харду баландболо ва газгӯшт буданд. Факат яке сияхчарда ва дигаре сурхпӯст. Кравцов аз шабохати худ бо лейтенанти калон бисе ифтихор дошт ва дар назди рафиқонаш чандин бор худситой карда буд: «Мардони баландболои газгӯшт сарбози ҳақиқинд! Ана, дар тамоми рота, не, балки дар тамоми батальон Мерган барин афсар ва ӯ, яъне Кравцов барин сарбози далер нест!».

Вай баъд аз дақиқае пайвасти зери лаб гурунғос задани хамроҳашро эҳсос намуда, саҳт тасид: Мабодо

лейтенанти калон девона нашуда бошад?! Фақат ҳаминаш кам буд!

Кравцов аз ориңи Мерган маҳкам гирифта боздошт ва баъд як сахтакак тақон доду ба чашмони хунгирифтааш чашм дӯхта, бо ташаддуд хитоб намуд:

— Рафиқ лейтенанти калон, худро ба даст гиред! Ба даст!

Мерган чанд сонияе ба ҳамроҳаш чашм дӯхта истоду баъд ба худ омада, бо ҷаҳл ба зери пояш туф кард:

— Хок бар сари ин занак! Вай аз кучо пайдо шуд? Аз кучо? Аз кучо? Чаро бори худро ба дӯши ман бор кард? Магар бори худ ман кам буд?

Кравцов дар ҷавоб ҳарфе нагуфт. Чӣ ҳам мегуфт? Ойҳо бақияи роҳро хомӯш тай карданд.

Ду қабр тайёр буд. Старшинаву солдатҳо ба Мерган нигоҳ карда меистоданд.

Қабр базӯр ба зону мерасид. Мерган ҳарду дӯсташро ба даруни қабр гузошт, болашонро бо плащ-палатка пӯшонд ва якмушті хок партофт...

Офтоб аз қиём гузашта буд. Нури офтоб ҳоло аз байни пардаи ғафси ҷангу губор, ки тамоми фазои биёбонро пӯшонда буд, гузашта наметавонист. Худи офтоб чун ташти хунин ба назар мерасид ва ҳоло бо ақала ба сӯи ғарб меғелид.

VIII

— Ту хеле монда шудагӣ барин! — гуфт лейтенант Барчук баъд аз он, ки Мерган вазъияти ротаро арз намуд. — Ба старшина Сабуров гӯй, ки боқимондан ротаро номаълум ба ҳатти дуввум гузаронад. Худат дар ҳамин қарибӣ дам гир. Ба ман лозим мешавӣ. Аҳвол ҷатоқ барин. Дар қаноти ҷапи батальон касе нест. Ойҳо қай ва ба кучо рафтанд? Инро касе наметавонад. Дар қаноти ростӣ мо як батальони ҳудамон буд. Аз он дувоздах сарбоз ва ду афсар мондаанд. Ба ҳамин тариқ, дар ин ғирду атроф ба ғайр аз ҳудамон, каси дигар набудагӣ барин...

— Ба штаби полк хабар додӣ? — пурсид Мерган, ки аз ин ахбор ба дилаш оташ афтада буд.

— Ду бор косид фиристодам. Мебоист кайхо ташта меомаданд, ammo холо хам аз онхо дараке нест.

Мерган дигар харфе нагуфта, аз заминкаи баромад ва дар наздикни дар старшина Сабуровро дида, ба ӯ фармони Барчукро такрор намуд. Ду хучуми немисхо, гарсу изтироб ва марги сарбозу дустонаш ӯро саҳт хаста карда буд. Вай ба гирду атропоф як чанм давонд ва, чун дид, ки тахминан сад қадам дуртар, як гарам хасбедан порсола хобидааст, ба сӯяш равон шуд.

Мерган хасбедаро паҳн карда ва ба болояш шинелашро партофта дароз кашид.

Кравицов, ки баъд аз марги Попову Коваленко побонӣ ва хидмати Мерганро ихтиёри ба ӯҳда гирифта буд, омада ба паҳлӯяш нишаст. Баъд аз дақиқае нафастирии Мерган ҳамвор ва муназзам шуд. Факат аз байни роги дандонҳои зардаш хир-хир исте бармеохост.

Тахминан баъд аз ним соат аз дур старшина Сабуров намоён шуд. Вай ба назди Мерган омада, ва аққун даст ба чакка бурда, аз иҷрои супориш арз кардаи буд, ки Кравицов бо аломати «Сокит бош!» ангишт ба лаб бурда ва бо саран ба паҳлӯяш ишора карда, гуфт:

— Шин! Баъд арз мекуни!

Сабуров нишаст.

— Ма, сигор нечи! — гуфт Кравицов ходисаи дар хандаки равобит рӯйдодаро ба хотир оварда ва табассумкунон як порча газетаро ба старшина дароз карда.

Старшина табассуми ӯро дида, низ он воқеаро ба хотир овард ва ба даст дарозшудан Кравицов бо ҷаҳл зад:

— Барон ҷӣ дар хандаки равобит бо лағад задӣ? — ва ба ҷавоб мунтазир нашуда, ба дӯғу пуписа гузашт: — Агар боз як бор ин номаъкулиятро такрор кунӣ, бо як тир зада мекушамат! Мефаҳмӣ? Бо як тир!

— Маро тир мезадагӣ холо аз оҷаш таваллуд нашудааст! Ха, аз оҷаш таваллуд нашудааст! Ту ба немисхо тир зан! Ха, ба немисхо!

Мубоҳисаи онхоро тар-тари мотоцикле катъ кунонд. Мотоцикли пуриктидори ғаниматӣ, ки ба он ду афсар савор буданд, дар назди заминкаи бозистод. Барчук аз заминкаи давида баромад.

Яке аз афсархо олуфтан Сидоров буд, ки ӯро дар тамоми полк хурду калон мешинохтанд ва дигаре ко-

мандири ротан разведкачиён лейтенанти калон Мартынов.

Сабурову Кравцов бодиккат афсархоро мушоҳида менамуданд. Афсарон дар бораи чизи гарму ҷӯшон баҳе мекарданд. Барчук суп-сурх шуда аррос мезад. Ногаҳ шамоли дайдуе овози ўро ба гӯши Сабурову Кравцов расонд:

— Намемонам! Намемонам, гуфтам, намемонам!

Шамоли дайду самти вазиши худро дигар кард ва онҳо давомӣ мувоҳисаи афсархоро шунида натавонистанд.

Кравцов аз китфи Мерган гирифта ва такон дода, бедор кард. Мерган аз хоб хеста, ба ҷояш нишаст ва ҷашмонашро молида, ба Кравцов назар афканд.

Кравцов бо дасташ ба сӯи афсарҳо ишора намуд. Мерган аз ҷояш бархост.

Дар ин вақт Барчук бо ду-се ҷаҳиш худро ба мотоцикл расонда, калидашро гирифт.

Мерган якто-якто қадам партофта, ба сӯи афсарҳо равон шуд.

Баъд Сидоров бо ду ҷаҳиш худро ба Барчук расонда ва кафи дасташро ба пеш ёзонда аррос зад:

— Калидро бидех, нобакор! Калидро!

Барчук дастонашро ба пушт карда ва аз Сидоров ҷашм наканда, ақибнокӣ мерафт. Ногаҳ Сидоров боз бо ду ҷаҳиш худро ба Барчук расонда, бо ҳаракати ҷусту ҷолоки боксёрӣ якто ба зерӣ манаҳаш зад. Барчук ба тахтапушт афтод.

Мерган инро дида ҷорхез гирифт ва затвори автоматро бо ҷаҳл ба қафо кашида сар дод. Затвор шарққосзанон қулф шуд.

Сабурову Кравцов низ ба ӯ пайравӣ карданд.

Сидоров худро ба болои Барчук партофта, калидро аз дасташ кашида гирифтани мехост. Барчук бо тамоми кувва тоб хӯрда, аз тахтапушт ба шикам баргашт ва дасти калиддорашро ба тағӣ шикамаш руст кард. Сидоров дасти дигари Барчукро тоб дода, ба тахтапушт гардондани мешуд, аммо ҳеҷ зӯраш намерасид.

Ҳанӯз сӣ-чил қадам монда буд, ки Мерган бо тамоми кувва наъра кашид:

— Встать! Сволочи! Расстреляю! — ва ба ҳаво се тир андохт.

Аввал Сидоров ҷун барқ ҷаста хест. Баъд Барчук, аммо лавандона. Вай шимашро афшонда-афшонда, ба

сӯи Мерган баргашт. Дар як кунчи чашмаш як катраи калони ашк овезон шуд.

— Чӣ гап?! — рӯ овард Мерган ба лейтенант Сидоров, мили автоматро ба шикамаш рост карда. — Кӣ ба ту, калламуши штаб, ҳақ дод, ки афсари ҷанги бизанӣ? Кӣ?

Баъд аз сонияе Сабурову Кравцов низ расида омаданд. Онҳо ҳам шиками Сидоровро ба нишон гирифтанд.

Ранг аз рӯи Сидоров парид; пойҳояш бемадор шуданд ва рӯдаву ручуқаш рафта ба тахтапушташ часпиданд. Охир, ин ҷо хатти пеши ҷанг! Дар ин ҷо на командири полк ҳасту на трибунали ҳарбӣ! Падараш ҳам хеле дур! Дар Маскав! Ин Сиёҳи коки дароз ҷаллоди ҳақиқӣ барин! Меғӯянд, ки агар Барчук тамоми оламо таркон гӯяд, таркондан мегирад! Вай ҷӣ парво дорад, ки падарат генерал аст ва ту писари яккаву ягонааш!

Ин фикру хаёл барқвор майнаи Сидоровро сӯзонд ва лейтенанти калон Мартынов дар ҳуди ҳамон лаҳза иро идрок намуда, чолокона бо танаи худ ҳамроҳашро панаҳ намуда, даст ба чакка бурд:

— Рафик лейтенанти калон, иҷозат диҳед мурочиат кунам! — гуфт ӯ мутаалликона қад афрохта. Тамкин, нотарсӣ ва тамаллуки Мартынов асар кард.

Мерган мили автоматро поён фароварда, бо аломати тақдир сар ҷунбонд. Кравцову Сабуров низ мили автоматашонро поён карданд. Барчук ҳанӯз ҳам манаҳашро молида, бо ҳашм ба Сидоров ҷашм дӯхта, пайваст дашном меод.

— Мо аз командири полк фармон гирифтем, — арз мекард Мартынов, — ва онро ба командири батальон лейтенант Барчук расондем. Акиун мо дигар коре надорем! Рафтаи меҳоҳем, аммо Барчук намонанд! Каллиди мотоциклро намедихад! Шумо марди оламу одамдида менамояд. Худатон ба мо козӣ шавед, — бо эҳтиром суханаширо ба охир расонд командири ротани разведкачӣ ва як қадам ба паҳлӯ гузошт, то ки Мерган ҳамроҳашро низ дида тазонад.

— Қай полк ақиб нишаст? Қай? — боз супурх шуда аррос зад Барчук. — Қай? Ҷор соат пеш? Ҷаро фармонро дар вақташ нарасондед? Ҷаро як батальонро гирифта гурехтед? Акиун ман бо сарбозони пиёда

ва мачрӯҳ чӣ кор мекунам? Чӣ хел ба штаби полк, ки мошинсавор аст, расида мегирам?

Лейтенант Сидоров акнун дахон кушодани буд, ки Мерган дасташро бо аломати «Андаке сабр кун» боло кард ва бо тангдиль ва хастаҳои ба Барчук рӯ овард:

— Оташин нашав! Аррос назан! Нарм-нармак ва оҳиста-оҳиста фаҳмонда те, ки ту аз инҳо чӣ меҳохӣ ва инҳо аз ту чӣ меҳоханд?

— Хуб шудааст, Мерган Салимович! Ман ба ту сурати воқеаро ба тафсил нақл мекунам. Баъд аз хучуми «Катюша»-ҳо яъне расо чор соат пеш штаби полк аз боло барои ақибнишинӣ фармон мегирад. Фаҳмидӣ?

Мерган бо аломати тасдиқ сар ҷунбонд.

— Ана, агар фаҳмида бошӣ, давомашро гӯш кун: кормандони штаб, аз ҷумла, ана ин калламушҳо, аз саросемагӣ ва ё тарсу харос, фармонро ба мо нарасонда, ба машинаҳо савор мешаванд ва як батальонро гирифта мегурезанд. Танҳо баъди панҷох-шаст километр, мефаҳмӣ, танҳо баъди панҷох-шаст километр, мефаҳманд, ки ду батальони дигарро фаромӯш кардаанд! — Барчук андаке таваккуф карда шушашро аз ҳаво пур кард ва овозашро андаке баландтар карда суҳанашро давом дод: — Баъд, ана ин ду олуфтаро ба мотоцикл савор карда бо роҳҳои хилвати сахрой ба назди мо мефиристанд! Инҳо фармонро ба ман расонда, боз гурехтани! Тамоми масъулиятро ба гардани ман бор кардани!

Мерган мақсади Барчукро танҳо акнун фаҳмид. Вай андаке тоб хӯрда, ба баки мотоцикл се тири баршумор зад. Аз се сӯрохи хурдакак бензин таровидам гирифт.

Ибро дида, Сидорову Мартынов бо ҷаҳл ба ғилофи таппонча даст бурданд.

Кравцову Сабуров автоматашонро ба шиками онҳо рост карданд.

Барчук бо тамасхур гуфт:

— Ин ҷо штаби полк не! Дар ин ҷо ҳар гуна масъаларо зуд ҳал мекунанд! Ҳа-а! Зӯ-уд! Дар як сония!

Мерган аз кисааш куттии гӯгирдро бароварда, якбора дахлонздаҳ гӯгирдҷӯбаро оташ зада, ба болои баки мотоцикл партофт. Чанд сонияе ба алангаи бензин нигоҳ карда истоду баъд ба афсарҳо рӯй оварда бо қатъият фармон дод:

— Ту, лейтенанти калон Мартынов, бо старшина

Сабуров рафта, боқимондаи батальони моро чамъ карда меорӣ! Ту, лейтенант Сидоров, бо ефрейтор Кравцов батальони дуҷумро! Гап тамом! Аз паи фармон шавед! Зуд бошед! Зуд! Ҳаво торик нашуда, ҳамаро чамъ кардан лозим!

Ҳар чаҳор баробар даст ба чакка бурданд.

Вакте ки онҳо дур шуданд, Барчук боз ба дашном оғоз намуд:

— Разилҳо! Падарсағҳо! Ба мотоцикл савор шуда, бо роҳҳои хилват гурехта рафтан меҳостанд! Тамоми масъулиятро ба гардани ман бор кардан меҳостанд! Бигзор ҳамроҳи мо ақиб нишинанд! Бигзор ҷӣ будани муҳосираро чашида бинанд!

Мерган бо як дасташ ба китфи Барчук тап-тап зада ва бо дасти дигараш як порча газета дароз карда гуфт:

— Ҳамаашро мебинанд, Игнат! Ҳамаашро! Онша об барад, алҳол инро гиру як дуд кун! — ва баъд ба офтоб, ки то ғурубаш се-чор найза барин монда буд, назар афканда, бо изтироб илова намуд: — Оё то торик шудани ҳаво ҳамаро чамъ карда метавонем?

— Қасеро ба назди тўпчиён фиристодан лозим! — гуфт Барчук бо дурбин мавқеи тўпчиёно мушоҳида карда. — Дар он ҷо одами зинда будагӣ барин...

Офтоб торафт поёнтар меғелид. Ана, як лабаш ба уфуқ расид. Ногаҳ ғичир-ғичири чархе ба гӯш расид. Мерган сарашро боло кард.

Як тўпи чилупанҷмиллиметраро чор асп кашола карда меоварданд. Пешопеши аспҳо афсаре кадам мезад. Ин худи ҳамон афсари қадпастаке буд, ки баъди зада гардондани ҳуҷуми якум ба назди Барчук омада буд. Мерган зӯр зада фикр мекард, ки фамилияашро ба хотир орад, аммо ба хотир оварда натавонист. Дахлонида қадам монда буд, ки афсар аспҳоро ниғаҳ дошт ва худаш ба назди Барчуку Мерган равон шуд.

Мергану Барчук аз ҷой наҷунбиданд. Афсар ҳам аз омаданааш арз накард. Вай хомӯш дар рӯбарӯяшон ҷорзону зад:

— Ана, аз тамоми дивизион ҳамин монд, — гуфт ӯ бо сараш ба сӯи тўп ишора карда, — ва ин ҳам танҳо якто снаряд дорад...

Ва ногаҳ ба кафи ҳарду даст рӯяшро пӯшонда, ҳунгосзанон тирья кардан гирифт.

Мерган ба ду солдате, ки лаҷоми аспҳоро дошта

менстоданд, пайваст чашм медӯхт. Як нафарааш хеле шинос барин менамуд.

— Бузургхон! — ҷеғ зад ӯ нимхез шуда.

Яке аз солдатҳо лачоми аспро сар дода, ба сӯяшон тохт ва ба наздашон расида даст ба чакка бурд:

— Сержант Чамолхонов...

Ба ногаҳ ҳарду дасташро ба ду тараф ёзонда, наъра кашид:

— Ақон Мерган! Ақон Мерган! Наход ин шумо бошед?

Мерган аз ҷояш ҷаста хесту Бузургхонро танг ба оғӯш кашид. Онҳо дуборӣ аз ҳарду руҳсори якдигар бӯсиданд.

Барчук низ аз ҷояш хест.

— Чӣ? Ҳамшахрияро ёфти?

— Не, Игнат! Не! Бародарамро! — гуфт Мерган ба китфи Бузургхон тап-тап зада ва баъд ба командири тўпчиҳо рӯ овард: — Ту мегӯӣ, ки ин тўпи шалақат якто снаряд дорад?

Командири тўпчиҳо бо аломати тасдиқ сар ҷунбонд.

Мерган харитаашро баровард. Ҳама дар наздаш ҷамъ шуданд.

— Гуш кун, сержант! — гуфт ӯ бо забони русӣ ба Бузургхон ва бо оҳанги амр афзуд: — Ҳозир бо ҳамроҳат аспҳоро савор мешаведу ана ба ҳамин кишлок ҷорхез мегиронед! Дидӣ? Ана ба ҳамин кишлок! Номаш Матвеевка. Дар қанораи ғарбии деҳа, тахминан ана дар ҳамин ҷо сансхонае ҳаст ва дар рӯи ҳавлиаш ду мажара¹. Аспҳоро ба мажараҳо мебандеду боз ҷорхез гиронда мебиёед! Як соат вақт медиҳам! Фаҳмо? Як соат!

— Фаҳмо, рафик лейтенанти қалон! — даст ба чакка бурд Бузургхон. — Айнан иҷро хоҳад шуд! — ва давида ба назди ҳамроҳаш рафт.

— Ту чӣ қор қардан меҳохӣ? — фишшос зад командири тўпчиҳо аз гиребони Мерган гирифта. — Ман ба ин роҳ намедиҳам! Ин худсарӣ! Авбошӣ!

Барчук якто зада, дасташро аз гиребони Мерган ҷудо кард ва ба байнашон даромада, бо мулоиматӣ фаҳмонд:

— Гуш кун. Фёдор! Тўпе, ки снаряд надорад, вай

¹ Мажара — аробаи ҷорҷарҳаест, ки аз аробаҳои муқаррарӣ хеле дарозтар аст ва махсус барои хошоққашонӣ таҷхизонда шудааст (шарҳи муаллиф).

як туда оханпораест. Ба мо аспу ароба лозим! Ме-
фаҳмӣ? Аспу ароба! Мо маҷруҳи бисъёре дорем. Сар-
бозҳо ҳам монда шудагӣ. Бе аспу ароба чӣ хел ақиб
менишинем?

— Ии кори ман не! Ман аспхоро намедиҳам!

Командири тупчиҳо ба назди тӯпаш рафтани шуд,
ки дар он ҷо Бузургхону ҳамроҳаш аспхоро аз тӯп ме-
кушоданд, аммо Барчук аз ду бари гиребонаш гирифт-
та ва кашида ба худ саҳт ҷафс карда, рост ба рӯяш
фишшос зад:

— Аҳмакӣ накун! Гап якто! Ба мо асп лозим! Ии
тӯпи шалаки беснаряд холо ба касе лозим нест! Ойро
метарконему мепартоем.

Бузургхону ҳамроҳаш аспхоро ҷорхез гирифтанд.
Баъд аз ин Барчук гиребони ҳарифашро сар дод.

Командири тупчиҳо ба замин нишаста, ҷун кӯдак
хунгосзанон гиристан гирифт...

IX

Ефрейтор Кравцов баланд-баланд ҳаллос зада ме-
давид.

— Лейтенант Сидоров кани? Батальони дуввум
кани? — барои рост кардани нафас фурсат налода, ба
ӯ дарафтод Барчук.

— Кани? Кани? Хӯ, ана! — Кравцов ба сӯи уфук,
ки аз он ҷо лаккан мутаҳаррике ба назар мерасид,
нишора намуд: — Хеле ҷаққон будаанд! Аллакай се-ҷор
километр гурехтанд! Агар ҳамин хел гурехтан гиранд,
баъди як ҳафта аз кӯхи Урал ҳам тузашта мераванд! —
вай ба зерӣ пояш бо ҷаҳл туф карду саҳт дашном дод.

— Сидоров кани? — дашномашро бурид Барчук.

— Ҳамроҳи онҳо, — аз ҷаҳл фаромада хастаҳолона
ҷавоб дод Кравцов.

— Чаро ба командири батальон нагуфти, ки ба мо
ҳамроҳ шавад?

— Чаро нагуфтам? Гуфтам! Вай на ба гапи ман,
балки ба гапи олуфтан Сидоров гӯш кард. Меғӯянд,
ки бо дастаҳои хурд-хурд аз ихота баромадан осонтар
аст.

— Кӣ гуфт, ки мо дар муҳосира? Кӣ? Ту? — аррос
зад Барчук.

— Чаро ба ман аррос мезанӣ? — боз оташ гирифта,
аз ҷояш ҷаста хест Кравцов. — Чаро?.. Рав, ба Сидо-

роват аррос зан! Ба командири полкат аррос зан! Чаро ба ман аррос мезанӣ? Ман чӣ туноҳ кардам?

— Хайр, хайр, бас! — Мерган ба байнашон даромад. — Чанчол фоида надорад! — ва ба кафояш нигоҳ карда зам намуд: — Ана, Сабуров ҳам батальонро чамъ карда овард.

Кравцов боз ба замин нишаста, сигор печондан гирифт. Аз дур тарақ-тарақи чархҳо ба гӯш расид, — Бузургхону ҳамроҳаш ду мажараро сурӯнда меоварданд.

— Сидоров мегӯяд, ки немисҳо қад-қадӣ шоссе раҳна зада, шаст-ҳафтод километр пеш рафтаанд, — гуфт андӯҳгинона Кравцов ва аз сигораш чигарӣ дуд гирифт.

Афсарҳо ба якдигар маънидорона назар афканданд. — Ин гапро дар ин ҷо гуфтӣ, дар дигар ҷой нагӯй! — дӯғ зад Мерган. — Сидороват буздил, тарсончак, бинобар ин аз пашша фил месозад! Мо аз рӯи нақшаи пешакӣ бо низом ақиб нишаста истодаем, — ва андаке овозашро баланд карда, таъкид намуд: — Фаҳмидӣ? Мо аз рӯи нақшаи пешакӣ бо низом ақиб нишаста истодаем!

Кравцов фавран мақсади Мерганро фаҳмид. Бале, лейтенанти калон намехоҳад, ки солдатҳо ин хабарро шунида ваҳмакӣ шаванд. Бинобар ин аз ҷояш ҷаста хеста ва даст ба чакка бурда такрор намуд:

— Айнан ҳамин хел, рафиқ лейтенанти калон! Мо аз рӯи нақшаи пешакӣ бо низом ақиб нишаста истодаем!

Дар ин вақт Бузургхону ҳамроҳаш расида омаданд. Барчук ба иҷрои вазифааш шурӯъ намуд.

— Ту акнун қосиди ман! — гуфт Мерган ба Кравцов. — Аз ман як қадам ҳам дур намешавӣ!

— Чӣ? Ту ба ман бовар намекуӣ? — фишшос зад Кравцов ҷашмонашро нимроғ карда. — Гумон мекуӣ, ки ман лаккӣ? Гӯл? Нодон? Маънии гапатро намефаҳмам?

— Гап якто! Ту қосиди ман! Аз ман як қадам дур намешавӣ! Қанӣ, фармонро такрор кун!

Кравцов ноилоҷ фармонро такрор кард.

...Маҷрӯҳонро зуд ба аробаҳо бор карданд. Барчук ба ду қаноти батальон дастаҳои қаровулӣ таъин намулда, бо тамасхур ба лейтенанти калон Мартынов рӯ овард:

— Хуш, рафиқ Мартынов, дастан пешкаравулхоро ба шумо месупорам. Шумо чун командири ротай разведкачиҳо маршрутҳо ва аз рӯи азимут роҳ паймуданро бояд нагаз донед. Кайӣ, як хунаратонро ба мо ҳам нишон диҳед?

Лейтенанти калон бо хусумат ба Барчук нигариста, даст ба чикка бурд. Вай холо, ба қавли ҳудаш, ба чуз ба «бодичан Барчук» итоат кардан илочи дигаре надошт, чунки дар гирду атроф ҳама одмони бегона буданд ва ҳама ба ӯ бо хусумат менигаристанд ва ҳама ӯро чун Сидоров «калламуши штаб» мениндоштанд.

Барчук чӣ ҳел ба назди дастан пешоҳанг давида рафтани Мартыновро камтар мушоҳида карда истоду баъд ба ҳаракат кардан фармон дод. Колоннаи асосӣ аз паси дастан пешкаравулон ба ҳаракат даромад. Вақте ки колонна 150—200 қадам дур шуд, Барчук ба Мерган рӯй овард:

— Хуш, Мерган Салимович, батальонро аз қафо ҷимоя кардан ҳақиқӣ мост. Дар вақти ҷанги гражданий меғуфтанд, ки командири ҳақиқӣ дар вақти ҳучум бо-ял аз ҳама пеш бошад ва дар вақти ақибнишинӣ аз ҳама қафо! Ҳамин ҳел?

— Бале! — тасдиқ намуд Мерган, — ҳамин ҳел ме-ғуфтанд.

Аз ҳама қафо Барчук, Мерган, ефрейтор Кравцов ва Бузургхон қадам мезаданд. Бузургхону Кравцов то ки ба сӯҳбати афсарҳо ҳалал нарасонанд, баъди пин-ҷоҳ-шаст қадам худро ду-се қадам қафо кашиданд.

• • •

Батальон чун сангушти азиме назини-вазини ва охишта-охишта ба пеш меҳазид ва дар сафҳан малла-ранги дашт чун панҷ лаккан мутаҳаррик ба назар ме-рәсид. Пешопеши лаккан икум, яъне дастан пешкаро-вулҳо, лейтенанти калон Мартынов дар як даст тап-понча ва дар даст дигар компас қадам мезад. Вай тез-тез ба қафо баргашта, бо дашному нафрин сарбо-зонро ба шитобу таъҷил водор менамуд ва гоҳ-гоҳ ба компас назар афкнда, азимутро рост мекард. Холо на танҳо ҳаёту мамот, балки обрӯю эътибори афсарӣ ва ҳатто инсонияш ба маҳаки имтиҳон гузошта шуда буд. Мартынов ииро хуб медонист. Хеле ва хеле хуб медонист, бинобар ин ба ҳар як садон сахро бодик-

кат гӯш карда ва тамоми нури чашмонашро чамъ намуда, ба атроф зиракона чашм давонда, ба пеш қадам мезад.

«Фақат батальонро сихату саломат ба полк расонам бас! Ба полк расонам бас! — тез-тез аз дил мегузаронд ӯ.— Он гаҳ ман ба он ду хайвони лачомгусехта ки будани лейтенанти калон Мартыновро нишон медихам! Ба гарданашон ресмон андохта ва кашола карда, рост ба трибунали ҳарбӣ мебарам».

Вай ҳамаи инро тасаввур карда, аз ҳоло аз наштаи интиком ҳаловат мебурд, аммо баъди чанд сонияе ба хотир меовард, ки алҳол то полк, аз ин рӯ, то трибунали ҳарбӣ, ҳеле роҳ аст ва дар айни замон тамоми ҳокимият ва ҳатто ҳаёту мамоти ӯ, дар дасти як «Хирси сурх» ва як «Ходан нимсӯхта» аст, бинобар ин, ҳушёр будан лозим. Ҳушёр! Ҳоло то интикомситонӣ ҳеле вақт аст!

Гоҳ-гоҳ ҷанҷоле, ки дар назди пункти дидбонии батальон рӯй дода буд, ба пеши чашмаш ҷилвагар мешуд. Ва боз чашмони пуркинаи Мергану Барчук ба рӯяш ва нигоҳи сарду хираи мили ду автомат ба шикамаш дӯхта мешуд. Дар баробари ин ба андомаш ларза меафтод, мӯи баданаш сик мезад ва рӯдаву ручукаш рафта, ба тахтапушташ мечаспид.

«Ба кучо тир задаиро медонанд, падарсагҳо! Ҳо, медонанд! — гурунгос мезад ӯ дар чуни вақтҳо.— Рост ба шикам!».

Баъд аз ин ҷӣ хел бо танаи худ лейтенант Сидоровро панаҳ кардани худро ба хотир меовард. Ва дилаш аз шодиву ифтихор лабрез мешуд ва ба ҷисми аз ташаддудҳои асаб ва кӯфти роҳ беҳолшудааш боз мадор медамид. Бале, ӯ аз ин ду хунхори лачомгусехта натарсид! Рафики худро бо танаи панаҳ кард! Метавон гуфт, ки аз марги муфочо наҷот дод! Бале, на ҳар кас ба чуни кор кодир аст. Аммо, Сидоров рафики хуб набудааст! Уро партофта гурехт!

Хайр, бало ба пасаш! Ӯ боқимондаи ин батальонро бурда, ба полк мерасонад ва боз як бор шучоату марди ва кордонии худро собит мекунад!

Ва боз ба ҳар як садо бодиккат гӯш мекард, гирду атрофро аз назар мегузаронд ва бо дашному нафрин сарбозҳои хаставу бемадорро, ки дар роҳи рафт хобашон мебурд, ба ҳушёриву таъҷил водор менамуд.

Дастан каровулони акибгоҳ низ ба ҳар як садо бодиккат гӯш мекарданд, гирду атрофро зиракона аз назар мегузарониданд ва колоннаи асосиро, ки дар рӯи биёбони малларанг чун лаккаи сиёҳи мутаҳаррик менамуд, доимо дар мадди назар нигоҳ медоштанд.

— Сидоров нағз кард, ки бо батальони дуҷум гурехта рафт. Вагарна бо як тир каллаи беағзаширо сӯроҳ мекардам! — гуфт Барчук баъд аз он, ки қариб як соат роҳ паймуданд.

Мерган дар ҷавоб ҳарфе нагуфт.

Боз як соат ҳомӯш роҳ паймуданд.

— Ба қадом мушхонае ҷой шавад, меёбам ва калаширо бо як тир сӯроҳ мекунам! — боз гурунғос зад Барчук. — Ба ман, ба лейтенант Барчук мушт мебардорад-а? Ба ман, ба лейтенант Барчук? Ин гуноҳаш танҳо бо хун ҷуброн мешавад! Танҳо бо хун! Олуфта! Ман ба ту ҳоло қӣ будани лейтенант Барчукро нишон медиҳам!

— Тирро ҳайф нақун, Игнат! Мон, зиндагӣ карда гардад! — гуфт бепарво Мерган ва нигоҳи таъҷубомези ҳамоҳаширо дида, зам намуд: — Дар зиндагӣ ин ҳел олуфтаю аҳмакҳо ҳам лозиманд! Агар ҳама ману ту барин мебуданд, зиндагӣ якранг ва дилгиркунанда мешуд! Ва ба талошу мубориза ҳам намеарзид!

Барчук ҳамоҳаширо бо қирраи ҷашм ҳеле мушоҳида намуд, аммо дар ҷавоб ҳарфе нагуфт.

Онҳо боз ҳомӯш роҳ мепаймуданд.

Ногаҳ ҳаво равшан шуд.

— Ҷин занад! Ин қадар тез субҳ дамид! — гуфт Барчук ба зерӣ пояш туф карда.

— Ин субҳи қозиб! — гуфт бепарво Мерган. — Биё, қанӣ, як ҳаритаро бинем! Қанӣ, чанд километр роҳ тай кардаем ва ба қучо расидзем.

— Ман бе ҳарита ҳам медонам, ки акнун биступанҷ-бистушаш километр роҳ тай кардаем. Баъди як-якуним соат ба сое мерасем. Ана, дар ҳамон ҷо дам мегирем.

Нисбат ба гуфтаи Барчук ҳеле барвақттар ба сой расиданд.

Сой дар равшании субҳи қозиб дар болои биёбони малларанг чун мори азиме менамуд ва аз шимол ба ҷануб тӯл мекашид.

Сой ҳеле васеъ буд. Дар баъзе ҷойҳо бараши қариб

ба як километр мерасид. Аз миёнаҳои сой як ҷўйча барини об ҷорӣ буд. Ҷараёни дарьёча ҷунон сусти буд, ки баъзан ҳаракат доштаи он базӯр эҳсос карда мешуд. Дар шибари ду тарафи дарьёча, то ба ҷое ки ҷашм мерасид, камини мавҷ мезад.

Барҷук барои тафреҳ ва таваккуф фармон дод.

Х

Камини хеле зич ва баланд,— зиёда аз ду қадди одам буд. Аз зери ҳар як қадам фишшосзанои об мебаромад. Онҳо хеле вақт ҷои хушкero мекофтанд. Дар охир дар назди теппачае, ки 50—60 сантиметр баландӣ дошт, бозистоданд. Мерған бо пояш як қадди одам барини ҷўйро аз ҳасу хошук тоза карду шинель ва борхалтаашро ба болои он партофт. Барҷук дақиқае пешониашро чин карда истоду баъд гурунғос зад:

— Ту, Мерған Салимович, монда шудагӣ барин. Хоб кун. Дам гир. Ман посбонхоро ҷо ба ҷо карда меоям,— ва ба дигар ҳамроҳонаш нигариста зам намуд:— Кравцов бо лейтенанти калон мемонад. Дигарҳо аз паси ман!

Бузургхон бовар дошт, ки Мерған ўро бозмедарад. Охир онҳо дер боз дидори якдигарро надида буданд! Ба ғайр аз ин вай саҳт хаставу монда шуд. Наход Мерған инро пай набурда бошад? Бузургхон бо умед ба Мерған ҷашм дўхт, аммо ў бо кори худ машғул буд,— шинелаашро паҳи карда ҷои хоб тайёр мекард. Бузургхон як оҳ кашиду автоматашро ба китф партофта, аз паси Барҷуку Исаев равон шуд.

Ҳамин ки Мерған сарашро болои борхалтааш гузошт, хобаш бурд. Аз гармӣ ва хориши дасту рӯй бедор шуд. Пушти дастону чанд ҷои рӯйаш лав-лав месўхт. Фаҳмид, ки хомўшак газидааст.

Дар болои сараш ба ҷои Кравцов Барҷук, афсари тўпчиён ва солдати тўпчи нишаста буданд.

— Охир, як қадам! Дарун-дарун каминшзор меравам! Он тарафаш сад-садупанҷох метр. Ин масофаро гаваккашон тай мекунам. Ҷунон тай мекунам, ки ягон гиёҳе намечунбад, ягон ҷонвар хабардор намешавад! Зану бачаамро як назар мебинаму бармегардам! Як назар! — меғуфт бо ҳарорат солдати тўпчи.— Охир, ман онҳоро ду сол боз надидаам. Мумкин аст дигар ин хел

тасодуф даст надихад. Мумкин аст ман дигар онҳоро набинам!

— Ин чӣ мегӯяд? — пурсид Мерган бо сараш ба сӯи солдат ишора карда ва боз пушти дасташро хорида гирифт ва чун хориши он паст нашуд, бо туфаш тар кард. Ин андаке таскин бахшид.

— Кишлокаш дар ҳамин қарибҳо будааст. Ҳафт-ҳашт километр поёнтари ҳамин сой. Хонааш рафта, зану бачаашро дидани,— шарҳ дод Барчук.

— Оғтоб акнун киём карда истодааст,— ин дафъа бо умед ба Мерган чашм дӯхта, бо оҳанги гирьяолуд ба ғап даромад солдати тӯпчӣ.— То бегоҳӣ гашта меоям! Ба худо, ки меоям. Волидаам ва зану писарча-хоямро як назар мебинаму бармегардам. Ба бачаҳои нон ҳам меорам. Охир, бачаҳо гурусна. Тамоман гурусна! — чун дадели охирин хитоб намуд солдат.

— Мумкин не, гуфтам, мумкин не. Аввалан, ба кишлокат номаълум расида наметавонӣ. Сониян, ҳамин ки зану бачаҳо туро диданд, ба тамоми кишлок доду фаръёд мебардоранд. Ҳамсояҳо хатман хабардор мешаванд. Магар ту кафил шуда метавонӣ, ки дар кишлокат ягон хонн, ё лагандбардори немисҳо нест? Агар немисҳо моро ошкор кунанд, медонӣ чӣ мешавад? Аз дур бо тӯпу миномётҳо зада, тикка-тикка мекунанд. Мефаҳмӣ? Ҳамаамонро тикка-тикка мекунанд. Барси ту шуда чони ин қадар одамро ба зерӣ хавфу хатар монда наметавонам!

— Охир, ман... — бо овози ларзон боз ба ғап даромад солдат, аммо Барчук суханаашро дағалона бурид:

— Шуд! Бас! Гапи ман якто! Лейтенант Мишкин! Ту барои солдатат ҷавобгар! Агар гурезад, ҷо ба ҷо мепаронам! Бе ҳеҷ гуна пурсиш ва ғапу калоча мепаронам! Акнун равед ба ҷойтон!

Вакте ки онҳо дар байни қамишзор аз назар пинҳон шуданд, Барчук бо ҷаҳл туф кард:

— Чин занад, Мишкин барин афсарҳои беақл аз кучо пайдо мешуда бошанд? Савельев-ку солдат. Вай бошад,— афсар! Боз ташвиқ мекунад, ки иҷозат деҳ, рафта зану бачаҳоашро дида ояд! Магар дар чунин шароит чунин корро кардан мумкин аст?

Қамиш андаке хишироғ заду Исаеву Кравцов пайдо шуданд. Исаев аз борхалтааш ҷаҳор порча нони қок бароварда, дар байнашон тақсим кард. Ба пеши Мерган норчаи қалонтареро монд. Кравцов тоскулоҳашро,

ки дар болон даст медошт, ба болон замин монд. Дар даруни тоскулоҳ даҳ-поиздаҳ моҳичае. Дарозияшон як ангушт барин.

Хар чаҳор хомӯш нони коқ меҳонданд ва аз дегчан солдатӣ гулу тар мекарданд. Аз оби дарьёча бӯи зах ва лойка меомад.

Кравцов аз ҳама пеш нонашро хӯрда шуду як моҳичаро гирифта, бо корд пулакчаҳояшро тоза кард. Баъд аз кисааш коғазпечи хурдакакero бароварда, онро бо-эҳтиёт кушодан гирифт. Дар даруни он андаке намаки ғуруша буд. Кравцов ба болон моҳича се-чор ғуруша намак пошида, онро ба даҳон андохт.

Мерган, ки ба рафтори Кравцов бодиккат мечиғарист, бо табассум гуфт:

— Рӯдаву ручукашро тоза кунӣ, намешавад?

— Ин хел бомаззатар, Мерган Салимович! — комак ва чашмак зада ҷавоб дод Кравцов.

Мерган ҳам нонашро хӯрда шуд, аммо эҳсос намуд, ки ҳоло ҳам тамоми рӯдаву ручукаш холист. Кравцов боз як моҳиро тоза ва намак карда, ба Мерган дароз кард. Моҳӣ-коҳ барин бемаза буд, бо вучуди ин Мерган оҳиста-оҳиста меҳонд.

— Чӣ хел? Бомазза? — пурсид Барчук.

Мергану Кравцов баробар сар ҷунбонданд.

Барчуку Исаев низ ба моҳитозакунӣ шурӯъ карданд.

— Эҳ, агар оташ гирондан мумкин мешуд, моҳи-шӯрбо мепухтем! — гуфт бо ҳасрат Кравцов. — Дарьёча пур аз моҳӣ. Хатто бо даст доштан мумкин. Мян бо майкаам доштам.

— Сигор кашидан мумкин? — пурсид Мерган.

— Мумкин не. Катъиян мумкин не, — ҷавоб дод Барчук ва андаке фикр карда зам намуд: — Хайр, майлаш, шинелатро ба сар гирифта, якто сигор каш. Ду-дашро кам-кам сар дех то ки боло набарояд.

* * *

Баъди шом батальон боз бо ҳамон тартиб ва низом ба роҳ даромад. Имшаб батальон хеле суст ҳаракат менамуд, — солдатҳо гурусна ва хаста буданд. Барчук тез-тез ба таъчилу шитоб водор менамуд. Батальон қариб соати ду ба селроҳае расид. Барчук барои ним соат дам гирифтани ичозат дод ва ба назди Мерган омада нишасту ғурунгос зад:

— Агар ҳамин шаб ба қисмҳои ҳудумон нарасем, аз дасти немисҳо нею аз дасти гуруснагӣ ҳалок мешавем,— ва баъд як оҳ кашида зам намуд: — Хайр, бие, кани бинем, чанд километр тай кардаем?

Онҳо харитаро паҳн карданд, ба болои сарашон шинельро гирифтанд ва фонусҳои электрикии қисагиро даргиронда, ба мушоҳидани харита машғул шуданд.

— Хеле кам! Понздаҳ-шонздаҳ километр! — гуфт Барчук. — То субҳдам камаш бист километр тай кардан лозим!

— Барон чӣ маҳз бист километр? — пурсид Мерган.

— Барон ин ки аскарони мо ана дар ҳамин ҷо немисҳоро бояд ниғаҳ доранд,— Барчук бо ангушташ ба харита хат кашид.— Мо субҳдам, аини хоб будани немисҳо аз хатти фронт бояд гузарем.

— Агар ниғаҳ дошта натавонанд чӣ? — боз пурсид Мерган.

— Бояд ниғаҳ доранд! Бояд! — гуфт бо ҷаҳл Барчук ва фонусчаро ҳомӯш карда, харитаашро ғунтошту бо овози пасттар зам намуд: — Агар ниғаҳ дошта натавонанд, рӯзи мо табоҳ хоҳад шуд. Дар ин қарибиҳо бешае нест, ки ба он паноҳ барем. Агар немисҳо моро дар ин дашти ҳамвор ошкор кунанд, медонӣ чӣ мешавад? Медонӣ?

Мерган бо аломати тасдиқ сар ҷунбонд. Вай инро нағз медонист. Барон донишманди ин ақли қазонӣ лозим набуд.

Батальон боз ба роҳ даромад. Ин дафъа Барчук роҳбарии колоннаи асосиро ба зимма гирифт. Мерган, Исаев, Кравцов ва Бузургҳои аз қафои колоннаи асосӣ равои шуданд. Мерган автоматашро ба сандуқи сина ҳамонил карда ва бо ду даст ба милу кундоки он вазн андохта, саросема нашуда, якто-якто ва фарох-фарох қадам мепартофт. Кравцов низ қадаммонияшро ба қадаммонии ӯ мувофиқ карда, паҳлӯ ба паҳлӯ қадам мезад. Ноғаҳ аз самти шарқ як табаки лангари сафолӣ, ки аз ош ҷош буд, парида омад ва як-ду метр аз Мерган пештар бозистода, дар гирди меҳвари худ ҷарх задан гирифт. Ба Мерган ҷуни менамуд, ки ҳамин ҳоло, ҳамин ки як қадам ба пеш монад, ба табаки ош мерасад, аммо бо тадриҷи қадаммонӣ табак ҳам дур мешуд. Мерган дасташро дароз кард,— дасташ андаке кӯтоҳӣ кард. Ноғаҳ овози шиносии занонае ба гӯшаш расид:

— Гиред, охир! Чӣ хел шумо чимхӯр! Одам гуфтагӣ калон-калон мегирад.

Мерган чашмонашро кушода, бо ҷаҳл ба замин туф кард,— фаҳмид, ки дар роҳи рафт ғанабаш бурдааст.

Дар ин вақт Кравцов охиста ба китфаш даст расонд. Мерган бо қирраи ҷашм ба вай назар афканд. Кравцов кафи дасташро дароз кард. Дар кафи дасташ,— ду моҳича.

— Тозаву намак кардагӣ!

— Эҳ, агар ҳозир як табак ош мешуд! — гуфт бо забони тоҷикӣ Бузургхон аз қафо.

— Маҳ ба ту як табак ош! — Мерган як моҳиро ба Бузургхон дароз кардаи шуд, аммо Кравцов дасташро дошта гуфт:

— Ҳаққи онҳо дигар! — ва аз кисааш дуто моҳича бароварда, ба Исаеву Бузургхон тақсим намуд.

Мерган як моҳичаро ба даҳон андохт. Моҳича шӯр ва гармакак буд. Аз афти қор, дар кисаи Кравцов аз тасфи баданаш гарм шудааст. Моҳича бӯи дошт. Бӯи аҷиб дошт. Мерган ба ҷӣ монанд будани бӯи оғир ҳеҷ фаҳмида наметавонист. Моҳича ин дафъа ба назараш хеле бомаза менамуд. Устухонҳояш дар зерин дандонаш шиқир-шиқир садо мебароварданд. Мерган охиста-оҳиста меҳонд.

— Дар умрам ин хел моҳии бомазза нахӯрдаам!

— Ту ин моҳихоро аз кучо ва ҷӣ хел доштӣ? — пурсид Исаев аз Кравцов.

Дар ин вақт ба гандумзор ворид шуданд ва саволи Исаев бечавоб монд. Аз афти қор, соли гузашта қадми шуми немис ба ин ҷо нарасидааст ва мардум бо умед ин замиро кишт кардаанд. Ҳама сараки гандумро қанда, кафмол ва пуф карда, аз қор тоза намулда, ба даҳон меандохтанд. Гандум нимдумбул буд. Дар зерин дандон сакиҷак мешуд. Ба ҳамин минвол хеле роҳ паймуданд.

Ногаҳ колоннаи асосӣ бозистод. Аз он одаме ҷудо шуда, ба қафо давид. Вай ба Мерган расида арз намуд:

— Рафиқ лейтенанти калон, пешкаровулон ду шахси номаълумро дастгир кардаанд. Лейтенант Барчук онҳоро истинток карда истодааст. Шуморо ба наздаш даъват дорад.

Мерган ба сӯи колоннаи асосӣ лӯкка гирифт. Аз колоннаи асосӣ даҳ қадам барин дуртар панҷ нафар дара гирифта менишастанд. Вақте ки Мерган наздик шуд,

хама аз ҷой хестанд. Се афсар,— Барчук, Мартынов ва Мишкин. Боз ду одами ношинос, ки дар бар либоси оддӣ доштанд. Як нафараш кӯҳансол,— 50—60-сола ме-намуд ва дигараш ниҳоят ҷавон — 16—17-сола.

— Хамаашро ба лейтенанати калон такрор кун! — амр намуд Барчук ба одами ношиноси кӯҳансол.

— Ман аслан аз деҳаи Низольск. Инро солдати шумо Савельев тасдиқ карда метавонад. Маро аллакай бо ӯ рӯ ба рӯ карданд. Хӯш, ману писарам ба анбори сӯзишвории МТС қаровули мекардем,— риши мошубиринчаширо қабза карда, ба сухан оғоз намуд марди ношинос.— Анбор дар канораи деҳаи Зеленая. Деҳа аз ин ҷо тахминан 13—14 километр дуртар. Агар бо ҳамин роҳ рост равед, рост ба деҳа мерасед. Қарибӣ шом ногаҳ немисҳо ба деҳа зада даромаданд. Тахминан баъди як соат се мотоцикли сечарха ба назди анбори сӯзишворӣ омада истод. Аз онҳо ҳашт солдат ва як офицер фаромада, рост ба сӯи қаровулхона равон шуданд. Ману писарам аз тиреза бо ҳарос ба онҳо менигаристем. Афсар ба қаровулхона даромада, бо забони шикастаи русӣ эълон намуд: «Аз имрӯз сар карда ҳаммаи ин,— вай дар ин ҷо ба гирди цистернаҳо, деҳаи Зеленая ва дашти гирду атроф бо дасташ хат кашид,— ба Германияи бузург тааллуқ дорад ва солдатҳои шумо немис онҳоро ба зери ҳимояти худ мегиранд. Акнун шумо озод!» Чизу чораи моро аз қаровулхона бароварда партофт ва ба солдатҳояш фармон дод, ки лақулуки худро аз мотоцикл гирифта, ба он ҷо дароранд. Баъд моро ба комендатураашон, ки дар бинои мактаби деҳа ҷойгир шудааст, бурда истинток карданд. Чун фаҳмиданд, ки ман аслан аз деҳаи Низольск ҳастам, амр карданд, ки ба хонаи худ биравам. Ана, ҳоло ба деҳаамон рафта истодаам.

— Кӣ кафил шуда метавонад, ки ту ҷосуси немисҳо нестӣ? — чашмонашро нимроғ карда пурсид Мерган.— Кӣ? Шояд туро худӣ немисҳо фиристода бошанд?

— Гуфт-ку: бо Савельев рӯ ба рӯ кардем! — хитоб намуд бо дилтангӣ Барчук.— Савельев шинохт. Онҳо ҳамдеҳа ва ҳамсоя! Ба ғайр аз ин ҳоло аз ин хел хӯрдагирӣ фондае нест!

— Машинаҳои МТС дар кучо? — пурсид ин дафъа оромтар Мерган.

— Онҳоро дирӯз ба ақибгоҳ ронда бурданд. Фа-

кат се комбайни шалак, як трактор ва якчанд дастгоҳ монд.

— Модоме ки трактору мошинхоро ба акибгоҳ хай карда бурданд, чаро ба цистернаҳо оташ назад? Чаро?! — ногаҳ ба назари Мерган чуни намуд, ки дар наздаш на мужики русе аз деҳаи гумноми Низольск, балки қаровули МТС-и «Заргар» Хошоков нишастааст. Ин хашму ғазаб ва кинаву адоваташро дахчанд афзуд, бинобар ин аз гиребонаш гирифта ба қашида ба худ ҷафс карда фишшос зад: — Чаро онхоро ба дасти немисҳо додӣ? Чаро? То ки немисҳо баки мошинхояшонро бемалол пур карда, моро кӯфтан гиранд?

— Магар ман ба дасти немисҳо додам? — мӯйсафед низ оташ гирифта, гиребонашро аз дасти Мерган бо ҷаҳл канд. — Чаро дар вақташ огоҳ накардед, ки думро ҳода карда мегурезед? Ман як одами хурд. Буду шудам қаровул. Ман дирӯз ба директори МТС гуфтам: «Бие, Иван Степанович, ба ин бензин оташ занем!» Вай ме-донед, ҷӣ гуфт? Гуфт, ки агар нахоҳӣ, ки каллаи аз танат ҷудо шавад, бе фармони ман ба он даст нарасон! Ана, ҳамин хел гуфту ҳудаш гурехта рафт! — акнун овози мӯйсафед гирьяолуд буд.

Мерган ба самимияти қаровул бовар кард. Дар ҳақиқат, вай одами хурд. Вай ҷӣ ҳақ дорад, ки худсарона ба анбори нафт оташ занад?

— Мегӯяд, ки цистернаҳо аз сӯзишворӣ пур, — гуфт Барчук ва бо ҷаҳл афзуд: — Ҳар як цистерна камаш 45 тонна! Мефаҳмӣ, камаш 45 тонна!

Хун ба майнаи Мерган зад. 45 тонна! Ин ба гуфтан осон! Вай боз аз гиребони мӯйсафед гирифта фишшос зад:

— Ту хонӣ мӯйсафедро паррондан лозим! Дар ҷоят паррондан лозим!

— Мерган Салимович, ин гапхоро алҳол мон. Гуфтам-ку: ғоида надорад. Агар зинда монем, ўро ба дасти органҳои дахлдор месупорем. Онҳо зуд килро аз ҳамин ҷудо карда мегиранд. Акнун ба гапӣ ман гӯш кун. Мо аз дусар то субҳ ба деҳаи Зеленая расида, аз байни силсилаи немисҳо гузашта наметавонем. Мӯйсафед мегӯяд, ки баъди панҷ-шаш километр масофа ҷуворизори азиме ҳаст. Масоҳаташ 10—12 гектар. Чашмае ҳам доштааст. Мегӯяд, ки баландии ҷуворӣ ду-се метр. Дар он ҷо аз чашми душман пинҳон шудан мумкин. Ана, бинобар ин ду таклиф ба миён омад. Якумаш: суръатро те-

зонида, то субҳ ба хатти пеш расидан ва зада аз он гу-
заштан. Дуюмаш: рӯзона дар чуворизор паноҳ бурда,
гирду атрофро аз назар гузаронда ва ҷон гусастаи сил-
силаи немисхоро ёфта, номаълум аз он ҷо гузаштан.
Ту ба ин чӣ мегӯӣ?

Мерган гӯё саволи Барчукро нашунида бошад, боз
ба қаровули анбори нафти МТС муроҷиат намуд:

— Дар анбори нафт чанд цистерна хаст? Ва онҳо
чӣ қадар сӯзишворӣ доранд?

— Панҷ цистерна. Дуюмаш ҳолӣ. Яктоаш то ним
солярка, яктоаш аз нисф андаке зиёдтар қарасин до-
рад. Ва яктоаш пур аз бензин.

— Худи анбор дар кучо?

— Дар қанораи шимоли деҳа.

— Аз хонаи охири деҳа чӣ қадар дур?

— Дусад-сесад метр.

— Дар деҳа чӣ қадар немис хаст?

— Онҳо бо дувоздаҳ мошин ва панҷ мотоцикл ба
деҳа зада даромаданд. Мотоциклҳо пешопеш ва мошин-
ҳо аз қафо.

— Хайр, дар ҳар мошин бистнафарӣ бошанд, якса-
ду бист ва дар мотоциклҳо понздаҳ нафар. Чамъул-
ҷамъ: яксаду сию панҷ. Қувваи мо намерасидагӣ ба-
рин. — Мерган андаке фикр карда истоду боз бо қатъи-
ят идома дод: — Ман тарафдори фикри дуюм. Ин қа-
дар сӯзишвориро ба дастӣ немисҳо монда рафтаи ҷино-
ят. Фикри ман чунин аст: ман бо як даста солдатҳо ра-
со дар соати яки шаб ба анбори нафт оташ мезанам.
Табиист, ки немисҳо сӯхторро дида, ба сӯи он меда-
ванд. Ана аз ин истифода карда, колонияи асосӣ аз қа-
нораи ҷанубии деҳа гузашта, ба қисмҳои ҳудумон ме-
пайвандад!

— Агар оташ зада натавонӣ чӣ?

— Метавонам! Ҳудумо оташ зада, ба даруни бен-
зин ҳаво медиҳам, аммо наметавонам, ки он ба дастӣ не-
мисҳо афтад!

— Хайр, то субҳдам ба чуворизор расидан лозим!

Барчук боз ба ҳаракат фармон дод. Батальон ба ҳа-
мон низому ҳамон тартиб ба пеш мерафт. Солдатҳо, ки
шиқамро аз гандуми нимдӯмбӯл пур карда буданд, эки-
пун бардамона қадам мепартофтанд.

Кравцов аз қисааш як мушт гандум бароварда, ба
Мерган дароз кард.

— Гиред, рафик лейтенанти калон.

Мерган аз нисф зиёди гандумро ба дахон андохта
хондан гирифт.

— Хоби паҳлавонӣ доштаӣ, Мерган Салимович,—
гуфт Барчук ва табассумкунон бо ангушт соаташро за-
да зам намуд: — Соат се шуд. Гирду атрофро як аз на-
зар гузаронидан лозим. Мӯйсафед мегӯяд, ки,— дэр ин
ҷо бо сараш ба паҳлӯяш, ки дар он ҷо мӯйсафед, афса-
рон Мишкину Мартынов, старшина Исаев ва Кравцову
Бузургхон менишастанд, ишора намуд,— дар канораи
шаркии чуворизор теппае хаст, ки аз болои он деҳаи
Зеленая ва гирду атрофи онро нағз мушохида кардан
мумкин.

— Хӯш, ман тайёр! — гуфт Мерган тасмаашро ба
миён баста ва аз ҷой бархестани шуда, аммо Исаев ба
китфаш даст монда, аз ин азмаш боздошт.

— Аввал ноширо кардан лозим,— гуфт ӯ ба назди
Мерган ду порча нони сиёҳи кок ва як дегча об монда.

Мерган нонро хӯрда, аз болояш об нӯшид. Оби им-
рӯза тоза ва хунок буд, чун оби чашмасорони кӯхистон.

— Агар сер нашуда бошӣ, ноширо дар болои са-
рат,— гуфт бо табассум Барчук ва даст дароз карда, як
сӯтаи чувориро канда, ба пеши Мерган партофт ва бо
сараш ишора карда зам намуд: — Мо, ҳамаамон, бо ин
ноширо кардем! Ана бин, старшина ҷӣ хел туро дӯст
медоштааст!

— Хайр, рафтем,— гуфт Мерган шӯҳии команди-
рашро сарфи назар карда.

Барчук писари мӯйсафедро ба дасти ду солдат су-
пурда, таъкид намуд, ки ба вай нағзакак наззорз ку-
нанд. Баъд ҳамроҳи Мерган, Мартынов, Кравцов, Иса-
ев ва мӯйсафед ба роҳ даромаданд. Нихолхон чувориро
оҳиста ва бозҳтиёт яктараф карда, ба пеш кадам ме-
монданд. Тахминан баъди ним соат ба канораи шар-
кии чуворизор расиданд. Дар ин ҷо дидбонои онҳоро
нигаҳ доштаид. Онҳо мувофиқи фармони Барчук аз чу-
воризор набаромада, гирду атрофро мушохида менаму-
данд.

Сад-садубист метр аз чуворизор дуртар, дар пошнаи
теппа се дарахти азиме. Аз тағи онҳо як ҷӯйча барии
об баромада, ба сӯи чуворизор ҷорӣ мешуд. Чувории

атрофи чўйча алалхусус зичу баланд буд ва рангаш ҳам сабзи сняхчатоб.

Мергану Барчук ҳамроҳонашонро бо дидбонон монда, ба сӯи дарахтон гавак кашидан гирифтанд. Ба дарахтон расида, чашмаро мушоҳида карданд. Аз байни решаҳои дарахти мобайн об чӯшида мебаромад. Дар сояи дарахтон нишаста, яккафӣ об нӯшиданд. Баъд аз байни буттаҳои ҳоҷ, муша ва хори мугелон ба болон теппа гавак кашидан гирифтанд.

Гапи мӯйсафед ҳақ будааст. Аз болон теппа деҳаи Зелена я нағз намоён буд. Мерган МТС, гирду атрофи он ва анбори нафтро бодиккат наззора менамуд. Хавлии МТС ҳолӣ буд. Дар назди қаровулхонаи анбори нафт ду солдат менишастанд. Як нафар гармошкани даҳонӣ менавохт.

— Як машинаи зиреҳпӯш ҳам доштаанд. Ҳу, ана дар паҳлӯи мактаб, дар паҳлӯи бинои дуқабатаи бомаш ту-нукагӣ! — гуфт Барчук дурбинро аз чашмаш гирифта. — Бале, гапи ту ҳақ, зӯрамон намерасад.

— Гап якто! Ман анбори нафтро оташ мезанам! Шумоён аз канораи ҷанубии деҳа, бо ҳу ана он селроҳа гузашта меравед.

— Гапат ҳақ асту рост. Ин дар шаронти ҳозира ягона роҳи дуруст аст. Лекин ба анбори нафт оташ задани ту шарт не! Барои ин дигарон ҳастанд.

— Не, ман оташ мезанам! Ман! — такрор намуд Мерган.

— Не, гуфтам, не! Тамом вассалом!

— Ҳеҷ кас ман бариҷ сохти цистернаҳо ва ҷи хел ба онҳо оташ заданро намедонад! Охир, ман солҳои бисёр директори МТС будам!

Аммо дар ин вақт машинаи сабукрави болокушодае аз деҳа баромада ва ҷанги роҳро ба осмон бардошта, ба сӯи теппа равон шуд.

— Ба он ҷо нигоҳ кун! Ба он ҷо! — хитоб намуд Барчук.

Мерган дурбинашро ба сӯи машина рост кард. Дар курсии пеш шофер. Дар курсии қафо афсаре ва дар паҳлӯяш хонумаке.

— Зуд аз ин ҷо гурехтан лозим! — гуфт Мерган ва қафонокӣ гечида, ба пуштаи теппа фаромад ва бо он ба сӯи ҷуворизор қорҳез гирифт. Барчук низ инчунин кард.

Дидбонхову хамрохонашон аз ин кори афсархо сахт хайрон буданд.

— Чӣ шуд? — пурсид лейтенант Мартынов гаваккашон ба онҳо наздик шуда.

— Чим хоб кунед! Начунбед! — ба ҳама фармон дод Мерган.

Баъд аз панҷ дақиқа дар паҳлӯи шимолӣ теплаи мошини сабукраве пайдо шуд. Вай паҳлӯи мудаввари тепларо ҷарх зада гузашта, дар тағи дарахтон бозистод.

Офицер ба шофер бо дасташ ба сӯи ҷуворизор ишора намуд ва баъд плащ-палаткаро ба замин густурда ва ба болои он шинелашро партофта, ба сӯи хонумаки нимтаъзими карда, ба нишастан ишора намуд. Хонумаки табассум ва низ нимтаъзим карда, нишаст.

Шофер машинаро ба сӯи ҷуворизор ронд ва шастафтад метр аз ҷанговарони камингирифта дуртар ба даруни ҷуворизор даровард.

— Лейтенант Мартынов, старшина Исаев, сержант Чамолхонов! — гуфт пичирросзанон Мерган ва бо сараш ба сӯи машина ишора кард.

— Ҳх, модарашро!.. Ин Машка Переверзова-ку! — гурунгос зад мӯйсафед, ки хазида омада, дар паҳлӯи Барчук меҳобид.

— Чӣ гуфти? — оҳиста пурсид Барчук.

— Машка Переверзова! Ашаддитарин фоҳишани деҳаи Зеленая!

Дар ин вақт офицер ҷамадончаашро кушода, ба болои плащ-палатка коғазпечхоро ҷидан гирифт. Маълум буд, ки хонумчаашро зиёфат карда, бо ӯ хилват ҷустанист, ана бинобар ин шоферро бо машинааш ба даруни ҷуворизор фиристод, то ки ба назари ғайр нанамояд.

Старшина Исаев баргашту оҳиста ба паҳлӯи ростӣ Мерган дароз кашид. Мерган бо қирраи ҷашм ба ӯ назар афканд. Исаев бо аломати тасдиқ сар ҷунбонд:

— Дасташро баста ва ба дахонаш пилоткаашро тикқонда мондем. Ба амри шумо мунтазир.

— Бигзор алҳол дар ҳамон ҷо бошад! Инашро ҳам, ки гирифтем, баъд мебиёрем.

...Афсари немис баъди қадаҳи сеюм китфони хонумакашро молидан гирифт... Баъд аз қадаҳи чорум дасташро ба бағалаш андохт ва... баъд аз қадаҳи панҷум ӯро ба замин ғелонд...

— Кравцов!

Мерган бо чашмаш ба сӯи афсар ва хонумакаш ишора намуд.

Харду аз байни алафи гулӣ ба пеш меҳазиданд. Офтоб гоҳ-гоҳ ба дами ханҷар, ки онро Мерган дар байни дандонҳояш фишурда буд, бархурда, лаҳзае кӯтоҳакак барқ мезад. Дар аввал Мерган пешопеш меҳазид. Баъд баробар шуданд. Баъд Кравцов пеш гузашт. Вай ҷавон буд. Чакконтар буд.

Сонияе аз чашми нозирон ғайб заданд. Баъд ногаҳ харду аз ҷой хеста, ба пеш хез заданд. Кравцов бо се-ҷор ҷаҳиш ба афсари немис расида ва аз қафо аз гиребонаш гирифта, озод боло бардошту бо ҳаракати ҷусту-ҷолоки боксёрони ба манаҳаш якто фаровард. Немис се-ҷор қадам парида рафт. Тахтапушташ ба замин расам-нарасам Кравцов боз аз гиребонаш гирифта озод бардошту ба манаҳаш боз якто фаровард.

Мерган хонумакро аз дасташ гирифта, ба пой рост карду барои дуруст кардани куртааш имкон дод. Баъд бо рӯймолаш дасташро ба қафо карда баст. Аз кисааш рӯймолчаи чиркиниро бароварда, ба даҳонаш тикканд. Баъд ба сӯи ҷуворизор тела дод. Хонумча мутеона ба он сӯи равон шуд.

Мерган чун дид, ки Кравцов ҳоло ҳам немисро кӯфта истодааст, бо се-ҷор ҷаҳиш ҳудро ба ӯ расонд ва аз дасташ немисро ҳалос карда, дасташро ба пушт тоб дода баст. Баъд ӯро ҳам ба сӯи ҷуворизор тела дод. Кравцов бо остин арақи сару гарданашро пок карда, аз паси хонумак ва афсари немис равон шуд.

Мерган плащ-палатка, чомадонча ва дастурхони афсари немисро гуndoшта гирифта, ба сӯи ҷуворизор ҷорхез гирифт. Дар қарибӣ ҷуворизор ба асирон ва Кравцов расида гирифта, онҳоро ба таъҷил водор намуд.

— Шнель, шнель! Падарсагҳо!

Онҳоро мамнунона истикбол карданд. Исаев давида, ба назди лейтенант Мартынов ва Бузургхон рафт, то ки шофери асирро низ ба ин ҷо орад.

Шофер аз таре дириқ-дириқ меларзид ва бо зғбони шикастан русӣ пайваста гурунгос мезад:

— Ман шофер, ман гуноҳе надорам. Дар ҷанг иштирок накардаам. Ба касе тир наандохтаам...

Хонумча пайваст фик-фиккунон ғирья мекард. Мӯйсафед бо кароҳат туф карда ӯро дашном меод.

Ҷанговарон ба афсари немис менигаристанд. Вай, ки ақун ба худ омада, тарсу ваҳмо бартараф карда буд,

бо остини кителаш лабони кафидаву хушшораширо пок карда, бо хашм ба Кравцов менигарист. Вай гур-гури шофераширо шунида, бо ҷаҳл ба рӯяш ҷашм дӯхт ва бо забони немисӣ ва оҳанги омирони ҷизе гуфт.

Шофер як қад парида хомӯш шуд.

— Чӣ мегӯяд? — пурсид Мерган аз лейтенант Мартынов, ки дар паҳлуяш ҷорзону нишаста, кафи дасташро аз назар мегузаронд. Кафи дасташро шофер газида буд. Аз ду ҷои кафи дасташ хун метаровид.

— Мегӯяд, ки агар аз дасти ӯҳо ҳалос шавем, барои шарафи солдати немисро паст заданат ва тарсонҷакият дар ҷоят мепарронам.

— Аз вай пурс, ки дар деҳа чӣ қадар аскар доранд ва гирду атрофи деҳаро чӣ ҳел посбонӣ мекунад?

Мартынов акнун ду-се калима тарҷума карда буд, ки немис сухани ӯро бурида, бо забони каму беш ҷаҳмон русӣ гуфт:

— Тарҷума даркор не. Ман русӣ медонам, — ва ба сӯи Мерган тоб хӯрда ва ҷашмони хунгирифташро рост ба ҷашмонаш дӯхта, идома дод: — Ман афсари немис. Ба фюрери аъзам барои садоқат қасам хӯрдаам. Даҳ бор, ҳатто сад бор парронед ҳам, қасамамро вайрон намекунам. Гапи маҷ якто!

Барчук ба ду солдат фармон дод, ки афсари немисро ба колоннаи асосӣ баранд.

Вакте ки афсарро бурданд, ба истинтоки шофер шурӯъ карданд. Аз афти қор, вай гумон мекард, ки афсарашро барои қатл бурданд, бинобар ин ба ҳамаи саволҳои Мергану Барчук як-як ҷавоб меод. Ҳатто дар ҳаритаи немисӣ, ки онро аз машина, аз планшети афсар ёфта буданд, як-як қаровулгоҳҳоро нишон дод ва дар охир ба забони вайрони русӣ зам намуд:

— Ман пролетар. Аз милтиқ паф-паф накардам. Ман паф-паф бад мебинам! Ман ҳамааш гуфт. Ман накушед! Ман се киндер, яъне се фарзанд дорам. Мурдан намехоҳад!

— Кӣ мурдан мехоҳад? — гуфт бо заҳрханда Барчук. — Аммо чӣ илоҷ?

— Бале, анбори нафтро дукаса посбонӣ мекардаанд, — гурунгос зад Мерган. — Дукаса! Ҷор сарбози шуҷоъ бас.

— Ин қадар ту ба анбори нафт ҷаспида гирифтӣ! — бо ҷаҳл гуфт Барчук. — Дар боран чӣ ҳел батальонро номаълум аз ҳатти пеш гузарондан фикр кардан лозим!

Мерган бо чашми ба сӯи афсар ва хонумакаш ишора намуд.

Харду аз байни алафи тулӣ ба пеш меҳазиданд. Офтоб гоҳ-гоҳ ба дами ханҷар, ки оиро Мерган дар байни дандонҳои ғишурда буд, бархӯрда, лаҳзае ҷутоҳакак барқ мезад. Дар аввал Мерган пешонеш меҳазид. Баъд баробар шуданд. Баъд Кравцов пеш гузашт. Вай ҷавон буд. Чакконтар буд.

Сонияе аз чашми нозирон ғайб заданд. Баъд ногаҳ харду аз ҷой хеста, ба пеш хез заданд. Кравцов бо се-ҷор ҷаҳиш ба афсари немис расида ва аз қафо аз гиребонаш гирифта, озод боло бардошту бо ҳаракати ҷусту-ҷолоки боксёрона ба манаҳаш якто фаровард. Немис се-ҷор қадам парида рафт. Тахтанушташ ба замин расам-нарасам Кравцов бо аз гиребонаш гирифта озод бардошту ба манаҳаш бо аз якто фаровард.

Мерган хонумакро аз дасташ гирифта, ба пой рост карду барои дуруст кардани куртааш имкон дод. Баъд бо рӯймолаш дасташро ба қафо карда баст. Аз кисааш рӯймолчаи ҷиркинро бароварда, ба даҳонаш тикконида. Баъд ба сӯи ҷуворизор тела дод. Хонумча мутсонна ба он сӯй равон шуд.

Мерган чуни дид, ки Кравцов ҳоло ҳам немисро кӯфта истодааст, бо се-ҷор ҷаҳиш худро ба ӯ расонид ва аз дасташ немисро ҳалос карда, дасташро ба пушт тоб дода баст. Баъд ӯро ҳам ба сӯи ҷуворизор тела дод. Кравцов бо остин араки сару гарданашро лок карда, аз наси хонумак ва афсари немис равон шуд.

Мерган плаш-палатка, ҷомадонча ва дастурхони афсари немисро гундошта гирифта, ба сӯи ҷуворизор ҷор-хез гирифт. Дар қарибӣ ҷуворизор ба асирон ва Кравцов расида гирифта, онҳоро ба таъҷил водор намуд.

— Шнель, шнель! Падарсагҳо!

Онҳоро маммунона истикбола карданд. Исаев давида, ба назди лейтенант Мартынов ва Бузургхон рафт, то ки шофери асирро инз ба ин ҷо орад.

Шофер аз таре дирик-дирик меларзид ва бо забони шикастан русӣ пайваستا гурунгос мезад:

— Ман шофер, ман гуноҳе надорам. Дар ҷанг иштирок накардам. Ба касе тир наандохтаам...

Хонумча пайваست фик-фиккунон гирья мекард. Муйсафед бо карохат туф карда ӯро дашном меод.

Ҷангонгарон ба афсари немис менигаристанд. Вай, ки акнун ба худ омада, тарсу ваҳмо бартараф карда буд,

бо остини кителаш лабони кафидаву хуишораширо пок карда, бо хашм ба Кравцов менигарист. Вай гур-гури шофераширо шунида, бо ҷаҳл ба рӯяш ҷашм дӯхт ва бо забони немисӣ ва оҳанги омирони ҷизе гуфт.

Шофер як қад парида хомӯш шуд.

— Чӣ мегӯяд? — пурсид Мерган аз лейтенант Мартынов, ки дар паҳлуяш ҷорзону нишаста, кафи дасташро аз назар мегузаронд. Кафи дасташро шофер газида буд. Аз ду ҷои кафи дасташ хун метаровид.

— Мегӯяд, ки агар аз дасти инҳо халос шавем, барои шарафи солдати немисро паст заданат ва тарсонҷакӣ дар ҷоят мепарронам.

— Аз вай пурс, ки дар деҳа чӣ қадар аскар доранд ва гирду атрофи деҳаро чӣ хел посбонӣ мекунад?

Мартынов акиун ду-се калима тарҷума карда буд, ки немис сухани ӯро бурида, бо забони каму беш ҷаҳмон русӣ гуфт:

— Тарҷума даркор не. Ман русӣ медонам, — ва ба сӯи Мерган тоб хӯрда ва ҷашмони хуирифтаашро рост ба ҷашмонаш дӯхта, идома дод: — Ман афсари немис. Ба фюрери аъзам барои садоқат қасам хӯрдам. Даҳ бор, ҳатто сад бор парронед ҳам, қасамамо вайрон намекунам. Гапи ман якто!

Барчук ба ду солдат фармон дод, ки афсари немисро ба колоннаи асосӣ баранд.

Вакте ки афсарро бурданд, ба истинтоқи шофер шуруъ карданд. Аз афти қор, вай гумон мекард, ки афсарашро барои қатл бурданд, бинобар ин ба ҳамаи саволҳои Мергану Барчук як-як ҷавоб меод. Ҳатто дар ҳаритаи немисӣ, ки онро аз машина, аз плашети афсар ёфта буданд, як-як қаровулгоҳҳоро нишон дод ва дар охири ба забони вайрони русӣ зам намуд:

— Ман пролетар. Аз милтиқ паф-паф накардам. Ман паф-паф бад мебинанд! Ман ҳамааш гуфт. Ман накушед! Ман се киндер, яъне се фарзанд дорам. Мурдан намеҳаҳад!

— Кӣ мурдан меҳаҳад? — гуфт бо заҳрханда Барчук. — Аммо чӣ илоҷ?

— Бале, анбори нафтро дукаса посбонӣ мекардаанд, — гурунғос зад Мерган. — Дукаса! Ҷор сарбози шуҷоъ бас.

— Ин қадар ту ба анбори нафт ҷаспида гирифтӣ! — бо ҷаҳл гуфт Барчук. — Дар боран чӣ хел батальонро номаълум аз ҳатти пеш гузарондан фикр кардан лозим!

Маҳз дар ҳамин бора! Дигараш кори мо не! Вазифаи асосии мо батальонро гузарондан! Ту бошӣ: «Анбори нафт! Анбори нафт!». Барои ин одамони дигар хастанд ва аз паси ин касб нон меҳуранд!

— Не, Игнат! Холо вазифаи асосии мо ба ин анбори сабилмонда оташ задан аст! Агар ман аз чунин шаброит истифода карда, ба он оташ назанам, як умр аз азоби вичдон халос шуда наметавонам! Мефаҳмӣ? Як умр!

— Хайр, агар ба чунин кори хатарнок мушток бошӣ, ихтиёрат,— гуфт Барчук андаке аз ҷаҳл фаромада.— Лекин як чизро ба ҳисоб гир: ман ба ту танҳо се кас медиҳам. Танҳо се кас! Ман беҳуда ҷони одамхоро ба хатар андохтан намехоҳам! Кихоро мегири? — Ин, кори ту. Ихтиёрат!

— Ба ман се кас бас! Исаев, Кравцов,— баъд ниҳи Мерган дар байни Бузургхону Мартынов давидирифт, ва дар охир ба рӯи Мартынов қарор ёфт. Ва бо оҳанги омирона зам намуд:— Мартынов!

Мартынов бо дили ноҳоҳам даст ба ҷакка бурд. Мерган плащ-палаткаи ғаниматиро кулӯла карда, таги сараш монд ва дароз кашида гурунғос зад:

— Онҳое, ки ба иҷрои супориш мераванд, бояд дам гиранд.

...Барчук сарашро сила карда, аз ҳоб бедор кард. Гирду атроф торик буд.

— Мерган Салимович, соат ёздаҳ шуд. Дидбонхоро баробари торик шудани ҳаво ба болои теппа фиристодам. Аз он ҷо гирду атрофро наззора қардан бехтар. Худам аз соати ҷор то даҳ аз он ҷо гирду атрофро мушоҳида мекардам. Дар гирду атроф ҳаракате нест. Фақат як машинаи сабукрав аз сӯи деҳаи Низольск ба Зелёная омад. Анбори нафтро рӯзона ду кас посбонӣ мекарданд. Ман худам ивазшавии қаровулхоро дидам. Мумкин шабона қаровулхоро зиёд кунанд. Аз баҳри ин кор бароем ҷӣ? Хеле хатарнок бария.

— Не, не, Игнат! Ман то ин қорро буд накунам, дилам қарор намегирад.

— Хӯш, ин хел бошад, ман ҳамроҳонатро ба наздат меорам.

Барчук баъд аз дақиқае ҳамроҳи Мартынов, Кравцов ва Исаев баргашт.

Мерган плащ-палаткаро кушод. Дар даруни он ним

буханка барин нон ва камтар колбасаву равгани хук баромад.

— Старшина, ту ба чунин корҳо усто! Гир, тақсим кун.

Старшина аз миёнаш кордеро бароварда, нонро панҷ тақсим кард. Як порчааш андаке зиёдтар буд. Исаев он порчаро ба назди Мерган монд. Баъд колбасаву равгани хукро низ ба таври боло тақсим кард.

— Хӯш, акнун яктой сигор мумкин,— гуфт Барчук баъд аз тановул.— Ҳабо торик. Чуворӣ баланд. Оташаш наменамудагист. Фақат банавбат мекашем. Аввал Мерган Салимович.

Мерган сигор печонда ва онро дар остинаш руст ада, дуд мегирифт.

— Хӯш, соат ёздахуним! — аз ҷой хеста эълон на- Барчук,— вақте ки ҳама сигорашонро кашида шуд.— Вақти ба роҳ баромадан шуд. Ман батальонро селроҳан каноран деҳа бурда, аз соати як то ду ни- карда менстам. Агар шумоён анбори нафтро оташ а натавонед, батальон расо дар соати ду аз хатти ат мегузарад.

— Мо расо соати як ба анбори нафт оташ мезанем! Расо соати як!

— Хайр, ин хел бошад, биё хайрухуш кунем,— Барчук Мерганро ба оғӯш кашида ва ба тахтапушташ бо кафи дасташ тап-тап зада, таъкид намуд: — Одамхоро эҳтиёт кун! Алалхусус, худатро! Фаҳмидӣ? Худатро!

...Соати дувоздаҳу панҷ дақиқа ба теппан қарибӣ анбори нафт расиданд. Аз болои он анборро хеле мушӯҳида карданд. Аз теппа то анбор дусад метр барин масофа буд. Тарҳи солдатҳо хеле хуб менамуд. Осмонро батадрич абре, ки аз сӯи ғарб ҳазида меомад, паҳш менамуд ва дидбониро душвор мекард. Чакраҳои зивалини борон ба ҷакидан сар карданд. Лейтенант Мартынов ҳазида, ба назди Мерган омаду ба гӯшаш пичиррос зад:

— Аз ин беҳтар, аз ин мусондтар дигар вақт ёфта наметавонем. Масъаларо ҳал кардан лозим. Агар борон борад, эҳтимол ба қаровулхона ҷой шаванд. Он ғаҳ қор душвор мешавад. Ману Исаев посбонӣ он сӯйро ба зимма мегирем. Туку Кравцов посбонӣ ин сӯйро.

— Ман розӣ,— гуфт Мерган низ пичирросзанон.— Фақат бо ту Кравцов меравад. Вай ҷаққону хушёртар... Рафтем.

Онҳо ҳазида ба вибори нафт наздик мешуданд. Мерган пешонеш меҳазид. Вакте ки 20—30 қадам монд, ба аломати «Андаке истед!» дасташиро боло кард ва худаш боз ба пеш ҳазидан гирифт. Акиун то канораи панҷараи оҳанини вибори нафт, ки посбони немис ҳар ду-се дақиқа то ба ин ҷо қадам зада меомад ва аз ин ҷо ба қафо бермегашт, се чор қадам монда буд. Дили Мерган гулгул мезад. Дилан на дар сандуки санааш, балки дар гулӯаш метавид.

Посбон боз ба канораи панҷара расид, аммо Мерган ин дафъа ба ҳамла ҷуръат карда натавонист, чунки немис гуё чизеро ҳис карда бошад, автоматро аз китф ба даст гирифта, бо тахлука гирду атрофро аз назар гузаронд. Мерган ба замини парчин шуда ва рӯиширо ба болои хоре зер карда меҳобид.

Посбон, аз афти қор, бовар ҳосил намуд, ки дар гирду атроф касе нест, боз автоматро ба китф гирифта, ӯсувор ва муназзам қадам монда, пасу пеш рафта меомад. Мӯзаи меҳкӯбии солдати немисӣ гурс-гурс садо мебаровард. Ҳар бор гурсосзани садо баровардани мӯзаи немис ба мағзи Мерган чун зарбаи путки гарон ме-расид.

Немис боз се бор ба пасу пеш рафта омад. Мерган фаҳмид, ки дигар таъхиру даранг кардан мумкин нест. Вакте ки немис боз ба канораи панҷара расид ва бо пошнаи мӯзааш ҷарҳида ба қафо баргашт, Мерган аз ҷониш ҷаста хест ва ҷорнаи бор хез зада, ба немис расид. Аз қафо дастӣ чапашро дароз карда, бо қафи он даҳони посбонро маҳкам зер кард ва бо шаст қафо кашида, сари немисро ба сандуки синаи худ ҷафс инмуд. Баъд аз соनिया ханҷари немисӣ кӯтоҳкаҷ барк зад...

Мерган, то ки қисми металии яроку лавозимоти немис садое набарорад, охишта ӯро ба як паҳлӯ хобонд. Баъд ба қафо баргашта, бо даст ишора намуд. Мулофӣ, ки аҳди пешакӣ Исаев давида ба назди Мерган омада, ду гранатаи зирехшикаи ро ба ӯ дод. Лейтенант Мартинову Кравцов барои маҳи кардани посбони дуюм ба он сӯи цистернаҳо гузаштанд. Ногаҳ аз он ҷо асвал як фарёди ҷонхорош ва баъд қасар-қусури автомат ва таркиши гратанзе баланд шуд. Мерган давида ба сӯи сӯ гузашт. Дар тағи панҷара ду тарҳи сиёҳ меҳобид.

Кравцов аз сӯи каровулхона давида омада арз намуд:

— Дар каровулхона ҳам ду нафар буданд. Марти-

нов кори посбоиро бе сару садое тамом карда натаво-
нист. Посбон фаръёд зад. Он ду нафар аз қаровулхона
давида баромада, аз автомат оташ кушоданд. Ман бо
як граната қорашонро тамом кардам... Мартынов ҷо ба
ҷо...

— Зуд ба паси он цистерна! — фармон дод Мерган.
Ҳар се давида ба паси цистерна охири, ки бино бар
қавли қаровули мӯйсафед холи буд, гузаштанд. Мер-
ган цистерна дуҷумро, ки бино бар қавли ҳамон мӯйса-
фед пур аз бензин буд, нишон гирифта, як гранатаро
партофт. Мавҷи гарми таркиш рӯю гарданро дарида гу-
зашт. Бӯи толи сӯхта ба машом расид.

Ҳар се давида ба назди цистерна омаданд. Цистер-
на кафида буд ва аз он қул-қул бензин мерехт. Мерган
борхалатаашро ба бензин тар карда, оташ зад ва анда-
ке дар дасташ нигоҳ дошта, ба даруни бензин партофт.
Бензин вағғосзанин даргирифт ва шӯълааш якбора бо-
ло чахид. Баъд ҳар се давида тахминан сӣ қадам дур
шуданд. Мерган дар ин ҷо бозистода, боз як гранатаро
ба таги цистернае, ки ба қавли мӯйсафед қарасин дошт,
ҳаво дод. Кравцов цистернаи соляркаро ба нишон ги-
рифт. Баъд аз таркиши гранатаҳо оташи бензин як со-
ния барин паст, ҳатто қариб нопадид гашт, аммо баъд
бо қувваи бештаре аланга зад.

— Акиун гурехтан лозим! То ҷон дорӣ, гурехтан ло-
зим! — гуфт Мерган ва ба қорхез даромад. Вай бо та-
моми қувва медавид. Ҳеҷ гоҳ ин хел надавида буд. Тах-
минан баъд аз сад қадам ба қафо назар афканд. Ҳар
се цистерна ва гирду атрофи онҳо аланга мезад. Дар
канораи деҳ мотоциклҳои бисёре бо фараҳои фурузон
намоён шуданд.

— Ба чап, лейтенанти калон, ба чап! Ба сӯи қарӣ,—
аррос зад аз китфи чап Кравцов.— Вагарна, дар ҷои
ҳамвор мотоциклҳо зуд моро даръёб мекунанд!

Мерган зуд фикри Кравцовро фаҳмид,— дар китфи
чап селроҳи чуқуре буд, ки аз ғарб ба шарқ тӯл ме-
кашид. Аз он машинаву мотоциклҳо гузашта наметаво-
нанд. Аз пиёдааскарҳо гурехтан осон! Мерган боз суръ-
аташро тезонд.

Ба лаби қарӣ расида ҳар се бозистоданд. Мотоцикл-
ҳо бо роҳ ба фароз мебароманд. Ногаҳ садон пулемё-
те баланд шуд. Баъд ба он садон се-қор автомат ҳам-
роҳ гардид. Ду мотоцикл чаппа шуд. Аз дигар мото-
циклҳо солдатҳо чахида фаромада, шинак мегирифтанд

ва оташ мефишонданд. Аз каноран деҳа гурриши моторҳои автомобиль ба ғӯш мерасид.

— Наход Барчук батальонро ба ҷанг дароварда бошад? — Кравицов мутахайирона ба Мерган ҷашм дӯхт.

— Ғӯш кун, бо як пулемёт ва чор автомат оташ фишонда истодаанд! — гуфт Мерган ба паррон-паррону таркишҳои гранатаҳо бодикқат ғӯш андохта. — Ана, ғӯш кун: садон автоматҳои немис дигару садон автоматҳои мо дигар...

— Онҳо касе ки набошанд, ба ивази ҷони худ ҷони моро хариданд, — гуфт Исаев.

Оташи анбори нафт аланга мезад ва шӯълааш ба осмон дакка меҳӯрд. Дар равшании сӯхтор ду мошин ва солдатҳои бисёре, ки бо белҳо ҳок партофта, сӯхторро хомӯш кардани мешуданд, нағз намоён буд. Ногоҳ боз як мошине ба назди сӯхтор омада истод. Аз он низ солдатҳо ҷаста мефаромаданд. Ҳамроҳи онҳо ду сағи бӯйгир буд. Аккоси ҳашмигонан онҳо ҳатто ба ин ҷо мерасид.

— Акиун то ҷуворизор гурехтан лозим! Агар саломат ба он ҷо расем, ба мошин савор шуда, то сои камшидор меравем. Дар он ҷо сағҳои бӯйгир ҳам пай моро ёфта наметавонанд. Ба ҷуз яроқ ҳама ҷизро партоед!

— Онҳо аз ҷарӣ гузашта, бо саҳрои васеъ ва ҳамвор медавиданд. Бо тамои кувва медавиданд. Гох-гоҳ ҷанд сонияе бозистода, ба аккоси сағҳо ғӯш мекарданд. Сағҳо ҳоло ҳеле дур буданд. Аккоси онҳо арағ-арағ ба ғӯш мерасид. Мерган се-чор километр пешопеш медавид. Торафт нафасаш тангтар мешуд. Акиун хирросзанон медавид. Гох-гоҳ аз банди дилаш балғам бармеҳост. Балғамаш талх буд. Аз он бӯи маҳорка меомад. Мерган балғамро бо ҷаҳл туф карда аз дил гузаронд: «Бале, пир шудай, Мерган, пир! Канӣ, акиун он кувваи ҷавонӣ? Ҳамин ҳоло сағҳо дарёёбат намуда, пора-пора мекунанд! На аз зарби тир, балки аз захми дандон: сағ мемирӣ!».

Аккоси сағҳо торафт наздиктар мешуд.

— Дав, Кравицов! То ҷои дорӣ, дав! Ва моширо ба роҳ барор! — арос зад Мерган ва баъд аз ҷанд сонияе бо таҳлука пурсид: — Моширо ҳай карда метавонӣ?

— Ҳа-а! — ҷавоб дод Кравицов ва суръаташро тезонид.

Исаев, ки ҳоло низ аз Мерган пеш гузашта буд, ка-

дамашро суст кард ва чун командираш ба ӯ наздик шуд, аз таги бағалаш гирифт.

Акиун аккоси сағҳо торафт наздиктар мешуд. Исаев ба кафо як назар афканду аз Мерган илтимос намуд:

— Тезтар! Тезтар!

Кравцов машинаро аз чуворизор бароварда, бо суръати калон ба сӯи рафиконаш ронд. Мерган базӯр ба болои машина баромад. Машина бо биёбони ноҳамвор ба пеш медавид.

— Ба роҳ барору то сони қамишзор сурон! — фармон дод Мерган.

Исаев бодикқат ба кафо менигарист. Дар рӯи биёбон равшании ҷароғҳои мотоцикл чун равшании кирмҳои шабтоб базӯр менамуд. Мотоциклчиёни немис гумроҳ шуда, биёбонро аз шимол ба ҷануб мепаймуданд. Кравцов бошад, машинаи ғаниматиро бо суръати калон ба кафо, ба самти ғарб меронд.

...Тахминан баъди як соат ба сой расиданд.

— Ба даруни об ҳай кун! — фармон дод Мерган.

Машина ҳамин ки ба даруни дарьёча даромад, ҳомӯш шуд. Кравцов ду-се бор стартерро зер кард, аммо моторро ба кор андохта натавонист.

— Ана, тамом, омадем! — гуфт Кравцов бо ҷаҳл.

— Оташин нашав! — гуфт Мерган базӯр аз мошин фаромада. — Ин мошин ба мо дигар лозим намешавад. Найчан бензинро кушою оташ зан.

Мергану Исаев то иҷро шудани фармон нигоҳ карда истоданд. Тапиши дили Мерган паст шуда буд, аммо сараш, гарданаш ва миёнаш виж-виж месӯхт ва дасту пояш ҳоло ҳам майда-майда меларзид.

Онҳо дарун-даруни дарьёча, ки обаш ба зону мезад, ба пеш кадам мезаданд. Мӯзаҳо аз об пур шуданд ва кадаммониро душвор мекарданд.

Тахминан баъд аз ним соат Мерган аз дарьёча баромада, мӯзаашро қашида аз об ҳолӣ кард. Дигарҳо ҳам ба ӯ пайравӣ карданд.

— Қамтар қад-қадӣ дарьё роҳ мепаймоем, — гуфт Мерган рӯйшро боло карда ва ба осмони пурабр ҷашм дӯхта. — Ҳамин ҳоло борон меборидагӣ барин.

Онҳо боз ба роҳ даромаданд. Тахминан баъд аз ним соат маҳин-маҳин борон боридаи гирифт. Борон батадрич шиддат мегирифт. Акиун чун аз даҳони кӯза кул-кул мерехт. Оби дарьёча низ медамид. Акиун, вақте ки

барон фиреб додани сағҳои бӯйгир, боз ба дарёча даромаданд, обаш то ба миён мерасид. Баъд аз даҳ-поздаҳ қадам пой Мерган ба чизе дармонд ва ӯ пешнокӣ ба об афтод. Исаеву Кравцов зуд ба ёриаш расиданд. Мерган дашиномхонон пояшро боло мекашид, аммо ҳеҷ бароварда наметавонист. Дар охир, пояшро аз мӯза баровард ва ғӯта зада мӯзаашро кофтаи гирифт. Дар охир мӯзаашро ёфт,— ба решаи буттае дармонда будааст.

Онҳо боз аз об баромада, дарун-даруни камишзор роҳ мепаймуданд. Роҳравӣ барон Мерган торафт душвортар мешуд. Нафас намерасид. Дилаш аз сандуки синна батадрич ба боло меҳазид. Холо дар гулӯаш тез-тез ва саҳт-саҳт метапид. Чунин менамуд, ки ҳамин холо аз даҳонаш берун меҷаҳад. Хирросзанон нафас мегирифт. Қатраҳои арақ ҳамроҳи қатраҳои борон, ки холо хеле суст шуда буд ва қатра-қатра меборид, аз сару гарданаш шорида мефаромад.

Борон қарибӣ субҳ бозистод. Шамоли саҳте ки аз самти шарқ бархост, абрхоро зуд пароканда кард. Даре нагузашта, аз домани уфук офтоб ҳам намоён гашт. Вай аввал чун лаъли биринҷӣ сурхчатоб ва сард менамуд. Батадрич ранги офтоб тағйир меёфт ва дар охир ба худ ранги маъмулӣ гирифт.

Офтоб батадрич баланд мешуд, аммо тахтапушти Мерган торафт бештар хунук меҳӯрд. Хунукӣ охишта-охишта ба даруни устухонҳои аз мағзи сараш медаромад. «Ҷ, падарсағ, вақти ёфтагиашро бинанд-е!» — зери лаб пайваст ғурунгос мезад Мерган. Холо пеши чашмонашро сиёҳӣ паҳш карда буд, бинобар ин тез-тез пешпо меҳӯрд. Аз рафиконаш қафо мемонд. Ба қадами онҳо расида наметавонист. Як бор саҳт пешпой хӯрд,— дароз парид ва зуд бархоста натавонист. Кравцов, ки пешопеш қадам мезад, андаке гарданашро тоб дода, ба Исаев бо қирраи чашм сӯи Мерган ишора кард. Исаев андаке бозистод ва чун Мерган ба ӯ баробар шуд, аз зерӣ бағалаш гирифт.

Ба ҳамин минвол боз хеле роҳ паймуданд. Дар охир дар муқобили деҳае, ки дар лаби сой воқеъ буд ва ба қуш 15—20 дарахти акация дигар долу дарахте надошт, қарор гирифтанд.

Кравцов теппачаеро, ки як-якуним метр баландӣ дошт ва камиши болояш аз камобӣ андаке зардча буд, интиҳоб карда, ба болояш автоматашро партофт. Баъд аз қисаи синагияш як кутӣ сигори немисӣ бароварда,

аз дарунаш якто хушкашро ёфта, ба дахони Мерган монд, ки бо чашмони пӯшида ба китфи Исаев такъя карда меистод. Баъд гӯгирд зада, бо меҳрубонӣ гуфт:

— Дуд кун, Мерган Салимович, дуд кун! Ту хуинок хӯрдагӣ барин.

— Вараҷа,— гуфт Мерган дуди сигорро харисона фуру бурда.

— Ибро аз кучо ёфтӣ? — пурсид Исаев бо сараш ба куттии сигор ишора ва дасташро дароз карда.

— Дар вақти кофтуков кардани афсари немис аз кисааш номаълум гирифта, ба кисаам задам.

Кравцов ибро гуфту баргҳои зардро, ки аз шамол аллакай хушк шуда буданд, аз танани камишҳо кандан гирифт. Мерган ҳоло ҳам вазнашро ба китфи Исаев партофта меистод. Кравцов як бағал барги хушк канда, ба пеши пой Мерган партофту гурунгос зад:

— Шин, Мерган Салимович! Ҳозир мо бароят чоғаш тайёр мекунем.

Мерган нишаст. Исаеву Кравцов боз якбағалӣ барги хушк канда оварда, ба замин партофтанд ва Мерганро ба болои он хобонданд. Мерган халка шуда меҳубид,— зонуяш қариб ба манаҳаш мерасид. Дандонҳояш шиқирросзанон ба ҳам меҳӯрданд.

Кравцову Исаев боз якбағалӣ барги хушк канда оварда, бо он болои Мерганро пӯшонданд.

— Ғам нахӯр, Мерган Салимович! Ҳозир туро гарм мекунем.

Баъд ҳарду ба паҳлӯяш нишаста, сигор дуд карданд. Мерган дар хобаш маҳин-маҳин менолид.

— Кор чаток,— гуфт Исаев ба замин туф карда.— Ин ба қарибӣ сикат намешудагӣ барин. Уро партофта рафта ҳам намешавад...

— Чӣ-й? Партофта рафтан? — бо хашм фишшос зад Кравцов ва аз китфи Исаев ҷанг зада гирифта, рӯяшро ба сӯи худ гардонд.— Ту чиро гуфта истодаӣ?

— Ман ҳамту, худ ба худ мулоҳиза карда истодам! — гурунгос зад Исаев.

— Ту ин хел мулоҳизаҳоятро парто! Ин хел гапҳо ба ман маъкул не,— онҳо хеле хомӯш нишастанд ва дар охир Кравцов бо оҳанги амр афзуд: — Ту ҳам дар паҳлӯи лейтенанти калон хоб кун. Ман то соати ҷаҳор дидбонӣ мекунам, баъд навбати ту.

Зуд ҳоби Исаев бурд, аммо аз хоб тарсида бархост. Хоб дид, ки немисҳо дар дашти васеъ бо сағҳои бӯй-

гир таъкиб доранд. Саги барзангии хашмгине ҳамин ҳоло ба сурунаш дандон хоҳад андохт... Вакте ки аз тарсу ваҳм бедор шуд, дид, ки Кравцов ўро тақон дода истодаст.

— Чӣ гап? Қариб гурдакаф карда будӣ-ку!

Кравцов аз кисааш як мушт гандуми тар бароварда, ба Исаев дароз кард.

— Ма, ниро хуру ба дидбонӣ рав! — ва таъкид намуд: — Хушъёр бош! Боз хобат набарад! Ман туро меоднам...

— Ту бо ман чӣ хел муомила карда истодаӣ?! — оташ гирифта фишшос зад Исаев. — Ман старшина! Буди шуди ту — ефрейтор! Ҳамин ки ба қисмамон расидем, рӯта сиёҳ мекунам!

— Ба қисмамон расем, — бо табассум ҷавоб дод Кравцов. — Баъд чӣ коре, ки хоҳӣ кардан гир! Хоҳӣ, ҳабе кунон, хоҳӣ, аз як ҷоям овезон... Аммо, ҳоло ба дидбонӣ рав. Ва хушъёр бош... Бале, хушъёр бош! Ман ба старшина буданат нигоҳ намекунам...

Исаев то тамом шудани суҳанони ефрейтор мунтазир нашуда, автоматро ба китф партофт ва дурбини Мерганро аз дасти ҳарифаш ҷанг зада гирифт ба дидбонӣ равон шуд.

Кравцов дар паҳлӯи командиранаш нишаста, сигоракшон фикр мекард. «Командиранаш касал, хӯрокворӣ нест, то хатти пешӣ ҷанг сӣ-чил километр. Оре, ба шарте ки немисҳо қисмҳои моро боз ба қафо сурронда набаранд. Бо ин дашти ҳамвор номаълум ба хатти пеш расидан ва аз он гузаштан хеле душвор...»

Вай ҳанӯз фикрашро ба охир нарасонда буд, ки Исаев қамишзорро дударрон карда омад. Чашмонаш ҷалақпалақ ва киёфааш изтироболуд буд. Кравцов ниро дид, ҷаста аз ҷояш хест.

— Чӣ шуд? Чӣ? — бо таҳлука пурсид ӯ.

— Савельев дар ҳамин ҷо! Савельев!

— «Ҳамин ҷоят» кучо?

— Дар деҳа, дар рӯи ҳавлияш...

— Аз аввал ҳамин хел гӯӣ, намешуд? Ақиқун фаҳмидам. Вай ба фармони Барчук гӯш накарда, гурехта ба ҳонааш омадааст? — пурсид Кравцов боз ба ҷояш нишаста.

— Бале. Падарсаг, аллакай либосашро иваз кардааст. Дар рӯи ҳавлияш ҳаловат карда гаштааст.

— Хайр ҳеҷ гап не, — гуфт оромона Кравцов. — Биг-

зор то бегоҳӣ ҳаловат карда гардад. Баъд ҷазояшро мебинад. Акиун гард дидбонӣ мекунем. Барои чӣ бошад, ки хобам наомада истодааст...

Онҳо дар канораи қамишзор теппачаи хушкero ёфта дароз кашиданд. Кравцов дурбинро аз дасти ҷамроҳаш гирифта ба ҷашм бурд. Дехаҷа дар соҳили селроҳа воқеъ буд. Ҳамагӣ шаст-ҳафтод ҳона дошт. Холо дар кӯчаи яғона ва ҳавлиҳои бедолу дарахти он ҷондоре наменамуд. Маълум буд, ки деҳа об надорад ва мардумаш аз дарьёчаи байни қамишзор об меҳӯранд. Ана, пайраҳае ки аз ҷарии соҳили сой сарозер фаромада ва дар байни буттаҳои ҳоҷ ва синахбед печутоб хӯрда, ба даруни қамишзор мебарояд, аз ин гувоҳӣ медиҳад.

— Ба ҳонаи сеюм, аз қанори деҳа нигар!

Кравцов дурбинро ба он сӯ тӯғрӣ кард. Айнан дар ин вақт Савельев бо ду сатил ва обкашак ва пешайвони ҳонааш фаромад.

— Уҳ, очаҷоната... — Кравцов дуру дароз дашном дод.

Савельев бо пайраҳаи ҷарӣ хез зада-хез зада ба поён мефаромад. Вай хуштаккашон оҳангero замзама менамуд. Аз замзама ва қиёфааш маълум буд, ки хеле мамнун аст.

Кравцов бо сараш ба пайраҳаи ншора намуд ва боэҳтиёт қамишҳоро яктарафа карда, ба сӯи обхӯра равон шуд. Вақте ки ба обхӯра наздик шуданд, диданд, ки ду-се қадам аз дарьёча дуртар аз зери замин оби нармае балаққосзанон боло мебарояд ва ҷорӣ шуда, ба дарьёча мепайвандад. Маълум буд, ки обхӯраи ғардуми деҳа ҳамин аст, ҷунки гирди ҷашмаро аз хишти сурх девор карда, охурча сохта буданд.

...Ана Савельев хуштаккашон ба қамишзор дохил шуд. Ана ду-се қадам монд. Ана ӯ боз ду-се қадам мемонад ва ба ҷашмае мерасад, ки дар ин дунё дар ҳеҷ ҷойи оби он барини оби ширии ва гуворо нест.

...Ногаҳ аз байни қамишҳо мили автомат ба синааш расид. Зуд сарашро боло кард. Қиёфаи ҷашмгини Кравцов! Ҳарду сатил бо обкашак аз китфаш афтид. Акиун даҳонро карданӣ буд, ки аз қафо дасте омада, даҳонашро маҳкам пӯшонд...

Баъд аз ҷанд сония Савельев бо дастуи поин бақтагӣ дар пеши поин Кравцову Исаев меҳобид.

— Акиун бо ин буздили майдонгузрез чӣ кор мекунем? — пурсид Исаев ба ҷамроҳаш нигариста ва араки

пешонияшро пок карда, бе ҳеч рабте шикоят намуд:— Тамоман бемадор шудаам! Ана, дар якчанд сония арақ кардам. Пештар ҳеч арақ намекардам.

— Ба дарьёча мепартоем! — бо катъият ҳукм баровард Кравцов.

Савельев печутоб меҳӯрд. Чизе гуфтаи меҳост, аммо харфе гуфта наметавонист, — Кравцов фуражкаашро чоркад карда, ба даҳонаш саҳт тикконда буд. Чашмони Савельев, ки аз ташаддуи ҷисмонӣ ва тарс хун гирифта ва аз косахонаашон ҷаста баромада буданд, бо тарсу изтироб ба Кравцов менигаристанд. «Бале, ин падарсағхо, маро дар дарьёча ғарк хоҳанд кард, — бо таҳассус ва алам аз дил гузаронд Савельев. — Онҳо ҳаргиз аз қавлашон нахоҳанд ғашт. Алаҳхусус, он афсари қаддарози сиёҳашон! Дирӯз ба анбори нафт оташ мезанам гуфт ва оташ зад! Забонаи оташ ҳатто аз ин ҷо, аз масофаи чилуду километр намоён буд. Аҷиб, он афсар дар кучо бошад? Наход маро бе иҷозати командиашон ғарк кунанд?».

— Ҷро ба пеши лейтенанти калон бурдан лозим, — гуфт Исаев тамоқухалтан гулдӯзиеро, ки аз қисаи Савельев гирифта буд, аз назар гузаронда ва тамоқуяшро бўй карда. — Падарсағ, аллакай тамоқухалтан наа ёфта, аз тамоқуи хушбӯй пур кардааст!

— Лейтенанти калонро ташвиш дода чӣ қор мекуни? — гуфт Кравцов аз дастӣ ҳамроҳаш тамоқухалтаро гирифта. — Вай қасал. Ташвиш намедихем. Худамон масъаларо ҳал мекунем.

— Не, бе қомандир тақдирӣ ииро ҳал намекунем. Мо ба ин ҳақ надорем. Мерған Салимов алҳол зинда ва қомандирӣ мост.

Баъд аз ин суҳанон ба андоми Савельев, ки бо ин дунё, зани ҷавон, ду писарчаи гулрӯ ва волидаи пираш падруд карда буд, боз ҷон дамид. Шояд лейтенанти калон ба ӯ раҳм кунад? Вай саҳтгир бошад ҳам, одилу раҳмдил менамуд. Бале, одамони шучоъ бояд одил бошанд!

— Хайр, пояшро қушо! — фармон дод Кравцов ба қароҳат туф карда. — Лейтенанти калон аз хунаш гузарад ҳам, ман намегузарам. Ин ҳел буздиҳон тарсонҷакро, ки ҳам майдон ва ҳам рафиқонашонро партофта омада ба тағи домани занашон руст мешаванд, беамон қир қардан лозим. Ҳа, беамон қир қардан лозим!

Исаев ҷун дид, ки чашмони Савельев аз косахонааш

частва баромада, хун гирифтаанд, фуражкaro низ аз дахонаш гирифт. Баъд аз китфонаш дошта, ба хестан ёри дод.

Савельев аз чояш хеста, бо хашм ба Кравцов назар афканд ва хуни дахонашро, ки дар вақти ба тахтапушт хобидан аз ду кунчи лабаш шорида, ба дахонаш меда-ромад, туф кард. Кравцов фуражкaro сахт ба дахонан у тикконда, ду кунчи лабашро дарронда буд.

Кравцов нигоҳи Савельевро дарёёфта, дӯғ зад:

— Чаро гӯсолаи навзод бари ба ман хашм ало ме-кунӣ? Ё гумон мекуни, ки аз нигоҳат тарсидам? Қатъи назар аз ҳукми лейтенанти калон қони ту дар дасти ман! Акиун ба пеш гузар!

Мерган дар чояш набуд. Кравцову Исаев мутахайи-рона гирду атрофро аз назар гузаронданд. Ногаҳ аз китфи чап овозе ба гӯшашон расид:

— Ман дар ин чо!

Баъди чор-панҷ кадам Мерган намудор шуд. Вай дар миёнаҳои майдончае, ки дах-поиздах метри мураб-баъ масоҳат дошт, дар болои як дарза камиши хушк нишаста, тахтапушташро ба офтоб медошт. Аз афти кор, ҳоло ҳам вараҷааш намонда буд.

Ҳар се дар пеши пои Мерган нишастанд.

— Дасташро кушоед! — фармон дод Мерган.

Кравцов мухтасар дар бораи чӣ хел Савельевро дастгир карданашон накл намуд.

— Эҳ, Савельев, Савельев! Ту чӣ кор кардӣ? — гуфт Мерган бо маломат. — Акиун ман бо ту чӣ кор кунам? Чӣ кор? Магар намедонӣ, ки майдонгурезхоро бе тах-кику пурсиш дар чояшон мепарронанд? Магар иро ко-мандират Мишкин фаҳмонда надода буд?

— Он фармонро ҳам лейтенант Мишкин ва ҳам по-литрук хонда дода буданд. Ман ҳаман иро нағз ме-донам, — оромона ҷавоб дод Савельев. — Лекин аз наз-ди деҳаамон мегузаштем. Модарам ва зану писарча-хоямро бисёр пазмон шуда будам. Шайтон гумроҳ кард... — сарашро ҳам карда суханашро ба итмом ра-сонд.

— Шайтон! Шайтон! — оташ гирифт Кравцов. — Қаллаи худат дар кучо буд? Магар дигархо модар, зан ва фарзанд надоранд? Магар онҳо пазмон намешаванд?

— Гуфтам-ку: ман гунаҳкор! Гунаҳкор!! Гунаҳ-кор!!! — рост ба чашмони ҳарифаш нигариста фишшос зад Савельев. — Хохӣ, ба дарёёча ғарқ карда куш! Хохӣ,

паррон! Лекин дигар ба чарохати дилам намак нарош!
Ба китикам нарас!

Баъд аз ин онҳо хеле хомӯш нишастанд. Хама бо сари ҳам менишастанд. Хама бо фикри худ банд буданд.

Ногаҳ Савельев бо ҳаракати тезутунд пиджакширо канида ба пеши пои Мерган партофт.

— Ма, лейтенанти калон. Пӯш! Ту вараҷа дорӣ. Хатто дар нимарӯзи тобистон хунук хӯрда истодаӣ. Вай ба ман дигар лозим наменавад. Фақат аз ту як илтимос дорам: кашол нате, зуд ҳал кун! Ба вай,— дар ин ҷо бо сараш ба Кравцов ишора намуд,— фармо, ки дасту пои маро баста, ғарк кунонад. Бале, барои ман барои одам як тир ҳам ҳайф! Маро ғарк кунонда куштан лозим!

— Бале, ҳаққи ту, майдонгурез ҳамин! — тақвият дод Кравцов, ки холо ҳам кинаву адоваташ пасанда нашуда буд.

Мерган гӯё суҳанони онҳоро нашунида ва пиджаки Савельевро надида бошад, холо ҳам бо сари ҳам беҳаракат менишаст. Баъд аз хеле вақт пиджаки Савельевро бо пояш ба сӯи соҳибаш тела дода ва сарашро боло карда, бо овози хирри ба суҳан оғоз намуд:

— Бале, гапат ҳақ асту рост, Савельев! Ба ту як тир ҳам ҳайф! — Мерган андаке таваккуф кард. Дигарон низ сарашонро боло карда, ба дахонаш ҷанм дӯхтанд. — Лекин ман хуни туро бар гардан гирифтаҷ намеҳохам. Қарори ман ҷуни аст: — Ҳозир сатилхоятро мегирию ба хонаат меравӣ. Баъд бо занат ба назди мо меоя. Ҳа, бо занат! То ки вай ба немисҳо ҷои моро ҳабар надиҳад!

— Дар деҳан мо немис нест! — эътироз кардани шуд Савельев.

— Дар деҳан шумо набошад, дар дигар деҳаҳо хаст! — лутма партофт Кравцов.

— Хаст, ё нест, ин аҳамият надорад! Гап якто! — гуфт бо ҷаҳл Мерган. — Бо занат ба назди мо меоя! Барои волидаат ягон бахона меёбӣ. Масалан, хона ғарм, мо дар назди дарьёча нишастан мехоҳем. Ё ягон ҷизи дигар. Хушёр бош: фақат ним соат вақт медиҳам! Ним соат! Баъд аз ним соат бояд дар назди мо бошӣ! Дар ин муддат мо, ҳарсе, рӯи хавлиятро ба нишон гирифта меистем. Огоҳ мекунам: беақлӣ нақун! Тири ман ҳатто намехӯрад. Гап тамом! Хезу аз пай иҷрои супориш шав!

— Хуб шудааст,— гуфт Савельев аз чояш хеста.
— Хуб шудааст, хуб шудааст,— фишшос зад Кравцов аз чояш часта хеста.— Ту бояд дасти лейтенанти калонро бўса бикунӣ, хайвон! Вай ба ту ҳаётатро, ҷонатро ҳадя кард! Агар ба ҷои ӯ ман мешудам, турси бо тасман автомат бугӣ карда мекуштам!

Савельев ба як зону ҷӯкида ҳарду дасташро ба сӯи дасти Мерган дароз кард. Мерган дасташро ба қафо бурда, бо табассум гуфт:

— Ана инаш зиёдатӣ. Факат автомататро фаромӯш наку! — ва абрувонашро чин карда пурсид: — Е сиродар ягон ҷо партофта омадӣ?

— Не, не, дар хонаам. Ду граната ҳам дорам! — саросемавор ҷавоб дод Савельев.

— Ана инаш нағз. Мо ба ҷуз автомат чизи дигаре надорем. Гранатаҳо лозим мешаванд! — ва бо табассуми узрхоҳона афзуд: — Ба бачаҳо камтар нон ҳам биё. Худат медонӣ-ку: мо чандин рӯз боз гурусна!

— Хуб шудааст, рафик лейтенанти калон. Нон меорам. Боз баъзе чизҳои дигар ҳам меорам. Шуморо муолиҷа мекунам,— гуфт саросемавор Савельев ва даст ба чакка бурда пурсид: — Иҷозат медиҳед, ки равам?

— Бале, рав. Рав! — гуфт Мерган дасташро ба пиджак дароз карда. Боз вараҷааш авҷ мегирифт. Вакте ки Савельев аз назар ғойб шуд, ба Исаеву Кравцов фармуд: — Аз ягон баландӣ аз пасаш наззора кунед. Агар ғурехтанӣ шавад, паронед!

...Мерган як ғанаб кард ва аз гармӣ бедор шуд. Тамомӣ аъзойшро арақ пахш карда буд. Холо вараҷа метасфонд. Пиджак, гимнастёрка ва куртаи тағашро кашаида партофт. Куртаи тағу гимнастёркааш хеле чиркин буданд. Бо астари пиджаки Савельев арақи сару рӯй ва сандуки синаашро пок кард.

Дар ин вақт қамишзор оҳиста хиширрос зад ва киёфан Кравцов намоён гардид.

— Бо хонумакаш омада истодааст,— гурунғос зад Кравцов автоматашро ба замин партофта ва ба паҳлуи командиранш нишаста.

Мерган гимнастёркаашро ду-се бор афшонда ва бо астари пиджак боз як бор арақи баданашро пок карда пӯшид. Ба ҳар ҳол хонум ташриф мефармуд. Гарчанде он хонум зани марди майдонгуз буд, ӯро бо тани урьён ва арақшор истикбол карда намешуд.

Баъд аз дақиқае Савельеву занаш ҳам расида ома-

данд. Кравцов ба рӯи хонуми Савельев як чашм давонду часта аз чояш хест.

Нигоҳи Мерган ба рӯи хонум андаке карор гирифт: абрувон сиёх, чашмон сабзи чилодор, гунаҳо пурра ва сурх. Баъд нигоҳаш ба поён лағжидан гирифт: баёзи гардан сап-сафед, пештанаи куртааш дамидагӣ, соки пойхояш ғафс ва пӯшташ бечирму мусаффо.

Аз нигоҳи Мерган гунаҳои хонум боз ҳам сурхтар шуд ва... шавҳараш оташин.

— Шинос шавед, рафик лейтенанти калон, зани ман Мария! — гурунгос зад Савельев шинель ва бастаи дасташро ба замин партофта.

Хонумаш низ бастаи дасташро ба замин монд ва барои рафъ кардани шарму ҳаё гуфт:

— Ана барои шумою бачаҳо хӯрок овардам. Филат мегӯяд, ки шумо се рӯз боз гурусна, — ва ҳиҷолатмандона табассум карду ба пеши пои Мерган ба як суруа нишаста, юбкашро ба болои зонухояш кашид.

Кравцову Савельев аз муқобили якдигар нишастанд.

Мерган шинельро кушод. Дар даруни шинель шиму гимнастёркаи аскарӣ, як автомат ва ду граната буд. Яктояш зирехшкан ва дигараш лимонка. Мерган гимнастёркаю шимро ба пеши пои Савельев партофта, гранатаҳоро гирифта ба наздаш монду пурсид:

— Запал доранд?

Савельев аз кисаи гимнастёркааш запалҳоро бароварда, ба Мерган дод.

Мерган онҳоро ба рӯймолчааш печонда ба кисааш андохт.

— Автомат чанд тир дорад?

— Дискаш пур. Боз ду диски эҳтиётӣ дорам, — гурунгос зад Савельев.

— Ин хеле хуб, — гуфт Мерган. — Тири мо хеле кам буд. Акнун мо аз немис боке надорем.

То даме ки мардҳо гуфтугӯ мекарданд, Мария бастаро чобукона кушода, озукавориҳои онро ба болои газета чинд: як мурғи пухтагӣ, колбаса, даҳ-дувоздаҳ бодиринг, ду буханка нон!

Кравцов як порча колбасаро гирифта бӯи карду чашмонашро пӯшида бо ҳаловат гуфт:

— Ух, колбасан дудхӯрда! Аз он бӯи сир меояд! Чӣ хел бӯи гуворо! Аз бӯи ҳазорон гул бехтар!

Мария пинҳонӣ табассум карда, коғазпечи дигареро

кушод. Аз даруни он як шиша шароби «Кагор» баромад.

— Филат мегӯяд, ки,— Мария дар ин ҷо бо сараш ба шавҳараш ишора кард,— шумо вараҷа доред. Мардуми мо ин хел касалиро намедонанд, чунки ҷойҳои мо хушк. Аз афташ, ин хел касалӣ дар ҷойҳои намнок мешавад. Хайр, боке не. Мо шуморо бо кагор муолиҷа мекунем. Ин кагорро дар вақти гул баровардани писари хурдиям харида будам. Духтурҳо мегуфтанд, ки шароби кагор додан лозим. Ана, ду сол боз дар хона меҳобид, насибаи шумо будааст.

— Гапро бисёр накуи! — гуфт Савельев, ки сарашро ҳам карда, нон мебурид, абрувонашро чин карда ва бо қирраи ҷашм ба занаш бо ҷашм назар афканда.— Ҳоло ин хел гапҳо ба онҳо намефорад!

— Чаро намефорад, Савельев? — гуфт бо нимтабасум Мерган, бо максуди ҷавонзанро аз ҳичолат раҳонидан.— Мо дар сарзамини худ. Ана дар соҳили дарьёча нишастаем. Дар болон сарамон қамиши каб-қабуд. Қамиш бо баргҳои худ шивир-шивиркунон суруди асронгезе меҳонад ва дарьёча бо шилдир-шилдири худ ба он ҷӯр мешавад. Дар пешамон нозу неъматӣ бисёр! Илова бар ин як шиша кагор ва ин хел косагули зебо! Як рӯз бошад ҳам, давр даври мост!

— Шумо шоир будаед, рафик лейтенанти калон! Ман инашро намедонистам!

— Ё аз ман рашк мекунӣ? — пурсид Мерган ва бо тамасхур зам намуд: — Ба ман як нигар. Магар аз боиси чунин хонуми зебо ба ман рашк кардан мумкин?

Ҳама беихтиёр ба Мерган ҷашм дӯхтанд. Ришаш хеле дамидагӣ. Рӯяш коҳида. Ҷашмонаш фуруфта, беишур шудагӣ. Ҳоло аз синнаш хеле калонтар менамуд. Панҷоҳ-шастсола менамуд.

Чун Кравцов ибро мушоҳида намуд, кинаву адоваташ нисбат ба Савельев дахчанд афзуд: «Ана, марди аҷнабие аз Тоҷикистон, ки дар қучо будани онро худро худо надонад, ман намедонам, барои Россия ҷонфишонӣ карда истодааст, ҳар рӯз чандин бор ҷони худро гарав мемонад, аммо ин падарсаги Савельев, ки гарданаи гардани букка барин ғафс аст, майдонро партофта, ба назди хонумчааш мегурезад! Чунин ноҳалафро дах бор паронӣ ҳам кам аст!».

Мерган бо ҳамон оҳанг суханашро давом медод:

— Ана, Кравцов гапӣ дигар. Ҷавон ва ҷаққон. Хайр,

гам нахӯр. Илочи ииро ҳам мивелеёбем,— вай як порча қол-
баса, як пой мурғ ва ним буха. Ника барин нону се боди-
рингро ба коғазе печонда, ба ӯда Кравцов дароз кард.—
Ма. Раву Исаевро иваз кун. Вайро, ғ, бечора, аз интизорӣ
як чиз шудагист.

— Ман то аз вай як-ду култ нахӯдам, намеравам,—
гуфт Кравцов чашмак зада ва бо сарф. Чаш ба сӯи шиша
ишора карда.

Маълум шуд, ки касе кружка надод. Тааст,— ҳаме
дар вақти ғурехтан кружкаву деғчаро чун, зағ чизи наҷан-
дон зарур партофтаанд.

Кравцов аз даҳони шиша расо се култ ну. Чизу ба
Мерган чашмак зад:

— Хеле бамаза будааст,— ва шишаро дароз кар,
зам намуд: — Гир, лейтенанти калон. Ин ба дардат да-
во мешавад. Меғӯянд, ки кагор хунро зиёд мекунонад.
Ту худатро тамоман гирондай. Хамаашро хӯр. Нӯши
ҷонат шавад. Дар тағаш барон Исаев як-ду култ монӣ
бас...

Мерган аз шароб ва хӯроки фаровон лоҳаз шуд. Зуд
хобаш бурд. Ин дафъа хобаш осуда ва бафароғат буд.
Дар хобаш баҳорро дид, Тоҷикистонро ва чигаргуша-
ҳои азизашро. Ҳатто дар рӯи хавли падараш қамтар
сайругашт ҳам кард.

Боз Кравцов бедор кард.

— Хез, лейтенанти калон. Хаво торик шуд. Ба роҳ
баромадан лозим. Дар ақибгоҳи немисҳо, алаҳхусус,
дар қарибӣ деҳае, ки дар он Савельев барин одамон
зиндагӣ мекунанд, пилмида гаштан ба ман маъқул не.

— Ман ин ҷойхоро нағз медонам,— гуфт Савельев
кинояи ефрейторро сарфи назар карда.— Аз ин ҷо то
деҳаи Зеленая чилуду километр. Агар мо андаке поён-
тар гузашта, аз байни хутори Голый ва деҳаи Низольск
гузарем, беҳтар. Ман дар он ҷойҳо ҷӯпонӣ мекардам,
бинобар ин ҳар як пастию баландиашро нағз медонам.
Агар ба ман бовар кунед, шумоёнро бо роҳҳои хилват
ба ҳатти пеш бурда мерасонам. Таклифи ман ҷуний аст:
дар санхонаи колхоз шаш асп ҳаст. Ба ҷортояш са-
вор шуда, то қарибӣ ҳатти пеш меравам. Баъд аспҳо-
ро сар медиҳем. Онҳо худашон гашта меоянд. Агар шу-
мо розӣ бошед, ман ҳуди ҳозир рафта аспҳоро мебиё-
рам.

Мерган хеле вақт ба чашми Савельев озмоишкорона
нигоҳ карда истоду баъд амр намуд:

— Факат хамроҳи Кравцов!

— Ман бо ӯ намеравам!

— Агар бо ӯ нахоҳӣ, бо Исаев! — қарордодашро ди-
гар қард Мерған.

Савельев ба сӯи занаш ингарист. Занаш аз ҷояш
хестанӣ шуд.

— Не, хонумат дар ҳамин ҷо мемонад! — гуфт бо
катъият Мерған. — То омаданат дар ҳамин ҷо мемонад.

— Чӣ, холо ҳам ба ман бовар намекуӣ? — пурсид
бо ҳашм Савельев. — Холо ҳам?

— Бале, холо ҳам ва дар оянда ҳам, — оромона ҷа-
воб дод Мерған.

— Рафтем, — Савельев ба Исаев бо сараш ба сӯи
деха ишора қард.

Вакте ки онҳо аз назар ғойб шуданд, Мерған бо
қирраи ҷашм ба Кравцов имо намуд. Кравцов бо ало-
мати тасдиқ сар ҷунбонд ва автоматашро гирифта аз
паси онҳо равон шуд.

— Вай шавҳари маро намепарронад? — бо таҳлука
пурсид Мария, ки нисбат ба шавҳараш кинаву адовати
бепоён доштани Кравцовро аз дақиқаҳои аввалин эҳ-
сос карда буд.

— Ба шарте ки шавҳарат аҳмакӣ накунад. Холо вай
аз лаби ҷарӣ аз паси шавҳарат назорат мекунад.

— Агар, ба қавли шумо, «аҳмакӣ кунад», ману ба-
чаҳояшро ҳам мепарронед? Волидан пирашро ҳам? —
бо кина пурсид Мария.

— Шавҳарат барин аҳмак нашав! — гуфт абруво-
нашро ҷин қарда Мерған ва аз болои шинель коғази та-
мокухалтаро гирифта, сигор печондан гирифт. — Худат
дида истодаӣ, ки замона чӣ хел...

Тахмин баъди ним соат Исаеву Савельев ҷаҳор асп-
ро ҷилав қашида оварданд. Баъд аз панҷ-шаш дақиқа
Кравцов ҳам расида омада, арз қард:

— Аз думболашон касе набудагӣ барин.

— Хӯш, бачаҳо, ба аспҳо савор шавед! Чун дар
айёми ҷанги граждани ба душман савора ҳамла меку-
нем! Факат, афсӯс, ки шамшер надорем! — ва аз ёли
аспе, ки Савельев дошта менстод, гирифта ҷобукона хез
заду ба пушташ савор шуд ва аз болои асп ба Савель-
ев рӯ овард: — Бо хонумат хайрухуш кун. Барои хай-
рухуш ду дақиқа!

Онҳо қарибни субҳи козиб ба тале, ки дар болояш

гулхор, муша, ҳоҷ ва ҷо-ҷо хори мугелон мерӯид, баромадан гирифтанд.

Савельев аспашро бо химча зада, ба Мерган баробар шуду пичиррос зад:

— Хамин ки ба болон тал баромадем, ба фикри ман, то хатти пеш ду-се километр мемонад. Дар ин ҷо пиёда шуда, аспхоро ба поён рондан лозим.

Онҳо пиёда шуданд. Савельев аз сари ҳамаи аспҳо лаҷомашонро гирифта, ба қафо ронд. Аспҳо, ки аз бор сабук шуда буданд, ҷорхез гирифтанд ва баъд аз дақиқае аз назарҳо ғоиб шуданд. Ҳар ҷаҳор дақиқае ба садон суми аспон гӯш карда, ҳомӯш истоданд.

— Дар ҳамин қарибӣ заминкане ҳаст,— ҳомӯширо вайрон кард Савельев.— Галабонҳо сохта буданд. Аз боду борон паноҳ мебурданд.

— Хӯш, ба пеш даро! — фармон дод Мерган. Онҳо аз байни буттаҳои гулхор ва муша гузашта, хеле роҳ паймуданд.

— Ана,— гуфт дар охир Савельев.

Дар торикӣ дари заминкан, ки ҳамагӣ як метр барини баландӣ дошт, базӯр менамуд. Мерган ҳам шуда, ба заминкан даромад ва коматашро рост кардани шуд, аммо сараш туккӣ карда, ба ҷӯбе бархӯрд. Вай коматашро дигар рост накарда, фонусчан электрикии кисагиро даргиронд. Се калламуш аз равшанӣ тарсида, саросемавор ба сӯроҳиҳо ҷо шуданд. Заминкан ду метр барини дарозӣ дошт. Бараш як метр ва ё аз он андаке зиёдтар. Маълум буд, ки пуштаи теппаро ҷок карда, ба болояш се-ҷор ҳодаро партофта ва ба болон онҳо камиш андохта, ба болояшон ҳок кашидаанд. Мерган аз заминкан баромада, онро аз берун аз назар гузаронд. Хоки боми заминкан кайҳо шибба хӯрда буд ва дар болояш буттаҳои мудаваари хори мугелон мерӯиданд. Дараш то инсф ба замин фуру рафта буд ва танҳо аз қарибихояш мушоҳида мешуд.

Мерган се-ҷор кадам поёнтар фаромада, бо ханҷараш сечор шохӣ ҳоҷро бурида оварду дар назди дари заминкан ба замин ҳалонда, ҳукми ҳудро эълон намуд:

— Қароргоҳамон дар ҳамин ҷо мешавад. Ману Кравцов то субҳдам дар заминкан истироҳат мекунем. Исаеву Савельев аз болон тал гирду атрофро дидбонӣ мекунанд. Баъд навбати мо! — ва андаке фикр карда истоду илова намуд: — Баъд аз дамидани субҳ ғажат

Ғаваккашон ҳаракат мекунад! Ягон гиёҳ набояд чунбад! Тамом! Аз паи фармон шавед!

Мергану Кравцов ба заминкан даромаданд. Мерган боз фонусчаашро даргиронд. Боз ҳамон се калламуш аз болои паҳол, ки дар пешгаҳи заминкан меҳобид, шивирросзанон гузашта, ба хонаҳои худ ҷо шуданд.

Мерган шинели Савельевро ба болои замин партофт. Харду яктой сигор дуд карда, ба болои шинель дароз кашиданд. Ақнуи пилки ҷашмони Мерган гарм шуда буд, ки Кравцов дашномҳои ҷаста хест.

— Ҷӣ шуд? — пурсид Мерган.

— Қаламуше аз болои рӯям давида гузашт, — гуфт Кравцов туф карда.

— Хоб кун, — ғурунгос зад Мерган. — Қалламуш ба одам намерасад...

Кравцов боз дароз кашид, аммо баъди ду-се дақиқа аз ҷояш хест.

— Не, ман дар ин ҷо хоб карда наметавонам, — муҷрибат намуд ӯ ба Мерган, ки ҳоло хобаш парида буд ва ба шифти пасти заминкан ҷашм меафт, ки аз он ҷо гоҳ-гоҳ шир-ширкунон хоки хушк меафт. — Ба назарам доимо чунин менамояд, ки дар хобам ин калламушҳои лағзати нӯги бинӣ ва гирди лабони маро хӯрда мераванд.

Дар баробари шунидани ин гапҳо ба андоми Мерган ларза афтод. Сонияе ба ӯ чунин намуд, ки дар вақти ғанаб кардани калламушҳо дар ҳақиқат ҳам гирди лабон ва нӯги бинияшро хӯрда рафтаанд. Вай беихтиёр гирди лабон ва нӯги бинияшро ламс карда дид. Не, ҳамааш дар ҷояш. Бале, Кравцов ҳақ! Дар ин ҷо хоб карда намешавад. Ана дар тағи дар ду калламуш дукурдукур ҷастухез доранд...

Мерган низ аз ҷояш хеста, ба паҳлуи Кравцов нишаст.

— Биё, яктой сигор дуд мекунему ба берун мебароем. Дар ҳақиқат, дар ин ҷо хоб кардан душвор!

Онҳо ба берун баромада, дар тағи буттаи ҳақ дароз кашиданд. Мерган аз равшанӣ бедор шуд. Вай, ки ба тахтапушт меҳобид, нури офтоб рост ба ҷашмонаш мезад. Ба паҳлу тоб хӯрда, ба қиёфани Кравцов назар афканд. Қиёфани ӯ ҳатто дар хоб ҳашми менамуд. Мерган аввал ду-се бор мӯяш ва як бор рӯяшро сила кард. Кравцов як ҷашмашро нимроғ карда, табассум намуд:

— Ҷӣ хел, Мерган Салимович?

— Нағз нағз, Кравцов. Вакт шуд. Рафта Савельеву Исаевро иваз кардан лозим.

Онҳо аз байни буттаҳо ба фарози тепла меҳазиданд ва ба болои он расида, дар таги гулхоре ба паҳлӯи Исаев дароз кашиданд. Исаев дурбинро ба Мерган дода, ба сӯи хутори Голый ишора кард. Мерган дурбинро ба чашм бурд. Селроҳан азиме рӯи саҳро чок карда, аз шимол ба ҷануб тӯл мекашид. Бари селроҳа қариб се километр буд. Соҳили ғарбияш паст ва ҳамвор, аммо соҳили шарқияш хеле баланд. Азбаски соҳили ғарбияш паст ва бинобар ин сернам буд, дар он то паҳноии як-якуним километр дарахту буттаҳои гуногун мерӯнданд. Дар қарибии соҳил, дар ҷои аз ҳама сернамаш,— тӯса, сияҳбед ва чигда, дар онсӯтараш, дар ҷои камнамтараш,— муша, гулхор ва хоч — нимаи шарқии селроҳа хушку ҳолӣ буд. Немисхо қад-қад селроҳа як қатор хандақ кофта буданд. Аз рӯи хоки пеши хандақ маълум буд, ки он ҷандон чуқур нест.

Ногаҳ аз хутори Голый плуги якпозагӣ ки ба он се асп баста буданд, намоён шуд. Плуг ба сӯи деҳаи Прохоровка оғард мекашид. Аз паси он солдате, ки дар китф ғалтаки сим дошт, сими телефонро ба оғард ҳобонда меомад. Тахминан баъд аз ним соат аз хутор боз як плуги якпозагӣ дигаре, ки ба он низ се асп баста буданд, намоён шуд. Ин плуг ба оғарди плуги пешина, ки дар таги он сими телефон меҳобид, хокро чаппа карда мепартофт.

— Дидӣ, чи хел сими телефонро кашида истоданд? На симчӯб даркор, на чизи дигар! Аз тир ва оҳанпораҳои снаряду минаҳо ҳам осеб намебинанд! Хеле айёбона! Падарсағҳо! — амали немисхоро шарҳ дод Кравцов.

Онҳо то чошт дидбонӣ карданд. Дигар чизеро дида натавонистанд. Дидбониро боз ба Исаеву Кравцов супурда, гаваккашон ба заминкан рафтанд, то ки дар он ҷо ду-се сигор дуд карда, хуморашонро бишикананд.

Дар қарибии гуруби офтоб шинели Савельевро гирифта, боз гаваккашон ба теплаи тал баромаданд. Акнун чоркаса дидбонӣ мекарданд. Қарибии бегоҳӣ ҳаракат дар роҳи байни хутори Голый ва деҳаи Прохоровка хеле зиёд шуд. Ана аз деҳаи Прохоровка ошхонаи сафарие, ки ба он ду аспро баста буданд, баромада ба сӯи хутор равон шуд. Баъд боз як мошини боркаш, ки болояш аз солдат пур буд, баромад. Баъд дастан пос-

бонони савора намоён шуданд. Онҳо ба аспҳои филтан ва лаванди ҳолландӣ савор буданд.

Аз хутор як дастан тахминан синафарӣ баромада, баъди як километр барин роҳ паймудан ба даруни буттазор даромад.

— Бале, дар даруни буттазор камингоҳ доштаанд. Қарибӣ шом солдатҳояшонро бурда ба камингоҳҳо ҷо ба ҷо мекунанд ва субҳдам аз он ҷо мегиранд,— боз шарҳ дод Кравцов.

— Ҳеҷ гап не,— гурунгос зад Мерган.— Аз роҳ ва аз болои хандақ гузарем бас. Агар моро дар ин ҷо, дар ҷои ҳамвор ошкор кунанд, муфт ҳалок мешавем. Агар дар байни буттазор ошкор кунанд, боке нест. Мо ду граната дорем, тири бисёре дорем! Худро муфт ба куштан намеред! Чӣ гуфти, фельдмаршал Кравцов?

— Гапат ҳақ аст ва рост, лейтенанти калон! Лекин сикату саломат гузарем беҳтар! Ман ҳоло мурдан намеҳамам. Ман ҳоло баъд аз ҷанг ба деҳаи Савельев омада, занашро кашида гирифтаи меҳамам! Чунки чунин зани зебо ба чунин марди тарсу ва майдонгирез муносиб не!

Дар ин ҷо Савельев бо мушташ якто ба паҳлӯи Кравцов фаровард.

— Ба ту чӣ шуд? Падарсаг?! — фишшос зад Кравцов.

— Гузарем, баъд...— бо кинаву адоват ҷавоб дод Савельев чашмонашро барқ занонда.

— Ҷим! Магар дар кучо буданатонро фаромӯш кардаед? — дӯғ зад Мерган.

Онҳо боз хомӯш дидбонӣ мекарданд. Ҳар яке меҳост, ки бо теги нигоҳи худ пардаи торикиро пора намура, ба паси он назар афканад. Хомӯшӣ, беҳаракатӣ ва фикру мулоҳизаҳои мухталиф батадриҷ ба майнаҳои фишор меоварданд. Пеш аз ҳама тоқати Кравцов тоқ шуд. Вай дастӣ соатдорашро ба пеши чашмони Мерган оварда, ба ӯиш пичиррос зад.

— Соат як. Вакт шуд. Рафтем.

— Не, фақат соати се, ё чор,— гапро мухтасар кард Мерган.

...Онҳо чорқат ва дар паси буттаҳо пинҳон шуда, аз тал фаромаданд. Ҳоло то селроҳа ду километр барин масофаи ҳамвор буд. Ин масофаро гаваккашон тай менамуданд. Пешопеш Мерган гавак мекашид. Тахминан баъд аз як километр Кравцов ба ӯ расида гирифт. Дар

наздики роҳ қариб ба посбонҳои немис дучор шуда буданд. Ду посбони савора аз сӯи Прохоровка меомаданд ва се посбони пиёда аз сӯи хутори Голый. Онҳо бо якдигар вохӯрда, дар сари роҳ сигоркашон қариб ним соат истоданд. Мерган тамоми ин муддат ба замин парчин шуда меҳобид. Хатто ба нафасгирӣ ҳам метарсид. Ба у доимо чунин менамуд, ки посбонҳои савора қайҳо онҳоро ошкор кардаанд ва қасдан таъхир карда истодаанд. Охир, дар байни онҳо танҳо сад метр барин масофа.

Дар охир ҳарду дастан посбонҳо ба акиб баргаштанд.

— Уф, қариб гурдакаф шуда будам,— вақте ки посбонҳо дар паси пардаи торикӣ ғайб заданд, охиста ба ғуши Мерган пичирос зад Кравцов.

Онҳо боз ба пеш меҳазиданд. Аз болон роҳ хазида гузаштанд. Чун то буттазори лаби селроҳа 50—60 метр монд, Мергану Кравцов аз ҷой хеста, бо якчанд ҷаҳиш худро ба даруни буттазор гирифтанд ва то расида омадани ҳамроҳонашон мунтазир шуданд. Вақте ки онҳо расида омаданд, боз якчанд сония дар ҷояшон рост истода, ба гирду атроф бодиккат ғуш андохтанд. Ба ҷуз садон чирчираки тоқе дигар садое ба ғуш намерасид. Нӯг-нӯги пой боз ба пеш мерафтанд. Ба канораи буттазор расида бозистоданд. Худро ба паси буттаҳои гулхор пинҳон карда, хеле вақт мушоҳида карданд. Дар пеш ҷондоре наменамуд. Теппаҳои соҳили селроҳа, ки аз ин ҷо як-якуним километр дур буданд, ҳоло аз паси пардаи торикӣ наменамуданд. Холо ҳам хатари бз камингоҳҳои немисҳо дучор шудан мавҷуд буд.

Онҳо аз паси буттаи гулхор баромада, раҳашонро давом доданд. Бо таҳлука ба ҷаҳор тараф ҷашм давонда, то ки садое набарояд, нӯг-нӯги пой қадам мемонданд. Ба ҳамин тариқ 600—700 метр роҳ паймуданд. Дар ин вақт ҷизе шалаппосзанон ба замин афтод ва Мергану Кравцов, ки баробар қадам мезаданд, худро фавран ба замин партофтанд. Аз пас нолаи маҳине ба ғуш расид. Ҳарду ба кафо тоб хӯрданд. Панҷ-шаш қадам аз онҳо дуртар як тарх дар рӯи замин меҳобид ва дигараш дар болон сари у ҷумбучул мекард.

— Қанӣ, бин, ҷӣ гап? — пичиррос зад Мерган.

Баъд аз чанд сония ҳарсе ба Мерган наздик шуданд. Исаеву Кравцов аз зери ду бағали Савельев бардошта меомаданд.

— Поям ба чуқурие фуру рафт. Шикастагӣ барин,— гунаҳкорона ғурунгос зад Савельев.

— Хӯ ба паси он харсанг! — фармон дод Мерган ва худаш низ ба он сӯ, ки дар он ҷо тарҳи харсанги калоне намоён буд ва онро ҳанӯз рӯзона, дар вақти селроҳаро бо дурбин мушоҳида карданаш дида буд, равоишуд.

Савельевро ба тағи харсанг хобонданд.

— Зонуям... — паст нола кард Савельев. — Дар вақти афтидан косаи зонуям шикастагӣ барин...

Мерган бо ханҷар шими ӯро аз болои зонуяш ҷок кард.

Кравцов, ки аз як паҳлӯи харсанг дидбонӣ мекард, ҳазида омада, ба гӯши Мерган бо изтироб пичиррос зад:

— Ҷро парто! Аз паси харсанг ба пеш нигоҳ кун! Эҳтиёт бош! То туро набинанд!

Мерган ҳазида ба паҳлӯи чапи харсанг гузашт. Чашмаш ба лаккаи калон ва сиёҳи мутаҳаррике афтод. Лакка ба сӯи харсанг ҳаракат мекард. Мерган гранатаи зирехшиканро ба Кравцов дароз карда, нақшаашро фаҳмонда дод:

— Бо Савельев ба он сӯи харсанг гузар. Исаевро ин ҷо фирстон. То бист-биступанҷ метр наздик шуданашон нафас нагирифта хоб мекунем. Баъд баробар бо граната... Мондагӣро бо автомат...

— Пон Савельев...

— Намемирад... Рав...

Мерган тамоми нури чашмашро ҷамъ карда, ба лаккаи мутаҳаррик менигарист. Шояд аскарони худамон бошанд? Шояд ба разведка рафта истода бошанд? Аммо, ҷаро дар қарибҳои субҳдам? Охир то ба хатги пеши немисҳо мерасанд, рӯз мешавад-ку! Дар ин ҷо як гап будагӣ барин...

Лакка торафт наздиктар мешуд. Акиун маълум буд, ки бореро бардошта меоранд,— як чизи ба ҷорқунҷаи дарозрӯя монандеро. Ана боз ҳам наздиктар шуданд. Акиун тарҳи алоҳидан одамонро дидан мумкин буд. Ду нафар автомат дар даст пешопеш қадам мезаданд. Ҷор нафар борро аз ҷаҳор гӯшааш бардошта меомаданд. Ду нафар аз қафо онҳоро ҳимоя мекарданд. Ҳоло Мерган бовар дошт, ки инҳо разведкачиёни немис мебошанд ва аз ақибгоҳи истехкомҳои мо омада истодаанд.

— Ба Кравцов гӯй, ки тайёр шавад! — ба гӯши Исаев пичиррос зад Мерган.

Холо аз буриши либос ва сохти тоскулоҳ немис буданашон аниқ буд.

— Парто-о! — аррос зад Мерган.

Чои таркиши гранатаи худро дида натавониست. Гранатаи Кравцов, ки зирехшкан буд, барқ зада, дар пеши ӯ немисҳои пешоҳанг таркид...

Немисҳо аз ҷаҳор автомат оташ мефишонданд.

— Боке нест, лейтенанти калон! Онҳо ҷаҳор нафар, мо ҳам ҷаҳор! — аррос зад Исаев.

Мерган дар ин вақт мушоҳида намуд, ки танҳо ду немис оташ мефишонанд. Ду немиси дигар оташфишониро бас карда, бастаро кашолакунон ба қафо мебурданд. Немисе ки аз ҷама наздик буд, бо силсилаҳои кӯтаҳ-кӯтаҳ тир мезад. Мерган бо силсилаҳои дароз-дарози ҷафс оташ мефишонд. Зуд тири магазини автомати ғаниматияш тамои шуд. Вай худро ба пушти харсанг гирифта, ҳазида ба назди Кравцову Савельев омад. Савельев, ки тири бисёр дошт, бо силсилаҳои дароз бедареғ оташ мефишонд.

— Тирро эҳтиёт кун! — фарёд зад Мерган.

Ногаҳ оташи автомати Савельев хомӯш шуд. Мерган дид, ки ӯ рухсораашро ба замин монда, якпахлӯ хобидааст. Дасташро дароз карда, аз тасмааш гирифт ва кашолакунон ба паси харсанг овард. Баъд аз пахлӯи Кравцов ба ҷои Савельев дароз кашид, автомати ӯро ба даст гирифт.

Холо як немис оташ мефишонд. Аз афти кор, дуюмаш аз тири Исаев ё Кравцов ҳалок шуда буд. Ин немис дар паси санге нағз камин гирифта буд ва ба ӯ ҳеҷ тир зада намешуд.

Кравцову Мерган барои сарфани тир оташфишониро бас карданд. Акнун танҳо Исаеву немис ба якдигар тир меандохтанд. Холо диққати Мерган ба он ду нафаре, ки гавакҳои бораширо ба ақиб мебурданд, банд буд. Ана онҳо ҳазида сад метр барин қафо рафтанд. Мазмун, онҳо ба ҳар илҷ, ҳатто ба ивази ҷони рафиқонашон, бораширо ба манзил расондан мехостанд. Маълум буд, ки борашон хеле гарон аст.

— Бигзор Исаев бо ин немис машғул шавад. Ту ҳу он немиси дар китфи рост бударо ба нишон гир! Бе фармони ман тир назан! — ва ҳудаш немиси дар китфи чап бударо ба нишон гирифта истод.

Немисхо бори худро гаваккашон дусад метр барин ба кафо кашола карда бурда, нимхез шуданд ва онро боз кашолакунон кад-кади сой ба лукка даромаданд.

— Оташ!

Харду баробар оташ кушоданд. Як силсилаи дароз ва чафс тир заданд. Дар болои сангҳои сафедчатоби селроҳа се лаккаи сиёҳи беҳаракат меҳобид. Камтар нигоҳ карда истоданд. Лаккаҳо ҳаракат намекарданд...

— Зуд корн инашро ҳам тамои кардан лозим,— гуфт Мерган ба садои автомати немис гӯш андохта.

Акиун немис аз автоматаш дутой ё сетой тир мезад. Чун пештара оташфишонӣ намекард. Зоҳиран тираш кам монда буд. Бо вучуди ин ва бо вучуди яккаву танҳо монданаи таслим шудан намеҳост.

— Ҳазида аз паҳлӯяш гузар! Корро тезтар тамои кардан лозим! Мумкин аст ин паррон-парронро шунида ба ёришон оянд.

Ҳанӯз Мерган суҳанаширо ба охир нарасонда буд, ки автомати немис хомӯш шуд. Бо вучуди ин Кравцов ҳазида, аз паҳлӯ наздик шуду як силсилаи дароз ва чафс тир зад.

— Исаев! Зуд Савельевро бардошта ор! Мо ба назди баста! — фармон дод Мерган ва ба сӯи се лаккаи сиёҳ, ки дар болои сангҳои сафеди селрав меҳобиданд, ҷорхез гирифт.

Чизеро ба плаш-палатка печонда ва бо сими телефон маҳкам баста буданд. Мерган бо ханҷар сими телефонро шарт-шарт буридан гирифт. Вакте ки плаш-палаткаро кушоданд, диданд, ки дар даруни парпеч марде ҳобидааст. Кравцов ҳам шуда, тугмаҳои гимнастёркаашро кушода, ба сандуки синааш даст расонд ва баъд қоматашро рост карда, гуфт:

— Зинда. Унвонаш майор!

— Сарашро ба болои зонуяи гири!

Кравцов фармонро иҷро кард. Мерган бо кафи даст шарт-шарт ба рӯи майор задан гирифт. Баъд аз зарбаи ҷаҳордахум майор ногаҳ ҷашмонашро кушода, бо тарсу изтироб гурунғос зад:

— Маро накушед! Ман майор!

— Натарс, мо тӯро намекушем,— гуфт Кравцов аз кафо аз зери ҳарду бағалаи гирифта ва ба пой рост карда.— Барҳакс, мо тӯро аз асорат...

Кравцов давида омада, хиккосзанон арз намуд:

— Рафиқ лейтенанти калон, Савельев тамом шуд. Дар дасти худам тамом шуд...

Мерган пилоткаашро аз сар гирифта, гурунгос зад:

— Хайрият, ки мо хунашро ба гардан нагирифтем! Ана худи зиндагӣ дар ҳаққи ӯ ҳукм баровард...

— Шумо кистед? — пурсид дар охир майор, ки то ҳоло чашмакзанон ба Кравцову Мерган менигарист.

— Лейтенанти калон Салимов, сержант Исаев ва ефрейтор Кравцов! Акнун ба пеш!

Дар ин вақт аз сӯи немисҳо снаряде парвозкунон ба ҳарсанг зад. Аз ҳарсанг як даста оташ чарахса зад.

— Ба пеш! Ба пеш! — фарёд зад Мерган миле автоматашро ба тахтапушти майор расонда.

Кравцову Исаев аз ҷой якбора чорхез гирифтанд. Майор лангон-лангон лӯкка мегирифт. Акнун немисҳо аз чандин тупу миномет оташфишонӣ мекарданд. Снаряду минаҳо дар пасу пеш ва чапу рост метаркиданд.

Исаеву Кравцов баъд аз 70—80 кадам худро ба чуқурни оббурдае партофта, ба расида омадани Мергану майор мунтазир шуданд.

Мерган хез зада, худро ба чуқурӣ партофт. Баъд аз якчанд сония майор ҳам расида омад. Вай ба лаби чуқурӣ нишаста, бо сурун лағжида ба таги он фаромад.

— Очаашонро... — дашном дод Кравцов. — Боз дар қарибни истехкомҳои худамон накушанд?

Қасе ба вай ҷавоб наод. Ҳучуми тӯпу миномётҳо боз ду-се дақиқа шиддат карду ногаҳ хомӯш шуд. Онҳо акнун сар боло карда, аз ҷой хестанӣ буданд, аммо лаҳзае дар ҷояшон шах шуда монданд: дар болон сарашон ҷаҳор нафар меистоданд. Мили ҷаҳор автомат ба онҳо менигарист.

— Руки вверх! — фармон дод қасе бо оҳанги омирона. Мерган боз як бор ба боло чашм давонду бо шодӣ хитоб намуд:

— С удовольствием, дорогой! С удовольствием! — ва хез зада аз чуқурӣ баромада, ба ҳамроҳонаш рӯ овард: — Автомати маро фаромӯш накумед!

Мерган аз чуқурӣ баромада дид, ки дар паси он ҷаҳор нафар, даҳ-поздаҳ кадам дуртар боз ҳафт-ҳашт кас автомат дар даст тайёр истодаанд. Аз гурӯҳи қафо шахсе чудо шуда, ба назди гурӯҳи пеш омад. Фармондеҳи гурӯҳи пеш арз намуд:

— Рафиқ лейтенант! Онҳо ҷаҳор нафар. Дар бар форман советӣ доранд!

— Шумо кистед? Ва дар ин чо чӣ кор мекунад? — пурсид лейтенант ба назди Мерган омада, бо оҳанги омирона ва абрувонашро чин карда.

Мерган дар бораи кӣ будани худ ва ҳамроҳонаш, рақами полку-дивизия, чӣ хел ба ин чо афтодан ва чӣ хел бо немисҳо вохӯрдану майорро халос карданишон мухтасар арз намуд.

Майор, ки ҳоло, аз афти кор, тарсу ваҳмаш барта- раф шуда буд, бо оҳанги салобатнок маслиҳат дид:

— Лейтенант! Холо вақти таҳқиқу тафтиш нест! Моро зуд ба назди командират бар!

...Онҳоро аз хандақ гузаронданд ва баъд бо хандаки равобит ба хатти дуҷум, ба заминкани командири батальон расонданд. Баъд аз истинтоки мухтасар ба ду машинаи «ГАЗ-69» савор карда, ҳамроҳи чаҳор автоматчини посбон ба штаби дивизия фиристоданд.

Машинаҳо қариб як соат роҳ паймуда, ба шаҳрчае ворид шуданд ва баъди чанд дақиқа дар назди бинои дуошӯёна бозистоданд. Мазмун, ба онҳо мунтазир будаанд. Офицере, ки бо ду солдати автоматдор онҳоро пешвоз гирифта буд, ба посбонҳо мухтасар амр дод:

— Лейтенанти калон ва майорро ба штаб! Инҳояшро ҳу ба ин хона!

Мерган ба штаб даромад. Хона аз нури лампочкаҳои электрии мунаввар буд. Лахзае дар пеши дар бо чашмони пӯшида истоду баъд се кадам ба пеш монда, даст ба чакка бурд:

— Лейтенанти калон Мерган Салимов! Командири взводи...

Дар паси мизи дарозрӯя панҷ нафар менишастанд: ду полковник, як майор, ду капитан. Як полковник кӯҳансол ва мӯйсафед буд. Дар чашмонаш айнак. Дигараш ҷавонтар. Тахминан сӣ-сиюпанҷсола. Майор ҳам тақрибан дар ҳамин син. Капитанҳо ҷавонтар.

— Шинед лейтенанти калон! — гапашро бурид полковники мӯйсафед ва чун дид, ки Мерган ҳоло ҳам рост истодааст, тақрор намуд: — Шинед. Шинед! Нишаста нақл кунед.

Мерган ноилоҷ он чизҳоеро, ки дар заминкани командири батальон нақл карда буд, тақрор намуд.

Баъд аз майоре, ки Мергану ҳамроҳонаш ўро аз дасти немисҳо озод карда буданд, чӣ хел ба дасти онҳо афтоданашро пурсиданд.

— Хеле оддӣ,— гуфт майор на ба полковники мӯй-

сафед, балки ба капитани сияхмӯе, ки чашмони снѣхи бекарор дошт, назар афканда.— Соати ѳздах, инро ба назар гиред, соати ѳздах аз анбор баромада, ба хонам мерафтам. Акнун куфли дарро кушодани будам, ки ногаҳ аз ғайб дасте омада, маҳкам дахсонамро пушонд. Баъд бо чизе ба сарам куфтанд. Дигар ҳеҷ чизро дар ѳд надорам...

Полковники кӯҳансол ба сӯи капитан баргашта, бо хашм гуфт:

— Ана, рафиқ капитан, шумо чӣ хел штаби дивизияро посбонӣ мекунед! Имрӯз сардори хоҷагии дивизияро дуздида бурданд ва фардо худи командири дивизияро дуздида мебаранд! Пасфардо худи шуморо! Ҳа, худи шуморо! — ва ба ин капитан барои дахонкушоӣ фурсат надода, ба капитани малламӯӣ мурочиат намуд: — Акнун инҳо ба ихтиёри шумо! Маълумоти лозимаро гиред! Баъд дар кучо будани қисмашонро муайян намуда, ба он ҷо фиристед! — Вакте ки Мергану капитан ба остона наздик шуданд, полковник онҳоро боздошт.— Ҳа, зимнан, ба командири дивизияи онҳо қаҳрамони онҳо ва чӣ хел аз дастӣ немисҳо ҳалос шудани майори моро батафсил нависед! Вагарна бовар намекунад. Агар ба ман ҳам ягон каси дигар чунин ҳодисаро накл мекард, ман ҳам бовар намекардам.

Мерган аз ин суҳанони полковник шердил шуда, арз намуд:

— Рафиқ полковник, иҷозат диҳед мурочиат кунам,— ва баъд аз иҷозати ӯ аввал пой чапи мӯзаашро, ки таҳчармаш канда шуда буд ва шиму гимнастёркаашро, ки аз арақ ва хоку ҷанг ранги аввалаашонро гум карда буданд, нишон дода, ба сари мақсад гузашт:— Ана, шумо сарулибоси моро дида истодаед. Модоме ки мо сардори хоҷагии шуморо ҳалос кардем, ба ӯ фармон диҳед, ки ба ман як тан сарулибос диҳад.

Полковник ба сардори баргаштабахти хоҷагии дивизияш, ки дар тамоми ин муддат ба паҳлӯдарӣ тақъа карда меистод, бо қароҳат назар афканда, амр намуд:

— Ба лейтенанти калон ва ҳамроҳонаш сарутани нав бидеҳ!

Вакте Мергану капитан берун баромаданд, субҳ медамид. Мерган дасташро ба қисааш андохта тамокухалтаашро баровард. Капитан ба ӯ папирос дароз кард. Онҳо яктой папирос кашиданд. Капитан нӯгчаи папиросро партофта гуфт:

— Ҳозир ба кабинети мо меравем. Баъд ҳама чизи дидаву шунидагнӣро навишта ва роҳи ақибнишиния-тонро ба харита қайд карда медиҳӣ.

— Не, азизам,— гуфт Мерган боз тамокухалтаашро аз кисааш бароварда ва сигор печонда, чунки аз дуди памирос хумораш нашикаста буд.— Аввал шикамавро сер мекуноӣ. Сонӣ, бистари тозаву нарме ёфта медиҳӣ. Ман то чошт хоб мекунам. Баъд ман ба ихтиёри ту: ҳар коре, ки фармой, марҳамат! Ман ба хизмат тайёр!

Мерган бедор шуду ба соаташ назар афканд. Соат навакак нӯҳ шуда буд. Вай гумон мекард, ки як шабу як рӯз бедор нашуда хоб хоҳад кард, аммо хобаш аз се соат беш тӯл накашид.

Аз чояш хесту ба назди тиреза омад. Рӯи хавлӣ хо-мӯш ва сокит буд. Касе наменамуд. Тирезаро кушод. Ҳавои серун мавҷзанон ба хона даромад. Як сигор печонда дуд кард. Баъд аз чанд дақиқае дар ғичирросзанон кушода шуд. Аввал капитан ва аз паси ӯ солдате, ки як бағал либосро бардошта меомад, ба хона ворид шуданд. Солдат либосхоро ба болон кат партофт.

— Худи сардори хоҷагии дивизия интиҳоб намуд,— гуфт бо табассум капитан.— Боз гуфт, ки агар мувофиқ наояд, иваз карда медиҳам.

Ҳамааш мувофиқ омад, ба ҷуз фуражка. Вай андаке калон буд. Мерган сарулибоси навашро аз назар гузаронд: мӯза аз чарми саҳтиёӣ, шиму гимнастёрка аз мохути сабзи зардҷатоби англисӣ. Шинелаш, дар ҳақиқат англисӣ буд. Рангаш чун ранги шинели русӣ, на хокистарии зардҷатоб, балки сабзча...

Мерган фуражкaro ба солдат дода амр намуд:

— Бару ба пилотка иваз карда биё. Ман афсари ҷангӣ, на афсари штаб! Агар дар хатти пеш бо ин фуражка пайдо шавӣ, немис дар як лаҳза каллаатро сӯроҳ мекунад.

— Хӯш, лейтенанти калон, кор мекунем, ё ноши-то? — пурсид капитан.

— Аввал кор. Бале, ин дафъа аввал кор.

— Ин хел бошад, ана қаламу қоғаз.

Мерган ҳама чизи дида ва шунидаашро навишт ва ба харитаи капитан роҳи ақибнишинияшонро қайд на-муд. Капитан онро бо навиштаҷоти Кравцову Исаев таккос кард. Баъд дарро кушода, ба солдате, ки дар па-си дар меистод, муроҷиат намуд:

— Рафта ҳамроҳони лейтенанти калонро ба ин чо

биёр! Дар роҳ ба старшина гӯй, ки ба чаҳор кас ироши-
то тайёр карда, ба ин ҷо орад.

Дар бари Исаеву Кравцов низ либоси нав буд, аммо
либоси онҳо аз матон пахтагӣ. Мӯзаашон аз кирз.

— Оҳо,— гуфт Кравцов бо таҳайюри сохта.— Шу-
мо, лейтенанти калон, аз Сидоров ҳам олуфтатар шу-
даед!— ва ба гимнастёркаю тасмааш даст расонда
зам намуд:— Ҳамааш нав! Ҳамааш оҳарӣ!

Капитан қарибҳои соати дуи рӯз боз ба наздашон
омада, эълон намуд:

— Фардо соати ёздаҳ бо самолёти хаткашон ба қис-
ми худатон парвоз хоҳед кард. Қисматон ҳоло дар он
сӯи Волга. Ҳамаи афсарони полк, алаҳхусус, лейтенан-
ти калон Барчук, ба шумо бисёр салом меғӯянд.

— Ҷӯ, Барчуки мо лейтенанти калон шудааст!—
хитоб намуд Кравцов.

— Меарзад! — тақдир намуд Мерган.

— Бале, ба вай унвони полковникӣ диҳанд ҳам, ме-
арзад,— тақвият дод Исаев.

Ҳамаи солдатҳои кӯҳнаи батальон Мергану ҳамро-
ҳонашро бо сихату саломат ба қисматон баргаштан
табрик менамуданд. Мерган бо нигоҳаш аз байни из-
диҳом Бузургхонро мекофт, аммо ёфта наметавонист.

Барчук ин нигоҳи Мерганро дарёёфта гуфт:

— Безобита нашав, Мерган Салимович! Хешбзчаат
сихату саломат. Уро дирӯз чун шахси маълумотнок, за-
бондон ва собиқ рӯзноманигор ба шӯъбаи сиёсӣ дэъват
карданд. Ҳоло дар дивизияи мо аз мардуми Осиён
Миёна хеле бисёр. Охир, касе бояд ба онҳо мақсаду
мароми ин ҷангро фаҳмонда диҳад!

XI

Мерган Бузургхонро танҳо баъди як ҳафта дида та-
вонист. Вай дар майдончаи назди казарма ба аскарони
навхизмат машқ меод. Ногаҳ афсаре, ки дар бар ли-
боси наппа-нав ва дар болои даст шинели сабзтоб
дошт, пайдо шуду бо забони буррову возеҳи русӣ арз
намуд:

— Рафиқ лейтенанти калон, иҷозат диҳед, худро
муаррифи кунам: мухбири газетаи дивизия, лейтенант
Бузургхон Ҷамолхонов!

Август 1971 — сентябри 1977

Хотимаи китоби якум

ГУЗАШТИ АЙЁМ ВА САРНАВИШТИ ИНСОНИ ПОКРАВ

Баидаам покраворо, ки дар ин даври кухан
То зияд, пок зияд в-ар биравад, пок равад.
(Абдурахмони Чомӣ)

I

Ин навишта расо даҳ сол қабл аз ин якҷо бо романи «Гузашти айём» ба сифати охирсухан бояд ҷом мешуд. Хости ҳуди шодравон Ҷумъа Одинаев ҷунин буд. Вале аз сабаби он ки дар арафаи ба шакли китоб ба нашр омода гардидани романи мазкур дар атрофи он баҳсе ба миён омаду ғалу ғалчаҳои зиёде шуд, муаллифи ин сатрҳо ба хотири он ки навиштаи ӯ бо баҳонаи ҳамдиёр будан бо нависанда боиси ғали дигар, тўхмати дигари муддаиён нашавад, онро бархилофи тақозои тақрор ба тақрори ходимони нашриёт ба ҷои насупорид. Дар натиҷа романиро бидуни охирсухан нашриёти «Ирфон» соли 1978 ба таъъ расонд ва пеш аз он ки дар моҳи феввали 1979 амри манъи нашр ва савдон он эълон шавад, як микдори бисёр камии он ба фуруш ҳам расид. Аз он наشري мамнӯъ имрӯз нусхаҳои башумуре дар даст баъзе аз касон маҳфуз аст. Онҳо ҳамонхоеанд, ки харидани китоб барояшон насиб гардидааст ё шахсоне мебошанд, ки шарафи дўстию ҳамкорию бо нависанда доштанд ва ӯ барояшон ба расми ёдгории бахшидааст ё касоне хастанд, ки дар комбинати таъъу нашр кор мекарданд ва имкони рабудани китоби мазкурро аз он ҷой доштанд.

Ба шарофати айёми бозсозӣ, ин айёми воқеаи бахосият ва табаррук, ҳоло заминаи мусоиде барои наشري дубораи романи «Гузашти айём» ва навиштаи мазкур муҳайё шуд ва тамоми монеаҳои сунъию воқеае, ки дар сари роҳи наشري ин китоб ва ин навишта замоне мавҷуд буд, аз миён бардошта шуд. Нашри тоза ва расмии романи мазкурро ва таҳлилу танқиди онро афзон-

ши рӯзафзуни таваҷҷӯҳи хонандагони сершумор ва аҳли илму адаб ба ин асар ва ба шахсияту ҷаъолияти офариниши нависандаи он низ бо исрор тақозо мекард.

Ғузаштаи айём ва сарнавишти ҷоҷаангези нависанда ва китоби ӯ ба муаллифи ин сатрҳо ба ҳеҷ ваҷҳ иҷозат намедихад, ки он андешахоҷашро, ки даҳ сол пеш аз ин рӯи коғаз оварда буд, бидуни тасҳеҳу тақмили лозима пешкаш намояд. Аз ҷумла зарурати сӯҳан роида аз қисмати талх, вале ибратомӯзи асари мазкур ва соҳиби он, таъкиду ташреҳи баъзе аз он нуқта ва мушоҳидаву мулоҳизаҳое, ки дар навиштаи собиқ ҷой дошт, шарҳу тавзеҳи тозаи баъзе аз саҳифаҳои роман дар партави он ҳодисаву воқеаҳое, ки ба сари нависанда ва китобаш фуру рехтанд, баёни сабабҳои он ки ҷаро маҳз Ҷумъа Одинаев ва маҳз ҳамин асари ӯ ба ҷунин фалокате ва ғазобе гирифторм шуд, ба миён омад.

Барои равшан шудани масъалаҳое, ки дар боло як-як баршумурдем, моро лозим меояд каме аз таърихи нашр ва танқиди романи «Ғузашти айём» сӯҳбат намоем. Таъриқи ки барояти маълум аст, романи мазкур бори нахуст дар шакли нисбатан мукамал дар панҷ шумораи соли 1976 маҷаллаи «Сади Шарқ» (№ 8—12) ба таъ расида буд. Қабл аз ин порчаҳои ҷудогонаи онро ҳамон сол рӯнома ва маҷаллаҳои тоҷикии «Маориғ ва маданият» (19, 21, 24, 26 ва 28 февраль), «Ҳақиқати Ёзбекистон» (26 ва 29 июн) ва «Маъшғал» (№ 11 ва 12) низ ҷой карда буданд. Ва аввалин тақризе, ки ба ин асар навишта шуд, ба қалами мунаққиди он вақт ҷавон Шукр Ҷумъаев тааллуқ дошт ва зери унвони «Нависанда ва ҳақиқати зиндагӣ» дар рӯномаи «Маориғ ва маданият» 10 феввали 1977 дарҷ гардида буд. Ба дунболи он тақризи муштараки аъзо-корреспонденти АҶ РСС Тоҷикистон Соҳиб Табаров ва номзоди илми филология Ҳудойназар Асоев «Ташаккули фардияти нависанда» (дар ҳамон рӯнома 23 май 1978) ва тақризи мунаққид Абдуҳолик Набиев «Назари ибратбини нависанда» (дар «Ҳақиқати Ленинӣ-обод», 26 июни 1978) ҷой мешавад. Тақризи барои нашриёт навиштаи доктори илми филология Атаҳои Сайфуллоев низ, агарчи онро дертар ба нашр расонданд (дар «Маориғ ва маданият», 20 октябри 1979), дар ҳамон вақтҳо ба вуҷуд омада буд. Романи «Ғузашти

айём» хангоми мухокимаи шумораҳои солони журнали «Садон Шарк» (11 апрели соли 1977) ҳам мавриди баррасӣ қарор гирифта буд, аз он ҷумла аз тарафи навишанда Фотех Ниёзӣ ва академик Рачаб Амонов. Андишаҳои Р. Амонов дар мақолаи ӯ «Насри тоҷик дар соли 1976» («Садон Шарк», 1977, № 10) тавсия ёфтааст.

Ин солхоро метавон марҳалаи аввали қабули романи «Гузашти айём» аз тарафи хонандагон ва аҳли илму адаб номид. Ва ҷиҳати мумтози ин марҳала иборат аст аз ин ки аксарияти муқарризон ба асар баҳои мусбат ва баланд додаанд. Аз он ҷумла аз тарафи онҳо таъкид шуда буд, ки романи мазкур «романи муҳими замонавист» (Шукур Ҷумъаев), «ба савияи ғоявию эстетикӣ адабиёти имрӯза аст» (Абдухолиқ Набиев) ва он «насри бадии муосирро ғанитар хоҳад кард» (Атаҳон Сайфуллоев) ва «дар ғанҷини назри бадии тоҷик мақоми худро ишғол хоҳад кард» (Соҳиб Табаров ва Худойназар Асоев).

Аммо баъд марҳалаи дигаре сар шуд, ки аз он метавон бо номи марҳалаи кашфи «нуқсонҳои ғоявӣ» дар романи «Гузашти айём» ёд овард. Ҳол он ки наметонист ба ҳукми тасодуф буд ё аз рӯи қонуни инноватсияе, дар ҳамаи он тақризҳое, ки дар саҳифаҳои матбуот то ин вақт ба таъбири расида буд, ҳама бо як овоз қавӣ будани маҳз ҷанбаи ғоявии асарро хотирнишон кардаанд. Барои мисол, онҳо ҳама бидуни истисно фармудаанд, ки «роман рӯҳи баланди граҷаи ва иҷтимоӣ дошта, асосҳои халқият ва партиявияти он амиқу устувор аст» (Шукур Ҷумъаев) ва «аз ҷиҳати идеявӣ ва бадеӣ навоҷарона буда», «аз ҷасорати эҷодӣ ва ҷаҳонбинӣ идеявӣ нависанда ба ҳубӣ далолат медиҳад» (Абдухолиқ Набиев), «муаллиф дар тасвири ҷамъбасти реалистонаи тамоми процессҳои ҳаёти ҷамъиятӣ дар мавқеи халқият ва партиявият меистад» (Атаҳон Сайфуллоев). Соҳиб Табаров ва Худойназар Асоев сарфи назар аз он, ки бино ба таъбириашон, «Ҷ. Одинаев дар офариниши образи замон на ҳама вақт муваффақият ба даст меорад», ҷуни натиҷагирӣ наметавонанд: «Бо вуҷуди ин, бо боварии тоҷ гуфтаи мумкин аст, ки ингуна нуқсонҳо пафосу майл ва мақсади идеявӣ, бадеӣ ва эстетикӣ романо ҳалалдор карда наметавонанд».

Худ аз худ саволе ба миён меояд, ки ҷаро ин тавр шуд: дар аввал истиқболи гарму дар охир инкор? Ҳоло пас аз гузаштани як даҳсола қасоне, ки ин ҳодисаи

нохушро маънидод кардани шудаанд, тахмин намуданд, ки он «ғолибан дар натиҷаи айбҷӯӣ ва нотаъонибинии баъзе қаламбадастони беҳунар» (Саттор Турсун, Сухан аз дард бояд гуфт.— «Адабиёт ва санъат», 9 июни 1988), аз «ноинсофӣ» танкид (Кароматулло Шукруллоев, Масъалаҳои насри муосир.— «Садои Шарк», 1988, № 5, с. 128), аз муболиға кардани баъзе мунаққидон якта-нимта камбудихои онро ва ба таъри худ маънидод карданишон (Сотим Улугзода, Интернационализм ҷаҳонбинии ман аст.— «Адабиёт ва санъат», 17 декабри 1987), «таъйини муҳит» ё «фишороварихои маънавий, рӯҳӣ ва иқтисодӣ» (Зрун Кӯҳзод, Масъалаҳои насри муосир.— «Садои Шарк», 1988, № 3, с. 109) сар задааст. Бояд иқрор шуд, ки тахминҳои боло бе замина нест. Чунки воқеан ҳам айбҷӯию нотаъонибинҳои беҳунарон нисбат ба навиштаҳои адибони ҳунараманд мутаассифона ҳоло ҳам аз байн нарафтааст. Аз ҷониби аҳли танкид низ баъзан дар нисбати ин ва ё он адиб имрӯз ҳам ноинсофие зоҳир мешавад. Чӣ ҷои ғайриҷамъиятӣ кардан, ки фишороварихои маънавий, рӯҳӣ ва иқтисодӣ низ гоҳу бегоҳ зухур мекунад. Ақиқат тасаввур кунед, ки ҳол чунин бошад, даҳ сол пештар вақте ки айни авҷи замонӣ қарахтӣ буд, он нохушиҳо то чӣ андоза маъмул буд. Ба замири ин манфиатҷӯихои баъзе аз роҳбарони собиқӣ соҳан идеологияро аз ин қабил нохушиҳо дар муҳити адабӣ наметавон нолида гирифт. Онҳо бо ҳамин баҳона аз маъмурият, ки ба онҳо писанд набуданд ва ба майлу хоҳиши беэминан онҳо амал намекарданд, ҳалос мешуданд. Ба эътирофи мунаққид Соҳиб Табаров, он вақт «роҳбарони идеологияро ёфт шуданд ва ба қамини фармон доданд, ки ба асарҳои ин адиб ва махсусан ба романи номбурда тақризи манфӣ нависам» (Вазъи танкид, адабиёт ва ҳаёт. «Адабиёт ва санъат», 21 июни 1988). Қасе ки аз муҳити адабӣ ва ҷараёни нашри асарҳои тозаи адибон дар маҷаллаву рӯзномаҳо андаке воқиф аст, хуб медонад, ки он роҳбарон одатан ба кадом тарзу тарик аз вазъи ҳол, яъне ҷиғунагии осори шоирону нависандагон боҳабар мешуданд. Маъмулан қасе аз бадхонии адибе, ки асараш дар маҷалла ё рӯзнома ё нашриёт ба ҷои мерафт, ё ба воситаи мактуб ва ё ғолибан аз тариқи телефон ба ӯ-шӣ он қалоншаванда мерасонд, ки дар асар ҷиғунавандаи фалон адиб фалон-фалон камбудихои ҷидди ғайбӣ ҷой дорад, лекин муҳаррир аз рӯи шиносӣ, рафакӣ

ва маҳалпарастӣ он асарро нашр карда истодааст. Он вақт аз мақомоти боло Ғавран амре ба зердастон — роҳбарони Иттифоқи нависандагон ва ё директори нашриёт мерасид, ки чопи ғалон асар боздошта шавад. Айнан чунин амал дар нисбати романи «Наиғ ва ному»-и Муҳиддин Хоҷаев, повести «Як рӯзи дароз, рӯзи бисёр дароз» ва романи «Ҳам кӯҳи баланд, ҳам шаҳри азим»-и Урун Кӯҳзод содир шуда буд. Дар мавриди нашри романи «Гузашти айём» бошад, қор ба дараҷае расид, ки муддаён аввал ба баровардани қарори бюрои Комитети Марказӣ (10 май 1977) ва баъд қарори ҚМ ПҚ Тоҷикистон (апрели 1979) дар ин ҳусус муяссар гардиданд, ки дар онҳо асари мазкур ба сифати як асари зиддисийёсӣ, зараровар ва бадномкунандан воқеияти соқилистӣ маҳкум шуда буд. Дар моддаҳои аввал ва ҷаҳоруми он қарори «таъриҳии» ҚМ ПҚ Тоҷикистон, ки як намунаи барҷастаи навиштаҷоти замони қарахтист ва шаҳодат бар қомилан нафаҳмидани табиати эҷоди бадеӣ ва қонунмандии ҳоси тақомули он медиҳад, аз қумла қунин омадааст: «Как вредную, порочащую нашу действительность, книгу в таком виде в свет не выпускать»; «Правлению Союза писателей Таджикистана дать принципиальную оценку действиям У. Раджаба — главного редактора журнала «Садон Шарк», опубликовавшего вредный, аполитичный (ба зераш моҳати таъқид қашидем — А. С.) роман Д. Одинаева «Бег времени».

Аз ин баъд замоне ғаро расид, ки романи «Гузашти айём»-ро дар танқиди адабӣ (Атахон Сайфуллоев. Ба дараҷаи вазиғаҳои нав.— «Тоҷикистони советӣ», 23 сентябри 1979) ва дар муҳити адабӣ ба таври расмӣ дар баёния ва гузориш ба анҷумани VIII нависандагони Тоҷикистон (1981) маҳкум намуда, истикболи гарму ҷӯшони асар дар марҳаллаи аввалро қун натиҷаи «рӯбинӣ, муносибати ҷӯрағӣ ва ошинобозӣ» ба қалам оварданд. Нависандаро бо ғапношунавӣ, беандешагӣ ва манманию худситоӣ муттаҳам қарданд. Бино ба гуфтаи онҳо, Қумъа Одинаев худро ба Николай Островский ва қаҳрамонаш Мерған Салимовро ба Павел Корчагин баробар медонист. Вале инсоф он аст, ки ин маънӣ ҳеле барвақт дар тақризи Абдуҳолик Набиев қой дошт. Агар дар ин фикр иштибоҳе рафта бошад, иштибоҳ аз мунаққид сар зада буд, на аз муаллиф. Замоне ғаро расида буд, ки шодравон Қумъа Одинаев аҳли танқид-

ро мустақиман ва аҳли адабу сиёсатро ғайри мустақим ба адлу инсоф, ба имдоду мурувват, ба раҳму шафқат даъват намуд ва мактуби пур аз сӯзу дард ва аламу ҳасратро ба номи редакцияи «Маориф ва маданият» (20 октябри 1979) навишт. Аммо сад афсӯс, ки он вақт аз онҳое, ки такдири нашри китоби ӯ дар дасташон буд, касе ба фаръеди ӯ нарасид. Ва ӯ бо дили пур аз ҳасрат ва бо хотироти нохуш 14 сентябри 1982 аз олам гузашт. Ҳақ ба ҷониби шоири дардошно Бозор Собир аст, ки дар шеърӣ «Едкарди Чумъа Одина» гуфта:

Аз ҷангу гарди мо, ки ба мӯйш нишаста буд,
Афшонд дасту пову тақонид гӯшу хуш.
Аз мо на гард бурд,
Не хотироти хуш.

Он вақтҳо дар сӯҳбатҳои хос ва кунҷаки баъзеҳи изҳори ақида мекарданд, ки барои ба ҷунин рӯз гирифтӣ шудан ҳудӣ Чумъа Одинаев гунаҳкор аст. Ба ақидан онҳо, агар ӯ якрави ва гарданшаҳӣ намекард ва аз рӯи гуфтан мақомоти боло амал менамуд ва романаширо ислоҳ менамуд, масъала ранги тамоман дигареро мегирифт. Лекин шодравон Чумъа Одинаев якраву гарданшаҳ не, балки марди якрӯю яктап ва покрав буд, имон дошт, эътиқод дошт ба гуфтуву кардааш. Ва ҳамин ҳислату сифатҳои некро тавассути асарҳои дар симои қаҳрамонони офаридааш тарғибу ташвиқ менамуд. Аз ин рӯ ҳӯрдагирию айбҷӯиҳои бедалел ва бебунёдро, агарчи аз доираҳои боло сарчашма мегирифт, қабул наменамад. Ӯ худ бо далелу бурҳон амал мекард, сухан мегуфт, асар меофарид ва такризу танқид мекард. Як намунаи он такризе буд, ки вай бо номи «Дар боран тарҷуман як китоб» (дар «Маориф ва маданият», 13 июли 1974) ба тарҷуман дуҷуми «Пӯлод ҷӣ тавр обутоб меёбад»-и Н. Островский аз тарафи Шамсӣ Собир навишта буд. Бинобар ин аз дигарон ҳам, алалхусус аз аҳли танқид, ҳаминро талаб мекард.

Сарнавишти талхи Чумъа Одинаев ва романи ӯ «Гузашти айём» қисмати бади нависандаи муосири рус Владимир Дудинцев ва романи вай «Не хлебом единым»-ро ба хотир меорад. Зеро, тавре ки муаллиф дар сӯҳбати худ бо муҳбири рӯзномаи «Литературная газета» (17 августи 1988) арз намудааст, «вақте ки нахустин мавҷи аҳсантӯиҳо гузашт, дар қадоме аз доира-

хон боло аз ҷониби режиссёре ишорае рафт, ки фил-
фавр дар сартосари мамлакат дар як рӯз аз номи идо-
раи рӯзномаҳо мақолаҳои ба ҷои расиданд, ки дар онҳо
қасоне, ки ҳамагӣ ним моҳ пештар дар таърифи ман
сухан ронда буданд, бо лаҳии шадид сарзаниш шу-
данд». Яъне айнан ҳамон ҳолате, ки бо романи Ҷумъа
Одинаев рух дода буд: «Не хлебом единым» мисли
«Гузашти айём» дар саҳифаҳои журнал ҷои шуду китоб
нашуд. Аввал оиро ба хушӣ пазируфтанду сонӣ саҳт
танқид карданд. Агар барои нашри асари В. Дудинцев
нависанда К. Симонов аз мақоми муҳаррири «Новый
мир» барканор гардида бошад, шоир Убайд Раҷаб аз
муҳаррири «Садои Шарқ» маъзул шуд.

Шабоҳати ҳайратангези сарнавишти ду нависанда,
яке адиби рус ва дигаре қаламкаши тоҷик ва романҳои
онҳо шаҳодат бар он медиҳад, ки муҳити адабии танҳо
дар Тоҷикистон не, балки дар Русия ҳам, ки ба назари
мо сарзамини нисбатан демократитар ва озодтар мена-
муд, ва тамоми мамлакат ҷунин буд. Нашри асарҳои
номатбуӣ як қисми адибон дар республикаҳои бародар
низ, аз он ҷумла навиштаҳои А. Твардовский, А. Пла-
тонов, Б. Пастернак, В. Набоков ва дигарон, далели ба
ҳукми қонун даромадани ин ҳодисаи номатлуб дар сол-
ҳои сукут мебошад.

Агар қас ба моҳияти ҳодисаи мазкур таваҷҷӯҳ на-
мояд, маълум мешавад, ки он ҳама «айбҷӯӣ ва нотавон-
бинии баъзе қаламбадастони беҳунар», «ноинсофии»
танқид, «фишороварихони маънавий, рӯҳӣ ва иқтисодӣ»,
манфиатҷӯихони мақомот ё ба истилоҳ «якравияи гардан-
шахҳои» баъзе аз адибон иллатҳои зоҳирӣ мебошад,
на асли. Иллати асли он буд, ки давраи сукути сиёсӣ
маънавий тамоми зиндагии моро, тафаккури моро, раф-
тору гуфтору моро қолаби ҷарда буд. Мо ҳама аз рӯи
қолаби муайян ва тайёре, яъне штамп ва стереотип
сухан мегуфтем, амал мекардем ва менавиштем. Барои
мо аз тамоми рангҳои ин дунёи рангомез фақат ду
ранг вуҷуд дошт: яке сиёҳу дигаре сафед, сафед яъне
хуб ва мусбат, тааллуқ танҳо ба замони имрӯз, ба та-
факкури имрӯзаи мо дошта, сиёҳ, яъне бад ва манфӣ,
тааллуқ танҳо ба замони гузашта ва тафаккури гузаш-
та, ҳамчунин ба дунёи сармоядорӣ ва идеологияи бур-
жуазӣ дошт. Барои мисол дар адабиёти бадеӣ ва дар
тафаккури назарии мо — тоҷикон солҳои сол қолабҳои
маъмул буд, ки мувофиқи он зани советӣ ба таври ҳат-

мӣ занест пешкадам, хушалок ва бомаърифат аст; узви партия, алалхусус роҳбарони он чун коида инсонӣ фаъол, ғамхору қордон, мубориз, роҳбалад ва дастгирӣ мададгори дигарон, ҳосса бепартиябудагон ва зердастон аст; намояндаи халқҳои дигар, масалан русҳо, украинҳо ва ғ. ва ҳ. к. ҳам фарзу ҳам сунат аст, ки қоромӯз, ҳоҷатбарор, устод, хайрхоҳ ва мададгори миллатҳои таҳҷой бошанд ва ғ. ва ҳ. к. Вагарна чунин асар асарӣ ғайриреалистӣ ва муаллифи он таҳрифкори воқеияти социалистӣ доништа мешуд. Ва ўро ба таърихатмӣ бо надонишони ҳақиқатӣ зиндагӣ ва бо содир намудани амали ҳилофи қонуни типсозӣ ва қонунмандии методи реализми социалистӣ муттаҳам месохтанд. Бино ба таълимоти қолабпарастон, будани зани советии бадахлоку бемаърифат, узви партияи нолоиқ ва роҳбари партиявии бад, русҳо, украинҳо, ўзбекҳо ё ёқутистониҳои бад дар зиндагии воқеӣ имкон дорад, вале он ҷузъ аст, на қул, аз ин рӯ дар асарҳои бадеӣ, ки бар заминаи реализми социалистӣ қарор гирифтааст, суҳан қардан аз он ҳусус аввал ин ки раво нест. Сонин, агар зарурат ба офаридани ҷеҳраи чунин қасон бошад, пеш аз он ки ин образи маиғиро биофарад, адиби советӣ бояд дар муқобили он хатман як образи мусбатро офарад, яъне қаҳрамони ба истилоҳ мусбатро.

Аз ин рӯ воӣ бар ҳоли адибе буд, ки қолабшиқанӣ мекард. Ҳама ба ў бо ҷашми хайрат мениғаришанд ва худ ба худ аз ин қабил саволҳо мекарданд, ки ба ин адиб ҷӣ шуда бошад, ҷаро ў муқобили ҷараён меравад, зидди афқори умум мебарояд, магар сари худро хӯрданӣ аст? Баъзе аз қолабҳои ғирт ғавран ба алайҳи он қиём менамуданд, агар шеър бошад, ҷавобан ба он «шеъри раддияи оптимистона ва ғояӣ» меғуфтанд, агар ҳикоя ва ё повесту роман бошад, мақолае, тақризе навишта, мусоҳибае, муҳоқимае, сӯҳбате ташиқ дода пеш роҳашро меғирифтанд. Агар вақти пленуму съезд наздик бошад, ғайро ба минбар мебароварданд. Эҷодии шодравон Ҷумъа Одинаев моҳиятан ҳилофи ҳамингуна қолабҳо, штампҳо, стереотипҳо ва қунумақунҳои ғояӣ ва бадеӣ буд ва ин аз ҷумлаи сифатҳои мумтози навиштаҳои ў ба шумор меравад. Аз ҳамин сабаб қомилан тасодуфӣ нест, ки ҳар як асарӣ ў баробари ба таърихиданаш, ҳосса повестьҳои «Иншо дар мавзӯи озод» ва «Авроқи рангин» ва романи «Ғузашти айём», бон-

си баҳсҳои зиёде мешуданд. Ба хотир овардани радду бадали назархое, ки миёни Ҷурахон Бақозода ва Юсуф Акбарову Мухаммадҷон Шукуров, В. Оскотскийю Янка Брыл, ҳамчунин баҳсе, ки дар атрофи романи «Ғузашти айём» мустақиман ва ё ғайримустақим сурат гирифт, кифоя аст. Дар натиҷаи ин баҳсҳо имрӯз дар танқиди адабии тоҷик ба субут расидааст, ки ҳамаи асарҳои Ҷумъа Одинаев бидуни истисно устухонбандии ғайримазмулӣ, драматизми ғайримазмулӣ, қаҳрамонӣ харахон нотақрор дошта, ҳодисаву воқеаҳои барои адабиёти тоҷик нағ, мавзӯ ва мазмунҳои тозаро дар бардоранд¹. Аз он асарҳои нағисанда табиист, ки романи «Ғузашти айём» на танҳо истисно нест, балки дар он ин ҷиҳати эҷодиёти муаллиф фавқуллода тақвият ёфтааст.

Дар ҷунин шароит аз тарафи Ҷумъа Одинаев тағлиф гардидани романи «Ғузашти айём» як шаккоқии фавқуллодае буд ва дағвати рӯнроств ба мубориза барзидди тафаккури қолабӣ дар муҳити адабӣ буд. Қабл аз ин адабонии тоҷик гоҳу бегоҳ бағзе ба истилоҳ «ғапҳои қадучадоре», талмеҳу талвеҳ ва имову ишоракое, яғне ростгӯиҳои ғайримазмулӣ, менамуданд, вале ба ин дараҷае, ки дар романи «Ғузашти айём» бошад, нағбуд. Аз ин сабаб қомилиан як амри воқеист, ки ин шаккоқиро ба ӯ на танҳо қолабиён ва роҳбарони аз адабиёт дур, балки шоирону нағисандагони номӣ ва доғишмандони шинохташудаҳои низ набағшиданд. Ноғуфта нағонад, ки ба ғазаби қолабиён ва тафаккури қолабӣ як ҳуди Ҷумъа Одинаев гирифтор нағшудааст, балки ҳамаи онҳое, ки мисли ӯ қолабшиқанне, яғне шаккоқие қарданд, гирифтор шуданд. Тафаккури қолабӣ ва қолабгароён ин қабил шаккоқихоро ба ҳеҷ қас намебағшиданд. Онҳо бағшиши гуноҳро баробар ба теша задан ба бунёди худ меғонистанд. Онҳо дар ин роҳ ҳама қиз ва ҳама қасро қурбон менамуданд. Шодравон Ҷумъа Одинаев ва романи ӯ «Ғузашти айём», бешақ қурбонии мағз ҳамин ҳел тафаккури қолабӣ ва қолабиён шуданд.

¹ Ручуъ қунед ба: Ю Акбаров. Мағақи истеғдоғ.—Талаби ҳаёт ва қисмати адабиёт.—Д., 1977, с. 118; М. Шукуров. Нағри солҳои 1945—1974.—Тағриқи адабиёти советии тоҷик, қ. IV—Д., 1980, с. 158; В. Оскотский. Масғалаҳои нағри муосири тоҷик.—«Сади Шарқ», 1973, № 1, с. 123.

Муаммон асосин романи «Гузашти айём» талоши хамешагии фарзанди инсон барои пайдо намудани чои муносиби худ дар зиндагӣ ва дар чамъият мебошад. Аз ин ҷиҳат нависанда ба мавзӯи аслии фаъолияти эҷодӣ аш дар ҷодаи адаб содиқ мондааст. Ҳамаи қаҳрамонҳои ин асари муаллиф низ аз қаҳрамони марказии он Мерган сар карда, то шахсиятҳои адабии асосӣ ва ёрирасони он, аз қабилӣ Бузургхон, Асад писари Мерган, холабачааш Махмуд ва занаш Лутфия, Абу, Хуснияю Шарофат-хола, Ҳалимаю Маша-хола ва дигарон барои ҳалли ҳамин муаммо кушиш доранд. Аз байни онҳо Мерган, Каримҷон, Адолатбӣ, Сайф, Синеглаз барин шахсон кайҳо дар зиндагӣ ва дар чамъият мавқеи сазоворашонро пайдо намудаанд ва ба онҳое, ки мавқеи ба худ муносибро дар ҳаёт наёфта, бо баъзе сабабҳои объективӣ ҳаёти таноби роҳбарии корҳои маъсули партиявӣ ва давлатию хоҷагиро ба даст гирифтаанд, аз қабилӣ Қосим Бобоевич — котиби райкоми қасабаи Заргар, муовини сиёсии МТС-и райони мазкур Қамолхон Ҳасанхонов, прокурор Рофеев, мудирӣ шӯъбаи матлубот Имомқулихонов ва пайравони онҳо, монанди мудирӣ анбори МТС-и Заргар Хошоқов, инженерии он Қашшақов, Қали Тӯра, Яъқуби магазинчӣ ва писари Тошбангӣ, Мулло Турдиқул ва ғайраҳо, ки мафкураи онҳо, тарзи маишат ва рафторашон ба рафтори коммунистӣ ҳақиқӣ, граждони асили советӣ, ба принципҳои партиявӣ ва давлати советӣ рост намеомад, муборизаи шадиди мафкуравӣ ва ахлоқӣ мебуданд.

Ҳамин ду роҳи ба ҳам муқобили пайдо намудани мавқеи худ дар ҳаёт аз тарафи инсонҳо, ду фалсафаи зиндагии ба ҳам муқобили онҳо, ду тарзи маънидодӣ одаму одамгарӣ, ду навъи роҳбарон ва ду тарзи роҳбарӣ, муборизаи ошкорову ниҳонии намоёндагонии синфҳои иҷтимоии ба ҳам зид ва сохтҳои иҷтимоии ба ҳам муқобил, тазоди ду мафкура ва ду сиёсат заминаи мустаҳкамӣ нисзи пуршиддати романи «Гузашти айём»-ро ташкил медиҳад. Лозим ба таъкид аст, ки ҷунин низоъ дар ҳаёт ва дар адабиёт маъмул ва қадимӣ мебошад. Ин маъниро нависанда таваҷҷути хоббинии қаҳрамони марказии асар — Мерган дар яке аз хурӯҷҳои навбатии касалии вараҷае, ки дошт, ифода намудааст: Мерган дар хоб аспаш — Рахшро мебинад ва онро садо меку-

над. Вале шабахе, ки онро вай Рахш гумон мекард, дар ҷавоб ба ӯ мегуянд, ки он Рахш не, балки мабдаи шарр аст ва онро ҳеч кас кушта наметавонад. Лаҳзае баъд Мерган онро ба кавораи Гитлер шабех меёбад, вале шабаҳ бо исрор барояш таъкид менамояд, ки он мабдаи шарр аст ва мисли мабдаи хайр ҷовид аст. Онро касе кушта наметавонад, зеро дар ниҳоди мардум, дар табии мардум маскан дорад ва то дунё боқист, муборизаи он, яъне Аҳриман бо Ахуромаздо давом хоҳад кард. Аз ин рӯ, ба назари мо дар романи «Гузашти айём»-и Ҷумъа Одинаев ба таври фаровон ҷой доштани тасвирҳои дугоник ва чехраҳои дугоник, тасвирҳои тазодӣ ва чехраҳои тазодӣ, воқеа ва ҳодисаҳои тазодӣ як амри табиӣ буда, аз як тараф, маҳз ба хотири таъкиди азали будани низои хайру шарр дар зиндагии инсонӣ ва дар ҳунарҳои зебо бошад, аз тарафи дигар, намоёнгари поэтикаи маҳсули асари мазкур ҳам ҳаст. Дар роман ҷой доштани чехраҳои тазодии ду шавҳари Халима, падар ва падарандари Бузургхон, ду шавҳари модари Ҷамолхон, ду магазинчӣ — Қаримҷон ва Яъқуби магазинчӣ, Васюк ва Петро, зани Мерган ва зани Қосим Бобоевич, ҳуди Мерган ва Қосим Бобоевич, лейтенант Барчук ва нусхаи дуҷуми ӯ ва ғ. ва ғ. тасодуфӣ нест.

Мерган ва дӯстону ҳаммаслақонаш маънии ҳаётро дар меҳнати ҳалолу фидокорона ба маънияти халқу ватани маҳбубашон, барои озодию ободии он медонанд. Ва дар ин роҳ ҷун муборизи далер дар фронтҳои ҷанги граждани қаҳрамонона мубориза бурданд. Бо ҳамин ният дар солҳои осоишта меҳнат намуда, мардумро роҳбарӣ карданд. Бо ҳамин ният вақте ки фашистон — душманони озодию ободӣ ба ҳоки Иттифоқи Советӣ даромаданд, ихтиёрӣ дар рӯзҳои аввали ҷанг ба ҳимояи Ватан бархостанд. Сарнавишти Мерган ва ёрони ҳамдилонаш аз бисёр ҷиҳат ба ҳам шабоҳат дорад ва ба ҳам муштарак мебошад. Барои мисол, аксарияти онҳо, аз қабилӣ Бузургхон, Маҳмуд, Абӯ, Асад, писарони Шарофат-хола — Ҳасану Ҳусейн мисли Мерган ихтиёрӣ ба ҷанг мераванд. Сайф ҳам монанди Мерган хати сиёҳи писарашро мегирад ва ғ. ва ғ. к. Баръакси онҳо Қосим Бобоевич ва атрофиёну ҳаммаслақонаш маънии ҳаётро дар он дидаанд, ки аз ҳисоби молу мулки халқу давлат бо маишату кайфу сафо зиндагии бофароғат ба сар баранд, аммо ҳудашон барои халқу ватан ҳеч маъниате

нарасонанд. Қосим Бобоевич бо Рофееви прокурор ва дигарон зӯр зада писарашро аз армия халос кардани мешавад. Онҳо ҳама бидуни истисно ба офарандагони неъматҳои модӣ, ба коргарону деҳқонон, заррае ҳурмат надоранд, баръакс то метавонанд шаъну шарафи одами онҳоро таҳқир мекунанд, паст мезананд. Ба ҷӯрабозию маҳалчиги ва ҳешутаборчиги барин ҳодисаҳои номуносиб ба давран социализм роҳ медиҳанд. Онҳо ғайр аз кайфу сафо, фиску фасод ва мансабпарастӣ дигар фикру зикре, ҳаёлу идеале надоранд ва дар ин роҳ аз ҳамагуна рӯсиёҳӣ худро боз намедоранд. Ба одамони росткору поквичдон тӯҳмат мезананд, бо ҳар баҳона ба онҳо ҳалал мерасонанд. Халқу давлат ва партияро фиреб медиҳанд, агарчи зоҳиран худро бо суҳанони сурх ғамхору ҳомии манфиати давлат ва партия вонамуд мекунанд. Худи воқеияти социалистӣ ва гузашти айём беасосии фалсафаи зиндагӣ ва ахлоқи Қосим Бобоевич, атрофиён ва ҳаммаслакони ӯро маҳкум менамояд ва ба субут мерасонад. Аммо пеш аз он ки беасосии фалсафаи бардуруғи онҳо исбот гардад, бисе дилҳои одамони поквичдон хун меғардад. Котиби дуҷуми райком Дедушкин мачбур мешавад, ки ба ҷои дигар равад, котиби собиқи райком Исмоилзода ва Бузургҳои муҳбир ба тӯҳмати ноҳақ гирифтӣ мешаванд. Мержан Салимов, Сайф, Ҳалимов, Синеглаз ва Хусния азоби руҳӣ ва ҷисмонӣ зиёде мекашанд.

Имтиёзи низои асари мазкур ва муаммои асосии он дар он аст, ки аз ҳақиқати объективии давраҳои муайяни таърихи сохтмони социалистӣ сар зада, бисёрреалӣ ва табиӣ баромадааст. Дар тадқиқи бадени онҳо нависанда ба ҳеҷгуна сохтакорӣ ва истиҳола роҳ надодааст. Онҳоро, чунон ки дар зиндагии воқеӣ буданд, ҳамон тавр бо тамоми мураккабӣ ва печдарпечхояшон ба қалам овардааст. Ҷумъа Одинаев ба зиндагӣ, воқеоти давраҳои гузаштаи дуру наздик воқеъбинона назар афкандааст ва ба сифати як адиби пайрави равияи реализми сирф зухур намудааст. Аҷиботи зиндагии бӯқаламуни замони қарахиро бубинед, ки ин нависандаи бахтбаргаштаро маҳз барои бепарда ва ғашоғаш, яъне воқеъбинона ба қалам овардани ҳодиса, воқеаҳои зиндагӣ ва одамон аз тарафи ӯ ба гарданаши гуноҳи қабиран амали хилофи ҳақиқати зиндагӣ, таҳрифи воқеияти давр, тадқиқи нопурра ва сат-

хин ҳаёт, шарҳи нодурусти давраҳо ва ҳодисаҳои таърихӣ ҷудогона (монанди сабабҳои зуҳури босмаҷигарӣ ва нобарорӣҳои Армияи Советӣ дар оғози Чанги ватанӣ), муносибати яктаарафа ва субъективӣ ба зиндагиро бор карданд. Ба сифати бурҳони қотеъ ба ин гуфтаҳо нуктагирони касбӣ ва ғайрикасбии романи «Гузашти айём» дар он, ба истилоҳи онҳо, хира тасвир шудани мавқеи ғайқонии партиявӣ дар сохтмони социалистӣ дар нисбати симои қаҳрамони марказии он, мутобикат накардани рафтори роҳбарони партиявӣ ба қонда ва одоби инсонӣ ва партиявӣ ва кӯтоҳандеш, дағал ва бемаданият тасвир шудани қотиби райком ва дигар роҳбарони районро шафё меоранд. Лекин онҳо андеша намекунанд, ки аъзои партия ҳам гуногун мешавад, яке хуб, дигаре бад, яке хушсавод, дигаре бесавод, яке бо донишу дигаре бедониш, яке хушодобу, дигаре бадахлоқ, хулоса мисли тамоми инсонҳои ҳоким дигар. Ва агар нависанда дар асараш симои яке аз роҳбарони партиявӣ номуносибро офарида бошад, ҳаргиз маънои сиёҳ кардани тамоми партияро надорад.

Холо ҳамагӣ пас аз гузаштани 8—10 сол ба шарофати замони бозсозӣ ба мо маълум шуд, ки дар сафҳои муқаддаси Партияи Коммунистии Иттифоқи Советӣ на танҳо одамони тасодуфӣ ва ғайқонӣ номуносиб ҷой гирифта будаанд, балки қасоне ҳам мавҷуд будаанд, мисли Брежнев, Рашидов, Қунаев, Алиев ва ҳамтабақҳои ҳамсабақҳои он, ки аз бою хону амиру вазир камӣ надоштаанд. Шоирӣ номи рус Евгений Евтушенко онҳоро «феодалони сурх» («красные феодалы») номидаст. Ва ин ҳама бори дигар ба таври равшан шаҳодат бар он медиҳад, ки Ҷумҳури Одинаев нависандае буд, ки насанҷидаву наомӯхта, надидаву нашунида суҳан намеронд. Он воқеа ва одамонро, ки муаллиф дар романи «Гузашти айём» ба доираи тадқиқ кашидааст, ё худ ба мушоҳида гирифтааст ба сифати як шохиди бевоситаи онҳо ё дар бораи он аз қасони дигар ва ё аз манбаъҳои дасти аввал ва боэътимод маълумот гирд овардааст. Тавре ки аз шарҳи ҳоли нависанда бармеояд, ӯ як муддат дар ҷавонӣ дар МТС ҳисобчӣ будааст ва барои ҳамаи ҳам аз қору бори он хуб хабар дошт. Зимнан ӯ дар яке аз аввалин ҳикояҳои ӯ, ки бо номи «Мерган-партизан» соли 1963 дар саҳифаҳои маҷаллаи «Шарқи сурх» ва

рӯзномаи «Ҳақиқати Ўзбекистон» бо зикри «ҳикояи воқея» ба ҷо расида буд, ба сифати ровӣ — ҳисобчии 16-сола иштирок ҳам дорад. Дар тасвири майдони ҷанг барои ӯ мулоқоташ бо иштироккунандагони ҷанг, аз ҷумла бо Қаҳрамони Иттифоқи Советӣ Хайдар Қосимов ва шарикони ҷангиаш, ҳамчунин ҳуҷҷатҳои расмӣ, асарҳои тадқиқотӣ ва бадени марбут ба он солҳо ба сифати сарчашмаҳои асосӣ кӯмак расондидаанд. Бо ин ҳама аз рӯи инсоф бояд гуфт, ки барори муаллиф дар он саҳифаҳои, ки ба тасвири ақиқоҳ, ва шарҳу баёнҳои воқеаҳои солҳои 30—40 бахшида шудааст, нисбат ба он саҳифаҳои, ки қисмати ҷангномаи китобро ташкил додаанд, бештар ба назар мерасад. Он саҳифаҳо нисбатан зинда, хоно ва хушобуранг мебошанд.

Ҷумъа Одинаев дар романи «Гузашти айём» кӯшиш намудааст, ки баробари интиҳоби мавзӯю муаммои асосӣ ва низои ҳаётӣ образи характерҳои ҳақиқиро ба вуҷуд биёрад. Аз таҷрибаи эҷодии нависанда равшан ба назар мерасад, ки ӯ ҷавҳари насрро, сарфи назар аз жанрҳои хурду бузурги он, пеш аз ҳама дар офариниши образи характерҳои нотақрор ва тоза мебинад. Аз ин сабаб усули асосии баён дар роман тасвири реалистӣ қарор гирифтааст, на нақли маҳз ва воқеанисандии маҳз. Муаллиф ба нақл камтар майл дорад, ӯ ҳамеша ҷаҳд намудааст, ки воқеаҳои ҳодиса ва олами зоҳири ботини қаҳрамононашро тасвир намояд, нишон диҳад. Гумон меравад, ки ин ҷиз аз таъсири босазари адабиёти реалистии рус ва Ғарб, ки аз он адиб бисёр ба хубӣ воқиф буд, манша мегирад. Аз ин ҷиҳат, нақли батафсилӣ воқеаҳои майдони ҷанг ба назари мо, ки дар дафтари дуҷум «Майдон аз далер аст» ҷо дорад, ба услуби пешгирифтаи нависанда мувофиқ нест. Дигар ин ки ҷанг барои Мергану лейтенант Барчук, ва қаҳрамонони дигари Ҷумъа Одинаев меҳнати пур аз машаққати ҳамарӯза аст, на як фаъолияти романтикӣ ва барои ҳамаи ҳам суҳанбозию зиёдагӯиро наменгарвад. Бо ин ҳама бояд эътироф намуд, ки дар дафтари дуҷум нависанда тағйирҳои услубӣ баён кардааст вобаста ба шароити амалиётҳои қаҳрамони марказӣ Мерган Салимов. Агар Мерган дар дафтари якум «Заргар ва мардуми он» хангоми камолоти граждани — директори МТС буданаш тасвир ёфта бошад, ҷараёни камолоти ӯро нависанда як-як исбот кардани шавад, дар дафтари дуҷум баръакс фаъ-

олияти кахрамон аз ибтидои хизмат ва иштироки дар мухорибаҳои ҷанги ватанӣ ба тадриҷ баён гардидааст. Ин чиз боиси ранги дигар гирифтани тарзи баёни муаллиф шудааст. Ва шаҳодат бар он ҳам мебошад, ки Ҷумъа Одинаев дар романи мазкур вобаста ба тақозои тадқиқи ҳамачонибаи мавзӯ ва масъалаҳое, ки ба миён гузоштанист (ӯ нияти дар шаш дафтари се китоб навиштани «Гузашти айём»-ро дошт), аз усулҳои гуногуни тасвир ба қор бурдани буд.

Ю. Суровцев дар мизи мудаввари журнали «Дружба народов», ки вазъи насли муосири тоҷикро баррасӣ менамуд, гуфта буд, ки: «Пайдо кардани «образи ноқил» ва ба ин васила дарёфтани салосати нақл чандон қори осон нест» (Масъалаҳои насли муосири тоҷик. — «Садои Шарқ», 1973, № 1, с. 134) ва барои мисол аз повести Ҷумъа Одинаев «Иншо дар мавзӯи озода» ёд оварда буд. Ин нависанда дар романи «Гузашти айём» ҳам на танҳо салосати тасвириро дарёфтааст, балки «образи ноқил»-и муносибро низ дар симои марди рӯзгордидаю бомаърифат ва андешапарвар, коммунисти содиқ ва инсонии шариф Мержан Салимов ёфтааст ва таноби тасвириро асосан ба дасти вай вогузоштааст. Мержан Салимов аз ин баландии мартабаи маънавӣ ва иҷтимоияш дар бораи худ аз ҳамзамонаш, воқеаву ҳодисаҳои замоне, ки худ шоҳиди бевоситаи онҳо буд, муҳокимаву мулоҳиза рондааст. Аз ин сабаб романи «Гузашти айём» романи хотира аст. Зимнан нависанда онро ҳам дар унвони асар ва ҳам бо ба ду дафтари хотира қисмат намудани он таъкид менамояд. Аслан тамоми роман хотираи Мержан Салимов, ба ибораи дигар, монологи ботинии ӯст. Аз ин рӯ, табиист, ки роман бо тасвири як лаҳзаи муайяни тобиҳои соли 1940 — сӯхбати Мержан Салимов — директори МТС-и Заргар бо муовини сиёсаш Қамолхон Ҳасанхонов дар бораи фаъолияти инженер Қашшақов оғоз ёфта, баъд зикри хотираи айёми гузашта — соли 1915, ёди Қамолхони маорифпарвар — устоди Мержан ва бародари Қамолхон меравад. Чунин тарзи баён асоси устухонбандии асарро ташкил додааст. Маҳорати нависанда дар он аст, ки аз тасвири воқеа бамаврид ва номаълум ба баёни хотираи гузашти айём мегузарад ва ё баръақс аз воқеа ба хотира ва гоҳо аз воқеа ба ҳаёлот. Хоббинӣ ҳам ки чанд бор омадааст, ба услуби умумии баёни аслии роман

муносиб афтодааст. Азбаски Чумъа Одинаев ба тақозои мундариҷаи ғоявӣ ва бадии асар асосан равиши таҳлиро, яъне монологи ботиниро пеш гирифтааст, дар он муқолима камтар ва мухтасар аст.

Юрий Суровцев дар ҳамон навиштааш, ки аз он зикре рафт, ҳамчунин фармудааст, ки «ҳақиқати бадӣ он вақт бурд мекунад, ки агар муаллиф оҳанги ягонаи таносуби объективии мантикии характерхоро дарёфта тавонад» (Садон Шарқ, 1973, № 1, с. 134). Муаллифи романи «Ғузашти айём» ҳамингуна оҳанги ягонаи таносуби объективии мантикии характерхоро дарёфтааст, бинобар ин ваҳдати ғоявию бадии асарашро таъмин намудааст. Таъносиби мантикии инкишофи воқеа ва характерҳо дар роман ба тамоми маънӣ дардасти ӯст. Беҳтарин образи характерҳои дар романи «Ғузашти айём» офаридани Чумъа Одинаев аз комёбии ӯ буда, адабиёти тоҷикро аз ин ҷиҳат бой гардонданд. Офаридани образи характерҳои барҷаста ва оригиналӣ, монанди Мерған, Адолатбӣ, Асад, Бузургхон, Ҳалима, Маша-хола, Қосим Бобоевич, Барҷук ва дигарон, аз сифатҳои мумтози эҷодиёти ин адиби шодравон мебошад. Махсусан симони замон дар ин асари ӯ аз ҳар ҷиҳат аҷиб аст. Ҳамаи онҳо замон ба маънои ҳақиқии ин суҳан озод ва баробарҳуқуқи давран советӣ мебошанд. Ин ҷизро мо дар баёни рӯириш ва изҳори ғошӯфони эҳсосу андешаи худ ва озод будани онҳо аз ҳамагуна тақаллуфоти ба ном «шарқина» ва гирифтори хурофоти таассуби динӣ бараъло мебинем. Ҳалима, Адолатбӣ, Ҳусния, Шарофат-хола, модари Бузургхон аз ҷумлаи ҳамингуна замонанд.

Дар «Ғузашти айём» барои таъмини тозагии тасвир ва барҷастагии он муаллиф ҳамеша ҷаҳд намудааст, ки воқеа ва ҳодисаҳои ҷашмгирро ба қалам диҳад. Вай ҷун нависандаи навишанд, тозагӯӣ амал намудааст ва дар натиҷа ба офаридани як силсила манзараҳои ҷолиб ва нотақрори воқеяҳои давр муваффақ гардидааст. Тозагии романи ӯро махсусан тозагии назари нависанда ба зиндагӣ ва ба одамон, ба ҷамъият ва табиат таъмин намудааст. Чумъа Одинаев барои бозтоби барҷастаи манзараҳои ҳаётӣ ва ҷаҳраи қаҳрамон ва шахсиятҳои адабӣ аз ҷузъбандӣ (детализация) зиёд истифода кардааст. Аз ин сабаб дар асарҳои хосса дар «Ғузашти айём» бузургу кӯчақ бисёр ба ҳам меояд ва онҳоро ба ҳамдигар як ҷиз — мумтоз

будани ҳар яке аз онҳо дар таиҳои муттаҳидгардонда-
аст. Муаллиф ҷузъиёти назаррасро такрор намекунад ва
таъкид ҳам намекунад, фақат онҳоро ба таври экс-
прессивӣ болаи ҳам зам мекунад ва бо ҳамин ба ақлу
хотир нағз нақш мебандад, чунки хеле нодир ва камъ-
ёфт аст», — мегӯяд Мерган дар бораи ҷи аскарони не-
миси асиргирифтааш. Чумъа Одинаев маҳз ҳамингу-
на киёфаҳои офаридааст, яъне киёфаҳои «нодир ва
камъёфт»-ро. Афсӯс, ки ҷузъиёту воқеаҳои назарраси
зиндагӣ ва киёфаҳои нодир камъёфт дар дафтари
дуюм дар нисбати дафтари аввали асар камтар ба
ҷашм мерасад. Ин ҳолат шояд аз он сабаб ҳам рух
дода бошад, ки воқеа дар дафтари дууми «Гузашти
айём» нава сар шудааст ва нависанда дар он барои
офаридани киёфаҳои нодир камъёфт ва ҷузъиёту во-
қеаҳои ҷашмгир ҳанӯз имконияти тамои наёфта буд.

III

Андешани таҷрибаи эҷодии адибони тоҷик, ки носирӯ
чи шоир ба ҷашми кас ҳодисаҳои адабиери менамояд,
ки табиатан аҷиб мебошанд. Аз ҷумла ба мо равшан
гашт, ки насрнависони мо, ки соҳибтаҷрибаву чи ҷавон
ва ё ҳамои тавре ки баъзан мегӯянд, чи насри якуму
чи дуум ва чи сеюм, ба майдони насри бадеи одатан
аз эҷоди очерку ҳикоя барин жанрҳои хурд шурӯъ на-
муда, сонӣ ба навиштани повесть гузаштаанд ва ни-
ҳоят ба дараҷаи таълифи роман барин жанри калон
расидаанд. Ҳамои тавре ки як вақтҳо дар солҳои 30
намояндагони насри аввал Ҷалол Иқромӣ, Сотим
Улуғзода, Раҳим Ҷалил ва Фотех Ниёзӣ бо сарварию
сарпарастии бевоситаи устод Айний асосан очерку ҳи-
қояҳои навишта, минбаъд дар солҳои 40 ба таълифи
повесть ва дар солҳои 50 ба эҷоди роман гузашта бу-
данд, ба ҳамин монанд, насри дуум ва сеюм низ, ки
мутаносибан дар солҳои 50 ва 60 ба адабиёт омада-
анд, пас аз иншон ҳикоя дар солҳои 60—70 ба эҷоди
нахустин романҳои худ оғоз намуданд. Вале лозим ба
таъкид аст, ки зинаҳои эҷодии «ҳикоя-повесть-роман»
дар фаъолияти адабӣ на барои ҳамаи нависандагон ба
зинаҳои камолоти ҳунарии онҳо муродиф мебошад.
Зеро бисёр мешавад, ки ин ё он адиб агарчи ин зи-

наҳоро кайҳо тай кардааст, лекин дар маҳорати нигарандагии ӯ ханӯз ҳам ҳеҷ гуна пешравие ба назар намерасад. Ба тарзи дигар гӯем, на ҳамеша баъд аз ҳикоя повесть ва баъд аз повесть роман навиштани нависандаи муайяне нишонҳои камолоти ӯ дар ҳунари нависандагӣ мебошад, камоли эҷодӣ танҳо ба интиҳоби жанр вобаста набудад, балки, пеш аз ҳама ва беш аз ҳама, ба дараҷаи тадқиқи ҳақиқати зиндагӣ аз тарафи ӯ марбут мебошад. Тадқиқи амиқ ва мукаммали зиндагӣ бе вусъати назар ва таҷрибаи зиндагии лозима, мавқеи муайяни партиявӣ ва маҳорати комили нигорандагӣ номумкин аст.

Хушбахтона, нахустин романи Ҷумъа Одинаев, ки дар адабиёти муосири тоҷик бо маҷмӯаи ҳикояҳо ва повестьҳои «Авроки рангин» (1964) ва «Иншо дар мавзӯи озод» (1968) мавқеи сазовори худро пайдо намуда буд ва онҳо ба туфайли тарҷумани русиашон диққати аҳли адаб ва танқиди умуминиттифокро низ ба худ ҷалб карда буданд, бо муваффақият баромада буд. Дар омади гап бояд хотирнишон кунем, ки ӯ нардбони «ҳикоя-повесть-роман»-ро ба тавре дар ҷараёни таълифи романи мазкур низ аз нав тай кардааст. Муаллиф аввал дар соли 1963 ҳикояеро бо номи «Мерган-партизан», баъд дар соли 1971 повестеро бо номи «Мерган» ва ниҳоят соли 1976 романи «Ғузашти айём»-ро менависад.

Муваффақияти романи нахустини Ҷумъа Одинаевро тозагӣ ва барҷастагии мавзӯ ва мундариҷаи ғоявӣ бадеии он, зиндаву ҳаётӣ будани образи характерҳои он, қолаби муносиби сюжет ва композиция, тарзи тасвир ва сабки баёни мувофиқ ва мавҷудияти низои адабии воқеӣ, ҳуҷуса ҳамаи он омилҳое, ки роман ба ҷанри калони эпикиро ба асарӣ асали санъат табдил менамояд, таъмин намудааст. «Ғузашти айём» аз ҷумлаи он романҳои ошӯббарангезест, ки солҳои 70 дар адабиёти советӣ ба вуҷуд омада, камбудӣ ва дардҳои бемарҳамаи воқеияти моро аз назари танқидӣ ва ба таври ғошоғош ба донраи таҳқиқ кашида буданд ва бо ҳамин имрӯз, яъне замони бозсозиро ба мо наздик гардонда буданд.

Абдунабӣ Сатторов.